RU'YET-İ HİLÂL

DİB YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI
-HİZMETE ÖZEL-

Tashih
Sedat Memiş

Grafik & Tasarım
Ali Yüceer
Ali Çınkı

Baskı
Korza Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.
0312 342 22 08

ISBN 978-975-19-6505-9
2016-06-Y-0003
Sertifika No: 12930

Bu çalışma
Din İşleri Yüksek Kurulu
tarafından hazırlanmıştır.

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

RU'YET-İ HİLÂL

-Makaleler-

Diyanet İşleri Başkanlığı
DİB Yayınları

Editör:
Dr. Mustafa Bülent Dadaş
Mütercimler:
Prof. Dr. Rahmi Yâran
Nurettin Muhtar Acar
Ahmet Yıldız
Dr. Ahmet Yılmaz
Doç. Dr. Abdurrahman Candan
Dr. Yaşar Serecettin Baytar
Murat Peçe
Dr. Yunus Keleş
Zekeriyya Abdulazizoğlu
Mehmet Yazıcı
İbrahim İlhan
Üzeyir Öztürk
Dr. Mehmet Nur Akdoğan

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

Kâinatı hayranlık verici bir nizam üzere yaratan, Ay ve Güneş'i bir hesap üzere var edip onlar için asla şaşmaz ölçüler koyan Rabbimize sonsuz hamd-ü senalar olsun. Efendimiz Muhammed Mustafa'ya ve onun aile efradına ve ashabına salat ve selam olsun.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamalarından ve onun ramazan başlangıcı ve sonuyla ilgili olarak "***Hilâli görünce oruca başlayın; onu tekrar görünce bayram yapın. Hava kapalı olur*** (da hilâl görülmez) ***ise içinde bulunduğunuz ayı otuza tamamlayın.***"[1] anlamındaki nebevî ifadelerinden, İslam'da ibadetler için sebep kılınmış vakitlerin, herkesin kolayca anlayabileceği sade ölçülere bağlandığı görülmektedir. Efendimizin bu hadisinden, kamerî ay başlarının tespitinin hilâli görerek, hava kapalı olup hilâlin görülmediği durumlarda ise ayın günlerinin otuza tamamlanarak yapılacağı anlaşılmaktadır. Kamerî ay başları geçmişte, hem hesap-kitap bilmeyen badiyelerdeki insanlar, hem de en kompleks astronomik hesaplarla meşgul olan uzmanlar tarafından bu şekilde tespit edilmiştir.

Bu yöntem geçerliliğini devam ettirmekle birlikte, günümüzde Müslüman ilim adamlarınca kamerî ay başlarının tespitinde astronomik hesaplardan yararlanılabileceği genellikle kabul görmektedir. Ancak bu hususta benimsenecek yöntem ve ihtilâfı metâli'in (ayın yeryüzünün farklı bölgelerinde farklı zamanlarda görülmesinin) dikkate alınıp alınmayacağı meselesi halen tartışılmaktadır. Kamerî ay başlarının hesaplanmasında birbirinden farklı yöntemler kullanılması ve ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi durumunda, yerkürenin bir bölümünde Müslümanlar oruç tutarken diğer bölümlerinde bayram yapılabilmektedir. Bu durum Müslümanların birlik ve beraberliği açısından önemli sıkıntılara neden olmaktadır.

---

1 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 18.

Diğer taraftan yapılması planlanan her bir işin önceden takvime bağlandığı günümüzde, ramazan ve bayram gibi önemli günlerin önceden bilinmesine olan ihtiyacın yanında, son güne kadar hicrî ayın başlangıcının belirsizliği, konuyu çözülmesi gereken önemli bir problem olarak Müslümanların gündemine taşımıştır. Bu problemi, farklı ülkelerde yaşayan yurttaşları vesilesiyle yakından bilen ve yaşayan Diyanet İşleri Başkanlığı, 1978 yılında meselenin etraflıca ele alındığı uluslararası bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı, aynı konuda yapılan sonraki toplantılar için önemli bir referans kaynağı olsa da o günden bu güne problemi tam anlamıyla çözüme kavuşturmada yeterli olmamıştır.

Tüm Müslümanlara karşı sorumluluğunun bilincinde olarak çalışmalarını sürdüren Diyanet İşleri Başkanlığı, meseleyi tekrar uluslararası düzeyde ele almak için harekete geçmiş ve 2013 yılında "Hicrî Takvim Birliği" adıyla bir hazırlık toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda alanında uzman ilim adamları tarafından teşkil edilen ilmî heyet, 2016 yılı Mayıs ayında "Uluslararası Kamerî Ay Başları ve Hicrî Takvim Birliği" adıyla düzenlenmesi kararlaştırılan kongreye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Kongre hazırlıkları çerçevesinde, gerek katılımcılar gerekse bu konuya ilgi gösterenlere materyal desteği sunmak üzere, konu ile ilgili olarak son yüzyılda kaleme alınan ve bu konuda yapılan çalışmalar için referans kaynağı olan makaleler ile uluslararası toplantılarda alınan önemli kararların yer aldığı bir eser yayınlanmasının faydalı olacağı mülahaza edilmiştir.

Eserde yer alan makalelerin dizilişinde, konu hakkındaki tartışmaların tarihî sürecini ve alınan mesafeyi göstermesi bakımından yayım tarihleri dikkate alınmıştır. Kronolojik açıdan bunun tek istisnası Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez'in 2013 İstanbul Ru'yet-i Hilâl Hazırlık Toplantısı'nda yaptığı açılış konuşmasıdır. Muhterem başkanımız bu konuşmasında meselenin tarihî boyutuna değinmiş, günümüzde İslam ülkelerinin bu konuda bir yöntem birliğine ulaşamamasının Müslümanlar üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir.

Eserde ilk olarak Muhammed Reşîd Rıza'nın (v. 1935) makalesine yer verilmiştir. Reşîd Rıza *Menar* dergisinde, kamerî ay başlarının ilanı ile ilgili pek çok yazı kaleme almış ve bu makalesinde de görüleceği üzere, namaz vakitlerinin ilanında olduğu gibi kamerî ay başlarının girişinde de astronomik hesaplara müracaat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Reşîd Rıza'nın bu alandaki söylemlerini "***Arabî Ayların Başlangıcı***" adlı risalesi ile Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1958) devam ettirmiştir. Hadis ilmindeki şöhreti nedeniyle onun bu risalesi sonraki çalışmalar için önemli bir referans kaynağı olmuştur.

Şâkir bu risalesinde hesap ilminin kesinlik taşıdığını savunarak, konu hakkındaki hadislerin yanlış yorumlandığını ifade etmiş ve kamerî ay başlarının girişinde astronomik hesapları dikkate alarak Mekke'nin merkez alınmasını teklif etmiştir.

"*Fas'ın Son Yaşadığı Problem ve İslamî Arabi Ayların Başlangıcı ile İlgili Doğru Cevap ve Samimi Tavsiye*" adlı risalesinde meseleyi ele alan Allâl el-Fâsî (v. 1974), çalışmasında ihtilâf-ı metâli', kamerî ay başlarının tespitinde astronomik hesaplara itimat edilmesinin caiz olup olmadığı ve esas alınacak kriterlerin ne olması gerektiği meselelerini tartışmıştır. Mekâsidu'ş-Şeriâ alanında telif ettiği kıymetli eserlerde İslam'ın insanlara hediye ediliş gayesi hakkında i'mâli fikir etmiş bu zatın bu makalesinin sonunda zikrettiği şu tavsiyesi Başkanlığımızın bu alanda sarf ettiği çabanın bir özeti gibi durmaktadır: "İslam kardeşliğinin çağımızda en görkemli görüntüsünü ortaya çıkarmak, oruç, iftar, dinî tatil ve bayramlarda Müslümanların birliğini sağlamak için ortak çalışma gerçekleştirmelerini tavsiye ediyorum."

"Saim Yeprem'in 1978 yılında "Dinî Bayramların Tespiti Üzerine" adıyla yayımlanan makalesi, İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Ru'yet-i Hilâl Konferansı öncesinde Türkiye'nin kamerî ay başlarının ilanı hususunda esas aldığı kriter ve uygulamaları göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca makale, Diyanet İşleri Başkanlığının bu alanda gösterdiği hassasiyetin ve çabanın ne denli üst düzeyde olduğunu ortaya koyması bakımından da özel bir yere sahiptir.

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Dr. Tayyar Altıkulaç'ın 1978 yılında İstanbul'da düzenlenen "Uluslararası Ru'yet-i Hilâl Konferansı"nda sunduğu tebliğ, problemin aslında hilâli gözetlemekten çok yeni kamerî aya girişte takip edilen metot farklılığından kaynaklandığını ortaya koyması ve metot birliğinin zaruretini tespit etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Aynı toplantıda bir tebliğ sunmuş olan Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah'ın dile getirdiği, "Allah Teâlâ'nın takdirinin bir sonucu ve Ay'ın Dünya etrafındaki hareketi sebebiyle hilâlin bir ülkede görülürken bir diğerinde görülmemesi, gayet normal ve doğal olan bir husustur." şeklindeki görüşü farklı bir bakış açısını ortaya koymaktadır.

1978 Ru'yet-i Hilâl Konferansı'na Tunus adına iştirak etmiş olan Mustafa Kemal et-Terzî (v. 2000), bu konferanstaki tebliğini daha da geliştirerek 1986 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı Uluslararası Fıkıh Meclisi tarafından Cidde'de düzenlenmiş toplantıda sunmuştur. Terzî'nin makalesinde, astronomik hesaplara riayet etmenin öneminden bahsedilmiş ve kat'î hesaba muhalif olan ru'yet-i hilâle dair şahitliklerin kabul edilmesinin neden olacağı problemler dile getirilmiştir.

Dr. Mahmut Kaleli'nin (Prof. Dr. Mahmut Esat Coşan) (v. 2001) bu çalışmada yer alan ***"Müslüman Ülkeler Neden Farklı Günlerde Bayram Yapıyor? Kim Haklı?"*** başlıklı makalesi meselenin ülkemizde hangi boyutlarda tartışıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Coşan, makalesini "***Suudi Arabistan, hesaplamalarının prensiplerini tekrar gözden geçirmeli, hilâli görme fiilen mümkün olmayacak zamanlarda ramazan veya bayram ilan etmek suretiyle İslam âlemine ters düşmemelidir."*** şeklindeki bir maddenin de yer aldığı sonuç metni ile tamamlamıştır. Bu sonuç, o dönem için kamerî ay başlarının ilanında muayyen ülkelerden gelen haberleri bekleyen kesimlere önemli bir ihtar özelliği taşımaktadır.

Seçkide yer alan önemli bir makale de Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (v. 1999) tarafından kaleme alınmıştır. Zerkâ, kamerî ay başlarının ilanında astronomik hesaplara mutlak anlamda riayet edilmesi gereğine dair görüşü savunarak, katıldığı uluslararası fıkıh meclislerinin en dikkat çekici seslerinden biri olmuştur.

Konu hakkında aynı minvalde yazılan diğer bir makale de Yusuf el-Karadâvî'ye aittir. Karadâvî'nin, makalesindeki ilmî duruşu, Müslümanların konu hakkındaki ihtilaflarını çözüme kavuşturacak öneri ve teklifleri, uzlaştırıcı bir tavrı temsil etmektedir.

Ru'yet-i hilâle dair yapılan şahitlikleri fıkhî bakımdan derinlemesine incelemesi yönüyle Pakistanlı âlim Muhammed Takî el-Osmânî'nin çalışmada yer alan makalesi bu konuda önemli bir yere sahiptir.

Suudi Arabistan Büyük Âlimler Birliği üyesi olan Suudlu âlim Abdullah Men'î'nin, kendi ülkesindeki uygulamaları tenkit ettiği cevap niteliğindeki yazısı, meselenin Suudi Arabistan içinde tartışıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu makalede dikkatleri celbeden diğer bir nokta da kendi görüşlerine muhalif olmasına rağmen, aynı ülke içinde farklı uygulamalara sebep olmamak adına, kamu otoritesi tarafından ilan edilen takvime göre hareket etmenin gereğini ilan etmesidir.

Özellikle de hadisler bağlamında ihtilâf-ı metâli' meselesini ele alması açısından Prof. Dr. Şeref el-Kudât'ın eserde yer alan makalesi, bu konuda ciddi bir boşluğu doldurmaktadır. Dr. Şeref'in, bu makalesinde kamerî ay başlarının tespiti bağlamında teklif ettiği kriter de tartışılmaya devam etmektedir.

Çalışmada yer alan metinlerden en ilginci Suudi Arabistanlı âlim Adnân Abdü'l-Münîm el-Kâdî tarafından telif edilmiş makaledir. el-Kâdî, makalesinde 46 yıl boyunca ülkesi tarafından ilan edilen kamerî ay başlarını 1978 İstanbul kriterleri bağlamında muhakeme etmiş ve % 87 oranında hata olduğu tespitini yapmıştır.

Seçkide yer alan makalelerden Ali Muhyiddin el-Karadâğî'nin 2013 İstanbul Ru'yet-i Hilâl Hazırlık Toplantısı'nda sunduğu tebliği, kamerî ay başlarının ilanında günümüzde İslam ülkelerinin esas aldığı kriterleri göstermesi ve astronomi ilminin astrolojiden (ilm-i nücûm) farklı olduğunu ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

Ahmed Câballah'ın tebliği ise, astronomik hesaplar dikkate alınmadan kamerî ay başlarının ilan edilmesinin, Batıdaki Müslümanlar üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır.

İslam âleminin dinî günlerde birliğini temin etme adına yapılan bu çalışmada, Şiî dünyasının önemli mercilerinden sayılan Muhammed Hüseyin Fadlullah ve Seyyit Ali Sistânî'nin konu hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir.

Ülkemizin önde gelen ilim adamlarından biri olan muhterem hocamız Hayrettin Karaman'ın, kamerî ay başlarında birliğin temin edilememesinin sebeplerinin de sorulduğu ru'yet-i hilâl ile ilgili birtakım sorulara verdiği cevaplar, hocamızın konu hakkındaki fikirlerinin özeti olması bakımından bu seçkide yer almayı hak etmektedir.

Kamerî ay başlarının tespitinde takip edilen metot farklılığı ve bunların pratikte İslam dünyasında yaptığı olumsuz etkiyi tartışmak adına 1955'ten itibaren uluslararası toplantılar düzenlenmiştir. Bu seçkide, önemine binaen söz konusu toplantılardan altısının kararlarına yer verilmiştir.

Konunun astronomik boyutunu incelemiş olması bakımından Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Muammer Dizer tarafından kaleme alınmış "Ay" maddesi ile İrfan Yücel tarafından yazılmış "Hilâl" maddesinin bu seçkide yer almasında fayda mülahaza edilmiştir.

Son olarak bu yayının oluşmasında tercümeleri ile katkıda bulunan Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanları ile diğer mütercimlere ve musahhih Sedat Memiş'e teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç biliyor, bu çalışmanın 2016 yılının Mayıs ayında İstanbul'da düzenlenecek olan "Uluslararası Kamerî Ay Başları ve Hicrî Takvim Birliği" toplantısında alınacak hayırlı kararlarla taçlanmasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Dr. Mustafa Bülent Dadaş
Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
Uluslararası Hicrî Takvim Birliği Kongresi
Genel Sekreter Yardımcısı

2013 ŞUBAT ULUSLARARASI RU'YET-İ HİLÂL KONFERANSI HAZIRLIK TOPLANTISI AÇILIŞ KONUŞMASI[1]

الحمد لله الذى خلق كل شئ بقدر وقال فى كتابه الكريم «هوالذى جعل الشمس ضياء والقمر نورا وقدره منازل لتعلموا عدد السنين والحساب ما خلق الله ذلك إلا بالحق يفصل الآيات لقوم يعلمون" و قال :» إن في اختلاف الليل والنهار وما خلق الله في السماوات والأرض لآيات لقوم يتقون « و قال : " والقمر قدرناه منازل حتى عاد كالعرجون القديم لا الشمس ينبغي لها أن تدرك القمر ولا الليل سابق النهار وكل في فلك يسبحون" (يس : ٣٩ ، ٤٠). وقال : " فالق الإصباح وجعل الليل سكنا والشمس والقمر حسبانا ذلك تقدير العزيز العليم. (الأنعام : ٩٦).

والصلاة والسلام على سيدنا محمد المبعوث رحمة للعالمين ، القائل : «إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله» وعلى آله وصحبه أجمعين ومن اهتدى بهديه إلى يوم الدين ، أما بعد ،

Küre-i arzın muhtelif bölgelerinden İslam'ın tarihi başkenti İstanbul'a gelerek ülkemizi teşrif eden seçkin ilim adamları, değerli astronomlar, fakihler, ulemau'şeria ve Muhterem hazırun,

Uluslararası Ru'yeti Hilâl Konferansının Hazırlık ve İstişare Toplantısına hoş geldiniz. Hepinizi hürmetle ve sevgiyle selamlıyor, katılımınızdan dolayı çok teşekkür ediyorum.

Hepinizin malumu olduğu üzere bizi bir araya getiren bu ilmî toplantının konusu ile ilgili daha önce pek çok ilmî toplantı yapıldı. Burada bulunan ilim adamlarımızdan birçoğu bu toplantılara da katıldı ve oralarda çok değerli düşüncelerini dile getirdi. Burada bulunan ilim adamlarımızın birçoğu konuyu etraflı bir şekilde ele alan kitaplar, makaleler yazdı, bu konularda ilmî bildiriler sundu, fetvalar verdi.

1 Prof. Dr. Mehmet Görmez, Diyanet İşleri Başkanı.

Yine malumları olduğu üzere söz konusu toplantılarda çok önemli kararlar da alındı. Ancak üzülerek belirtelim ki ilim adamlarımız, astronomlarımız ve bazı yetkililer çok çaba harcadığı halde burada ele almayı düşündüğümüz sorun hala nihai bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Uzay çağında hâlâ aynı boylamlarda ve yeryüzünün bir birbirine yakın coğrafi bölgelerinde bulunan İslam ülkeleri dahi üç farklı günde bayram yapmaktan kurtulamamıştır. Hâlbuki çağımızda en başta Ahmet Muhammet Şakir, Mustafa ez-Zerka ve Yusuf Karadavî olmak üzere bir kısmı şimdi aramızda bulunan ilim adamlarımız çok açık bir şekilde ortaya koydular ki astronomik hesaplarla –hilâlin görülebilirlik esaslarına göre– hesapla kamerî ay başlarını belirlemek, çıplak gözle hilâli görerek kamerî ayı tespit etme alternatifini ortadan kaldırmak için değil, ayın başlangıcını belirlemede daha sağlıklı bir yöntem olduğu içindir. Çünkü;

Astronomik hesaplarla kamerî ay başlarını belirlemeye dinen bir engel varmış gibi göstermek, İslam'ın ilme verdiği önemi göz ardı etmekten ve dikkate almamaktan başka bir şey değildir. Günümüzde kamerî ay başlarını hesaplarla belirlemek en sağlıklı ve hatadan en uzak yöntemdir. Dinen buna herhangi bir engel yoktur.

Geçmiş kitaplarımızda kamerî ay başlarının belirlenmesinde hesaba itibar edilmeyeceğini ifade eden bilgiler, o zamanki vakıayı anlatmaktadır. Günümüz açısından bu bilgilerin bir geçerliliği olamaz. Zira hesapla kamerî ay başlarının tespitine karşı çıkıldığı dönemlerde hesaplar zanni idi. Hatta zanni bile sayılamazdı. Çünkü astronomi ile astroloji dahi ayırt edilemiyordu. Bunlar mütedahil vaziyette idi. Fakat artık günümüzde hesaplar hiç tereddüde mahal bırakmayacak derecede kesin sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Hilâlin nerede ne zaman hangi saatte ve hangi dakikada görülmeye başlayacağı yıllarca önceden bile tespit edilebilmektedir. Güneş, Ay ve diğer gök cisimlerinin hareketleri son derece dakiktir. Cenabı Hakk'ın kainata koyduğu kevni kanunlar sayesinde muntazam bir şekilde işlemektedir. Yüce Allah الشمس والقمر بحسبان buyurmaktadır. Ayette geçen حسبان kelimesinin mübalağa sığasında olması bunların ne kadar dakik bir şekilde hareket ettiklerini göstermektedir.

Şeyh Mustafa ez-Zerka'nın dediği gibi asrımız, ilim adamlarının uzaya çıktığı bir çağdır. Diğer birtakım uzay çalışmaları ile kıyaslandığında ayın üzerine inmek bile artık uzay çalışmalarının küçük bir uygulaması haline gelmiştir. Uzayda ilmî araştırmalar, askerî amaçlar ve casusluk gibi çeşitli gayelerle yüzlerce uydu dolaşmaktadır. Bununla da kalınmamış, atmosferin dışına uzay seferleri başlamıştır. Yeryüzünün çekim alanının dışına çıkılmıştır. Dünyanın etrafında dönen uyduları tamir etmek için uzaya gidilmektedir.

Yeryüzünde ilk rasathaneyi kuran Müslüman âlimlerin nesilleri olarak bu asırda artık hesapla amel etmeye karşı çıkmak şöyle dursun tam tersine bu hususta hesaplardan en geniş manada yararlanmak gerektiği açıktır.

Diğer taraftan kadim fakihlerimizin bir kısmı ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesini zaruri görmüş olsalar da İslam ümmetinin paramparça olduğu bir zamanda bayram sevincinde dahi birleşememek ve bunu bir hılaf konusu haline getirmek Ümmeti Muhammede yakışmamaktadır.

Meselenin asıl sıkıntılı tarafı ise, İslam ülkelerinde yaşanan bu tartışma ve ihtilafın, aynı medeniyetin bir parçası olarak yaşamış pek çok ülkede bulunan Müslümanlar arasında sözgelimi Balkanlarda, Kafkaslarda, Rusya coğrafyasında, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde toplum içinde bir fitne ve fesada yol açmış olmasıdır. Ne yazık ki bu fitne, bazen aynı evde yaşayan kardeşleri karşı karşıya getirecek boyutlara varabilmektedir.

Avrupa'da ve dünyanın çeşitli bölgelerinde azınlık olarak yaşayan Müslümanlar ise bu sorun sebebiyle daha zor durumda kalmaktadırlar. Yıllardır bayram günlerini tatil günü olarak kabul ettirmek için mücadele eden bu Müslümanlar, kendi içlerinde bayram günleri konusunda ihtilafa düşünce bin bir zorlukla elde ettikleri haklarını kaybetmekle karşı karşıya kalmışlardır. Üstelik aynı mescitte yan yana namaza duran müminlerin farklı günlerde bayram yapmasını ne dinen ne ilmen ne fıkhen açıklamak mümkündür.

Diğer taraftan halkların algısında bu mesele ilmî ve içtihadî bir konu olmaktan çıkmış, gündelik politik bir tartışmaya dönüşmüştür. Birliğimizin sembolü şeâiri İslamiyyeden olan bayramlarımız, bir ihtilaf konusu haline gelmiş, Müslümanlar ağyarın gözünde küçük düşmüştür.

Zorlama hadis yorumlarıyla okuma yazma ve hesap bilmemeyi fazilet gibi gösteren ve hesabı reddeden aşırı yorumlar ise astronomiyi ve astronomik hesapları bilen entelektüel kişilerin, belli bir kültür düzeyine sahip olan herkesin ve okumuş kesimin zihinlerini teşviş etmektedir.

Arafat, bütün dünya Müslümanlarını bir araya getiren İslam'ın en önemli birlik, beraberlik ve kardeşlik günü iken, ülkelerinden hacca giden Müslümanlar Arafat'ta vakfe yaparken kendi ülkelerinde bayram yapan veya hacılar bayram yaparken ülkelerinde Arefe gününde bulunan Müslümanların oluşturduğu bir tablo, İslam'ın vahdet anlayışına uymamaktadır.

Bu yıl Müslümanların kurban bayramını üç farklı günde kutlamaları (25, 26 ve 27 Ekim) bütün dünya Müslümanlarını bir kez daha üzmüştür. Bunun üzerine milletimiz Diyanet İşleri Başkanlığından 1978 yılında olduğu gibi İslam dünyasının âlimlerini bir araya getiren, her türlü politik ve siyasî mülahazalardan âri, konuyu ilmî ve dinî esaslara uygun bir şekilde ele alan kapsamlı bir toplantıya öncülük yapmasını istemiştir.

Başkanlığımız, daha önce Kahire, Kuala Lumpur, İstanbul, Cidde, Kuveyt, Amman, Abudabi, Cakarta, Lübnan … ve benzeri birçok şehirde ve İslam ülkesinde aynı konuda yapılan toplantıları, bu hususta mecamii fıkhiyyenin ve fetva heyetlerinin aldığı kararları, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Rabıtatü'l-Alemi'l İslami, İttihadı Ulemai'l-Müslimin ve el-Meclisü'l-Evrubbi li'l-İfta ve'l-Buhusun ve özellikle, el-Meşruul İslamî li Rasadıl Ehille'nin çalışmalarını da dikkate alarak bu hususta 'Kelimei Müslümin'i birleştirmek arzusu ve niyetiyle bütün İslam dünyasının katılacağı kapsamlı bir toplantıda konunun yeniden ele alınmasını zaruri görmüştür. Ancak söz konusu büyük ilmî toplantı öncesinde ümmetin seçkin âlimleriyle daha dar kapsamlı bir istişare toplantısı düzenleyerek bu toplantıda büyük toplantının muhtevasını ve izlenecek yol haritasını belirlemeyi arzu etmiştir.

Böylece bu ön toplantıda hem daha önce yapılan toplantıların sonuçlarını değerlendirerek bunlarla niçin arzu edilen birliğin sağlanamadığını görüşmek ve hem de yapılacak büyük toplantı ile mümkün olursa nihai bir neticenin elde edilmesini sağlamak istemektedir. Şayet bu seçkin heyet uygun görürse bu istişare toplantısında büyük toplantıda alınabilecek muhtemel kararların nüvesi de oluşturulabilir. Bunun için böyle bir ön toplantı yapılması uygun görülmüştür.

Biz Türkiye olarak İslam ümmetinin sevinçte, tasada ve kıvançta birlikteliğini arzu etmekteyiz. Bu hususta Müslümanlar arasında mümkün olan en geniş birliğin sağlanmasını temenni ediyoruz. Müminlerin birlikte oruca başlamasının, birlikte bayram yapmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu birlikteliğin de ancak artık ilmî sonuçları kesin hale gelmiş bulunan hesaplarla sağlanabileceği müsellemdir.

Mümin olarak esas olanın kalplerimizi birleştirmek olduğuna ve kalplerimizi birleştirecek hasbiliğin her türlü hesabın fevkinde olduğuna inanıyoruz. Ancak söz konusu hesapların da hasbi birliğimize büyük katkı sağlayacağının farkındayız.

Bu vesile ile Diyanet İşleri Başkanlığı olarak bir kusurumuzu itiraf etmek ve sizlerden ve özellikle de 1978 İstanbul Ru'yet-i Hilâl Konferansı'na öncülük yapan Diyanet İşleri Eski Başkanımız Dr. Tayyar Altıkulaç'tan özür dilemek istiyorum. Biz maalesef 1978 yılında İstanbul'da yapılan Ru'yet-i Hilâl Konferansı'nda oluşturulmuş bulunan

Takvim Komisyonu'nun sekretarya görevini sürdürmede ihmal göstermiş ve bu önemli komisyonun işlevinin ınkıtaa uğramasına yol açmışız.

Bir diğer üzüntümüz ise 1978 yılında Mekkei Mükerreme'de bir rasathane kurulması ve bu rasathane vasıtasıyla Müslümanlar arasında hicrî takvim birliğinin sağlanması kararı alınmış olmasına rağmen bu karar da uygulanamamıştır.

Değerli İlim Adamları,

Yüce Allah'a hamdolsun ki, bu alanda söz sahibi olan zevat ile birlikteyiz. Bu işin önemini bildikleri için davetimize icabet ederek koşup geldiler. Kendilerine çok teşekkür ediyoruz.

Burada İslam'ın tarihî başkenti İstanbul'da bu heyetin çizeceği yol haritası, oluşturacağı sekreterya ve alacağı kararlar ve tavsiyeler doğrultusunda Ümmeti bilhassa yarım asırdan daha fazla bir süredir rahatsız eden bu sorunun nihai bir çözüme ulaştırılabileceğini düşünüyoruz.

Yapmayı düşündüğümüz büyük ilmî toplantıya inşallah bütün İslam ülkelerinin bu husustaki karar mercilerini ve ilgili ilim adamlarını davet edeceğiz. Sizlerden oluşturacağımız bir heyet ile de toplantının kararlarını da ilgili yöneticilere arz edip uygulamada yardımcı olmalarını isteyeceğiz.

Ben öncelikle böyle bir toplantıyı tertip eden Din İşleri Yüksek Kurulumuza teşekkür ediyorum.

HİCRÎ AY BAŞLARININ TESPİTİ[1]

Menar Dergisi Editörü 28. cilt, 63. sayfa da ve sonrasında –konuya/soruna dair bazı ilkeleri zikrettikten sonra– şöyle demiştir:

Bu girişten sonra, konuyu aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

1. Ramazan ve şevval aylarının başlangıç tespiti, beş vakit namaz vakitlerinin tespiti gibidir. Şâri' onların hepsini, şehirde ve kırsalda (yaşayanların) bilmesi kolay olan bir şeye bağlamıştır. Bunun hikmetinin açıklaması önceden yapıldı. Şâri'in bu vakitlerin bilinmesinden kastı; hilâlin görülmesiyle, fecirde beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edilebilmesiyle yani birinin diğerinden (doğuda görülen yatay fecr ışığının diğerinden) görülerek ayrılmasıyla, öğle vakti gölgenin zevalini görmekle, ikindi vakti bir şeyin gölgesinin bir katına ulaşmasıyla, akşam ve yatsı vaktinde güneşin batışını ve şafağın kaybolmasını görmekle ibadet etmek değildir. Şâri'in ibadet vakitlerinden maksadı onların bilinmesidir. Peygamberimiz (s.a.s.), ayın tespitini hilâlin görülmesine veya sayının tamamlanmasına bağlaması hakkındaki kavlini, döneminde ümmetin ümmî olmasıyla gerekçelendirdi. Onun (s.a.s.) gönderilmesinin amaçlarından biri ümmeti, ümmîlikten çıkarmaktır, ümmilik halinde bırakmak değil. Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "***O, ümmîlere içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.***" (Cuma, 62/2) Bakara Sûresi'nde Hz. İbrahim'in bu şekilde dua ettiğini zikretmesi de aynı anlamdadır. Bundan da kitabet ilminin ve hikmetin, ümmîliğin hükmü dışında bir hükmü olduğu sonucu çıkarılır.

2. Şâri'in maksatlarından birisi de, ümmetin ibadetler konusunda mümkün olduğunca amaç ve araç olarak ittifak etmesidir. Bütün ümmetin veya her bölgenin halkının, şeriat naslarının zahiri ile amel etmede ittifak etmesine ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ya

1 Muhammed Reşit Rıza, Menar Dergisi Editörü.

da ashabının ilk dönemdeki; namaz, oruç, hac vakitlerinde imkân olduğunda fecrin, gölgenin, batışın, şafağın ve hilâlin görülmesi ile, imkan olmadığında takdir ederek veya alametleri gözeterek amel etmeleri üzerinde ittifak etmesine gelince; bu halde, sabah ezanı okuyacak kişinin, doğuda yatay fecir ışığını görmedikçe ezan okuması caiz olmaz. Halbuki o (yani fecrin doğuşu) gecelerin değişmesiyle değişir. Ayın ikinci yarısında -özellikle sonlarında-, ay ışığının doğu yönündeki etkisi ölçüsünde, ayın ilk yarısının karanlık gecelerinde görülen vakitten daha geç vakitte görülür. Rasulullah sallallâhü aleyhi ve sellem, ramazan hakkında '***Bilal geceleyin ezan okur, siz İbn Ümmî Mektum'un ezanını işitinceye kadar yiyin, için.'*** buyurmuştur. Râvilerinden biri: İbn Mektum hakkında "O, âmâ biriydi, kendisine 'sabaha erdin, sabaha erdin' denilinceye kadar ezan okumazdı," demiştir. (Şeyhân ve diğerleri nakletmiştir) İslam medeniyetinin tüm şehirlerinde namaz konusunda yapılagelen, kesin bilgi ifade ettiklerinde hesap ve rasatla amel edilmesiyle birlikte, bir engel olmadığı hallerde hilâlin gözetlenmesi ve görülmesi uygulaması, nassın zahiri ile ondan murat edilen şeyin cemedilmesi içindir. Dinî bir zaruret olarak bilinmektedir ki; namaz dinin direğidir ve oruçtan daha faziletli ve daha kapsamlıdır. Havanın açık olması ve hilâlin görülmesine bir engel olmaması durumları dışında, ayın tespiti zannî olarak veya zanna yakın olarak, sürenin (ayın) otuza tamamlanmasıyla olur. Üzerinde ittifak edilmiş şer'î kaidelerden biri, ilim zandan öncelenir (kaidesidir). Dolayısıyla ilim, yani kesin bilgiye ulaşma imkânı varken zan ile amel edilmez. Buna göre Kabe'yi görmesi mümkün olan kişinin kıbleye yönelme konusunda içtihat emesi ve içtihadının sonucunda ulaştığı zanla amel etmesi caiz olmaz.

3. Eğer denirse ki: Hesabın, hilâlin varlığı ve görülebilirliği hakkında kesin ilim ifade etmesi astronomi uzmanına hastır. Hatırladığınız gibi, âlimler onun (astronomi verilerine göre hesap yapanın) bilgisi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla onların ilmi, diğerlerine karşı delil olmaz.

Biz şöyle deriz: Biraz önce Hafız İbn Hacer'in Buhârî şerhinden naklettiğimiz gibi, hesapla amel etmeyi mubah görmeyenler; bunu, onun ilim ve zan ifade etmeyen bir varsayım ve tahmin olmasıyla gerekçelendirdiler. Çağımızda bilinen hesap, önceden geçtiği üzere, kesin bilgi ifade eder. Kendilerince bu durum sabit olan Müslüman önderlerine ve idarecilerine, hesapla amel edilmesine dair hüküm vermek mümkün olur. Böylece bu bilgi cumhur aleyhine delil olur. Bu ise, hilâlin görülmesine engel toz ve bulut olmadığı, gökyüzü açık olduğu halde, otuzuncu gece hilâli görmemekle birlikte, Şaban ayını, otuz güne tamamlayarak ayın (yani ramazanın) tespit edilmesi hükmünden daha sahihtir. Çünkü bu durum (hava açıkken takdir etmek), bu makalede geçtiği gibi, sahih hadis naslarına muhaliftir, dolayısıyla batıl bir hükümdür.

4. İnsanlar hilâli göremediği zaman ne ile amel edileceğine dair İmam Ahmed'e ait üçüncü kavil bu son vechi desteklemektedir. Bu görüş: İmamın (yani: Şer'î İdarecinin) oruç ve fıtr/bayram hakkındaki kanaatine rücu edilmesidir. Bu diğer iki kavil ile beraber geçmişti.

5. İdareciler tarafından, namaz vakitlerinde ve günlük oruçlarda olduğu gibi, oruç ve hac aylarının vakitleri konusunda da astronomik takvimle amel edilmesi kararlaştırıldığında, bütün bölgelerde ya da ittifâk-ı metâli' olduğu yerlerde Müslümanların ihtilaf etmesi ve ayrışması imkânsız olur. (İttifâk-ı metâli' olmayan yerlerdeki) namaz vakitleri ihtilafının zararı olmadığı gibi, oruç konusundaki ihtilafın da zararı olmaz.

Sözün özü; biz iki seçenek arasındayız: ya nasların zahirine ve ubudiyetin gereğine uyarak bütün ibadet vakitlerinde ru'yet ile amel etmek. Ki o zaman, ufukta yatay fecr ışığının yayıldığını görünceye kadar, güneşin zevalini ve batışını görünceye kadar vb. hiçbir müezzinin ezan okumaması gerekir. Ya da kesinleşmiş hesapla amel etmek ki, bu Şâri'in maksadına daha uygundur. Zira Şâri'in maksadı da, vakitlerin kesin olarak bilinmesi ve ihtilaf olmamasıdır. O halde, her bölgede, her ay, engel olmadığında hilâlin görülebileceği vakitleri beyan eden genel bir takvim oluşturmak ve bunu âleme dağıtmak mümkün olur. Şayet her bölgede bir cemaatin hilâli gözlemesi/istihlal buna eklenir de, hilâli görürlerse, bu daha iyi olur. Bu ihtilaf ve hilâl meselesi dışında nasları terk edip bütün vakitlerde hesapla amel etmek konusunda bir delil yoktur, hiçbir müçtehit imam da buna hükmetmemiştir. Aksine bu "Yoksa siz Kitab'ın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?" (Bakara, 2/85) kabilindendir. Allah (c.c.) en iyi bilen ve en iyi hükmedendir.

DİNÎ GÜNLERİN TESPİTİNDE ASTRONOMİK VERİLERE GÜVENİLEBİLİR Mİ?[1]

Bu sene (h. 1357, m. 1939), Mısır Yüksek Şeriat Mahkemesi nezdinde, zilhicce ayının başlangıcının cumartesi ve Kurban Bayramı'nın da pazartesi (30.1.1939) olduğu sübut buldu. Birkaç gün sonra "el-Mukattam" gazetesinde Suudi Arabistan idaresine göre zilhiccenin başlangıcının cumartesi değil pazar olduğu, hacıların Arafat'ta vakfelerinin pazartesiye ve bayramın da salıya (31.1.1939) rastladığı neşredildi. 21 Zilhicce (10.2.1939) Cuma günü "el-Belağ" gazetesi, Hindistan Bombay'daki muhabirine dayanarak, Bombay'daki Müslümanların diğer İslam ülkelerinde ilan edilen bayram gününe muhalefet ederek çarşamba günü bayram yaptıklarını yazdı. Bunun anlamı; Hint Müslümanlarına göre ne cumartesinin, ne de pazarın ayın ilk günü olduğudur. Onların da pazartesiyi ilk gün kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı durum birçok ay için söz konusu olmaktadır. Öyle ki, İslam ülkelerinde halk, hilâli gözetiyor, hilâl bir ülkede görülüyor, diğerlerinde görülmüyor, sonra bu ülkelerde ibadet günleri farklılık arz ediyor. Bir ülke oruçlu, diğeri değil. Bir ülkede kurban kesiliyor, diğerinde arefe günü, halk oruç tutuyor. İlim adamları ve fakihler hilâlin sübutu konusunda, tefsir, hadis, fıkıh vb. ilimlere ait kitaplarda çok değerli araştırmalar yazdılar. Hepsi de, hilâlin sübutu konusunda sadece rü 'yetin (görmenin) muteber olduğu, ayın hareketine dair hesapların ve müneccimlerin hesaplarının dikkate alınmayacağı hususunda neredeyse ittifak ettiler. Bu ittifakın istisnası, sadece Şafiî mezhebinde nakledilen şu iki görüştür: Bunlardan birine göre hesap yapan kişi veya müneccim, şahsen hesabına göre amel

---

1 Ahmed Muhammed Şâkir, 1892 de Kâhire'de doğdu. Ezher Üniversitesini bitirdi. Hâkim (şer'i kadı) olarak görev yaptı. Yüksek Şer'î Mahkeme başkanlığından emekli oldu (1951). Fıkıh, hadis ve tefsir sahasında eserleri, tahkik çalışmaları vardır. 1958 de Kahire'de vefat etti. (Zirikli, el-A'lâm, Beyrut 1986, I. 253)
- Makalenin Orijinal adı: Evailü'ş-Şühûri'l-Arabiyye. Hel Yecûzü Şer'an İsbâtühâ bi'l-Hisâbi'l-Felekiyy? Baskı yeri ve yılı yok.
- Tercüme: Prof. Dr. Rahmi Yâran, DİB, İstanbul İl Müftüsü.

edebilir. Diğer görüş ise, başkalarının bunları taklid etmesi veya müneccimi değil de yalnızca hesap yapanı taklit etmesinin câiz olduğudur.[2]

Konuyla ilgili temel dayanak, sıhhatinde şüphe olmayan hadis-i şeriflerdir: "Onun (hilâlin) görülmesi dolayısıyla oruç tutun ve onun görülmesi dolayısıyla iftar edin (oruca son verin). Hava bulutlu olursa şabanı otuza tamamlayın.", "Hilâli görmedikçe oruç tutmayın ve onu görmedikçe oruca son vermeyin. Hava bulutlu olursa onun için takdir yapın." Ve bu manada diğer sahih hadisler.[3]

Âlimler, ihtilâf-ı metâli'in dikkate alınıp alınmayacağında ihtilaf etmişlerdir. Yani hilâl, bir yerde görülünce bu görmeye ve ayın ilk günün başladığına dair hüküm, araları uzak ve her birinde hilâlin doğuş yerleri farklı diğer ülkeler için de geçerli midir? Yoksa her ülkenin kendi görmesi mi muteberdir? Örneğin, Mısır'da, Hicaz'da, Irak'ta veya bir başka yerde ayın ilk günü farklı olur mu? Bu konuda değişik görüşler vardır. Şâfiîlere göre, her ülkenin kendi görmesi muteberdir. Fakat bu görmeden etkilenme hususunda yakın ve uzak çevrenin tespiti ölçüsünde, hilâlin doğuş yerlerindeki farklılık (ihtilâf-ı metâli') mı, bölgesel birlik mi yoksa sefer mesafesi mi olduğu konusunda kendi aralarında görüş birliği yoktur. Nevevî, el-Mecmû'da konuyu genişçe ele aldıktan sonra, "Hilâli Bir Ülke Halkının Görüp Diğerlerinin Görmemesi Haline Dair, Âlimlerin Görüşleri" alt başlığını müteakip şunları söyler: "Mezhebimizin tafsilatlı görüşünü zikrettik. İbnü'l-Münzir; İkrime, Kâsım, Salih ve İshâk b. Rahûye'den bir memleketteki görmenin diğer memleket halkını ilzâm etmeyeceğini, Leys, Şafiî ve Ahmet'ten de ilzam edeceğini nakleder ve (başkalarını ilzam edeceği görüşü için) (Malik ile Ebû Hanife'yi kastederek) Medineli'nin ve Kufeli'nin de başka türlü bir görüşü olduğunu bilmiyorum."[4]

Önce telgraf ve telefon, sonra da radyonun icadıyla dünyanın değişik bölgeleri arasındaki iletişimin hızlanması sebebiyle bu senelerde konuyla ilgili çok şeyler söylenir ve tekrarlanır oldu. Artık yeni ayın doğup doğmadığına dair haberlerin ulaşması bakımından İslam ülkeleri sanki tek bir ülke gibi olmuştur. İnsanlar, ay veya yıl içindeki belli vakitlere bağlanmış önemli dinî meselelerdeki bu kargaşanın sürüp gitmesinin artık müsamahayla karşılanamayacağı görüşünden hareketle birliği sağlayacak bir yol

2 Bk. Nevevî (v. 677 /1278), el-Mecmû', VI, 279-280 (Yayın yeri ve tarihi yok, Darü'l-Fikr neşri).

3 Bk. Buhârî, Sultâniye tab., III, 27-28 (Buhârî, Savm 11); Şevkânî (v. 1250/1832), Neylü'l-Evtâr, IV, 258-267 (Kahire 1391/1971, IV, 212-217); Zeylaî, Nasbu'r-Râye, II, 437-440 (el-Mektebetü'l-İslâmiyye neşri 1393/1973); Zeynüddin el-Irâkî, Tarhu't-Tesrîb, (Beyrut, ts.) IV, 111-114.

4 Nevevî, el-Mecmû', VI, 273-274. Ayrıca bk. Hattâbî, Me'âlimü's-Süsnen, II. 98 Muhtasaru Sünen-i Ebi Davud ile, neşr: Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Hamid el-Faki, Beyrut, ts., 111, 220; Kurtubî, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân, II. 274-276, (Beyrut, ts., Dâru İhyâi't-Türâsi-Arabi neşri), II. 295-296 .

bulabilmeyi başararak bu kargaşaya son vermek için çalışıyorlar. Geçen sene veya bir önceki sene Ezher Şeyhliğine Hint'ten bu anlamda tafsilatlı bir soru geldi. Ezher de bu sorunun bir nüshasını, her bir üye kendi görüş ve bilgisine göre cevaplandırsın diye Cemâat-i Kibâr-ı Ulema'ya (Büyük Âlimler Kurulu) gönderdi. Bir nüshası da babama geldi. Bu sorunun cevabı daha sonra ne oldu, bilmiyorum. Babamın hastalığı, onu sözlü ve yazılı tasarrufta bulunmaktan alıkoydu.

Bende doğru olmasını umduğum bir görüş oluştuktan sonra konuyu zihnimde uzun uzadıya evirip çevirdim. Derken bu sene Arefe günüyle ilgili ihtilaf ortaya çıktı. Bu gün, hacc-ı ekber günüdür ve dinî mevsimlerin en yücesidir. Zilhicce ayı, tesir bakımından en hassas aydır. Çünkü bu ayın dokuzu olan Arefe günü, haccın rüknü olan, Arafat'ta vakfenin edası için belirlenmiş zamandır. Böyle bir gün senede bir defa gelir. İnsanların ekserisi de ömründe bir defa haccettiğine göre, eğer hakiki Arefe gününde yanılmışlar ve o günde vakfe yapmamışlarsa farz olan bu görevi eda etmemiş olma endişesine düşerler. İşte bu durum, İslam âleminin çeşitli bölgelerindeki ilim ve basiret ehli fakihlere, muhaddislere ve diğerlerine arz etmek üzere hilâlin sübutu konusundaki görüşlerimi yazmakta amil oldu.

Arapların İslam'dan önce ve İslam'ın ilk yıllarında ilmî anlamda kesin astronomik bilgilere sahip olmadıkları, yazı ve hesap bilmeyen ümmî bir toplum oldukları hususunda şüphe yoktur. Bu konularda bir şeyler bilenlerin bildikleri de, görme ve izlemeye veya duyma veya işitmeye dayalı, sathi bilgiler olup, matematik kurallara ve kesin aksiyomlara dayalı burhanlar üzerine bina edilmemişti. Bundan dolayı da Allah Resulü (s.a.s.), ibadetle ilgili konuda ayın sübutunu onların her birinin veya ekseriyetinin gücü dâhilinde görülen, kesin bir duruma, yani hilâlin çıplak gözle görülmesine bağladı. Bu, onların ibadetleri ve dinî şiarları ile ilgili vakitlerin tespiti için en düzgün ve sağlam usuldür. Güçleri dairesinde kesinlik ve katiyet sağlayacak yol da budur. Allah, hiç kimseyi gücü dışında bir şeyle mükellef tutmaz.

Ekseriyeti şehir dışında yaşayan, şehirlere ait haberler kendilerine bazen kısa, bazen uzun zaman aralıklarıyla ulaşan ve şehirde yaşayanları da hesaptan anlamayan böyle bir toplumda hilâlin sübutunun hesap ve astronomiye bağlanması, Şari'in hikmetine uygun düşmezdi. Şari', bunu hesaba ve astronomiye bağlasaydı onlara sıkıntı vermiş olurdu. Şehir dışında yaşayanlardan pek azı, kendilerine haber ulaşırsa bu habere dayanarak, şehirde yaşayanlar da, ekseriyeti veya tamamı ehl-i kitap olan bazı hesaptan anlayan kişileri taklit ederek bu konuda bilgi sahibi olabilirlerdi.

Zamanla Müslümanlar dünyada fetihler yaptılar, ilimlerin dizginlerini ellerine geçirdiler, tekniğin her sahasında geniş bilgilere sahip oldular, daha öncekilere ait ilmî

eserleri tercüme ederek o konularda maharet kazandılar. Bilinmeyen birçok hususu ortaya çıkardılar ve bunları gelecek nesiller için korudular. İşte astronomiye ve uzaya, yıldızların hesaplanmasına dair ilimler bu ilimlerdendir.[5]

Fakihlerin ve muhaddislerin çoğu ya astronomiyi hiç bilmiyorlar, ya da bu konuda sadece bazı ilkeleri biliyorlardı. Bunların bir kısmı veya çoğunluğu, bildiğine itimat edemiyor, güvenemiyordu. Hatta bazıları, bu ilimle uğraşan kişilerin, gaybı bilme iddiasına (yıldız falcılığına) tevessül edeceklerini zannederek onları sapıklık ve bid'atçılıkla itham ediyorlardı. Bu ilimle uğraşan bazı kişiler de fiilen böyle bir iddiada bulunmak suretiyle hem kendilerine, hem ilimlerine kötülük etmekteydiler. Bundan dolayı, fakihler mazurdu. Bu ilimleri bilen fakihler ve âlimler, dine ve fıkha nispetle bu ilimlerin gerçek mevkiini belirleyecek güçte değillerdi. Ancak endişeli bir şekilde onlara işaret ediyorlardı. Mesela: Takıyyüddin es-Sübkî, el-Fetâvâ'sında hesabın kesin ön bilgilerle (mukaddimat, aksiyom) hilâlin görülmesinin mümkün olmadığına delalet etmesi halinde şahitlerin şahitliğinin kabul edilmeyeceğini, böyle bir şahitliğin yalana veya hataya hamledileceğini ifade ettikten sonra şöyle diyor: "Çünkü hesap kesindir. Şahitlik ve haber ise zannidir. Zan ise, kesin olana takdim edilmek bir yana muarız bile olamaz. Bir şeyin beyyine olabilmesi için, onun şahitlik ettiği hususun hissen, aklen ve dinen mümkün olması şarttır. Hesabın kesin olarak imkansızlığa delalet ettiği farz edilince, şahitlik yapılan husus imkan dahilinde olmadığı için, şahitliğin kabulü de imkansız olur. Din, müstahil olan şeyleri getirmez." Daha sonra da şunları söylüyor: "Bil ki burada, "kesin" ifadesiyle, bütün aksiyomları aklî olan burhan vasıtasıyla elde edilen bilgiyi kastetmiyoruz. Buradaki durum öyle değildir. Buradaki kesin bilgi, uzun tecrübelere ve gözlemlere, güneşin ve ayın belli noktalardan geçişine, insanların hilâli görmesine imkân sağlayacak şekilde onda ışığın meydana gelmesinin bilinmesine bağlıdır. İnsanlar, görüşlerinin keskinliği bakımından farklıdır."[6]

Büyük imam Takıyyüddîn İbn Dakîki'l-Îd (v. 702/1302)[7] diyor ki: "Ben bu konuda şunu söylüyorum: Oruçta, ayın güneşten ayrılması konusunda, astronomların "Hesaba dayanan ay, ru'yete dayanan aydan bir veya iki gün öncedir." şeklindeki görüşleri dolayısıyla hesaba itimat edilemez. Bu, Allah'ın meşru kılmadığı bir sebebe istinaden

5 Bk. Nallino, İlmü'l-Felek ve Târihuhû inde'l-Arab, Roma 1911.

6 Takıyyüddîn es-Sübkî, el-Fetâvâ, I, 219-220, (Beyrut, ts., I, 209-210.)

7 Mâlikî ve Şafiî imamlarındandır. Her iki mezhepte de kaynaktır. 625'te doğdu ve 702'de vefat etti. Hayatı için bk. Kemâlüddîn el-Edfevî, et-Tâliu's-Sedîd, s., 317, (nşr. Sa'd Muhammed Hasa, Kâhire 1966, s., 567-599); Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, IV, 262, (Haydarabad) 1377, IV, 1481 - 1484; Muhammed b. Şakir, Fevâtü'l-Vefeyât, II, 305, (neşr, İhsan Abbas, Beyrut 1974, III, 442-450); (İbnü's-Sübkî), Tabakâtü'ş-Şafiîyye, VI, 2. (nşr. Mahmud Muhammed et-Tınâhî, Abdülfettâh Muhammed Hulv, Kâhire 1383-96/1964-76, IX, 207-249.)

yeni bir hüküm icad etmektir. Ama hesap, ayın mesela bulut gibi bir mani olmasaydı ufukta görülecek şekilde doğduğuna delalet ediyorsa, bu, şer'î sebep bulunduğundan dolayı orucun vücubunu gerektirir. Orucun vücûbu için hakikaten görmek şart değildir. Çünkü zindanda hapsedilmiş bir kişiye hesap neticesi sayı tamamlandığı için veya emarelere dayanarak yapacağı içtihad ile o günün ramazan olduğunu bilmesi halinde hilâli görmese de ve gören birisi ona haber vermese de orucun vacip olduğunda ittifak vardır."[8] Tabiî ilimlerin dinî ilimler ve benzerleri gibi yaygın olmadığı ve âlimler nezdinde kuralları kesin olmadığı bir zamanda onların durumu buydu.

Bu yüce din, Allah, dünya hayatının sona ermesini murad edinceye kadar zamanlar boyu devam edecektir. O, her toplumun ve her asrın dinidir. Bundan dolayı Kur'an'da ve hadislerde ileride ortaya çıkacak bazı durumlarla ilgili çok dakik işaretler görüyoruz. Bunları tasdik eden durumlar ortaya çıkınca, öncekiler onları başka türlü de tefsir etmiş olsalar, onlar gerçeğe uygun olarak tefsir edilir ve bilinir. Sahih hadislerde ele aldığımız konuya da işaret edilmiştir. Buhârî'nin İbn Ömer (r.a.)'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Biz ümmî bir ümmetiz. Yazı bilmeyiz, hesap yapmayız. Ay, ya şöyle veya şöyledir. Yani bir kere yirmi dokuz, bir kere otuz olur."[9] Bu hadisi Malik,[10] Buhârî, Müslim ve diğerleri başka bir lafızla rivayet eder: "Ay, yirmi dokuzdur. Hilâli görmedikçe oruç tutmayız ve onu görmedikçe oruca son vermeyiz. Hava bulutlu olursa onu takdir ediniz."

Önceki âlimlerimiz, hadisin tefsirinde isabet kaydettiler, fakat tevilinde yanıldılar. İbn Hacer'in şu ifadeleri onların dediklerini en iyi şekilde bir araya toplamaktadır: "Burada hesaptan maksat, yıldızların ve onların hareketinin hesaplanmasıdır. Onlar bu konuda çok az bir şeyler biliyorlardı. Bu sebeple yıldızların hareketini takipteki güçlük dolayısıyla oruç ve diğerleriyle ilgili hüküm, görmeye (ru'yete) bağlandı. Daha sonra bu konuda bilgisi olanlar bulunduysa da oruçla ilgili hüküm devam etti. Hatta ifadenin gelişi (siyakı), hükmün hesaba bağlanmasını hiç kabul etmemektedir. Hadisteki "Hava bulutlu olursa süreyi otuza tamamlayınız." kısmı da bunu açıklamaktadır. Çünkü "Hesap bilenlere sorun" denmemiştir. Bunun hikmeti, hava bulutlu olunca süre (adet) konusunda mükelleflerin müsavi olması, böylece ihtilafın ve anlaşmazlığın ortadan kalkmasıdır. Bir grup, bu konuda gök cisimlerinin hareketi hakkında bilgisi olanlara

8 İbn Dakîki'l-Îd, Şerhu Umdeti'l-Ahkam, II, 206. (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut 1407/1987, II, 8)

9 Buhârî, Sultaniye tab., III, 27-28, (Savm, 13); Müslim, Bulak, I, 299, (Sıyam, 15); Ebu Davud Avnü'l-Ma'bûd II, 266-267, (Savm, 4); Nesâî, I, 303-305, (Sıyam, 17).

10 Muvatta, I, 269.

müracaat edilmesi görüşündedir. Bunlar Râfizîlerdir.[11] Bazı fakihlerin de onlara muvafakat ettikleri nakledilmektedir. el-Bâcî, "Selefin icmâı onların aleyhine hüccettir." der. İbn Bezîze de bunun batıl bir görüş olduğunu söyler. Din ilm-i nücûma dalmayı, onunla meşgul olmayı yasaklamıştır. Çünkü bu, sezgiden ve tahminden ibarettir. Onda ne kesinlik vardır, ne de zann-ı galib. Üstelik hüküm buna bağlansaydı sıkıntı olurdu. Çünkü bunu bilen çok azdır.[12]

Hesaba değil, ru'yete itibar edileceği şeklindeki bu tefsir doğru; fakat daha sonra hesaptan anlayanlar bulunsa da oruçla ilgili hükmün devam edeceği şeklindeki te'vil yanlıştır. Çünkü sadece görmeye itimad edileceğine dair emir, nassla illeti belirlenmiş ve açıklanmış olarak gelmiştir. İllet, ümmetin, ümmî oluşu, yazı ve hesap bilmemesidir. İllet, o illetle açıklanmış durumun varlığı veya yokluğu ile var veya yok olur. Ümmet, ümmî olmaktan çıkar, yazı ve hesap bilir hale gelirse yani ümmetin içinde bu ilimleri bilenler bulunursa, insanların avâmm olsun, havass olsun ayın başlangıcının hesabında kesin bilgiye ulaşmaları mümkün olursa ve bu hesaba ru'yet (görme) derecesinde veya ondan daha fazla güvenmeleri imkan dahilinde bulunursa, cemaat olarak bu hale gelirler ve ümmîlik vasıfları ortadan kalkarsa kesin bilgiye müracat etmeleri, ayın başlangıcının tespitinde sadece hesaba itibar etmeleri, hesapla ilgili doğru bilgiler kendilerine ulaşması zor olan köy veya mezra halkı gibi hesabı bilmenin çok zor olması hali müstesna, ru'yete (görmeye) itibar etmemeleri gerekir (vacip olur).

Astronomik hesapla amel etmeye engel olan illetin ortadan kalkmasıyla sadece hesaba başvurulması vacip olunca, ru'yetin mümkün olup olmayışının bir tarafa bırakılarak hilâllerle ilgili gerçek hesaba da başvurulması gerekir. Bu durumda hakiki manada ayın başlangıcı, güneş battıktan bir an sonra olsa bile hilâlin battığı gecedir. İşte memleketimiz Mısır'da en büyük rasathanelerden biri var. Her an ve her ay güneş battıktan bir an bile sonrasına ait ayla ilgili hesapları yapabilen -Ezher'den olsun Ezher dışından olsun- bu konuda ilim adamları nezdinde kesinlik ifade eden kat'î kararlar verebilen astronomi ve uzay bilginleri var. Şimdi onların sözüne ve ilmine müracaat etsek, onların namaz vakitlerine ve diğer ibadetlere dair hesaplarına itimat ettiğimiz, Mısır'dan, Sudan'dan veya başka bir ülkeden hilâlin görüldüğüne dair telefon, telgraf veya radyo vasıtasıyla aldığımız haberlere güvendiğimiz gibi bu konudaki hesaplarına da güvensek bunun ne sakıncası var?

---

11 İbn Hacer'in Râfizîlerle kimi kasdettiğini bilmiyoruz. Eğer Şiâ'dan İmâmiyye'yi kasdediyorsa, bildiğimize göre onların mezhebinde hesaba itibar edilmesi caiz değil. Başkalarını kasdediyorsa onların kim olduğunu bilmiyoruz.

12 İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IV, 108-109. (nşr. Taha Abdürra'ûf Sa'd, es-Seyyid Muhammed Abdü'l-Mu'tî, Mustafa Muhammed, Kâhire 1398/1978, VIII, 265.)

Büyük üstad Merâğî'nin on seneyi aşkın bir süre önce Yüksek Şeriat Mahkemesi (el-Mahkemetü'l-'Ulyâ eş-Şer'iyye) başkanı iken; (Hesap, ayın görülmesinin imkansız olduğunu söylüyorsa bu konuda şahitlerin şehadetlerinin reddedilmesi.) şeklinde bir görüşü vardı. Yukarıda Takiyyüddîn es-Sübkî'den de böyle bir görüş nakletmiştim. Merâğî'nin bu görüşü çetin bir münakaşaya sebep oldu. Babam, ben ve bazı kardeşlerim onun bu görüşüne karşı çıkanlardandık. Fakat şimdi açıkça ifade ediyorum ki, o, haklıydı. Ben buna, bu konuda bilgi alması çok zor olanlar hariç her halükarda hilâlin hesapla sübutunun vacip olduğunu ilave ediyorum. Benim bu sözüm yeni bir şey değildir. Mükelleflerin durumundaki değişikliğe göre hükmün değişeceği öteden beri söylenmiştir. İlim adamlarının ve başkalarının bildiği gibi dinde bunun misalleri çoktur. Bu misallerden biri de, "Hava bulutlu olursa onu takdir edin" şeklindeki mücmel rivayeti, "sayıyı tamamlayın" şeklindeki müfessir rivayetle açıklamışlardır. Fakat Şafiî imamlarından büyük bir zat, hatta çağının Şafiî mezhebi imâmı Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. Süreyc[13] iki rivayetin arasını cem etmekte ve her birini farklı iki durumla açıklamaktadır. Ona göre "onu takdir edin" (onu menzillerine -ayın uğradığı yerlere- göre takdir edin) demektir. Burada muhatap, Allah'ın kendilerine bu ilmî verdiği kişilerdir. "Sayıyı tamamlayın" emrinin muhatabı ise, avâmdır.[14] Benim yukarıdaki sözüm de nerdeyse İbn Süreyc'inkine benziyor. Fakat o, bu hükmü havanın bulutlu olduğu ve gözetleyenlerin ayı görmediği zamana ve hesabı dikkate alma hükmünü de az sayıda kişilere has kıldı. Bunda o çağda hesap bilenlerin sayısındaki azlığın, onların sözlerine ve hesaplarına güvensizliğin, yeni ay bazı ülkelerde doğunca bu haberin diğer ülkelere ulaşmasındaki yavaşlığın rolü vardır. Benim dediğim ise, günümüzde haberlerin her tarafa ulaşmasında ve yayılmasında sağlanan kolaylıklardan dolayı genelde kendisine güvenilen ayrıntılı hesabın herkes hakkında esas alınmasını gerektirmekte, ru'yete (görmeye) itimat etmeyi de, kendilerine haber ulaşmayan, astronomi, güneşin ve ayın gökyüzünde bulunduğu noktalar hakkında güvenilir bilgisi olmayan çok az sayıda kişilere ait bir hüküm olarak muhafaza etmektedir. Bu görüşüm, kanaatimce bu sahadaki görüşlerin en mutedili, sağlam fıkha ve ilgili hadisleri doğru anlamaya en yakın olanıdır.

---

13 Birçok matbu kitapta Şüreyc diye yazılması hatadır. Doğrusu Süreyc'dir. Ebü'l-Abbâs 306'da vefat etti. Sünen sahibi Ebu Davut'un talebelerindendir. Ebu İshak eş-Şirazi Tabakâtü'l-Fükâhâ, s. 89'da onun için şunları söyler: "Şâfiîlerin ulularından ve Müslümanların imamlarındandır. Şafiî taraftarlarının (ashabının) hepsine, hatta Müzenî'ye tercih edilmiştir". Hayatı için ayrıca bk. Hatib, Târîhu Bağdât, IV, 278-290. (Kahire 1349/1931, IV 287-290; İbn Hallikân, I, 21. (Vefeyâtü'l-A'yân, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1398/1978, I, 66/67; İbnü's-Sübkî, Tabakâtü'ş-Şafiîyye, II, 67-96; (a.g.e., III. 21-39.)

14 Bk. Ebû Bekr b. el-Arabî, Şerh ale't-Tirmizî (Ârîdedü'l-Ahvezî), (Beyrut, ts., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye nşr.), III, 207-208; Zeynüddîn el-Irâkî, Tarhu't-Tesrib, IV, 111-113; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IV, 104, a.g. baskı, VIII, 251.

Şimdi bu görüşümüz üzerine bina edilen ve konunun başında da işaret ettiğimiz hassas bir mesele var.

İhtilâf-ı Metâli'

Metâli'in (ayın doğuş yerlerinin) enlem ve boylam çizgilerine göre farklı olduğu malumdur. Ayın ru'yetle tespitinde de, hesapla tespitinde de durum böyledir. Daha önce de açıkladığımız gibi önceki İslam hukukçuları bu konuda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Hatta onlardan yapılan nakillerin zahirine bakılırsa çokları ihtilâf-ı metâli'e itibar etmez. Nitekim Nevevî'nin İbn Münzir'den yaptığı nakilden, daha sonra tabileri ihtilaf etse de dört imamın ve Leys b. Sa'd'ın bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Karafî de el-Fürûk'ta[15] şöyle söylemektedir: "Malikîler, hilâlin bir yerde görülmesini bütün dünyada oruç tutmanın vacip oluşuna sebep saydılar. Hanbelîler de onlara muvafakat ettiler." Malikî mezhebine mensup olan Karafî, daha sonra mezhebine muhalif olan bir görüşü benimseyerek şöyle demektedir: "Namaz vakitlerinin, ufku değişik yerlerde farklı olduğu, her toplumun kendine has sabahı, öğlesi ve diğer vakitleri olduğu kabul edilince hilâlin de böyle olması gerekir. Çünkü hilâl, doğudaki ülkelerde şuada (Güneşin kuvvetli ışınları nedeniyle belirsiz) iken güneş batıya doğru hareket eder ve güneş batı ufkuna ancak hilâl şuadan çıktıktan sonra varır, batıdakiler hilâli gördüğü halde doğudakiler göremez. Hilâlin farklı görülmesindeki sebeplerden birisi budur. Astronomide malum olan ve burada zikri uygun düşmeyecek başka sebepler de vardır. Ben sadece anlaşılması kolay olan sebebi ifade ettim. Ufukların değişmesiyle hilâl değiştiğine göre her topluma ait sabah ve diğer namaz vakitleri olduğu gibi, hilâl konusunda da her toplumun kendi gördüğü hilâl muteber olmalıdır. Bu açık bir hakikat ve tek doğrudur. Bir bölgede hilâl görülünce her yerde oruç tutmanın vacip olması, kaidelerden uzaktır. Deliller bunu gerektirmemektedir."

Karafî'den önce Hafız Ebu Ömer b. Abdilberr, bu görüşleri ifade etmiş, ülkeler çok uzak olduğu takdirde bu meselede icma olduğunu iddia etmiştir. Şevkânî, ilim adamlarının bu konudaki farklı görüşlerini naklettikten sonra şöyle der: "İtimat edilmesi gereken görüş, Malikîlerin ve Zeydîlerden bir grubun görüşüdür ki, Zeydîler'den Mehdi de bunu tercih etmiştir. Kurtubî de üstadlarından (şeyhlerinden) aynı görüşü nakleder: Bir ülke halkı hilâli görünce bu, bütün ülkeler için bağlayıcıdır. İbn Abdilberr'in (Bu, icmaya aykırıdır) deyişine iltifat edilmez. O, Horasan ve Endülüs gibi uzak ülkeler arasında ru'yetin dikkate alınamayacağında icma olduğunu söylemektedir.[16] Bu

15 Karâfî, el-Fürûk, Tunus tab., II, 203-204. (Beyrut ts., Âlemü'l-Kütüb, II, 181-182)

16 Bk. el-Cami' li Ahkami'I-Kur'an, II, 275. (a.g. baskı, Il, 295); İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IV, 105 (a.g. baskı, VIII, 260)

söz dikkate alınmaz. Çünkü muhalifler de bu görüştekiler gibi bir grup olunca, icma olmaz.[17]

Ayın doğuş yerleri farklı da olsa bölgelerin değişik veya birbirinden uzak oluşu dolayısıyla ayların başlangıcının değişmeyeceği, hiç bir delile ihtiyaç olmayan açık bir hakikattir. Ay, güneş battıktan sonra batarsa, artık yeni ay girmiş ve başlamıştır. İbadetlerin vacip oluşunun ru'yete bağlanmasının, sahih hadislerde belirtilmiş bir illetle nasıl ta'lil edildiğini daha önce açıklamıştık. Bu vacip oluş, illetle beraber var olur ve illet yok olunca da yok olur.

İhtilâf-ı metâli'in ve her ülkenin kendi görmesinin muteber olduğu görüşünde olanlar, ru'yete göre hüküm verirken gerçekten çok mantıklıydılar. Çünkü o zaman yapılabilen oydu. Ayrıca ihtilâf-ı metâli', her yerin kendine ait ru'yeti olduğu gibi kendine ait de ayı olacak şeklinde bir netice doğuracak tarzda, ay başlarının tespiti için itibare alınıyor değildi. Bu itibar, -anladığımız kadarıyla- mükelleflere teklif hitabının taallukı açısındandı. Kendisine verilen görevden, Şari'in verdiği görevden, onun haberdar olmasına sebep ittihaz ettiği bir yolda -ki bu yol ümmî bir toplum için ru'yettir- haberdar olan kişiye hitap taalluk eder ve o kişi vakitle kayıtlanmış amelden o vakit içinde sorumlu olur. İhtilâf-ı metâli'i itibare almayan ve bir yerde hilâlin görülmesiyle sabit olan hükmün bütün yeryüzü için geçerli olduğunu söyleyenler de, "Ayın başlangıcının bütün dünyada aynı olması gerekir, bunun böyle olduğunda hiç şüphe yoktur." mücerret gerçeğini dikkate alıyorlardı.

İhtilâf-ı metâli' konusundaki bu tafsilat, daha önce tercih ettiğimiz, hesabın dikkate alınması şeklindeki görüşle bağdaşmaz. Çünkü kamerî ayların birinci günü, bütün dünyada aynı gündür. Mıntıkalara veya bölgelerin birbirine uzaklığına göre değişmez.

Bence işin püf noktası şudur: Ayın ilk gününü başlatırken ayın güneşten sonra battığı dünyanın herhangi bir yeri mi dikkate alınır, yoksa tüm İslam âleminin muteber addedeceği, dünyadaki belli bir coğrafi konum mu? Benim tercihim, herkesin itibar edeceği belli bir coğrafi konumun belirlenmesi, bu yerin de dinin iki temel kaynağında kendisine işaret edilen Mekke şehri olması yönündedir.

Kur'an-ı Kerim'de, ayın gökyüzündeki düzenli hareketinin insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleri olduğu (el-Bakara, 2/189) belirtilmektedir. Böylelikle Yüce Allah, ayın yörüngesindeki seyrinin ve değişik evreler geçirmesinin bizzat kendi faydaları için olduğunu, her bir işlerinde, özelliklede hac görevlerinin ifasında zaman ölçüsü olarak kullanmalarına imkân tanındığını beyan buyurmaktadır. Ayette, ay evrelerinin genel

17 Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, IV, 267-269. (a.g. baskı., IV, 219)

faydalarının yanı sıra hac günlerinin belirlenmesi faydasının özellikle vurgulanması, zaman ayarlanışında esas alınacak asıl mekânın hac mekânı olan Mekke olduğunu gösteren ayrıntılı bir işaret mesabesindedir.

Sünnetten istidlale gelince, Tirmizî, Sünen'inde İshak b. Cafer b. Muhammed b. el-Hüseyin (Hasan b. Zeyd b. el-Hasan'ın kızı Nefise'nin kocası), Abdullah b. Cafer el-Mahremi ez-Zühri, Osman b. Muhammed el-Ahnesiyy, el-Makburiy, Ebu Hüreyre senediyle Hz. Peygamber'in "Oruç, oruçlu olduğunuz gündür. Fıtr (bayram), oruç açtığınız gündür. Kurban, kurban kestiğiniz gündür." buyurduğunu rivayet etmekte[18] ve (bu hadis, garib-hasendir) demektedir. Bize göre bu hadis, sahihtir. Tirmizî, Mualla b. Mansur'un Abdullah b. Cafer'den bu senetle rivayet ettiği[19] bir hadis için (sahih) demiştir. Sonra bu hadisi sadece İshak b. Cafer rivayet etmemektedir. Beni Haşim'in mevlası, Ebu Said ve Muhammed b. Ömer el-Vakıdî de hadisi aynı senetle Abdullah b. Cafer el-Mahremi'den rivayet etmektedirler.[20] Abdullah b. Cafer, bu hadisin tek ravisi de değildir. Vakıdî, hadisi Davud b. Halid'den, Sabit b. Kays'tan ve Muhammed b. Müslim'den, bu üçü de el-Makburi'den, o da Ebu Hüreyre'den rivayet etmektedir. Bundan dolayı Ebu Bekr b. el-Arabî, Tirmizî Şerhi'nde bu hadisin sahih oluşunu tercih etmiştir.

Ebu Davud; Hamza b. Zeyd, Eyyüb, Muhammed b. el-Münkedir senediyle Ebu Hüreyre'den şu merfu hadisi rivayet eder:[21] "Fıtırınız (bayramınız), oruç açtığınız gündür. Kurbanınız, kurban kestiğiniz gündür. Arefe'nin hepsi mevkıftır. Mina'nın hepsi kesim yeridir. Mekke vadilerinin hepsi kesim yeridir. Cem'in hepsi mevkıftır."[22] Darekutnî hadisi bu senetle ve Ruh b. el-Kasım, İbnü'l-Münkedir senediyle, Beyhakî de es-Sünenü'I-Kübra'da Abdü'I-Varis ve Ruh b. el-Kasım, İbnü'l-Münkedir senediyle,[23] ayrıca Ebu Davut'ta olduğu gibi Hammad b. Zeyd senediyle rivayet etmiştir.[24]

Darekutnî ve Beyhakî, İsmail b. Uleyye ve Abdülvehhab es-Sekafî, Eyyüb, Muhammed b. el-Münkedir senediyle Ebu Hüreyre'den mevkuf[25] olarak rivayet ederler: "Ay, yirmi dokuzdur. Onu görmedikçe oruç tutmayın ve onu görmedikçe oruca son vermeyin. Hava bulutlu olursa sayıyı otuza tamamlayın. Fıtrınız (bayramınız), oruç

18 Tirmizî, Sünen, (Savm, II); Şerbu Tuhfeti'l-Ahvezi, II, 37; İbnü'l-Arabi şerhi ile III, 216.
19 Tuhfetü'l-Ahvezi, I, 279; İbnü'l-Arabi şerhi, II, 141-142.
20 Ebu Said rivayeti için bk. Beyhakî, es-Sünenü'I-Kübra, (Haydarabad ed-Dekkan, 1353), IV, 252; el-Vakidî rivayeti için bk. (Darekutnî), Sünen, s. 231, (nşr. Abdullah Haşim Yemani el-Medeni, Kahire 1386/1966 II, 164. Bazıları Vakıdi'yi zayıf saysa da bizce o, sikadır.
21 Bu rivayet Sünen-i Darekutnî'de de vardır.
22 Ebu Davud, (Savm, 5), Avnü'l-Ma'bûd şerhi, II, 269.
23 IV, 251-252.
24 es-Sünenü'l-Kübra, V, 175.
25 Yani Ebu Hüreyre'nin sözüdür. Bk. es-Sünenü'l-Kübra, IV, 251-252.

açtığınız gündür. Kurbanınız, kurban kestiğiniz gündür. Arefe'nin hepsi mevkıftır. Mina'nın hepsi kesim yeridir. Mekke vadilerinin hepsi kesim yeridir."

İbn Mace: Hammad b. Zeyd, Eyyüb, Muhammed b. Sirin, Ebu Hüreyre senediyle Hz. Peygamber'in "Fıtr (bayram), oruç açtığınız gündür. Kurban, kurban kestiğiniz gündür" buyurduğunu rivayet ediyor.[26]

Bu senetlerin hepsi de birbirini kuvvetlendiren ve destekleyen sahih senetlerdir. Bu durum, müteaddit sahih senetlerle varit bir hadisi Tirmizî'nin "garip" kabul edişini reddetmektedir. Fakat hadisin anlamı nedir? Eski âlimler hadisi, lafzından zahir olabilecek bir mana ile açıklama yoluna gittiler. Tirmizî diyor ki: "Bazı ehl-i ilim, bu hadisi açıklarken; "hadis, oruç ve fıtır (bayramı); cemaatle ve insanların çoğunluğu iledir" anlamındadır, dediler."[27] Hattabi diyor ki: "Hadisin anlamı şudur: İçtihada mahal olan yerde hata, insanlardan kaldırılmıştır. Bir toplum içtihad etse (gerekli çalışmayı yapsa) ve hilâli ancak otuzundan sonra görse, dolayısıyla da sayı tamamlanmadan oruca son vermese, sonra da ayın yirmi dokuz olduğu onlarca sübut bulsa, oruçları ve Fıtr (bayramları) geçerlidir. Onlara bir günah veya kınama terettüp etmez.[28] Takıyyüddin es-Sübkî, Fetâvâ'sında; "Bundan kasıt, bu konuda ittifak ettikleri takdirdedir. Çünkü Müslümanlar, dalalet üzerinde ittifak etmezler, İcma hüccettir." demektedir.[29]

Tirmizî'nin Ma'mer, Muhammed b. el-Münkedir, Aişe senediyle Hz. Peygamber'in "Fıtr, (bayram), insanların oruç açtığı gündür. Kurban, insanların kurban kestiği gündür."[30] buyurduğuna dair rivayeti, bu âlimlerin tefsirine destek olabilir. Tirmizî, "Bu hadis, bu vecihten hasen-garib-sahihtir." demektedir.

Ravilerden çoğunun hadislerde ihtisar yaptığını ve bazı hadisleri manasıyla rivayet ettiklerini biliyoruz. Bundan dolayı hadis hafızları ve tenkitçileri çeşitli rivayetleri bir araya topluyorlardı ve çoğu kere tafsilatlı uzun bir hadis, muhtasar bir hadisin manasını beyan edici mahiyet arz ediyordu. Mesela Beyhakî'nin Süfyan es-Sevrî, Muhammed b. el-Münkedir, Aişe senediyle rivayet ettiği hadise bakalım: Hz. Peygamber, "Arefe, imamın Arafat'ta vakfe yaptığı gündür. Kurban, imamın kurban kestiği gündür. Fıtr (bayram), imamın oruç açtığı gündür."[31] buyuruyor. Bu hadisin senedi sahihtir. Bu açıklamalı rivayet, diğer hadislerdeki insanlardan maksadın imam olduğunu belirtiyor.

---

26 İbn Mace, Sünen, (Sıyam, 9), I, 262.

27 Tirmizî, Savm, II.

28 Mealimü's-Sünen, II, 95-96 (a.g. baskı, III, 213).

29 I, 225.

30 Tirmizî, Savm, 78; Tuhfetü'l-Ahvezi, II, 71; Şerhu İbni'l-Arabî, IV, 14. Beyhakî de bu manada bir hadisi başka bir senetle Hz. Aişe'den rivayet eder. Bk. IV, 353.

31 Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, V, 175.

İnsanların çoğunluğunun kendisiyle beraber olduğu kişi imamdır. Ebu Hüreyre ve Hz. Aişe'den rivayet edilen yukarıdaki rivayetlerin geneline bakınca birçoğunda müşterek olan ve üzerinde durup düşünülmesi gereken bir şeyle karşılaşıyoruz: O da gün veya yer olarak "Arefe'nin hepsi mevkıftır", "Arefe, imamın vakfe yaptığı gündür" şeklinde Arefe'nin zikredilmesi, Mekke, Mina ve Müzdelife'nin zikredilmesidir. Beyhakî de Şafiî vasıtasıyla zikredilen mürsel bir rivayette "Arefe, vakfe yaptığınız gündür, Mina'nın hepsi kesim yeridir. Mekke vadilerinin hepsi kesim yeridir. Cem'in hepsi mevkıftır." denmektedir.

Hadisin rivayetlerinin birçoğunda hatta ekserisinde hac yerlerinin ve zamanının zikredilmesi, bence bu hadisin Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in insanlara hac şeairini öğretmesi, Arafat'ta Mina'da ve başka yerlerde onlara hitap etmesi esnasında söylenmesi ihtimaline ağırlık kazandırıyor. Çünkü Veda Haccı dışında Hz. Peygamber'in insanlara hac şeairini öğrettiğine dair ondan mahfuz bir şey yoktur. Cabir b. Abdullah'ın muhaddislerce maruf uzun bir hadiste Veda Haccı'nı vasfetmesi de bunu destekler. Cabir hadisinde, Ebu Hüreyre hadisinin bir kısmına benzeyen yerler vardır. Mesela Cabir, Hz. Peygamber'in hedyi kestikten ve ondan yedikten sonra, "Burada kestim. Mina'nın hepsi kesim yeridir." dediğini, Arafat'ta durduğunu ve "Burada durdum. Arafat'ın hepsi mevkıftır." buyurduğunu, Müzdelife'de durduğunu ve "Burada durdum. Müzdelife'nin hepsi mevkıftır." dediğini zikrediyor.[32] Bu durumda Ebu Hüreyre'nin "Fıtrınız (bayramınız), oruç açtığınız gündür." şeklindeki merfu hadisi, Arefe, Mekke ve Müzdelife ile birlikte zikredildiği için hacda hacılara yapılmış bir hitap olur. Yine Ebu Hüreyre'nin "Oruç, oruç tuttuğunuz gündür" merfu hadisi de bu hadisten olur ve o da hacda hacılara yapılmış bir hitap olur. Buna göre Hz. Aişe'den ve diğerlerinden rivayet edilen hadisler de aynı durumdadır ve hepsinin de Veda Haccı'ndan rivayetler olduğuna hamledilir. "İnsanlar oruç açtığı gün ... " veya " ... imam oruç açtığı gün ... " şeklinde rivayet eden, hadisi manasıyla rivayet etmiştir ve hadisin aslı hac mahallinde bulunanlara hitaptır.

Neticede bu hadislerden şu manayı anlarız: Oruç, Mekkelilerin ve Mekke civarındakilerin oruç tuttuğu gündür. Fıtr (bayram), onların oruç açtığı gündür. Kurban, onların kurban kestiği gündür. Arefe onların vakfe yaptığı gündür. Hilâllerin sübutunda itimat edilecek yerler de bu yerlerdir. Yeryüzündeki Müslümanların hilâllerin doğuş yeri olarak tabi olmaları gereken yerler de buralardır. Bunda "Onlar, insanlar için ve hac için vakit ölçüleridir." ayetinde, vakitlerin umum olarak ifadesinden sonra özellikle haccın

32 Bk. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 320-321; Müslim, I, 346-348, (Hac, 149); Avnü'l-Ma'bud, II, 122-131; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, V, 147-149.

zikredilmesindeki hikmete ve manaya ince bir işaret vardır. Benim anladığım gibi anlar ve bu görüşü kabul edersek kamerî aylar konusunda Müslümanlar birleşmiş ve Mekke, Müslümanlarının birliğinin sembolü olmuş olur. Mekke, İslam'ın kaynağı ve vahyin indiği yerdir. Müslümanlar sanki sözleşmiş gibi her sene orada buluşurlar, birbirleriyle tanışırlar, birbirlerine muhabbet duyarlar. Namazlarında yöneldikleri Beytullah oradadır. İşte bu özelliklere sahip Mekke, Müslümanların vakitlerini belirleme konusunda da onlara merkezlik etmiş olur.

Bu araştırmayı üzerinde iyice düşünüp inceledikten sonra selef-i salibinden olan âlimlerin, (Kitap ve sünnette olanı alma, taklidi ve taassubu bırakma) metoduna göre yazdım. Allah'ın yardımıyla doğru olana isabet ettiğimi umuyorum. Hakikatin ve doğrunun ortaya çıkması için yapılacak tenkitleri ve te'yitleri şükranla karşılayacağımı ifade ederek bu araştırmayı ilim adamlarının ve araştırmacıların görüşlerine arz ediyorum. Eleştirilerin temelinin Kitap ve Sünnet olması, istinbatın bunlardan yapılması dışında bir şey talep etmiyorum. Kendilerini (müceddid) diye isimlendirenlerin yaptıkları gibi mücerred görüşe (re'ye) ve hevaya dayanan boş ve rasgele ifadelerle konuşmak, ilmî anlamda araştırmanın dışında kalır ve bunlar ne bir hakkı ortaya koyar, ne de bir batılı iptal eder. Kimilerinin nass diye isimlendirdiği ve bize karşı, insanlara karşı hüccet olduğunu iddia ettikleri fukaha kavillerine tutunmak söz konusu olursa, o kavilleri hüccet olarak ileri sürenlerle tartışmaya girmeyiz. Dileyenin dilediğini söylemesine mani olamam. Fakat kalemimin onlarla birlikte tartışmaya dalıp gitmesine mani olabilirim. Allah'tan başarı ve masumiyet diliyorum.

Kahire 13 Şubat 1939.

FAS'IN SON YAŞADIĞI PROBLEM VE İSLAMÎ/ARABÎ AYLARIN BAŞLANGICI İLE İLGİLİ DOĞRU CEVAP VE SAMİMİ TAVSİYE[1]

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!

Fas Şeriat Mahkemesinin hilâlin tespitinde kullandığı yöntemle ilgili olarak üç yıldır devam eden bir tartışma başladı ve bu da Kral Hazretlerinin Ramazan Derslerinde konu olarak tartışılmak üzere şimdi söz edeceğimiz bu son yaşanan problemi ortaya atmasına sebep oldu. Tartışma giderek hilâllerin şer'î tespit yöntemleri ve bu konuyla alakalı farklı mezheplere mensup âlimlerin görüşlerinin incelenmesine kadar vardı.

Bunun üzerine Kral Hazretleri benden ve bazı âlimlerden, uygulamanın neye göre yapılacağı ve İslam Şeriatının bu konuyla ilgili görüşünü açıkça ortaya koyan bir fetva yazmamı istedi. Ben de o zaman Kral Hazretlerine "Fas'ın Son Yaşadığı Problem ve İslamî Arabî Ayların Başlangıcı ile İlgili Doğru Cevap ve Samimi Tavsiye" diye isimlendirdiğim bu risaleyi yazıp takdim ettim.

Risalenin sonunda, ya astronomik hesap yöntemi veya rivayetleri dikkate alarak İslamî Bayramların tespiti konusunda kesin bir görüş birliğine varmak için bilimsel bir toplantı tertip edilmesi gerektiğini de teklif ettim. Dünyanın her tarafından Müslümanlar bu konuya büyük ilgi gösterdiler. Öyle ki her İslamî toplantıda bu konu gündeme geldi ve âlimlerden bu konuyla ilgili kesin ve net görüş istendi.

Bu günlerde İslamî bakış açısının farklılığı nedeniyle askıda kalan çağımızın bazı problemlerini -ki onlardan biri de dinî bayram günlerinin tevhidi önerisidir- incelemek üzere İslamî bir kongre düzenlenmesi talebiyle Malezya Müslümanlarından oluşan

1 Prof. Dr. Allâl el-Fâsî. (Fas Diyanet İşleri Eski Bakanı)
Tercüme: Nurettin Muhtar Acar, DİB, Başkanlık Vaizi.

bir heyet Mağrib'i ziyaret etti. Bu konuda veya başka meselelerde Müslümanları bir noktada birleştirmeye vesile olur ümidiyle ve günümüz Müslümanlarının ihtiyaçları ile İslam'ın ruhunu uzlaştırma/buluşturma konusunu inceleyip araştırmayı hep gündemde ve canlı tutmak için de bu risaleyi yazmayı uygun gördüm. İşte şimdi bu risaleyi Allah'tan başarı ve mükâfat bekleyerek ilk yazdığım şekliyle görüş ve değerlendirmelere sunuyorum:

İyi ve güzel işlerin lütfuyla tamamlandığı Allah'a sonsuz hamd, Efendimiz Muhammed Mustafa'ya ve onun aile efradıyla ashabına salat ve selam olsun.

Müminlerin Emiri Kral II. Hasan Hazretlerine:

Zat-ı Alinizin kabulüne şayan olması temennisi ile Fas'ın son yaşadığı problem, İslamî Arabî ayların başlangıcı ve buna bağlı olarak oruca başlama ve orucu sona erdirme (iftar) konusuyla alakalı bu risaleyi takdim ediyorum. Allah biliyor ki, bu çalışmada İslam'ın sembollerini ve Hz. Peygamber (s.a.s.)in düzenlemelerini koruyarak, gerçek ve doğru olanı belirleme ve naslarla çağın gereklerini uzlaştırma noktasında bütün gücümü ortaya koydum. Eğer isabet edip gerçeği bulabilmişsem bu tamamen Allah'ın lütfudur. Yanılıp hata etmişsem de bu benim kusurumdur. Şüphesiz ayın aydınlığında ilk yürüyen ben değilim. Benim başarım Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneliyorum. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi zat-ı alinizin üzerine olsun.

KONU

Fas'ın son karşılaştığı problem sebebiyle zat-ı alinizin ortaya attığı oruç hilâli ve iftarın sübutu konusu, genel anlamda özen ve ihtimamı gerektirdiği gibi, problemin kendi özelinde de özel bir ilgi ve ihtimamı gerektirmektedir. Genel bir bakış açısıyla konunun üç farklı noktadan incelenmesi gerekmektedir:

1. Ayın doğuş zamanından kasıt nedir? Ayın doğuş zamanının farklı olması ayların tespitindeki hükümlere etki eder ve bu durumda dünyanın farklı bölgelerinin kendilerine has bir ru'yeti ve oralarda yaşayanların da kendilerine has bir ru'yetleri söz konusu olur mu? Veya bu durum ahkâma etki etmez ve bu durumda da herhangi bir Müslüman coğrafyada yaşayan bir topluluk hilâli gördüğünde bu durum bütün İslam ülkelerini kapsar ve bağlar mı? Ya da Endülüs ve Horasan gibi birbirine çok uzak bölge ve ülkelerdeki ihtilâf-ı metâli'e itibar edilebilir mi?

2. Uygulama astronomik hesap usulüne göre yapılabilir mi? Öyle ki İslamî/Arabî ay bu usulle tespit edilir ve kadılar da buna dayanarak hilâl görülmese de kamerî ayın

başlangıcını tespit edebilirler mi, yoksa bu caiz değil midir ve söylendiği gibi hilâl mutlaka gözle görülmeli midir?

3. Bu da çağdaş Mısır âlimlerinin ortaya attığı bir konudur ki buna göre; hesap usulü ile hazırlanan resmî ya da gayrıresmî birçok takvim ortaya çıkmıştır. Bu hesap nedir? Acaba guruptan sonra hilâlin ufukta görülebilir olması esasına dayanan "şer'î hesap"mıdır? Yoksa ayın başlangıcını tespitte ay ve güneşin kavuşumu (aynı doğrultuya gelmesi) esasına dayanan bir hesap mıdır? Buna göre güneşin batışından sonra ayın da battığı ilk gece, ayın görülmesi imkânsız da olsa o ayın başlangıcı sayılacaktır.

Meselenin özel açıdan ele alınması ise, Fas'ın son yaşadığı problemin ortaya konulması ve Mağrib'deki uygulama muktezasınca buna bir cevap verilmesidir. Beklentiyi karşılaması için önce bu konudan başlayacağız sonra diğer noktalara da kısaca değineceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

Son yaşanan problem: Fas'ta Karaviyyun'daki gözlem odasında bulunan dürüst, güvenilir bir muvakkit, Karaviyyun'un minaresinden ramazan hilâlini görür ve durumu kadıya bildirir. Sonra âdil ve güvenilir olarak bilinen âdil bir şahıs da kadıya gelerek kendisinin de hilâli muvakkitin gördüğü yerden başka bir yerde gördüğüne dair şahitlik yapar. Bunlarla birlikte Müslüman halktan iki kişi de farklı yerlerde hilâli görürler. Dolayısıyla bu gurup dört kişiden oluşur: Muvakkit, güvenilir âdil şahıs ve halktan iki Müslüman. Kadı muvakkitin şahitliğini kabul etme konusunda tereddüt gösterir. Çünkü bir defasında bir vakit çizelgesi hazırlamış ve perşembe günü akşamı cuma gecesi ramazan hilâlinin görüleceğini haber vermişti. Ancak güvenilir ve dürüst iki âdil şahıs muvakkiti tezkiye etti ve kadı da tezkiyelerini kabul etti. Böylece ru'yet iki âdil kişinin gözlemine dayanmış oldu. Bunun üzerine kadı, muvakkitin yanında ramazanın başlangıcını ilan etti ve durumu İslam İşleri Bakanlığına bildirdi, Bakanlık da Kral Hazretlerine (Allah yardımcısı olsun) bildirdi. Kral Hazretleri de (Allah kendisini korusun) Bakanlığa, Âlimler Konseyi ile konuyu istişare etmesini emretti. Bakanlık Kadı'nın kararının doğruluğunu teyit edince Kral Hazretleri, ramazan ayının başlangıcının ülkesindeki bütün Müslümanlara ilan edilmesine izin verdi.

Soru: Kadı'nın tereddüt göstermesi şahidin şahitliği ile ilgili bir şüphe sayılıp şahitliğinin kabul edilmesine mani olur mu olmaz mı? İki âdil şahsın tezkiyesi dikkate alınabilir mi ki, bu da belki de söylendiği gibi bir anlamda (yeni usul ve yöntemleri bir tarafa bırakıp) eski/klasik usul ve yöntemleri uygulama sayılır mı sayılmaz mı? İki âdil şahsın varlığına rağmen, Adalet Bakanlığınca ayrıca âdil şahısların tayinine hükmeden

kanuni düzenleme, kadının tezkiyesine ve buna binaen de şahitliğin kabul edilmesine imkân tanır mı tanımaz mı?

Cevap: Mağrib'de Kadıların yazılı şer'î hükümler dışında uymakla yükümlü oldukları diğer şer'î hükümler, yargı sisteminde açıkça ifade edilen uzmanlık alanları çerçevesinde, Kral Hazretleri tarafından kendilerine verilen yetki uyarınca, İmam Malik b. Enes'in mezhebindeki tercih edilen görüş, meşhur olan veya fiilen uygulanan hükümlerin dışında, başka bir şey olamaz.

Kaldı ki hiçbir düzenlemenin kapsamına girmeyen salt dinî konularda, uygulama nasıl ise ona göre hareket edilir. Bu arada bunları kontrol etmek ve yönetmekle görevli uzmanların uzmanlıklarıyla ilgili olarak bu konuda hiçbir kanuni düzenleme de yoktur.

Bu durumda geriye kadının yapacağı sadece bir şey kalmaktadır. Kendi bilgisine dayanarak şahsi tezkiye eder, âdil sayar ya da saymaz. Aynı zamanda kadı, dinî uzmanlık alanına giren her konuda kendi bilgisine istinaden veya huzurunda iki âdil şahsın ispatı ile ilgili şahsın şahitliğini geçerli de sayabilir ki, bu durumda âdil şahısların tayininin Adalet Bakanınca gerçekleştirileceğine hükmeden kanuni düzenleme kadıyı bağlamaz. Çünkü buradaki adalet değişmez bir niteliktir. Güven esasına dayalı bir görev değildir. Kaldı ki kadı Devlet Başkanının naibidir. Huzurunda adaleti sabit olan kişinin âdil olduğunu, ramazan hilâlinin görüldüğünün doğru olduğu şer'î neticesini ikrar ve ilan görevini, müminlerin emiri adına icra etmektedir.

Bir başka açıdan vakit tayini; Kral Hazretleri adına Evkaf Bakanlığının tespiti ile gerçekleşen resmî İslamî bir görevdir. Bakanlığın bu konuda dayanak aldığı kişinin (Muvakkit) görevi ise namaz vakitlerini gözlemlemek, vakti geldiğinde ezan okuması için müezzine izin vermek, oruç, iftar ve diğer dinî bayramların hilâllerini gözlemlemektir. Muvakkit de normalde vakit tayini ve düzenleme konusunda uzman kişilerden seçilir. Her ay için, özellikle de ramazan ayı için bir vakit çizelgesi hazırlamak muvakkitin görevidir. Hilâlin görüldüğünü haber verir ve bunu da kendisini görevlendiren kişiye bildirirse görevini yerine getirmiş demektir. Malum olduğu üzere ona bu görevi İslam Ümmeti adına müminlerin emiri vermiştir. Sırf bu görevi ona vermiş olması bile onun doğru ve güvenilir bir kişi olduğunu gösterir. Buna göre hilâli gözlemleme, namaz vakitlerini tespit edip müezzine ezan ve kamet izni verme konusunda âdil ve güvenilir sayılır. Dolayısıyla uhdesine verilmiş olan görevle ilgili adaletinde en küçük bir tereddüde ya da şahitliğinin kabulü konusunda en küçük bir şüpheye kesinlikle yer yoktur. Bu görevle ilgili temel dayanak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamasından alınmıştır. Hadis ve siret âlimlerinin ifadesine göre Hz. Peygamber (s.a.s.)'in müezzinleri vardı. Hz. Bilal de bunlardan biriydi. Hz. Bilal'in müezzinliğe ilaveten bir de muvakkitlik görevi vardı.

Onlar uyurlar, Hz. Bilal sabah namazı vaktini gözetler ve vakit gelince de ezan okurdu. Medine-i Münevvere'de hepsi Hz. Bilal'in ezanına göre hareket eden dokuz mescit vardı. Çok şükür bizdeki uygulama da aynı bu şekildedir. Karaviyyun'da ya da Mağrib şehirlerindeki büyük camilerde bulunan muvakkitler ezan okunmasına izin verirler. Büyük camide ezan okununca diğer mescitler de ona uyarlar.

Efendim gördüğünüz gibi muvakkitin güven ve doğruluk esası üzerine kurulu dinî bir görevi vardır. Çünkü onun bulunduğu şehirlerin hepsinde müezzinler onu esas alırlar. Bu anlamı itibariyle muvakkit âdildir, tezkiyeye ihtiyacı yoktur. Çünkü müminlerin emirinin (bakanı vasıtasıyla) ona böyle bir dinî görevi tevdi etmesi onun için yeterli bir tezkiyedir.

Buna ilaveten güvenilir, âdil iki şahsın tezkiyesi de buna eklenirse muvakkit artık her türlü şüphe ve kuruntudan uzak olmuş olacaktır. Olması gereken ise, başkası tarafından bu görev yapılmadığı halde, yükümlü olduğu görevini yerine getirdiği müddetçe, muvakkit hakkında en ufak bir tereddüdün ortaya çıkmamasıdır.

Muvakkitin zaman çizelgesi hazırlayarak hilâlin falan gece görüleceğini ifade etmesi ise masum bir şeydir. Çünkü bu uhdesine verilmiş olan bir görevi yerine getirmesi demektir. İnsanlarda aslolan suçları sabit oluncaya kadar suçsuz sayılmalarıdır. Salt suizan üzerine hüküm bina etmenin bir manası yoktur. Özellikle âlimler açıkça ifade etmişlerdir ki, bu mübarek şeriatin kolaylık ve suhulet yönünün en bariz göstergesi, Ebu İshak eş-Şatıbî'nin dediği gibi, ince eleyip sık dokumayı terk etmektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur ki; "Eğer onlara karışıp (birlikte yaşar)sanız (sakıncası yok). (Onlar da)sizin kardeşlerinizdir. Allah bozucuyu yapıcı olandan ayırır. Allah dileseydi sizi zora sokardı." "Allah sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.)" "Allah dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi." Âlimler, büyük ya da küçük bir şehirde, bulutlu ya da açık bir havada, tek bir cihetten olmaksızın (farklı farklı yerlerde) iki âdil kimse tarafından hilâl görülürse bunların şahitliğinin kabul edileceği ve bununla amel edileceği konusunda ittifak etmişlerdir. İhtilaf ise, büyük bir şehirde, açık havada hilâlin tek bir cihette görülmesi durumunda söz konusudur. Meşhur olan görüşe göre bu durumda da bunların şahitliği kabul edilir. Çünkü Malikî Mezhebine göre mutlak olarak şahitlik kabul edilir ki, meşhur olan görüş de budur. Sahnun'a göre açık/bulutsuz havada ve büyük şehirde olmadığı sürece şehadetleri kabul edilir. Lahmî ise büyük şehir ile küçük şehrin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir.

Uygulamanın iki âdil şahsın tezkiyesi ile gerçekleştirilmesi bir anlamda klasik/eski usul ve yöntemlerin uygulanması sayılacağı meselesine gelince, bu durum bu

olayla tam olarak örtüşmemektedir. Çünkü bu iki âdil şahıs muvakkitin hem şehadeti tahammül hem de eda ederken âdil olduğuna şahitlik ediyorlar. Yani bunlar muvakkitin hilâli gördüğünde de gördüğünü tebliğ ettiği anda da, hatta bundan önce de âdil olduğuna şahitlik etmektedirler. Kaldı ki ifade ettiğimiz üzere, bu muvakkitin böyle bir tezkiyeye ihtiyacı da yoktur.

Kadı'nın ilk etapta tereddüt göstermesi ise onun vicdanına kalmıştır, kendisine sorulmalıdır. Fakat biz buna gerek olmadığını düşünüyoruz. Yine de kadı her şeye rağmen iki âdil şahsın tezkiyesini kabul etmekle, tereddüdünden vazgeçmiş, muvakkitin âdil olduğunu kabul etmiş ve arkadaşı sebebiyle şehadetini güvenilir bulmuştur.

SONUÇ

Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuç şudur ki, ramazan hilâli her zaman olduğu gibi bu defa da aynı usulle sabit olmuştur. O da Müslüman halktan iki şahidin ilavesiyle iki âdil şahidin ru'yeti ile gerçekleşmiştir ki, bana göre bu iki şahsın âdil olduğunu şaibeli hale getirecek bir şey sabit olmadıkça bunlar âdildir. Çünkü bütün Müslümanlarla ilgili temel ilke, hepsinin âdil ve güvenilir olduğudur. Bütün kanunlarda da temel ilke, suçsuzluk prensibine dayanıyor olmalarıdır. Dolayısıyla Ramazan orucunu 1385/1965 yılının 24 Aralık Cuma gününden başlayarak tutmamız gerektiği konusunda hiçbir şüpheye yer yoktur.

Eğer "Hava bütün bölgede açık olmasına rağmen başkası hilâli görmedi de neden sadece bu şahıslar gördü? Bu her ne kadar şüpheyi gerektirmese de tereddüt etmeyi gerektirir" denirse şöyle cevap veririz: Şüphe bir yana, burada tereddüdün bile affedilir bir tarafı yoktur. Çünkü havanın açık olması hilâlin görülebilir olduğunu ifade eder. Zaten bu iki âdil şahıs ve diğer iki Müslüman da fiilen hilâli görmüşlerdir. Dolayısıyla hilâli görmemiş olan birinin bunlara hilâl yoktur demesi doğru değildir. Tam da burada şairin şu beytini zikretmek lazım:

Eğer sen hilâli görmediysen hilâli bizzat gözleriyle görenlere teslim ol/boyun eğ.

Anladığım kadarıyla bunlar, hilâli birden çok yönde/cihette görmüşlerdir. Dolayısıyla bunların şahitliğinin makbul olduğu konusunda hiçbir ihtilaf olamaz. Ancak eğer muvakkitler perşembe günü gecesinde hilâlin görülmesinin imkânsız olduğunu açıkça ifade etselerdi, belki bu durumda şüphe edilebilirdi. Oysa durum bunun tam aksine cereyan etmiştir. Karaviyyun muvakkitlerinden birinin de aralarında olduğu bir gurup muvakkit, hilâlin o gece görüleceğini bildirmişlerdir. Bu konuda Karaviyyun gözlem odası eskiden beri hep önemli olmuştur. Bu arada bazı muvakkitler de hilâlin

görülmesinin zor olduğunu ifade etmişlerdir ki, bu durum gerçekleşmemiş ve hilâl aynı mekânda görülmüştür.

Eğer "Fas'ta hilâl gerçekten görüldüyse, görülebileceği diğer yerlerde, mesela Yeni Fas'ta neden görülmedi?" denirse şöyle deriz: Kendimizi bildik bileli, kadıların, şehrin paşasının, ileri gelenlerinin ve âlimlerin katıldığı büyük tören ve festivaller hep Karaviyyun'da yapılır. Bu saydığımız insanlardan bazıları hilâli gözleme işiyle meşgul olurken, diğerleri de hilâl gözlemleme görevi verilen diğer merkezlerle iletişim halinde olurlardı.

Karaviyyun'daki gözlem odası ile ilgili olarak en ufak bir entrika söz konusu olmadığına göre, buraya hilâli gözlemleyebilecek daha çok sayıda âdil kişi gelmediğine göre burada suç, başkaları yapmıyorken bu özel görevi yerine getiren kişinin değildir. Kral Hazretlerinin de gereğinin yerine getirilmesini istediği halde birçok sorumlunun görevlerine özen göstermiyor olmalarını tartışacak değiliz. Bugün bütün birimlerde var olan ihmal ve ağır davranma, Kral Hazretlerinin de sürekli şikâyetçi olduğu ve düzeltmek için çeşitli önlemler aldığı bir durumdur. Görevinde ihmalkâr davrananların, görevinin gereğini yapan ve bu sebeple hesaba çekilmeleri hiç de uygun olmayan kişilere sorumluluğu yüklememeleri gerekir.

Kaldı ki daha önce de ifade ettiğimiz üzere hilâli görenlerin hepsi hilâli Karaviyyun'dan veya tek bir taraftan/cihetten de görmüş değillerdir.

Öyleyse asıl mesele şudur: Sizin de ifade ettiğiniz gibi, orucun vacip olması için hilâlin bu usulle sabit olması eğer yeterli ise acaba bu durum Mağrib'de uygulamada olan Malikî Mezhebinin gereklerine uygun mudur değil midir?

Cevap: Bu durum Mağrib'deki mevcut uygulamanın muktezasına uygundur. Bu aynı zamanda içinde İmam Malik, Sahnun ve Lahmî'nin de bulunduğu Malikî âlimlerinin görüşüne, meşhur olan görüşe göre hilâlin açık havada görülmüş olması veya uygulanan bazı yöntemlere bizzat uygunluk arz etmesi açısından uygundur.

DELİLLER

Bâcî Münteka'da şöyle der: Ru'yet genel olabilir özel olabilir. Devamında da "Özel ru'yet ise hilâli az bir topluluğun görmesidir. Bu da iki şekilde olur: Gökyüzü ya bulutlu olur ya da açık olur. Eğer bulutlu ise, âdil iki şahsın şahitliğinin caiz olacağı noktasında ihtilaf yoktur. Hava açık ise, İmam Malik'e göre yine bu iki şahsın şahitliği caizdir. İmam Azam'a göre ise hilâl bu iki kişinin şahitliği ile sabit olmaz." Sahnun da bu görüştedir.

Şefşavini "eş-Şumus ve'l-Akmar ve-Zübdetü Şeriati'n-Nebiyyi'l-Muhtar" adlı eserinde şöyle der: Ru'yet usullerinden ikincisi, iki âdil şahsın hilâli gördüklerine dair,

devlet başkanının huzurunda şahitlik yapmasıdır. Bu durum bulutlu bir havada gerçekleşmiş ise, bu iki kişinin şahitliğine dayanılarak icma ile oruç ve bayram sabit olur. Eğer şehir büyük ve hava da açık olsa, meşhur olan görüşe göre yine bu iki kişinin şahitliği ile sabit olur. Sahnun ise Ebu Hanife'nin de dediği gibi, bu durumda bu iki kişinin şahitliğiyle sabit olmaz demiştir. Bu görüş İbni Cüzeyy'in el-Kavaninü'l-Fıkhîyye adlı eserinden alınmıştır. Tettâî "Nazm-u Mukaddimeti İbni Rüşd"e yazdığı şerhte der ki: (Hilâlin sabit olma usullerinden) ikincisi, hilâli gördüklerine dair iki âdil şahsın güçlü bir şekilde şahitlik yapmasıdır. Öyle ki bu iki şahıs hilâli büyük şehirde de görmüş olsalar, kendilerinden başka kimse de görmemiş olsa, hatta ister bulutlu havada ister açık havada görmüş olsalar fark etmez, bunların ru'yetleri yeterlidir. Birincisi (yani bulutlu havada görmüş olmaları) ittifakla kabul edilir. İkincisi (yani açık havada görmüş olmaları) ise Muhtasar sahibinin konuyla ilgili sadece farklı görüşlere yer vermesiyle birlikte yine de meşhur olan görüşe göre kabul edilir.

Meyyare el-Fasî Tahir b. Aşur'un eseri üzerine yazdığı büyük şerhinde der ki: Hava bulutlu da olsa açık da olsa, küçük şehirde iki âdil kişinin ru'yeti ile hilâl sabit olur. Büyük şehirde ise havanın bulutlu olması durumunda sabit olur. Şayet hava açık olur ve bu iki şahıs (kalabalık guruptan) çoğunluktan ayrı görüş bildirirse bu durumda üç görüş vardır: Müdevvene ve Yahya b. Amr'a göre şahitlikleri kabul edilir. Sahnun'a göre şahitlikleri reddedilir. Üçüncü görüşe göre ise, eğer bu şahısların hepsi tek bir noktaya (yere) bakmışlar ise şahitlikleri reddedilir. Aksi durumda ise (kabul edilir ve hilâlin görüldüğü) ilan edilir. Bu görüşü Lahmî ifade etmiştir.

Maliki Mezhebine ait kitaplar hep bu minval üzeredir. Hepsi de büyük şehirde, genel açık bir havada, iki âdil şahıs münferiden hilâli görmüşlerse, meşhur olan görüşe göre şahitlikleri kabul edilir, buna dayanılarak oruç vacip olur hükmünü ortaya koymuşlardır. Bu meşhur görüşün dayandığı delil ise Ebu Davud ve Nesaî'nin rivayet ettiği şu hadistir. Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuştur ki: "İki âdil şahıs hilâli görürse buna dayanarak oruç tutun, bayram yapın, kurban ve hac ibadetleri gibi ibadetlerinizi yaparak Allah'a yaklaşın." Yine Ebu Davud'un Rebî b. Hiraş'tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabından bir adam demiştir ki: "İnsanlar ramazanın son gününde ihtilaf ettiler. İki bedevi Hz. Peygamber (s.a.s.)'in huzuruna gelip yemin ederek, hilâlin dün gece görüldüğüne dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) insanlara bayram etmelerini emretti." Halef bu hadisi rivayet ederken "ve insanların musallaya çıkmalarını emretti" ifadesini de eklemiştir.

Nesaî'nin Abdurrahman b. Zeyd b. Hattab'dan rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Zeyd b. Hattab (Ramazanın başlangıcı ile ilgili olarak) yevm-i şek'te insanlara hitap

ederek şöyle demiştir. Şüphesiz ki ben Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabıyla bir arada bulundum ve onlara (çeşitli konularla ilgili bazı sorular) sordum. Onların bana anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.s.) "Hilâli gördüğünüz zaman oruç tutun ve (oruca aykırı şeylerden) uzak durun. Eğer hava kapalı olursa (ramazanı) otuza tamamlayın. İki şahit (hilâli gördüklerine dair) şahitlik ederse oruç tutun (oruca başlayın, bayram yapın." Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise "İki Müslüman (hilâli gördüklerine dair) şahitlik yaparsa oruç tutun ve bayram yapın." tarzındadır.

Ebu Davud, Ebu Malik b. el-Eşcaî'den rivayetle Hüseyn b. Haris el-Cedelî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Mekke Emiri insanlara hitap etti ve dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.s.) bize hilâli gördüğümüzde (oruç, bayram, hac vb.) ibadete başlamamızı emretti. Eğer hilâli göremezsek ve iki âdil şahit (hilâli gördüklerine dair) şahitlik ederse biz de buna dayanarak ibadete başlarız. Hüseyn b. Haris'e "Mekke emiri kimdir?" diye sordum, bilmiyorum dedi. Daha sonra yanıma gelerek "Muhammed b. Hatib'in kardeşi Haris b. Hatib'dir dedi. Sonra Emir (sözlerinin devamında): "Sizin aranızda Allah ve Rasulünü benden daha iyi tanıyan, bu hadisi bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'den duyan biri var" dedi ve eliyle bir adama işaret etti. Yanımda duran yaşlıya "Emirin işaret ettiği bu adam kimdir?" dedim, "O Abdullah b. Ömer'dir, gerçekten de bu konuda Emirden daha bilgilidir." dedi. (Bunun üzerine Abdullah b. Ömer) "Hz. Peygamber (s.a.s.) bize bu şekilde emir buyurdular." dedi. Dârekutnî bu hadisin isnadı muttasıl ve sahihtir demiştir. Mağrib'deki uygulama da buna göre yapılagelmiştir.

HİLÂLİN BİR ÂDİL ŞAHSIN ŞAHİTLİĞİYLE SABİT OLMASI

Bütün bunlar devam edegelen uygulamaya mebnidir ve hilâlin görülmesi bir tür şahitliktir. Eğer değilse, Malikî âlimleri ve diğer âlimlerin birçoğu buna, bu haber kabilinden bir şeydir, şahitlik değildir derler. Çünkü hilâli gören kişi ancak gördüğünü haber verir, başka bir şey yapamaz. Dolayısıyla buna göre âdil bir şahsın ru'yeti, ayın başlangıcını ispat için yeterlidir. el-Mazirî'nin açıkça ortaya koyduğu, Karafî'nin sekiz yıl üzerinde çalıştıktan sonra teyid ettiği, rivayetle şehadet arasındaki fark özetle şudur: Aslında rivayet de şehadet de bir tür haberdir. Ancak haber verilen şey genel bir konu olup belirli bir şahsa özel değilse buna rivayet denir. Mesela "Ameller niyetlere göredir. Şuf'a bölünmeyen mallarda söz konusudur" dediğimiz gibi. Fakat âdil bir şahsın hâkimin huzurunda "bunun şundan 1 dinar alacağı var" demesi belirli bir şahsı ilzam ifade eder, onun dışındakileri ilgilendirmez. İşte bu da mahza şahitliktir. Tam da bundan sonra birçok şüphe ve ikilem başlar ve şahitlik ile rivayetten mürekkep bir kısım ortaya çıkar. Bunun da çeşitleri vardır. Fakat bunlardan bizi ilgilendiren kısmı; her kavim kendi ru'yetini gerçekleştirmek durumunda mıdır değil midir ihtilafı ile

birlikte orucun genel bir emirle şehrin bütününü veya taşrada yaşayanların tamamını kapsayan, belirli bir aya has (bir ibadet) olmaması açısından, ramazan hilâlinin görüldüğünün haber verilmesi kısmıdır. Bu durum, hükmün umumi ve belirli bir şeye has olmaması açısından bir rivayettir. Fakat bu hüküm, bir önceki ya da bir sonraki yılla ilgili olmayıp bizzat bu seneyle ilgili olması açısından da umumi olmayıp hususiyet arz eder hale dönmüştür ve şahitliğe benzemektedir. (Bu anlamı itibariyle) birbirine benzer iki şey ortaya çıkmış olur ve fikir ayrılığı (ihtilaf) başlar. İhtilaf durumunda ise iki benzer şeyden birini diğerine tercih etmek mümkündür. (İşte) Fıkıh ta (bu noktada) iki farklı görüşe yönelmiştir. Bu birbirine benzeyen iki şeyden birini eğer hadis veya kıyas desteklerse, ona yönelmek gerektiği açıkça ortaya çıkmış olur.

İbnu'ş-Şâd der ki: Ağır basan görüşe göre hilâl meselesinin hükmü, tek kişi ile yetinilmesi açısından rivayetin hükmü ile aynıdır. (Haddi zatında bu) gerçek anlamda rivayet de değildir aynı zamanda şehadet de değildir. Belki olsa olsa haberin diğer bir türüdür. Bu, şer'î hükümlerin sebeplerinden birinin varlığını ifade eden bir haberdir ki, dünyevi hükümlerle ilgili nihai kararlarda husumete sebep olan bir ihtimalin burada da husumete sebep olabileceği açıktır. Bilindiği üzere hem Karafi hem de İbnu'ş-Şâd ikisi de Malikîdirler. İkincisi (yani İbnu'ş-Şâd) Sibte'lidir. Birincisi ise (yani Karafi) Mısırda dünyaya gelmiş bir Mağrib'lidir, Sınhacî'dir. Mısırda Malikî'lerin müftüsü olan Şeyh Muhammed Ali b. Eş-Şeyh Hüseyin, şerhi İbnu'ş-Şâd'a ait olup Furuk'un hamişinde basılmış olan Tehzibu'l-Furuk adlı eserinde bu iki âlimin görüşlerine aynen katıldığını ifade etmiştir.

Ru'yet konusunda haber-i vahid'in kabul edilmesi gerektiğini söyleyen imamlardan biri de İmam Şafiî'dir. Şafiî bu konuda sabit olan hadislere ilaveten bir de ezana kıyas ederek delil getirmiştir. Zira (burada) haber veren kişi tek kişi olduğu halde onun haberi kabul ediliyor ve namaz da buna dayanılarak kılınıyor. Tek kişinin haberinin kabul edildiği müezzin ile Ramazan hilâlini haber veren kişi arasında ne fark var ki burada tek kişi(nin verdiği haber) kabul edilmiyor? Malikî âlimleri buna "mutlak ifadelerin kapsamındaki bazı fertler işitilen (haber, hadis vb.)ile istisna edilebilir" diye cevap vermişlerdir. Daha önce zikrettiğimiz "iki âdil şahıs hilâli gördüklerine dair şahitlik ettiğinde oruç tutun, bayram yapın, (hac, kurban vb. ibadetlerle) Allaha yaklaşın hadisi, orucun farziyeti için iki âdil şahsı şart koşmaktadır. Kanun koyucunun iki âdil şahsı şart koştuğunu açıkça belirttiği bir durumda, tek bir âdil şahsın şehadeti ile oruç tutmamız gerekmez demişlerdir. Karafi bunu eleştirerek "bu her ne kadar güzel bir değerlendirme ise de, mezkûr hadis iddia konusu olan şeye mefhumuyla delalet eder mantukuyla delalet etmez. Çünkü hadisin mantuku iki şahidin ru'yeti ile oruç farz olur derken, mefhumu, şartın mefhumu açısından bir kişinin şahitliği yeterli değildir der. Eğer bu,

sadece şart açısından delil olarak kullanılıyorsa, bu durumda, İmam Malik ve diğer âlimlerden nakledilen bir görüşe göre, kıyas-ı celi lafzın mantukundan önceliklidir deriz. Dolayısıyla bu durumda kesin olarak mefhumdan da öncelikli olmalıdır. Çünkü Kadı Ebu Bekr ve diğerleri "Mefhum mutlak olarak delil olamaz, çünkü gerçekten çok zayıftır. Bu nedenle kıyas-ı celi bununla ortadan kalkmaz." demişlerdir.

Öyleyse mezhep içinde ve dışında ihtilafın varlığıyla birlikte, (ru'yet-i hilâl) konusunda birçok Malikî âlimi ve Şâfiî'nin de kabul ettiği, tercih edilen görüş, kıyas/ana ilke ile örtüşen haber-i vahid'in kabul edilmesidir. (Bu noktada) tek kişi bizzat kendi gözlemini haber verse bu kişinin şahitliğiyle oruç tutulması konusunda da ihtilaf edilmiştir. İmam Malik bu şahsın şahitliğiyle oruç tutulmasını yasaklarken İbnu'l-Maceşûn bu (şehadeti) onaylamış (ve oruç tutulabilir demiş)tir.

HİLÂLİN HABER-İ VAHİT İLE SABİT OLABİLECEĞİNİN DELİLLERİ

Darimî, Ebu Davud, Darekutnî, Hakim ve Beyhakî gibi âlimlerin hepsinin, İbni Vehb, Yahya b. Abdillah b. Salim, Ebu Bekr b. Nafi, Babası ve İbni Ömer tarikiyle sahih bir isnatla naklettiklerine göre İbni Ömer demiştir ki: "İnsanlar hilâli gözlemlemeye çalışıyorlardı. Ben Hz. Peygamber (s.a.s.)'e hilâli gördüğümü haber verdim. (Bunun üzerine) Hz. Peygamber (s.a.s.) oruca başladı (oruç tuttu) ve insanlara da oruç tutmalarını emretti." Hakim bu hadisin sahih olduğunu, Müslim'in şartlarına uyduğu halde Müslim tarafından nakledilmediğini ifade etmiştir.

Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbni Mace, Darimî, Darekutnî, Hakim ve Beyhakî farklı tariklerle İbni Abbas'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Bir bedevi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelerek hilâli gördüğünü söyledi. Hz. Peygamber (s.a.s.) ona "Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik eder misin diye sordu". Bedevi "Evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Ey Bilal insanlara ilan et yarın oruç tutsunlar." buyurdu.

Hakim'in İbni Abbas'tan rivayet ettiğine göre (bir defasında insanlar) ramazan hilâli konusunda şüpheye düştüler ve (nihayet) sahura kalkmamaya ve oruç tutmamaya karar verdiler. Birden Medine dışındaki kayalık bölgede yaşayan bir bedevi geldi ve hilâli gördüğüne dair şahitlik yaptı. Hz. Peygamber (s.a.s.) de Bilal'e insanların sahura kalkıp oruç tutmalarını emretti. Hâkim (bu hadisin) sahih olduğunu ancak Buhârî ve Müslim tarafından nakledilmediğini söylemiştir.

Beyhâki Abdurrahman b. Ebi Leyla'dan şöyle dediğini nakletmiştir: (Bir gün) Bera b. Azib ve Ömer b. Hattab (r.a.) ile birlikte Bakî'deydik. Hz. Ömer hilâle baktı. O sırada

binekli bir adam çıkageldi. Hz. Ömer hemen onu karşılayarak "Nerden geliyorsun" dedi. Adam "Mağribden" dedi. Hz. Ömer "hilâli gördün mü" diye sordu. Adam "evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer "Allahu ekber, Müslümanlara bir adam bile yeter" dedi.

RU'YET-İ HİLÂLİN İKİ KİŞİNİN ŞAHİTLİĞİ İLE SABİT OLMASI

Âdil tek bir kişinin verdiği habere ilaveten, güvenilir âdil kimseler olmasalar da iki Müslümanın mücerret haber vermesiyle, ru'yetin sabit olacağını birçok hadis destekleyip onaylamaktadır. Zira daha önce ifade edilen İbni Abbas hadisi de buna işaret etmektedir ki, bir bedevi Hz. Peygamber (s.a.s.)'in huzuruna gelip hilâli gördüğünü haber vermişti, Hz. Peygamber (s.a.s.) de ona Müslüman olup olmadığını sormuştu. O da Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed'in Onun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik edince, Hz. Peygamber (s.a.s.) insanların sahura kalkıp oruç tutmaları için (hilâlin görüldüğünü) ilan etmesini Bilal'e emretmişti. Hadis göstermektedir ki Hz. Peygamber (s.a.s.) bu bedevi hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı halde sadece ona Müslüman olup olmadığını sormuş ve Müslüman olduğunu öğrenmekle yetinmiştir. Bu da göstermektedir ki, kim olduğu ve konumu bilinmeyen herhangi bir Müslümanın hilâli gördüğüne dair rivayeti kabul edilir. Yani mecâzî anlamda böyle bir kişinin hilâli gördüğüne dair şahitliği kabul edilir demektir. Bu da bu dinin kolaylık yönüyle birebir örtüşen bir durumdur.

İki kişinin (şahitliğine) gelince, bunların (şahitliğinin geçerli olduğuna da) Ebu Davud'un bir sahabeden rivayet ettiği daha önce geçen şu hadis delil olmaktadır: "Ramazanın son günü ile ilgili olarak insanlar görüş ayrılığına düştüler. İki bedevi gelip yemin ederek, dün akşam hilâli gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) insanlara oruca son vermelerini ve musallaya çıkmalarını emretti. Hem de bu iki bedevinin kim olduklarını ve durumlarını araştırmadı. Bu da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamalarında, bütün Müslümanların masum ve doğru sözlü oldukları ilkesine göre hareket ettiğini gösterir.

İKİNCİ BÖLÜM

Burada ilk ele alınacak konu, ayın doğuş zamanının aynı ya da farklı farklı olması konusudur. Bu mesele, hesap usulüyle veya müneccimin ifadesiyle amel edilemeyeceği, sadece "Hilâli görünce oruç tutun ve yine görünce bayram edin." hadisi uyarınca amel edilebileceği esası ve ön kabulüyle ortaya konulmaktadır. Acaba bu hitap, nerde olurlarsa olsunlar ve bir kısmı hilâli nerde gözlemlerse gözlemlesin, bütün Müslü-

manlara mı yöneliktir, yoksa her bir ülke müstakil olarak hilâli gözlemlemeli midir? Malikîler bu konuda üç farklı görüş ortaya koymuşlardır:

Birincisi; Halîl'in "el-Muhtasar" ve "et-Tavzih"te ifade ettiği, Hattab ve Derdir'in de kabul ettiği görüştür. (Buna göre) iki âdil kişinin herhangi bir yerde hilâli gördüğünü ifade eden haber, haberin ulaştırıldığı bütün ülkeleri mutlak olarak kapsar. Bu ülkeler birbirine yakın da olsalar uzak da olsalar fark etmez. Hatta birbirlerine gerçekten çok uzak olsalar bile durum fark etmez.

İkincisi ise; Kesinlikle ihtilâf-ı metâli'e itibar edilir. Öyle ki şayet hakim bilinen usul ve yöntemlerle hilâlin ru'yetinin sabit olduğunu ilan etse veya bu haberi ulaştırsa bu hüküm ancak kendi yönetimi altında olan kişileri ilgilendirir, diğerlerini kapsamaz. Bu görüş İbnu'l-Mâcişûn'dan rivayet edilmiştir.

Üçüncü görüşe göre ise; Endülüs ve Horasan gibi birbirine çok uzak olan yerler, ayın doğuş zamanının farklılığı açısından ayrı ayrı değerlendirilir. Dolayısıyla ihtilâf-ı metâli' dikkate alınır ve Endülüs'ün ru'yeti ile Horasan'da amel edilmez. Bu görüş İbni Abdilberr'in üzerinde icma olduğunu ifade ettiği görüştür. Fakat İbni Abdilberr'in icmalarının çok abartılı olduğu bilinmektedir. İbni Abdilberr'in buradaki icmadan kastı, mezhebin kendi içindeki icmadır ki, o da İbni Arefe, İbni Cüzeyy ve Şeyh Uleyş gibi Malikî fakihlerinin kabul ettiği görüştür. Bu görüş aynı zamanda merhum şeyhim Sayın Razî es-Sinani'nin fetva olarak verdiği görüştür.

MALİKÎLERİN DELİLLERİ

Baci, el-Münteka'da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "hilâli gördüğünüzde" ifadesini şerh ederken der ki: Ru'yet genel olabilir, özel olabilir. Ru'yetin genel olması, hilâli çok kalabalık ve büyük bir topluluğun görmesidir ki, bundan dolayı zaruri bilgi tahakkuk etmiş olur. Bu ru'yetle, hilâli gören görmeyen herkese oruç ve bayramın vacip olacağı konusunda hiçbir ihtilaf yoktur.

el-Hattab el-Muhtasar'ın şerhinin ikinci cildinde şöyle der; ramazanın sabit olduğuna dair hüküm şu iki usulle kendisine ulaşan herkesi kapsar. (Bu iki usul de) iki âdil şahsın şahitliği veya yalan üzere ittifak etmeleri imkânsız olan kalabalık bir topluluğun haber vermesidir. (Ru'yetin sabit olduğuna dair) nakledilen bu şehadet ister halife gibi genel bir yöneticinin huzurunda gerçekleşmiş olsun veya meşhur olan görüşe göre de isterse özel bir yöneticinin huzurunda gerçekleşmiş olsun fark etmez.

Aynı sahifede el- Hattab yine der ki; "Hilâlin görüldüğüne dair yapılan bu şehadet özel bir yöneticinin huzurunda yapılmışsa, bu ancak onun yönetimi altında olan

kişileri kapsar (ilgilendirir)." el-Hattab'ın ifadesinden şu da anlaşılmaktadır ki, iki kişinin hilâli görmüş olması veya yalan üzere ittifak etmeleri imkansız olan kalabalık bir gurubun görmesi, ru'yetle amel edilmesi noktasında eşittir. Bu eğer genel yöneticinin huzurunda sabit olmuşsa ittifakla böyledir, özel yöneticinin huzurunda sabit olmuşsa meşhur olan görüşe göre yine böyledir.

İbnu Arefe Ebu Ömer'in şöyle dediğini nakleder: Âlimler ru'yetin hükmünün Endülüs ve Horasan gibi birbirine uzak yerlere ulaşıp (etki edemeyeceği) konusunda icma etmişlerdir (görüş birliğine varmışlardır.) İbnu Cüzeyy de "el-Kavanin"de İbnu'l-Maceşûn'un aksine Şafiî'nin görüşüne uygun olarak, "Bir belde (ülke) halkı eğer hilâli görürse bu diğer beldeleri (ülkeleri) de bağlar. Ancak Hicaz ve Endülüs gibi birbirine gerçekten çok uzak beldeleri ise icma ile bağlamaz." demiştir.

Bu görüşün bir benzeri Cenûn'un "Şerhu'z-Zürkani"ye yazdığı haşiyede ve Şeyh Uleyş el-Maliki el-Mağribi'nin "Minehul-Celil" adlı eserinde de ifade edilmiştir.

el-Muhtasar'ın ez-Zürkanî ile bir arada olan metni şöyledir: Bir beldede iki âdil şahsın şehadeti veya yalan üzerine ittifak etmeleri imkânsız olan kalabalık bir gurubun haber vermesiyle hilâlin sabit olduğu hükmü diğer beldelere de nakledilirse, oruç emri onları da kapsar.

Aynı şekilde el-Bacî "el-Münteka"da der ki: Basra halkı ramazan hilâlini görse sonra bu haberi Küfe, Medine ve Yemen halkına ulaştırsa, İbnu'l-Kasım ve İbnu Vehb'in "el-Mecmua"da İmam Malik'ten naklettiklerine göre onların da oruç tutmaları gerekir. Eğer tutamazlarsa (tutamadıklarını) kaza etmeleri gerekir.

Basra Küfe'nin doğusundadır. Yemen ve Medine de Basra ile aynı enlemde değildir.

Mısır Hükümeti, Şiî fıkhı ve dört mezhep âlimlerinden oluşan bir heyet toplamıştı. Bunlardan her biri İslam ülkelerini oruç ve bayramda tevhit etme konusunda birer rapor hazırladılar. Malikî mezhebinin raportörü bilinen ihtilaf noktalarını ve (yukarıda naklettiğimiz) delillerin benzeri delilleri naklettikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

Hâlil'in Muhtasar'ındaki ifadesine göre bu konuda fetva ne ise ona göre hareket edilir (onunla yetinilir). Keza el-Hattab da "Hüküm kendisine ulaştırılan herkesi kapsar, meşhur olan görüş budur." demiştir. İşte dikkate alınması gereken görüş de budur. İster genel yöneticinin huzurunda, isterse özel yöneticinin huzurunda, ister iki âdil şahsın şehadeti, isterse yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan kalabalık bir topluluğun hilâli gördüklerine dair verdikleri habere dayanarak olsun, eğer ru'yet sabit olursa ihtilâf-ı metâli' dikkate alınmaz. Bu görüşü el-Hattab "et-Tavzih"te İbni Abdisselam'dan nakletmiştir. İbni Abdilberr'in anlattığı ibni Arefe'nin naklettiği, İbni

Cüzeyy, el-Emir ve Uleyş'in de aynı kanaatte olduğu, Dusûkî'nin de meylettiği görüş, fetva noktasında meşhur olan görüşe aykırı olamaz (meşhur görüş karşısında bir değer ifade etmez). Ayrıca burada Malikî mezhebince geçerli sayılan, İbni Abdilberr'in dediği gibi bir icmadan da söz edilemez. Çünkü bu icma meşhur olan görüşe terstir. Hatta (İbni Abdilberr'in söylediği bu icma) mutlak olarak hükmün herkesi kapsıyor olmasına, et-Tavzih ve el-Muhtasar gibi kitaplarda ifade edilen, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceği hükmüne de terstir. Hatta bu icmaın tam karşısında yer alan ve âlimlerin ittifak dedikleri asıl icmaya da terstir. Malikî Mezhebi, ne İbni Abdilberr'in icmalarına ne de İbni Rüşd'ün ittifaklarına asla itimat etmemiştir.

İslam İşleri Bakanı olduğum dönemlerde Kral Hazretleri (Allah yardımcısı olsun) bana fakihlerle bu konuda istişare bulunma görevi vermişti. Âlimlerin çoğu ru'yetin mutlak olarak İslam ülkelerinde yaşayan halkın tamamını kapsayacağını ifade etmişlerdir. Bunlardan biri de Marakeş Edebiyat Fakültesi Dekanı Üstad Rahali el-Farûkî'dir. Fakültenin bazı fakihleri ve Titvân uleması da onunla aynı görüştedir. Fas Şeriat Fakültesi Dekanı Sayın Cevad es-Saklî'ye göre ise, doğuda yaşayanların ru'yeti batıda yaşayanları kapsar. Ancak tersi olamaz.

Sayın Razi es-Sinanî Horasan ve Endülüs gibi birbirine uzak olan bölgelerde ihtilâf-ı metâli'e itibar edilir görüşünü destekleyen bir yazı kaleme almıştır.

Bu da Marakeş'li üstad İbni Abdürrâzik'ın "el-Azbü'z-Zülal" adlı yayınlamış olduğu kitabının muhtasarından bir bölüm. Şöyle diyor:

Bütün bunlardan ortaya çıkmaktadır ki hilâl bir beldede görüldüğünde bu durum diğer beldeleri de kapsar. Bu diğer beldeler hilâlin görüldüğü beldenin doğusunda da olsa batısında da olsa, kuzeyinde de olsa güneyinde de olsa fark etmez. Bu beldeler genel yöneticinin yönetimi altında da olsa özel yöneticinin yönetimi altında, aynı bölgede de olsa farklı farklı bölgelerde de olsa fark etmez durum aynıdır. Benim bildiğim kadarıyla İbnu'l-Kasım ve ibnu Vehb'in İmam Malik'ten rivayet ettiği görüşe uygun olduğundan, mezhebimizin meşhur olan görüşü de işte budur. Aynı zamanda şu da sabittir ki bir beldenin ru'yetinin herhangi bir beldeye nakli, aralarında çok aşırı uzaklık olmaması halinde mümkündür. Aksi taktirde ru'yetin nakli icma ile mümkün değildir. İbni Abdürrâzik, aralarında çok aşırı uzaklık olduğu için, Kuzey Afrika Ülkelerinin bayramlar ve tatiller itibariyle tevhidinin imkânsız olduğunu kitabında açıkladığını ifade etmiştir. Hatta daha doğrusu farklı İslam ülkelerinin bu manada tevhidinin imkânsız olduğunu söylemiştir.

MALİKÎLER DIŞINDAKİ DİĞER MEZHEPLERİN GÖRÜŞLERİ

Şafiîlere gelince (onların görüşlerini) İbni Hacer el-Heytemî "Tuhfe"de şöyle nakleder: İmam Şafiî'ye göre, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceği kanaatinde olan bir hâkim (ru'yetin sabit olduğuna dair) bir hüküm vermediği müddetçe, ihtilâf-ı metâli' dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla hâkimin verdiği hüküm muktezasınca amel etmek herkesi bağlar. Çünkü hâkimin bu hükmü ihtilafı da ortadan kaldıracağından, hâkimin bu hükmü uyarınca o gün ramazandan sayılır.

Hanbelîlere gelince Seyyid Abdülazim Bereke ve Abdülhakim Ali Mustafa şöyle yazmışlardır: Yakın da olsa uzak da olsa hilâlin herhangi bir yerde görüldüğü sabit olmuşsa, ayın doğuş zamanı farklı da olsa bütün insanların oruç tutması gerekir. Hilâli görmemiş olanlara uygulanacak olan hüküm hilâli görenlere uygulanan hükmün aynısıdır. Çünkü "İçinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçlu geçirsin" ayeti ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendisine "Her sene bu ayı oruçlu geçirmeni Allah mı sana emretti?" diye soran bedeviye "evet" demesi umum ifade eder. Ramazan orucunun farziyeti konusunda da Müslümanlar görüş birliği içindedirler. Bu günün ramazan ayına ait olduğu güvenilir insanların şahitliğiyle sabit olmuştur. Öyleyse bu gün oruç tutmak bütün Müslümanlara farzdır. Zira ramazan ayı iki hilâl arasındadır. Borcun vadesinin gelmesi, talakın ve azad etmenin gerçekleşmesi, adağın vacip olması gibi diğer hükümler açısından da bu günün ramazana ait olduğu sabit olduğuna göre, bu gün oruç tutulması nass ve icma ile vaciptir. Birbirine yakın bölgelerde olduğu gibi burada da son derce yerinde bir delil hilâlin görüldüğünü ifade ettiğinden dolayı oruç tutmak farzdır. Küreyb hadisine gelince, anlaşılan o ki, onlar Küreyb'in tek başına söylediği bu söze itibarla bayram yapmamışlardır ki, biz de aynısını söylüyoruz. Esas ihtilaf noktası ramazanın ilk gününün kaza edilmesi gerektiği konusu olmasına rağmen, bu hadiste yoktur.

Hanefîlere gelince, onların konuyla ilgili ifadelerinden anlaşılan ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceğidir. "Kenz" müellifi "ihtilâf-ı metâli' dikkate alınmaz" der. "Tenviru'l-Ebsar" müellifi "ihtilâf-ı metâli' muteber değildir" der. "Dürr" müellifi "zahiru'r-rivaye'de böyledir, âlimlerin çoğu bu görüştedir, fetva da bu yöndedir" demiştir. Hanefîlerde, Bedâi' müellifinin ifade ettiği, beldeler arasındaki mesafenin yakın olması durumunda, ayın doğuş zamanının farklılığının dikkate alınmayacağını ifade eden bir görüş de vardır.

Kemal İbnu'l-Hümam "Tercih edilen görüşe göre ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez." demiştir.

İmamiye ve Zeydiyeye gelince, onlar da aynı şekilde ihtilaf etmişlerdir. Mehdi ve Zeydilerden bir gurup ise, hilâlin görüldüğüne dair şehadetin ve oruç hükmünün

bütün beldeleri kapsayacağı görüşünü tercih etmişlerdir. Şevkani "itimad edilmesi gereken görüş budur" demiş, İmamiyeden bir gurup da bu görüşe katılmıştır. Sanânî " Sübülü's-Selam"da "Doğruya en yakın görüş, bir beldenin ru'yetinin o beldeyi ve o belde ile aynı yönde bulunan beldeleri bağlayacağı görüşüdür." demiştir.

GÖRÜŞLERİN ORTAK PAYDASI VE ÖZETİ

Mezheplerin tamamını dikkate aldığımızda, bütün mezheplerin yakın mesafede (birbirine yakın olan ülkelerde) ihtilâf-ı metâli'in dikkate alınmamasını tercih ettiklerini, uzak mesafede (birbirine uzak olan ülkeler açısından) ise ihtilaf edip farklı görüşler beyan ettiklerini görüyoruz. Malikî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin meşhur olan görüşü, mutlak olarak ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceğidir. İbni Abdilberr'in söz ettiği icma ise doğru değildir. Zira bu konuda ihtilaf vardır ve meşhur olan görüş de İbni Abdilberr'in tercih ettiği görüşün tersidir.

KİŞİSEL GÖRÜŞÜM

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Hilâli görünce oruç tutun ve tekrar gördüğünüzde bayram yapın." hadisi umum ifade ettiği için, ben de cumhurun dediği gibi ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceği kanaatindeyim. Zira Şari', ayın doğuş zamanının aynı ya da farklı farklı olması gibi detaylara hiç girmeden, oruç emrini ru'yete dayandırmıştır. Hatta şu da bilinmektedir ki içtima, bölgelerin ve yönlerin değişmesiyle asla tekrar etmeksizin, zaman itibariyle aynı anda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu konuda hiç şüpheye yer kalmayacak bir biçimde, ay aynı aydır, hilâl aynı hilâldir ve hilâlin ilk günü aynı gündür.

Allame es-Silâvî der ki: Güneşin bir yılda kat ettiği yörüngesinde, güneşin ve ayın aynı derecede içtimaı, yönlerin ve ülkelerin değişmesiyle kesinlikle tekrar etmeyen tek bir şeydir. Meridyenlerin değişmesiyle değişen doğuş ve batışla zeval gibi nisbî/rölatif bir olay değildir. Buna göre içtimaın henüz Koç Burcunun başlangıcında (koç burcuna girerken), gece ve gündüz sürelerinin eşit ve her ikisinin de 12'şer saat olduğu bir dönemde, Fas'ta tam gece yarısı iken gerçekleşmiş olduğunu, (süre olarak da) mesela içtimadan itibaren ru'yetin mümkün olabileceği en az süre 18 saattir dediğimizi varsayalım. Fas'ta ru'yet zamanı -ki bu güneşin batış vaktidir ve bu süreye denk gelmiştir- geldiğinde artık süre geçmiştir ve Fas halkı açısından bu gün hilâlin görülmesi kesinlikle mümkün değildir. Artık onlar hilâli ancak ertesi gün görebilirler. Zira Mekkelilerin gurup vakti kesin olarak Fas'ın gurubundan daha önce olduğundan, içtimadan sonra Faslıların ru'yet zamanı olan gurup vaktine kadar yaklaşık 15 saat

geçmiş olacak. Çünkü Mekke ile Fas arasındaki meridyen farkı yaklaşık 45 derecedir. Bu da 3 saate tekabül eder.

Meslektaşım İbni Abdürrâzik hocası merhum Sayın Muhammed el-Âlemî'nin "Takribu'l-Baîd" adlı eserinde "Doğuda yaşayanların ru'yet konusunda, ne meridyen itibariyle, ne de ülkelerinde ayın doğuş zamanı itibariyle bizden önce olmaları mümkün değildir." dediğini nakleder. Mağribli çağdaş birçok astronomi âlimi bu konuda sözü gereğinden fazla uzattılar. Oysa hepsi de Mağribdeki son astronomi âlimi Sayın Muhammed el-Âlemî'nin bu konudaki görüşüne dayanmaktadırlar.

Eleştirildikleri nokta, doğuda önceden gerçekleşmiş olan bir ru'yet iddiasındaki birtakım hataları yayarak, uzak bölgelerde ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi gerektiğini söylüyor olmalarıdır. Bununla birlikte biz kendilerine diyoruz ki: "Hadi konu sizin dediğiniz gibi astronomi ile ilgili olsun. O zaman asıl incelenmesi gereken konu şudur: Şari' orucu dünyanın neresinde olursa olsun, her tarafta ru'yete dayandırmış mıdır dayandırmamış mıdır? Biz ru'yetin doğuda bizden önce olamayacağını tartışmıyoruz. Ru'yetin gerçekleşmesinin mekân itibariyle imkânsız olduğu hükmü varsa, ru'yetle amel edilmeyeceği konusunu da tartışmıyoruz. Bizim söylediğimiz sadece şudur: Gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu ifade eden astronomik hesaplama usulünün bu hükmü ile çelişmeyen, hata ve saptırmanın söz konusu olmadığı bir ru'yet, nerede gerçekleşmiş olursa olsun, bütün Müslümanları oruçla yükümlü tutmaya yeter.

Görüşümüzün Delilleri

Söylediğimizin delili şudur: Allah ramazan orucunu herkese farz kılmıştır. Ramazan ayı da iki hilâl arasındaki günlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Hilâli gördüğünüzde oruç tutun." buyurmuştur. Bu nedenle hilâl görüldüğünde oruç tutmak gerekir. Allah Teâlâ da "İçinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin." buyuruyor. Ayetteki "شهد" ifadesi muhakkik müfessirlerin görüşüne göre "حضر" bulunmak, ulaşmak veya "علم" bilmek manasına gelir.

Burada esas dikkat edilmesi gereken nokta, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "oruç tutun, bayram yapın" dediği muhatap kitledir. Hiç şüphe yok ki bu hitap bütün ümmetedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) sanki ümmete "hilâl görüldüğünde her biriniz oruç tutun bayram yapın" demektedir. Yoksa "hiç kimse hilâli bizzat kendisi görmeden oruç tutmasın, bayram yapmasın" anlamında bir şeyin akla gelmesi mümkün değildir. Böyle olsaydı belki de hiç kimse bunu yapabilecek durumda olmayabilirdi. Sahabeden hiç kimse Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hilâli bizzat kendisinin gördüğünü rivayet etmemiştir. Tam tersine hangisi mümkünse, bir ya da iki bedevinin veya bir ya da iki sahabînin ru'yetine dayana-

rak oruç tutmuştur. Bu da göstermektedir ki, kendilerine meşru yollarla haber ulaştırılan kişiler açısından ayın girdiğini ispat için, hilâli bazı Müslümanların görmesi yeterlidir. Bu konuda asıl delil Allah Teâlâ'nın "İçinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin." ayetidir. Bazı müfessirlerin aksine buradaki aydan kasıt hilâl değildir. Çünkü Araplar "شهد الهلال" demezler, "رأى " derler. Dolayısıyla doğru olan "شهد" ifadesinin "حضر" (ulaştı) anlamında kullanılmasıdır. Yani (bu ayet şunu ifade etmektedir): "İçinizden ayın girişine yetişmiş olan, ulaşmış olan onu oruçla geçirsin." Şeyh Muhammed Abduh der ki: Kur'an'ın namaz vakitlerini belirlememiş olmasındaki hikmetin bir benzeri olmak üzere, Allah Teâlâ bizzat bu ifade ile anlatmış ve hepiniz oruç tutun dememiştir. Çünkü Kur'an Allah Teâlâ'nın bütün insanlığa olan genel hitabıdır. O biliyor ki, normal gün ve ayların olmadığı, tam tersine, kutup bölgeleri gibi, bir senenin tamamının bir gündüz ve bir geceden oluştuğu yerler de var. Kuzey kutbunun gecede olduğu esnada ki bu senenin yarısıdır, güney kutbu gündüzde olur veya bunun tersi olur. Gündüz ve gecenin süresi kutuplara olan uzaklığa göre kısalır veya uzar. Ne dersin acaba Allah kutuplarda veya kutuplara yakın bölgelerde yaşayan birini, bir sene süren bir günde, biri fecir doğduğunda diğeri zevalden sonra vb. olmak üzere beş vakit namazla yükümlü saymış mıdır? Ramazan ayı olmadığı halde bu kimseyi ramazanı tespit ederek oruç tutmakla yükümlü kılmış mıdır? Asla. Kur'an'ın beşer telifi, insan ürünü olmayıp Allah katından geldiğinin en büyük delillerinden biri, çok açık bir biçimde, onu getiren kişinin yaşadığı zaman veya yaşadığı mekânla (yerle) sınırlı olmayan genel bir hitapla yetinmiş olmasıdır. Şayet Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendi değerlendirmesi olsaydı, Kur'an'daki her şey kendi zamanı, kendi ülkesi ve bizzat tanıdığı, buraya yakın yerlerin durumlarına uygun olurdu. Çünkü Araplar yeryüzünde sayı itibariyle günleri ve ayları kendi günleri ve ayları gibi, geceleri de aynı şekilde olan başka yerler olduğunu bilmezlerdi. Kur'an'ı indiren, gaybı bilen, bütün beldeleri ve gök cisimlerini yaratan Allah, bütün insanlara, boyun eğip gereğini yapabilecekleri tarzda hitap etmiştir. Mesela namaz kılma emrini mutlak bırakmış, Hz. Peygamber (s.a.s.) de, yeryüzünün önemli bir kısmını oluşturan, dünyanın orta kısmındaki ülkelerin durumuna göre namaz vakitlerini açıklamıştır. İslam yukarıda söz ettiğimiz kutup bölgelerinde yaşayan insanlara ulaştığında, onlarında içtihatla namaz vakitlerini takdir etmeleri veya Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Allah'ın bu mutlak emrine getirdiği izaha kıyas etmeleri mümkündür. Oruç da böyledir. Allah orucu sadece ramazana ulaşan ve o ayı idrak edenlere farz kılmıştır. Bu anlamda normal bir ayın söz konusu olmadığı yerlerde yaşayanların ramazan ayına çok kolayca bir süre takdir etmeleri mümkündür. Fakihler, uzun geceleri ve kısa gündüzleri olan ya da uzun gündüzleri ve kısa geceleri olan beldeleri tanıyıp bildikten sonra ancak takdir konusundan söz etmeye başladılar. Takdirin hangi beldeye göre yapılacağı noktasında da ihtilaf ettiler. Bir kısmı teşriin gerçekleştiği Mekke

ve Medine gibi orta bölgelerde yer alan şehirlere göre takdir edilir derken, diğer bir kısmı da kendilerine en yakın orta bölgeyi baz alarak takdir edebilirler demişlerdir.

Öyleyse ayetteki "شهد" ifadesinden kasıt ayın tam olarak tahakkuk ettiği yerde bulunuyor olmaktır. Kim bu aya ulaşır ve ru'yet kendisine tebliğ edilirse ya da bizzat kendisi hilâli görürse kesinlikle oruç tutması gerekir. Bu anlamda bir aya ulaşamayan kişi ise namaz vakitlerini takdir eder ve kendisine en yakın mutedil bölgelerin ru'yetine tabi olur.

Hz. Peygamber (s.a.s.), "Hilâli gördüğünüzde oruç tutun tekrar gördüğünüzde bayram yapın." ifadesinde, hitabın sadece o dönemde Medine'de yaşayan Müslümanlara yönelik olduğunu düşünmek asla mümkün değildir. Zira (böyle düşünülmesi durumunda) ru'yet ancak hilâli gören kişinin yaşadığı beldedeki insanları bağlar demekte mümkündür. Bunu hiç kimse söylemediğine göre, ayın doğuş zamanı dikkate alınsın veya alınmasın, genel yöneticinin veya özel yöneticinin ru'yete dair ilanı kendisine ulaşan herkesi ru'yetin kapsayacağı konusunda bütün âlimler ittifak etmiş demektir.

Hz. Ömer (r.a.) veya diğer sahabilerden hiç kimsenin, hilâlin görüldüğünü haber vermek için elçiler gönderdiğine dair elimizde belge yoktur denemez. Çünkü biz diyoruz ki şayet Hz. Ömer (r.a.) zamanında bunu yapmaya yarayacak araçlar olsaydı kesinlikle yapardı. Mesela Hz. Ömer (r.a.) zamanında radyo veya telgraf olsaydı, dünyanın dört bir yanında bunların ulaşacağı herkese bir an önce ilan ederdi.

Uzak mesafeleri yakınlaştırma konusunda günümüzde dünyanın ulaştığı bu gibi imkanlar şayet önceden olsaydı, âlimler ru'yetin umumi olup olmadığı konusunda kesinlikle ihtilaf etmeyeceklerdi.

Bu söylediğimizi Hakim'in "el-Müstedrek"te ibni Ömer (r.a.)'den rivayet ettiği, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde nakletmedikleri şu hadis net olarak ortaya koymaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuştur ki: "Allah hilâlleri vakit ölçüsü olarak yaratmıştır. Bu nedenle hilâli görünce oruç tutun, tekrar gördüğünüzde de bayram yapın. Eğer hava kapalı olursa otuza tamamlayın ve iyi bilin ki, aylar kesinlikle otuzu aşmaz."

Bu hadis göstermektedir ki ay ya 29 gündür veya 30 gündür, bundan fazla olamaz. Şayet hilâl ayın 29'unda görülmüşse, hem oruç hem de bayram konusunda buna göre hareket edilir. Eğer hava kapalı olur da hilâli göremezsek bu durumda süre takdir etmemiz gerekir. Bunun anlamı şudur: Ru'yet ve (ibadeti) eksiksiz yapma konusunda imkânlar sınırlı değildir.

Takdir meselesine gelince bu farklı şekillerde anlaşılabilir: Havanın kapalı olması halinde ramazanın 29 güne düşürülmesi olarak anlaşılabilir. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "sayıyı 30'a tamamlayın ifadesinin aksidir. Dolayısıyla havanın kapalı olduğu

gece, yeni ayın başlangıcı olmuş olur. Bu görüş "yevm-i şek"te oruç tutulmasını öngören Ahmed b. Hanbel ve bir gurup âlimin görüşüdür.

Allah Teâlâ'nın " Yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir eden Allah'tır." ayetinde olduğu gibi, hesap ve menzillere göre takdir edilmesi tarzında da anlaşılabilir. Bu görüş Mutarrif b. Abdillah, İbni Kuteybe, İbni Süreyc ve bir gurup Şafiî âliminin görüşüdür.

Ya da sayıyı eksiksiz bir biçimde 30 olarak takdir edin tarzında anlaşılabilir. Bu görüş İmam Malik, Ebu Hanife, İmam Şafiî ve Selef âlimlerinin çoğunluğunun görüşüdür.

Bacî der ki: Hz. Peygamber (s.a.s.) "Hava kapalı ise takdir edin ifadesiyle, ayı 30 güne tamamlayarak, ayın süresini tespit edin." demek istemiştir. Çünkü ay ru'yetle 29 gün olabilir. Fakat takdir edilmesi durumunda 30 günden aşağı olamaz. Bu Ebu Hureyre'nin hadisinde böyle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Eğer hava kapalı olursa şaban ayını 30'a tamamlayın." buyurmuştur. Rebi b. Hiraş'ın hadisinde de "Hilâli görmedikçe veya sayıyı (30'a) tamamlamadıkça oruç tutmayın." diye ifade edilmiştir. Davûdî'nin ifade ettiğine göre "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in takdir edin ifadesinden, ayın menzillerini takdir edin" manası da anlaşılabilir denilmiştir.

Hadisin farklı rivayetlerini getirme ve "takdir edin" ve "sayıyı 30'a tamamlayın" ifadelerinin ortak paydasını bulma noktasında sözü daha fazla uzatmak istemeyiz. Bütün bunların dayanağının şu olduğunu bilmek bize yeter: Hilâl sabit olmuşsa ru'yetle amel etmek gerekir. Eğer hava kapalı ise takdir etmek suretiyle amel etmek gerekir. Tabii ki, süreyi takdir edecek olan bizzat hâkimdir. Hilâlin sabit olduğunu ya da henüz sabit olmadığını o ilan eder. İlan etmesi durumunda da bu her ne kadar hakiki anlamda bir hüküm değilse de bu da bir hüküm mesabesindedir. Çünkü din işlerinde hâkimin hüküm koyması söz konusu değildir. Hâkim hilâlin sabit olduğunu ilan eder ve ilanını da bütün İslam beldelerine ulaştırırsa, herkesin oruç ve bayram konusunda buna uyması gerekir. Hilâlin huzurlarında sabit olması ve bunu ilan etmeleri halinde kendilerine tabi olunacağı noktasında bütün Müslüman yöneticilerin eşit sayılacağı gerçeği ile birlikte, Müslümanların yaşadığı ülkeleri tek ülke gibi değerlendirdiğinden ve bütün Müslüman beldelerde dinî davranış birliğine vesile olacağından, benim gönlümün de meylettiği ve tatmin olduğum görüş budur.

Uygulama Usulü

Ru'yete dayalı tek bir uygulamadan söz ediyorsak bunun uygulama yolu, Müslüman hükümetlerin bu konuda ittifak etmeleri, dışişleri, elçilikler ve konsoloslukların da bu

haberi düzenleyip Müslümanların yaşadığı beldelere bildirme/duyurma görevini üstlenmeleri şeklinde olabilir. Herhangi bir şer'î mahkeme veya onun yerine kaim müftülük ya da evkaf bakanlığı gibi bir heyet, hilâlin sabit olduğunu ilan ettiğinde, bunu telgrafla re'sen ve belirli aralıklarla değiştirilen elçiler vasıtasıyla dışişlerine bildirir. Bu durum her Müslüman devletin elçiliklerinde veya konsolosluklarında ilave dinî bir birim oluşturulmasını da gerektirebilir. Elçilik ya da konsolosluk açamayan bir devlet, diğer Müslüman devletlerin temsilcilerinden birini, bu konudaki işlerini takip etmek üzere seçebilir.

İslamî ibadetlerdeki birliğin, dünyanın ulaştığı ilmî/bilimsel gelişmelerden yararlanması gerekir. Ancak bu şekilde Allah'ın şeriatının her zamana ve mekâna uygun olduğu gerçeğini ortaya çıkarabiliriz. Sağlam karakterli Müslümanların ilerlemesi de İslamî çalışma araçlarının ilerlemesinin yolunu açıp, zeminini hazırlayacaktır.

ASTRONOMİ VE HİLÂLLERİN TEVHİDİ

Her şeyden önce astronomi konusuna kendimi çok fazla vermediğimi itiraf ediyorum. Bu konuda benim elimde katkı sağlayacağım bir şey yok. Bu nedenle bu konuda uzmanlara müracaat etmem gerekiyor. Burada nakledebileceğim en iyi şey Ezher Üniversitesi Astronomi hocası Ebu'l-Ulâ el-Benna'nın konuyla ilgili yazdığı yazıdır. Diyor ki: Astronomi ilminin bu konuyla ilgili söyledikleri, yeryüzü ve ona bitişik olan atmosfer tabakası ve bu tabakada güneşin günlük hareketi esnasında yeryüzünde ortaya çıkardığı ışık veya gölge vb. şeylerden ibarettir. Yani bu konu astronomik coğrafyanın bir bölümüdür. Çünkü "gün" dediğimiz zaman periyodu ile ilgilidir ve bu periyodun nelerden oluştuğunu incelediğimizde, iki bölümden oluştuğunu görürüz. Bunlardan biri "gündüz "dür. Gündüzü oluşturan şey, yeryüzüne bitişik olan atmosfer tabakasının bir bölümünden güneş ışıklarının yükselmesidir. İkincisi ise "gece"dir. Bunun kaynağı da yerin kütlesinin gölgesinin yere bitişik olan atmosfer tabakasının diğer taraftaki bölümüne düşmesidir. Bu iki parça (gece ve gündüz) her 24 saatte, dünyanın etrafında, doğudan batıya yani dünyanın kendi ekseni etrafında batıdan doğuya doğru olan dönüşünün tersine ardarda dönerler. Yani gece ve gündüzden oluşan bu "gün"ün, yeryüzü çevresinde döndüğü, akıp gittiği bir yörüngesi vardır. Bu dönüşün süresi de günün süresine eşittir. Bu ister güneşin batıda batmasıyla başladığı kabul edilen "şer'i gün" olsun isterse öğlen vakti başladığı kabul edilen "astronomik gün" olsun isterse de gece yarısı başladığı kabul edilen "sivil gün" olsun değişmez aynıdır.

Günün neden bu şekilde (Şer'i, Astronomik, Sivil) tarzında farklı taksimata tabi tutulduğunu incelediğimizde bunların günün başlangıç zamanıyla ilgili olarak konulmuş terimler olduğunu görürüz. Astronomi âlimleri çok eskiden beri, astronomi

ile ilgili iş ve işlemlerin düzenlenmesinde, günün başlangıç zamanının öğlen olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Yani onlara göre astronomik gün öğlenden başlayıp diğer öğlene kadar devam eden gündür. Şer'î günün başlangıç zamanı ise bizzat Şari'in öngördüğü ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "hilâli görünce oruç tutun ..." hadisi uyarınca (akşam guruptan sonra)dır. Sivil günün başlangıç zamanına gelince bütün dünya devletlerinin kabul ettiği ve yeryüzünde yaşayan bütün insanlar için günün başlangıç zamanı kabul ettikleri gece yarısıdır. Bu ülkeler daha sonra, astronomi âlimlerinin de destek ve yardımlarıyla, bu bir günlük periyodun başlangıç zamanını, yeryüzünde belirli bir yerle ilişkilendirme konusunda da ittifak ettiler. Buna göre "gün" başlangıç zamanı itibariyle oradan başlayıp, diğer güne başlamak için yine aynı yere tekrar geldiğinde son bulur. Burası günün başlangıç yeri yani sivil günün bir günlük turunun başlangıcı kabul edilir. Bunun için de İngiltere'deki Greenwich'ten geçen meridyeni seçtiler. Bu meridyen Greenwich'in doğu ve batısında, Büyük Okyanustan 180 dereceden geçen ve tarihin değişim çizgisi dedikleri meridyendir.

Sayın el-Benna daha sonra ikinci soruya cevap verdi:

Eğer bütün devletler sosyal problemlerini çözmek ve böylece yaşam, ticaret vb. alanlarda hayatlarını düzene sokmak için, bütün astronomi âlimlerinin yardımıyla sivil günün başlangıç zamanı ve yeri konusunda ittifak etmişlerse ve Şari'de İslamî, dinî günün başlangıç zamanını belirlemiş, başlangıç yerini ise Müslümanlar kendi durumlarına göre seçip belirlesinler diye bırakmış ise ki, bundan başka bir şeyin akla gelmesi mümkün değildir;

O zaman yapılması gereken nedir? Müslüman yöneticilerin bu gün, sosyal sivil problemlerini çözme konusunda ittifak ettikleri gibi, dinî sosyal problemlerini çözmek için de, şer'î günün bir turunun başlangıç yerini belirlemek amacıyla bir araya gelmeleri gerekir. Çünkü sayıları yirmiyi aşan bu Müslaman yöneticilerin hepsi Asya kıyılarından başlayarak Batı Afrika kıyılarının en uç noktasına kadar devam eden (bir coğrafyada) iki kıta (Asya ve Afrika) ile sınırlıdır. Yani Greenwich'in doğusundaki 120. meridyen ile batısındaki 15. meridyen arasındadır. 24 saatlik bir zaman diliminin 9 saati de günün gece ve gündüzden oluşan iki parçasıyla dünya etrafında doğudan batıya olan turu için yeterlidir.

Eğer bunu bilirsek, İslamî yönetimlerin en doğudan başlayarak, hiç ayrılığa düşmeden tek bir günde ittifak etmeleri için, İslamî günün turunun başlangıç noktasının bu meridyenden başlamasının tabii olacağı kesin kanaatine varmış oluruz. Çünkü haftanın günü ve tarih, bütün İslam dünyası için, doğudaki en uzak İslam Ülkesi olan Filipin, Endonezya ve Malaya'da Greenwich'ten 8 saat önce, Irak ve Pakistan'dan 5 saat

önce, Mısır ve Sudan'dan 6 saat önce, Tunus'tan 7 saat önce ve batıdaki en uzak İslam beldesi olan Marakeş'ten 9 saat önce başlamaktadır.

Oruç tutulması ya da bayram yapılması gerektiğine dair ilanın günün bu kadarlık bir bölümü kadar gecikmesi, bu hükümetlerin tamamının aynı tarih ve aynı günde ortak olmalarına hiç engel değildir. Şöyle ki, şayet hilâlin henüz görülebilir duruma gelmemiş olması sebebiyle, ancak en batıdaki İslamî yönetim olan Marakeş'te görülebileceği farz edilse ve orada da görülse, (hilâlin görüldüğüne dair)şahitler de şahitlik yapsa ve kadılar ayın başladığını ispat etse, hükümetleri de resmî telsizle kendilerinden daha doğuda bulunan bütün İslamî yönetimlere telgrafla bildirse, bu telgraf en doğudaki en uzak yönetimlerden olan Filipin, Endonezya ve Malaya'ya, guruptan yaklaşık 9 saat sonra ulaşmış olur. Yani Marakeş'te guruptan sonra hilâlin görüldüğü ve ramazanın başladığı heberi Endonezya'da guruptan ancak 9 saat sonra duyulmuş olacak demektir. Bu da Endonezya'nın ekvator çizgisine yakın ve gecelerinin sürekli 12 saat olmasından dolayı, zarureten güneşin doğuşundan 3 saat kadar önce yani onlara göre fecirden 1,5 saat kadar önce haberi almaları anlamına gelmektedir. Bu süre de sahur yapmaları ve Marakeş'le birlikte aynı gün oruca niyet etmeleri için yeterlidir. Endonezya dışında Marakeş'in doğusunda kalan Irak, Mısır ve Cezayir gibi ülkelerde ise çok rahatlıkla sahur yapılıp aynı gün oruca niyet edilebilir.

Günün bir turunun kalan bölümünde yer alan Amerika gibi ülkelerde gün birliğinin sağlanması ise çok daha kolaydır. Çünkü Marakeş'ten bu haber ilan edildiği esnada onlar bir önceki günün gün doğuşu, öğlen veya ikindi vaktinde bulunuyorlar. Bu haberi duyduklarında, bu yeni günü hiç tarihini ve ismini değiştirmeksizin karşılayabilirler. Amerika'dan sonra gelen diğer ülkelerde, Güney Amerika, Kuzey Amerika ve bunların batısında, tarih değişim çizgisine kadar olan bölümde de durum aynıdır.

Yılın bazı günlerinde gündüz veya gece 24 saatten fazla sürdüğü için günlük namazların bir kısım alametlerinin yok olduğu kutup bölgelerinde yaşayanlar ise, aynı boylamda bulunan meşhur başkentlerde ayın başlangıç zamanına göre kendi aylarını takdir ederler. Mesela Kahire ile aynı boylam doğrultusunda bulunan kutup bölgeleri, ya vakitlerin tahakkuk ettiği kendilerine en yakın ülkelerde güneşin batış saatini esas alarak ya da ekvator çizgisinde bulunan yani gece ve gündüzün eşit olduğu ülkelerde güneşin batış saatini esas alarak Kahire'de ayın başlangıç zamanını kendi bölgelerinin başlangıç zamanı sayabilirler.

HESAP USULÜYLE AMEL EDİLEBİLİR Mİ?

Fakihlerimizin konu ile ilgili görüşlerini tekrar naklederek meseleyi uzatmak istemiyoruz. Karafî'nin "el-Furuk"ta 102. farkta ifade ettiğinden anlaşıldığına göre, Şafiîlerin ve Malikîlerin bu konuyla ilgili farklı ikişer görüşleri vardır. Her iki mezhepte de meşhur olan görüşe göre hesap usulüne itibar edilmez. Şayet Astronomi ilminin yıldızların seyri ile ilgili yaptığı hesap, hilâlin güneşin ışıklarından kurtulup çıkacağını ifade etse de (buna dayanarak) oruç tutmak gerekmez. Arkadaşlarımızdan güvenilir bir âlim, şayet devlet başkanı hesap usulüne göre hareket etse ve bu usulle de hilâli tespit etse, her ne kadar hilâllerin, güneş ve ay tutulmalarının hesap usulüyle tespiti kesinlik arz etse de, selefin bu görüşün tam tersi bir görüşte ittifak etmesi sebebiyle buna tabi olunmaz demiştir. Bunların arasındaki fark şudur: Allah güneşin zevalini öğlen namazının girişi için bir sebep saymıştır. Diğer vakitler de böyledir. Ancak bizatihi hilâlin güneşin ışıklarından çıkışını, kurtuluşunu oruç için bir sebep saymamıştır.

Şeyh Halil'in "müneccimin sözüyle değil (müneccimin sözüne hayır!)" ifadesi ve bu ifadeye şarihlerin yazdıkları talikler herkesçe bilinmektedir. Onları burada tekrar ifade etmekle konuyu uzatmak istemeyiz. Özetle (bu konuda görüş beyan eden) bütün mezhep âlimlerinin görüşleri içerisinde, meşhur olan ve çoğunluğun ifade ettiği görüş hesap usulüyle amel edilemeyeceği görüşüdür. Onlar bu görüşlerini Buhârî ve Müslim'in Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği şu hadis-i şerifi anlama ve değerlendirmelerinden çıkarıyorlar: "(Hz. Peygamber (s.a.s.) biz ümmî bir topluluğuz. Yazı yazmayı da bilmeyiz, hesap yapmayı da. Ay şu kadardır diye üç kez iki eliyle işaret etmiş ve üçüncüsünde başparmağını kapatarak 29 demek istemiştir. Tekrar iki eliyle, bu defa başparmağını kapatmadan üç defa ay şu kadardır diye işaret etmiş ve 30'un tamamını kastetmiştir." Bundan kasıt da şudur: Aylar bu ikisinden başkası olamaz. Ay ya 29 gündür veya 30 gündür. Yoksa hesap ve yıldız uzmanlarının dediği gibi değil. Çünkü onlara göre ay sürekli 29 gündür, bu kadar. kamerî yılın 354 gün ve bir günün 1/5 ve 1/6'sından oluşan günlerini, ayların sayısı olan 12'ye böldüğümüzde, her ay 29 küsur gün olmuş olur. Kaldı ki, ay güneşle her ay bir defa aynı doğrultuya gelir. Hesap usulüne itibar edenlere göre, buradan ayrıldığı zaman ayın başlangıcıdır ve tekrar aynı konuma gelinceye kadar (ay devam eder.) Bu kavuşum anı gündüz de gerçekleşebilir gece de gerçekleşebilir. İşte Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu dikkate almamış, şayet hilâl görülebilmişse kavuşumdan sonraki andan itibaren 29. günün bitimine kadar olan zamanı eski aydan saymıştır. Eğer hilâl görülememişse de 30. günün tamamlanmasına kadar olan süreyi eski aydan saymıştır. Bu açıklamaları Takiyyüddin es-Sübkî "el-İlmü'l-Mensur" adlı eserinde ifade etmiştir.

Hadis fiili bir durumu ortaya koymaktadır. O da şudur: Arap toplumunun büyük bir çoğunluğu, ayların tespitinde hesap ve okumaya dayalı bir sistemi edinmelerine kendilerini elverişli hale getirecek hesap ve okumadan habersizdir. Bu nedenle Şari', ayın tespitini ru'yete dayandırarak kolaylaştırma yönünü tercih etmiştir. Fakihler de uygulamayı bu illet çerçevesinde değerlendirmişler hatta İslam toplumundan ümmilik vasfı kalksa bile hesap usulüyle amel edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Hafız (İbni Hacer) "el-Feth"de (Fethu'l-Bari) der ki: Bu konuda çok az şey biliyorlardı. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.s.) yıldızların seyrini takip etme çaba ve gayretindeki zorluk ve meşakkati ortadan kaldırmak için oruç vb. konularda hükmü ru'yetle ilişkilendirmiştir. Öyle ki daha sonra bu konuda bilgi sahibi olanlar çıksa da, oruçla ilgili bu hüküm devam edegelmiştir. Hatta hadisin siyakı, hükmün hesapla ilişkilendirilmesini kesinlikle reddetmektedir. Bu konuyu, daha önce geçen hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) "eğer hava kapalı olursa sayıyı 30'a tamamlayın" ifadesiyle açıkça ortaya koymuş ve Hz. Peygamber (s.a.s.) kesinlikle "hesap ehline sorun" dememiştir. Bunun hikmeti de şudur: Havanın kapalı olması durumunda (sayıyla amel edilmesi noktasında) yükümlülerin hepsi eşittir. Dolayısıyla ihtilaf etmeleri ve uyuşmazlığa düşmeleri kesinlikle söz konusu değildir. Bu noktada yıldızların seyrinin hesabı konusunda uzman olanlara müracaat edilmelidir görüşünde olan bir gurup da çıkmıştır. Bu gurup Rafiziler'dir ve bazı fakihlerin de onlara muvafakat ettikleri (onlarla aynı görüşü paylaştıkları) nakledilmiştir. Baci "Selef-i salihin'in bu konuda icma etmiş olmaları onlar aleyhine delildir." demiştir. İbnu Bezîze: "Bu batıl bir görüştür. Çünkü Şeriat burçlar ve yıldızlarla ilgili birtakım ilimlere dalmayı yasaklamıştır. Zira bu alan sezgi, varsayım ve tahminden ibarettir. Burada kesinlik olmadığı gibi zann-ı galip te yoktur. Kaldı ki şayet bu konu bu alanla ilgili olsaydı gerçekten büyük sıkıntı olurdu. Zira çok az kişi dışında bu alanı bilen yoktur." demiştir.

SONUÇ

Sonuç, bütün mezheplerde meşhur olan görüş; hesap usulüyle oruç, iftar ve bu ikisi dışındaki dinî tatil ve bayramlarda amel edilemeyeceği görüşüdür. Bu görüşün bu şekilde yaygın olmasının sebebi ise; (1) Hadiste kastedilenin, oruç konusunda mutlak olarak hesap usulüyle amel edilemeyeceği ve durumlar değişse bile ru'yetin tek şer'î belirti/emare olduğunun hadisten net olarak anlaşılması; (2) Müneccimliğe bulaşmış olan Babillilerin ve eski ümmetlerin düştükleri kötü duruma düşme korkusu, yıldızlara tapınma ve yıldızlarla sihir yapma ile gözlem ve hesabı bilim yararına, yılların ve hesabın doğru, tutarlı olması için kullanmayı birbirine karıştırma; (3) Abbasiler döneminden önce ilk asırlarda, ezici çoğunluğun hatta belki bütün toplumların astronomiden yararlanmak için o alana vukufiyetten uzak olmaları.

Bugün artık durumlar değişti fakat her dönemde görüşlerini geliştiren Allame İbni Dakiki'l-Îd gibi çok az âlim dışında, âlimlerimizin çoğu hala öncekilerin söylediklerini söylemeye devam ediyorlar. İbni Dakiki'l-Îd "*Şerh-u Umdeti'l-Ahkam*"da der ki: Ben, müneccimlerin dediğine göre, hesap usulüyle tespit edilen ayın ru'yetle tespit edilen aydan bir veya iki gün önce olmasından dolayı, ayın güneşle aynı doğrultudan kurtulmasıyla oruca başlanacağını ifade eden hesap usulüne itimat edilemeyeceği görüşündeyim. Çünkü bu Allah'ın meşru kılmadığı yeni bir sebep ihdas etmek demektir. Ancak eğer hesap usulü, bulut gibi bir engel olmasaydı aslında hilâlin net görülebilir bir biçimde ufuktan doğduğunu ifade ederse, şer'î sebebin gerçekleşmiş olmasından dolayı (bu habere) göre oruç tutmak gerekir. Zira bağlayıcılık açısından hilâlin hakiki olarak görülmüş olması şart değildir. Çünkü âlimler, yer altında zindanda hapsedilmiş olan kişi hilâli görmese ve kendisine hilâli gören birisi haber de vermese, şayet hesapla veya bazı belirtilerden hareketle ictihad ederek sayının tamam olduğunu tespit ederse oruç tutmalıdır diye ittifak etmişlerdir.

Bu âlimlerden bir diğeri de Şeyhu'l-Ekber Muhyiddin b. Arabi el-Hatimî'dir. "el-Fütühatü'l-Mekkiyye" de der ki: Havanın kapalı olması sebebiyle hilâlin görülememesi konusunda âlimler ihtilaf ettiler. Çoğunluk sayı 30'a tamamlanır dedi. Eğer hilâl ayın başında görülememişse, önceki ay 30'a tamamlanır ve ramazanın başlangıcı (eski ayın) 31. günü olmuş olur. Eğer hilâl ramazan ayının sonunda görülememişse, insanlar 30 gün oruç tutarlar. Bazıları demiştir ki; eğer görülemeyen hilâl ayın başındaki hilâl ise devam eden ikinci gün oruç tutulur ki bu gün de yevm-i şekk'tir. Bir diğer gurup ise, bu konu güneş ve ayın yörüngelerindeki dönüş hesabı ile ilgilidir demiştir. Bu görüş İbnu Şıhhîr'in görüşüdür ve ben de bu görüşteyim.

Öyleyse hesap usulüne itibar edilmesi gerektiğine dair görüş, tabiinin ileri gelenlerinden Mutarrif b. Abdillah b. eş-Şıhhîr'in, kendisinden nakledilen bir rivayete göre İmam Şafiî'nin, İbn Süreyc'in ve Muhammed b. Mukatil er-Razi'nin görüşüdür. Bazı Malikîler de bu görüştedir. Bu aynı zamanda İmamiyeden İbni Tavus'un da görüşü olup kendisine ait olan "Ferecü'l-Mehmum fi-Nehci'l-Helal ve'l-Haram min İlmi'n-Nucum" adlı eserinden anlaşıldığına göre İmamiyeden bir guruptan bu şekilde rivayet edilmiştir. el-Âmilî de "el-Hablü'l-Metin" adlı eserinde (bu kanaatte olduğunu) ifade etmiştir. İbnu Ebi'l-Hadid de "Şerh-u Nehci'l-Belağa" adlı eserinde bu görüşe yönelmiştir.

Gördüğüm kadarıyla bu görüşü İbnu Arabi el-Hatımî İbnu'ş-Şıhhîr'den nakletmiş kendisi de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşün gerekçe ve dayanağı yaygınlaşmış ve Allame İbni Dakiki'l-Îd de bu görüşü tercih etmiştir.

Son dönem âlimlerinden arkadaşım merhum Allame Üstad Şeyh Ahmed Şakir, kendinden önce bu görüşte olan imamların yazdıklarından deliller getirerek, hesap usulüyle amel edilmesi gerektiğine dair bir risale yazmıştır.

Mağribli Ahmed b. es-Sıddîk el-Ğumari de "Tevcihu'l-Enzar li-Tevhidi'l-Müslimin fi's-Savmi ve'l-İftar" adıyla yazdığı eserinde, iki şartla hesap usulüyle amel edilebileceğini söylemiştir. Hilâlin hesap usulüyle sabit olduğunu haber verenlerin, hata etmediklerine inanılan hesap uzmanı kalabalık bir gurup olması, bunların bu şekilde bir araya gelmelerinden de hesapta hata olmadığı konusunda güçlü bir kanaat ve bilginin hâsıl olması, ikincisi de bu durumun hava açıkken değil de kapalı iken gerçekleşmiş olması.

Sayın Ebu'l-Ulâ el-Benna ise, kıble yönüyle ilgili genel çizelgeler hazırlayabilen, hilâlin görülebileceği bütün önemli ülkelerde (merkezlerde) Ru'yet-i hilâl ile ilgili iş ve işlemleri düzenleyen, yeryüzündeki bütün Müslümanlara yönelik olarak beş vakit namazın vakitleriyle ilgili genel çizelgeler hazırlayabilen, kamerî ayın başlangıcını hesap etmek için hilâlin konumunu esas almayan ve bu genel çizelgelerden bağımsız olarak hazırlanan takvimleri yasaklayan (engelleyen), İslam Şeriatine göre çalışan bir hesap sistemi üretilmesi görüşünü tercih etmiştir.

Ayrıca bu sistem, hilâle göre düzenlenmiş bu zaman çizelgesinin uluslararası bir hüvviyet kazanması için, yayınlayacağı takvimde, batıdaki en uzak İslamî yönetim olan Marakeş'te hilâlin görülmesinin mümkün olduğu zaman başlangıcı ile kesin olarak görüleceği zaman başlangıcını dikkate alması gerekir. Öyle ki hesap usulü, henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte ru'yetin mümkün olacağı durumu açıkladığında, ayın başlangıcının mesela pazartesi veya salı olabileceğini ifade eder ve işi fiili ru'yete bırakır. Takvimin ilk ayının ilk sayfasında da bu konuya dikkat çeker.

KİŞİSEL GÖRÜŞÜM

Ben "Biz okuma bilmeyen hesap bilmeyen ümmî bir topluluğuz." ifadesinin gerekçeye dayalı bir ifade olduğu kanaatindeyim. Çünkü o dönemde dünyadaki Araplar, özellikle de Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde yaşayanlar, yaptıkları hesapların sonuçlarını kesin sayacak bir bilgi derecesine sahip değildiler. Hatta eski astronomi âlimlerinden kalan metinlerden de anlaşılacağı üzere, İslam'dan önce Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatına kadar, ayın başlangıcını ispat için yapılmış olan ilk astronomik hesaplamalar, eksiksiz ve hatasız olmayan zannî şeylerdi. Ama artık günümüzde Müslümanların astronomi ile ilgili bilgi düzeyleri çok ilerledi. Abbasiler döneminden itibaren âlimlerimiz, bu alanla meşgul olup derinliklerine dalıyorlar. Buna bir de çağdaş çalışmalar eklendi. Artık hesap usulünün sonuçları zannîdir demek mümkün değildir. Hatta matematik ne

kadar kesin ise bunlar da o derece kesindir. Buna göre; mademki hüküm gerekçeli olarak çıkmıştır, yani illeti vardır, mademki bu illet de ortadan kalkmıştır, yani biz artık ümmî bir topluluk değiliz, tam tersine artık okuyabilir ve hesap yapabilir hale geldik, o zaman aynen usul kaidesinde de "İllet varlık ve yokluk itibariyle malulle beraberdir." diye ifade edildiği gibi, aslında bu hadis bizi hesap usulünü uygulamaya yönlendiriyor. Durumlar değiştikten sonra bile hüküm varlığını sürdürür iddiası, delilden yoksun olduğundan dikkate alınmaz. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.s.) hadiste "Eğer hava kapalı olursa takdir edin" buyurmuştur. Hadisi şerh edenler bu ifadeyi "Hesap usulünden yararlanarak takdir edin" tarzında şerh etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir başka rivayette de "Sayıyı 30'a tamamlayın" buyurmuş ve hesap bilen kişinin durumuyla hesap bilmeyen kişinin durumunu cemetmiştir. Dolayısıyla ümmet, ilmî eksikliği halinde, insanlara kolaylık olması için salt ru'yete dayanarak hareket eder. Ancak eğer ümmet ilmî açıdan ilerler ve bu konuda uzman olan kişiler hesap usulüyle takdir etme araçlarını/vasıtalarını ümmete sunarsa, o zaman "O, ayı da (geceleyin) bir aydınlık (kaynağı) kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir." ayetini hayata geçirmek için aynen namazlarda uyguladıkları gibi oruçta da hesap usulünü uygulamaları gerekir.

Evet, aynen Allame İbni Dakiki'l-Îd'in yaptığı gibi gerekçeyi, illeti iyi tespit etmemiz gerekir. Bu durumda diyoruz ki; Bizim dayandığımız hesap usulü, bulut vb. bir engel olmasaydı hilâlin ufukta net olarak görülecek şekilde doğduğunu ifade ediyor. Bu da Şer'î sebebin gerçekleşmiş olmasından dolayı oruç tutmayı gerektirir. Hakiki ru'yet şart değildir. Müneccimlerin dediğine göre, ayın kavuşumdan sonra o doğrultudan ayrılışının hesap edilmesi halinde, hesap usulüyle tespit edilen ayın ru'yetle tespit edilen aydan bir veya iki gün önce olacağı görüşüne katılmıyorum. Çünkü bu Allah'ın bu konuda meşru kılmadığı yeni bir sebep ihdas etmek demektir. Dolayısıyla ben merhum İmam İbni Dakiki'l-Îd'in görüşüne tamamen katılıyorum.

Yeni (çağdaş) araştırmalar, bu merhum selefi âlimin bakış açısının doğruluğunu ispat etmiştir. Bu araştırmalar her kavmin veya devletin hangi astronomik hesaplama usulünde uzmanlaştığını göstermektedir. Maveraünnehir bölgesinde yaşayanlar ile bazı Yahudiler, hakiki kavuşumun astronomik hesaplanması denilen, güneş ve ayın zahiri, hakiki hareketleriyle ilgili astronomik hesap konusunda uzmandılar. Bazı devletler vasati içtima veya vasati hilâli (yani her ayın 29 gün 12 saat 44 dakika ve 3 saniye olarak kabul edildiği usul) hesaplamakla yetinirlerdi. Araplar ise herhangi bir hesap bilmeksizin, bizzat hilâli veya bazı yıldızları gözlemlemekle yetinirlerdi. Bazı Araplar ise başlangıç zamanının gece ya da gündüz olmasını dikkate almaksızın, bir içtimadan diğer içtimaa kadar devam eden ve küsurları tama iblağ etmeksizin her ayın sürekli 29 küsur gün olduğu ortalama hesapla ayı belirlemeye çalışırlardı. Bazıları ise küsurları tama ekleyerek, muharremi 30 saferi 29

vb. sayıyorlardı. Üstad el-Benna der ki: İslam gelince Hz. Peygamber (s.a.s.) hilâlin hakiki konumuyla başlamayı emretti. Diğer (hilâlin hakiki kavuşum konumu ve vasati kavuşum konumu) ile başlamayı yasakladığı gibi (vasati hilâl konumu) ile başlamayı da yasakladı ve ashabına hilâli aramalarını emrederek "hilâli gördüğünüzde oruç tutun …) buyurdu. Böylece ayları birbirine yaklaştırıp denkleştirme esasına dayandığı için, ayın tespitinde yıldızların gözlenmesi usulünü de iptal ettiği gibi, ayın tespitinde hakiki kavuşum veya vasati kavuşum hesabı usulünü de, bu usulün ayın çoğunlukla ru'yetten bir gün önce bazen de iki gün önce başlatıyor olmasından dolayı, iptal edip geçersiz saymıştır.

el- Benna der ki: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Biz yazı ve hesap bilmeyen ümmî bir topluluğuz" ifadesine göre, ru'yet zamanını hesap ile belirlemek dünyanın hiçbir yerinde bilinmiyordu. Konuyla ilgili haberlerine ve hadislerin gösterdiğine göre, bazı belirsizliklerle birlikte veya çok açık ve net bir biçimde ru'yetin nasıl gerçekleşeceği, ru'yetin yeri ve zamanını belirleme işi çok iyi bilinmiyordu. Bu ancak Abbasiler döneminde mümkün olmuştur.

İmam Ebu İshak eş-Şatıbî'nin de yaptığı gibi, ayetin kapsamını daraltıcı bir yorumla Araplarla sınırlı kabul etmek ve buna dayalı olarak ta şeriatin de ümmî olduğu ifadesine gelince, "Makasıdü'ş-Şer'iati ve Mekarimuha" adlı kitabımda, daha fazlasına ihtiyaç duyulmayacak kadar detay bir biçimde gereken cevabı verdim. Dileyen oraya müracaat edebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM–ÇAĞDAŞ TAKVİMLER

Burada Üstad el-Benna'nın Ezher Heyetinin kamerî aylarda ve bayramlarda birlikteliği sağlayacak vasıtaları göstermek için yaptığı çalışmalarla ilgili olarak yazdığı ve kitabının sonunda yayınladığı çok kıymetli araştırmaya tekrar gelmek istiyorum. Sözü çok fazla uzatmamak için bu küçük risalede, üstadın kıymetli araştırmasında değinilmesi gereken noktaları özetlemekle yetineceğim.

1. el-Halebi, ez-Zu'bi ve el-Cünayini takvimi gibi, kadastro idaresi vb. kurumlarca gözden geçirilip düzenlendikten sonra hükümet takviminde yayınlanmasına izin verilen kamerî Arabî ayların hesabı, ayın kavuşum konumunu esas alır. Yani her ne kadar ay güneş battıktan sonra ufukta bir dakikadan fazla kalmasa da, hemen kavuşumu takip eden gece ayın başlangıcı sayılır.

Astronomik hesap usulünün bu türü, kamerî ayların başlangıcını tespit etmek için, İslam'dan önceki dinlerde kabul edilip uygulanıyordu ve bu usul ayın hakiki içtimadan bir gün önce veya bir gün sonra olmasını dikkate almazdı. Bu yöntemin kuralları çok

mahirane bir biçimde düzenlenip, hakiki ictimaya tamamen uygun hale dönse de, İslam'ın gelmesiyle Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "hilâli görünce oruç tutun" hadisi uyarınca kavuşum pozisyonu yerine hilâlin konumunun esas alınması sebebiyle, bu düzenleme bu yöntemi fesholup iptal olmaktan kurtaramamıştır.

2. Oruç ve iftar konusundaki kafa karışıklığı ve düzensizliğin sebeplerinden biri, Arabî ayların başlangıcının kavuşum konumu esas alınarak ilan edilmesidir. Aynı şekilde bu kargaşa ve düzensizliğin bir diğer sebebi de, ru'yetle ilgilenen kadıların ve âdil şahısların, her ayla ilgili olarak hilâle has nitelikler, hilâlin konumu ve zamanı ile ilgili bilgilerinin olmamasıdır.

3. Şayet bir guruptan diğerine kadar devam eden şer'î günü dikkate alarak söyleyecek olursak, hilâl ancak ayın 30. gecesi veya 30. günün gecesinde aranabilir. Ancak bir öğlenden diğer öğlene kadar devam eden astronomik gün itibariyle söyleyecek olursak da hilâl sadece 29. günün akşamı aranabilir.

4. Ayın hilâl pozisyonu kavuşum pozisyonundan önce olamaz. Tam tersine kavuşum pozisyonu hilâl pozisyonundan 1 veya 2 gün öncedir. Buna göre ru'yetle veya önceki ayın 30'a tamamlanmasıyla tespit edilen kamerî ayın başlangıcı, kavuşumla başlayan ayın başlangıcından önce olamaz. Tam tersine hilâlin görülmesini takip eden gece, kavuşumu takip eden geceden 1 veya 2 gece sonradır.

5. Şer'î ayın 28 gün olması imkansız olduğundan, ru'yetle başlayan ayın 31. günü ru'yet işlemine son verilir. Dolayısıyla ayın 30. gününün gecesi hilâlin aranması için taayyün etmiş olur. Güvenilir bir ru'yet hesabına gerçekten çok ihtiyacımız var.

el-Benna bu noktaların teknik açıdan tahlilini uzun uzun anlatmıştır. Daha fazla bilgi için oraya müracaat edebilirsin. Allah'ın izniyle gerçeği net olarak ortaya koyacaktır.

SONUÇ

Şari' "Biz okuyamayan, hesap bilmeyen ümmî bir topluluğuz." ifadesiyle hakiki kavuşum pozisyonu ve vasati pozisyonu geçersiz saydığı gibi, vasati pozisyon ve hilâl pozisyonu ile başlamayı da iptal etmiştir. Ayları birbirine yaklaştırma/denkleştirme işleminden dolayı, ayın tespitinde yıldızların gözlemlenmesini iptal ettiği gibi, ayı çoğunlukla ru'yetten 1 gün bazen de 2 gün önce başlatan vasati veya hakiki kavuşum hesabıyla da ayın belirlenmesini iptal etmiştir. Buna göre kavuşum pozisyonuna dayanan günlük takvimlerin yayınlanması da bunlara güvenilmesi de uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.)'in " biz ümmî bir topluluğuz" ifadesiyle bunları geçersiz saymıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bulut vb. bir engel olmasaydı hilâlin net olarak görü-

lecek şekilde ufukta doğduğunu ifade eden hilâlin hakiki pozisyonu ile başlamayı ise iptal veya ilga etmemiştir. Bu bir anlamda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Hava kapalı olursa ayı takdir edin." ifadesinin neyi kastettiğini anlatmaktadır ki, bu eğitim görmüş tahsilli ümmetle ilgili olan kısmıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gönderildiği dönemde insanlığın bulunduğu seviyeyle aynı seviyede olanlar ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "sayıyı 30'a tamamlayın" ifadesinin muhatabı konumundadırlar. Her iki durumun da kendisine özel şer'î hükmü vardır. Buradan anlıyoruz ki "biz ümmî bir topluluğuz" ifadesi, astronomi dünyasına bir başkaldırı olup, doğru hesaba uygun düşmeyen usulü iptal etmiş, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in her zaman yaptığı gibi doğru bilginin bulunduğu yere önem atfederek, ümmetin yönelmesi gereken usulü ortaya koymuştur.

SON BÖLÜM

Efendim, ister Fas'ın son yaşadığı problem özelinde olsun isterse de genel anlamda oruç ve iftarın kendisiyle sabit olduğu asıl mevzuda, zat-ı alinizin saygın ders meclisinde ortaya attığınız asıl konuyla ilgili araştırmamın vardığı sonuçlar işte bunlardan ibarettir.

Efendim gördüğünüz gibi ben kesin olarak şunlara kaniyim:

1. Bir veya iki âdil şahsın şehadeti, bu şahısları yalanlayan herhangi bir şey olmaması şartıyla ru'yetle amel edilmesi için yeterlidir ki, bu yalanlama iki şeyden biriyle olabilir: ya bilgilerine ve hesaplarına güvenilen astronomi âlimlerinin, bu günün akşamında ru'yetin imkansız olduğuna dair kararlarıyla veya ramazan hilâlinin görülmesinin üzerinden 30 gün geçmiş olduğu halde henüz şevval hilâlinin görülmemiş olmasıyla. Buradaki âdil kişi, herhangi bir suç işlediğine dair mahkeme kararı bulunmayan (sabıkalı) veya güvenilirliği konusunda hiçbir bir şüphe bulunmayan herhangi bir Müslüman ferttir.

2. Astronomi açısından ru'yetin mümkün olduğu bir İslam beldesinde şer'î olarak kullanılan yöntemlerle ru'yetin gerçekleştiğine dair haber bütün dünyaya ulaştırılırsa, bu haber oruç, iftar ve dinî bayramların uygulanmasını gerektirir. Haberin ulaştırıldığı ülkeler arasındaki mesafeler yakın da olsa uzak da olsa ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez.

3. Uzmanlıklarına güvenilen usta vakit ve hesap uzmanları ru'yetin gerçekleştiğini veya bulut vb. bir engel olmasaydı hilâlin görülecek şekilde ufukta doğmasıyla ru'yetin mümkün olacağını ifade etmeleri halinde, İbni Dakiki'l-Îd'in de dikkat çektiği üzere ru'yetin fiilen gerçekleşmesi gerekli değildir.

4. Mağribde yayınlanan veya doğudan ithal edilen birtakım takvimler kaos ve karışıklığa sebep olmaktadırlar. Çünkü bu takvimler Şari'in ilga ettiği kavuşum pozisyonunun hesabını esas almaktadırlar. Bu durumda yapılması gereken Hz. Peygamber

(s.a.s.)'in büyük ıslahı ve düzenlemesiyle belirlediği, hilâl pozisyonunun hesap edilmesi esasına dayanan takvimlerin yapılmasıdır.

ÖNERİ

Bütün bunlar için ben Kral Hazretlerine, Mağribli ve Doğulu astronomi âlimlerinin katılımıyla, aşağıdaki konuları incelemek üzere bir konferans düzenlemesini teklif ediyorum.

1. İslam şeriatine göre çalışan bir astronomik hesap sistemi üretilmesi

2. Bu sistemin bir gereği olarak, İslam ülkelerinde astronomik hesap usullerini uygulayacak, hata ve yanlışta anlaşıp ittifak etmelerinden emin olunan uzman görevliler belirlenmesi

Bu görevliler, İslam ülkelerinde esas alınan yıllık takvimlerin çıkarılabilmesi için, hilâl pozisyonunu dikkate alan hesap çizelgeleri hazırlamayı güvence altına almak üzere, faaliyetlerini organize etmek için merkeziyetçi olmayıp dönüşümlü olarak toplanırlar ve muhtelif İslam cemaatlerini temsil eden şer'î bir kurulun altında, bir düzen içinde faaliyet gösterirler. Şüphesiz kavuşum pozisyonu hesabını esas alan takvimlerin varlığını sürdürmesi İslam'a aykırıdır. Zira bu takvimler Allah Teâlâ'nın "Haram ayları ertelemek ancak inkarda daha ileri gitmektir ki bununla inkar edenler saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip böylece Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için, haram ayı bir yıl helal bir yıl haram sayıyorlar." ayetiyle sakındırdığı erteleme usulünü ihtiva etmektedirler ve bunlar ayı şer'î başlangıcından bir veya iki gün önce başlatmaktadırlar.

3. Bundan sonra artık bu işten sorumlu olan kişiye, tercih ettiğimiz hesap usulü muktezasınca amel edilmesi veya hilâl pozisyonunu esas alan bu takvimleri ve ayın 30. gününün gecesinde ru'yetin gerçekleşeceği veya gerçekleşmesinin mümkün olduğuna dair bu astronomi âlimlerinin tespitlerine dayanarak hilâlin aranmasına nezaret etmek kalmaktadır.

4. Her halükarda yine de ben, dünyadaki bütün Müslüman idarecilere ve müminlerin emirine, İslam kardeşliğinin çağımızda en görkemli görüntüsünü ortaya çıkarmak, oruç, iftar, dinî tatil ve bayramlarda Müslümanların birliğini sağlamak için ortak çalışma gerçekleştirmelerini tavsiye ediyorum

Allah zat-ı âlinizin ömrünü uzun etsin ve sizi İslam ve Müslümanların iyilik ve yararına olan her konuda muvaffak kılsın.

8 Ramazan 1385/Rabat
Allâl el-Fâsî

DİNÎ BAYRAMLARIN TESPİTİ ÜZERİNE[1]

Dini günlerin ve bayramların bütün İslam ülkelerinde aynı günler de uygulanması için milletlerarası çalışmalar devam etmektedir. Konunun ilmi çözüm imkanları yanında siyasal yönleriyle de çözüm imkanları üzerinde durulmaktadır. Çok yönlü olan bu mevzuda kesin bir neticeye ulaşılıncaya kadar biz Müslümanlara düşen, bu konuda yetkili merci olan Diyanet İşleri Başkanlığı takvimlerine uymak ve münferit davranışlardan kaçınmaktır.

Kur'an-ı Kerim' de, "Allah katında ayların sayısı 12'dir'' anlamındaki ayette geçen "şehr" kelimesi Arap dilinde ayın dünya etrafındaki bir tam turuna verilen isimdir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen 12 aylık süre kamerî yıl adını verdiğimiz ay senesidir. Böylece, oruç ve hac gibi belirli zamanlara tahsis edilen ibadetlerin zamanlarının tayini kamerî yıl esasına göre yapılacak demektir.

Ramazan ayının başlangıcı ile ramazan bayramının, diğer bir ifadeyle şevval ayının başlangıcının ru'yet esasına, yani bu aylara ait hilâlin gözle görülmesi esasına dayanması Peygamber Efendimizin hadisleriyle sabittir. Sözü edilen hadislerde zikredilen ru'yet kelimesinin "gözle görmek" veya gözle görmüş gibi kesin bilgi ifade eden ''hesapla tespit" anlamını içine alıp almadığı konusunda İslam bilginleri arasında farklı görüşler vardır.

Her ne kadar fıkıh kitaplarında muvakkit ve müneccimlerin hesaplarına itibar edilmemesi istikametinde yaygınlaşmış görüşler bulunmakta ise de bu görüşlerin o zamanlar henüz gelişmemiş bulunan ve biraz da mitoloji ve efsanelerle karışık bir halde bulunan astroloji ile iştigal eden müneccimler hakkında doğru olduğu açıktır.

Bu gün ise son derece gelişmiş bulunan tekniğin de yardımcı olduğu astronominin çok basit bir alfabesi mesabesindeki ay hesaplarının kat'iyyeti konusunda tereddü-

1 Prof. Dr. M. Saim Yeprem, Diyanet Dergisi, c.17, sy. 5 (Eylül-Ekim 1978).

de düşmek; bu hesaplarla görülemeyeceği kesin olarak tespit edilen ayı gözleriyle gördüğünü iddia edeni hatasız kabul ederek tasdik edip, hesapların hatalı olduğuna hükmetmek, ay yüzeyine sayısız vasıtalar gönderen, oraya ayak basan ve hatta Merih'ten televizyon yayını yapan insanların bu faaliyetlerine ait hesapları gerçekleştiren astronominin tesadüfen doğru tutturduğunu iddia etmek kadar yersizdir. Kaldı ki Hanefî fakihlerinden Muhammed b. Mukatil ve Kadı Abdülcebbar gibi zevat ile Şafiî fakihlerinden İmam Sübkî, muvakkit ve müneccimlerin kesinlik ifade eden hesaplarına itimat edilebileceğine kail olmuşlar, bizzat kendileri onlara itimat etmişler ve gerektiğinde bizzat müracaatlarda bulunmuşlardır.

Bu duruma göre kamerî ay başlarının bilhassa ramazan hilâlinin gözetlenmesi (iltimas-ı hilâl) konusu yahut daha önceden gerekli hesaplamalarla tespit edilmesi İslam dini yönünden büyük önem taşımaktadır.

İSLAM ÜLKELERİNDE KAMERÎ AY BAŞLARI NASIL TESPİT EDİLMEKTEDİR?

Bütün İslam ülkelerinde takvim çalışmaları yapılmakta ve bir yıl önceden bir yıl sonraki takvimler hazırlanıp basılmaktadır. Hicrî-Kamerî yılı resmî takvim olarak kullanan ülkelerde bile bir yıl önceden kamerî ay başlarının hesaplama yoluyla tespit edildiği ve bu sisteme göre takvimlerin hazırlandığı görülmektedir. Nitekim, Tunus'ta, Suudi Arabistan'da, Pakistan'da, Irak'ta bastırılan takvimler Diyanet İşleri Başkanlığı Derleme ve Yayın Müdürlüğü arşivinde mevcuttur.

Şu kadar var ki, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Mısır gibi bazı ülkeler sadece ramazan, şevval ve zilhicce aylarına mahsus olmak üzere özel rasatlar yaptırdıklarını ve bu aylara ait hilâller çıplak gözle görüldükten sonra dinî esaslara uygun olarak şer'î mahkemelerde gerekli kararların ittihazından sonra ay başlarının ilan edildiğini, daha önceden bastırılmış takvimler ile fark meydana gelse bile rasatla tespit edilenin esas alındığını iddia etmektedirler.

TÜRKİYE KAMERÎ AY BAŞLARINI NASIL TESPİT EDİYOR? TÜRKİYE İLE İSLAM ÂLEMİ ARASINDA BU HUSUSTA İHTİLAF VAR MIDIR?

Türkiye'de 698 sayılı kanun, kamerî ay başlarının tespitini Kandilli Rasathanesine görev olarak vermiştir. Kandilli Rasathanesi de kurucusu olan Fatin Gökmen Hoca'nın "hilâlin tespiti" konusundaki prensiplerine sadık kalarak günümüze kadar hesaplamaları yürütmüştür,

Konunun iyice açıklanabilmesi için biz, Fatin Hoca'nın prensiplerinden kısaca bahsetmek zorundayız.

Fatin Hoca'ya göre:

Fatin Hoca'ya göre, İslam dininde ayın tespiti, çıplak gözle hilâlin görülebilmesine dayanıyor. Hemen hemen mezhepler arasında bu konuda görüş farkı yoktur. Bütün ehl-i sünnet mezhepleri kamerî ay başının hilâlin çıplak gözle görülebilmesiyle başlayacağı kanaatinde birleşmişlerdir. Yalnız hesaplamayla ay başının tespitinin de dinî bakımdan aynı neticeyi verip vermeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Fatin Hoca hesaplamayı o şekilde formüle etmek istemiştir ki, bu hesapla tespit edilen gün hilâlin çıplak gözle görülebilmesi mümkün olmalıdır. Bu yüzden astronominin nazari olarak tespit ettiği kamerî ayın başı değil, gözün görebileceği ayın başının tespiti problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu neticeyi sağlamak için de Fatin Hoca birtakım kıstaslar koymuştur. Bunlar bugün Kandilli Rasathanesince uygulanmaktadır.

Ayın ictima anından sonra tekrar içtima haline gelene kadar geçen süre, yani iki ictima anı esnasında geçen zaman bir kamerî aydır. Buna **Astronomik ay** adını veriyoruz. Kamerî ay, içtima anından sonra astronomik olarak başlamaktadır Fakat her ictima anından hemen sonra ayın ilk hilâlini çıplak gözle görmek mümkün değildir.

Durum böyle olunca hilâli çıplak gözün görmesine tesir eden faktörlerin de tespit edilmesi gerekiyor. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Ayın batışı, güneşin batışından sonraya kalmalıdır: Yani gündüzün veya gecenin herhangi bir saatinde olabilen ve konjonksiyon denilen ictima anından sonra çıplak gözle seyre başlandığı zaman hilâlin ufukta görülebilmesi için batış zamanının güneşin batış zamanından sonraya kalması gerekir. Aksi takdirde batı ufkundan ay güneşten önce batarsa, güneşin parlaklığı ayın görülmesine engel teşkil eder. Burada birinci faktör olarak biz kamerî ayın başlangıcının tespitinde güneşin batışı ile ayın batış saatlerini göz önüne alacağız. Öyle bir saat bulacağız ki, ictima anından sonra olmak üzere ayın batışı, güneşin batışından sonraya rastlasın. Bakıyoruz, güneş batarken şafakta büyük bir kırmızılık meydana geliyor ve güneşin parlaklığı hilâlin parlaklığından çok fazla oluyor. Bu parlaklık, ayın görülmesine engel teşkil ediyor. O halde ikinci faktör de şudur.

2. Ayın ışığı o derece şiddetlenmelidir ki, güneşin ışığı yanında çıplak gözle farkedilebilsin. Bu'd-ı muaddel denilen bu kritere göre ictima günü, rasat yapılan yerde, güneşin battığı an ile ayın merkezinin battığı an arasında geçen zamanın yay derecesi cinsinden değeri en az 5,5 - 6 dereceden büyük olmalıdır. Bunun zaman cinsinden

hesaplanması gerekiyor. Fatin Hoca'nın tespitine göre ayın batışı, güneşin batışından en az 22 ila 23 dakika sonraya kalırsa görülebiliyor. Daha yakın zaman içinde görmek mümkün olmuyor.

3. Üçüncü faktör de şudur: Ayın yörüngesi bulunduğumuz yere göre ufkun üstünde olmalıdır ki bizim çıplak gözümüz ayı görebilsin. Hareket itibariyle ufkun altında seyreden bir ayın astronomik olarak tespit edilmiş olsa bile, çıplak gözle görülmesi mümkün değildir.

4. Ayın battığı noktanın güneşin battığı noktadan ayrılmış olması lazımdır. Ay ile güneşin batış noktaları aynı olursa ayın kursu ile güneşin kursu birbiri üzerinde görüntüye engel olacağından ayı, çıplak gözün görmesi mümkün olmayacaktır. Bu'd-ı siva denilen bu kritere göre, rasat yapılan yerde, ictima günü güneşin battığı anda güneş merkezi ile ay merkezi arasındaki ekliptikel boylam farkının yay derecesi cinsinden değerinin en az 5,5- 6 dereceden büyük olması lazımdır. Yani basit bir ifadeyle ay ile güneş görünüş açısı cinsinden en az 5,5 - 6 derece ayrılmış olmalıdır ki göz, ayı rahatlıkla görebilsin. O halde ayın tespit edilebilmesi için, bütün bu saydığımız faktörlerin, zaman cinsinden değerlendirilip ayın ictima anına eklenmesi gerekiyor. Bu faktörlerin tamamı bir araya geldiği takdirde görüş şartlarının da müsait olduğunu düşünerek, ay şu bölgede filan gün filan saatte görülebilecektir diyoruz. Böylece ayın görülebileceği anı tespit ettikten sonra takip eden günü kamerî ayın birinci günü olarak kabul ediyoruz, Çünkü Yasin süresinin 40. ayetinden[2] istidlal edilen manaya göre hilâlin ilk olarak görüldüğü gün ayın birinci günü değil, takibeden gün ayın birinci günüdür. Bu duruma göre, güneş battıktan sonra hilâl görülecek, ertesi gün ayın birinci günü itibar edilecektir.

Kabataslak izah ettiğimiz Fatin Hoca'nın bu prensiplerine dayanarak Kandilli Rasathanesi görevlileri ellerindeki formüllere göre hesaplama yapıyorlar. Yalnız şunu da ifade etmek lazımdır. Fatin Hoca'nın bütün bu hesaplamaları için tespit ettiği sabit rasat noktası da önem kazanmış oluyor. F. Hoca'ya göre, dünya üzerinde İslam ülkelerinin yayılmış olduğu bölgeler nazarı itibara alınırsa, bu bölgeler üzerinde yapılan rasatın bütün İslam memleketleri için geçerli olabilmesi İslam aleminin rasata en uygun bölgesini seçmekle mümkün olur. Fas'ta bulunan 4 bin metre irtifaında bir tepe en uygun nokta olarak alınabilir. Hesaplamalar bu tepe üzerinde görüş şartlarının müsait olduğu farz edilerek, mevhum bir râsıdın hilâli görebilmek imkanları araştırılarak yapılırsa, bu hesaplarla, sanki hakikatte gözle görmüş gibi neticeye ulaşmak mümkün olur.

2 "Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir." (Yasin, 36/40)

Fatin Hoca bu esasa dayanarak bütün formüllerini Fas'ta bulunan tepeye göre ayarlamıştır. 1974 yılına kadar Kandilli Rasathanesi Fatin Hoca'nın tespit ettiği bu noktayı esas alarak hesaplamaları devam ettirmiştir.

İSLAM ÂLEMİ İLE TÜRKİYE ARASINDA UYGULAMA FARKINI ORTADAN KALDIRMAK İÇİN BİR ÇALIŞMA YAPILDI MI?

Diyanet İşleri Başkanlığında Derleme ve Yayın Müdürü olarak görev yaparken yıllardan beri ihmale uğramış olan bu mesele üzerine eğilme gereğini duymuş ve müdürlüğüm bünyesinde gerekli hazırlık çalışmalarını başlatmıştım. Başkanlık makamının ve diğer ilgililerin bu çalışmalara gösterdikleri ilgi ve anlayış sayesinde 1974 yılında, müdürlüğümün organizesi altında, Türkiye ile İslam âlemi arasındaki farkı ortadan kaldırmak için geniş çaplı bir çalışma başlatıldı. Kandilli Rasathanesi yetkilileri ile İstanbul'da günlerce süren ilmi toplantılar yapıldı. Bu toplantıya Kandilli Rasathanesi yetkilileri, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi bölümü profesörleri, Harita Genel Müdürlüğü teknik komutanı ve Ankara'daki rasathaneyi kuran teknik elemanlar ile tanınmış din adamları katıldılar.

Müzakereler sonunda Kandilli Rasathanesinin yıllardan beri devam edegelen tatbikatında bazı değişiklikler yapılması uygun görüldü. Rasathane yetkilileri ile varılan anlaşma bir protokole bağlandı.

Bu protokole göre artık hesaplamalar şu esaslara göre yapılacaktı:

I. İslam âleminde "**İhtilâf-ı metâli**" denilen, ayın farklı bölgelerde farklı zamanlarda doğması nazarı itibara alınmayacak. Yani **ihtilâf-ı metâli'e** itibar edilmeyecek, Hanefî ve Şafiî mezheplerinin bir kısım fakihleri hariç diğer fakihlerine göre, ay, İslam âleminin herhangi bir yerinde görülürse, diğer ülkeler o ayı görmeseler bile ilk olarak ayı görmüş olan memleketin ru'yetine itibar edilir. İslam'da birlik ve beraberlik sağlamak için diğer bölgelerde farklı zamanlarda ayın görülmesine itibar edilmez. Buna "**İhtilâf-ı metâli'e** itibar etmeme" prensibi adını veriyoruz.

Zamanla İslam âleminin sınırları genişlemiş, farklı bölgelerde farklı ru'yetler tespit edilmiş ve bu durum bir problem olarak ortaya çıkmıştır, Bu yüzden bir kısım Hanefî ve Şafiî uleması "Her cihetten 24 fersahlık (yaklaşık olarak 138 - 140 km.) bir uzaklığın dışında bulunan memleketlerde eğer farklı zamanlarda hilâl görülürse o memleketler kendi ru'yet zamanlarına itibar etsinler, 24 fersah çapındaki bir bölgenin içinde kalan kimseler ise, hilâli farklı zamanlarda görseler bile, hep beraber başlasınlar, birlik ve beraberliği bozmasınlar." demişlerdir.

Demek ki 1974 yılında yapılan toplantıda varılan kararlardan bir tanesi yukarıda açıkladığımız "İhtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyecek" kaidesidir. Bunun tatbikattaki neticesi şu oluyordu: O güne kadar Fas'taki tepeyi, hesaplamanın başlangıç noktası almış olan Kandilli Rasathanesi, artık bu nirengi noktasını bırakacaktı. Ekvatorun kuzeyindeki +50 derece paralel dairesi ile, ekvatorun güneyindeki -50 derece paralel dairesi arasındaki topyekûn 100 derecelik paralel dairelerini tarayacaktı. En erken hangi paralel dairesi üzerinde ay görülüyorsa ona göre kamerî ayın başlangıcını tayin edecek ve diğer bölgeler için de başlangıç zamanı böylece birleştirilmiş olacaktı.

Tatbikattaki neticesi bu oluyordu. O güne kadar hilâl Fas'ta görülürse; Türkiye'de görülsün görülmesin, kamerî ay başlamış oluyordu. Fas'ta görülmezse ay başlamamış kabul ediliyordu. Halbuki astronomik hakikatlere göre bazı aylar hilâl Fas'ta diğer enlemlerden daha erken görülebiliyor; buna karşın bazı aylar Fas'ta diğer enlemlerden bir gün sonra görülebiliyordu. Biz Fas'ı başlangıç noktası kabul ettiğimiz için daha güneyde veya daha kuzeyde bir gün önce hilâli görülebilen ülkelere uymamış, onlardan bir gün sonraya kalmış oluyorduk. Nitekim Fas'taki tepeyi yılın on iki ayı için de sabit notka kabul etmiş olan Fatin Hoca'nın uygulanan bu prensibi ayın başka ülkelerde bir gün önce görülmesi halinde onlara uymaya engel teşkil ediyordu.

1974 yılındaki toplantıda "İhtilâf-ı metâli'e itibar olunmaz" kaidesinin kabulü Fas sabit noktasını terk ettirdi. Kuzeyde +50 derece enleme kadar güneyde de -50 derece enleme kadar bütün enlemlerin taranması sonucunu doğurdu.

II. Zilhicce ayının başlangıcı zilhicce hilâlinin Mekke'de görülüp görülmeyeceğinin tespiti esasına dayanacaktı. Bu da Suûdi Arabistan'ın Mekke'de yaptırdığı rasatla paralelliği sağlamak içindi. Güney -50 derece enleminde bir gün önce görme imkanı olabilirdi. Ama +20 derece enlemde bulunan Mekke'de ay görülemeyebilirdi. Bu da bugüne kadarki tatbikatın tersine bir aksaklığa sebep olabilir. Hicaz'daki Müslümanlar Kurban Bayramını idrak etmeden bir gün önce bizim Kurban Bayramını başlatmamız sonucunu doğurabilirdi. Bu aksaklığı önlemek için de zilhicce ayına mahsus olmak üzere hesabın Mekke'ye göre yapılması karara bağlandı.

Kararda tespit edilen önemli bir nokta da şudur: Yapılacak hesaplar ayın sadece astronomik başlangıcı esasına değil, astronomik olarak başlayan ayın çıplak gözle görülebileceği anın hesaplanması esasına dayandırılacaktır.

BU ÇALIŞMALAR BİRLİĞİ TEMİN ETTİ Mİ?

Kandilli Rasathanesi 1974 tarihli protokolden sonra 1975 yılı için yaptığı hesaplamalarda bu esaslara uydu. Fakat yine de İslam âleminin bazı memleketleri ile yurdumuz arasında farklı bayramlar devam etti.

O HALDE BU FARKLILIK NEREDEN DOĞDU?

Dinî olan usul, hilâl gözle görüldükten sonra ayı başlatmak veya hesaplamayı bu neticeyi doğuracak şekilde yapmak olduğuna göre, Türkiye'de uygulanan usulün İslam fıkhına uygun olduğunda tereddüt yoktur. O halde İslam âlemindeki bu fark neden ortaya çıkmıştır; sorusunu sorduğumuzda bu soruya: "İslam âlemi bir çoklarımızın zihnine yanlış olarak yerleştirildiği gibi çoğunlukla hakiki ru'yete göre amel etmemektedir" demekten başka cevap bulunmamaktadır.

Müslüman devletler, ister krallıkla, ister cumhuriyetle yönetilen ülkeler olsun, çoğunlukla, eskiden Osmanlılarda olduğu gibi, şer'î mahkemelerde şehadet ifadelerini kullanan râsıdların ru'yetine göre karar çıkartmamaktadırlar. Onlar da bir yıl önceden takvimler hazırlatmakta ve bu takvimlerin hazırlanmasında astronomik hesap usullerini esas almaktadırlar.

Şimdi şurada bir parantez açalım ve takvim çalışmalarında gerek Kandilli Rasathanesinin gerekse diğer İslam ülkelerinin nelerden yararlandığını izah edelim ki, İslam âlemi ile Türkiye arasındaki fark biraz daha açıklığa kavuşsun.

Dünya Rasathaneleri kendi aralarında yapmış oldukları görev bölümüne göre tam bir işbirliği halinde, uyum içinde çalışmaktadırlar Bizim Kandilli Rasathanemiz ile birçok İslam ülkesinin rasathaneleri bu işbölümü içinde kendilerine düşeni yerine getirmektedirler. Greenwich Rasathanesi ile Paris Rasathanesi, bir sene önceden, her yıl için, bütün rasathanelerin yararlanacağı almanaklar[3] neşretmektedirler. Kandilli Rasathanesi takvim hesaplarında Greenwich yayınlarından The Astronomical Ephemeris isimli almanaktan yararlanmaktadır. Bu eser, bütün arz ve tûl dairelerine göre ayın doğuşu, batışı; güneşin doğuşu, batışı; dünyanın bütün paralel dairelerine göre ayın ve güneşin deklinasyonları ile rektesansiyonları, şafak denilen fecir hesapları ve bunların uzama süreleri; gezegenlerin doğuş ve batışları ile bu gezegenlerle ilgili diğer hesapları ihtiva etmektedir. Greenwich Rasathanesi tarafından bütün dünya rasatha-

3 Almanak: Takvime göre düzenlenmiş, özel bir alan veya alanlarda bilgiler içeren yıllık bir yayındır. Ayrıca almanaklarda güneşin ve ayın doğuş ve batış zamanları, güneş ve ay tutulmaları, gelgit saatleri, belirli kilise festivalleri, adlî yıllar, tüm çeşitli zaman çizelgelerinin listesi gibi astronomik bilgiler de bulunmaktadır. Almanak kelimesi Arapça "iklim" anlamına gelen المناخ al-münâh kelimesinden gelmektedir.(Editör)

nelerine gönderilmekte olan bu Ephemeris'ten son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığına da temin edilmeye başlanmıştı. Ephemeris'te ay ile ilgili rakamlar (yani konjonksiyon denilen ictima anının tarih ve saatleri, ayın doğuş ve batış saatleri) gözle görmeye tesir eden meteorolojik faktörler göz önüne alınmaksızın; sırf astronomik zaman rakamları olarak verilmiştir.

Şimdi, bizim tespitlerimize göre bazı İslam ülkeleri, bu almanaklardan ayın konjonksiyon denilen ictima tarihlerini tespit etmekte ve ictimâı takip eden günü ayın birinci günü olarak ilan etmektedirler. Aslına bakılırsa ictimâı takip eden gün hilâli bazen çıplak gözle görmek mümkün olduğu gibi bazen de bu görüş imkan dahilinde değildir. Arap ülkelerinin birçoklarında bu uygulama şekline göre hazırlanan takvimlerdeki aybaşlarında, hakikaten bazı bölgelerde hilâl bilfiil görülebilmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz ayet göz önüne alınırsa hilâlin görülebildiği gün ayın birinci günü değil takip eden gün ayın birinci günü itibar edilmesi gerekir. Bizdeki uygulama böyle olduğuna göre, hilâli ilk görebildikleri günü olarak ayın birinci günü kabul eden bu ülkelerle aramızda bazı aylarda, bir günlük fark bu yüzden doğmaktadır.

Farkın başka bir sebebi de, bugüne kadar, Fas'ın sabit bir nokta olarak her ay için hesap başlangıcı kabul edilmesidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, hakikaten bazı aylar hilâlin yurdumuzda bile Fas'tan bir gün önce görülmesi mümkündür. Bazen de Fas'tan bir gün sonra görülebilmektedir. İslam âlemi ile aramızda geçmişteki farkların bir kısmı bu sebeple ortaya çıkmıştır.

Bazı vatandaşların, yanlış ve eksik bilgilere dayanarak, İslam ülkelerinde ru'yet vaki olduğunu ve bu ru'yetin dinî usullere göre şer'î mahkemelerde karar altına alındığını ve fıkıhta bahsedilen usulle ilan edildiğini zannettiklerini ifade etmiştik. Halbuki başka türlü olması düşünülemeyecek kesinlikle tespit edilen ay başları o memleketlerde böyle bir ru'yetin vaki olmadığını açıkça ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Bu noktada bazı kimseler itiraz olarak, bizzat o memleketlerde bulunduklarını, aybaşlarının ru'yet ile şer'î mahkemelerce ilan edildiğini müşahede ettiklerini, mesela 1950'lerde böyle olduğunu, benim bu ifademin kuru bir iddia olduğunu ve müşahedelerine ters düştüğünü söyleyebilirler. Hemen açıklamak gerekir ki, "... başka türlü olması düşünülemeyecek kesinlikteki..." hesaplamalar 1974 yılı Kandilli Rasathanesi toplantısından sonra uygulamaya konulmuştur.

Bu yazımdaki iddia bu memleketlerde şer'î mahkemelerde şahitlerin dinlenmediği, şer'î kararların ittihaz edilmediği ve usulüne uygun olarak halka duyurulmadığı iddiası değildir. Bütün bu formaliteler icra edilmektedir. Ancak hilâlin bizzat gören kişilerin bulunduğunu, başka bir ifade ile 1974'den sonra olmak kaydıyla böyle farklı bir uy-

gulama yılında mahkemelerde şahitlik yapan kişilerin hilâli bizzat gözleriyle görmüş olduklarını kabul etmek imkansızdır. İddia bu nokta için geçerlidir. Nasıl ki güneşin ufkun altında seyrettiği gece saatlerinde güneşi gördüğünü iddia eden kişinin bu ru'yeti imkansız ise tıpkı bunun kadar tereddütsüz ve kesin hesaplarla görülemeyeceği tespit edilen hilâli mesela ufkun altında seyrettiği bir saatte veya görüntünün güneş kursu ile çakışık bulunduğunu bir anda yahut da tam ictimâ anında gördüğünü iddia eden kişinin bu ru'yeti de imkansızdır ve bunu yalan olarak değilse bile illüzyon (galat-ı ru'yet) olarak değerlendirmek gerekir. Bu noktada şöyle bir itiraz daha düşünülebilir: "Evet, hesaplarla hilâlin bir bölgede görülemeyeceği tespit edilmiş olabilir. Ama dünyanın bir başka yerinde o anda hilâl görülmüş olabilir." Bu şekildeki bir itirazda hakikat payı vardır. Şu kadar var ki Fatin Hoca tarafından tespit edilip Kandilli Rasathanesince uygulanan hesap metodunda kabul edilen Fas sabit noktası 1974 yılı toplantısında alınan kararlarla terk edilmiş ve zilhicce ayı Mekke arzına göre diğer aylar ise ekvatorun kuzeyinde +50 derece paralelinden ekvatorun güneyindeki -50 derece paraleline kadar bütün dünyayı taramak ve hilâlin en erken görülebileceği İslam ülkesini esas almak şeklindeki uygulamaya geçilmiş olduğundan1975'den bu yana böyle bir itiraz geçerliğini kaybetmiş bulunmaktadır.

İslam ülkeleri zannedildiği gibi ve zannedildiği tarzda ru'yetle amel etmemektedirler. Irak'ta kaldığım süre zarfında bunu açıkça müşahade ettim. Diyanet İşleri Başkanlığında Derleme ve Yayın Müdürlüğü yaptığım yıllarda onlarla sık sık temaslarda bulundum. Çok gariptir ki, Ramazan Bayramı'ndan bir hafta önce şevval hilâlinin ru'yetle tespit edildiğini ifade eden sefaret yetkilileriyle karşılaştım. Onlar "Vaki olan ru'yete dayanarak ilan edildi" demişlerdi. Oysa ki şevval hilâlinin bir hafta önceden ru'yetinin mümkün olmadığı açıkça ortadaydı.

Nitekim bu iddiamın dayandığı gerçek yeni idrak ettiğimiz 1978 yılı ramazanın başlangıcında bir kere daha ortaya çıkmış bulunmaktadır. Yapılan hesaplara göre 1978 yılı ramazanına ait hilâlin 4 Ağustos 1978 Cuma güneş battıktan sonra dünyanın hiç bir İslam ülkesinde görülmesi mümkün değil iken bazı komşu ülkeler 5 Ağustos 1978 Cumartesi günü ramazan orucuna başladılar. Yapılan hesapları kontrol etmek üzere Diyanet İşleri Başkanı Muhterem Tayyar Altıkulaç'ın da bizzat katıldığı ve Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri ile muhtelif ilim ve din adamlarından kurulu altı heyet şu bölgelerde 4 Ağustos 1978 Cuma günü hilâli gözlediler:

Ankara (Elmadağ)
Kayseri (Erciyes etekleri)
Antalya (Beydağ - Korkudeli)

Muğla (Datça - Marmaris)
Bursa (Uludağ)
İzmir (Karaburun - Haseki köyü)

Bu bölgeler içinde İzmir ve Bursa hariç diğer dört bölgede hava net ve berrak olduğu halde değil çıplak gözle dürbünle bile hilâl görülememiştir. Görülmesi de mümkün değildi. Çünkü hilâl o gün güneşten 5,5 (beş buçuk dakika sonra batıyordu ve bu durumda görülemezdi.

Ertesi gün 5 Ağustos 1978 Cumartesi günü Uludağ ve Antalya hariç diğer bölgeler bulutlu idi. Uludağ'da hilâl daha önceden hesaplanan saatte güneşin batışından 34 dakika sonra görüldü. 4 dakika izlendi ve gurubdan 38 dakika sonra battı. Aynı gün Antalya Korkudeli, Yaran tepesine gitmiş olan heyet de güneşin batışından 32 dakika sonra hilâli gördüler. 6,5 dakika izlediler ve hilâl güneşten 38,5 dakika sonra battı. Bir yıl önceden tespit edilmiş bulunan bu rakamlar müşahede ile de doğrulanmış oldu.

Şimdi bu duruma göre 4 Ağustos 1978 Cuma günü Türkiye'de olduğu gibi dünyanın hiç bir İslam ülkesinde de hilâlin görülmesi mümkün değil iken (çünkü aksi takdirde sünnetullahın tebeddülü demek olur ki, bu muhaldir) sanki görülmüş gibi bazı ülkelerin 5 Ağustos 1978 Cumartesi ramazanı başlatmalarını başka türlü izah etmek mümkün değildir.

Bu durum bu yılın Ramazan Bayramı için de böyledir. Şevval hilâlinin 2 Eylül 1978 Cumartesi günü dünyanın hiçbir İslam ülkesinde görülmesi mümkün değildir. Çünkü güneşten önce batmaktadır. 3 Eylül 1978 Pazar günü ise Türkiye'de görülmesi çok şüpheli olduğu halde Mısır'da ve daha güneyde rahatlıkla görülebilecektir. Buna göre Ramazan Bayramı 4 Eylül 1978 Pazartesi olacaktır. Yazımız henüz ramazan içinde iken matbaaya verildiği için komşu ülkelerin bayramı hangi gün başlatacakları konusunda mütalaa serdetmek mümkün olmamıştır. Ama 3 Eylül 1978 Pazar günü veya daha önce bayram yaptıkları takdirde ru'yet vaki olmadan bayramın başlatıldığı hükmünü hiç tereddüde mahal kalmadan vermek gerekecektir.

Şunu da ifade etmek lazımdır ki, gerek Pakistan ve gerekse diğer bazı ülkeler, muhtelif yazılarla Dış İlişkileri Bakanlığına müracaat etmişler, bizden dinî günlerin uygulanmasında İslam ülkeleri arasındaki farkın giderilmesi için ne gibi tedbirler düşündüğümüzü sormuşlar ve bu konuda teşrik-i mesai teklif etmişlerdir. Diyanet İşleri Başkanlığına intikal ettirilen bu müracaatlara cevap verilmiş, Derleme ve Yayın Müdürlüğünce kanunun verdiği bir görev olarak yürütülen çalışmaların onlarca da bilinmesinde fayda mülahaza edildiğinden bu bilgiler onlara gönderilmiştir.

Özetleyecek olursak, yurdumuzla İslam âlemi arasındaki farkın iki açıdan ele alınması gerektiğini söylemeliyiz:

1. **Türkiye açısından doğan fark:** 1974 yılına kadar Kandilli Rasathanesinin Fas'ı değişmez hesap noktası kabul etmesi. Yukarıdan beri açıkladığımız gibi, bu noktada gerekli çalışmalar yapılmış ve Türkiye açısından doğan farkların giderilmesi için gereken ifa edilmiştir.

2. **İslam âlemi açısından doğan fark:** Almanaklardan yararlanarak ay başlarının tespit edilmesinde her ülkenin uygulama metodunun birbirinden farklı oluşu. Bu noktada Türkiye'nin yapacağı bir şey yoktur. Çünkü hilâlin ilk görülebildiği günü takip eden günün ayın birinci günü kabul edilmesi şeklindeki uygulamanın ayetlerin manalarına ve fıkıh kaidelerine uygun olduğunda tereddüt yoktur. Ay görülsün veya görülmesin, ictimâı takip eden günü, ayın birinci günü kabul eden ülkeler ayet ve hadislerin manalarına ters düşen bu uygulama metodlarını tashih etmedikçe, farklı uygulamaların önüne geçerek, İslam âleminde bu noktada birlik ve beraberliği sağlamanın imkanı yoktur.

Farkın ortadan kaldırılması için yapılan çalışmalardan birini daha burada zikretmeden geçemeyeceğim. Yapılan hesapların, çıplak gözle yapılacak ru'yetle mutabakatını kontrol etmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı Derleme ve Yayın Müdürlüğünce 1975 yılında hazırlanan bir genelge, valilikler ve kaymakamlıklar aracılığıyla; bütün il ve ilçe müftülüklerine gönderilmiş; bir yıl süreyle, her kamerî ayın takvimde yazılı olan başlangıcından iki gün önce başlamak üzere sırayla üç akşam, özel heyetlerin rasatlar yapmaları ve sonuçlarının Başkanlığa bildirilmesi istenmişti. Mahalli imkanlar ölçüsünde müftülükler bu genelgenin gereğini ifa ettiler ve her ay rasat sonuçlarını bildirdiler. Yıl sonunda bu raporlara dayanılarak bir istatistik hazırlandı. Elde edilen sonuç şuydu: ***Bir yıl süre ile Türkiye içinde hiç bir bölgede, Kandilli Rasathanesince tespit edilip Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ilan edilen ay başlarından bir gün önce ayı başlatmayı gerektiren ve dinî esaslara uygun olan bir ru'yet vaki olmamıştı.***

Her ne kadar Rasathane yetkililerince bizim bu istatistik çalışmamız hoş karşılanmamış ve bazı gazetelerde "Müftüler 20. yüzyılda dağ başlarında ayı gözlüyorlar" şeklindeki manşetlere kadar varan bir tepki uyandırmışsa da bu gerçeğin gözle görülür hale gelmesinde faydalı olmuştur.

Bu arada çok sık vaki olan bir itiraza da temas etmekte fayda vardır. Bazı kişiler bizzat hilâli gözlediklerini, çeşitli sebeplerle ilk günü göremedikleri ama ertesi günün hilâlini iki günlük müşahede ettiklerini ifade etmekte ve mesela "1977'de Türkiye'de

ramazan ayının birinci günü herkesçe malumdur ki ay en az iki günlük idi, yani en az iki günlük yanılmayı Türkiye yapmıştı." demektedirler. Bu itirazlar bu konuda halk seviyesindeki tartışmaların hemen tamamının istinat ettiği yanlış bir bilgiye dayanmaktadır. Şöyle ki: Hilâlin gözle görülen kalınlığına bakarak onun ilk günleri için bir, iki yahut üç günlük olduğuna hükmetmek mümkün değildir. Konuyu daha iyi açıklayabilmek için bazı örnekler vermek istiyorum. Yazımızda tafsilatıyla açıkladığımız gibi hilâlin çıplak gözle görülebilmesi için bazı şartlar vardır. Bu şartlardan biri de hilâlin güneşin şiddetli ışığı (şafak) yanında çıplak gözle fark edilebilmesi için batışının güneşin batışından en az 22-23 dakika geriye kalmasıdır. Hilâlin batışının güneşin batışından geriye kalması bu süreden az olursa hilâli çıplak gözün fark etmesi mümkün değildir. Şimdi bu bilgimizin ışığı altında bir hilâlin batışının bu ay için güneşten 24 dakika sonraya kaldığını farz edelim. Bu durumda 24-23 = 1 dakikalık bir zaman içinde hilâl çok ince olarak kıl gibi belli belirsiz fark edilecektir. Buna ilk hilâl diyelim ve bir günlük kalınlık olarak kabul edelim. Ayın batışı her gün bir önceki günden ortalama 45-50 dakika sonraya kalmaktadır. Birinci gün gurubdan 23 dakika sonra gördüğümüz ve bir dakika izledikten sonra 24 üncü dakikada batan ve çok ince olarak müşahede ettiğimiz hilâl ertesi gün 24+50=74 dakikada batacak ve gurubdan 23 dakika sonra görülebilecek 74-23=51 dakika süre ile izlenebilecek, batışı sırasında da belli bir kalınlık kazanmış olacaktır. Bu 74 dakikalık kalınlığa da iki günlük kalınlık diyelim. Şimdi bir sonraki aya geçelim ve hilâlin batışının bu sefer güneşten 21dakika sonraya kaldığını farz edelim. Bu durumda teehhur 23 dakikaya ulaşamadığı için güneşin henüz şiddetini kaybetmemiş olan ışığında (şafak) hilâli görmek mümkün olmayacak ve dolayısıyla ertesi gün ayın biridir denemeyecektir. Ertesi gün ise hilâlin batışı takriben 50 dakika daha sonraya kalacağına göre 50+21=71 dakikalık teehhurla hilâl çok net bir şekilde 71-23=48 dakika süre ile müşahade edilebilecektir. Bu durumda bu ikinci ayın ilk hilâlinin 71 dakikada kazandığı kalınlık geçen ayın ikinci gününün 74 dakikada kazandığı iki günlük kalınlığa hemen hemen denk bulunmaktadır. Yazımızda detaylı bir şekilde izah edilen diğer şartların da her biri için buna benzer hesaplar söz konusudur. Görülüyor ki hilâlin kalınlığına bakarak bu "iki günlüktür, üç günlüktür. O halde ayın ilk günü şu gün olmalıdır" şeklinde bir istidlal geçerli değildir. Ayın birinci günü hakkında hüküm verebilmek için her halükârda iki hilâlinin bizzat ru'yet edilmiş olması veya ru'yetinin mümkün olduğunun hesaplanmış bulunması gerekmektedir.

BİRİ DİĞERİNDEN BİR GÜN SONRA ORUCA BAŞLAYAN İKİ DEVLETİN DURUMU

Türkiye'deki uygulamanın ortaya çıkardığı farklı durum bir kısım Hanefî ve Şafiî âlimlerinin yukarıda açıkladığımız görüşüne göre isabetli bir uygulama durumundadır.

Hanefî, Malikî, Hanbelî müçtehitlerinin çoğunluğu İslam âleminde birlik ve beraberliğin sağlanması için ihtilâf-ı metâli'e itibar etmemek ve böylece İslam âleminin hangi köşesinde hilâl ilk olarak görülmüşse diğer bölgelerde de görülmüş itibar etmek şeklinde görüş birliğine varmışlarsa da bu görüş, bugün; birçok İslam ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de uygulanan ilmî metotların sonucu olarak tatbik kabiliyeti bulamamıştır.

Yurdumuzdaki uygulama ehl-i sünnet camiası içinde bir kısmı Hanefî ve Şafiî imamlarının görüşüne uygun düşen sahih bir uygulama olduğuna göre Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde yaşayan Müslümanların Diyanet Takvimi'ne uyarak amel etmeleri, komşu ülkelerde farklı uygulama olsa bile bir memleket içindeki dinî birlik ve beraberliği bozmamaları gerekir.

Kaldı ki, yine Hanefî mezhebine göre, "Cumhura muhalefet kuvve-i hatadandır." Bu görüş yine Hanefî fukahasının cumhuruna ait bir görüştür. Bu cumhur birçok ictihadi konuda hüküm verirken "dinî birlik ve beraberliğin bozulmaması" esasından hareket etmiş ve bu anlayıştaki bir tutumu benimsemişlerdir, İhtilâf-ı metâli'e itibar etmemelerindeki ana sebep de budur. İşte cumhurun bu tutumuna muhalefet ederek herkesin bilir-bilmez, yetkili-yetkisiz kendi kendine hükümler vermesi ve neticede kendini bu konuda diğer Müslümanları uyarmaya görevli sayması cumhurun "dinî birlik ve beraberliğin bozulmaması" prensibini zedeleyeceği ve hatta fitne uyandıracağı için "Cumhura muhalefet"tir ve elbette büyük hatadır. Memleketler arasındaki farklı uygulamaları ortadan kaldırmak için çaba sarf etme görev ve yetkisi Diyanet İşleri Başkanlığına aittir. Fert olarak bizlere düşen, hiç olmazsa 40 milyonluk nüfusa sahip yurt içinde olsun, dinî birlik ve beraberliği sarsacak davranışlardan kaçınmak ve hatalı sonuçlar doğurabilecek başına buyruk kararlardan uzak kalmaktır.

Yurdumuzdaki Müslümanların her biri radyolardan aldıkları haberlerle; konu ile yeteri kadar ilgi, bilgi ve tecrübesi bulunmayan yayın organlarındaki yazı ve haberlerle; yahut da özel muhabere imkanları ile elde ettikleri bilgilerle Türkiye'deki uygulamanın dışında, münferit, farklı uygulamalara girerlerse, dinî anarşiyi körüklemiş, dinî birlik ve beraberliği zedelemiş olurlar.

Aslında bu kimseler arasında da birliğin sağlanması mümkün değildir. Çünkü bu farklı uygulamalar, haber kaynağı olan memleketler arasında bile değişikler göstermektedir. Nitekim bazı yıllar Mısır, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Türkiye'den bir gün önce, Irak ve Suriye'nin ise bu ülkelerden bir gün önce (Türkiye'den iki gün önce) bayram yaptıkları görülmüştür. Bu yıl da böyle farklı bir tatbikata şahit olmuş bulunmaktayız. Bunun aksi de varid olmuştur. 1974 yılında ikinci Kurban Bayramı bütün dünyada aynı günde kutlanmıştır. (1974 yılında biri, 4-7 Ocak tarihleri arasında, diğeri de 24-27 Aralık tarihleri arasında iki Kurban Bayramı idrak edilmişti.)

Malikî, Hanbelî ve Şafiîlere göre Ramazan Bayramı'nın birinci günü ile Kurban Bayramı'nın dört günü oruç tutmak haram olduğu halde Hanefîlere göre bu günlerde oruç tutmak haram değil tahrimen mekruhtur. Şafiîler hariç diğer üç mezhebe göre hacda olanların bu günlerde oruç tutmaları caizdir. Hanefîlerce, hacda olmayanların bayram günleri olduğunu bile bile oruca niyetlenmeleri tahrimen mekruh olmasına rağmen orucu tuttukları takdirde bu oruç yine oruçtur, mün'akiddir. Hatta bir kavle göre bozulduğu takdirde kazası bile lazım gelir. Kaldı ki o günlerin bayram değil, ramazan olduğu inancıyla oruçlu geçirilmesinde bu kerahetten de söz etmenin imkansızlığı ortadadır.

Çoğunluk ramazan niyetiyle oruç tutarken, alenen, topluluk içinde oruç bozmak da mekruhtur. Civar memleketlere uyarak bir veya iki gün önce orucu bozan kişi yurdumuzda kırk milyon Müslüman içinde çoğunluğa muhalefet etmiş ve herkesin ramazan addettiği günde orucu terk etmiş olmaktadır ki, Hanefîlerin Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği sağlama prensibine aykırı düşmektedir ve bayram zannettiği günde oruç tutma kerahetinden kaçarken bir başka yönden kerahet irtikab etmektedir. Bu da dinî konulardaki cehaletin eseridir.

Hatta Hanefî imamlarına göre, dinî usullerle ilan edilen ay başlarına herkesin uyma mecburiyeti vardır. Dinî makamlarca görevlendirilen râsıdların dışında halktan herhangi bir fert farklı bir zamanda hilâli bizzat görmüş olsa bile onun bu ru'yeti başkaları için delil teşkil etmez ve umuma teşmil edilemez. Bu konuda fıkıh kitaplarında geniş tafsilat vardır.

Netice olarak şunu söylemek gerekir, Dinî günlerin ve bayramların bütün İslam ülkelerinde aynı günlerde uygulanması için milletlerarası çalışmalar devam etmektedir. Konunun ilmî çözüm imkanları yanında siyasî yönleriyle de çözüm imkanları üzerinde durulmaktadır. Çok yönlü olan bu mevzuda kesin bir neticeye ulaşılıncaya kadar biz Müslümanlara düşen, bu konuda yetkili merci olan Diyanet İşleri Başkanlığının takvimlerine uymak ve münferit davranışlardan kaçınmaktır. Her icraatın arkasında

kötü niyet, bir ard düşünce arama hastalığından kurtulmak lazımdır. Hele eksik ve yanlış bilgilere dayanarak bu konuda herkesin kendini karar vermeye yetkili ve diğer Müslümanları uyarmaya görevli sayması, Müslümanlar arasında karışıklığa sebep olacağı ve fitne çıkaracağı için son derece mahzurludur. Her şeyde olduğu gibi bunda da yapılacak en iyi şey, işi ehline bırakmak, yetkili ve görevli mercilere bu konuda yardımcı olmaktır.

Kanaatimce İslam ülkeleri arasında bu konuda prensiplerde anlaşmaya varılarak metod birliği sağlanmadıkça farklı uygulamaların önlenmesi mümkün değildir. Bu yazımda tafsilatını verdiğim esaslara uygun olarak yürütüldüğü sürece Türkiye'de tatbik edilen metod esas alınmalıdır. Bunun dışında, bir usulle dinimizin esaslarına uygun olarak ve tabiat kanunları denen Sünnetullah'a mutabık bir şekilde kamerî ayların başlangıcını tespit imkan dahilinde değildir. Kıyamete kadar tebdil ve tebeddülünün görülmeyeceğini bizzat Cenab-ı Hakk'ın ifade buyurduğu Sünnetullah'a mutabık olan hesap esas alınmadıkça, çeşitli siyasî endişelerin etkisinde devletlerin bu ifadelere dayanan tatbikatlarını tevhit etmek kolay değildir.

RAMAZAN VE BAYRAMLARIN TESPİTİNDE BENİMSENECEK MÜŞTEREK METOD KONFERANSI[1]

BİRİNCİ BÖLÜM

Saygıdeğer Misafirler,

Kardeş İslam ülkelerinin değerli temsilcileri,

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlediği "Ramazan ve Bayramların Tespitinde Benimsenecek Müşterek Metot" konulu konferansa hoş geldiniz, diyor, hepinizi saygı ile selamlıyorum.

Yurtiçinden ve yurtdışından birçok meşakkat ve yorgunluklara katlanarak, vaki davetimize icabet etmiş olmanızdan ve özellikle kardeş İslam ülkelerinden gelen kardeşlerimizi aramızda görmekten duyduğumuz sevincimiz sonsuzdur.

Değerli Misafirler,

Ayrı coğrafyalarda ve ayrı ülkelerde yaşasak da hiç şüphesiz ortak taraflarımız, ortak değerlerimiz, ortak problemlerimiz vardır. İslam, bütün müminleri kardeş kılmıştır. Kardeşleri de koparılması imkânsız bağlarla ve iman unsuruyla birbirlerine bağlamıştır.

Müşterek problemlerin üzerine birlikte eğilmek, hiç şüphesiz çok müspet sonuçlar verecektir. Böylesine müşterek bir problemin hayırlı sonuçlara bağlanması için, sizleri davet etmiş bulunuyoruz. Bu toplantımızım, gündemindeki konusunu ele alıp çözmek yanında, daha birçok yararlar sağlayacağına inanıyorum.

1 Dr. Tayyar Altıkulaç, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığının Ru'yet-i Hilâl Konferansı'na sunduğu tebliğ (27.11.1978 İstanbul–Türkiye).

İslam dünyasının önemli meseleleri üzerinde fikir teatisinde bulunabileceğimizi, yüce din hizmetindeki tecrübelerimizi birebirimize aktarabileceğimizi umuyorum.

İslam dünyasının çeşitli noktalarında yüce din hizmeti ifa eden mesul kişilerin, çeşitli vesilelerden yararlanarak zaman zaman bir araya gelmeleri gerektiği yolundaki inancımı da, huzurlarınızda açıklıkla ifade ediyor, bu toplantımızın benzerlerinin sık sık yapılmasını, İslam dünyasının, değişen ve gelişen dünya şartları karşısında yüz yüze geldiği dinî problemlerin hallinde hayırlı sonuçlar getirmesini temenni ediyorum.

Çok iyi bildiğiniz üzere, İslam cihanşümuldür. Bu nedenledir ki, Müslümanların yüz yüze geldikleri problemleri, hiç bir asırda İslam'ın cevapsız bırakması düşünülemez. Bu kaide bugüne kadar geçerliliğini koruduğu gibi, kıyamete kadar da korumaya devam edecektir. Yeter ki onun, bu cihanşümul niteliği iyi anlaşılsın ve gereği yönünde yaşanmak istensin.

Ancak, hemen belirtmeliyim ki, bu problemlerin hal yollarının bulunmasında, İslam dünyasında birlikte hareket edilmesinin ve İslam ulemasının derinliğine istişarelerinin çok önemli bir yeri vardır. Özellikle asrımız için bu bir zarurettir. Çünkü dünya küçülmüş, mesafe mefhumu kalmamıştır. Çok süratli haberleşme ve ulaşım imkânları sayesinde, ayrı ayrı ve birbirinden uzak yerlerde yaşayan Müslümanlar, sanki bir arada yaşıyor hale gelmişlerdir.

Davet yazımızda da belirttiğimiz gibi, bu konferansımızda önemli bir dinî konuyu tartışmak ve hayırlı sonuçlara götürmek istiyoruz. Bu konu, İslam dünyasında, ayrı ayrı günlerde ilan edilen ramazan ve bayram günlerinin tespitinde, dinin naslarına uygun metot birliğini sağlamak ve bu konudaki ayrılığı ortadan kaldırmaktır. Bunun yanında, teşriflerinizi fırsat sayarak, bir başka problemi de zamanın elverdiği nispette sizlerin münakaşasına arz etmekte yarar görüyoruz. Bu problem, şafak denilen kızıllığın, güneşin gurubundan çok sonra kaybolduğu ülkelerde ve mevsimlerde, ayrı ayrı vakitlerde yatsı namazı kılan Müslümanların yaşadıkları huzursuzlukla ilgilidir.

Konferansımızın asıl konusu olan "ru'yet-i hilâl" meselesindeki ayrılıklarla ilgili olarak İslam dünyasının birliğini sağlayacak kesin sonuçlara ulaşmak en büyük arzumuzdur.

Anormal coğrafi bölgelerdeki namaz vakitleri ve özellikle yatsı namazının vakti konusu üzerinde ise, bundan sonra yapılacak çalışmalara yön verecek ve ışık tutacak ölçüde de olsa, değerli fikirlerin ortaya çıkması bile bizi sevindirmeye yetecektir.

İnanıyorum ki, çok değerli görüşlerinizle şu birkaç günlük çalışmalarımız ve tartışmalarımız sonunda yararlı ve feyizli neticeler elde edilecektir.

Siz saygı değer misafirlerimizi, aramızda bulunduğunuz sürece ağırlarken vaki olacak kusurlarımızın hoşgörü ile karşılanmasını diler; hepinize, ülkemizde geçireceğiniz günlerinizin sıhhatli ve neşeli olmasını temenni ederim.

I. RAMAZAN, ŞEVVAL VE ZİLHİCCE HİLÂLLERİNİN TESPİTİ MESELESİ

Aziz Misafirler,

Hepinizin çok iyi bildiği gibi, dinimiz tevhit dinidir. Tevhit, Cenab-ı Hakk'ı birlemektir, O'nu her çeşit noksanlıklardan tenzih etmektir. Yine çok iyi takdir edeceğiniz üzere, tevhidin bir başka manası da, Müslümanlar arasında gönüllerin ve davranışların birliğini sağlamaktır.

Problemlerimize bu açıdan bakıldığı zaman, ülkelerimizde toplumlarımız arasında görülen ihtilafları gidermenin önemli bir görev olacağı açıkça anlaşılacaktır.

Özellikle ülkelerimizde din hizmetlerinin planlanmasında ve ifasında görev yüklenmiş olan bizler, bu konuda herkesten çok sorumluluk taşımaktayız. Bu ihtilaflar, bazen mahallî ihtilaflar niteliğini taşımakta ise de, bazen tüm bir ülkeyi, hatta tüm İslam dünyasını etkisi altına alabilmekte, huzursuz kılabilmektedir.

Bugün burada, üzerinde duracağımız "ru'yet-i hilâl" konusu, bu niteliktedir. Ramazana girerken, bütün İslam dünyasında, bu konu tartışılır; Müslümanlar, kendi ülkelerinden ayrı hareket eden diğer ülkelerin tutumu karşısında şüpheye düşerler, huzursuz olurlar.

İnancımız odur ki, bu tartışmaların yol açtığı huzursuzluklar, İslam'ın, gönülleri birleştirmek yolundaki tevhit anlayışına aykırı düşmekte, en azından bu anlayışı zedelemektedir.

Müslümanlar arasında görülen ve tevhit idealine aykırı olduğunu ifade ettiğimiz bu ihtilaf, bazen Müslümanlar arasındaki kırıcı tartışmalara, tedavisi zor ve izleri derin huzursuzluklara kadar varmaktadır. Aslında bu ayrılık, asrımızım ve günümüzün ayrılığı da değildir. İslam'ın ilk asırlarından beri süregelmiş bulunmaktadır.

Gerçi, "ihtilâf-ı metâli"e itibar eden fıkhî görüş açısından konuya bakıldığı zaman, bu konudaki ayrılığı tabii karşılamak mümkündür. Ancak, hemen ifade etmeliyiz ki, bugün bu konuda görülen ayrılık, "ihtilâf-ı metâli"e itibar etmekten meydana gelmemektedir. Hilâlin tespitinde uygulanan farklı metotların meydana getirdiği bir ayrılıktır. Ancak, kabule mecburuz ki, "ihtilâf-ı metâli"e itibardan dolayı meydana gelmiş de olsa, günümüz Müslümanlarının ayrılığa tahammülü yoktur. Çünkü biraz önce de belirtti-

ğimiz gibi, dünyamız küçülmüş, mesafeler kısalmıştır. Çok seri haberleşme ve ulaşım imkânları sayesinde, dünyanın herhangi bir noktasında meydana gelen bir olay, bu noktaya en uzak köşesinde bile anında duyulabilmektedir. Bir İslam ülkesinde bayram yapılırken, bir başka İslam ülkesinde oruca devam edilmesi, "ihtilâf-ı metâli"e itibar eden fıkhî görüşe dayanılmış da olsa, Müslüman toplumları, izahı mümkün olmayan bir sonuçla karşı karşıya getirmektedir. Aslında, çok iyi bildiğiniz gibi; Hanefî, Malikî ve Hanbelî Mezheplerinin cumhur-ı fukahası "ihtilâf-ı metâli"e itibar edilmemesi hilâlin bir yerde sübutu halinde bütün İslam dünyasının bu sübuta göre amel etmesi görüşündedir. Şafiî mezhebinde de aynı görüşü benimseyen fakihler vardır. O halde, bu ayrılıkları ortadan kaldırmak hepimiz için önemli bir görev olmaktadır.

Bu konuda özellikle Avrupa ülkelerinde çalışan ve değişlik İslam ülkelerine mensup bulunan Müslümanlar, daha güç durumdadır. Bunların bir kısmı, kendi ülkelerine uymakta, diğer bir kısmı, başka ülkelerin ilanına itibar etmekte, böylece aynı şehirde yaşayan, aynı dine, hatta aynı millete mensup olan Müslümanlar, ayrı günlerde oruca başlamakta ve bayram yapmaktadır. Bunlar içinde kırıcı ithamlarda bulunanlar ve farkında olmadan fitneye yol açanlar da pek çoktur. Bu halin onları, gayrımüslimler karşısında güç bir duruma sokmuş olması da ayrı bir gerçek ve ayrı bir acıdır.

Yabancı ülkelerde çalışan Müslüman işçi, kendisine Müslüman olmayanlar tarafından sorulan "Siz hepiniz aynı dinin mensupları değil misiniz? Niçin aynı günde bayram yapmıyorsunuz ?" sorusuyla karşı karşıya gelmekten kurtarılmalıdır. Bu konuda en yakın geçmişteki, ramazan, şevval ve zilhicce hilâllerinin tespitini örnek olarak ele almak istiyorum.

Yüksek malumları olduğu üzere, 1398 h./1978 m. yılı ramazan orucuna bazı İslam ülkelerinde (mesela: Türkiye, Afganistan, Fas ve Nijerya'da) 6 Ağustos 1978 Pazar günü başlanmışken, diğer bazılarında, (mesela: Mısır, Suudi Arabistan, Lübnan, Suriye gibi ülkelerde) oruca 5 Ağustos Cumartesi günü başlanmıştır. İslam ülkelerinin büyük çoğunluğu 5 veya 6 Ağustos günlerinde oruca başlarken, 4 ve 7 Ağustos günleri ramazana giren ülkeler de vardır. Büyükelçiliklerden aldığımız bilgiler bizi yanıltıcı nitelikte değilse, lrak ve Kuveyt'teki Müslümanlar, 4 Ağustos'ta oruca niyet etmişler, Pakistan'daki Müslüman kardeşlerimiz ise, oruç tutmaya 7 Ağustos günü başlamışlardır. "İhtilâf-ı metâli"e itibar eden fıkhî görüş savunulsa bile, bu tablo karşısında İslam dünyasının hazin durumunu görmemek mümkün değildir.

1398 h./1978 m. yılı şevval hilâline gelince:

Aynı hazin sonuç, bu hilâlin ilanı konusunda da ortaya çıkmıştır. Şöyle ki: Bazı ülkelerde 2 Eylül akşamı şevval hilâli görülmüş gibi, 3 Eylül'de bayram yapılmış, diğer bazı ülkelerde ise, aynı gün oruca devam edilerek, bayrama bir gün sonra (4 Eylül'de) girilmiştir. Kesin tespitlerimiz olmamakla beraber, ramazana girişlerine bakarak, bazı ülkelerde de 2 ve 5 Eylül günlerinde bayram yapıldığını söylemek mümkündür.

Yine bu yıl, zilhicce hilâlinin tespitinde ve Kurban Bayramı'nın ilanında karşılaşılan sonuç, ramazan ve şevval hilâllerinin durumundan farklı olmamıştır. Bazı İslam ülkelerinde 31 Ekim akşamı zilhicce hilâli görülmüş gibi 1 Kasım tarihi 1 zilhicce olarak ilan edilirken, diğer bazılarında 2 Kasım günü 1 Zilhicce olarak kabul ve ilan edilmiştir.

Kesin kanaatimiz odur ki, bu ayrılık, "ihtilâf-ı metâli"den doğan bir ayrılık değildir. Bu ülkelerde hilâl gözlenmesi ve tespitinin yol açtığı bir ayrılık da değildir. Şu veya bu ülkelerin hilâli bizzat gözleyerek ve sadece bu gözlem ve tespit sayesinde ramazan ve bayramları doğru olarak ilan ettiklerini, diğerlerinin ise, bunu yapmadıkları için yanlış yolda olduklarını iddia etmek de imkânsızdır. İhtilafın temelinde, İslam ülkelerinde uygulanan farklı metotlar yatmaktadır.

1398 h./1978 m. yılı ramazan şevval ve zilhicce hilâlleri ile ilgili olarak yaptığımız araştırma ve incelemeler göstermiştir ki, ülkemiz de dahil olmak üzere özellikle Ortadoğu İslam ülkelerinin çoğunda hesapla amel edilmiştir. Ancak, hesapta uygulanan ayrı metotlar yüzünden, sonuçlar değişik olmuştur. Şöyle ki: Bazı İslam ülkeleri hesaplama yaparken Batılılarca hazırlanmış olan "Almanak" larda gösterilen ramazan, şevval ve zilhicce aylarına ait "ictima anı"nı esas almışlar, bu "ictima anı"nı takip eden günleri hilâl henüz görülmemiş olduğu halde, mezkur ayların birinci günü olarak ilan etmişlerdir. Diğer bazı ülkeler ise bu ayların içtima zamanlarına değil, bu aylara ait hilâllerin yer yüzünden görülebileceği zamanlara (hilâlin subutuna) itibar etmişler ve bu sübutu takip eden günleri mezkur ayların birinci günleri olarak tespit ve ilan etmişlerdir.

Bu konu ile ilgili görüşlerimizi ve tespitlerimizi biraz daha açıklamak isterim.

a. 1398 h./1978 m. yılı ramazan hilâlinin tespiti ile ilgili çalışmalarımız:

Batılılarca hazırlanan almanaklar incelendiğinde görüleceği üzere, ramazan hilâlinin ictima anı 4 Ağustos Cuma günü Greenwich saati ile 01.01'dir. Ancak bu tarihte, hesaba göre en batıda bulunan Fas dahil, İslam dünyasının hiç bir yerinde hilâl görülmemiştir. Bu tarihte ay, mesela: Fas'ta güneşten 11 dakika, Mekke'de 12 dakika, Ankara'da 1 dakika sonra batmıştır. Hâlbuki hilâl, güneşin grubundan sonra, batı ufkunda ve

mesela: Ekvator hattı üzerindeki bölgelerde en az 25 dakika, ekvatordan uzaklaştıkça ise daha fazla süre kalmadıkça, yani güneşten en az bu kadar sure sonra batmadıkça, yeryüzünden görülmesi imkânsızdır. Zira bu sure içinde ay, henüz güneş ışınlarının etkisi altında bulunmakta ve yeryüzünden görülebilmesi söz konusu olan bölümü de görülemeyecek kadar ince bir hilâl durumunda olmaktadır. Görülebilecek duruma gelmesi için Ay'ın içtima noktasından ayrılarak, güneşle dünyanın merkezini birleştiren doğruya 7 dereceden büyük bir açı meydana getirmesi şarttır.

Hesabın verdiği bu sonuçlar Türkiye'de yapılan gözlemlerle de teyit edilmiştir ülkemizin hilâl gözlemeye en elverişli 6 yüksek tepesine Başkanlığımzca yetkili heyetler gönderilmiş, 4 Ağustos akşamı hilâl hiçbir yerde görülmemiştir. Aynı gözlemlere 5 Ağustos akşamı da devam edilmiş ve ramazan hilâli, astronomi uzmanlarının önceden verdiği süre içinde görülmüş ve yine onların daha önce belirtmiş oldukları dakikada batmıştır. Dinî ölçü, hilâlin bir İslam ülkesinden görülebilmesi ise, bu durum karşısında 5 Ağustos tarihinde oruca başlamak mümkün değildir. Ancak, hemen belirtmeliyiz ki, 4 Ağustos akşamı hilâl, İslam ülkelerinden hiçbirinde görülememiş olmakla birlikte, aynı tarihte hesabın verdiği bilgiye göre Afrika'nın güneyinde bulunan bazı ülkelerden görülebilecek durumda olmuştur. Dünyanın herhangi bir yerinde, bu yerin İslam ülkesi olup olmadığına bakılmaksızın hilâlin görülmesi halinde ramazan veya bayramın ilan edilebileceği görüşü, yüksek heyetinizce benimsenebilecekse, bu takdirde 5 Ağustosta ramazan ilan eden ülkelerdeki uygulama doğru olacaktır.

b. 1398 h/1978 m. yılı şevval hilâlinin tespiti ile ilgili çalışmalarımız:

Ramazan Bayramı'nın bazı ülkelerde 3 Eylül günü, diğer bazılarında ise 4 Eylül günü yapıldığına daha önce işaret etmiştik. Şimdi bu ayla ilgili hesap ve gözlem sonuçlarını sizlere sunmak istiyorum.

Şevval hilâlinin kavuşum anı, 2 Eylül 1978 günü Greenwich saati ile 16.09'dur. Hilâlin yeryüzünden ilk defa görüldüğü yer ise, Avustralya'nın güneydoğu deniz bölgesidir. Ve "ru'yet" bu bölgede 3 Eylül günü Greenwich saati ile 07.17'de, (Mekke saati ile 10.17'de) sabit olmuştur. Bundan çıkan sonuç şudur:

3 Eylül günü bayram yapan ülkelerde, hilâl dünyanın hiçbir yerinde henüz görülmeden bayram namazı kılınmıştır. Anlaşılan şudur ki, 3 Eylül günü bayram yapan ülkelerde hilâlin yeryüzünden görülmesi ölçüsüne uyulmamakta, Ay'ın "ictima anı"na itibar edilmektedir.

Ülkemizde, şevval hilâli de yetkili heyetler tarafından gözlenmiş, astronomi uzmanlarının önceden verdikleri rakamları doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir.

c. 1398 h./1978 m. yılı zilhicce hilâlinin tespiti ile ilgili çalışmalarımız:

Astronomik hesaplara göre, zilhiccenin "ictima anı", 31 Ekim günü Greenwich saati ile 20.06 (Mekke saati ile 23.06)dır ve 31 Ekim akşamı dünyanın hiçbir yerinde hilâl görülmemiştir.

Bu tarihte ay, mesela Mekke'de güneşten 3 dakika, Fas'ta, 1 dakika önce batmış, şüphesiz görülmesi mümkün olmamıştır. Hilâl ilk defa 1 Kasım günü Greenwich saati ile 07.39'da (Mekke saati ile 10.39'da) Japon adalarıyla Yeniğine adalarını birleştiren hattın üzerinde olan deniz bölgesinde; aynı günün akşamı ise, bütün İslam ülkelerinde görülebilecek duruma gelmiştir.

Başkanlığımız, ramazan ve şevval hilâllerinde olduğu gibi, zilhicce hilâlini de çeşitli rasat noktalarında yetkili heyetlere gözletmiştir. Ayrıca 1978 Hac Mevsimi dolayısıyla Mekke'de bulunduğum için, 31 Ekim akşamı, beraberimdeki bir heyetle, Cidde yakınlarında bizzat kendim zilhicce hilâlini aradım. Hava ve atmosfer şartları elverişli olduğu halde, heyette bulunanlardan hiç birisi dürbünle dahi hilâli görememiştir. 1 Kasım akşamı ise, gözlemlere Cebel-i Nur'da devam edilmiş, maalesef, batı ufkunda meydana gelen koyu pus tabakası ve önümüzde kalan Mekke şehrinin aydınlığı yüzünden hilâli görmek mümkün olmamıştır. Türkiye'deki heyetlerimiz ise, 31 Ekim akşamı herhangi bir tespit yapamamışlar, 1 Kasım akşamı yaptıkları gözlemlerden de bir sonuç alamamışlardır.

Bu astronomik hesaplardan ve gözlemlerden çıkarılacak sonuç şudur ki, hilâlin görülmesi ölçüsünün benimsenmesi halinde,

Kurban Bayramı 11 Kasım 1978 Cumartesi günüdür. Ru'yet şartı aranmıyor ve hilâlin "ictima anı"nın girmiş olması ile yetiniliyorsa, bu takdirde, 10 Kasım 1978 Cuma günü, Kurban Bayramı günü olarak kabul edilebilecektir.

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, ramazan ve bayram günlerinin ilanında İslam dünyasında görülen ayrılığın asıl sebebi, bu ülkelerin bazılarında hesapla amel edilmesi, diğer bazılarında ise, hilâlin bizzat gözle görülmesi suretiyle hareket edilmesi değildir. Aslında, bu ülkelerin çoğunda, uygulanan yol, hesap yoludur. Aynı yol uygulandığı halde, ayrı metotların kullanılmış olması sebebiyle ayrı sonuçlara ulaşıldığı sanılmaktadır. Değerli misafirlerimizin açıklamaları ile sanıyorum, bu konu daha da aydınlığa çıkmış olacaktır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan sonra ortaya şu sorular çıkmaktadır.

1. Ramazan ve bayramların ilanında, dinî ölçülere uygun olarak, önceden yapılmış astronomik hesaplara dayanılmak suretiyle hareket edilebilecek midir? Yoksa bu

hesaplar yapılmış olsa bile, hilâlin gözetlenmesi ve buna göre hareket edilmesi zarureti üzerinde durulacak mıdır?

Bu sorunun cevabı üzerinde ikinci hicrî asırdan bu yana âlimler arasında tartışmaların süregeldiği malumlarıdır. Bu tartışmaların ışığında, Yüksek Heyetiniz de bu konuda kesin tercih ve tavrını ortaya koymak durumundadır.

2. Hesaba itibar edilecekse, Ay, "ictima anı"ndan sonra, 7 dereceden daha büyük bir açı yaparak Güneş'ten uzaklaşmadığı ve bu yüzden de yeryüzünden görülmediği halde "astronomik giriş" yani "ictima anı" ile sabit olmuştur diye, bazı kardeş ülkelerde yapıldığı gibi, ramazan ve bayram ilan edilebilecek midir?

3. İkinci soruya, "evet" diyebileceksek, mesele yoktur, "hayır" diyeceksek, hilâlin, dünyanın herhangi bir yerinde görülmesi halinde, İslam ülkelerinden herhangi birinde görülmüş olması şartı aranmaksızın ramazan ve bayram ilanı yoluna gidilebilecek midir?

4. Üçüncü soruya "hayır" diyeceksek, hilâlin İslam ülkelerinin herhangi birinde görülmesi şartı üzerinde mi durulacaktır? Yüksek Heyetiniz, kardeş İslam ülkeleri arasında birliğin sağlanabilmesi için bu soruları cevaplamak ve tercihini açıklıkla ortaya koymak durumundadır. Aslında bu toplantımızın, bazı İslam ülkeleri arasında bu konuda yapılmış ilk toplantı olmadığı hepinizin malumudur. Ancak, üzüntü ile belirtmeliyiz ki, çok iyi niyetlerle 26 Şubat - 3 Mart 1973 tarihleri arasında Kuveyt'te düzenlenmiş olan ilk toplantı ihtilafı giderici sonuçlar sağlamamış, daha sonraki yıllarda Cezayir'de yapılması Cezayir yetkililerince planlanan ikinci toplantı ise, bazı hazırlıklar yapılmış olmasına rağmen gerçekleşememiştir. Temennimiz odur ki, bu konferansımız, İslam ülkeleri arasındaki mezkur ayrılığı ortadan kaldırıcı kararlara ulaşmalı, konferansımızın sayın temsilci üyeleri de ülkelerine döndüklerinde bu kararların uygulanmasını sağlamalıdır.

II. YATSI NAMAZININ VAKTİ MESELESİ

Saygıdeğer Misafirler

Daha önce de arz ettiğimiz üzere, bir başka problemi, yatsı namazının vaktinin tespitinde bazı Avrupa ülkelerinde görülen ihtilafı huzurlarınıza getirmeyi de faydalı gördük.

Bilindiği gibi, yatsı namazı vaktinin girmesi, fıkıh kitapların da genellikle, guruptan sonraki kırmızı veya beyaz şafağın kaybolması esasına bağlı görülmüştür. Fukahanın bu konudaki dayanağı ise, Rasulullah (s.a.s.)'dan rivayet edilen ve yatsı vaktinin giriş

sınırını şafağın kaybolmasına bağlı gösteren hadislerdir. Bu ölçünün, değişmez ölçü olarak kabulü halinde, özellikle 45° enlem dairelerinden sonraki arzlarda yatsı namazını beklemek, Müslümanlar için oldukça zorlaşmaktadır. Bilhassa yaz aylarında, zaten geciken güneşin gurubu ile şafağın kaybolması arasındaki zaman uzamakta ve hele haziran ayında akşam ile yatsı namazları arasında 3 saati aşan bir zaman meydana gelmektedir. Yaz aylarında 50° enlem dairesinden sonra şafak hiç kaybolmamakta, batı ufkunda kırmızılık halen devam ederken, doğu ufkunda tekrar görünmekte, böylece yatsı namazının vaktini şafağın kaybolmasına bağlayan fıkhî görüş muvacehesinde yatsı vakti teşekkül etmemektedir. Kutup bölgelerine yaklaştıkça sadece yatsı namazının değil, 24 saat içinde kılınan diğer namaz vakitlerinin de teşekkül etmemesi gibi bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır.

+ 45° enlem dairesinin kuzeyinde kalan Avrupa ülkelerinde işçi olarak çalışan Müslümanların sayılarının birkaç milyonun üstünde olduğu malumlarıdır. Sadece 1.800.000 Müslüman Türk'ün bu ülkelerde yaşadığı, bizim yetkili mercilerimiz tarafından ifade edilmektedir. Şu halde en azından + 45° ile + 50° enlem daireleri arasında yaşayan bu Müslümanların yatsı namazlarını eda edebilmeleri için, dinimizin özüne ve naslara aykırı olmayan bir çözüm yolunun bulunması şarttır.

Çeşitli Avrupa ülkelerindeki İslam Merkezleri tarafından düzenlenen ve bu bölgelerdeki Müslümanlar tarafından halen tatbik edilmekte olan namaz vakitleri çizelgeleri incelendiğinde görülecektir ki, bunlar içinde yatsı namazının vaktini şafağın kaybolması esasına göre düzenlemek suretiyle, akşam–yatsı arasını 3 saatten daha fazla bir zaman farkı ile ayıranlar bulunduğu gibi, bu farkı saat olarak sabit tutanlar da mevcuttur. Böylece aynı şehirde yatsı namazını bazı Müslümanlar, akşam vaktinden 3 saat sonra kılarken, diğer bazılarının 1 saat sonra aynı namazı kılmaları gibi izahı güç bir durumla karşılaşılmaktadır.

Fıkıh kitaplarını incelediğimiz zaman görüyoruz ki, eski âlimler, yatsı vaktinin teşekkül etmediği yerler için çeşitli takdir ölçülerinden söz etmişlerse de, yatsı vaktinin çok geç teşekkül ettiği yerlerde nasıl bir uygulamaya gidileceğine temas etmemekle, bu yerlerde normal ölçünün cari olabileceğini düşünmüş olacaklardır. Biraz önce sözünü ettiğimiz ayrı uygulamaları gösteren bir çizelgeyi sizlere sunmak istiyorum.

Tarih:	Yer:	Akşam Vakti	Yatsı Vakti	Akşam-Yatsı arasındaki süre		Takvimi hazırlayan kuruluş
		S.D.	S.D.	S.	D.	
21.6.1978	London	21.27	22.27	1	00	The London Central Mosque
21.6.1978	London	21.21	23.33	2	12	The Federation of the Students Islamic Societies
21.6.1978	London	21.24	23.50	2	26	Diyanet İşleri Başkanlığı/Ankara
21.6.1978	London	21.26	24.31	3	05	Fazilet Neşriyat/İstanbul
21.6.1978	Brüksel	21.00	22.30	1	30	Central İslamique et Culturel De Belgique
21.6.1978	Brüksel	21.03	23.29	2	26	Diyanet İşleri Başkanlığı/Ankara
21.6.1978	Brüksel	21.06	00.13	3	07	Fazilet Neşriyat/İstanbul
21.6.1978	Paris	20.59	22.49	1	50	Institut Musulman Mosguée De Paris
21.6.1978	Paris	21.02	23.28	2	26	Diyanet İşleri Başkanlığı/Ankara
21.6.1978	Paris	21.05	00.14	3	09	Fazilet Neşriyat/İstanbul

Görüldüğü üzere, bu çizelge yukarıdan beri söylediklerimizi doğrulayıcı ve bu ülkelerde yaşayan Müslümanların yüz yüze kaldığı zorluğu açıkça ortaya koyucu niteliktedir. İncelendiğinde görüleceği üzere, çizelgede yer alan vakitlerden biri Başkanlığımızca hazırlanan Diyanet Takvimi'nden alınmıştır. Bu takvimde gösterilen yatsı namazı vakitleri için "en doğru tespit budur" şeklinde bir iddiamız olmadığı gibi, diğer takvimlerde yapılmış olan tespitler için de "bunlar yanlıştır" demek suretiyle peşin hükümle hareket ediyor değiliz. Huzurlarınızla yapılacak tartışmalar ve ilmî müzakereler sonunda bizi en doğru yola yöneltecek işaretlerin ortaya çıkacağını umuyoruz.

Başkanlığımızca Avrupa ülkeleri için hazırlanmış olan takvimde yatsı vakti tespit edilirken uygulanan usul kısaca şöyledir:

+ 45° enlem dairesine kadar olan yerler, normal bölgeler kabul edilmiş ve bu bölgelerin yatsı vakti tespit edilirken, şafağın kaybolması anı sınır sayılarak, fıkhın genel kaidesine uyulmuştur.

+ 45° enlem dairesinden daha kuzeyde olan yerler için ise, + 45° enlem dairesindeki akşam - yatsı arasındaki sure, sabit bir zaman olarak kabul edilmiş ve bu sure, akşam vakti üzerine ilave edilerek, yatsı vakti bulunmuştur. Böylece Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanların, özellikle sayıları birkaç milyonu bulan işçi kardeşlerimizin maslahatına daha uygun bir yol bulunmuş olabileceği düşünülmüştür. Bu yolu 1976 yılı takviminden bu yana tercih eden Başkanlığımız fukahanın 50° enlem dairesinden sonraki anormal bölgelerle ilgili takdirleri ile namaz vakitlerini gösteren tabiat olaylarını (Güneşin hareketlerini) namazın sebepleri olarak değil, sadece vaktin işaretleri olarak gören fıkhî anlayışı göz önünde bulundurmuştur.

Ayrıca, bazı fukahanın, çalışan insanlar (işçiler) için, akşamla yatsı namazını birlikte kılmanın mümkün olabileceği şeklindeki görüşleri de, daha çok işçilerin yararlanacağı bu takvim hazırlanırken dikkate alınmıştır.

Şimdi izninizle, yatsının vakti ile ilgili olarak, Yüksek Heyetinizin açıklamalarına sunmak istediğim sorulara geçiyorum.

1. Yatsı namazının vakti için, bu vaktin akşam vaktinden çok geç de olsa teşekkül ettiği 45° - 50° enlem daireleri arasın da kalan yerlerde de, şafağın kaybolması prensibine bağlı kalınması, dinî bakımdan zorunlu mudur? Zorunlu ise, bu uzun sure yüzünden yatsı namazı vaktini beklemeye gücü yetmeyip terk eden veya her şeye rağmen, güneşin gurubundan 1 - 2 saat sonra namazını kılan Müslümanların problemi karşısında görüşümüz ne olacaktır?

2. Böyle bir zaruretten söz edilmeyecekse Müslümanların maslahatına en uygun ve dinin özüne aykırı düşmeyecek hal tarzı ne olmalıdır?

Saygı değer misafirler.

Konferansımızdan çözüm bekleyen asıl konumuzla, özellikle Avrupa ülkelerinde işçi olarak çalışan Müslümanlar için önem arz eden bir başka önemli problemi huzurlarınıza ve değerli görüşlerinize sunmuş bulunuyorum. Dikkat buyrulursa buraya kadar yaptığım açıklamalarda, her iki konuda da Başkanlığın görüşlerine ve tercihlerine değinmemeye, sadece meseleleri ortaya koymaya çalıştım. Sizler, bu problemlerle ilgili görüşlerinizi ortaya koymadan önce, mezkur problemleri çözümlemede yardımcı olur ümidi ile Bakanlığımca hazırlanan tebliği de yüksek takdir ve değerlendirmelerinize

sunmuş olacağım. Şimdilik sözlerimi burada kesiyor, beni dinlemek nezaketini gösterdiğiniz için hepinize şükranlarımı ve derin saygılarımı sunuyorum.

İKİNCİ BÖLÜM
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIGININ KONU İLE İLGİLİ DÜŞÜNCE VE TEKLİFLERİ

Saygıdeğer Misafirler,

Hatırlayacağımız üzere, açılış konuşmamda konferansımıza getirdiğimiz problemleri sizlere arz etmiş, bu problemlerin çözümü ile ilgili taslak görüşlerimizi değerli tartışmalarınıza bir ölçüde de olsa ışık tutması ümidiyle daha sonra sunacağımızı ifade etmiştim. Şimdi yüksek müsaadelerinizle bu maruzatımı ve Başkanlığın görüşünü arz edeceğim.

I. KAMERÎ AY BAŞLARININ TESPİTİNDE UYGULANACAK METOTLA İLGİLİ DÜŞÜNCE VE TEKLİFLERİMİZ

Aziz Misafirler,

Yüksek malumları olduğu üzere, İslamî hükümlere göre namaz vakitlerinin belirlenmesinde Güneş'in hareketlerinin (daha doğrusu, Dünya'nın kendi ekseni etrafındaki günlük hareketi ile Güneş etrafındaki yıllık hareketinin); oruç hac, zekât, fıtır sadakası, kurban, bayram gibi ibadetlerin zamanlarının tespitinde ise Ay'ın aylık ve yıllık hareketlerinin esas alınması gerekmektedir. Söz konusu ibadetlerin zamanlarının isabetle tayin edilebilmesi ise kamerî ay başlarının, özellikle ramazan, şevval ve zilhicce aylarının ilk günlerinin doğru olarak tespitine bağlıdır. Fıkhî eserlerin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, İslam müçtehit ve fakihlerinin büyük çoğunluğu, Rasulullah (s.a.s.) Efendimizin, değişik lafızlarla - hemen hemen - belli başlı bütün hadis kitaplarında rivayet edilmiş olan "***Ramazan hilâlini görünce, oruca başlayın; şevval hilâlini görünce bayram yapın. Hava kapalı olur da, hilâl görülemezse*** (şaban ve ramazan aylarını) ***30 güne tamamlayın.***"[2] hadis-i şerifi ile istidlâl etmişler, kamerî ay başlarının tespitinin, bu aylara ait ilk hilâllerin görülmesi, bu mümkün olmadığı takdirde, ayın 30 güne tamamlanması ile olacağını, bu konuda hesapla ve müneccimlerin sözleriyle amel etmenin dinen caiz olmayacağını savunmuşlardır.

2 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 3-9; Ebû Dâvûd, Savm, 4; Tirmizî, Savm, 2; İbn Mâce, Sıyâm, 7; Dârimî, Savm, 2.

Buna karşılık, sayıca az olmakla birlikte kamerî ay başlarının (ramazan, şevval ve zilhicce hilâllerinin) hesapla da tayininin mümkün, caiz ve hatta zaruri olduğunu ifade eden muhakkik fakihler de her asırda bulunmuştur.

Kamerî ay başlarının tayininde, mutlaka ru'yetin esas olduğunu, hesapla amel etmenin caiz olmadığını savunan fakihlerin belli başlı delilleri şunlardır.

1. Hadis-i şerifte: "***Hilâli görmedikçe oruca başlamayın hilâli görmeden orucu bırakıp bayram yapmayın. Hava kapalı olur da, hilâli göremezseniz, ayı 30 gün takdir edin***."[3] buyurulmuştur.

Diğer bir rivayette ise : "Hilâli görünce oruca başlayın. Hilâli görünce orucu bırakıp bayram yapın. Hava bulutlu olur da hilâli göremezseniz, takdir edin, yani adedi 30 güne tamamlayın" buyrulmuş, hesaptan ve müneccimlerin verecekleri bilgiden söz edilmemiştir. Aksine hilâlin görülmesi, görülemediği takdirde ayın 30 güne tamamlanması emredilmiştir. Hesapla amel edilmesi caiz olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.) 30'a tamamlamayı emretmez "Hesap bilenlere başvurunuz" buyururdu.

2. Peygamberimiz (s.a.s.) müneccimlere inanmayı ve ilm-i nücum ile meşguliyeti yasaklamış, "***Kim bir kahine veya müneccime gider de*** (ondan gaibe ait haber sorarsa) ***Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur***."[4] buyurmuştur.

3. İlm-i nücum hayal ve tahminden ibarettir. Ne kesin bilgi, ne de galib zan ifade eder. Bu sebepledir ki, kamerî ay başlarının tayininde bu ilme itimad edilemez.

4. Dinî vazifelerin vakitlerini hesapla tayin etmek, hesap bilenlerin azlığı sebebiyle, dinî hükümlerin ifasını zorlaştırır. Din kolaylıktır. Bu sebeple ibadet zamanlarının tayini, âlimin de cahilin de kolaylıkla tatbik edebileceği basit esaslara bağlanmıştır.

5. Hesaba göre kamerî ay, ne 29, ne de 30 olmayıp 29,5 gündür, yani kesirlidir. Hâlbuki oruç tam gün ölçüsüne bağlıdır.

6. Hesapla ay başlarını (hilâli) tayin, şuhudi ilim değil, istidlali ilimdir. İstidlali ilim ehl-i fen ve havassa aittir. Hesapla hilâlin belirlenmesi, halkı körü körüne taklide mecbur kılmak, şuhudi ilim zevkinden mahrum bırakmak demektir.

7. Kur'an-ı Kerim'de, Bakara suresinin 185. ayetinde "***Sizden her kim ramazan ayına şahit olursa oruç tutsun.***" buyrulmaktadır. "Şuhûd" kelimesi "huzur" yani

3 Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, ***Sahîh-i Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî,*** VII, 188-189, el-Matbaatü'l-Mısriyye bi'l-Ezher, Kâhire 1929.

4 İbn Abidin, Muhammed b. Muhammed b. Emin b. Ömer, ***Mecmâatu'r-Resâil***, I, 245, İstanbul 1325.

"ikamet" anlamına geldiği gibi bir şeyi kesinlikle bilmek ve görmek anlamlarında da kullanılır.

Bu duruma göre müfessirler, ayet-i celileyi:

a. Her kim ramazan ayında misafir olmayıp mukim olursa,

b. Her kim ramazan ayının başladığını yakinen bilirse,

c. Her kim ramazan hilâlini görürse… şeklinde açıklamışlardır.

Ayete verilen ikinci manadaki yakinen bilme yolu mutlak değil, "hilâli görünce oruca başlayınız ... "hadis-i şerifi ile tefsir ve takyid edilmiştir. Bu sarahat karşısında, bir başka bilgi yolu olarak hesap yoluna meyletmeye mesağ yoktur.

Kamerî ay başlarının, özellikle ramazan, şevval ve zilhicce hilâllerinin ru'yetten başka astronomik hesaplarla da tayin edilebileceği görüşünü benimseyen âlimler, hesabı kabul etmeyenlerin ileri sürdükleri itirazlara şöyle cevap veriyorlar:

1. "***Ramazan hilâlini görünce oruca başlayın. Şevval hilâlini görünce oruca bırakın. Hava kapalı olursa, ayı 30 güne tamamlayın***." anlamındaki hadis-i şerifler, kamerî aylara ait ilk hilâllerin hesapla tayin edilmesini yasaklamamakta; Müslümanların oruç, hac, kurban, fıtır sadakası ve bayram gibi ibadetlerini ifa için, Kamer'in hareketlerine ait ince hesapları öğrenmekle mükellef kılınmadıklarını, bu iş için avamın da havassın da bilip tatbik edebileceği ru'yet yolunun kullanılabileceğini göstermektedir.

2. Hadis-i şerifte yasaklanan ilm-i nücum, günümüzün müspet ve modern astronomi ilmî değildir. Bugünün müspet ilmî olan astronomiyi, İslam'ın yasaklamış olması muhaldir. Burada işaret edilen ve yasaklanan şey; yıldızların hareketlerinden geleceğe ait haber ve hükümler çıkarmaya ve birtakım hurafi bilgiler elde etmeye çalışılmasıdır. Nitekim, âlimler bu ve benzeri hadis-i şeriflerde geçen "müneccim" terimini, "yıldızların doğup batmasından geleceğe ait haber veren kimse" "kahin" terimini ise "Bir şeyi vukuundan önce haber veren veya gayb hakkında hüküm veren kimse" diye tarif etmişlerdir.[5]

Aslında bu hadis-i şeriflerde zemmedilen kişiler, bütün kudret ve tasarrufun gök cisimlerine ait olduğunu ileri süren müşrik Arap kâhinleri ve bakıcılarıdır. Gerçekten de bunlara inanan ve bunların ardından gidenlerin küfründe şüphe yoktur. Hesabın ve yıldızların bazı bilgileri elde etmede birtakım işaretler ve vasıtalar olduğuna inanan ve elde ettiği bilgilerle amel eden kişilere küfür isnad etmekten, herkesin Allah'a sığınması gerekir.[6]

5 İbn Abidin, ***Mecmâatu'r-Resâil***, I, 245.
6 İbn Abidin, ***Mecmâatu'r-Resâil***, I, 246.

3. Mutekaddim fakihlerin hads ve tahminden ibaret sayarak, galib zan bile ifade etmeyeceğini söyledikleri hesap ve ilm-i nücum, günümüzün hesabı ve astronomisi değil, belki bu ilme ait ilk ve çok sınırlı bilgilerdir. Günümüzde astronomi ilminin elde ettiği sonuçlar ve hesaplar kesindir.

4. Ramazan, şevval ve zilhicce aylarına ait hilâllerin hesapla tayin ve tespiti için bütün Müslümanların astronomi ve ince hesapları öğrenmeleri gerekmez. Nitekim herkes hilâl aramakla da sorumlu tutulmamış, toplum içinden birkaç kişinin, hatta bir-iki kişinin hilâli arayıp görmesi ile diğerlerinden sorumluluk kalkmıştır. Özellikle günümüzde hesap, artık ru'yetten daha kolay, toplumlar için çok daha pratik hale gelmiştir. Bu itibarla, hesapla hilâlin tayini, Müslümanlar üzerine külfet ve meşakkat değil, bilakis kolaylıktır.

5. Kamerî ayların hesaba göre kesirli olması, bazı ayların 29 gün, bazılarının da 30 gün itibar edilmesi anlayışına aykırılık ifade etmez. Ru'yet ölçüsüne göre yapılan hesap sonucunda da, kamerî aylar pek ala bazen 29, bazen de 30 gün olmaktadır.

6. Müslümanların tamamının hilâli görerek şuhudi ilim zevkine ermeleri aklen mümkün ise de, tatbikatta hiç vaki olmamıştır. Göreni taklit ile hesap ile haber vereni taklit arasında sonuç bakımından hiçbir fark yoktur.

7. "Hilâli gördüğünüzde oruca başlayınız ..." mealindeki hadis-i şerifi, "Sizden kim ramazanın başladığını kesinlikle bilirse, oruç tutsun" anlamındaki ayet-i kerimede gecen "bilgi"yi ru'yetle sınırlayıcı olarak görmek doğru değildir. Önemli olan bu bilgiye ermektir. Bu da ru'yetle olabileceği gibi, hesapla da mümkündür. Hadis-i şerifteki emir, vucub için değil, irşad içindir. Ramazana başlamayı ve bayram yapmayı sağlayacak sınırı göstermektedir. Bu sınırın tespiti, hilâli gözleyerek, ru'yetin sübutu ile olabileceği gibi, hesaba başvurarak da mümkündür. Şari'in gayesi, hilâli göstermek değil, hilâlin sübutunu tayin yolu ile oruca başlatmak veya iftar ettirmektir. Bu itibarla, mezkur hadis-i şerifi, bu ayet-i kerime'de işaret edilen bilgi yolunu ru'yetle sınırlayıcı olarak görmek, isabetli olmasa gerektir.

Aziz Misafirler,

Bilindiği üzere Cenab-ı Hak bütün kâinatı belli bir düzen içinde yaratmıştır. Kâinatta mevcut, değişmeyen bu nizam ve düzene Kur'an-ı Kerim diliyle "sünnetullah"[7] denilmektedir.

7 Fâtır Sûresi, 35/43.

Güneş ay ve yıldızlar da bu değişmeyen nizam içinde Allah'ın emrine ram olmuşlardır.[8] İnsanoğluna düşen, gerekli çalışma ve araştırmayı yapıp kâinattaki değişmeyen düzenin sırrını kavramaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerimde: "***Güneş'i ışıklı ve Ay'ı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için aya konak yerleri düzenleyen O'dur. Allah bunları ancak gerçeğe göre yaratmıştır. Bilen millete ayetleri uzun uzadıya açıklıyor. Gece ile gündüzün birbiri ardına gelmesinde, Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında O'na karşı gelmekten sakınan kimseler için ayetler vardır***."[9] buyurulmaktadır.

Bir başka ayet-i celilede ise: "Güneş ve ay belli ve sabit bir hesaba göre hareket ederler."[10] buyurulmuştur.

Görüldüğü üzere, bu ayetlerin ilkinde, insanların ay ve yılları hesaplayabilmeleri için kamere menzileler tayin edildiği açıklanmaktadır. Ayrıca İlahî kudret ve azametin anlaşılabilmesi için Güneş ve Ay'ın hareketlerinin öğrenilmesi, gök bilime önem verilmesi teşvik edilmiştir.

İkinci ayet-i celilede ise, Güneş ve Ay'ın gelişi güzel değil, sabit bir düzen ve hesap uyarınca hareket etmekte oldukları beyan buyrulmuştur.

Ayet-i kerimelerdeki bu açıklık karşısında, Güneş'in ve Ay'ın hareketlerini salisesine kadar tespit edebilen günümüz astronomisine karşı menfi tavır almak, istiğna göstermek ve dinî günlerin tayininde bu unsurdan yararlanmayarak, yalnız ru'yet üzerinde ısrar etmek kanaatimizce Kur'an'ın ve sünnetin ruhuna aykırı davranmaktır.

Rasülullah (s.a.s.) Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: "Biz ümmî bir milletiz. Ne yazı biliriz, ne de hesap yapmayı. Size gerekli olan, ayın bazen 29, bazen da 30 gün olduğunu bilmekten ibarettir." buyurmuştur.[11]

Bu hadis-i şerifle yukarda gecen "Ramazan hilâlini görünce oruca başlayın. Şevval hilâlini görünce iftar edin. Hava ve atmosfer şartlan dolayısıyla hilâl görülemediğinde ayı 30 güne tamamlayın." anlamındaki hadis-i şerif birlikte incelenecek olursa, Rasulullah (s.a.s.)'ın kamerî ayların başlangıçlarını tayinde ru'yeti esas almasındaki sebebin, o günkü toplumda yazının ve ayın hareketleri ile ilgili hesapların bilinmemesi olduğu görülür. O günkü toplumun içinde bulunduğu şartlara ve imkânlara uygun olarak

8 A'raf Sûresi, 7/54.

9 Yûnus Sûresl, 10/5, 6.

10 Rahmân Sûresi, 55/5.

11 Buhârî, Sıyâm, 13; Müslim, Sıyâm, 15; Babanzâde Ahmed Naim - Kâmil Miras, ***Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,*** VI, 258 (Hadis No: 908), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.

gösterilen bilgi yolu üzerinde bu gün de ısrar göstermek ve İslam'ın her vesile ile teşvik ettiği müsbet bilimin sonuçları karşısında müstağni davranmak, doğru olmasa gerektir. Bu hadis-i şerif açıkça göstermektedir ki, kamerî ay başlarının tayininde hilâl gözleme yolunun gösterilmesi, o günkü şartların ortaya koyduğu bir zarurettir. Görüldüğü üzere hadis-i şerif bir illete bağlıdır. Yani hilâlin görülmesi kaidesini bir sebebe bağlı olarak vazetmiştir. Çünkü Şari'in gayesi oruçtur, iftardır ve bunların vaktinde yapılmasıdır. Hilâlin görülmesi ile vaktin tayini, O'nun gayesi değildir.

Yüksek malumlarıdır ki, dinî hükümler "mekasıd" ve "vesail" olmak üzere iki kısımdır. Ramazan ayında oruç tutmak, şevvalin ilk günü iftar etmek, fıtır sadakası vermek, zilhiccenin dokuzuncu günü Arafat'ta vakfe yapmak ... gibi hükümler mekasıd; bu ibadetlerin ifa edileceği günlerin ve vakitlerin tespiti için uygulanacak metotlar ise vesâildir. Dinin vesile kısmına giren hükümleri zaman, mekân ve şartların değişmesi ile değişebilir. Çünkü bunlar maksat değil, maksada götüren vasıtalardır.

Fukaha beyan etmiştir ki; "Şer'i hükümler illet ve sebeplere bağlıdır. İllet sabit olduğu zaman, hüküm de sabit olur. İllet ortadan kalkınca, bu illete bağlı olan hüküm de ortadan kalkar."[12]

Bunun İslam hukukunda pek çok örnekleri vardır. Birkaçına değinmeyi uygun buluyorum.

a. Zeyd b. Halid el-Cüheni'nin rivayet ettiğine göre Rasulullah (s.a.s.)'dan bir kimse lükatanın (yani yitiğin) hükmünü sormuş, Rasulullah (s.a.s.) da yanında bir yıl muhafaza ederek ilan etmesini, bir yıl içinde sahibi çıkmazsa bu yitiğin, bulana ait olacağını beyan etmiştir. Aynı kişi, yitik koyunun hükmünü sormuş, Rasulullah (s.a.s.) aynı mealde cevapta bulunmuştur. Daha sonra yitik deveyi de sorunca: "Ondan sana ne ... o hayvanın su tulumu ve gezecek tabanı beraberindedir. Sahibi buluncaya kadar kendi kendine barınabilir."[13] buyurmuştur.

Bu hadis-i şerife göre, bulan tarafından alınıp muhafaza edilmediği takdirde yok olacak lukataların, bulunduğu yerden alınarak muhafaza ve ilan edilmesi, deve gibi kendini yırtıcılara karşı koruyabilecek ve sahibi tarafından bulununcaya kadar yaşayışını sürdürebilecek hayvanların ise kendi hallerine terkedilmeleri gerekmektedir. Bu uygulamaya, Hz. Osman'ın hilafetine kadar devam edilmiştir. Hz. Osman, yitik develerin de bulan tarafından muhafaza edilmesini, gerekirse satılmasını, sahibi ortaya

12 Bkz: Zerkâ, Mustafa Ahmet, ***el-Fıkhu'l-İslâmi fî Sevbihi'l-Cedid***, II, 905, Dımaşk 1385/1965.

13 Buhârî, İlim, 28; Müslim, Lukata, 1; Mâlik, Akziye, 46.

çıktığında satış bedelinin ödenmesini emretmiştir.[14] Çünkü Hz. Osman, halkın ve cemiyetin ahlakında bozulma başladığını görmüş, böyle bir tedbirle yitik devenin hırsız bir kimsenin eline geçmesini önlemek istemiştir.

Bu tedbir, zahiren Rasulullah (s.a.s.) Efendimizin yukardaki emrine aykırı görünüyorsa da, gerçekte Şari'in gaye ve maksadına uygundur. Çünkü bunda asıl olan, mal sahibinin malını yok olmaktan kurtarmak ve onun eline geçmesini sağlamaktır.

b. Rasulullah (s.a.s.) sünnetin ve kendi sözlerinin Kur'an-ı Kerim'le karıştırılması endişesiyle "***Benden, Kur'an-ı Kerim'den başka hiçbir şey yazmayınız. Kim böyle bir şey yapmışsa, onu imha etsin.***"[15] buyurmuştur. Bu yasak gereğince, ashab ve tabiun devirlerinde hadis-i şerifler yazı ile zapt olunmamış, şifahen nakil ve hıfz edilegelmiştir. Kur'an-ı Kerim nüshaları her tarafa yayıldıktan ve hafızalara yerleştikten sonradır ki, sünnet ve hadisin yazılmasını yasaklanmasını gerektiren sebepler ortadan kalkmış, Halife Ömer b. Abdülaziz sünnetin yazı ile tespitini emretmiş; İslam âlimlerince de sünnetin yazı ile tespiti vacip hükmünde görülmüştür. Çünkü onu zayi olmaktan kurtarmak, ancak yazmakla mümkündür.

c. Tevbe suresinin 60. ayetinde "masarif-i zekât" arasında zikredilen müellefe-i kuluba zekât verilmesi şeklindeki uygulama, Hz. Ömer'in içtihadı ile durdurulmuş, Hz. Ömer'in bu içtihadı ashaptan hiç kimse tarafından red ve inkâr edilmemiş, muellefe-i kulüba zekât verilmemesi hususunda icmâ vaki olmuştur.[16]

d. Riba ile ilgili hadis-i şeriflerde, altın ile gümüşün cinsleri ile mübadelelerinin tartı ile buğday, arpa, hurma ve tuzun ise ölçek ile yapılması emredilmiştir.[17] Bu sebeple, başta Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed olmak üzere Hanefî müçtehitleri, halk bu konudaki uygulamasını değiştirmiş de olsalar, Rasulullah (s.a.s.)'ın -riba ve fazlalığı önlemek için- ölçek ile mübadelelerini tayin etmiş olduğu buğday, arpa, hurma ve tuzun ebediyen ölçek ile mübadele edilebileceği; altın ve gümüşün de ebediyen tartı ile mübadele edilmesi gerektiği; hadis-i şerifte tasrih edilmeyen diğer eşyanın ise halkın örf ve âdetine göre ölçü tartı ve sayı ile mübadelelerinin caiz olduğu içtihadında bulunmuşlardır. Ancak Ebu Yusuf, Harun Reşid devrinin baş kadısı olduktan

14 Mâlik, Akziye, 51.

15 Müslim, Zühd, 83; Dârimî, Mukaddime, 42.

16 Mergınânî, Burhaneddîn Ebu'l Hasen Ali b. Ebû Bekir, ***el-Hidâye fî Şerh'i Bidâyeti'l Mübtedî*** (Leknevî Şerhi ile birlikte), II, 219, İdâretü'l Kur'ân ve'l 'Ulûmi'l İslâmiyye, Karaçi/Pakistan 1417.

17 Konu ile ilgili hadisleri topluca görmek için bkz: Tahavî, Ebû Ca'fer, Şerhu Meâni'l-Âsâr, IV, 4; IV, 65-68; Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, ***Neylü'l-Evtâr Şerĥu Münteḳa'l-Aħbâr***, V, 215-221, Thk: Ebu Muaz Tarık, Daru İbni'l-Kayyım; Daru İbni'l-Affan, Riyad 1426/2005.

sonra, Müslümanların yaşadıkları çeşitli bölgelerde birbirinden farklı örf ve adetlerin bulunduğunu görerek söz konusu hadis-i şerifleri, bazı şeylerin ölçek, bazı şeylerin de tartı ile mübadelesini tayin etmek için değil, Asr-ı Saadet'te halkın cari olan örf ve âdeti üzere varit olduğu görüşüne varmıştır. Bu konudaki nasları da örf ile talîl ederek, ilk içtihadından rücu etmiştir. Onun ikinci içtihadına göre hadis-i şeriflerde zikredilmeyen diğer eşyada olduğu gibi eşya-ı sittenin de (6 çeşit eşya) halkın örf ve adetine göre ölçek tartı veya sayı ile mübadeleleri caizdir. Başta Kemal b. Human olmak üzere, Ebu Yusuf'un bu ikinci içtihadını muhakkik fakihlerden birçoğu halkın maslahatına daha uygun bularak Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in içtihadına tercih etmişlerdir.[18]

Görüldüğü üzere, özel bir durum veya sebebe bağlı olan hükümler bu özel durum ve sebeplerin zâil olması ile ortadan kalkmakta, her hüküm kendi sebep ve illeti ile devam etmektedir. Sebep ve illet zâil olunca, buna bağlı hüküm de son bulmaktadır.

Kamerî ay başlarının tespitinde, fakihlerin "Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın..." ve benzeri hadis-i şeriflere istinaden ru'yeti esas almaları o devirlerde yapılabilen astronomik hesapların ay başlarının tespitte yeterli olmadığındandır. Bu illet Hz. Peygamber (s.a.s.)'in - daha önce zikrettiğimiz - "Biz ümmî bir milletiz. Ne yazı biliriz ne de hesap yapmayı..." mealindeki hadis-i şerifinde açıkça görülmektedir. Ay başlarının tayininde hilâl gözleme yolunun seçilmiş olması, hesapla bunu yapmanın -o gün için- mümkün olmadığındandır. Özellikle günümüzde ise, artık Ay'ın bütün hareketleri, en ince teferruatına kadar hesaplanabilmekte, gerek kavuşum (içtima) gerekse yeryüzünden hilâl halinde ilk defa görülebileceği yer ve zaman kesinlikle bilinebilmektedir.

Mutlaka ru'yete bağlı kalmayı ve hesabı reddetmeyi gerektiren sebep ve illet ortadan kalktığına göre, astronomik hesapların sağladığı imkan ve kolaylıklardan yararlanmamak için herhangi bir sebep mevcut değildir. Esasen -daha önce de işaret edildiği üzere- tabiî ve müspet ilimlerin İslam dünyasında gelişmeye başladığı tabiün devrinden itibaren her asırda - sayıca az da olsalar - bir kısım muhakkik fakihler ramazan, şevval ve zilhicce hilâllerinin tespitlerinde hesapla amelin caiz olduğu içtihadında bulunmuşlardır. Nitekim Ayni'nin[19] naklettiğine göre tabiünun büyüklerinden bazı kimseler, hesap yolu ile Kamer'in menzillerinin tespitine itibar edilebileceğini kabul etmişlerdir. İbn Süreyc'in rivayetine göre, Mutarrıf b. Abdüllah b. Şıhhir ile İbn Kuteybe bunlardandır.[20] Bu zatlar, yukarda çeşitli vesilelerle zikredilen hadis-i şerifteki "Hava kapalı olursa,

18 Bkz: İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdu'l-Vâhid es-Sivâsî, ***Şerh-u Fethi'l Kadîr ale'l-Hidâye Şerh-i Bidâyeti'l-Mübtedî,*** V, 283; Zerkâ, ***el-Fıkhu'l-İslâmî,*** II, 889 - 894.

19 Aynî, Bedruddîn, ***Umdetü'l-Kârî,*** X, 271, Mısır, ty.

20 Kurtubî, ***el-Câmiü'l-Ahkâmi'l-Kur'ân,*** II, 293, Kahire 1354/ 1935.

takdir yoluna başvurun" cümlesini, cumhurun anladığı "Sayıyı 30 güne tamamlayarak takdir edin" şeklinde degil "Ay'ın menzillerini hesapla tayin ve takdir edin" diye tefsir ve izah etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise bu sözü "Hava kapalı olduğu zaman, hilâli bulutların altında varmış gibi kabul edin" şeklinde anlamıştır. Onun içtihadına göre, şabanın 29'uncu günü havanın kapalılığı sebebiyle hilâl görülemezse, ertesi günü ramazanın 1. günü itibar edilerek oruca başlanması gerekir. Abdullah b. Ömer'in görüşü de budur.

Hadis-i şerifteki "onu takdir ediniz" tabirinin, "hesapla tayin ve takdir ediniz" şeklinde anlaşılması, özellikle yılın çoğu günlerinde havanın kapalı olduğu, güneşin bile ayda ancak birkaç gün görülebildiği coğrafi bölgeler için de, uygulamada kolaylık sağlayıcı niteliktedir. Aksi halde, bu bölgelerde ramazan hilâlini görmek çoğu zaman mümkün olmadığı gibi, şaban hilâli için de aynı durum söz konusu olduğundan, önceki ayı 30 güne tamamlamak da genellikle mümkün olmayacaktır. İbn Süreyc'in nakline göre, İmam Şafiî de ayın hilâl durumunun astronomik hesaplarla tayin edilebileceği kanaatini benimseyen kimselerin, hesapla amel etmelerinin caiz olduğunu söylemiştir.[21]

Yedinci hicrî asrın içtihat derecesine ulaşmış fakihlerinden Takıyyüddîn İbn Dakîki'l-Îd ise şu görüşleri ile sürmüştür: "Ayın kavuşum zamanının hesapla tespitine göre ramazan orucuna başlanamaz. Çünkü ayın hilâl halinde yeryüzünden görülebilmesi kavuşum zamanından 1-2 gün daha sonra vaki olur. Şeriat, ayın kavuşum (içtima) anını değil, hilâl halini ay başına esas almıştır. Fakat bulut, toz, sis vs. gibi görüşe mani bir sebeple görülemeyen hilâlin ufuktaki varlığı hesapla tayin edilebilirse, şer'î sebep meydana geldiği için, yeni ayın başlaması gerçekleşmiş olur. Çünkü yeni ayın başlamasında şart olan, hilâlin bizzat görülmesi değil, ayın hilâl halinde ufukta mevcut olmasıdır. Görülmüş olsa da, olmasa da, ilk hilâl hali ile, dinen yeni ay başlamıştır. Bu durum, kesinlikle bilindiğinde, bu bilgi ile amel vacip olur."[22]

Şeyh Bahît ise İbn Dakîk'in yukardaki sözlerini teyit ederek: "Ben de hesap ile amel edilmesi görüşünde olanlara katılıyorum. Çünkü ister fakihlerden, isterse diğer kimselerden olsun, ehl-i şeriat, herhangi bir meselede o konudaki bilgi ve tecrübesi olan kimselere başvururlar. Mesela: Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin lafızları, dilcilerin sözlerine göre açıklanmış; mütehassıs bir doktorun tavsiyesi halinde ramazanda oruç tutmamak veya tutulan orucu bozmak caiz görülmüştür. O halde, ramazan, şevval ve diğer ayların hilâllerinin tayinlerinde bu konuda yetkili astronomi uzmanlarının bilgi, tecrübe ve hesaplarından yararlanmaktan bizi alıkoyan sebep ne olabilir? Kaldı

21 Endelûsî, Muhammed b. Abdi'l-Vahhâb, ***el-Azbu'z-Zülâl***, I, 244, Katar 1973; el-Hidaye Dergisi, 1398/1978, Sayı 6, Sayfa 82, Tunus.

22 Endelûsî, ***el-Azbu'z-Zülâl,*** I, 249-250.

ki, "*Güneş ve Ay, sabit, değişmeyen bir hesapla seyrederler.*"[23] "*Güneş'i ışıklı ve Ay'ı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmemiz için Ay'a konak yerleri düzenleyen O'dur. Allah bunları ancak gerçeğe göre yaratmıştır. Bilen millete ayetleri uzun uzadıya açıklıyor. Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında, O'na karşı gelmekten sakınan kimseler için ayetler vardır.*"[24] mealindeki ayet-i kerimeler, Güneş ve Ay'ın değişmeyen sabit bir düzen için hesapla seyrettiğini beyan etmektedir. Astronomların verdikleri bilgilerin kesinliği ise, ay ve güneş tutulmaları konusunda önceden verdikleri bilgilerin, aynen gerçekleşmesi ile sabittir.

Ru'yete engel çeşitli sebepler yüzünden hilâl görülememiş de olsa, astronomların, ru'yete mani sebepler olmasaydı ayın ilk hilâl halinde görülebilecek durumda olduğunu ittifakla haber vermeleri, hilâlin ufukta mevcudiyeti konusunda kesin ilim ifade eder.

Ramazan orucuna başlama konusunda Bakara suresinde "*Sizden kim ramazan ayına şahit olursa, oruç tutsun.*" buyrulmuştur. "Ramazana şahit olmak demek, ya "O ayda seferde olmayıp mukim olmak" veya "Ramazan ayında bulunduğunu ve bu ayın başladığını kesin şekilde bilmek." demektir. Ayetten zâhir olan, ikinci manadır. Çünkü "şuhud", "ilim" anlamındadır. İşte bu ilim, yani ramazan ayının başladığını (bu aya ait hilâlin ufukta görülebilecek hale geldiğini) kesinlikle bilmek, oruç tutmanın vacip oluşunun sebebidir. Bu açıklamaya göre, söz konusu ayet-i celile'nin ifade ettiği mana, "İçinizden kim, ramazan ayının başladığını kesinlikle bilirse, bu ayda oruç tutmakla yükümlü olur." demektir.

Konu ile ilgili hadis-i şerifler gereğince, dinen ramazan ayının başlaması, bu aya ait ilk hilâlin, güneşin batmasından sonra, yeryüzünden görülebilecek bir halde, ufukta mevcut olmasıdır. Bu duruma göre, ister bizzat görmek, ister gördüğünden emin olduğu bir kimseden duymak, ister hakimin konu ile ilgili emir ve hükmünü öğrenmek, isterse hilâlin ufukta görülebilecek bir durumda bulunduğunu, ru'yete engel bir durum olmasaydı görülebileceğini astronomik hesaplar sonucunda bilmek gibi ilim yollarından biri ile, guruptan sonra hilâlin ufukta mevcut olduğunu kesin şekilde ve hatta galib zanla bilen kimseye oruca başlamak vacip olur."[25] demektedir.

8. hicrî asırda yaşayan Şafiî fakihlerinden es-Sübkî de hesap ile amel etmeyi benimseyen ve bu konuda uğradığı tenkitlere rağmen görüşünü ısrarla savunan âlimlerden biridir. Bu konuda kaleme aldığı müstakil risalesinde Sübkî: "Ayın otuzuncu

23 Rahmân Sûresi, 55/5.
24 Yûnus Sûresi, 10/5-6.
25 Endelûsî, *el-Azbu'z-Zülâl,* I, 251-252.

gecesinde hilâlin görüldüğüne şahadet edenlere karşı, astronomi ve hesap uzmanları, "Hesaba göre bu gece hilâlin görülmesi mümkün değildir." deseler, astronomi ve hesap uzmanlarının sözü ile amel edilip, şahitlerin şehadeti reddedilir. Çünkü riyazi hesap kat'idir. Şehadet ise zannîdir." demektedir.[26]

Hesapla amel etmeyi gerekli kılan sebeplerden biri de, yeryüzünde kutup bölgelerine yaklaşıldıkça güneşin ard arda iki doğuşu veya batışı arasındaki sürenin 6 aya kadar uzamış olmasıdır. Bu bölgelerde bugün insanlar yaşamakta ve bunlar arasında Müslümanlar da bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki Müslümanların guruptan sonra ru'yetle oruç tutmaları mümkün olmadığına ve 'Bu Müslümanlara oruç farz değildir.' de denilemeyeceğine göre, ramazan ayını ve hatta oruç saatlerini hesapla takdir etmek zarureti vardır. Çünkü oruç gerçekte hilâlin ru'yeti sebebiyle değil, Allah'ın emri olduğu için farzdır. Hilâlin görülmesi, oruç tutulması farz olan ramazan ayının başladığına alamettir. Bir ibadetin vakti için alamet olarak tayin edilen şeyin bulunmaması ile bu ibadet ortadan kalkmaz. Bu alametin bulunmayışı sebebiyle, vakit de ortadan kalkmış olmaz. O halde bu vakit başka bir alametle tayin edilir. Nitekim akşam vaktinin girdiğini güneşin batması ile ikindi vaktinin girdiğini bir şeyin gölgesinin bir veya iki katı uzaması ile yatsı vaktinin girdiğini, şafağın kaybolması ile anladığımız gibi, saatle de tayin ve tespit edebiliriz. Havanın kapalı olması dolayısıyla, gölge, fecr, şafak veya gurubun görülememiş olması, nasıl bu namazlara ait vakitleri ortadan kaldırmazsa, hilâlin görülmemiş olması sebebiyle de ramazanın başlamaması gerekmez. Hilâl görülmediğinde hesap ru'yetin yerini tutar.

Görüldüğü üzere, kamerî ay başlarının tayininde sadece ru'yet esas olmayıp bunun hesapla da yapılabileceği görüşünü benimseyen fakihler, sayıca bu görüşün karşısında olanlara nispetle az iseler de[27] ileri sürdükleri fikir ve deliller daha kuvvetli ve Müslümanların maslahatlarına daha uygundur. Esasen, hesabı kabul etmeyen fakihler de kanaatimizce, genellikle konuyu gerektiği şekilde incelemiş olarak hesabı reddetmiş değillerdir. Kendilerinden önceki fakihlere aşırı itimat ve bağlılıkları sebebiyle, önceden söylenen ve yazılanları tahkiksiz kabul ve nakledegelmişlerdir.

Aslında tahkik veya taklitle de olsa, ru'yeti savunan bu âlimleri, kendi asırları sınırları içinde haklı görmek mümkündür. Çünkü onların güvenemedikleri hesap, günümüzün kompüterlerle yapılan hesabı ve yine onların bel bağlayamadıkları ilm-i nucum Ay'ın hareketlerini, salisesine kadar, bilebilen günümüzün astronomisi değildir.

26 İbn Abidin, ***Reddü'l-Muhtâr,*** II, 251 - 252, İst. 1307; Miras, ***Tecrid-i Sarih***, VI, 260.

27 Buraya kadar adları ve görüşleri zikredilen hesap taraftarı fakihlere, Kadı Şureyh, Kadi Ebû Tayyib er-Râzî, İbn Süreyc, Tantavi, Cevheri, Reşid Rıza, KamiI Miras... gibi âimler de eklenebilir

Anlaşılması güç olan, hesaba karşı çıkan bu eski âlimlerin tutumu değil, günümüzde hesaptan istiğna gösterip dinî günlerin tayin ve tespitinde, ru'yetten başka metot kabul etmeyen kişilerin tutumudur.

Saygıdeğer Misafirler,

Buraya kadar olan açıklamalarımızda, açış konuşmamızda ortaya koyduğumuz sorulardan, "hesap mı, yoksa ru'yet mi ?" sorusu üzerinde durduk ve bu soruya açıklık getirmeye çalıştık. Kanaatimizce, özellikle, Ay'ın bütün hareket ve menzillerinin en ayrıntılı şekilde, salisesine kadar bilindiği ve hesaplarının kompüterlerde yapıldığı asrımızda, kamerî ay başlarının tayin ve tespitinde hesaba itimat edilmeli, bu ayların başlama zamanları önceden ilan edilebilmelidir. İslam ülkeleri arasında, bu konuda birliği sağlayacak ilk temel unsur kanaatimizce bu prensiptir. Nitekim 26 Şubat - 3 Mart 1973 tarihleri arasında Kuveyt'te; Katar, Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti, Tunus Cumhuriyeti, Cezayir Cumhuriyeti ve Kuveyt Devleti temsilcilerinin iştiraki ile yapılan toplantıda, birliğin sağlanması için, astronomik hesaba itibar edilerek müşterek bir kamerî takvimin hazırlanması görüşü benimsenmiştir. Ancak, bilmediğimiz sebeplerle bu görüş uygulamada geçerlilik kazanmamıştır.

Hesapla ay başlarının tayini prensibi kabul edildikten sonra, akla gelen ilk mesele bu ayların başlangıç sınırı ne olacaktır sorusudur. Başka bir deyimle, ayın başı için sınır, içtima (kavuşum) anı mı, yoksa ayın, hilâl halinde yeryüzünde ilk defa görülebilecek bir durumda olması hali mi olacaktır?

Konuşmamızın ilk bölümünde de zikredildiği üzere. Bakara suresinin 185. ayetinde "S***izden kim, ramazanın başladığını kesinlikle bilirse, oruç tutsun.***" buyrulmuştur. Rasulullah (s.a.s.) de hadis-i şeriflerinde: "***Ramazan hilâlini görünce oruca başlayın. Şevval hilâlini görünce orucu bırakıp bayram edin***..." buyurmuştur.

Ayet-i celileden, ramazan ayının girmesi ile oruca başlamanın farz olduğunu; hadis-i şeriften ise, ay başının hilâlin görülmesi ile sabit olduğunu anlamaktayız. Hadis-i şerife göre, eski ayın çıkıp yeni ayın girmesi, ayın hilâl halinde yeryüzünde görülebilir durumda ufukta mevcut olmasına bağlanmıştır. Kur'an-ı Kerimde: "***Ey Muhammed, sana hilâl halindeki ayları sorarlar. Söyle onlara; onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür*** ..." buyrulmuştur.[28]

Bilindiği üzere hilâl, ayın ilk ve son günlerinde, yeryüzünden ince bir kavis (yay) halindeki görüntüsüne denir. Kavuşum (ictima) zamanında Ay, dünyanın hiçbir ye-

28 Bakara Sûresi, 2/189.

rinden görülemediğinden kavuşum durumundaki Ay'a hilâl denilemeyecektir. Gerek ayet-i celilede, gerekse hadis-i şerifte ayın başlangıcını tayin için hilâlden ve ru'yetten söz edildiğine göre, aynı kavuşum (ictima) halinin, ay başlarına mebde' olarak alınması söz konusu olamayacaktır. Ay'ın kavuşum halinin, ay başlarına mebde' kabul edilmesi, kanaatimizce ayet-i celile ve hadis-i şeriflerin sarahatine aykırı düşmektedir. Nasların zahirinden uzaklaşıp ru'yet ölçüsünü (hilâlin yeryüzünden görülebilme ölçüsünü) terk ederek kavuşum kaidesine yönelmek için, ortada hiçbir dinî maslahat da bulunmamaktadır. Hesap görüşü prensip olarak kabul edildikten sonra, verilecek talimata göre astronomi uzmanlarının bu iki ölçünün ikisine göre de ay başlarını tespiti mümkündür.

Kamerî ay başlarının hesapla tespitinde, hilâlin yeryüzünden görülme ölçüsüne uyulması halinde, gözlem yaparak hilâl arayanların elde edecekleri sonuçlarla, hesabın ortaya koyduğu sonuçlar arasında tam bir uygunluk da meydana gelecektir. Böylece, hesabı kabul etmeyenlerle, hesap taraftarları arasındaki ayrılık da, uygulama açısından son bulmuş olacaktır.

Hesapların kavuşum anı ölçüsüne dayandırılması halinde ise, dinî günlerin tayin ve ilanı genellikle bir gün önce olacak, ru'yet üzerinde ısrar edenlerin de, hilâl görülmeden oruca başlandı veya iftar edildi; şeklindeki iddiaları, toplumları huzursuz etmeye devam edecektir.

O halde, şer'an ayın başlaması, kamerîn hilâl halinde yeryüzünden görülebilecek duruma gelmesi ile sabit olacaktır. Ancak, bazı kardeş İslam ülkelerinde ayın kavuşum anı esas alınarak, ramazan ve bayram ilanları yapıldığı da bir gerçektir. Nitekim 1398 h./1978 m. yılının Ramazan, Şevval ve Zilhicce aylarının ilanında durum böyle olmuştur. 3 Eylül'ü Ramazan Bayramı, 10 Kasım'ı ise Kurban Bayramı ilan eden ülkeler, hilâlin yeryüzünden görülebilmesi ölçüsüne değil, ayın içtima haline itibar etmişlerdir.

Kamerî ay başlarının mebdei için, ayın yeryüzünden hilâl halinde ilk defa görülebileceği zamanın esas alınması gerektiğinin prensip olarak kabul edilmesi konusundaki görüşümüzü de kısaca arz etmiş bulunuyoruz.

Kanaatimizce üzerinde durulacak bir başka konu da, hilâlin görülmesinde, yeryüzünün hangi noktasının esas alınması gerektiği hususudur. Başka bir deyişle, hilâlin görülebileceği noktanın mutlaka İslam ülkeleri sınırları içinde bulunması zorunlu mudur, yoksa bu nokta yeryüzünün herhangi bir yeri de olabilecek midir? Bu sorunun vuzuha kavuşturulması da zorunludur.

Görüşümüz odur ki bu noktanın mutlaka İslam ülkeleri sınırları içinde bulunmasını gerekli kılacak şer'î bir sebep mevcut değildir. Gerçi. "*Hilâli gördüğünüzde oruca*

başlayın ..." ve benzeri hadis-i şeriflerdeki ru'yet emrinin muhatapları Müslümanlardır. Bu itibarla, hilâlin tayininde hesabın yeterli olmadığı ilk devirler için bu noktanın İslam ülkeleri sınırları içinde bulunması zarureti söz konusu olabilir. Fakat ru'yet anının hesapla kesin şekilde tayin edilebildiği günümüzde ise böyle bir zaruret yoktur. Üstelik bu gün dünyanın her bölgesinde az veya çok Müslüman vardır. Yakın bir gelecekte bunların sayılarının artması da muhtemeldir.

Söz konusu noktanın mutlaka İslam ülkeleri sınırları içinde bulunması gerektiği prensip olarak kabul edildiği takdirde, İslam ülkeleri dışındaki bir bölgeden hilâli daha önce görecek olan bir Müslüman. "Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın ..." emrine uyarak, İslam ülkelerinden önce oruca başlayacak veya daha önce bayram yapmak durumunda kalacaktır. Böylece, Müslümanlar arasında arzu edilen ibadet birliği de tam olarak sağlanmış olmayacaktır.

Arz edilen sebepler dolaysıyla, kamerî ay başlarının tayini için, bu aylara ait ilk hilâllerin görülebilecekleri bölgelerin İslam ülkeleri sınırları içinde bulunması şartı aranmaksızın yeryüzünün herhangi bir yerinden görülmesi veya hesap sonucu görülebilecek durumda olduğunun tespiti ile yetinilerek kamerî ay başları ilan edilmelidir.

Burada dikkate alınması gereken husus, dünyanın herhangi bir bölgesinde ayın ilk hilâli görüldüğünde yeryüzünün bütün bölgelerinde vakit ve saatin aynı olmadığıdır. Söz gelimi, 1398 h./1978 m. yılı Şevval hilâli ilk defa 3 Eylül günü (Pazar – Pazartesiye bağlayan gece) Avustralya'nın güneydoğu deniz bölgesinde, Greenwich saati ile 07.17 de görülmüştür. Bu anda. Söz konusu bölgede güneş batmış durumda iken, mesela daha batıda bulunan Mekke'de gündüz mahalli saat henüz 10.17'yi göstermektedir. Bu duruma göre. 3 Eylül Pazar günü hilâlin görüldüğü bölgenin gecesine iştirak eden yerlerde bayram ilan edilmesi mümkün iken, böyle olmayan yer ve ülkelerde (mesela Türkiye, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır, Cezayir, Tunus, Fas gibi hemen bütün İslam ülkelerinde) bayram ilanı mümkün değildir. 0 halde meselenin çözümünde uygulanacak hal tarzı kanaatimizce şöyle olacaktır: Kavuşum anını takip eden guruptan sonra, hilâlin görüldüğü ülkenin gecesine iştirak eden, (yani hilâl sabit olduğunda henüz imsak vakti girmemiş olan) diğer bütün ülkelerdeki Müslümanlar bu sübuta uyacak, o geceyi takip eden günü, yeni ayın ilk günü olarak kabul ve ilan edeceklerdir.

Aziz Misafirler,

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız düşünce ve görüşlerimizi şöylece özetlemek istiyorum:

1. Çeşitli asırlar içinde yaşamış İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu, kamerî ay başlarının tespitinde ru'yetin esas alınması, hesaba (astronomiye) itibar edilmemesi görüşünü savunmuşlardır. Buna karşılık, her asırda, ru'yetten başka, dinî ölçülere uygun olarak hesapla da ay başlarının tayininin mümkün olduğu, yapılan hesaplara göre ramazan ve bayram ilanlarının caiz bulunduğu görüşünü benimseyen ve savunan muhakkik âlimler de bulunmuştur.

Aslında, ru'yet üzerinde ısrar eden âlimlerin büyük çoğunluğu da, hesabın değerini inkâr ettikleri için değil, kendi devirlerinde astronomi ilminin pek çok konularda yetersiz olması hesap bilenlerin azlığı, bu yolun benimsenmesi halinde Müslümanların sıkıntıya düşecekleri gibi düşünce ve endişelerle hesap metodunu benimsememişlerdir. Daha sonraki asırlarda yetişen ve aynı yolu benimseyen âlimler de -genellikle öncekilerin ru'yet üzerinde ısrar göstermelerindeki gerçek sebebi araştırmadan- onların savundukları yola bağlı kalmışlardır.

Günümüzde artık Ay'ın bütün hareket ve menzilleri en ince teferruatına kadar bilinip kolaylıkla hesap edilebildiği ve dinî ölçülere uygun olarak, hilâlin ilk görüleceği yer ve zamanın kesinlikle bilinebildiği cihetle, kamerî ay başlarının tespit ve ilanında astronomiye itibar edilmelidir. Ancak, dinî bir geleneğin yaşatılması düşüncesinden hareketle de ayrıca yetkili ve sorumlu merciler tarafından hilâlin usulüne göre gözlenmesi de mümkündür. İhtilâf-i metâli'e itibar edilmediği sürece hilâlin yeryüzünden görülmesinin hesapla tespiti ile gözle gözetlenmesi arasında bir tezat olmayacaktır.

2. Kamerî ay başlarının tespitinde esas alınacak an, Ay'ın yeryüzünün herhangi bir yerinden ilk defa hilâl şeklinde görülebilmesinin mümkün olduğu vakit olup Ay'ın, Güneş ve Dünya ile içtima halinde olduğu vakit değildir. Zira mevzuyu konu edinen ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde kullanılan kavramlar ru'yet ve hilâldir. Bilindiği gibi yeryüzünün hiçbir yerinden ru'yetin içtima halinde olması mümkün değildir. Hilâl lafzı, Ay'ın yeryüzünden bir yay şeklinde görülmesine denilmektedir.

3. Kamerî ay başlarının tespiti için hilâlin yeryüzünün herhangi bir yerinden görülmesini ya da astronomik verilere binaen görülebilirliğini yeterli bulmak gerekir. Ru'yetin mutlaka İslam coğrafyasında oluşmasını şart koşmak uygun değildir. Zira günümüzde az veya çok dünyanın her tarafında Müslüman nüfuz mevcuttur. İslam dünyasının dışında meydana gelen ru'yetin kabul edilmemesi halinde gerek İslam dünyasında gerekse dışarıda ramazan ve bayram günlerinde Müslümanların birliğini temin etmek mümkün olmayacaktır.

4. İctimadan sonra meydana gelen gurubun ardından ru'yetin ilk defa sabit olduğu bölge ile müşterek olan tüm ülkelerin bu ru'yetle amel etmesi ve bu akşamdan sonraki gününün kamerî ayın ilk günü olduğunu ilan etmeleri icap eder. Müslümanların birliğini temin etmek için İhtilâf-i metâli'e itibar edilmemelidir. Vakıa, Şâfiî mezhebi istisna tutulursa diğer mezheplerin tamamı ihtilâf-i metâli'e itibar edilmeyeceği görüşüne sahiptir.

ANORMAL BÖLGELERDE YATSI NAMAZI VE DİĞER NAMAZ VAKİTLERİNİN OLUŞMADIĞI YERLERDE TAKDİR İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Kıymetli Misafirler,

Hatırlarsanız açılış konuşmamda bu konferansın ana gündeminin ve konusunun "ru'yet-i hilâl" olduğuna işaret etmiştim. Bununla birlikte zâtı âlilerinizin burada bulunmasını fırsat bilerek yatsı vaktinin çok geç oluştuğu bölgelerde bu namazın nasıl ve ne zaman kılınacağı konusunu da gündeme getirmek istiyorum. Aslında, bu problemin, sadece işaret ettiğimiz ülkelerdeki yatsı vakti ile ilgili olmadığını biliyoruz. Kutup bölgelerine yaklaştıkça, yatsı namazının dışında, diğer namaz vakitlerinin de teşekkül etmediği bölgelere ulaşıldığı, bu bölgelerde Müslümanların da yaşadığı hepinizin malumudur. Hatta bu bölgelerde 6 ay gece, 6 ay gündüz olan yerler de vardır. Probleme bu genişliği ile bakıldığı zaman, yatsı namazının vakti meselesi, bu problemin küçük bir cüz'i niteliğinde kalmaktadır. Ancak hemen itiraf edelim ki, bu problemle ilgili olarak genişliğine bir inceleme ve araştırma imkânı bulmadan huzurlarınıza bizi bu konuyu getirmeye zorlayan sebep, Avrupa ülkelerindeki Müslüman işçiler arasında uygulanmakta olan ve yatsı namazı vaktini değişik ölçülerle tespit etmiş bulunan çeşitli takvimlerdir. Zira bu takvimler, yatsının vakti konusunda, huzursuzluklara, fitnelere ve üzücü kargaşalıklara yol açmıştır.

Kanaatimiz odur ki: Anormal bölgelerdeki namaz vakitleri, oruç, zekat, fıtır sadakası ve kurban gibi dinî vecibelerin ifasını tayin eden vakitler konusu müstakil bir konferans gündemi olacak niteliktedir. İleride Yüksek Heyetinizin uygun göreceği bir tarihte, böyle bir konferansın yapılması kararlaştırıldığı takdirde, Başkanlığımız yine ev sahibi olmaktan şeref duyacaktır. Bir başka kardeş ülkenin ev sahibi olması tensip buyrulduğu takdirde, misafir olarak katılmayı da zevkli bir görev sayacaktır.

Problemlerle ilgili taslak niteliğindeki görüşlerimizi ise ana hatlarıyla, şöylece arz etmemiz mümkündür.

Bilindiği üzere, günde 5 vakit namazın farziyeti Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir. Bu 5 namazın vakitlerine ise Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetleri ile işaret edilmiş, Peygamberimiz (s.a.s.)'in talimleri ise bu işaretlere açıklık kazandırmıştır.

Yatsı vaktinin teşekkül etmediği yerlerde bu namazın hangi vakitte kılınacağını münakaşa eden âlimlerden bazıları, vaktin bulunmaması sebebiyle yatsı namazının sakıt olacağı görüşünü ileri sürmüşlerse de, Kitap ve Sünnet'in sarahatı karşısında bu görüşe iltifat etmek, kanaatimizce mümkün değildir. Normal bölgelerdeki 24 saatten ibaret olan gün esasına göre Müslüman 5 vakit namaz kılacaktır. Dinin getirdiği namaz müessesesinin tartışmaya hiç tahammülü bulunmayan unsurlarından biri, hatta birincisi budur. Vaktin teşekkül etmemesi ile namaz sakıt olacaksa, 6 ay gece, 6 ay gündüz olan bölgelerde, yılda 5 vakit namaz, 7 yılda 1 Cuma, 6 ay devamlı oruçlu olmak kaydı ile - 354 yılda bir ramazan gelecek ve bu ramazan 30 yıl sürecektir ki, böyle bir düşünce tarzını ne ibadetlerin hikmet-i teşriyyesi, ne de insanın yaratılışı ile bağdaştırmaya imkân yoktur. Nitekim konuya bu açıdan bakan Cumhur-ı fukaha bu gibi bölgelerde çeşitli takdir metotlarına başvurmayı tercih etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen meşhur Deccal hadisinin, Cumhur-ı ulemanın bu içtihat ve takdirlerine ışık tutucu ve yön verici nitelikte olduğunu söylemek de mümkündür. Hadis-i şerif şöyledir:

Resulullah (s.a.s.) Deccal'den söz ederken buyurmuştur ki:

"Deccal yeryüzünde 40 gün kalacaktır. Bu günlerden birincisi bir yıl, diğeri bir ay, bir diğeri ise bir hafta kadar sürecek, diğer günler ise sizin normal günleriniz gibi olacaktır."[29]

Bir yıl kadar olan günde 5 vakit namaz kılmamız bize kâfi gelecek midir, Ya Rasulallah, şeklindeki bir soruya da, Allah'ın Rasulu:

-"Hayır, o uzun gün içindeki namazları (normal günlerinizdeki ölçüye göre) takdir ediniz." diye cevap vermiştir. Bu hadis-i şeriften hareketle kıyasa başvurulduğu takdirde, açıkça varılacak sonuç, -yukarda işaret edilen yerlerde 1 yılda 5 vakit namaz kılmak şeklinde değil- normal yerlerdeki 24 saatlik gün esasına göre, bu yerlerde namaz vakitlerinin takdir edilmesi yolunda olacaktır.

Gerek yatsı vaktinin ve gerekse diğer vakitlerin teşekkül etmediği yerlerde bu vakitlerin nasıl takdir edileceği hakkında âlimlerin ileri sürdükleri görüşlerle ilgili olarak, herhangi bir tercihimizle şimdilik huzurlarınızı işgal etmek istemiyorum. Değerli

29 Müslim, Fiten, 110; İbn Hümâm, ***Fethu'l-Kadîr***, I, 156.

görüşlerinizi lütfetmeniz bizim düşünce ve tercihlerimize de şüphesiz yön verecek, bundan sonraki araştırmalarımızda bize yardımcı olacaktır.

Ancak hemen belirtmeliyiz ki, özellikle Avrupa ülkelerinde, işçi olarak çalışan Müslümanlar yatsı namazının vakti ile ilgili problemleri, ivedilikle ele alınıp çözüm beklemektedir. Bu problemin kesin çözüme kavuşturulması bu konferansın asıl amacı olmamakla birlikte, bundan sonra yapılacak araştırmalara ışık tutacak değerli fikirlerin ortaya konacağından ve yararlı tartışmaların yapılacağından emin bulunmaktayım.

Kesin görüşümüz niteliğinde kabul edilmemesi dileğiyle, şu maruzatımızı sunmak istiyorum.

1. İbadet vakitlerini gösteren tabiat olayları (Güneş'in ve Ay'ın hareketleri) bu ibadetleri gerekli kılan amiller değil, onların eda edileceği vakitlere işaret eden alametlerdir. Bu alametlerden herhangi birinin bulunmamasıyla onun işaret ettiği ibadet ortadan kalkmayacak, bu ibadetin eda edileceği vakit için bir başka alametten veya metottan yararlanılabilecektir. Nitekim eazım-ı fukahadan İmam es-Serahsi, "Şer'i sebepler yol gösterici işaretlerdir. Farzların gerekleri değildir." (Farzları gerekli kılan şey, Şari'in emridir) demektedir.[30]

2. Birinci maddedeki maruzatımız ışığında, denilebilir ki, ibadet vakitlerinin teşekkül etmediği yerlerde bugünün Müslüman toplumlarının maslahatlarına uygun düşecek ve yüce dinimizin özüne aykırı düşmeyecek takdirler günümüz âlimleri tarafından genişliğine tartışılarak açıklıkla ortaya konmalı, değişik uygulamalara meydan verilmeden gerekli birlik sağlanmalı ve fitneye açık kapı bırakılmamalıdır.

3. Namaz vakitlerine işaret eden hadis-i şerifler, bu vakitlerin tayininde Efendimiz (s.a.s.)'in ortaya koydukları genel kaidelerdir. Bu kaideleri dünyanın her noktası için tartışılmaz kaideler niteliğinde göstermek doğru olmasa gerektir. Hatta böyle göstermek imkansızdır. Nitekim biraz önce değindiğimiz bölgelerde, Rasullah (s.a.s.)'ın konu ile ilgili hadis-i şeriflerinde geçen terimlerdeki, ne kırmızı şafaktan, ne zevalden ve ne de eşya gölgesinin bir veya iki katından söz etmeye imkan yoktur. Efendimiz (s.a.s.) normal bölgeler için genel kaideler koymuş, anormal bölgeler için –Deccal hadisinden de istidlal edilebileceği üzere– takdir yolunu açık bırakmıştır.

4. Burada açıklığa kavuşturulması gereken husus: Normal bölgelerle anormal bölgelerin sınırını tayin edebilmektir. Bu tayinde bizi bağlayıcı veya bize yol gösterici bir nassın bulunmadığını, konunun, ulemanın takdirine bırakıldığını sanıyoruz. Bu an-

30 Serahsî, ***el-Mebsut,*** IV, 205, Mısır 1324.

layışımızla yanlış bir yola girmiş değilsek, ulemanın yapacağı iş, ümmetin maslahatına uygun düşecek sınırı belirlemektir.

Eski âlimler, yatsı namazının vaktini anlatırlarken, şafağın kaybolmadığı bölgeler problemi ile karşılaşınca çeşitli takdir formülleriyle nasdaki kaidelerin cari olmadığı bu bölgelerdeki Müslümanlara yol göstermeye çalışmışlarsa da, şafak kaybolduğu halde yatsı vaktinin çok geç teşekkül ettiği yerlerle ilgili olarak herhangi bir beyanda bulunmamışlardır. Onların bu sükutları, bu yerleri normal bölgeler olarak kabul ettikleri anlamına gelebileceği gibi, bu bölgelerle ilgili problemlerle karşılaşmadıklarını da hatıra getirmektedir. Bu durum karşısında, anormal bölgenin sınırını 90°'lik yarı küreyi ikiye ayıran 45° enlem dairesi olarak saymak mümkün mudur? Kanaatimizce, bu tercih, günümüz ulemasının sorumluluğundadır. Görüşümüz odur ki, bu sınırın 45° enlem dairesi olarak kabulüne karine olabilecek hususlar vardır. Bu karinelere davetli misafirlerimizden Sayın Prof. Dr. M. Hamîdullah'ın tebliğinde yer verildiğini görmüş bulunduğumuzdan, burada tekrar ederek zamanınızı almak istemiyoruz.

5. Yolculuk hastalık, yağmur, koyu karanlık, özellikle işçiler için maişette zarara uğramak gibi hallerde, meşakkat ve zorluk durumları göz önünde bulundurularak öğle ile ikindinin ve akşamla da yatsı namazlarının cem edilerek birlikte kılınabileceği -Hanefî mezhebi dışındaki mezhepler tarafından- küçük farklılıklarla kabul edilmiştir.[31] Fukahanın bu içtihatları göstermektedir ki, Müslümanların zaruretlerini ve meşakkatlerini gidermek üzere, namaz vakitlerine işaret eden genel kaidelerin dışına çıkılması mümkündür. Bu noktadan hareketle denilebilir ki:

a. Akşam ile şafağın kaybolması arasında 3.00 saatten fazla bir süre olan 45° - 50° enlem daireleri arasında yaşayan Müslümanlar için şafağın kaybolması kaidesine bakılmaksızın, yatsı namazının vakti konusunda bir takdire gidilebilmelidir. Zira bu bölgelerde yaşayan ve büyük çoğunluğu ile işçi olan Müslümanların, uzun yaz günlerinde güneşin gurubundan sonra, yatsı namazı için üç saatten fazla bir süre beklemeleri onlar için büyük meşakkattir. Bu bölgelerin bazı noktalarında zaten batı ufkunda şafağın kaybolmasından çok kısa bir zaman sonra doğu ufkunda sabahın şafağı zuhur etmekte, yatsı namazını şafak sınırına göre kılmaları halinde ve ramazan ayı da bu uzun günlere rastladığı durumlarda teravih namazının edasında daralma gibi anormal bir durumla karşılaşılmaktadır. Fiili durum da şudur ki -daha önce sunulan çizelgeden de anlaşılacağı üzere- bu bölgeler için hazırlanan takvimlerin çoğunda, şafak kaidesine bağlı kalınmamış, değişik takdirler ortaya konmuştur. Kanaatimizce, önemli olan ve yapılması gereken şey, bu değişik takdirlerin tevhit edilebileceği formülü bulmaktır.

31 İbn Hazm, ***el-Muhallâ***, III, 165-166, Mısır 1348; ***el-Mezâhibu'l-Erbaa***, I, 483-487.

b. 50° enlem dairesinden itibaren bazı mevsimlerde yatsı vaktinin teşekkül etmediği bölgelere ulaşılmaktadır. Bu bölgelerdeki yatsı vakti için, zaten eski ve yeni birçok fakihler çeşitli takdir ölçülerinden söz etmişlerdir. Kanaatimizce bu bölgeler ve diğer vakitlerin de teşekkül etmediği daha kuzey ve daha güneydeki diğer bölgeler için yapılacak şey; (a) fıkrasındaki bölgelerle ilgili olarak yatsı vakti için uygulanacak takdire uygun düşecek ve Müslümanlar arasında birliği sağlayacak takdir kaidelerinin ortaya konmasıdır.

Aziz Misafirler.

Bu konudaki maruzatımı da burada kesiyor, sizlerin, değerli görüşlerinizle gerek konferans gündemimizin asıl konusunun ve gerekse bu konferans vesilesiyle dikkatinize sunmuş bulunduğum "Anormal Bölgelerdeki İbadet Vakitleri" konusunun aydınlanacağına olan inancımı tekrarlamak istiyorum. İnanıyorum ki, aynı imanı paylaşan değişik İslam ülkelerinin değerli ilim temsilcilerinin münakaşaları, Müslümanların birçok dinî-ilmî problemlerini çözecek, onları, hizmet verdikleri toplumlar karşısında daha güçlü kılacaktır. Bu vesile ile bir kere daha belirtmek isterim ki, bu konferansımızın benzerleri, çeşitli vesilelerle sık sık tekrarlanmalı, Müslümanların asrımızda karşılaştıkları dinî-ilmî nitelikteki problemleri, sorumsuz ve yetkisiz kişilerin yersiz ve gereksiz tartışmalarına ve polemiklerine konu olmadan çözüme kavuşturulmalıdır.

Bu naçiz maruzatımı sabırla dinlemek nezaketini göstermiş olmanız dolayısıyla sizlere şükranlarımı arz ediyor, vaki kusurlarımın hoşgörü ile karşılanmasını diliyor, hepinize derin saygılarımı sunuyorum.

RU'YET-İ HİLÂL ÜZERİNE MÜLAHAZALAR[1]

Hamdüsenadan, salat ve selamdan sonra Türkiye hükümetinin, sizler gibi araştırmacı uzmanların ele alacağı, detaylı teknik konuların işleneceği böyle bir toplantıya beni de davet etmekle şahsımı onurlandırdığını ifade etmeliyim. Ben, bu gibi konularda görüş beyan edebilecek konumda değilim. Ne bir fıkıhçıyım ne de astronomi uzmanı olan bir bilim adamı. Ne var ki bu konular her bir Müslümanı, özellikle de Ekvator'dan uzaktaki ülkelerde oturanları birebir ilgilendiren meselelere ilişkindir.

Müslümanlar, Allah Resulü (s.a.s.)'nün kendilerine öğrettiğinden beri ibadetlerinde en ufak bir tebdil ve değişikliğe gitmemelerinden ötürü kıvanç duymayı ve Allah Teâlâ'ya şükretmeyi hak etmektedirler. Bugün ne Yahudiler Hz. Musa gibi ne de Hristiyanlar Hz. İsa gibi namaz kılmakta; oruç tutup ibadet etmektedir. Din bilginleri, Allah'ın emirlerini değiştirince, Yüce Allah, onlara bir peygamber göndererek söz konusu emirleri vahyin aslında olduğu gibi yenilemiştir. Dolayısıyla Din, kendisinde en ufak bir tasarrufta bulunulamayacak, mukaddes bir emanet olarak görülmelidir.

Her bir Müslüman, dünyanın çeşitli yerlerindeki dindaşlarıyla ibadet görüntülerine varıncaya kadar birlik içerisinde olmak ister. Ne var ki insanların çoğu, dünyanın çeşitli yerlerindeki ümmet bireyleri arasında bazı konularda yekpare olmanın mümkün olmadığını, haddizatında Yüce Allah'ın bunu murat etmiş olmadığını bilmezler.

Örneğin, Asya ve Amerika arasından; yakınlıklarına rağmen Fiji adalarıyla Samoa arasından geçen zamanlama çizgisine baktığımızda; Fiji adalarında ve Yeni Zelanda da cumartesi öğlen saatleri hüküm sürerken, Samoa'da cuma gününün öğlen saatleri aynı anda yaşanmaktadır. Bu zamanlarda İstanbul'da sabah saat yedi de sabah namazını kıldığımızda, bizimle Pasifik okyanusu ülkelerinde oturanlar arasında on iki saatlik bir

1 Muhammed Hamîdullah'ın 1978 Ru'yet-i Hilâl Konferansı'na sunduğu tebliği.
Tercüme: Ahmed Yıldız, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı.

fark oluşacak, böylelikle bizim sabahımız, onların akşamı olacaktır. İstanbul'da kış iken Arjantin de yaz mevsimi olacaktır. Kuzey Kutup ile Güney Kutup vakitleri arasında ise altı aylık bir fark vardır.

Özellikle ramazan ayında hilâlin görülmesi noktasında, farklı ülkeler arasındaki bir günlük farkın oluşması, yeni bir durum olmadığı gibi garipsenecek bir husussta değildir. Bu fark, öteden beri her zaman vaki olmuştur. Öyle ki biz bu farklılığın izlerini, sahih hadis kitaplarında yer alan verilere göre, sahabe dönemine kadar sürebiliyoruz. Nitekim sahabe, o zamanlar üç kıta boyunca uzanan bir devleti yönetiyordu. Buna rağmen bu mesele, onların kafalarını karıştırmamıştır. Çünkü onlarca daha önemli olanı, onlardan uzaktaki beldelerde oturanların ne zaman ibadet edeceği değil; ibadetin huşu içerisinde eda edilmesiydi. Ne var ki bugün bu mesele, dergilerde bayramların iki Müslüman ülke arasında bir veya iki günlük farkla kutlandığını okuduğumuzda veya iletişim araçlarından bu gibi haberleri duyduğumuzda (Allah biliyor ya bir sebebe binaen ya da sebepsiz yere) bizde kafa karışıklığı uyandırmaktadır. Bu mesele, havanın kapalı olması gibi hususların dışında bir realitedir.

Allah Teâlâ'nın takdirinin bir sonucu ve Ay'ın Dünya etrafındaki yörüngesindeki hareketi sebebiyle hilâlin bir ülkede görülürken bir diğerinde görülmemesi, gayet normal ve doğal olan bir husustur. Örneğin biz, hilâli Endonezya'da göremez iken Fas'ta görebiliyoruz. Bunlar, astronomi ilminin basit konularındandır. Müslümanların tek bir günde bayram kutlamalarını yapmasını istemek, ne şer'in murat ettiği ne de tasvip ettiği; mücerret duygusal bir meseleden ibarettir. Ben şahsen, bayramın Kuala Lumpur'da pazartesi günü kutlanırken İstanbul veya Paris'te pazar günü kutlanmasında hiçbir sakınca görmemekteyim. Şu var ki, bu konuyu sükûnetle enine boyuna ele almak durumundayız:

Eski çağlardan beri insanoğlu, açık ilmî gerekçelerden ötürü Güneş ve Ay'ın periyodik düzenli hareketlerini; günleri, gün doğumu ve batımıyla, ayları da hilâl aracılığıyla hesaplayarak bir zaman ölçüsü ve göstergesi olarak kullanagelmiştir. Daha sonraları, güneş yılıyla kamerî yılın arasındaki farkı ve fazlalığı görmüş, Arabistan örneğinde (Haram ayları) erteleme metodunu türetmiş ve şemsî yılla kamerî yılın eşitlenmesi içinde her kamerî yıla belli sayıda gün eklemiştir. Bu, daha çok tarımla alakalı ihtiyaçlara binaen düzenlenen bir uygulama olarak tezahür etmiştir. Nitekim bazı ayetler bu duruma işaret etmektedir:

1. "Sana, hilâlleri (ayın evrelerini) soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir." (Bakara, 2/189)

2. "Güneş'i ışıklı, Ay'ı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için Ay'a menziller tayin eden O'dur." (Yûnus 10/5)

3. "Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık." (İsra, 17/12)

4. "Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre hareket eder. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur. Ne Güneş'in Ay'a yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider." (Yasin, 36/38-40)

5. "Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur… (Haram ayları) ertelemek, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar ayların sayısını Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu ertelemeyi bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşru hâle getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor. Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez." (Tövbe, 9/36-37)

Cahiliye dönemi Arapları, kamerî takvimi şemsî takvime erteliyor/nesi' yapıyorlardı. Kur'an ise aylarla ilgili bu nizam ve düzen üzerine nesî' adıyla yapılan söz konusu uygulamaları ilga etmiştir. Halifeler, hicret yılından başlamak üzere, kamerî takvimi sadece ibadetler için değil idarî hususlar içinde kullanır olmuşlardı. Zaten bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.), arazi ürünlerinin zekâtıyla altın ve gümüş, hayvanlar, ticaret malları, madenler gibi diğer kalemlerin zekât verme vaktini ayırmıştı. Yine şüphe yok ki o zamanlar zekât görevlilerinin maaşı, ay takvimine göre veriliyordu. Ve bu uygulama, en ufak bir zorluğa bile yol açmamış; bilakis, Maliye Bakanlığına pek çok fayda sağlamıştı.

Şöyle ki her bir otuz güneş senesi boyunca İslam ülkelerinin halkları, kamerî takvim hesaplarına binaen üzerlerine terettüp eden vergileri otuz bir kez vermişlerdir. Yani hükümet, her otuz sene içerisinde bir senelik vergiyi fazladan almıştır. Gelirlerin hepsi görevlilerin maaşına harcanmadığından böylelikle devletin hin-i hacette halkın ihtiyaçlarını karşılayabileceği mal varlığı da bulunur olmuştur.

Bizler, bu toplantıda hilâlin görülmesini mevzu-bahis etmekteyiz. Hilâlin doğması ile görülmesi arasındaysa fark vardır. Hilâlin görülmesi, aylara göre günün veya gecenin herhangi bir saatinde vaki olabilirken; ayın başlangıcı, ülkelerin herhangi birinin ufkunda gerçekleşen günbatımından sonra hilâlin görülmesine yetebilecek bir sürede

doğmasına binaen insanlarca görülebilecek büyüklükte tezahür etmesiyle gerçekleşir. Ay'ın hareket ve evreleri, yaratılışı itibariyle belli bir düzende olmuş böylelikle hilâlin görülebilmesi, ne çok ne de az, her bir yirmi dokuz ya da otuz günde ancak bir defa mümkün olabilmiştir. Astronomik hesaplara göre, iki ay peş peşe yirmi dokuz gün gelebileceği gibi üç ay peş peşe otuz günde gelebilir.

Gerçekte ayın yörüngesindeki hareketi, -Paris Rasathanesinde de gözetlendiği üzere- yirmi dokuz gün ve aylara göre dört ila yirmi saat arasında değişen sayıdaki saatler içerisinde gerçekleşmektedir. Bu yüzden normalde hava kapalı olmadığı halde hilâl, örneğin Endonezya'dan görülemezken birkaç saat sonra Pakistan, Irak, Mısır, Türkiye, Fransa veya Amerika'da görülmesi imkân dâhilindedir. Hilâlin görülebilmesini etkileyen tek amil, doğuluk ya da batılık değildir, kuzey ve güney farkı da hilâlin görülebilmesini etkilemektedir. Bunun sebebi de kuzey yarımküre ile güney yarımküre arasındaki mevsimsel değişikliktir. Yaz aylarında kuzey yarımküre de gündüz geceden daha uzundur. Aralık ayında kuzey yarımkürede, gündüzü kısa süren kış mevsimi hüküm sürerken aynı vakitlerde güney yarım kürede gündüzü uzun süren yaz mevsimi yaşanmaktadır. Böylelikle kuzey ve güney yarımkürelerde bulunan ülkelerin günbatımları arasında saatlere kadar varan bir farklılık söz konusu olmaktadır. Bu farklılığın süresi ise, herhangi bir ayda güneşin erken battığı yerlere kıyasla güneşin epeyce geç battığı yerlerde gün batımı sonrası ayın doğması ve hilâlin görülebilmesi için yeterli bir süredir.

Bu araştırmadan, hilâlin bir ülkeden görülürken bir diğerinden görülememesi, hesap yanlışlığından veya hilâle bakan kişinin ihmalinden kaynaklanmadığını; Allah Teâlâ'nın yaratmasındaki düzenden neş'et ettiğini anlamaktayız.

İmam Ebu Hanife'nin "Doğuda görülen hilâl, batıya orucu vacip kılar" sözünü modern bilim de doğrulamaktadır. Fakat bunun aksi söz konusu değildir. Yani hilâlin bir ülkede görülmesi, o bölgenin doğusundaki bir ülkeye orucu gerekli kılmaz. Bana; Malezya hükümetinin, ülkesinde hilâlin görülüp görülmediğine bakmaksızın Mekke-i Mükerreme'nin ru'yetiyle amel edilmesini gerekli gördüğü haber verildiğinde bir hayli şaşırmıştım. Zaten bu yanlış anlayış, astronomi ilmî tarafından da desteklenmemektedir.

Peygamberimiz (s.a.s.)'in "Hilâli (ramazan hilâli) görünce oruca başlayınız ve hilâli (şevval hilâli) görünce bayram ediniz." emrini sahabe, mahallî/yerel görme olarak ele almıştır. Nitekim Ebû Dâvûd'un "Hilâl Bir Memlekette Başka Ülkelerden Bir Gece Önce Görüldüğü Zaman (Ne Yapılır?)" başlığı altında (Śavm, 9'da) rivayet ettiği hadiste şu bilgi kaydedilmektedir:

Küreyb'den rivayet edildiğine göre, Haris'in kızı Ümmü'l-Fadl, Küreyb'i Şam'da olan Muaviye'ye göndermiş. Küreyb: "Şam'a varıp Ümmü'l-Fadl'ın istediğini yerine getirdim. Ben daha Şam'da iken ramazan hilâli görüldü. Biz hilâli cuma gecesi gördük. Sonra ayın sonunda Medine'ye geldim. İbn Abbas (r.a.) benden (bazı şeyler) sordu. Sonra sözü hilâle getirip; hilâli ne zaman gördünüz? dedi. Cuma gecesi gördüm, dedim. Onu, sen de gördün mü? dedi. Evet, (ben de gördüm) herkes de gördü ve Muaviye de Şamlılar da oruç tuttu, dedim. Ama biz, hilâli cumartesi gecesi gördük ve otuza tamamlayıncaya veya (şevval) hilâli(ni) görünceye kadar oruç tutmaya devam edeceğiz, dedi. Muaviye'nin hilâli görmesi ve oruç tutması yetmez mi? diye sordum. Hayır, Resulullah (s.a.s.) böyle emretti, cevabını verdi."

Hadiste geçen bu konuşmanın ay içindeki günü, Şam'ın ru'yetine göre ayın otuzu; Medine'nin ru'yetine göre ise ayın yirmi dokuzu idi. Ne yazık ki bu olayın devamı, rivayette yer almadığından, bizim meçhulümüzdür. Bilahare ne olduğu, ne yapıldığı zikredilmemektedir. Acaba Medine'de yirmi dokuzuncu günün akşamı hilâli gördüler mi, yoksa ayı otuza mı tamamladılar? Şam'dan gelenler ise bayram namazını Medinelilerle beraber kılmak için oruç tutmaksızın bir gün daha mı beklediler? Soruları belirsiz kalmaktadır. Her halükarda yukarıda geçen ifadelerde Hz. Peygamber'in bu gibi tabii durumlarda ne yapılacağına dair emrinin sarahati söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

Evet, bu meselenin dışında birtakım başka problemlerde söz konusudur. Örneğin ben, ikliminden ötürü normal şartlarda senenin sekiz ayı boyunca hilâlin görülebilmesinin mümkün olmadığı Fransa'dan geliyorum. Atalarımızın Atlantik Okyanusunu, karanlıklar denizi olarak adlandırmalarının sebebi de muhtemelen buydu. Açık gökyüzüne sahip yerlerdeyse -kamerî ay hesabına göre- yirmi beşinci günde dahi hilâli rahatlıkla görebiliriz. Bunun bir benzeri Hicazda da vaki olmuş ve Hac tarihini değiştirmişlerdi. Bunu ben, başka ülkelerde de gördüm. İşte bu sebepten ötürü, özellikle de hilâlin altı aydan fazla görülemediği ülkeleri de göz önünde bulundurarak kendimizi, hilâli çıplak gözle görebilmekle sınırlandırmaktansa astronomik hesapları da itibara almayı engel bir durum görmüyorum.

Bu görüşüm beni, buna mümasil başka bir durumu ele almaya götürüyor. Şöyle ki: Ekvator çizgisi boyunca güneşin doğuş ve batışı, gece ve gündüzün kabaca on iki saat olduğu bir zaman diliminde yıl boyunca yaklaşık olarak aynı saatlerde, gerçekleşmektedir. Fakat kutuplarda yaz ve kış aylarının gece ve gündüz süreleri, gündüz ile gecenin eşit olduğu İlkbahar Ekinoksu ve Sonbahar Ekinoksu haricinde farklılaşmaktadır. Bu dönemde kuzey ve güney yarım küre de, güneş ışınları öğle vakti Ekvator'a 90°'lik açı ile düşer. Gölge boyu Ekvator'da sıfırdır. Güneş ışınları bu tarihten itibaren güney

yarım küreye dik düşmeye başlar. Bu tarihten itibaren güney yarım kürede gündüzler, gecelerden uzun olmaya başlar. Kuzey yarım kürede ise tam tersi olur. Bu tarih güney yarım kürede ilkbahar, kuzey yarım kürede sonbahar başlangıcıdır. Dünyada gece ve gündüz birbirine eşit olur.

Örneğin Paris'te haziran ortası güneş, 08.42'de doğarken; 19.55'te de batmaktadır. Norveç'in kuzeyindeyse ülkenin 66. enlem çizgisi boyunca haziran 13-29 arası 16 gün süreyle, 68. enlemde 26 Mayıs – 17 Temmuz arası 51 gün süreyle, 70. enlemde 17 Mayıs – 27 Temmuz arası 71 gün süreyle, 72. enlemde 9 Mayıs – 4 Ağustos arası 86 gün süreyle güneş hiç batmamakta, hep ufukta görünür kalmaktadır. Nitekim İngiltere'deki deniz iklimi de bunu desteklemektedir. Bu tarihten altı ay sonra da gündüzün yerini gece almakta bu sefer uzun geceler oluşmakta, güneş ise hiç doğmamaktadır.

Diğer taraftan açıkça "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez." (Bakara, 185) diyen Kur'an'ı Kerim'in yukarıda anılan bölgelerde oturan Müslümanlardan söz konusu uzun süreler boyunca oruç tutmalarını istemeyeceği de aşikârdır. Bu arada belirtmek gerekir ki, böyle yerlerde cuma namazı meselesi de başka bir problemdir. Örneğin bu aylarda Norveç'in güneyinde cuma şartları oluşuyorken ülkenin kuzeyinde cuma şartları oluşmaz. Hakeza zekâtın eda edilme vaktinin teşekkülü de böyledir.

Şu var ki babalarımız, bu gibi problemlere yönelik çözümü, sahih kaynaklarda yer alan Hz. Peygamber'in sözlerinden birinde, Deccalın fitnesinden ve çıkış zamanından bahseden rivayetlerde bulmuşlardır. "Deccal hadisindeki 'Ey Allah'ın Resulü! O, yeryüzünde ne kadar kalacaktır? Kırk gün kalacak; ancak onun bir günü bir sene gibi, bir günü bir ay gibi, bir günü bir hafta gibi, diğer günleri ise sizin şimdiki günleriniz gibi olacaktır." Dedik ki: 'Ey Allah'ın Resulü! Bir sene gibi olan günde bize bir günlük namaz yetecek mi?' Şöyle buyurdu: 'Hayır (yetmez), siz o uzun günde, normal günlerinizdeki her namaz vakti kadar namazı, takdir ederek kılın!" (Müslim, "Fiten", 110) ifadesi bu çözüme ışık tutmuştur.

Kutuplarda ve kutuplara yakın bölgelerde olduğu gibi vakitlerin oluşmaması açısından Deccal'in çıkacağı zamanlara benzer zamanlara sahip yerlerde yaşayan Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, "Deccâl hadisi"ndeki normal olmayan günlerde namaz vakitlerini "takdir edin" (Müslim, "Fiten", 110) talimatını yani, güneşin hareketlerini hesap ederek değil, İlahî saatin hareketini hesap ederek namazınızı kılın anlamında ele alarak davranmak durumundadır.

Öte yandan 72. enlemde 9 Mayıs – 4 Ağustos arası 86 gün sürelik, yani yaklaşık olarak üç aylık bir fark varsa, bu farkın her iki kutba yaklaştıkça çok daha fazla olaca-

ğı anlaşılacaktır. Mes'udî ve Biruni'nin kendi zamanlarında aktardıkları ve günümüz modern bilimin de yanlış bulmadığı üzere, oralarda altı ay süren bir gün olduğu gibi altı ay müddetinde bir gece de vardır.

Deccâl hadisinde vaktin oluşmadığı dönemlerde namaz vakitlerinin takdir ile belirlenmesi bir esas olarak konulmuşsa da hadis tadkirde hangi ölçünün dikkate alınması gerektiği konusunda bir izah getirmemiştir. Acaba Medine vakitleri mi esas alınacak, Ekvator çizgisininki mi yoksa bir başka yer mi? Eski âlimlerin bir kısmı, vakitlerin oluştuğu en yakın yerler esas alınır demekle birlikte, işin tafsilat ve detayına girmemişlerdir. İlgili bölgeleri görmedikleri ve bizzat oralarda yaşamadıkları için konuyu enine boyuna ele almamaları anlaşılır bir durumdur.

Bildiğime göre, çağımızda bu meseleye ilk eğilen Haydarabat ulema meclisidir. Yaklaşık elli sene kadar önceki -bulunma şansına benimde erdiğim- bir toplantıda, vakitlerin tayininde güneş hareketlerinin dikkate alınacağı ve ona göre belirleneceği son enlem dairesinin 45. enlem derecesi olacağı kararını oy birliğiyle almışlardı. Bunun anlamı, güneş hareketlerinin vakitlerin belirlenmesinde esas alınacağı son şehirler Asya da Urumçi, Avrupa da Prut ve Bükreş, Amerika kıtasında Kanada/Halifax ve Şikago şehridir. Buralardan itibaren 90. dereceye kadar kuzey Kutup bölgesi ise 45. derece vakitlerine göre ele alınacaktı. Haydarabad dergilerinde de basılmış olan yazıda yer alan delillerine bakıldığında bu dereceyi esas almalarının dayanağının şöyle olduğunu görüyoruz: Güney ve kuzey kutuplarındaki 45. enlem derecelerine dıştan bakıldığında bu enlem çizgilerinin yerküreyi iki eşit parçaya böldüğü anlaşılmaktadır. Gerçekte ise bunlardan birisi, dünyada yaşanılan yerlerin 4/3'ünden fazlasını kapsamaktadır. Ayrıca sahabe, o mıntıkalara kadar ulaşmış ama Medine ya da bir başka yerin vakitlerini esas alarak değil güneşin hareketlerine göre tespit edilen yerel vakit uygulamasını esas almaya devam etmişlerdir.

İkindi ve Yatsı Namazlarının Vakti

Asli gölge, yani bir şeyin öğle vakti yere düşen gölge uzunluğu, (Mezhepler arası ihtilaflara binaen) bir ya da iki katına çıkınca ikindinin vakti başlamış olur. Bu tasvirle demek istedikleri, zeval ile gurubun arasındaki zamanın yarısının teşekkül etmesi gerekliliğidir. Ne var ki gölgeyi esas alarak namaz vakitlerini ayarlamak, Ekvator çizgisinden uzaktaki ülkelerde, örneğin İngiltere ve Almanya da mümkün olmaz. Özellikle de ikindi vaktinin tespiti için fukahaca belirlenen gölge uzunluğundan çok daha fazlasına ihtiyaç duyulan aylarda ilgili gölge ölçüsü, sağlıklı bir sonuca yol açmaz.

Yine âlimlerimiz, yatsı namazının vaktinin, şafağın kaybolmasından itibaren başladığını söylemektedir. Paris rasathanesindeki görevliler ise, Fransa da bazı aylarda şafağın fecrin doğuşundan önce kaybolmadığını teyit etmektedir. Mülahaza edilen bir başka husus ise, Fecr-i sâdıkın doğmasından güneşin doğmasına kadar olan sürenin gün batımı ve şafağın kaybolması arasındaki sürenin benzeri olmasıdır. Bazı aylar müstesna tutulmak kaydıyla şafağın bir saat yirmi dakika sürdüğünü gözlemlemişlerdir.

Namazdan oruca bütün ibadetlerimiz, güneşin hareketlerine göre vakitlendirilmektedir. Sabah namazının vakti, Fecr-i sâdık da denilen ikinci fecrin doğmasından güneşin doğmasına; öğle namazının vakti, zeval vaktinden ikindiye değin, ikindi namazının vakti, (mezheplerdeki görüş ayrılığına göre söylenecek olursa) her şeyin gölge uzunluğu, kendi uzunluğunun iki katına ya da bir katına çıktığı andan itibaren güneşin batmasına kadar, yatsı namazının vakti ise, şafağın kaybolmasından gece yarısına hatta fecir/sabah vaktine kadar uzar.

Ne var ki Ekvator çizgisiyle oğlak ve yengeç dönencesindekilerin ihtiyaçlarını ancak karşılayan, duyu organlarına dayalı bu hesaplama, sadece hava durumundan kaynaklanan sebeplerden değil bizzat doğal bir olgudan kaynaklanan ve bu olgunun devam edegelen farklılığından da beslenmektedir. İşte bu yüzden, Paris'teki İslamî kurumların bazıları çözümü, namaz vakitlerini belirlemede aşağıdaki planlamaya göre hareket etmekte bulmuşlardır:

Sabah ve imsak vakti, güneşin doğuşundan bir buçuk saat öncesine kadar,

Zeval ve öğle vakti, güneşin doğuşu ile gurubunun arasındaki zamanın yarısında,

İkindi, zeval ile gurubun arasındaki zamanın yarısında olacak,

Akşam ve iftar vakti, güneşin batımıyla,

Yatsının vakti ise güneşin batışından bir buçuk saat sonra başlayacaktır.

Bu kurumlar güneşin doğuş ve batış zamanını tespitte ise, Paris Rasathanesinin verilerini dikkate almaktadırlar. Yine, Başkent Paris ile Fransa'nın başka kentlerindeki vakit farklılıklarını da Paris Rasathanesinden gelen bilgilere göre düzenlemektedirler.

Benim kanaatim, âlimlerimiz, başka bir vakit belirlemesinde icma edene kadar yukarıda anılan planlamaya göre hareket edilmesi yönündedir. İcma ise, kendisiyle amel etmeyi gerektirir. Bu önerilerimin şer'î dayanağı ve ilmî temeline dikkatinizi çekmekte bir mahsur görmüyorum. O da bir âlim büyüğümüzün, Şemsüleimme es-Serahsî'nin (v. h. 483) " Şer'î illetler, bizzat birer mucip olmayıp birer emaret/alametten ibarettirler." sözüdür. Yani bizler, güneş doğdu veya battı diye namaz kılmamaktayız. Bilakis,

güneşin batışı ya da zevali, şeriat tarafından namaz için bizden istenen vaktin girdiğine delalet eden birer göstergeden ibarettir.

Bir ibadetin vaktini gösteren alâmetin bulunmaması ile ne o ibadet ne de bu ibadetin vakti ortadan kalkar; asıl maksut olan "zamanında ibadet etme" vaktini, başka bir yolla belirlememiz gerekir. Bu yüzden gölge uzunluğu veya şafağın kaybolması gibi emareleri bulamazsak gayemize ulaşmak için vaktin girdiğine delalet eden başka göstergeler bulmamız gerekir. Bir keresinde Türk öğrencilerimden birisi, selef fakihlerden kiminin örneğin Kutuplardaki gurup meselesi gibi şer'î illetin bulunmadığı yerlerde yaşayan Müslümanlara orucun farz olmadığı görüşüne sahip olduğu, buna binaen oruç tutmamızın gerekmeyebileceğine yönelik bana soru yöneltmişti. Ben de o öğrenciye ironik şekilde şöyle cevap vermiştim: "Bari bu görüşte olan, sözüm ona faziletli! kişiyi Kutupta yer alan ülkelerin kesiştiği bir mıntıkaya vali olarak gönderelim de aylık maaşını her otuz senede bir kez ödeyelim! Doğruya ulaştıran, ancak Yüce Allah'tır!"

Son olarak, bu mütevazı konuşmamı, büyük bir Türk âlimini anarak bitirmek istiyorum. Söz konusu âlim, Keşfü'z-Zunûn sahibi Kâtib Çelebi'dir. (ö, h 1067) Kepler ve Galileo gibi Batılı bilginlerle çağdaş, hatta bilimde onlara mümasil olan bu âlim; üç asır önce, Türkiye'de "İlhâmü'l-Mukaddes min Feyzi'l-Akdes" adlı, kutuplarda namaz gibi konuları incelediği bir kitap kaleme almıştır. Bu eser, sonraları İstanbul Üniversitesi, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi'nde Müslümanların ilk dönemlerinden itibaren bu konuyla ilgili incelemeleri de toparlayan, Arapça kaleme alınmış ve konusunda yeterli bir mukaddimeyle beraber neşredilmiştir. Bu kitabı, sizlere hatırlatmaya cesaret etmemin nedeni, Türkiye dışında tanınmamış olma ihtimalidir.

Esselamu Aleykum ve Rahmetullahi ve Berekatuh.

KAMERÎ AY BAŞLANGIÇLARINI STANDART HALE GETİRME NOKTASINDA İSLAMÎ GÖRÜŞLER[1]

Ramazan aylarının başlangıç tarihlerinin ve bayram günlerinin bütün İslam âleminde standart hale getirilmesi hususu; öteden beri Müslümanların zihinlerini ve kalplerini meşgul eden bir hedeftir. Müslümanlar ne zaman birliğe, beraberliğe ve dayanışmaya ihtiyaç duysalar bu konu gündeme gelmektedir. Bu nedenle İslam âlimlerinin ve dinî sahada faaliyet gösteren kimselerin, yeni yollar bulmak ve çözümler üretmek gayesine matuf olarak bütün gayretlerini sarf etmeleri gerekmektedir. Bu gayretler Müs-

1 Mustafa Kemal et-Terzî (v. 2000), Tunuslu ilim adamı, entelektüel ve diplomat. 1921 senesinde Tunus'ta doğmuştur. 2000 yılında Tunus'un kuzeyinde bir kasaba olan La Marsa'da (el-Mürsî) vefat etmiştir. Talebeliğinin yanında öğretim görevliliğini de Tunus'ta bulunan Zeytuniye Üniversitesi'nde geçirmiştir. Aslında 79/698 yılında kurulan Zeytuniye, bir cami olduğu kadar, İslamî ilimlerin yüksek seviyede tahsil edildiği bir yüksek eğitim müessesesi konumundaydı. Müştemilatındaki ders halkalarından ve civarındaki medreselerden İmam Sahnûn (v. 240/854) gibi birçok âlim ve fıkıhçının yanı sıra din, siyaset, fikir ve edebiyat adamı çıkarmıştır. Zeytûniye Camii'nde eğitim ve öğretim VII. (XIII.) yüzyılın ortalarından itibaren büyük canlılık kazanmış ve caminin şöhreti bölgede yayılmıştır. Yaklaşık on üç asır boyunca kesintisiz eğitim vermeyi başaran, XIX. yüzyılda bir üniversite statüsü kazanarak İslâm dünyasının en önemli öğretim kurumları arasına giren Zeytûniye Camii'nde yürütülmekte olan eğitim-öğretim faaliyeti, 1956'da Tunus'un bağımsızlığını kazanmasının ardından kurulan Zeytûniye Üniversitesi'ne nakledilmiştir. Terzî 1967 senesinde yeni kurulan Tunus Din İşleri İdaresi'nin ilk müdürü olarak tayin edilmiştir. 1976 Mayıs ayında Moritanya İslâm Cumhuriyeti'nin başşehri Nuakşot'ta (Nouakchott) düzenlenen kongrede Afrika İslam Konseyi Koordinasyon Kurulu üyeliğine seçilmiştir. Medine İslam Üniversitesi Yüksek İslam Konseyi'ne üye olarak kabul edilmiştir. Tunus içinde ve dışında dînî ve millî konularda meydana gelen gelişmeleri yakından takip eden aktivist bir kişiliğe sahiptir. Yurt içinde ve yurtdışında tertip edilen dinî içerikli toplantı ve panelleri yakından takip etmiş, İslam dünyasındaki diğer ilim adamlarıyla yakın bir irtibat kurmuştur. Birçok eser telif etmiş, çeşitli dergilerde makaleleri neşredilmiştir. جوانب من الحياة الاجتماعية في الإسلام، الوحي وختم الرسالة في الإسلام، أضواء على السنة، عوامل النهضة الإسلامية، رسالة المسجد في الإسلام، البخاري واهتمام أهل المغرب به وبالجامع الصحيح، القرآن والعدالة الاجتماعية، الاستصناع والمقاولات في العصر الحاضر، بيع الأصل التجاري وحكمه في الشريعة الإسلامية، القبلة للجمهورية التونسية gibi çalışmaları söz konusudur. (Mütercim)

- Makalenin orjinal adı:"Nazarât İslâmiyye fî Tevhîdi'ş-Şühûri'l-Kamerîyye", ***Mecelletü Mecma'i'l-Fıkhî'l-İslâmî***, II, 845-873.

- Tercüme eden ve dipnotları ekleyen: Dr. Ahmet Yılmaz, Diyanet İşleri Uzmanı.

lümanların kamerî ay başlangıçlarında ve dinî bayramlarında İslamî hükümlerin, dinî metinlerin ve bilimin ışığında yekvücut hale gelebilmesini temin edecektir.

Geçmişte bayram günlerinin ve kamerî ay başlangıçlarının standart hale getirilmesini amaçlayan birçok kongre düzenlenmiştir. Bu organizasyonlarda konu ayrıntılı olarak ele alınmakla kalınmamış bazı kararlar da yayımlanmıştır. Fakat öyle görünüyor ki dile getirilip durulan ve arzu edilen birlik İslam ülkeleri arasında hâlâ sağlanabilmiş değildir. Öyle ki bazı İslam ülkeleri bu konuda astronomi ilminin verilerini esas almayı benimsemişler; bazıları da mutlaka hakiki ru'yette ısrar etmişlerdir. Hatta her sene ramazan ayının başlangıcının ve bayram günlerinin tespit edilmesi meselesinde Müslümanlar arasındaki tartışmalar biraz daha artmaktadır. Nitekim kitle iletişim araçları aynı ramazan ayında ve bayram günlerinde birbirinden farklı başlangıç tarihlerini duyurmaya başlamışlardır.

Dinî problemleri önemseyen birçok kişi bu konuyu ilmî toplantıların ve hatta dünya çapında organize edilen konferansların gündemine dâhil ettirmeye çalışmışlardır. Belki de böyle yapmakla Müslümanların bayramlarında ve dinî mevsimlerinde ortaya çıkan ihtilaf noktalarını giderebilecek çözüm yolunu tespit etmek suretiyle belli bir ölçüde muvaffakiyet de elde etmişlerdir.

1. Toplantılar ve Birlik Çabaları

Bildiğim kadarıyla Arap Birliği,[2] 28 Aralık 1955 (1375) tarihinde Hâşimî Ürdün Krallığı'nın talebi üzerine İslam ülkelerinde ramazan ve bayram günlerinde birliğin sağlanmasına yönelik teklifin araştırılması maksadıyla alanında uzman olan İslam âlimlerinin kendi aralarında bir araya gelerek bir konsey oluşturmaları için bir tavsiye kararı almıştır. Ne ilginç bir tesadüf ki şu an icra ettiğimiz toplantı da aynı ülkenin, Hâşimî Ürdün Krallığı'nın başkenti Amman'da düzenlenmiştir. Yine bundan otuz bir sene sonra yine Hâşimî Ürdün Krallığı'nın ısrarlarıyla aynı konsey konuya ilişkin bir karar almış ve böylelikle bu yöndeki dinî beklentilere bir cevap verilmiştir.

---

2 Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Yemen tarafından 1945'te kurulan birliktir. Daha sonra Libya (1953), Sudan (1956), Tunus ve Fas (1958), Küveyt (1961), Cezayir (1962), Güney Yemen (1967), Bahreyn, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (1971), Moritanya (1973), Somali (1974), Filistin Kurtuluş Teşkilâtı (1976) ve Cibuti (1977) de birliğe katıldı. Bugün toplam üye sayısı yirmi birdir. Teşkilât genel kurul, dâimî komisyonlar, genel sekreterlik ve yan kuruluşlardan oluşmaktadır. Genel kurul birliğin en yüksek organıdır. Görevi kararlar almak ve alınan kararların uygulanmasını denetlemektir. Ayrıca üyeler arasında veya üye devletler ile diğer güçler arasında çıkan anlaşmazlıklarda aracılık yapar. Bkz. İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Arap Biliği", ***DİA***, III, 325-326.

16 Mart 1961 (1381) tarihinde yine Arap Birliği, bir bildiri yayınlamış ve bu bildiriye kamerî ayların başlangıçlarında ve namaz vakitlerinde birliğin temin edilmesi maksadıyla Ezher-i Şerîf tarafından oluşturulan Şer'î Astronomi Kurulu'nun almış olduğu kararları eklemiştir.

Aynı şekilde Tunus'ta dinî hususlarda ve astronomi alanında uzman olan bir grup ilim adamı tarafından çalıştay tertip edilmiştir. Çalıştay 16 Ekim 1963 tarihinde (1383) ve zamanın Tunus Müftüsü Muhammed el-Fâzıl b. Âşûr'un (v. 1973) nezaretinde gerçekleşmiştir.

Bu hususta yayınlanmış olan ve en çok dikkat çeken kararlar; Ezher'de 1966 Ekim'inde (Cemâziyelevvel, 1385) İslamî Araştırmalar Enstitüsü'nün kongresinde; Malezya Kuala Lumpur'da Nisan 1969 (1389) tarihinde; Kuveyt'te İslamî İşler ve Vakıflar Bakanlığı tarafından Mart 1973'te (1393); İstanbul Konferansı'nda[3] 1978

3 Diyanet İşleri Başkanlığının daveti üzerine Kamerî Ay Başlarını Tespit Konferansı İslam'ın tarihi başkenti İstanbul'da 26 Zilhicce 1398/27 Kasım 1978 ile 29 Zilhicce 1398/30 Kasım 1978 tarihleri arasında toplanmıştır. Konferansa aşağıda belirtilen İslam ülkelerinden adları belirltilen delegeler katılmışlardır.
01- Afganistan
02- Bahreyn
03- Bangladeş
04- Birleşik Arap Emirlikleri
05- Cezayir
06- Endonezya
07- Fas Krallığı
08- Haşimi Ürdün Krallığı
09- Irak
10- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
11- Kuveyt
12- Lübnan
13- Malezya
14- Orta Asya ve Kazakistan (Sovyetler Birliği)
15- Pakistan
16- Sudan
17- Suudi Arabistan Krallığı
18- Tunus
19- Türkiye
AYRICA TEMSİL EDİLEN KURULUŞLAR:
20- Brüksel İslam Merkezi
21- Paris İslam Merkezi
22- Râbıtatu'l-Âlemi'l-İslâmî
Bu konferans daha önce aynı maksatla akdedilen konferanslar dizisinden biri olarak toplanmış ve çalışmalarını, Kuala Lumpur (Malezya) Konferansı ile Kuveyt Evkaf Bakanları Konferansı'ndan elde edilen sonuçları tamamlayıcı ve olgunlaştırıcı bir istikamette sürdürmüştür.
Katılan delegeler, sundukları tebliğlerde Müslümanların ramazan başları ve sonları ile dinî günlerde ve bayramlarda birbirlerinden farklı görünümlere sahip olmalarının ortaya çıkardığı esef verici durumu ele almışlardır.

Konferans üyeleri, dinin kabul etmeyeceği bu durumu bir çözüme kavuşturmanın gereği üzerinde birleşmişlerdir. Çünkü Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in "Bu sizin ümmetiniz, tek bir ümmettir." ayetinde ifadesini bulan yekvücut bir ümmettir. Dinî konularda ihtilafa düşmeleri caiz değildir. Allah Teâlâ, "Allah'ın dinine topluca sarılınız, ayrılığa düşmeyiniz." ayetiyle birlik ve beraberliği emretmiştir.

Konferansa katılan ilim adamları arasından "Din Komisyonu" ve "Astronomi Komisyonu" olmak üzere iki ayrı komisyon teşkil edilmiştir. Bunlardan her biri kendi ihtisası dâhilindeki konularda sunulmuş tebliğleri etüt etmiştir. Detaylara inilerek enine boyuna yapılan tartışmalardan sonra konferans, son oturumunda oy birliği ile aşağıdaki kararları almıştır:

1. İster çıplak gözle, isterse modern ilmin rasat metotlarıyla olsun, asıl olan hilâlin ru'yetidir.
2. Astronomların hesapla tespit ettikleri kamerî ay başlarına dinen itibar edilebilmesi için, onların bu tespitlerini hilâlin güneş battıktan sonra ve görüşe mani engellerin bulunmaması halinde gözle görülebilecek şekilde, ufukta fiilen mevcut olması esasına dayandırılmaları gerekir ki, bu ru'yete "Hükmî Ru'yet" denir.
3. Hilâlin görülebilmesi için iki temel şartın gerçekleşmesi zorunludur:

a. İçtima (kavuşum)'dan sonra Ay ile Güneş'in açısal uzaklığı 8 dereceden az olmamalıdır. Bilindiği üzere ru'yet, 7 ila 8 dereceleri arasında başlamaktadır. 8 derecenin esas alınmasında, ihtiyat bakımından görüş birliğine varılmıştır.

b. Güneşin batışı anında ayın ufuktan yüksekliğinin açısal değeri, 5 dereceden az olmamalıdır. Sadece bu esasa göre normal durumlarda hilâlin çıplak gözle görülebilmesi mümkündür.

4. Hilâlin ru'yet edilebilmesi için belli bir yer şart değildir. Yeryüzünün herhangi bir bölgesinde hilâlin ru'yeti mümkün olursa, buna istinaden ayın başladığına hükmetmek doğru olur. İslam dünyasının birlik ve beraberliğini sağlamak için ru'yetin ilanı, müteakip maddede işaret edilen Müşterek Hicrî Takvim'in tespitleri uyarınca Mekke-i Mükerreme'de tesis edilecek olan rasathane tarafından yapılmalıdır.
5. Din ve astronomi bilginleriyle rasathane yetkililerince her kamerî yıl için 2. 3. ve 4. maddelerinde zikredilen kriterlere dayalı bir takvim hazırlanmalıdır. Takvim Komisyonu, "Müşterek Takvim Taslağı"nı kabul etmek üzere periyodik olarak her yıl toplanacaktır. İlk olarak Rebiülahir 1399/Mart 1979 tarihinde İstanbul'da yapılacaktır.
6. Yukarda işaret edilen Takvim Komisyonu şu ülkelerin temsilcilerinden oluşacaktır:

Bangladeş, Cezayir, Endonezya, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Komisyonun toplanması için bütün üyelerin bulunmaları gerekli değildir.

7. Anılan komisyon, yukarıda açıklanan kriterlere göre ramazan, şevval ve zilhicce ayları için hilâlin görülebileceği bölgeleri gösteren haritalar hazırlayacaktır. Böylece durum müsaitse, bizzat hilâli gözleyerek ru'yeti gerçekleştirmek ve hesabın doğruluğu konusunda ikna olmak isteyen herkese kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca bu haritalar, isteyen her devletin yetkili kılacağı uzman ve güvenilir bir heyete rasat yaptırmasına yardımcı olacaktır.
8. Bu karar ve tavsiyelerin, İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı Genel sekreterliğine sunularak Dışişleri Bakanlarının Rabat'ta yapılacak olan ilk toplantısında kabulü ve uygulamaya konulması istenecektir.

Konferans, son oturumunda aşağıdaki tavsiye kararlarını almıştır:

1. Gündüz veya gecelerin normal bölgelerden farklı olarak uzadığı yerlerde oruç ve namaz vakitlerini tespit hususunu incelemek üzere özel bir konferans akdedilmelidir.
2. Astronomi dersini, genel öğretim ve özellikle dinî öğretimde ders programları arasına katmak, Üniversite öğretiminde Astronomi ihtisas bölümleri kurmak gereklidir.
3. İslam âleminde bulunan ilgili Bakanlıklar, dinî ve İslamî işler idareleri, Ezher-i Şerif ve Râbıtatu'l-Âlem'i-İslâmî gibi Müslümanlarla ilgili işlere bakan resmî kuruluşlardan gaye edindikleri beraberliği gerçekleştirmek üzere, dinî bayramlarını birleştirmek istikametinde alınan kararların, sorumluların tümünce uygulamaya konması için çaba göstermeleri istenmelidir.
4. İslam ülkelerinin hükümetlerine çağrıda bulunarak rasathane konusuyla ilgilenmeleri ve ülkelerinde rasathaneleri yaygınlaştırmaları, bunların aralarında karşılıklı bilgi ve tecrübe mübadelesi ile koordinasyonun sağlanması istenmelidir.

(1398) tarihinde alınmış olan kararlardır. Bütün bu kararların sonuncusu ise Mekke-i Mükerreme'de 1981 senesinde (Rebîülâhir 1401) tesis edilmiş bulunan İslam Fıkıh Akademisi'nin[4] almış olduğu kararlardır.

Ezher İslâmî Araştırmalar Konseyi toplantısında ru'yetin esas olduğu ancak bu konuda ciddi şüpheler söz konusu olduğunda sadece ru'yete güvenilemeyeceği; sözü edilen kuvvetli şüphenin sebeplerinden birisinin de "Güvenilir astronomik hesaplamaların ru'yetin imkansız olduğunu ortaya koyması." olduğu karara bağlanmıştır. Tavsiye kararlarından ikinci fıkra; ru'yet tahakkuk etmediğinde ve kamerî ayı otuz güne tamamlama imkânı söz konusu olmadığında kamerî ay başının tespiti noktasında astronomik hesaplamalara güvenilebileceğini deklare etmektedir.

Malezya toplantısında da herhangi bir gerekçe ile ru'yet mümkün olamadığında, astronomi ilminin ru'yet-i hilâl imkânını sağlayabileceği ve sonuçta bu astronomik hesaplamalara güvenilebileceği tavsiye kararları arasında bulunmaktadır.

Kuveyt Dinî İşler ve Vakıflar Bakanlığının Kuveyt'te tertip etmiş olduğu toplantıda alınmış olan dördüncü karar, kamerî bir takvimin tesis edilmesinin gerekliliğine dairdir.

---

5. Kuveyt'te Din İşleri ve Evkaf Bakanları Konferansının teklif ettiği ve Râbıta'nın da kabul ederek tesisine başladığı Mekke rasathanesinin bir an önce ikmâli için Râbıtatu'l-Âlem'i-İslâmî 'ye çağrıda bulunmalıdır.
6. Bu kararların bütün İslam Ülkeleri Hükümetlerine ve ayrıca dünyada bulunan tüm İslamî kuruluşlara ulaştırılması, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığından talep edilmelidir.

Konferansa katılan delegeler, İslamî konularda gösterdikleri sıcak alaka ve ihtimamlarından dolayı T.C. Cumhurbaşkanına, Hükümet Başkanına, Devlet Bakanına, Kardeş Müslüman Türk Halkına üstün teşekkür, takdir ve saygılarını takdim etmekten mutluluk duymaktadırlar. Ayrıca bu konferansa davet lütfunda bulunan ve ikamet süresince sağladıkları mükemmel organizasyon ve misafirperverlik ve konferansın çalışmalarının başarıya ulaşmasındaki gayretleri için Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı ile Kandilli Rasathanesi Müdürlüğüne samimi teşekkürlerini ve övgülerini sunarlar. Bkz. http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/1978-RuyetiHilâlToplant%C4%B1s%C4%B1.aspx (12.8.2015).

Not: 18.02.2013 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İstanbul'da "Uluslararası Ru'yet-i Hilâl Konferansı" Hazırlık Toplantısı tertip edilmiştir. Diyanet İşeri Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Görmez, 1978 kararları ile ilgili iki noktada öz eleştiri yapmıştır: "***Diyanet İşleri Başkanlığı olarak bir kusurumuzu itiraf etmek ve bir konudaki üzüntümü sizlerle paylaşmak istiyorum. 1978 yılında İstanbul'da Ru'yet-i Hilâl toplantısına öncülük yapan Diyanet İşleri Eski Başkanımız Dr. Tayyar Altıkulaç'ın başlattığı bu güzel toplantının kararları ne yazık ki uygulanamamıştır. Biz maalesef 1978 yılında İstanbul'da yapılan Ru'yet-i Hilâl Konferansında oluşturulmuş bulunan Takvim Komisyonu'nun sekretarya görevini sürdürmede ihmal göstermiş ve bu önemli komisyonun işlevinin kesintiye uğramasına yol açmışız.***

Bir diğer üzüntümüz ise 1978 yılında Mekkei Mükerreme'de bir rasathane kurulması ve bu rasathane vasıtasıyla Müslümanlar arasında Hicrî Takvim birliğinin sağlanması kararı alınmış olmasına rağmen bu karar da uygulanamamıştır." Bkz. http://diyanet.gov.tr/tr/icerik/islam-%C3%A2limleri-%E2%80%9C-birlikte-bayram-icin-istanbul%E2%80%99da-bir-araya-geldi/8003?getEnglish= (12.8.2015).

4 İslam Fıkıh Akademisi, İslâm ülkeleri arasında dinî koordinasyonu ve yardımlaşmayı sağlamak amacıyla kurulmuş olan Râbıtatu'l-Âlemi'l-İslâmî adını taşıyan teşkilat bünyesinde 1977 senesinde kurulmuş olan bir organizasyondur. Bkz. Bilge, Mustafa L., "Râbıtatu'l-Âlemi'l-İslâmî", ***DİA***, XXXIV, 380.

Bu takvimin dinî-şer'î konulara vâkıf âlimlerden ve astronomi ilminden anlayan bilim adamlarından oluşan güvenilir bir heyet marifetiyle oluşturulacağı ifade edilmiştir. Böyle bir takvimin; ramazan ve bayram günlerinin ve bu günlerin dînî zaman dilimlerinin belirlenmesinde Hükümetler için bağlayıcı olacağı belirtilmiştir. Fakat ne yazık ki bu heyet oluşturulamamıştır.

İstanbul toplantısına gelecek olursak, bu toplantıda alınan kararlar yaklaşık olarak Kuveyt toplantısında alınan kararları ifade etmektedir. Bu toplantıda atılmış olan yeni ve olumlu bir adım, on ülkenin dinî konularda uzman olan din adamı ve fıkıhçılarından oluşan bir takvim komisyonunun oluşturulması kararının alınmış olmasıdır. Böylelikle sene sene hicrî bir takvimin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bu komisyon bilfiil toplanmıştır da. İstanbul'da, Tunus'ta, Cezayir'de ve Ankara'da bir araya gelen bu komisyonun bir üyesi de bendim. Son toplantı da 1985 senesinin sonlarında (Muharrem 1405) Mekke-i Mükerreme'de gerçekleşti. Orada başlangıç olarak İstanbul toplantısını esas alan ve sene sene o güne kadar gelen ortak takvimler yayımlandı. Cidde'de bulunan İslam İşbirliği Teşkilatı[5], Mekke'deki toplantıda icra edilen çalışmaları himaye etti ve takvimlerini ve aldığı kararları bütün İslam ülkelerine duyurdu.

Râbıta bünyesindeki İslam Fıkıh Akademisi tarafından tertip edilmiş bulunan toplantıda alınan karar ise hiçbir şekilde astronomik hesaplama düşüncesine kapı aralamamakta özellikle 'ru'yet bi'l-basar' fikrine güvenilmesi gerektiğini salık vermektedir.

Benim düşünceme göre kamerî ayların girişi noktasında eğer hesaplamalar ilmî ve güvenilir araştırmaların neticesinde gerçekleşiyorsa bu hesapların herhangi bir şekilde ru'yet-i sahîha ile çelişmesi mümkün değildir. Çünkü gerçek ve doğru bilgi İslam'ın üzerine bina edilmiş olduğu umûmî ilkelere ters olamaz.

Aynı şekilde İslam dünyasının en seçkin âlimlerinden oluşan şu mübarek fıkıh akademisinin bu konuyu yeniden derinlemesine ele alabileceğine, bir defa daha bütün yönleriyle değerlendireceğine ve böylelikle temel dînî ilkelerle uyuşan, İslam'ın hoşgörü ruhuyla birlikte yol alan ve İslam ümmetinin bayramlarında ve kamerî ay başlangıçlarında yekvücut olmalarını salık veren çözümler üretebileceğine inanıyorum.

---

5 İslam İşbirliği Teşkilatı ya da kısaca İİT (Arapça: منظمة المؤتمر الإسلامي, İngilizce: ***The Organisation of Islamic Cooperation***, Fransızca: ***Organisation de la Coopération Islamique***), Eylül 1969 tarihinde Fas'ın başkenti Rabat'ta toplanıp, İslam ülkelerini çatısı altında toplamak üzere kurulan 57 üyeye sahip, Avrupa Konseyi veya Birleşmiş Milletler gibi uluslararası hukuk tüzel kişiliğini haiz bir uluslararası teşkilattır. 38. Dışişleri Bakanları toplantısında alınan karar gereğince örgütün ismi İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi_Te%C5%9Fkilat%C4%B1 (12.8.2015).

2. Hesaplama Yöntemini Kabul Etmeyenler ve Bunların Delilleri

Kamerî ayların tespiti noktasında ru'yeti esas kabul edenler -ki ru'yet derken bizzat göz ile görmeyi (ru'yet bi'l-basar) kastetmektedirler- hesaplama yöntemine güvenmemektedirler. Çünkü onlara göre astronomik hesaplama yöntemi kat'îyyet ifade etmemektedir. Onlara göre bu yöntem ancak zan[6] (sübjektif kanaat) mertebesindedir. Zira bir çeşit varsayım ve tahminden ibarettir. İslam ise astrolojiyle (ilm-i nücûm) ilgilenmekten menetmiştir. Öyle ki Allah Resûlü *sallallâhu aleyhi ve sellem* astroloğun (müneccim) verdiği hükümleri dikkate değer bulmaya karşı Ebû Dâvûd ve İbn Mâce tarafından nakledilen şu hadis ile uyarıda bulunmuştur: من اقتبس شعبة من النجوم فقد اقتبس شعبة من السحر[7] Ebû Dâvûd'un Kitâbü't-tıb'da zikrettiği başka bir hadiste de şöyle denilmektedir: من أتى كاهنا أو منجما فصدقه فيما يقول فقد كفر بما أنزل على محمد[8] Bu sebeple fıkıh ilminde yol kat etmiş birçok kişinin astrologların (müneccimlerin) yaptıkları hesaplara güvenilemeyeceğini açıkça beyan ettiklerini görürüz.

İlk olarak; bu şekilde görüş beyan edenlerin "yıldız falcılığı" ile "astronomi ilmi" arasındaki farkı iyice beyan etmedikleri görülmektedir. Yıldız falcılığı kesinlikle bir ilim olmayıp gaybî konulara merak salmaktan ibarettir. Astronomi ilmi ise gerçek bir ilim dalıdır ve insanlar bu ilim dalının genel ilkeleri noktasında ayrı düşmemektedirler. Öyle ki eski zamanlarda bir astronomi âlimi, bu ilmin reel verileri sayesinde o an için gayb gibi gözüken bazı hususlarda isabetle görüş beyan edebiliyordu. İki kavram arasındaki karışıklıktan dolayı fakihlerde astronomi ilminin verileriyle kamerî ay başlangıçlarını hesaplama hususunda bir tereddüt hâsıl olmuştur.

6 Fıkıh ve fıkıh usulünde zan, *"Bir şeyin mahiyeti konusunda mümkün durumlardan birinin ağır basmasıyla oluşan sübjektif kanaat."* anlamında sıkça kullanılmıştır. İslâmî ilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi fıkıh literatüründe de bir kanaatin gerçeğe uygunluk ve doğruluk düzeyi genellikle ilim, zan, şek, vehim şeklinde sıralanır; bunlara yakîn ve mârifeti de ilâve edenler vardır. Şek, zan, vehim -farklı düzeylerde de olsa- bir şeyi tam olarak bilememe, ne olduğuna kesin karar verememe durumunu ifade eder ve çoğunlukla birbiriyle bağlantılı şekilde tanımlanmıştır. Buna göre şek bir şeyi bilme konusunda doğru ve yanlış ihtimallerin eşitliği, zan ihtimallerden birinin ağır basması ve bunun tercih edilmesidir. Zeynüddin İbn Nüceym, akla daha yatkın olan (râcih) tarafı "ekberü'r-re'y ve gâlibü'z-zan" olarak niteler. Vehim ise iki veya daha fazla mümkün durum arasından zayıf kalan cihetin doğru sanılıp tercih edilmesidir. İbn Nüceym ekberü'r-re'y ve gâlibü'z-zannın fukaha nezdinde muteber olduğunu, Lâmişî'nin de bu görüşü benimsediğini belirttikten sonra şu değerlendirmede bulunur: "Fukahaya göre zan mahiyeti itibariyle şek kabilindendir. Çünkü onlar, varlık ve yokluk ihtimallerinin eşit olması veya bu ihtimallerden birinin ağır basması durumunu dikkate almadan zan terimiyle bir şeyin varlığı ile yokluğu arasındaki tereddüt durumunu kastetmişlerdir." Bkz. Apaydın, H. Yunus, "Zan (Fıkıh)", ***DİA***, XLIV, 122-124.

7 Bkz. Ufak lafız değişiklikleriyle Ebû Dâvûd, "Tıbb", 22; İbn Mâce, "Edeb", 28; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, III, 259 (thk. Ahmed Muhammed Şâkir); İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***, V, 239.

8 Bazı lafız değişiklikleriyle bkz. İbn Mâce, "Tahâret", 122; Tirmizî, "Tahâret", 102; Ma'mer b. Râşid, ***el-Câmi'***, XI, 210; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, ***el-Müsned***, I, 300, 301; İbnü'l-Ca'd, ***el-Müsned***, I, 77, 287, 288, 371; İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***, V, 42.

İkinci olarak; Müslümanların ilk dönemlerinde astronomi ilmi şu an ulaştığı olgunluk noktasına ulaşmamıştı. İnsanların bu gibi dînî konularda astronomi ilmine güvenmelerini sağlayacak ayırt edici hususiyetler de henüz tam olarak belirgin hale gelmemişti.

el-Fetâvâ'l-Hindiyye'de şöyle denilmektedir: "Astroloji ilminden anlayan, deneyim sahibi ve adâlet timsali kimselerin görüşlerine itibar edilir mi? Doğrusu böyle bir kimsenin görüşü kabul edilmez…" ***Mi'râcü'd-Dirâye***'de[9] müellif şöyle der: "Bir müneccimin kendi yaptığı hesap ile amel etmesi câiz değildir."

İbn Arafe[10] şöyle demiştir: "Mâlik'in müneccimin sözüne itibar ettiğini bilmiyorum."

Kâdî Abdülvehhâb[11] ***el-İşrâf***[12] isimli eserinde şöyle demiştir: "Oruç vaktinin girmesinde müneccimlerin sözüne itibar edilmez."

9 el-Kâkî olarak bilinen Hanefî fakihi Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hucendî'nin (v. 749/1348) eseridir. ***Mi'râcü'd-Dirâye ilâ Şerhi'l-Hidâye***, Burhâneddin el-Mergînânî'nin ***el-Hidâye*** adlı meşhur eserinin şerhidir. Müellif, 21 Muharrem 745'te (4 Haziran 1344) tamamladığı kitabında dört mezhep imamının görüşlerini toplayarak sahih ve tercihe değer olanlarını belirtmiş ve istidlâl yollarını göstermiştir. Eserde zaman zaman soru-cevap metodu kullanılmış, yer yer de ***el-Hidâye***'nin metni olan ***Bidâyetü'l-Mübtedî*** ile İmam Muhammed'in ***el-Câmi'u's-Sagîr***'inin ibareleri karşılaştırılmıştır. Bkz. Kayapınar, Hüseyin, "Kâkî", ***DİA***, XXIV, 216.

10 Tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Vergammî et-Tûnisî (v. 803/1401) olup Mâlikî fakihidir. Kuzey Afrika'da Mâlikî mezhebinin önde gelen simalarından olan ve fetvaları, eserleri, talebeleri vasıtasıyla İslâm dünyasında ve özellikle Kuzey Afrika'da İslâmî tefekkürün gelişmesine önemli katkısı bulunmaktadır. Bkz. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", ***DİA***, XIX, 316.

11 Tam ismi Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî et-Tağlibî el-Bağdâdî (v. 422/1031) olup Mâlikî fakihidir. Kâdî Abdülvehhâb, eserleri ve görüşleriyle Mâlikî mezhebinin usul ve fürûunun gelişmesine büyük katkıda bulunan müctehid imamlardandır. Hatîb el-Bağdâdî, ondan daha fakih bir Mâlikî âlimiyle karşılaşmadığını belirtirken Bâkıllânî de talebelerinden Ebû İmrân el-Fâsî ile Abdülvehhâb'ın bir araya gelmeleri halinde İmam Mâlik'in ilminin toplanmış olacağını söyler. Kâdî Abdülvehhâb'ın rivayet ve görüşleri mezhep içerisinde büyük bir öneme sahip olup kendi eserleri yanında Mâlikî kaynaklarında ve özellikle Karâfî'nin ***ez-Zahîre***'sinde geniş şekilde iktibas edilmiştir. Mâlikî doktrinini Ebû Bekir el-Bâkıllânî ve İbnü'l-Kassâr gibi fakih ve usulcülerden alan Kâdî Abdülvehhâb bunu İbn Rüşd, Bâcî ve Şehâbeddin el-Karâfî gibi sonraki âlimlere ulaştıran halkayı teşkil eder. Bkz. Koca, Ferhat, "Kâdî Abdülvehhâb", ***DİA***, XXIV, 113.

12 Eserin tam ismi ***el-İşrâf 'alâ Nüketi Mesâ'ili'l-Hilâf*** olup el-Ceyb b. Tâhir tarafından Tunus'ta iki cilt halinde ve Beyrut'ta 1420/1999 tarihinde neştredilmiştir. Bedevî Abdüssamed eserin hadislerini ***el-İthâf*** adlı çalışmasında tahrîc etmiş; dört ciltten oluşan bu çalışması Dübey'de 1420/1999 tarihinde basılmıştır. Bkz. Koca, Ferhat, "Kâdî Abdülvehhâb", ***DİA***, XXIV, 114.

ed-Dürrü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr'ın[13] ikinci cildinde, oruç bâbında (s. 93) Muhammed Alâüddin el-Haskefî[14] şöyle demektedir: "Mezhebe göre muvakkitlerin sözüne itibar olunmaz. Velev adâlet sahibi kimseler olsalar bile ..."

İbn Abidin,[15] hâşiye eseri ***Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr***'da,[16] "muvakkitlerin sözlerine itibar olunmaz" sözünü açıklama sadedinde; "orucun insanlara farz olması hususunda" kaydını düşmüştür. Hatta ***Mi'râcü'd-Dirâye***'de "onların sözlerine itibar edilemeyeceğinin icmâ ile sâbit olduğu ve bir müneccimin kendi hesabıyla amel etmesinin câiz olmayacağı" dile getirilmiştir. ***en-Nehr***'de[17] de şöyle denilmiştir: "Muvakkitler böyle söylediler diye hilâlin falanca gece gökyüzünde olması lazım gelmez, gerçekte bu kimseler adalet sahibi olsalar bile. ***el-Îzâh***'ta da aynı şekilde zikredilmektedir." Sirâceddin İbn Nüceym devamla şöyle demiştir: Üzerinde durduğumuz konunun bir yönü de Şâri'in hesap yöntemine itimat etmemesi hatta şu hadisiyle bu yöntemi tamamıyla ilga etmesidir: نحن أمة أمية لا نكتب ولا نحسب الشهر هكذا و هكذا[18]

13 ***ed-Dürrü'l-Muhtâr***, Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin (v. 1004/1595) fıkha dair ***Tenvîrü'l-Ebsâr*** adlı eserinin şerhidir.

14 Tam adı Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haskefî ed-Dımaşkî (v. 1088/1677) olan Hanefî fakihidir.

15 Tam adı Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî (v. 1252/1836) olup son dönem Hanefî fakihlerinin önde gelenlerindendir. Özel, Ahmed, "İbn Abidin, Muhammed Emîn", ***DİA***, XIX, 292.

16 Timurtaşî'nin (v. 1004/1596) Hanefî fıkhına dair ***Tenvîrü'l-Ebsâr*** adlı eserine Alâeddin el-Haskefî'nin ***ed-Dürrü'l-Muhtâr*** adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir. İbn Abidin, bir şerh olmasına rağmen oldukça veciz bir üslûpla kaleme alınan ***ed-Dürrü'l-Muhtâr***'ın ibarelerini açıklarken sahih, mutemet, zayıf ve tenkit edilen görüşlere işaret etmiş, hükümlerin delillerini incelemiş, daha önce açıklığa kavuşturulamayan bazı meseleleri çözmeye çalışmıştır. Bu arada başvurduğu eserlerdeki yanlışları da düzeltmiştir. Eserin telifinde hemen bütün Hanefî kaynaklarından faydalanan İbn Abidin diğer mezheplerin temel kaynaklarına da müracaat etmiştir. Özel, Ahmet, a.g.md., ***DİA***, XIX, 292.

17 Kitabın ismi ***en-Nehrü'l-Fâik***'dir. Hanefî mezhebinin temel fıkıh kitaplarından olan Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye ait ***Kenzü'd-Dekâik***'in en önemli şerhlerinden biri Sirâceddin İbn Nüceym (v. 1005/1596) tarafından hazırlanan bu eserdir. Bölüm başlarında ilgili terimlerin filolojik ve ilmî izahları yapılmıştır. Şâfiî ve Mâlikîler başta olmak üzere diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiş, bunların alındığı kaynaklar açıkça zikredilmiş, delil olarak kullanılan hadisler değerlendirilerek tahrîci yapılmıştır. Müellif eserinde kardeşi Zeynüddin İbn Nüceym'in ***el-Bahrü'r-Râik***'ine de eleştiriler yöneltmiştir. Ayrıca eserde secili ifadeler ve şiirlerle süslenen bir dil kullanılmış, fıkhî ahkâmla doğrudan alâkalı olmayan edep ve ahlâk ilkelerine de yer verilmiştir. Hükümlerin tesbitinde hukuk metodolojisi kurallarının rolü ve uygulanışı zaman zaman gösterilmiştir. Bkz. Serinsu, Ahmet Nedim, "İbn Nüceym, Serâceddin", ***DİA***, XX, 235; Yaman, Ahmet, "Kenzü'd-Dekâik", ***DİA***, XXV, 262.

18 Küçük lafız farklarıyla bkz. Buhârî, "Savm", 13; Müslim, "Sıyâm", 2; Ebû Dâvûd, "Savm", 4; Nesâî, "Sıyâm", 18; İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***, II, 332; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, IV, 484 (thk. Ahmed Muhammed Şâkir); Taberânî, ***el-Mu'cemü'l-Kebîr***, XXIII, 181.

Bundan dolayı Şemsüddîn b. Ferec el-Makdisî[19] *eş-Şerhu'l-Kebîr ale'l-Mukni'*[20] isimli eserinde ramazan ayının başlangıcının ancak üç şarttan birisinin gerçekleşmesiyle tespit edilebileceğini ifade etmiştir. Bu üç şartın her birisi de ru'yet bi'l-basar'a râcidir. Bunlardan birincisi ramazan ayının hilâlinin görülmesidir ki, bu durumda oruç tutmak icmâ ile farzdır. Zira Allah Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem müttefakun aleyh bir hadiste şöyle buyurmuştur: صوموا لرؤيته و أفطروا لرؤيته[21] İkincisi; şaban ayının otuz güne ulaşmasıdır ki, bu durumda da ramazan orucu farz olur. Zira bu durumda ramazan ayının girdiğine dair yakînî bir bilgi hasıl olmuş olur. Bu konuda âlimler arasında yaşanmış bir ihtilaf bilmiyoruz. İnsanların şaban ayının otuzuncu gecesinde hilâli gözetlemeleri güzel bir davranış kabul edilmiştir. Böyle yaparlarsa oruçları konusunda ihtiyat yolunu tercih etmiş ve kendilerini ihtilafa düşmekten muhafaza etmiş olurlar. Tirmizî Ebû Hüreyre vasıtasıyla gelen şu hadisi rivâyet etmiştir: احصوا هلال شعبان لرمضان[22] Üçüncüsü de bir bulutun veya toz kütlesinin şaban ayının otuzuncu gecesinde hilâlin görülmesine mani olmasıdır. Zâhiru'l-mezheb'e göre bu durumda da ramazan orucu farz olur.

İbn Kudâme *el-Muğnî* isimli eserinde şöyle demektedir: "Kim müneccimlerin sözlerine ve hesaba güvenerek hareket ederse orucu sahih olmaz. Çoğu kere ramazan ayının başlangıç gününü tuttursa bile bu durum böyledir. Çünkü bu yöntem şer'î bir delile dayanmamaktadır. Bu konuda delil Allah Resûlü'nün sallallâhu aleyhi ve sellemin şu hadisidir: صوموا لرؤيته و أفطروا لرؤيته Başka bir rivâyette de لا تصوموا حتى تروه ولا تفطروا حتى تروه[23] buyurulmaktadır ki buna göre Allah Resûlü ramazan orucunun farz oluşunu hilâlin görülmüş olması şartına bağlamıştır.

---

19 İbn Kudâme diye meşhur olan Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Makdisî (v. 682/1283) Hanbelî fakihidir. Bkz. Koca, Ferhat, "İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec", ***DİA***, XX, 138.

20 İbn Kudâme'nin günümüze ulaşan tek eseri ***eş-Şerhu'l-Kebîr***'dir. ***eş-Şâfî*** adıyla da anılan eser, amcası Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin Hanbelî fıkhına dair ***el-Muḳni'*** adlı kitabının şerhidir. Amcasının kendisine bu eseri okutma ve gerekli düzeltmeleri yapma izni vermesi üzerine yine amcasının Hanbelî mezhebinin en meşhur fıkıh kitaplarından olan ***el-Muğnî***'sinden geniş bir şekilde faydalanarak ***el-Muḳni'***i şerhetmiş ve bundan dolayı mezhebin müteahhir âlimleri tarafından "sâhibü'ş-şerh" diye anılmıştır. İbn Kudâme eserinde önce ***el-Muḳni'***den bir meseleyi zikrederek onu açıklamış, daha sonra bu mesele hakkında amcasının görüşü ile ona muhalif görüşleri tartışarak tercihini belirtmiştir. Belli ölçüde ictihadî bir bakış açısını yansıtmakla beraber bu yaklaşımın Hanbelî mezhebiyle sınırlı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Koca, Ferhat, a.g.md., ***DİA***, XX, 138.

21 Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 2; İbn Mâce, "Sıyâm", 7; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, II, 474 (thk. Ahmed Muhammed Şâkir); İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***, II, 422.

22 Tirmizî, "Sıyâm", 4; Dârekutnî, "Sıyâm", h. no: 2174; Hâkim, ***el-Müstedrek***, I, 587; Beyhakî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ***, IV, 347.

23 Müslim, "Sıyâm", 2; Nesâî, "Sıyâm", 12; Beyhakî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ***, IV, 344.

el-Bâcî,[24] ***el-Müntekâ***[25] isimli eserinde ve el-Kurtubî[26] de ***el-Ahkâm***'ında[27] İbn Nâfi' Mâlik b. Enes kanalıyla bir rivâyet aktarmışlardır. Bu rivâyete göre Mâlik b. Enes," ru'yet-i hilâli gözetmeksizin sadece hesaplama yöntemiyle oruç tutan ve iftar eden bir imamın arkasında namaz kılınmaz ve ona tabi olunmaz."[28]demiştir.

Nevevî'nin (v. 676/1277) ***Şerhu Müslim***'inde[29] el-Mâzerî'den[30] naklen şöyle denilmektedir: "Fakihlerin geneli Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem'in فاقدروا له ifadesini,

---

24 Tam ismi Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (v. 474/1081) olup Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis ve edebiyatçıdır. Endülüs'te Mâlikî mezhebinin önemli simalarından biri olan Bâcî, aralarında İbn Abdülber en-Nemerî, İbn Mâkûlâ, Ebû Abdullah Muhammed b. Fettûh el-Humeydî, Ebû Ali es-Sadefî (İbn Sükkere), Ebû Ali el-Gassânî el-Ceyyânî, Ebû Bekir et-Turtûşî (İbn Ebû Rendeka) ve kendi oğlu Ebü'l-Kasım Ahmed el-Bâcî gibi ünlü âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Bâcî ***Sahîh-i Buhârî***'yi rivayet edenler arasında yer aldığı gibi bu eserin Batı İslâm dünyasındaki sahih nüshalarının çoğu Bâcî'nin veya talebesi Ebû Ali es-Sadefî'nin Ebû Zer el-Herevî'den rivayetlerine dayanıyordu. Bkz. Özel, Ahmet, "Bâcî", ***DİA***, IV, 414.

25 ***el-Muvatta'*** şerhidir. Bâcî en önemli eseri olan bu kitabını, daha önce kaleme aldığı ***el-İstîfâ*** adlı şerhten, fıkhî meseleleri azaltmak, muhaliflerin delillerine yer vermemek ve el-Muvattadaki senedlerle yetinmek suretiyle özetleyerek meydana getirmiştir. Hadisler ve onlardan çıkarılan fıkhî hükümlerin açıklandığı eserde öncelikle İmâm Mâlik ve talebeleriyle diğer önde gelen Mâlikî âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu görüşleri açıklayan ve yer yer kendi tercihlerini belirten Bâcî, diğer mezheplerin görüşlerine de temas etmektedir. Bkz. Özel, Ahmet, a.g.md., ***DİA***, IV, 414.

26 Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 671/1273) olup Tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Temel İslamî ilimlerde çok iyi yetişmiş olduğunu eserleriyle ortaya koyan Kurtubî'yi Zehebî "ilimde derya" olarak nitelendirmiş, diğer müellifler de hakkında benzer ifadeler kullanmıştır. Kurtubî eserlerinde Ehl-i sünnet'i savunmuş, başta Mu'tezile olmak üzere İmâmiyye, Râfiziyye, Kerrâmiyye gibi fırkaları eleştirmiştir. Mâlikî olmakla birlikte mezhep taassubuna karşı çıkmış ve taklitçiliği bir metot olarak benimsemediğini dile getirmiştir. Bkz. Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", ***DİA***, XXVI, 455.

27 Kurtubî'nin en önemli eseri olup geniş hacmine rağmen ilim çevrelerinde büyük ilgi görmüş ve çeşitli baskıları yapılmış bulunan ***el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Ķur'ân*** kastedilmektedir.

28 ***el-Müntekâ***, II, 38; ***el-Câmi'***, II, 293.

29 Müellifin ***Şerhu Müslim*** diye bahsettiği eser ***el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc***'tır. Śahîh-i Müslim şerhlerinin en önemlilerinden biri olup 674'ten (1275) sonra telif edilmiştir. Eserde hadislerin senedindeki râviler tanıtılmış, metinlerdeki garîb kelimeler açıklanmış, birbirine zıt gibi görünen hadisler hakkında açıklayıcı bilgi verilmiştir. Nevevî'nin hayatının son iki yılında kaleme aldığı bu muhtasar çalışmanın dikkate değer yanlarından biri Müslim'in ***el-Câmi'u's-Sahîh***'ine bab başlıkları konmuş olmasıdır. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî", ***DİA***, XXXIII, 46.

30 Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî et-Temîmî es-Sıkıllî el-Mâzerî (v. 536/1141) olup Mâlikî fakihi, hadis ve kelâm âlimidir. Mâzerî, gelişme dönemi Mâlikî fıkhının en önde gelen fakihlerinden biri olduğu gibi İbnü'l-Hâcib sonrası devrin eserlerinde ve özellikle muhtasar literatüründe görüşlerine en çok başvurulan âlimler arasındadır. Mâlikî fıkhının klasik dönemini belirleyen Halîl b. İshak'ın ***el-Muhtasar***'ında "kavl" kelimesinin yalnız Mâzerî'nin görüşlerine atıfta bulunmak için kullanılması onun Mâlikî mezhebindeki yerini gösteren en önemli delillerdendir. ***el-Muhtasar***'da bu kelime, Mâzerî'nin diğer fakihlerin ortaya koyduğu görüşler hakkındaki yorum ve tercihlerini, söz konusu kelimeden türetilen fiiller ise Mâzerî'nin şahsına ait tercih ve görüşlerini ifade etmektedir. Mâlikî fıkıh birikimini doğru yansıtma bakımından Lahmî ve İbn Rüşd el-Ced ile birlikte en güvenilir üç müelliften biri kabul edilen Mâzerî, "eş-Şeyh el-Fakîh" olarak adlandırıldığı birkaç eser dışında müteahhirîn Mâlikî literatüründe "İmam" lakabıyla anılmaktadır. Eş'arî düşüncesine bağlılığını kelâm eserlerinin yanı sıra fıkıh eserlerine de yansıtan Mâzerî, bu çalışmalarında çağdaşı olan Mâlikîler'e

bir başka hadiste de açıklandığı üzere günleri sayarak otuza tamamlamak şeklinde anlamışlardır. Burada bu ifadeden kastedilenin "müneccimlerin hesap etmesi" olması uygun değildir. İnsanlar böyle bir şeyle mükellef tutulurlarsa bu onlara ağır gelir. Çünkü bu işten anlayanların sayısı gayet azdır. Kamerî bir ay ancak insanların genelinin bilip anladığı bir yöntem ile tespit edilebilir."[31]

Kamerî ayların tespitinde ru'yet bi'l-basar yöntemini benimseyenler, bu hususta Hz. Peygamber'in hadislerinin tamamını dikkate almaktadırlar. Ru'yeti taabbüdî bir konu kabul etmektedirler. Onlara göre ru'yet ta'lîle elverişli olmayıp sırf Allah'a itaat ve teslimiyet anlayışıyla uyulan hükümlerden biridir. Hangi hal ve şartta olursa olsun ru'yeti terk edip hesaplama yöntemine geçiş yapmak mümkün değildir. Zira İslam şeriatı bütün dînî naslarda hilâli ru'yet bi'l-basar ilkesine bağlamıştır. Bu durum, ru'yet ilkesinin kesinliğini ve hesaplama yönteminin câiz olamayacağını netice vermektedir. Bu ilkeyi savunanlar Allah Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem'in Müslim tarafından nakledilen şu hadisini delil olarak göstermektedirler: لا تصوموا حتى تروا الهلال ولا تفطروا حتى تروا فإن غم عليكم فاقدروا له[32] Bir başka rivâyette ise فاقدروا له ثلاثين[33] ziyadesi bulunmaktadır. Bir yerde إذا رأيتم الهلال فصوموا إذا رأيتموه فأفطروا فإن غم عليكم فاقدروا له[34] şeklinde; bir başka yerde ise إذا غم عليكم فصوموا ثلاثين يوما[35] şeklinde rivâyet edilmektedir. Buhârî'deki rivâyetin lafzı ise şu şekildedir: الشهر تسع و عشرون ليلة فلا تصوموا حتى تروه فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين[36] Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bu rivâyetlerin hiçbirinde hesap ilminden veya müneccimlerin sözlerinden bahsetmemektedir. Ru'yet prensibine güvenme noktasında naslar son derece açıktır.

"Kadr" veya "takdir" sis vb. sonradan ortaya çıkan herhangi bir engel sebebiyle ru'yet bi'l-basar mümkün olamadığında söz konusu olur ve kamerî ayın otuz güne tamamlanmasını ifade eder.

nispetle Mu'tezile'ye çok daha anlayışlı yaklaşması ve önde gelen Eş'arî âlimlerinin bazı görüşlerini tenkit etmesiyle dikkat çekmektedir. Bkz. Kaya, Eyyüp Said, "Mâzerî", ***DİA***, XXVIII, 193-194.

31 Nevevî, ***Şerhu Müslim***, VII, 179.

32 Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 2; Mâlik, ***el-Muvatta'***, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), III, 407; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, V, 11 (thk. Ahmed Muhammed Şâkir); Dârimî, "Savm", 2.

33 Müslim, "Sıyâm", 2; Ebû Dâvûd, "Savm", 4; İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***; IV, 156. فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ ve فَأَكْمِلُوا الْعــدد ثَلَاثِيــنَ şeklinde kullanım için bkz. Mâlik, ***el-Muvatta'***, III, 408; Beyhakî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ***, IV, 350.

34 Ufak lafız değişiklikleriyle bkz. İbn Mâce, "Sıyâm", 7; Abdürrezzak, ***el-Musannef***, IV, 156; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, V, 507.

35 Müslim, "Sıyâm", 2; İbn Mâce, "Sıyâm", 7; Nesâî, "Sıyâm", 10; Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, VII, 303 (thk. Ahmed Muhammed Şâkir); Beyhakî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ***, IV, 346.

36 Buhârî, "Savm", 11.

Ru'yet bi'l-basar düşüncesini dile getirenlere göre oruç ve iftar meseleleri kesinlikle dînî meselelerdir. Dolayısıyla aklın mucibince değil dinî naslara göre hareket etmek gerekir. Bu konular, herhangi bir nas söz konusu olmadığında hesaplama yönteminin kullanılması sonucunu doğuran içtihata kapı aralamamaktadır. Ru'yetin hükmünün ne olduğu sünnet-i seniyyede karara bağlanmış durumdadır ve bu bilinmektedir. Aynı şekilde ilk tabakadaki Müslümanların, onlardan sonra günümüze kadar gelenlerin büyük çoğunluğunun bu konudaki ittifakları bilinen bir husustur. Onlar bu naslarda herhangi bir tevil yoluna da gitmemişlerdir. Çünkü ilgili nasların ibareleri son derece açıktır ve tevil edilmeye müsait değillerdir. Her şeyden önce zikri geçen naslarla çelişen başka herhangi bir nas da söz konusu değildir.

إنا أمة أمية لا نكتب ولا نحسب hadisini şerh eden İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) de aynı temayüle sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. O şöyle demiştir: *"لا نكتب ولا نحسب ifadesi Arapların durumlarının bu şekilde olduğunu açıklamaktadır. Araplar için ümmî*[37] *derler. Çünkü yazı yazma, Araplar arasında az rastlanan ancak şerefli addedilen bir haslet idi. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:* هُوَ الَّذي بَعَثَ فِي الْأُمِّيينَ رَسُولاً مِنْهُمْ[38] *Buna göre Araplar arasında kitabetten ve hesaptan anlayan kimselerin bulunduğunu söylemek mümkün olmaz. Çünkü kitâbet onların arasında gerçekten çok nadir görülüyordu. Burada hesaptan kastedilen yıldızların ve gökyüzünde yol alma biçimlerinin hesaplanmasıdır ki, Araplar bu hususlarda çok az şey bilmekteydiler."*[39]

İbn Hacer aynı yerde şunu da ifade etmektedir: "Oruç vb. kamerî ayların tespitiyle yakından ilgili ibadetlerin hükümlerinin ru'yet ile kayıt altına alınması ve hesaplama yöntemine itibar edilmemesi uygulaması halen devam etmelidir. Daha sonraki dönemlerde hesaplama yönteminden anlayan insanlar gelse bile bu böyledir. Hadisin siyakının zahiri, temel olarak hesaplama yapılamayacağı hükmünü ihsas etmektedir. فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين hadisi de önceki hadisteki Allah Resûlü'nün sallallâhu aleyhi ve sellemin sözünü açıklamaktadır. Burada "hesaptan anlayan kimselere sorun" denilmemiş, şaban ayının günlerinin sayılarak otuza tamamlanması öngörülmüştür."

Burada bir hikmet gözetildiği anlaşılıyor. Bu hikmet insanları dengelemek, aralarında ortaya çıkabilecek ayrışma ve tartışmaların önüne geçebilmektir. Nitekim İbn

37 Kelime anlamı itibariyle ümm Arapçada anne, ümmî ise anneden doğduğu gibi, tahsil ve eğitim almamış anlamında kullanılır.

38 Cuma Suresi, 62/2.

39 İbn Hacer, ***Fethu'l-bârî***, IV, 127.

Hacer aynı yerde İbn Battâl'ın[40] (v. 449/1057) إنـا أمـة أميـة hadisiyle ilgili şu tespitini aktarmaktadır: *"Hadiste, ta'dîl*[41] *kuralları mucibince yıldızları gözlemlemek reddolunmaktadır. Güvenilmesi gereken hilâlin bizzat görülmesidir. Biz tekellüfe girmekten nehyolunmuş bir ümmetiz. Kapalı ve muğlak olan bir şeyi dikkate almak ve zan ile sonuca varmaya çalışmak ise tekellüfte son noktadır."*

İbn Teymiyye (v. 728/1328) hilâl hakkındaki uzunca bir risâlesinde hesaplama yöntemine güvenmenin câiz olmadığını ifade etme sadedinde şu yorumu yapmıştır: *"Allah Teâlâ hilâlin doğuşu için her zaman için geçerli olabilecek bir hesaplama imkânı vaz etmemiştir. Hilâlin görülebilmesi için istikrar ifade eden tek yol ru'yettir. Hesap yöntemini savunanlar, onlardan binlercesi birçok yöntem denemişler, ancak ayın seyrini hesaplama yöntemiyle uyuşan ta'dîl prensiplerine göre bir düzene sokamamışlardır. Kaldı ki hesaplama yöntemi istikrarsızdır ve yaklaşık bir değer ifade eder."*[42]

İbn Teymiyye aynı risâlesinde bir başka yerde şöyle demektedir: "Şeriatımız neyi getirdiyse o getirmiş olduğu şey en kâmil olandır. Ayın vakti; tabîî, herkese açık, umûmî ve herkesin görebileceği bir şekilde belirlenirse o zaman kimse dininin sınırlarından dışarı çıkmaz. Böylelikle bir kişinin kendi gözettiği hususlar onu kendine zaten hâs hükmünde bir şeyden alıkoymaz. Yapmış olduğu şeyden dolayı kendisini ilgilendir-

---

40 İsmi tam olrak Ebü'l-Hasen Alî b. Halef el-Bekrî el-Kurtubî (v. 449/1057) olup Buhârî üzerine yaptığı şerh ile bilinmektedir. ***Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh***'i (***Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî***) ***Sahîh-i Buhârî***'nin ilk şerhlerinden olup aynı eser için daha sonra yazılan şerhlerin vazgeçilmez kaynağı olmuştur. İbn Hacer ***Fethu'l-Bârî***'de, Aynî ***'Umdetü'l-Kârî***'de bu eserden faydalanmış, Aynî onun metodunu kendi şerhine esas almıştır. Eserde önce şerhedilecek hadisin râvileri hakkında bilgi verilmiş, hadisin izahı yapıldıktan sonra Mâlikî fıkhı esas olmak üzere hadisten elde edilen fıkhî hükümler kaydedilmiştir. Bkz. Sakallı, Talat, "İbn Battâl el-Kurtubî", ***DİA***, XIX, 360.

41 İbârede قوانيـن التعديـل şeklinde geçmektedir. "Ta'dîl" kelimesi ıstılâhî bir tabir olması hasebiyle olduğu gibi bırakılmıştır. Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifinde de yer alan Ta'dîl ilmini, gece ve gündüzün uzama ve kısalmasındaki hesapları yapan ilim dalı olarak tanımlamak mümkündür. Bkz. Çaldak, Süleyman, "Taşköprülüzâde'nin ***Mevzû'âtu'l Ulûm***'undaki İlimler Tasnîfi Üzerine", ***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, XV, Sayı: 2, s. 132.

هـو: علـم يتعـرف منـه كيفية تفـاوت الليـل والنهـار وتداخـل السـاعات فيهما عنـد تفاوتهـا في الصيـف والشـتاء ونفع هـذا العلـم عظيم. انتهـى كلام أبي الخيـر. وقـد أورده مـن فـروع علـم الهندسـة ولعـل مـا ذكـره هـو: التعديـلات المسـتعملة فـي الدسـتور الموضـوع لاسـتخراج التقويـم مـن الزيـج وفيـه جـدول تعديـل الأيـام وفـي الزيـج جـداول لهـذا العلـم ولا يخفـى علـى الأهـل أنـه إن كان مـراده هـذا المعنـى فهـو: مـن مسـائل علـم الزيـج والتقويـم لكـن يأبـاه تعريفـه بكيفيـة تفـاوت الليـل والنهـار فـإن ذلـك العمـل لتعديـل حـركات الكواكـب. وأمـا التعديـل بالمعنـى الـذي ذكـره فلـم يـر فـي كتـب الهندسـة ولـم يسـمع مثلـه مسـئلة فضـلا عن كونـه علمـا ولـو قـال: هـو مسـئلة مـن مسـائل علـم التقويـم يعـرف بالحسـاب الإسـطرلاب لـكان لـه وجـه وجيـه. Bkz. Sıddîk Hasan Han el-Kannevcî, ***Ebcedü'l-Ulûm***, s. 334, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, 1403/2002.

42 İbn Teymiyye, ***Mecmû'u'l-Fetâvâ***, XXV, 183.

meyen şeylere girmez. Din ehli bazı âlimlerin kendi dinlerinde yaptıkları gibi Allah'ın dininde karışıklığa yol açmaz."[43]

Aynı risâle bir başka yerde şöyle demektedir: "Ramazan ayı orucu gibi ibadetlerin hükümleri hilâlin görünmesine bağlıdır ve bunda şüphe yoktur. Hilâlin doğuşunu öğrenmenin yolu ru'yettir, başkası değil."[44]

Aynı risâlesinin bir başka yerinde şöyle demektedir: "Hilâl konusunda hesaplama yöntemine güvenen kimse şeriatta sapıtmış olmasının yanında dinde bid'at işlemiştir. Böyle bir kimse kavrayışında ve hesap ilminde hataya düşmüştür. Astronomi ile uğraşan âlimler ru'yetin hesaplamayla elde edilemeyeceğini bilirler…"[45]

Bende hâsıl olan kanaat şudur: Hesaplama yöntemine karşı çıkanların dayandıkları deliller ve bu delillerle ilgili yaptıkları açıklamalar ikna edici olmaktan uzaktır. Bütün bu deliller ve izahlar, hesaplama yöntemi noktasında bir yasaklama durumu ifade etmemektedirler.

Müslümanların ru'yet-i hilâle itimat etmekle emrolunmuş olmaları, kimilerinin dediği gibi bu emrin teabbudîlik ifade etmesini gerektirmez. Bu hususta başka sebepler öne sürmek de mümkündür:

Birincisi; ru'yet Hz. Peygamber döneminde kamerî ayların başlangıç ve sonlarını bilebilmek için mümkün olan yegâne yol idi. Kitâbet çok nâdir görülüyordu. Astronomik gözlem, bir hükmü ispat edebilecek bir araç olmak için henüz yeterli hassâsiyete ve netliğe kavuşmamıştı. Çoğu zaman müneccimlerin yaptıkları hesapları bir tahmin ve varsayımdan ibaret kabul ediyorlardı.

İkincisi; Hz. Resûlullah'ın Müslümanlar için kullandığı "ümmîlik", bi'set-i Nebî zamanında yaşamış kimselere ârız olmuş bir durumdur. Zira o günlerde kitabetten anlayan kimselerin sayısı son derece azdı. İbn Hacer'in dediği gibi: ***"İslam onları cehâletin karanlıklarından İslam'ın nuruna ve marifete çıkarmak için gelmiştir. Bu nedenle ümmîlik durumları sona ermelidir ve ermiştir de."***

Bunun manası şudur: Hesap yöntemi iyice vuzuha kavuşur ve güvenilir bir ilim dalı haline gelirse; bunun yanında kitâbet, İslam âleminin genelinde iyice yaygınlaşırsa o zaman ru'yete güvenildiği gibi bu yönteme de güvenilebilir.

43 İbn Teymiyye, ***a.g.e.***, XXV, 139.
44 İbn Teymiyye, ***a.g.e.***, XXV, 146.
45 İbn Teymiyye, ***a.g.e.***, XXV, 207.

Geçmiş asırlarda astronomi ve hesap ilminin iyice gelişmemiş olmasının, hesaplama yöntemine güvenilemeyeceğine delil kabul edilmesi uygun görülebiliyorken bu asırda (astronomi ilmî bu kadar gelişmişken) hesap ilmine güvenilemeyeceğini söylemek uygun olmaz.

Şeyhülislam İbn Teymiyye'ye gelince o vasat olma vasfı gibi ümmîliği de İslam ümmetinin ayrılmaz bir parçası kabul etmektedir. Bunu şu ifadelerinden anlamak mümkündür: "Yaygınlık kazanmış ve ümmetin kabulüne mazhar olmuş bu hadisler şunları göstermektedir: Birincisi; إنا أمة أمية لا نكتب ولا نحسب hadisi yasaklama ifade eden bir hadistir. Benim tabi olduğum ümmetin –ki ümmet-i vasattır– ümmî olduğunu, yazmayı ve hesap yapmayı bilmediğini haber vermektedir. Bu hükme göre kim kitâbet ve hesap ile uğraşırsa bu ümmetten olmaz. Müminlerin haricinde –ki onlar bu ümmetin ta kendisidir– başkalarının yoluna tabi olmuş olur.

Şeyhülislam İbn Teymiyye'yi ve onun yüksek kabiliyetlerini her yönüyle takdir etmemle birlikte, onun ümmîlik hakkında yaptığı bu açıklamayı İslam âlimlerinin -özellikle de günümüzde yaşayanların- çok büyük çoğunluğunun onaylamadığına inanıyorum.

3. Astronomik Hesaplama Yıldız Falcılığı Değildir

Astronomi âlimlerinin bu sahada gayret göstermek noktasında şer'an muhatap kılındıklarını düşünüyorum. Bizzat Kur'an, insanları astronomiye ve ayların, senelerin bunun yanında ayın dünya etrafındaki dönüşü ve bu dönüşte aynı noktaya tekrar gelmek için geçen zamanı (menâzil-i kamer) hesaplamaya teşvik etmiştir: هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ[46]

İbn Ömer radiyallâhu anhümâ aracılığıyla gelen bir hadiste Allah Resûlü sallâllâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: فإذا رأيتم الهلال فصوموا و إذا رأيتموه فأفطروا فإن غم عليكم فاقدروا له

"Takdir edin" (اقدروا) ifadesinin, "düşünün (انظروا فيه) ve plan tasarlayın (دبروه) ta ki vakitleri anlayabilesiniz" anlamına geldiği görülmektedir. Bu durum ise kişiden kişiye değişir. Herkesin vakitleri gösteren emareleri bilmesi gerekmez. Bunu bazı kimselerin bilmesi yeterlidir. Bilmeyen kişi bilen bir kişiye sorarak çözüm yolu bulabilir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ[47]

46 Yunus, 10/5.
47 en-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7.

Aynı şekilde Allah Rasûlü de İbn Ömer'den mervi olan bir hadisiyle astronomiyle ilgilenen kimseleri bu sahada bütün gayretleriyle çalışmaya teşvik etmiştir: إنا أمة أمية لا تكتب ولا تحسب الشهر هكذا و هكذا Onlar da ümmîlikten sıyrılıp ilmin ve marifetin nuruna çıkmak gayesiyle ve yükselme aşkıyla bütün güçleriyle kendilerini her türlü ilmi öğrenmeye verdiler. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ[48]

Sonuçta Müslüman astronomi âlimleri Ay'ın ve Güneş'in seyrini menzil menzil[49] gözlemlemeye başlamışlar ve bu konuda büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Aynı şekilde onlar ârız olan bir sebeple gözle görme imkânı olmadığında hilâli görmeyi sağlayacak hususların tespitinde büyük mesafe kat etmişlerdir. Öyle ki ulaştıkları sonuçlar ru'yet bi'l-basar ile ters düşmemiş, bilakis aslında ru'yet onların gözlemlerini ve hesaplamalarını teyit etmiştir. Böylelikle astronomi ilmi onların katında önemli bir konuma yerleşmiştir. Bu, farklı İslamî mezheplerdeki birçok fakih tarafından incelikle kavranmış olan ve onları adım adım yeni ve doğru bilimsel keşiflere meylettiren bir husustur. Onlar hesap ilmine teşrîî anlamda hak ettiği değeri vermişlerdir. Sonuçta hesaplama, ru'yet bi'l-basar ilkesinin kıymetinden bir şey düşürmeksizin orucun tespit yöntemlerinden birisi haline gelmiştir.

Geçmişte müneccimlerin hilâl hesaplamalarının üstesinden gelip gelemeyecekleri hakkında oluşan tereddütlerin günümüzdeki bilim ve teknoloji enstitüleri için söz konusu olabileceğini zannetmiyorum. Mısır'da ki Hulvan'da bulunan gözlemevi, İstanbul'daki Kandilli Rasathanesi, Cezayir'deki Bû Zerîa Astronomi Enstitüsü, Endonezya Jakarta'daki Astronomi Enstitüsü ve daha niceleri astronomi araştırmalarına yoğunlaşmış ve bu asırda ilmî gelişmelerin adresi olmuş durumdadırlar.

Bu araştırma merkezleri hem ayın doğuş anını ve hem de güneşin batışından sonra gökyüzünde bekleme süresini son derece hassas bir şekilde tespit edebilme imkânına sahip bulunmaktadırlar. Çeşitli modern rasathanelerde disipline edilen gözlemlerle birlikte hata yapma ihtimali son derece zorlaşmıştır.

48 ez-Zümer, 39/ 9.

49 Menzil kavramı ayın safhalarını tanımlamak için kullanılmıştır ve Arapların bu bilgiyi Hintlilerden aldıkları sanılmaktadır. Ay duraklardan her birine girdiğinde başka başka safhalar gösterir. Eski inanışa göre bu durak yerlerinin hava değişimleri ve bununla ilgili olarak yılın bereketli olup olmaması yani çiftçi takvimi bakımından önemi vardı. Diğer taraftan bu durakların güneş ile beraber batışları da çok önemlidir. Bu konuda Kazvînî'nin şiirlerinde bazı açıklamalar vardır. Ayın durakları Kur'an-ı Kerim'de de zikredilmiştir: "Güneş'i ışıklı ve Ay'ı nurlu kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona konak yerleri düzenleyen O'dur." (Yûnus, 10/5); "Ay için de birtakım menziller tayin ettik. Nihayet o, kuru hurma dalı gibi (hilâl) bir hale döner." (Yâsîn, 36/39). Bkz. Dizer, Muammer, "Ay", ***DİA***, IV, 186.

Astronomi uzmanları tarafından bu konuda gerçekleştirilen araştırmalar, ayın doğarken aldığı bütün evreleri şekil ve resimlerle ayan beyan ortaya koymuştur. İstanbul'da bulunan Kandilli Rasathanesi, seneyi oluşturan bütün aylar için hilâlin ilk görünme anını son derece dakik bir şekilde gösteren anlaşılabilir ve ayrıntılı haritalar hazırlamıştır. Bu haritalar aynı zamanda hilâlin gökyüzünde görülebileceği ülkeleri saat, dakika ve saniye bazında göstermenin yanında ru'yet işleminin ayın dünyanın etrafında dönüşüne uygun tarzda nasıl sürdüğünü de ortaya koymaktadır.

Birçok astronomi uzmanı uydular yardımıyla ru'yet işleminin gerçekleştirilebileceğini ve televizyon ekranlarında takip edilebileceğini dile getirmektedirler.

Öte yandan Cidde'de bulunan Melik Abdülazîz Üniversitesi astronomi bilim adamları tarafından hazırlanmış ve toplantınıza sunulmuş olan rapor; dînî metinlerle -bu asırda muteber bir bilim dalı hâline gelmiş bulunan- hesap ilminin arasını bulma gayreti adına muteber bir örnek ve derinlemesine gerçekleştirilmiş ilmî bir araştırmadır.

4. Hesaplama Yöntemini Onaylayanlar ve Delilleri

Hesaplama yöntemine güvenilebileceğini ifade etme işi tâbiûn döneminden itibaren başlamıştır. Muhaddislerden Mutarrif b. Abdullah[50] (v. 95/713-14) ve İbn Kuteybe[51] (v. 276/889), el-Kâdî Abdulcebbâr[52] (v. 415/1025), Muhammed b. el-Hasan'ın (v. 189/805) talebelerinden İbn Mukâtil er-Râzî[53] (v. 242/856), Şâfiîlerden Ebü'l-Ab-

50 Tam ismi Ebû Abdillâh Mutarrif b. Abdillâh el-Haraşî el-Âmirî el-Basrî olup tâbiûnun muhaddislerindendir. Rivayetleri Kütüb-i Sitte'de yer alan Mutarrif'in babasından olan nakilleri Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde bulunmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî ***el-İsâbe***'de onun biyografisine Hz. Peygamber zamanında doğan çocuklar bölümünde yer vermiştir. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Mutarrif b. Abdullah", ***DİA***, XXXI, 374.

51 Dil, edebiyat, Kur'an ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî döneminin önemli ilmî simalarından bir tanesidir. Bkz. Yazıcı, "İbn Kuteybe", ***DİA***, XX, 145-149.

52 Tam ismiyle Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, Basra Mu'tezilesi'nin ünlü kelâmcısı ve Şâfiî fakihidir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve dinler tarihi konularında çeşitli eserler telif eden Kâdî Abdülcebbâr bunların içinde önceliği kelâm ilmine vermiş ve esas olarak bu ilimde temayüz etmiştir. Kâdî Abdülcebbâr kendisinden önceki Mu'tezile âlimlerinin görüşlerini derlemiş, bunları incelemiş ve içlerinden seçim yaparak mezhebi sistematik hale getirmiştir. Bkz. Çelebi, İlyas, "Kâdî Abdülcebbâr (Kelam)", ***DİA***, XXIV, 105-109.

53 Hanefî fakihlerinden Rey kadılığı yapmış, aynı zamanda İmam Mâturîdî'nin hocaları arasında sayılan Muhammed b. Mukâtil er-Râzî kastedilmektedir. Hadis ilmindeki yeri açısından birtakım tenkitlere maruz kalmış görünmektedir. Bkz. İbn Hacer, ***Takrîbü't-Tehzîb***, s. 508; ***Lisânü'l-Mîzân***, V, 388.

bâs İbn Süreyc[54] (v. 306/918), el-Kaffâl[55] ve el-Kâdî Ebü't-Tayyib[56] (v. 450/1058) buna cevaz verenlerdendir.

Tefsîr'inde bu konuyu ele alan el-Kurtubî,[57] şöyle demiştir: "Tâbiûnun büyüklerinden Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şıhhîr ve dil âlimlerinden İbn Kuteybe ramazan orucunda hava bulutlu olduğu zamanlarda ayın menzillerine ve bu menzillerinden yola çıkılarak yapılan hesaplamaya güvenilebileceğini söylemişlerdir. Hatta Allah Resulü sallallâhu aleyhi ve sellemin فإن غم عليكم فاقدروا له hadisinden hareketle فاقدروا له ifadesini "Ay'ın menzillerini dikkate alarak istidlalde bulunun ve hesap yapmak suretiyle ayı tamama erdirecek şekilde takdir edin." şeklinde yorumlayarak bu durumun hava bulutsuz ve ru'yete müsait olduğunda da geçerli olduğunu beyan etmişlerdir.[58]

Hidâye sahibi Hanefî âlim Ali b. Bekr el-Merginânî (v. 593/1197) ***Muhtârâtü'n-Nevâzil*** isimli kitabında şöyle demektedir: "Yıldızlarla ilgili ilim iki kısımdır. Bunlardan birincisi hesapla ilgilidir. Bunun manası bu kısmın hak olduğudur. Nitekim Kur'an bunu dile getirmektedir: الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ [59] Yani Allah Teâlâ Güneş'e ve Ay'a belli bir hesap dâhilinde yörüngelerinde yol aldırmaktadır. Aslında birçok Kur'an ayeti; ayların ve yılların ve Ay'ın menzillerinin hesaplanmasını bilebilmeleri maksadıyla

---

54 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî, Şâfiî fakihidir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed et-Tirmizî'den (v. 295/907) sonra Irak'ta Şâfiîlerin üstadı olan İbn Süreyc, Şâfiî mezhebini en iyi bilen âlim olarak gösterilir ve Müzenî dâhil İmam Şâfiî'nin bütün öğrencileri ve müntesibi âlimlerden üstün tutulurdu. Kendisine "eş-Şâfiiyyü's-sagîr" lakabının verilmesi bu konumunu ima eder. Ayrıca "el-Bâzü'l-Eşheb" lakabıyla anılmış olup Şâfiî fıkıh kitaplarında Ebü'l-Abbas künyesiyle de İbn Süreyc kastedilir. Bkz. Özen, Şükrü, "İbn Süreyc", ***DİA***, XX, 363-366.

55 Şâfiî fakihi olup tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Alî el-Kaffâl eş-Şâşî'dir (v. 365/976). 15 Şâban 291'de (2 Temmuz 904) Şâş'ta (Türkistan) doğdu. Kaffâl lakabı kilitçilik mesleğinden kaynaklanmakta, aynı lakapla anılan Abdullah b. Ahmed el-Mervezî'den ayırt edilmesi için el-Kaffâl el-Kebîr veya el-Kaffâl eş-Şâşî diye anılmaktadır. Genel olarak tefsir, hadis, kelâm ve fıkıh usulü eserlerinde Kaffâl şeklinde geçen âlim Muhammed b. Ali'dir. Abdullah b. Ahmed'e nispetle az geçtiği fıkıh kitaplarında ise daha çok el-Kaffâl eş-Şâşî olarak zikredilir. Bkz. Kallek, Cengiz, "Kaffâl, Muhammed b. Ali", ***DİA***, XXIV, 146.

56 Tam adı Ebü't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh et-Taberî (v. 450/1058) olup Şâfiî fakihidir. Kendi döneminde Irak bölgesinde Şâfiî mezhebinin otoritesi haline gelmiş ve Irak Şâfiî fukahası ondan mezhep fıkhını öğrenip sonraki kuşaklara aktarmıştır. Taberî "ashâbü'l-vücûh"tan olup mezhep içinde önemli bir konuma sahiptir. Nevevî, Şâfiî fakihleri içinde üslûbu ondan daha güzel olan birini görmediğini belirtir. Fıkıh yanında usul, cedel ve hilâf konularında da iyi bir donanıma sahipti. Diğer mezhep ileri gelenleriyle yaptığı ilmî münazaralarda kendi mezhebini başarıyla temsil etmiştir. Tâceddin es-Sübkî, Taberî'nin biri Hanefîlerin Belh fukahasından Ebü'l-Hasan et-Tâlekânî, diğeri dönemin Bağdat Hanefî otoritesi kabul edilen Kudûrî ile girdiği iki münazarayı nakleder. Bkz. Aybakan, Bilal, "Taberî, Ebü't-Tayyib", ***DİA***, XXXIX, 314-315.

57 İsmi tam olarak Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (v. 671/1273) olup tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. ***el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Ķur'ân*** Kurtubî'nin en önemli eseri olup geniş hacmine rağmen ilim çevrelerinde büyük ilgi görmüş ve çeşitli baskıları yapılmıştır. Bkz. Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", ***DİA***, XXVI, 455.

58 el-Kurtubî, ***el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân***, II, 293.

59 er-Rahmân, 55/5.

astronomi ilmine insanları teşvik etmiştir. Şu ayet-i kerîme bu kabildendir: هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ[60]

Allâme İbn Dakîki'l Îd[61] (v. 702/1302) ise ***Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm***'da[62] şöyle demektedir: Bana göre, müneccimlerin gözlemlerine dayanarak ayın, güneşin ışıklarından uzaklaşacak şekilde hareket etmesini esas alarak ru'yet yoluyla tespit edilen kamerî aydan bir veya iki gün öne almak şeklindeki hesaplamaya güvenmek câiz olmaz. Bu Allah'ın şer'an vaz' etmediği bir sebebe dayanarak yeni bir şey ihdas etmektedir. Ancak hesaplama, hilâlin ufukta ru'yet yönteminde olduğu gibi –bulut gibi bir mani olmadığında görüleceği vechile– zuhur edeceğini gösteriyorsa o zaman şer'î bir hesaplama yönteminin var olmasının vacip olması iktiza eder. Lüzumiyet noktasında ru'yet, bildiğimiz anlamıyla şart kılınmamıştır. Çünkü bir zindana hapsedilmiş kimse emareleri dikkate almak suretiyle içtihat etse ve ayın günlerini tamamlayarak hesap yapsa, hilâli görmemiş ve kimse de ona haber vermemiş bile olsa oruç onun üzerine farz olur."[63]

İbnü's-Sübkî[64] (v. 756/1355) de hilâlin ve namaz vakitlerinin tespitinde; hesaplama yönteminin sübutunun kat'î olmasına binaen ve hesaplama ve astronomi bilimlerinin elde ettikleri ilerlemeyi ve verdikleri sonuçlarda ulaştıkları seviyeyi dikkate alarak hesaplama yöntemine güvenme yolunu tercih edenlerdendir. İbnü's-Sübkî şu saptama-

---

60 Yunus, 10/5.

61 Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî el-Kuşeyrî el-Kūsî, müctehid âlim ve muhaddistir. Aklî ve naklî ilimlere olan derin vukufu yanında ahlâk ve yaşayışıyla da örnek olan İbni Dakiki'l-Îd kaynaklarda "şeyhülislâm, hüccetülislâm" gibi sıfatlarla anılmakta, hadis hâfızı ve müctehid olduğu belirtilmektedir. Takıyyüddin es-Sübkî onun hakkında "mutlak müctehid" tabirini kullanmakta yüzyılın başında gönderilen müceddidlerden olduğu konusunda hocalarının görüş birliği içinde bulunduğunu kaydetmektedir. Talebesi İbn Seyyidünnâs da hocasının, her yüzyılın başında dini tecdid için gönderilen âlimlerden biri olduğunu söyler. Bkz. Özel, Ahmet, "İbni Dakiki'l-Îd", ***DİA***, XIX, 407-409.

62 ***İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu 'Umdeti'l-Ahkâm***, Cemmâîlî'nin ahkâm hadislerine dair eserinin şerhidir. Delhi (1313/1895) ve Kahire'de (1342/1923) basılan eser, daha sonra Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire 1374/1955; Beyrut 1407/1987), Taha Sa'd ve Mustafa el-Hevvârî (Kahire 1396/1976) tarafından neşredilmiştir. Emîr es-San'ânî ***İhkâmü'l-Ahkâm*** üzerine ***el-'Udde*** adıyla bir hâşiye yazmıştır (nşr. Ali b. Muhammed el-Hindî, I-IV, Kahire 1379; nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Kahire 1410/1990).

63 İbni Dakiki'l-Îd, ***İhkâmü'l-Ahkâm***, II, 17.

64 Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübkî (v. 756/1355) fürû-i fıkıh alanında döneminde Şâfiî mezhebinin en önde gelen temsilcisi olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Özellikle bu mezhebin uygulama yönüne olan katkısı dikkate değerdir. Uzun yıllar kādılkudâtlık yaparken kazandığı birikimi fetvalarına yansıtmıştır. Eserlerinde ele aldığı fıkıh problemleri dönemin sosyal tarihi için zengin bir malzeme içermektedir. Oğlu Tâceddin es-Sübkî ile mukayese edildiğinde kendisinin fürû-i fıkıh, oğlunun ise usûl-i fıkıh yönüyle temayüz ettiği görülür. sayfa 15. Bkz. Aybakan, Bilal, "Sübkî, Takıyyüddîn", ***DİA***, XXXVIII, 15.

yı yapmıştır: "Şaban ayının otuzuncu gecesinde ru'yet-i hilâlin gerçekleşeceğine dair bir delile şahit olunsa ancak hesap o gece ru'yetin mümkün olamayacağını söylese hesap ehlinin sözüyle amel edilir. Çünkü hesaplama kat'îdir, şehadet ise zannîdir.

İbnü's-Sübkî, astronomik hesaplama yöntemine güvenmenin vacip değil caiz olduğu görüşündedir. Sonuçta hesaplama yöntemiyle şer'î bir hüküm arasında bağlantı kurmaktadır. Ona göre ay güneşin gurup yerinden uzaktaysa ru'yet bi'l-basar gökyüzü bulutlu bile olsa mümkün olur. Bu konuda önceki Şâfiî fakihlerinden İbn Süreyc'e tabi olmaktadır.

el-'Alemü'l-Mensûr[65] isimli kitabında فإن غم عليكم فاقدروا له hadisi için şu yorumda bulunmuştur: "Bu hadisle ilgili iki husus dile getirilecektir. Birincisi فاقدروا له hakkındadır. Hesap yöntemine güvenilebileceğini söyleyenler bunun manasının احسبوا له yani "hesaplayın" anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. O zaman hadisin bu kısmının manası "hesap ve menziller yardımıyla takdir edin" demektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ Tâbiûndan Mutarrif b. Abdullah, muhaddislerden İbn Kuteybe, Şâfiîlerden İbn Süreyc, Muhammed b. el-Hasan'ın talebelerinden İbn Mukâtil ve daha sonra gelen birçok âlim bu kanaattedir. Onlar şöyle demişlerdir: el-Mâzerî'nin insanların hesaplama yöntemiyle mükellef kılınması durumunda bunun onlara zor geleceği, çünkü çok az sayıda kişinin hesaplamadan anladığı şeklindeki görüşü bizi bağlamaz. Eğer insanlar umûmen hesap yapmakla mükellef kılınmış olsaydı bizi bağlardı, ancak hiç kimse böyle bir şey söylememiştir. Bilakis bizim söylediğimiz, hadisin, tercih ettiğimiz manada, Allah'ın hesap ilmiyle ayrıcalık lütfettiği kimselere hitap ettiğidir. Başka bir rivayetteki فأكملوا العدة ثلاثين ifadesi de umuma hitaptır. Her iki rivayet arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Her iki rivayet farklı durumlarla ilgili olup her birisi ile bir konuda amel edilir."

Gazzâlî (v. 505/1111) şöyle demiştir: "Yıldız ilmiyle falancanın ölümü, filancanın yaşaması kastediliyorsa; yine bir yıldızın tulu etmesiyle falancanın ölümünün ya da bir ümmetin yok oluşunun ya da bir devletin gücünün kırılmasının söz konusu olacağı söyleniyorsa böyle bir ilim ne yakînîdir ne zannîdir.[66] Kendisiyle yıldızların, güneşin ve

---

65 Müellifin ***el-'Alemü'l-Mensûr*** (العلم المنثور) diye verdiği kitap aslında ***el-'Alemü'l-Menşûr fî İsbâti'ş-Şühûr*** (العلم المنشور في إثبات الشهور) ismini taşımaktadır. Eser Tâcüddîn İbnü's-Sübkî'nin babası Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî'ye (v. 756/1355) ait görünmektedir. Bkz. Aybakan, Bilal, "Sübkî, Takıyyüddîn", ***DİA***, XXXVIII, 14-15. Onun başlayıp tamamlayamadığı bir kısım eserleri de oğlu Tâcüddîn İbnü's-Sübkî tamamlamış, bu sebeple baba ile oğulun bazı eserleri kimi zaman birbirine karıştırılmıştır. Bkz. Aybakan, Bilal, "Sübkî, Tâceddin", ***DİA***, XXXVIII, 12.

66 Kaynaklarda yıldız ilminin bu kısmı ilmü't-te'sîr olarak isimlendirilmiştir. Yıldızların insanlar ve olaylar üzerinde etkisi olduğuna inanmak, yıldızların gaybı bilmek için bir sebep olduğunu iddia etmek, yıldızların hayır ve şerrin meydana gelmesine sebep olduğuna inanmak bu kapsamda değerlendirilmiştir. İslam fukahası

ayın yörüngelerindeki seyirleri bilinebilen yıldız ilmine ve astronomi bilimine gelince İslam hukuku bu ilimleri inkâr etmez.[67] Bu ilimler yardımıyla seneler, aylar, oruçların ve haccın dönemleri ve namazların vakitleri bilinebilir. Bunları reddetmek ise eksikliktir ve cehalettir."

Büyük âlim Muhammed Reşîd Rızâ'nın (v. 1935) 29 Şaban 1345 tarihli Menâr Dergisi'nin 1. cildinin 28. mücelledinin 63. sayfasında ifade ettiği şu satırlar da bu meyandadır: ***Rüşt yaşımıza ulaşmamızdan itibaren ihtiyarlık günlerimize kadar hep ramazanın başlangıcının, bayram günü vacip olan bayram namazı için şevvalin ilk gününün ve aynı şekilde Arafat'ta vakfeye durabilmek için zilhicce hilâlinin tespit edilebilmesi hususunda meydana gelen ayrılıklardan ve çalkantılardan üzüntü duyan Müslümanları dinledik durduk. Bu cuma günü de otuzuncu gün olduğu düşüncesiyle güneşin zuhurundan yani doğuşundan az önce ramazan ayının başladığını ilan eden top seslerini Kahire kalesinden işittik. Hâlbuki astronomi uzmanları bütün gazetelerde bu hicrî seneyle ilgili hesaplama sonuçlarının tamamının toplandığı bir andaç yayınladılar. O andaca göre ramazanın başlangıcı cumartesi gecesi görünüyordu. Buna göre ramazanın hilâli cuma gecesi güneşin batımından üç saat otuz bir dakika sonra doğuyordu. Dolayısıyla cuma gecesi hilâlin göz ile gözlemlenmesi (ru'yet) imkânsızdı. Buna mukabil Cuma günü güneş battıktan sonra (cumartesi gecesi) ise görme kabiliyeti normal olan herbir fert hilali görebilirdi."***

Üstat Reşîd Rıza el-Menâr Dergisi'nde şöyle demektedir: "Kamerî ay hakikaten veya hükmen tespit edilebilir. Orucun farz oluşunun tespiti astronomi uzmanlarının sözleriyle değil bilakis hilâlin mevcudiyetiyle gerçekleşir. Hesap yapanlar insanlara hilâlin ne zaman görüleceğini duyururlar. (...) Ramazan ve şevval aylarının başlangıçlarının tespit edilmesi beş vakit namazın vakitlerinin tespit edilmesi gibidir. Daha önce zikrettiğim üzere Şâri' bütün bunları hem göçebe hem yerleşik kimselerin kolay bir şekilde bilebileceği şeylere bağlamıştır. Burada Şâri'in gayesi ru'yet-i hilâl ile ibadet edilmesi değildir. Veya fecir vaktinde siyah ipliğin beyaz iplikten ayırt edilmesi yani

te'sîr ilminin bâtıl olduğunu, azıyla da çoğuyla da ilgilenmenin haram olduğunu hükme bağlamışlardır. Bkz. Münâvî, ***Feyzu'l-Kadîr***, III, 256.

67 Yıldız ilminin bu kısmı ise ilmü't-tesyîr olarak isimlendirilmiştir. Yıldızların hareketine bakarak din ile ilgili bazı bilgiler edinmek bu kabildendir. Kıblenin yönünü tayin etmek, filan yıldızın gecenin üçte birinde kıble yönünde olması, filan yıldızın gecenin dörtte birinde kıble yönünde olması gibi. Yıldızların hareketine bakarak dünya ile ilgili faydalar sağlamak da tesyîr ilmî bünyesinde kabul edilmiştir. Yıldızların hareketine bakarak yönleri ve mevsimleri tayin etmek gibi ... İfade ettiği maslahata göre bu ilmin bazısını öğrenmek vacip, bazısını öğrenmek câiz ve bazısını öğrenmek de mubah olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Münâvî, ***et-Teysîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr***, I, 452; ***Feyzu'l-Kadîr***, III, 256.

güneşin doğduğu tarafta hâkim olan fecir aydınlığını görmek suretiyle birinin diğerinden ayrılması değildir. Şâri'in gayesi; öğle vaktinde güneşin tepe noktasını geçip batıya doğru kaymasının, ikindi vaktinde bir şeyin gölgesinin kendisi kadar olmasının, akşam ve yatsı namazlarının vakitlerinde de güneşin batmasını ve şafağın kaybolmasını ru'yet ile ibadet etmek de değildir…"

Merhûm allâme Reşîd Rızâ konuyu şu sözüyle bitirmektedir: "Sonuç olarak önümüzde iki yol bulunmaktadır: Ya nasların zâhirlerini dikkate alarak bütün ibadet vakitlerinde ru'yet ile amel edeceğiz ve ru'yeti taabbudî çizgide ele alacağız ki, bu durumda her bir müezzinin ufukta yayılmış fecr-i sâdıkı ve hatta zevâli ve güneşin kayboluşunu görmeden ezan okumaya başlamaması gerekir… Ya da karara bağlanmış bir hesaplama yöntemi ile amel edeceğiz. Nitekim bu Şâri'in maksadına en yakın olandır. Ve bu yöntem vakitlerin tespitinde tartışmasız kat'î bilgi ifade eder. Bu durumda ru'yete mani bir durum olmaksızın her bir bölgede her kamerî ayın hilâlinin görülebileceği vakitleri beyan eden ortak bir takvimin hazırlanması ve dünyanın her tarafındaki Müslümanlara dağıtılması mümkün olabilir."

Eski Mısır Müftüsü Muhammed Bahît el-Mutîî[68] (v. 1935), ***İrşâdü Ehli'l-Mille ilâ İsbâti'l-Ehille*** isimli eserinde bu konuyu ele almıştır. Farklı mezheplerdeki fakihlerin bu husustaki sözlerini değerlendirmiş, onların ileri sürdükleri delilleri ve itirazları iki taraflı olarak ortaya koymuştur. Bu minvalde ***el-Hidâye*** sahibi Mergınânî'nin ***Muhtârâtü'n-Nevâzil***'de söylediklerini zikrettikten sonra şöyle demiştir: ***"Hesap yöntemiyle amel edilebileceği görüşünü güçlendiren hususlardan birisi de şeriat sahibi fakihlerin ve daha nice ilim ehlinin her bir vakada tecrübe, beceri ve basiret sahibi kimselere yönelmeleridir. Mesela onlar Kur'an ve hadislerdeki lafızların anlamları ile ilgili olarak lügat âlimlerinin görüşlerini dikkate alırken; ramazan ayında iftarda nelerin nasıl yenilmesi gerektiğiyle ilgili doktorların tavsiyelerini önemserler. Bu konuda birçok örnek vermek mümkündür… Şaban ve ramazan gibi kamerî ayların günlerini hesaplama ilkesine göre tamamlamaya ne mani olabilir? Bu konuda içinden çıkılamayacak bir durumla karşılaştığımızda konuyu bilen ve deneyimli kimselere müracaat etmemiz gerekir. Aynı zamanda hesap ilminin ön-***

68 Muhammed Bahît, 21 Aralık 1914'te Mısır başmüftüsü olmuştur. Mısır başmüftülüğünden emekli olduktan sonra (1921) evine çekilip tedrisle ve fetva vermekle meşgul oldu. Hanefî fıkhının inceliklerini ve Şâfiîlerle Hanefîler arasındaki ihtilâfları çok iyi bildiği için zamanının fıkıh otoritelerinden sayılan Bahît, İslâm dünyasının her tarafından çeşitli fıkhî meselelerle ilgili soruları içeren mektuplar alır, evi fetva soranlarla dolup taşardı. Fetvalarının yazımı ve çeşitli ülkelerdeki talebelerine ulaştırılması için özel kâtipler tutmuştu. Bu kâtiplerin aylık ücretleriyle talebelerine gönderdiği mektup ve kitapların posta masraflarını bizzat karşılayan Bahît 20 Receb 1354'te (18 Ekim 1935) Kahire'de vefat etti. Bkz. Kallek, Cengiz, "Bahît Muhammed", ***DİA***, IV, 488-489.

cülleri katiyet ifade eder ve Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin dile getirdiği hakikatlerle uyuşmaktadır. Birisi yapmış olduğu hesaplamaya binaen; "falanca gün falanca saatte güneş tutulması[69] veya ay tutulması[70] gerçekleşecek" diyor ve dediği vakitte kesinlikle gerçekleşiyor. Bunu görmez misin? Bu hesap özellikle bilimsel gözlem araçları vesilesiyle duyulabilen ve hissedilebilen realitelere dayanıyorsa…"

Başka bir yerde ise şu tespiti yapmaktadır: "Hâkimin şahitler konusunda; onların adâletlerine, uyanık bulunmalarına, herhangi bir şüphe ve töhmetten beri olmalarına, duyuları açısından sıhhatli olmalarına ve görüşlerinin keskin olmasına dikkat etmelidir. Bunun yanında ufkun ve hilâlin görüleceği bölgenin ru'yette karışıklık meydana gelmeyecek şekilde berrak olmasını gözetmelidir. Ayrıca hilâlin doğacağı menzilden (duraktan) ve ru'yetin mümkün olup olmadığıyla ilgili hesab yönteminin icap ettirdiği inceliklerden anlamalıdır. Ru'yetin şartı, buna imkân bulunmasıdır. Hesaplama, ru'yetin mümkün olamayacağını gösterirse ve birisi de hilâli gördüğünü haber verirse; bu durumda haberin doğru çıkması da yalan çıkması da ihtimal dâhilindedir. Yalan da ya kastîdir ya da hataya dayanır ve iki ihtimalin de belli bir şeye münhasır olmayan sebepleri söz konusudur.

Ru'yet için doğru ya da yalan ihtimali olan bir haberi veya ru'yet imkânsız olduğu halde bu doğrultuda bir şehâdeti kabul etmek akıl işi değildir. Zira Şeriat vukuu mümkün olmayan şeylerin kabul edilmesini emretmez. Bu konuda yazılmış çizilmiş fazla bir şey bulamadık ve bu sebeple bu konuya yoğunlaştık. Sonuçta böyle bir durumda şehâdetin kabul edilemeyeceği kanaatine ulaştık.

Kamerî ayın tespiti için ru'yet bi'l-basar ilkesiyle yetinmeyen âlimler vardır. ***Yes'elûneke 'ani'l-Ehille*** isimli araştırmasında bu konuyu ele alan Allâme merhum Muhammed et-Tâhîr b. Âşûr (v. 1973) bunlardandır. Araştırması 1974 senesi Temmuz ayında Tunusta neşredilen Mecelletü'l-Hidâye'de ve yine Cezayir'de neşredilen Mecelletü'l Asâle'de yayımlanmıştır. O şöyle demektedir: "Yüce Allah, ictimadan sonra hilalin ortaya çıkışını tespit edebilmemiz için bir kaç yol öğretmiştir."

Bunlardan birincisi ru'yet bi'l-basardır. Bu yöntemin şer'îliği konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Hissidir, zaruridir ve kendisiyle amel edilebilir.

---

69 Sözlükte "örtmek; kararmak" anlamlarına gelen küsûf, Güneş için kullanıldığında Ay'ın Güneş'le Dünya arasına girerek Güneş ışığını engellemesi yani güneş tutulması olayını ifade eder. Bkz. Yaşaroğlu, M. Kamil, "Küsûf", ***DİA***, XXVI, 576.

70 Küsûf kelimesiyle anlam bakımından ilişkili olan ve sözlükte "batmak, görünmez olmak" mânasına gelen husûf ise Ay ile ilgili olarak kullanıldığında Dünya'nın Ay ile Güneş arasına girerek Ay'ın yüzeyine Güneş ışığının ulaşmasını engellemesi yani ay tutulması demektir. Bkz. Yaşaroğlu, M. Kamil, a.g.md., ***DİA***, XXVI, 576.

İkincisi, önceki kamerî ayın hilâlinin kaybolmasının üzerinden otuz gecenin geçmiş olmasıdır. Bu yöntem de katiyet ifade eder, tecrübeye dayanmaktadır. İmamlar arasında bu yöntemin kullanılabileceği ile ilgili de herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.

Üçüncüsü, müneccimlerin tespitine dayanan hesaplama yönteminin yol göstermesidir. Müneccim derken yıldızların kendi yörüngelerindeki seyirlerini ilmî anlamda takip eden kimseleri kastediyorum ki onların bilgileri en ufak bir şüphe barındırmayan kurallara ve hatadan uzak bir hesaba dayanmaktadır. Bu hesaplama sistemi takvim olarak isimlendirilmektedir.

Hesaplama yöntemi hilâlin ortaya çıkma anını gün ve saat olarak ortaya koyarsa kesinlikle o kamerî ayın tespiti gerçekleşmiş olur. Takvim güneş yılının hesaplanması noktasında geçmişten günümüze çeşitli milletler tarafından herhangi bir hataya yol açmaksızın kullanılmıştır. Müslümanlar namazların ve ramazan ayında imsak ve iftarların vakitlerinin tespitinde takvimden istifade etmişlerdir. Aynı şekilde Araplar da ay yılının hesaplanmasında takvimi tecrübe etmişlerdir.

İnsanlar hilâlin mevcudiyetini geçmiş asırlarda ru'yetten başka bir yol ile tespit edemedilerse bu yüzden Allah Resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: صوموا لرؤيته و أفطروا لرؤيته فإن غم عليكم فاقدروا له

Hadisin lafzında, orucu ru'yet-i hilâle hasretmek manası çıkarılamaz. Müneccimlerin yaptıkları hesabın ru'yeti hilâl ile kıyaslanması kıyâs-ı celîdir."

Allâme eş-Şeyh Allâl el-Fâsî[71] (v. 1974) de Muhammed Reşîd Rızâ ve Muhammed et-Tâhir b. Âşûr'un yolunu izlemiş ve إنا أمة أمية لا نكتب ولا نحسب hadisiyle

71 Muhammed Allâl el-Fâsî (v. 1910-1974), Faslı devlet ve fikir adamıdır. Fas'ta doğdu. Tahsilini Karaviyyin Üniversitesi'nde tamamladı. Aynı üniversitede ve üniversite sonrası İslâmî eğitim veren Rabat'taki Dârül-Hadîsi'l-Haseniyye'de görev yaptı. Selefiyye hareketi içinde yer aldı ve Fransız sömürge yönetimine karşı baş gösteren siyasî mücadelelere katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı bir süre Tâzâ'da göz hapsinde tutuldu; 1931 yılında serbest bırakıldı. Diğer genç Faslı milliyetçilerle birlikte 1934'te Kütletü'l-Ameli'l-Vatanî'yi kurdu. Liderler arasındaki görüş ayrılıkları üzerine bu teşkilât 1937 yılında, Allâl el-Fâsî'nin önderlik ettiği el-Hizbü'l-Vatanî ve Vezzânî'nin başında bulunduğu el-Hareketü'l-Kavmiyye adlarıyla ikiye bölündü. Sömürge yönetimine karşı sürdürülen faaliyetler ve ortaya çıkan gelişmeler üzerine liderlerin birçoğu tutuklanarak hapse atıldı veya sürgüne gönderildi. Allâl el-Fâsî de 1937-1946 yılları arasında Gabon'da sürgünde yaşadı. Fas'taki arkadaşları tarafından 1943'te kurulan İstiklâl Partisi'nin (Hizbü'l-İstiklâl) liderliğine getirildi ve 1946 yılında Gabon dönüşü fiilen partinin başına geçti. Ancak 1947'de Kahire'ye kaçmak zorunda kaldı ve orada kurduğu Mektebü'l-Mağribi'l-Arabî adlı merkezden İspanyol ve Fransızlar'a karşı geliştirilen direniş ve bağımsızlık hareketlerini yönlendirdi. Kuzey Afrika bağımsızlık hareketleri liderlerinden Abdülkerîm el-Hattâbî başkanlığında Kahire'de kurulan Kuzey Afrika Kurtuluş Komitesi'nin (Lecnetü Tahrîri'l-Mağribi'l-Arabî) genel sekreterliğine getirildi (1955). Fas'ın 1956'da bağımsızlığını kazanması üzerine ülkesine döndü ve Rabat'ta İmam V. Muhammed Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevine başladı. Bir süre yalnız parti çalışmaları ve

ilgili şu yorumu yapmıştır: *"Ben 'Biz okuma bilmeyen hesap bilmeyen ümmî bir topluluğuz.' ifadesinin gerekçeye dayalı bir ifade olduğu kanaatindeyim. Çünkü o dönemde dünyadaki Araplar, özellikle de Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde yaşayanlar, yaptıkları hesapların sonuçlarını kesin sayacak bir bilgi derecesine sahip değildiler. Hatta eski astronomi âlimlerinden kalan metinlerden de anlaşılacağı üzere, İslam'dan önce Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin hayatına kadar, ayın başlangıcını ispat için yapılmış olan ilk astronomik hesaplamalar, eksiksiz ve hatasız olmayan zannî şeylerdi. Ama artık günümüzde Müslümanların astronomi ile ilgili bilgi düzeyleri çok ilerledi. Abbasiler döneminden itibaren âlimlerimiz, bu alanla meşgul olup derinlikli çalışmalar yaptılar. Buna bir de çağdaş çalışmalar eklenmiştir. Artık hesap usulünün sonuçları zannîdir demek mümkün değildir. Hatta denilebilir ki matematik ne kadar kesin ise hesap yönteminin verileri de o derece kesindir. Buna göre; mademki hüküm gerekçeli olarak çıkmıştır, yani illeti vardır, mademki bu illet de ortadan kalkmıştır, yani biz artık ümmî bir topluluk değiliz, tam tersine artık okuyabilir ve hesap yapabilir hale geldik, o zaman aynen usul kaidesinde "illet varlık ve yokluk itibariyle malulle beraberdir" diye ifade edildiği gibi, aslında bu hadis bizi hesap usulünü uygulamaya yönlendirmektedir."* Bu metin Allâl el-Fâsî'nin el-*Cevâbü's-Sahîh ve'n-Nushu'l-Hâlis fî Nâzileti Fâs ve mâ Yete'allaku bi-Mebdei'ş-Şühûri'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye* ismini taşıyan kitabından aktarılmıştır.

Muasır birçok âlim de aynı yolu izlemişler, kamerî ayların başlangıçlarının tespitinde hesaplama yönteminin kullanılabileceğini dile getirmişlerdir.

Bazı reformistler de şöyle demektedirler: "Müslümanların bu sorunun halledilmesi hususunda yekvücut olabilmesi ancak din âlimlerinin ve Müslüman astronomi bilginlerinin üzerinde uzlaştıkları ortak bir takvimin hazırlanmasıyla mümkün olabilecektir. Bununla birlikte birçok müçtehidin görüşü olan metâli'e[72] itibar edilmemesi, yeryüzü-

neşir faaliyetiyle meşgul olarak hükümette görev almaktan uzak durdu. 1957'de çıkarmaya başladığı haftalık Le Sahara Marocain gazetesinin yayımını sürdürdü; 1962'de de aylık el-Beyyine dergisini çıkardı. Bu yayın organlarında, savunduğu Arap birliği ve panislâmizm hareketi hakkındaki görüşlerini ortaya koydu. 1960'ta tekrar İstiklâl Partisi liderliğine getirildi. 1961'de kurulan hükümette vakıflar ve dinî işlerle görevli devlet bakanı oldu. On sekiz ay bu görevde kaldıktan sonra partili diğer iki bakanla birlikte hükümetten ayrıldı (1963). Siyasî ve kültürel faaliyetlerle dolu hareketli bir ömür geçiren Allâl el-Fâsî, bir davet üzerine gittiği Romanya'da devlet başkanı ile Filistin ve Batı Sahra meseleleriyle ilgili olarak yaptığı görüşme sırasında öldü (13 Mayıs 1974). Birçok eseri bulunmaktadır. Bkz. Bilge, Mustafa L., "Allal el-Fâsî", ***DİA***, II, 504.

72 Dünyanın kürevi olması sebebiyle hilâlin bir yerde görülürken başka yerde görülmemesi mümkündür. Buna "ihtilâf-ı metâli" yani ayın doğuş yer ve vakitlerinin farklılığı denilir. Oruca başlarken, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilip edilmeyeceği konusunda İslam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefî mezhebine göre ayın görülmesinde ihtilâf-ı metâli'e (ayın görüldüğü yerler arasındaki farklılığa) itibar edilmez. Dolayısıyla dün-

nün herhangi bir bölgesinde hilâlin ru'yeti mümkün olduğunda, buna istinaden ayın başladığına hükmedilerek dünyanın her yerindeki bütün Müslümanların buna mecbur kılınması ve ayın ilk görüldüğü herhangi bir yerin ru'yetin mümkün olabilmesi için odak noktası olarak kabul edilmesi ve şehirlerin anası olan Mekke-i Mükerreme'nin İslam âleminin merkezi olması da icap eder. Bu da Kuveyt toplantısında alınan tavsiye kararlarına uygun düşmektedir."

Dünyanın herhangi bir bölgesinde hilâl görüldüğünde bunun herkes için kamerî ayın başlangıcı sayılacağı İstanbul toplantısında onaylanmıştır. Şer'î Astronomi Kurulu ortak takvim hazırlama sorumluluğunu üstlenmiş ve bu uygulamayı bağlayıcı kabul etmiştir.

Kamerî ayın girişinin tespitinin hesap yöntemiyle gerçekleşebileceği kabul edilirse bu, aynı zamanda hilâlin, hesap yöntemiyle ru'yetidir ve aynen ru'yet bi'l-basar gibidir.

Buradan anlıyoruz ki delil olarak öne sürdüğüm ve ru'yeti bizzat gözle görmeye hasreden naslar; kamerî ayın tespitinin ru'yet bi'l-basar dışında başka bir yöntemle tespit edilemeyeceğine delil olmaz. Çünkü bu naslar her ne kadar bizzat zikretmek suretiyle ru'yeti vurgulasa da kamerî ayın tespitini, sadece gözle görmeye bağlamamaktadır. Bilakis ru'yetin tespitini mümkün kılacak yöntemlerden birisi vurgulanmaktadır.

Hesap yöntemiyle amel edilebileceğini söyleyenlerin tamamı aynı zamanda ru'yet bi'l-basar yöntemine de güvenilebileceğini söylemekte; şartlarının gerçekleşmesi ve ayıp ve kusur isnadının söz konusu olmaması halinde ru'yet bi'l-basar ilkesine itiraz etmemektedirler.

5. Sonuç ve Öneriler

Öyle görünüyor ki şimdiye kadar hesaplama yöntemine olumlu bakanlarla kamerî ayın tespitini sadece ru'yet bi'l-basar yöntemine hasredenlerin arasını bulmak adına olumlu neticeler elde edemedik.

---

yanın herhangi bir yerinde hilâl görüldüğü takdirde, bundan haberdar olan bütün Müslümanların oruca başlaması gerekir. (İbn Abidin, ***Reddü'l-Muhtâr***, II, 393-394) Şâfiîler ise, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi gerektiğini, dolayısıyla dünyanın herhangi bir yerinde görülen hilâlin, oraya uzak yerler için geçerli olmayacağını belirtmişlerdir. (Şirbînî, ***Muğni'l-Muhtâc***, Beyrut 1997, I, 619-620) 1978 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen "Ru'yet-i Hilâl Konferansı"nda, dünyanın herhangi bir bölgesinde görülen hilâl ile bütün Müslümanların oruca başlayacakları kararı alınmıştır: ***"Hilâl'in ru'yet edilebilmesi için belli bir yer şart değildir. Yeryüzünün herhangi bir bölgesinde hilâl'in ru'yet'i mümkün olursa, buna istinaden ayın başladığına hükmetmek doğru olur. İslam dünyasının birlik ve beraberliğini sağlamak için ru'yet'in ilanı, müteakip maddede işaret edilen Müşterek Hicrî Takvim'in tespitleri uyarınca Mekke-i Mükerreme'de tesis edilecek olan rasathane tarafından yapılmalıdır."*** Bkz. 4. Madde.

Hesaplama yöntemini savunanlar; hesaplama yapan ekibin Müslümanlardan teşekkül etmiş bir topluluk olması, bu kimselerin dindarlıklarına ve bilgi birikimlerine güvenilebilmesi, hesaplamalarının şer'î kaidelerle uyumluluk göstermesi ve bu hesapların dünya çapındaki rasathanelerin gerçekleştirdikleri hesaplamalarla teyit edilmesi şartlarını öne sürmüşlerdir. Bu şartların tamamı bir arada bulunduğu takdirde hesaplama, kamerî ayın tespit yöntemlerinden birisi olur. Bu durumda Müslümanlar için sadece bir tane değil iki tane yöntem söz konusu olmuş olur: Ru'yet ve hesaplama yöntemleri. Özellikle astronomi ilmi İslam ümmetinin güvendiği ve üniversitelerinde eğitimini verme kararını aldığı güvenilir bir bilim dalı haline dönüştü. İnsanların büyük çoğunluğu astronomi vb. güvenilir ilimlerin kurallarına göre uçakların yol aldığına, uyduların ve uzay araçlarının uzaya gönderildiklerine kani oldular.

İnsanoğlu aya çıkmayı ve ay yüzeyine iniş yapmayı başardı. Kur'an-ı Kerim yıldızların ve gök cisimlerinin ancak belli ve değişmeyen bir yörüngede bir hesap dâhilinde yol aldıklarını beyan etmektedir.

Şimdiye kadar düzenlenmiş İslamî konferans ve paneller; hesaplama uzmanlarının yaptıkları çalışmaların sınırlarını belirleme ve şer'î anlamda istenilen ru'yeti, fakihlerin ve astronomi bilim adamlarının üzerinde ittifak ettikleri şekilde kayda bağlama imkânı sunmuştur. Bu toplantılarda alınan kararların tamamının eksiksiz olduğu, bir taraftan nasların gereğini diğer taraftan da Müslümanların bir araya gelmelerini ve dînî bayramlarıyla ibadet mevsimlerinde birliklerini sağlamalarını hedefleyen maslahatı gözettikleri ortaya çıkmıştır…

Ama bütün bu toplantılar bir diğer taraftan kamerî ayların tespitinde hesaplama yönteminin değil sadece ru'yet bi'l-basar ilkesinin geçerli olduğunu söyleyenleri ikna etmeye yetmemiştir. Çünkü ru'yet onların nazarında taabbüdî bir hükümdür ve herhangi bir şekilde değişiklik kabul etmez. Onlara göre hükümler ebedî olduğu gibi sebepler, şartlar ve mâniler de vad'î olmaları hasebiyle ebedîdirler. Farz olarak tespit edilmiş bir hüküm farz olarak kalır, aynı şekilde kendisinden menedilmiş bir hüküm de yasak olarak kalır.

Ru'yetin oruç ve iftar için şer'î bir sebep olduğu sâbittir. Sonuçta ru'yet yerleşik bir usul olarak kabul edilmeye devam edilmektedir. Astronomik hesaplama yöntemi müstakil bir alternatif kabul edilerek ru'yet yönteminden vazgeçilmesi ve bütün kamerî aylar için takvimlerin temel alınması düşünülmemektedir.

Hesaplama ilkesini yegâne yöntem olarak benimseyen kimse geçerliliğini yitirdiği gerekçesiyle ru'yet bi'l-basar yönteminin aleyhine hükmetmektedir. Ve aynı zamanda

dinde eksikliğe gitmektedir. İnanılması gereken din hilâlin bizzat gözle görülmesiyle eksiksiz olarak gerçekleşmektedir. Sonuçta hüküm ru'yete bağlanmış durumdadır, ru'yet hükmün sebebi konumundadır. Kamerî ayın girmesi ancak ru'yetin gerçekleşmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu konuda varit olan bütün naslar orucun farziyetinin ru'yet bi'l-basar yöntemiyle sübut bulduğunu dile getirmektedirler ve bu nasları tevil etmenin de bir gereği bulunmamaktadır.

Böyle söyleyenler bir şeyi gözden kaçırmaktadırlar. Onların dayandıkları bazı nasların illeti bizzat Allah Resûlü tarafından belirtilmiştir. Eğer bir nas illeti ile birlikte varit olmuşsa o illetin nassın anlaşılmasında bir etkisinin olduğu, hükmün varlık-yokluk bakımından illet ile ilintili olduğu ve bu konuda ibadetler ile ibadetlerin dışında kalan hususlar arasında bir farkın olmadığı da usulcüler ve fakihler arasında bir kaidedir.

Onların farkına varmadıkları diğer bir husus, zaruretin hükmün değişiminde bir dahlinin olabileceğidir. Mesela, naslar gökyüzü bulutlu olduğunda kamerî ayda zaruret sebebiyle orucun otuza tamamlanmasını öngörmektedir. Zira yeni kamerî ayın girişi sadece ru'yet bi'l-basar ile bilinebilmektedir ki, o da mümkün olamamıştır. Eğer ramazanın veya şevvalin ilk gününün başlangıcını, astronomik hesaplama uzmanı ve bu alanda söz sahibi kimseler aracılığıyla tespit edebilme imkânımız olursa o zaman zarurete itibar etmemiz uygun olmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: فَاسْـأَلُوا أَهْـلَ الذِّكْـرِ إِنْ كُنْتُـمْ لَا تَعْلَمُونَ[73]

Böylelikle bu eğilimde olan kimselerin; hesaplama yöntemini savunanların bu yöntemle kamerî ayların başlangıçlarının tespit edilebileceğine ve hesaplama yöntemine ru'yet ilkesinin yanında ikinci bir yöntem olarak itibar edilebileceğine dair öne sürdükleri işaret veya kanıtların hiçbiriyle ikna olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki kamerî ayların tespiti konusuyla ilgili yeni veriler, dünyada yaşanan dehşet verici teknolojik ilerleme ve bu konuda yekvücut olabilme adına İslam ümmetinin sergilediği ısrarlı tutum onların tavırlarında en ufak bir değişiklik meydana getirmemiştir.

Hesap yöntemini kullanan bilim adamlarının ve bu yöntemi salık veren kimselerin yaptıkları bu hesaplamaların hiçbir şekilde o sene gerçekleştirilen ru'yetten farklı sonuçlar vermemesi gerekir. Müslümanların kamerî ayların başlangıcı konusunda ayrılığa düşmeleri, bir eksikliğin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu durumda eksiklik ya ru'yet ilkesinden ya da hesaplama yönteminden kaynaklanmaktadır.

73 en-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7.

Son senelerde bu eksiklik son raddeye gelmiş durumdadır. Öyle ki, geçen sene (h. 1406)[74] kamerî ayın başlangıcı bir ülkeden diğer ülkeye üç gün fark edebilmiştir ve bu makul bir durum değildir.

Özellikle son senelerde gerçekleştirilen bütün bu çalışmalardan sonra bu iki yöntemi (ru'yet ve hesaplamayı) yeniden ele alıp değerlendirdiğimizde; İstanbul toplantısında oluşturulması kararlaştırılmış bulunan uluslararası komisyonun hazırladığı hicrî takvimlerin son derece hassas ve iyi çalışılmış olduğunu görmekteyiz. Bu takvimler uyulması gereken bütün kuralları dikkate almıştır. Bu konuda İslam dünyasının tamamındaki rasathaneler arasında tam bir ittifak söz konusudur. Bu takvimlerdeki veriler aynı zamanda bütün bir sene için rasathaneler tarafından verilen sonuçlarla tam bir uyum sağlamıştır. Hesaplama yönteminin sonuçlarına güvenmeye bizi sevk eden de budur.

Ru'yet bi'l-basar yöntemine gelince; bu yöntem, bize göre sıhhatinden emin olunabilecek ve doğru sonuç -ki bu sonucun kimi zaman doğru şekilde yapılmış bir hesaplamadan farklılık göstermemesi gerekir- sunabilecek derecede hassas bir şekilde disipline edilememiştir.

Benim bakışıma göre, bu konuda fakihlerin Ahmed b. Hanbel'in ramazan hilâlinin tespitinde bir şahsın şehadetinin kabul edilebileceğine dair görüşünü -ki bu onun iki kavlinden biridir- elden bırakmamalıdırlar. Bu görüş Hanbelî Mezhebi'nin meşhur görüşüdür ve İbn Abbâs hadisine dayanmaktadır. Hadis şu şekildedir:

جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «رَأَيْتُ الهِلَالَ، فقَالَ: ‹أَتَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ›، فقَالَ: نَعَمْ، قَالَ: يَا بِلَالُ، أَذِّنْ فِي النَّاسِ فليَصُومُوا غَدًا»[75]

Hanefî Mezhebi'nde ru'yet-i hilâlin gerçekleşmesi hava açık iken ru'yet haberi pek çok kimse tarafından tahakkuk edip şüyu bulursa ve Ebû Yusuf'a göre Kasâme'de olduğu gibi[76] en az elli kişi tarafından hilâlin görüldüğüne şahitlik edilirse kabul edilmektedir. Hanefîlerde meşhur olan görüş bu iken ***el-Muğnî***, adlı kitapta Ebu Hanife'nin söz konusu hükmü şöyle gerekçelendirilmiştir: Ona göre büyük bir topluluk hilalin görüleceği ufka bakarken, hilalin görülmesinin önünde de hiç bir mani yoksa topluluk

---

74 Miladî 1986 senesine tekabül etmektedir.

75 Rivâyet bazı lafız farklılıklarıyla şu kaynaklarda geçmektedir: Ebû Dâvûd, Savm, 14; Tirmizî, Savm, 7; Hâkim, ***el-Müstedrek***, I, 586; Beyhakî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ***, IV, 356.

76 Kasâme, fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tesbit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanlarının veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimidir. Makale sahibinin Hanefîlere göre ifade ettiği husus; bir bölgede bir kimse öldürülmüş olarak bulunduğunda bölge halkından elli erkeğin o kimseyi öldürmediğine ve öldüreni de bilmediğine dair Allah adına yemin etmesidir (Serahsî, ***el-Mebsût***, XXVI, 106; Kâsânî, ***el-Bedâ'i'***, VII, 286). Bkz. Bardakoğlu, Ali "Kasâme", ***DİA***, XXIV, 528, 529.

içinden tek bir ferdin çıkıp "ben hilali gördüm" demesine itibar edilmez. İbn Abidin (v. 1252/1836), Haskefî'nin (v. 1088/1677) sözü üzerine şu ta'likte[77] bulunmuştur: *"Kalabalık bir topluluğun verdiği haber ile şer'î bilgi gerçekleşmiş olur. Bu bilgi zann-ı gâlib ifade eder. Kendisiyle amel edilmesini gerekli kılan bir bilgidir. Ama kesin (yakîn) bir bilgi değildir. Bu sebeple haber-i vâhid makbul değildir. Zira cemm-i ğafîr (büyük bir insan kalabalığı) içinde, bir kişinin; herkes onun döndüğü tarafa dönmüş hilâli gözlerken ru'yette teferrüd etmesi açıkça onun hata ettiğini gösterir. Tabi ki bu olay gökyüzünde herhangi bir mâni yokken ve her ne kadar gözlerinin keskinliği birbirine kıyasla farklılık arz etse de genel olarak herkesin gözü sağlıklıyken söz konusu olmaktadır."*[78]

Ebû Hanîfe konu hakkında bir veya birkaç kişinin hilali gördüğüne dair yapılan şehadetin geçerli olduğunu savunanları ve bunların gerekçelerini iyi bildiği halde (adaletin toplumun geneline egemen olduğu) tabiun asrında hilali gördüğüne dair tek bir kişinin verdiği haberi reddedip, bu hususta onun tek başına yaptığı şehadeti "yanlış algılamış ve hilali gördüğünü zannetmiş, gerekçesiyle reddetmişse, hilali gördüğüne dair yalancıların çoğaldığı günümüzde ne derdi acaba! Kaldı ki bu zaman, hilâli gördüğünü iddia eden birçok yalancının varlığıyla şöhret bulmuştur. Nitekim fıkıh kitapları da yalancı veya hatalı şâhitliklere uyarak oruç tutan veya iftar eden Müslümanların başına gelen hadiselerle doludur.

Son yıllarda kaç defadır önce ru'yet-i hilâlin gerçekleştiği yönünde şehâdet söz konusu olduğu için oruç veya iftar ilan ediliyor ancak sonra insanlar ikinci gece hilâli göremiyorlar ve bu durum söz konusu şehadetin bâtıl olduğunu ortaya koyuyor. Kendisinden beklenen maslahatı ifa etmeyen belirli fikirlere neden saplanıp kalıyoruz? Hâlbuki fakihlerin tevakkuf ettikleri birçok konuyu def-i mefsedet prensibi gereğince yeniden ele aldıklarını ve yeni hükümler verdiklerini ve bunu zamanın fesada uğraması gerekçesiyle yaptıklarını duyuyoruz. Allah Resûlü'nün ***sallallâhu aleyhi ve sellem*** bizzat kendisi, insanlar ilk asırlardan uzaklaştıkça emanet duygusunun azalacağına, iyilik ve hayrın kaybolacağına ve ahlâkî çöküntünün gerçekleşeceğine işaret etmiştir. Nebi ***sallallâhu aleyhi ve sellem*** şöyle buyurmuştur:

---

77 İbn Abidin'in talikatını içeren bu hâşiyesi ***Minhatü'l-Hâlik 'ale'l-Bahri'r-Râik*** ismini taşımaktadır. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin fıkha dair ***Kenzü'd-Dekâik*** adlı eserine Zeynüddin İbn Nüceym'in ***el-Bahrü'r-Râik*** adıyla yazdığı şerhin hâşiyesi olup bu şerhin kenarında basılmıştır (I-VIII, Kahire 1311; I-IX, nşr. Zekeriyyâ Umayrât, Beyrut 1418/1997). Bkz. Özel, Ahmet, "İbn Abidin, Muhammed Emîn", ***DİA***, XIX, 293.

78 İbn Nüceym, ***el-Bahru'r-Râik***, II, 289.

«خَيْـرُ القــرون قَرْنِــي، ثُــمَّ الَّذِيــنَ يَلُونَهُــمْ، ثُــمَّ الَّذِيــنَ يَلُونَهُــمْ ثــم يجيــئ قَــوْم يَشْــهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْــهَدُونَ وَ يَخُونُــونَ وَلاَ يُؤْتَمَنُــونَ، وَيَنْــذِرُونَ وَلاَ يَفُــونَ، وَيَظْهَــرُ فِيهِــمُ السِّــمَنُ»[79]

Aldatmanın çoğaldığı, emanet duygusunun kaybolduğu ve her yerde yalancı şahitliğin ortaya çıktığı bu zamanda; kendisi sebebiyle yeryüzünün her bir köşesindeki milyarlarca Müslümanın oruçlarını tuttukları ve yine onun gereğince bayramlarını ve diğer dinî mevsimlerini kutladıkları şahitlik müessesesini koruma altına alacak yeni şartlar belirlememize kim mani olabilir?

Allah Resûlü ***sallallâhu aleyhi ve sellem*** peygamberliği döneminde, bir şahidin kendi huzurunda, iki şehadet kelimesini dile getirerek yaptığı şahitliği yeterli buluyordu. Sonra buna adalet şartı da eklendi. Mâlik şöyle demiştir: ***"Adalet sahibi iki şahit gereklidir."*** İki şehadet kelimesini kullanarak şehadette bulunan, sonra da yüzüstü bırakıp hainlik yapan, sözünün hilafına davranan ve hırsızlık yapan kişilerin arttığı bu zamanda ise bu gibi bir tezkiye de yeterli değildir.

Bu konuda şu zamanımızda sadece Ebû Hanîfe'nin mezhebine sarılmak da belki yeterli olmayabilir. Hatta şehadet mekanizmasının aslına uygun bir şekilde işleyişini temin eden bir yol ile ru'yetin tespit keyfiyetini düzene koymanın önünde bir engel de bulunmamaktadır. Niçin birbirinden farklı ru'yet heyetleri İslam ülkelerinin ve hatta bir bölgenin farklı taraflarına dağılmazlar?

Niçin yalancılık, gözün aldatması ve hilâlin tam bir şekilde doğduğu yerleri iyi bilememe ihtimalleri halen söz konusuyken ru'yet işinden sorumlu olacak komisyon üyeleri seçmiyoruz?

Bu yeni koşullar sebebiyle temel prensiplerin (hükümleri oluşturan temel ilkelerin) dışına çıkmayacağımıza inanıyorum. Kaldı ki prensipler yöntemleri oluşturmakta, zaman ve şartların değişmesine göre de değişebilmektedir. Bu hususla ilgili İslam fıkhında birçok örnek bulunmaktadır:

1. Halife Osman b. Affan (v. 35/656) çalınmasından endişe ettiğinden dolayı buluntu bir devenin satılmasını emretmiştir. Hâlbuki ilk başta sünnet olduğu üzere, sahibi onu buluncaya kadar devenin kendi haline bırakılmasını emretmişti. O bu uygulamasını toplumda fesada ramak kalmasıyla gerekçelendirmiştir.

2. Halife Ömer b. Abdülaziz (v. 101/720) Allah Resûlü'nün ***sallallâhu aleyhi ve sellem*** Kur'an-ı Kerim'in dışında bir şeyin kitâbetini yasaklamış olmasına rağmen hadislerin tedvin edilmesini emretmiştir. Bunun gerekçesini; hadislerin yazılmasını ya-

79 Buhârî, Şehâdât, 9; Nesâî, Eymân, 28; İbn Ca'd, ***Müsned*** I, 196; Beyhakî, ***es-Sünenü'l-Kübrâ***, X, 128.

saklamaya medar olan sebeplerin Kur'an Mushaflarının her tarafa yayılması ve Kur'an hafızlarının sayısının çoğalması dolayısıyla ortadan kalktığı şeklinde açıklamıştır.

3. İbn Abidin örf deliline mutlak olarak itibar edileceğini nakletmiştir. Ebû Yusuf'a göre nassın gerekçesinin örf olduğu hükümlerde de durum böyledir ki İbn Abidin de bunu tercih etmiştir. İbn Abidin bu kanaatinin gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir: ***"Nas o vakitte şöyleydi zira âdet de şu şekildeydi. Ancak âdet değişmiştir dolayısıyla hüküm de değişmiştir."***[80]

Zikredilen bu hususun yanında ru'yet bi'l-basar ilkesini esas alan birçok âlime göre; astronomi ilmi prensiplerinden insanların örf saydığı birtakım hususlarla ru'yet bi'l-basar ilkesinin çatışması durumunda şahitlerin yalanlanması gerekir. Bu durum şahitliğin geçersiz sayılmasını gerektiren sebeplerden kabul edilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. İlmî olarak hilâlin doğmadığı tespit edilirse bu durumda "hilâlin görüldüğüne dair şâhitlik söz konusudur" denilemez. Çünkü hilâlin güneş batmadan önce doğması ve güneş battıktan sonra da gözlemlenmeye yetecek kadar bir süre semada kalması gerekir. Onlar bu çeşit bir şâhitliği geçersiz kabul etmişlerdir. Çünkü göz yanılması ve boş bir seraptan ibarettir.

2. İnsanlar kamerî ayın sonunda fecrin doğuşu ile güneşin doğuşu arasında, doğu tarafından hilâli gözleyip kesin olarak görmüşlerse daha sonra o günün akşamında şâhitler ortaya çıkar ve hilâli gördüklerine şehadet ederlerse, onların bu şahitlikleri geçersiz kabul edilir. Zira hilâlin sabah görülmüş olması ictimadan önceki hali yansıtıp ayın güneşin ışınları altında olduğunu gösterir. Buna göre ayın, kamerî ay sonlarında en az iki gün boyunca güneşin ışınlarının altında bulunduğu astronomik bir hakikattir.

3. İnsanlar gökyüzü bulutsuz ve berrakken her yerde hilâli gözlemlerse ve bir veya birkaç kişi ru'yet iddiasında bulunurlarsa bu kişiler de yalanlanır. Çünkü eğer hilâl söz konusu olsaydı onu herkesin görmesi gerekirdi.

4. Ru'yet-i hilâl iddiasında bulunulursa ve bunun akabinde bir gün veya iki gün kaybolursa o zaman bu da ru'yet iddiasının doğru olmadığını gösterir. Zira astronomi âlimlerinin ve Şeyhülislam İbn Teymiyye'nin oruç konusundaki risalesinde[81] tetkik ettikleri üzere Allah'ın vaz etmiş olduğu kanuna göre güneş bu tarihte değil ancak sekizinci, yirminci ve yirmi dokuzuncu günlerde kaybolabilir.

---

80 İbn Abidin, ***Reddü'l-Muhtâr***, V, 176.

81 İbn Teymiyye, ***Mecmû'u'l-Fetâvâ***, XXXV, 174-175.

Aynı şekilde hilâlin görülmesinin asla söz konusu olamayacağı zamanlarda ru'yetin gerçekleştiğine dair yapılan hiçbir şehadet kabul edilmez. Salim akıl tarafından da onaylanan bütün bu kurallara itibar edilmemiş olması garip bir durumdur. Şahitlikte de şehadeti geçersiz kılan hususlar göz önünde bulundurulmamıştır. Bilakis şahitlerin şahitlikleri ile yetinilmiş, şu son senelerde İslam ülkelerinde kamerî ayın duyurulmasında bir kişinin bile şahitliği kabul edilmiştir. Benim bakışıma göre bu uygulama Müslümanların kamerî ayların ve dinî bayramların başlangıcının tespitinde düştükleri ayrılığı arttıran sebeplerdendir.

Benim düşünceme göre ru'yet bi'l-basar ilkesine bir vesile/araç olmasından daha fazla bir anlam yüklenmemelidir. Allah Teâlâ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ[82] buyururken bununla ancak kamerî ayın mevcudiyetinin bilinebilmesini kastetmiştir: Sizden her kim kamerî ayın mevcudiyetini bilebilirse oruç onun üzerine farz olur. Kamerî ayın şer'an mevcudiyeti de güneşin gözden kaybolmasından sonra hilâlin mevcudiyetinin herhangi bir ilmî yöntem ile tespit edilmesiyle mümkün olur. Kanun koyucu ru'yet olgusunu, hilâlin mevcudiyetini bilmeye yarayacak yöntemlerden birisine itibar edilebilecek şekilde düzenlemiştir ki, bu da ayetlerin nüzulünde bilinen bir husustur.

Din adamlarının ve astronomi uzmanlarının şu bereketli toplantıda takdim ettikleri sunumlar, belki de ihtilaftan kurtulma adına bir başlangıç vesilesi olacaktır. Bütün bu çabaların ardından kamerî ayların başlangıcının standart hale getirilmesine duyulan ihtiyaç açıklığa kavuşmuş oluyor. Toplantınızdan bütün bu gözlem ve yorumları dikkate alan bağlayıcı bir kararın çıkması beklenmektedir. Bu sayede İslam ümmeti son yıllarda içine düştüğü bu keşmekeşten kurtulacaktır. Aynı zamanda alınacak böyle bir karar, hak yolda yürüyebilme adına ümmetin dönüm noktalarını ortaya koyup açıklayacaktır.

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Mustafa Kemâl et-Terzî

82 el-Bakara, 2/185.

MÜSLÜMAN ÜLKELER NEDEN FARKLI GÜNLERDE BAYRAM YAPIYOR? KİM HAKLI?[1]

Yıllardır Müslüman ülkelerin ramazana başlama ve bayram etmede müşterek davranmadıkları, birbirine yakın ülkelerin bile farklı günlerde oruca başladıkları veya ramazana son verip bayram yaptıkları dikkati çekmektedir.

Durumun, ulaşım ve haberleşme imkânlarının kısıtlı bulunduğu eski devirlerde de böyle olduğu muhakkaktır. Fakat dünyanın küçüldüğü, ulaşım vasıtalarının baş döndürücü süratlere eriştiği, en uzak bölgelerle bile anında haberleşmenin mümkün olduğu 20. Yüzyılda bu dağınık görünüm çağdaş Müslümanlarca yadırganmaktadır. Çarpıcı bir misal olarak belirtelim ki Kuala Lumpur'da Kur'an yarışmasına katılan bir dostumuz, Pakistan'da, Kuveyt'te ve ülkemizde olmak üzere Kadir Gecesi'ni üç defa kutlayabilmişti.

1978 yılında da ramazana Türkiye, Afganistan, Fas, Nijerya 6 Ağustosta; Mısır, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan 5 Ağustosta başlamışlardır. Büyükelçiliklerden alınan malumat yanıltıcı değilse; Irak ve Kuveyt 4 Ağustosta; Pakistan 7 Ağustosta ramazana başlamışlardır.

1978 yılında bazı ülkeler 2 Eylül akşamı şevval hilâli görünmüş gibi 3 Eylül'de bayram yapmış, bazıları bir gün sonra 4 Eylül'de bayram yapmışlardır. Elçiliklerden alınan malumat yanıltıcı nitelikte değilse Ramazan Bayramı 2-5 Eylül günlerinde kutlanmıştır. Yani tam 4 ayrı gün bayram yapılmıştır.

Artık her mümin dünya üzerinde takvim meselelerinde İslamî bir birlik ve beraberlik arzulamaktadır.

---

1 Bu makale, Dr. Mahmut Kaleli müstear ismiyle Prof. Dr. Mahmud Es'ad Coşan tarafından İlim ve Sanat Dergisi'nin Temmuz-Ağustos 1985 tarihli 2. sayısında yayınlanmıştır.

Geçtiğimiz yıllarda bir ara bu konuda müşterek hareket etmeyi sağlamak amacıyla beynelmilel kongre ve konferanslar tertip edilmiş, bazı kararlar alınmış, söz verme mahiyetinde bazı beyanlar yapılmıştı. (Ru'yeti Hilâl Konferansları) Fakat fiili birlik ve beraberliği hala sağlayamamış durumdayız. Bu ihtilaflı durumu ideolojik sebeplere bağlamak isteyenler de vardır. Onlarca, bazı mihrakların, Müslümanların ibadet vakitleriyle oynadıkları ileri sürülürken sırf yaşadıkları ülke rejimini protesto amacı ile cihad zihniyetiyle oruca içinde yaşadığı ülke insanlarından farklı başlayan, farklı son veren, farklı bayram yapan, ayrı günde namaz kılan heyecanlı kimselere rastlanıyor. Bu yüzden her sene uzun münakaşaların çıktığı, suçlama ve kavgaların yapıldığı, halkın şaşkın ve tedirgin duruma düşürüldüğü de bir gerçektir.

Görülüyor ki mesele son derece canlı ve aktüel, meraklı ve ilgi çekicidir. Bu konuyu bize pek çok kimse sormaktadır. O halde konuya dikkat ve ciddiyetle, bitaraf ve serinkanlı ilmî bir düşünce ve zihniyetle eğilmek mecburiyet olmuştur.

Biz konuyu mütehassıs kişiler ve ilgili-yetkili şahsiyetlerle temasa geçerek açıklığa kavuşturmak için, bir başlangıç ve temel olmak üzere aşağıdaki yazıyı hazırladık. Etüdlerimiz -inşaallah- devam edecektir. Önce bazı tespitlerimizi kaydedelim:

1985 (1405) Ramazanında Fiili Durum ve Müşahedeler

Geçen senelerdeki ihtilaflara düşmemek için yardımcı bir çalışma olmak üzere biz, ayın durumunu ve kamerî takvimi aylardan beri dikkatle takip etmekteyiz. Yurtdışından güvendiğimiz kimselerle telefon görüşmeleri yaptık, tespit ve gözlemlerini bize bildirmelerini istedik. Yurt içinde 20 kadar, ayı iyi gözleyebilecek, yerleşim merkeziyle aynı irtibatı sağladık. Aldığımız bilgilere şöyledir:

Suudi Arabistan 20 Mayıs 1985 Pazartesi günü ramazanı ilan etmiş ve oruca başlamıştır. Oradaki dostlarımızdan telefonla aldığımız malumata göre onlar şaban ayına da erken başlamış ve şaban 30 güne erişmiş olduğundan görerek değil mecburen ramazana geçmişlerdir.

Suudi Arabistan, ramazanı 29 gün olarak bitirerek 18 Haziran Salı günü bayram ilan etmiş ve bunun Düreyd dâhil dört Suud şehrinde bazı kimselerin yeni hilâli gözledikleri şehadetine istinad ettiğini radyoda belirtmiştir. (Hâlbuki o esnada Suud Prensi Faysal, Amerikan uydusu içinde uzayda bulunuyordu ve onun bile yeni ayın görülme haberini vatanından duyup bayram ettiği gazetelerde belirtiliyordu.)

Ortadoğu'da Mısır, Kuveyt, Libya gibi bazı ülkeler Suudi Arabistan'ın beyanına tabi olarak hareket ettiler.

Türkiye, 21 Mayıs 1985 Salı günü başladığı ramazana 20 Haziran Perşembe günü son vererek bayram yaptı İran'ında aynı şekilde hareket ettiği rivayet edildi.

Irak'ın 19 Haziran Çarşamba günü bayram yaptığı Iraklı bir yetkili âlim tarafından ifade edildi.

Amerika'daki bazı Müslümanlar Suudi Arabistan'a tabi olurken, diğer bazıları Salı akşamı bizzat hilâli görerek Çarşamba sabahı bayram yaptılar.

Avusturalya'daki Müslüman kardeşlerimiz salı akşamı hilâli görerek çarşamba sabahı bayram yaptılar.

Türkiye'deki müşahit kardeşlerimizin hiçbiri berrak havaya rağmen salı akşamı hilâli bizzat göremedi fakat çarşamba akşamı görenler bir hayli fazla idi.

Hatıra Gelen Sorular

Fiili durum ve müşahedelerin karmaşıklığı şu tarz soruların ortaya çıkmasına sebep olmuştur:

Dinen en doğru olarak hareket tarzı hangisidir?

Suudi Arabistan mı, Türkiye mi haklıdır, yoksa her ikisi de yanılıyor mu? Veya her iki ülkede de durumun farklı (ve doğru) olması mümkün ve caiz mi?

Ramazan gerçekte ne zaman başladı, ne zaman bitti?

Suudi Arabistan'ın görgüye dayandığı ve şer'î usullere uyduğu gerçek midir, yoksa o da aslında hesaba mı dayanmaktadır?

Türkiye'nin rasathane hesabına dayandığı biliniyor. Hesapta maddi hata ihtimali zayıf görülmektedir; acaba ayın tespiti durumunda her zaman hesapla karar verilemeyen ve ancak görgüyle anlaşılabilen bazı çift ihtimalli haller mi vardır? Hesap ile görgü çatışıp tearuz edince hangisini tercih etmek dinen ve aklen uygun olacaktır.

Bu ramazan ve bayram ilanlarına, bazı kimselerin öne sürdükleri gibi dinî, mezhebi, politik veya ideolojik baskı yapılma ve kasdi yanıltma ihtimali var mıdır?

Bir ülke Müslümanları bir başka ülkenin görme iddialarına ve ilanlarına uyabilir mi, uyacaksa hangi şartlarla uymalıdır?

Bu konularda birliği sağlamak doğruya uymak için neler yapılabilir?

Şimdi bu soruların cevaplarını vermeye çalışalım:

Meselenin Dinî Bakımdan ve Takva Yönünden Görünümü

Dinî bakımdan ramazan orucu farzdır. Ramazan kamerî bir aydır, her kamerî ay gibi başlaması ve bitimi yeni hilâlin görünmesine ru'yet-i hilâle bağlıdır; yani yeni hilâl güneş batarken garp ufkunda ilk görüldüğü akşam yeni ay da başlamış olur, ertesi gün yeni giren ayın 1'i sayılır. Bu usulü Araplar İslam'dan önce kullanırlardı. İslam bazı ibadetleri kamerî aylara bağladı. Bu takvimi ibka etti.

Kabul ve itiraf etmek gerekir ki ru'yet-i hilâl usulü son derece sade ve pratik bir çözümdür; avam ve havas, cahil ve âlim herkese uygun ve kolay bir çaredir. Böylece her seviyede ve bölgede yaşayan Müslümanlara, medeni imkânlara sahip veya onlardan mahrum, dağdaki, köydeki, sahradaki, şehirdeki, hatta ıssız ve ücra köşelerdeki herkese faydalanıp kullanabileceği şahane bir vasıta, harika bir vakit aleti verilmiş olmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyuruluyor ki:

"(Ey Resülüm) sana hilâllerden (yani ayın evrelerinden) sual ediyorlar, (cevaben) de ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir." (el-Bakara, 2/189)

Eğer hava bulutlu, tozlu, sisli olur ve yeni hilâli görmek imkansızlaşırsa ne yapılacaktı? Dinimiz bu müşkülü de son derecede sade, pratik ve açık bir şekilde halletmiştir. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bu hususta, sahih kitaplar ve rivayetlerle bize gelen hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor:

"Yeni hilâli görünce oruca başlayın, (ayın devri tamamlanıp) ikinci defa gene gördüğünüzde de iftar eyleyin (yani orucu bırakıp bayram yapın) eğer hava bulutla kapalı olursa içinde bulunduğunuz ayı 30 güne itmam ve ikmal edin; sakın tereddüte düşüp ihtiyat olsun diye şabanın son günü oruç tutmaya kalkmayın ..." (Bk. Bakara Süresi 183-187. ayetleri tefsirleri, ilmihal ve hadis kitaplarının oruç ve hilâl bölümleri)

İslam dini, kulların tereddüde düşüp moralleri bozulmaması için ramazanın ve kurbanın sevabına teminat vermiş, hasbel-beşeriyye hatalı zamanlamalar yapılsa bile sevabın eksiksiz kazanılacağını bildirmiştir. Nitekim Ebu Bekir (r.a.)'den nakledilen bir hadis-i şerifte Peygamber (s.a.s.) Efendimizin şöyle buyurduğu belirtiliyor: "İki ay (dâhilindeki ibadetler hükmen tamdır) nakıs olmazlar (sayıca eksik olsalar bile ...) Bunlar iki bayram ayı olan ramazan ve zilhiccedir." (Sahih-i Buhârî Terc. VI/ s. 257)

Ru'yet Yerine Hesap Olur mu?

Dinî emir herkese hilâli araştırma ve gözlemeye yöneliktir. Bu en aşağıdan bir farz-ı kifayedir. Bunun böyle olması gerektiği de gün gibi aşikâr bulunuyor. Çünkü, değil sadece eski, tarihi devirler, günümüzde dahi medeni alet ve vasıtalardan yoksun, mahrumiyetli nice Müslüman halk vardır, bir kısmı yaşadığı ülkede hor ve azınlık du-

rumundadır, yani başındaki idare ona dinî ibadetlerinde yardım şöyle dursun, inancını ve ibadetini engellemeye çalışmaktadır. Ayrıca herkes hesap ve astronomi bilmez, bilmekle sorumlu tutulamaz. Fakat acaba ayı hesapla tespitin dinî hükmü nedir? Ekseriyetle fukahâ, "hava bulutlu olunca ayı 30'a tamamlayınız" emrini, astronomi hesabını reddeden veya lüzum bırakmaz mahiyette görmüşlerdir. Azınlıkta olan bir kısım âlim ise hesaba müracaatın lüzumunu kabul etmiştir. Kadı İyaz, "selefi salihinin icmaı, bunlar aleyhine hüccettir" diyor. İbn-i Bezize, "Bu mezhep mezheb-i batıldır" demiştir. Hafız İbni Sübkî bu mevzuda müstakil bir eser yazarak hesaplamaya taraftar olmuş, Zerkeşi de ona uymuştur. İbni Hacer Remli ve İbn Dakîki'l'Îd ise ona karşı çıkmıştır.

Neticede bu konuda üç görüş belirmiştir:

1. Ehl-i hesabın hesaplarına uyma gerekli ve zorunlu değildir.

2. Ehl-i hesabın hesaplamasına dayanmakta beis yoktur (Kadı Abdülcebbar ve Cem'ul Ulûm sahibi)

3. Gereken meselelerde muhakkak ehl-i hesaba sorulması ve onların cevaplarına göre hareket edilmesi lazımdır.

Zamanla ibadetlerde hesaba dayanma ihtiyacı genişlemiş, camilerin yanına muvakkıthaneler yapılmış, müneccim ve muvakkitler vazifelendirilmiş görülüyor. Türkiye'de de Cumhuriyet ilanından sonra Diyanet İşlerinin fetvası ile hesaplama işleri rasathaneye verilmiştir. (Bk. Sahih-i Buhârî Terc. VI/259-262)

Ancak;

Kamerî ay 29 gün 12 saat 44 dakika 28 saniyedir. Hâlbuki oruç tam gün tutulacaktır. Demek ki hesap zaten fiili duruma uymamaktadır.

Hesap akıl yürütme ve bazı temel hesapları kabul etme noktasından hareket eder, nazaridir; müşahede kuvvetinde olamaz.

Hesaba göre kavuşum; ictima halinden sonra ay nazari olarak hilâl haline geçmeye başlar, bu ise fiilen hilâlin görünebilme imkânı doğma zamanından bir hayli önce olur. O kabul edildiği takdirde (ki aklen öyle yapmak mecburidir) hadis-i şeriflerin emri çiğnenmiş olacaktır. Demek ki bu noktada hesap ve görme çatışma halindedir.

Yakın yıllara kadar yapılmış hesaplarda yanlışlıklar müşahede edilegelmiştir; mesela 1977'de Fatih Camii cemaati ramazanın 29'unda akşam namazı kılıp çıkınca garptaki ufukta Şevval hilâlini topluca müşahede etmişlerdir. Buna göre ertesi gün olan 13 Eylülde bayram olmak gerekirken takvimlerimizde ramazanın 30'u olan 14 Eylül tarihi bayram olarak yazılı bulunmuştur.

Aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı geçtiğimiz senelerde muhtelif bölgelere kendi müşahitlerini yeni ayı gözlemeye göndermiş ve ismi bizde mahfuz bir Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi etrafındaki ahali ile birlikte yeni hilâli gördüğü halde durum takvimde başka türlü görülmüştür. Görülüyor ki, bu husustaki muteber tutum müşahededir; fakat müşahedenin ilim ve hesapla teyidi de şarttır. Çünkü zaman zaman para için dinini ve vicdanını satıp yalan yere şehadet edebilecek birkaç fasık da görülebilmiştir. (Bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır Tefsiri, C.1, s. 650-652)

Ayın Nasıl Gözleneceği

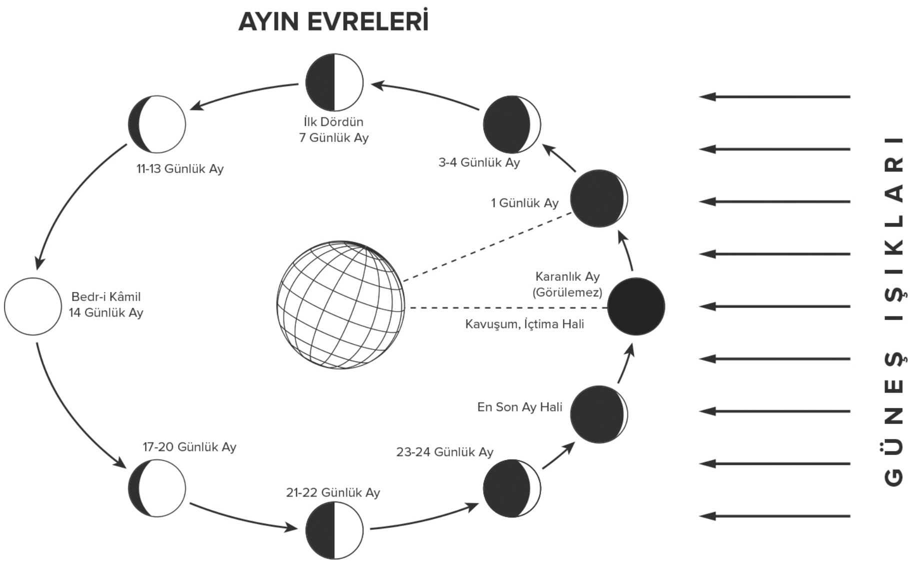
Bilindiği gibi ay dünya etrafındaki dönüşümünü 29 gün 12 saat 44 dakika 28 saniyede tamamlamaktadır. Küsurat dolayısıyla kamerî aylar bazen 29 ve bazen de 30 çeker. Bu önceden söylenecek intizamda değildir; yani bazen peş peşe iki tane 29 veya iki tane 30 gelebilir. Yani bir ayın başladığını belirten yeni hilâl batı ufkunda güneş batmasından sonra çok ince olarak görülür. Bu ilk ayların ufukta kalma müddeti de değişiktir (takriben 5 ila 50 dakika). Ertesi gün akşamı görünme müddeti takriben 48 dakika daha uzar. Böylece gittikçe batması geceye doğru kayar. Takriben 7. günde tam yarım ay (Quarter moon: İlk dördün) olur ki dolunayın kesmece tam yarısıdır. 14. Günde dolunay bedr-i kamil haline gelir. Bu günkü durumu tam dairevidir. Hâlbuki 13 veya 15. günlerde biraz eksiklik dikkatli bir göz tarafından hemen fark edilir.

Bundan sonra ayın aydınlık yüzü eksilmeye başlar. 3. haftada yani 21. günde yine yarım ay haline gelir. Müteakip günlerde incelmeye devam ederek yine hilâl haline döner ki bu ay sonundaki hilâle eski hilâl, bölme hilâl adı verilir. Başlıca özelliği sabah namazlarında ve doğu tarafında görünmesidir.

Ay en ince hilâlden sonra bir gün hiç görünmez. Bunun sebebi, Ay'ın Dünya ile Güneş arasına gelmesi, karanlık yüzünün Dünya tarafında, aydınlık yüzünün ise tam ters istikamette, yani arkada kalmasıdır. Ay'ın bu Dünya ile Güneş'in hizasına gelmesine Kavuşum; İçtima hali denir. Bunu takiben yeni hilâlin görünebileceği durum oluşabilmesi için ayın bir müddet daha seyir ederek yana kayması şarttır ki bu müddet takriben 12-16 saat olarak belirlenmektedir.

Bilinmesi gereken bazı malumat ve bunlara göre Suudi Arabistan'ın tenkidi:

Ay'ın, Güneş ve Dünya ile aynı hizaya geldiği içtima vaktini tespit kesinlikle yapılabilmekte ve dünyanın çeşitli meşhur rasathaneleri buna ait vakit cetvelleri hazırlayarak neşretmekte ve bu herkesçe bilinmektedir.

Türkiye'de de "Vakit ve Hesap İşleri Uzmanlığı" adı altında bir daire kurulmuş ve vakit cetvelleri, hilâlin durumları ve takvimler bu daire tarafından oluşturulmaktadır.

İctima vaktinden önce veya o sırada, yeni ay katiyyen görünmez hatta ondan sonra (tespitlere göre 12-16 saat) geçmeden yeni hilâli müşahede edebilme imkânı doğmaz.

Hâlbuki Suudi Arabistan 1985 Ramazan Bayramı'nı içtima saatinden çok evvelki bir vakitte (takriben 18-19 saat önceden) ilan etmiştir. Suudi Arabistan Salı günü bayram yapmıştır. Hâlbuki içtima saati ancak o salı günü saat 15.14 (üçü çeyrek geçe civarında) de olacak idi. İçtima saatinin akşama çok yakın olması sebebiyle salı akşamı bile yeni hilâli Asya-Afrika-Avrupa kıtalarından görmek mümkün değildi. Nitekim aradaki büyük zaman farkı (yarım gün) dolayısıyla ay inkişaf ettiğinden ancak Amerika'da görülebilmiş ve orada çarşamba günü bayram yapma hakkı doğmuştu. Bu esnada ise biz çarşambayı perşembeye bağlayan akşam vakitlerini yaşıyorduk ki bizde de o akşam hilâl görüldüğünden perşembe bayram yapma imkânı olmuştur.

Suudi Arabistan'ın ilanının erken olduğu, çeyrek ay ve dolunay gecelerinde, ayın durumunun incelenmesi de kesinlikle ortaya koymuştur. Onlara göre çeyrek ay gecesinde ay dolgun bir hilâl halinde idi. Gerçek çeyrek ayda onların takvimi ayın 8 ve 9'unu gösteriyordu.

Bu müşahedelerden (yeni bilgiler) anlaşıldığına göre Suudi Arabistan yetkilileri de hilâli görmeden ve hesap cetvellerine bakıp içtihad ederek ilan yapmaktadırlar.

Suudi Arabistan'ın bu hareket tarzını izahta üç ihtimal akla geliyor:

Kifayetsiz görgü şahitlerine itibar edilmesi içtihadına,

Eski hilâli yeni sanmaları ihtimali,

Suudi Arabistan'ın kendi mezheplerinin veya âlimlerinin verdikleri fetvaya dayanarak yürüttükleri muhakeme tarzı ki tahminen şöyle olabilir:

Hilâl, rasathanelerce ilan edilen kavuşum (içtima) zamanını takiben nazari olarak teşekkül ediyor. Bunu dünya üzerinde isterse hiç kimse görmese bile olabilir. O vakit, gündüzün bir saatine rastlarsa hilâl görülmeyecek bir halde dahi (bu yıl olduğu üzere kavuşum vakti bile girmese) o günün sahurunda oruca başlanmalıdır ki kavuşum saatinde oruçlu bulunabilsin … vs.

Bu tarz bir muhakemenin Hanefî, Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheplerinin klasik ana kaynaklarında kabul edilmeyeceği, onların ancak hilâli gördükten sonra ertesi günü oruca başlanılabileceğini (veya bayram edileceği) kanaatında olduklarını, ayet ve hadislerin de bu manayı taşıdığını da özellikle belirtelim.

1969 Malezya Kuala Lumpur ve 1973'de Kuveyt'te yapılan İslam ülkeleri Konferansında alınan karar gereği ictima'ı takip eden bir sonraki günün yeni ay başı olacağı kabul edilmişti. (Bu konuda Elmalılı Hamdi Yazır Tefsirinin 1. Cildinin 649. Sayfasında "Zahiri halin tekzip edeceği habere haber-i sadık nazarıyla bakılamaz." diyerek hesabı bile hilâlin görülmesinin yanıltacağını ifade etmiştir.)

Bu konuda göz önünde tutulması gereken başka hususlar da vardır. Şöyle ki;

Suudi Arabistan'daki bizim dostlarımız ve hatta fezadaki Suudî Prensi yeni ayı pazartesi akşamı görmemişlerdir.

Bizler bir gün sonra olan salı günü dahi hilâli gökyüzünde hava berraklığına rağmen göremedik.

Hem ülkemizde hem de Suudi Arabistan'a umreye giden tanıdıklarımız orada, pazartesi sabahı eski hilâli doğu ufkunda açıkça görmüşlerdir. Sabahleyin eski hilâl göründüğünde, akşama yeni ayın yeni hilâlinin görülmesi imkân dâhilinde değildir. Çünkü orada içtima vakti ve onun her iki tarafındaki (öncesinde ve sonrasındaki) gelişme zamanı hilâllerin görünebilme imkânı doğuran zaman vardır. Bunlara rağmen yaptığımız araştırmalarda, Vakit ve Hesap İşleri Uzmanlığından aldığımız bilgilere göre ramazanın başlangıcı şöyle olmuştur:

19 Mayıs 1985 Pazar günü Greenwich saati ile saat 21.42 de İCTİMA olmuştur. 20 Mayıs 1985 Pazartesi günü Greenwich saati ile saat 14.38'de (Türkiye saati ile 17.38'de) RU'YET vaki olmuş ve hilâl ilk defa Pakistan'ın güneyinden görülmeye başlanmıştır.

Suudi Arabistan içtimaı takip eden 20 Mayıs 1985 Pazartesi günü oruca başlamış, Türkiye ise RU'YETİ esas alarak RU'YETİ takip eden 21 Mayıs 1985 Salı günü oruca başlamıştır.

Ramazanın Başlangıcı ve Bitimi

18 Haziran 1985 Salı günü Greenwich saati ile saat 11.59'da (Mahalli Türkiye saatine göre 14.59'da) içtima olacaktır. Yani Dünya, Ay, Güneş aynı doğrultuda bulunacaktır. Hilâlin görülebilmesi için ayın içtima halinde bulunduğu doğrultudan 8^0 açılması gerekmektedir. Bu açılımı 12-16 saatte tamamlar ki, 19 Haziran 1985 Çarşamba günü Greenwich saati ile saat 02.33'de, mahalli saatle 05.33'de ru'yet olacaktır. İçtimadan 14 saat 34 dakika sonra hilâl ilk defa Orta Amerika'nın batısından görülebilecektir. Türkiye'den ise güneş batmasını müteakip ramazan hilâline göre biraz daha kalınca gözükecektir. Çünkü ramazan hilâli Pakistan'ın güneyinden görülmüş, Türkiye'ye gelinceye kadar 3 saat bir zaman geçmiş ve 3 saat kalınlığında olmuştur. Şevval hilâli ise Orta Amerika'nın batısından görülmüş ve Türkiye'ye gelinceye kadar 14 saatlik bir zaman geçmiştir. Oysaki bunun teknik olarak olması hiç mümkün değildir.

Suudi Arabistan 18 Haziran 1985 Salı günü sabah 06.00'da bayram namazını kılmıştır. Hâlbuki **mahalli saate göre 14.59'da içtima** olacaktır. İctima'dan önce bayramı ilan etmek suretiyle yanlış beyanda bulunarak bütün İslam alemini yanıltmışlardır.

Sonuç ve Teklif

Ramazanı ve bayramı hesap ile değil, görmeye dayanarak yapmak gerekir.

Kanuna madde ilave edilmeli, hesaba rağmen görgü olursa Diyanet İşleri Başkanlığı ilan etsin.

Suudi Arabistan hesaplamalarının prensiplerini tekrar gözden geçirmeli, hilâli görme fiilen mümkün olmayacak zamanlarda ramazan veya bayram ilan etmek suretiyle İslam âlemine ters düşmemelidir.

Bizler kendi ülkelerimizde kendi gözlemlerimize dayanmalı ve körü körüne kimseyi taklit etmemeliyiz.

Bir dahaki ramazana kendimizi eğitip hazırlayarak tecrübeli halde girmeliyiz.

GÜNÜMÜZDE ASTRONOMİK HESAPLA HİLÂLİ TESPİT ETMENİN HÜKMÜ[1]

Bu asırda, oruca başlamak ve bitirmek ve bunların dışında kalan diğer hükümler gibi dinî yükümlülüklerin kendisine bağlandığı kamerî ayın başlangıcı konusunda astronomik hesaba itimad edilmesi caiz midir yoksa değil midir? Bu konuyu Hz. Peygamber'in "Hilâli görünce oruç tutun ve hilâli görünce iftar edin, şayet hilâl görünmezse sayıyı otuza tamamlayın." hadisini bu konuda varid olan diğer hadisler bağlamında nasıl değerlendirmeliyiz.

Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesinden Şeyh Mustafa Ahmed ez-Zerka'nın cevabı şöyledir:

Asrımız din âlimlerinin şaşkınlığa yol açan ihtilaflarında, kamerî ayın girişini belirleme ve bunun şer'î hükümlerini düzenlemek için, bu asrımızda astronomik hesaba itimad etme konusunda ihtilafın caiz olmadığı bir hususta ihtilaf etmelerinden daha abes olan bir şey bulamadığımı söyleyerek cevabıma başlıyorum. Evet, bizzat bu asrımızı kastettiğimi tekid ediyorum. Bununla birlikte ben, bu konuda bizden önceki âlimlerin astronomik hesaba güvenmeme şeklindeki olumsuz tutumlarını bir kenara bırakmıyorum. Aksine, onların zamanında olsam ben de aynı şeyi söylerdim. Fakat ben, bu asırda din adamlarının olumsuz tutumlarının tam bir zorlama olduğunu düşünüyorum. Öyle ki astronomi bilginleri uzayın en uzak bölgelerini keşfetmişler ve yaptıkları en küçük şey aya inmek olmuştur. Sonra, ilmî, askerî ve istihbarî olmak üzere çeşitli amaçlarla dünyanın çevresindeki belli gök cisimlerinin yörüngelerine uydular yerleştirilmiştir. Daha sonra, uzaya çeşitli yeni yolculuklar yapılmış ve yer çekimi alanının ve dünyayı saran atmosferin dışındaki uzayda seyahat etmek için uzay araçları

1 Mustafa Ahmed ez-Zerka

edinilmiştir. Daha sonra ise, bu dönen uydulardan bazıları, uzayda iken kendilerinde meydana gelen arızaları tamir etmek için geri çekilmiştir.

Eminim ki, birazdan kendilerinden naklederek zikredeceğim sebeplerden dolayı astronomik hesaplamaya itimad etmeyi kabul etmeyen bizden önceki âlimler, şayet bu gün bu asrımızda bulunsalar ve astronomi ilminin ulaştığı ilerlemelere ve şaşırtıcı kayıtlara şahit olsalardı hiç şüphesiz görüşlerini değiştirirlerdi. Çünkü Allah (c.c.) şeriatın maksatlarını anlama konusunda, kendilerinden sonraki tabilerine bir benzerini vermediği geniş bir düşünce ufkunu onlara vermiştir. Astronomik gözlem ve hesaplar geçmişte olsaydı, buna güvenmek ve itimad etmek için yeterli olacak kesinlik ve doğruluğu olmazdı. Bu durumda, bu hükmü günümüze getirmek uygun olur mu? Belki de bir kimse şöyle söyleyebilir: Kamerî ayların başlangıcını belirleme konusunda astronomik hesaba güvenmeyi kabul etmemenin sebebi, astronomik hesabın doğruluğu ve kesinliği konusunda şüphe etmek değil, İslam şeriatının, hilâlin doğuşunu ve kamerî ayların girişini Hz. Peygamber (s.a.s.)'in diliyle bizzat gözle görmeye bağlamış olmasıdır. Bu ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in , İbn Ömer (r.a.)'den gelen şu hadisiyle sabittir: " Onu yani hilâli görünce oruç tutun, tekrar görünce orucu bırakın. Eğer hilâli göremezseniz o zaman (ayı) takdir edin."

Yine başka bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Eğer hilâli göremezseniz o zaman ayı otuza tamamlayın." Bu hadise Buhârî ve Müslim eserlerinde yer vermişlerdir. Müslim'in rivayetinde "Eğer hilâli göremezseniz o zaman otuz olarak takdir edin." şeklinde yer almaktadır. Bu ise, birinci rivayette mutlak olarak yer alan "takdir etme"nin manasının açıklamasıdır. Buhârî, Müslim ve Nesâi'nin Ebu Hureyre (r.a.)'den yaptıkları bir diğer rivayet ise şöyledir: "Hilâli görünce oruç tutun, tekrar görünce orucu bırakın. Eğer hilâli göremezseniz o zaman otuz gün oruç tutun." Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin tamamında, oruç tutmak ve orucu bırakmak yeni hilâlin görülmesine bağlanmıştır. Hilâlin görülmesine engel olan bulut, duman veya başka engellerden dolayı gözle görmek imkânsız olduğu zaman, hesaplamak veya takdir etmenin manası, içinde bulunulan ayı yani şaban veya ramazanı otuz güne tamamlamaktır. Dolayısıyla, ayın 29 olduğuna hükmetmek ancak görmekle mümkün olur. Bu konu, illetleri dikkate almadan ve kıyaslarla amel etmeden, hükümlerin taabbudî olarak nass üzerine bina edildiği ibadet konularındandır.

Yukarıdaki görüş, kamerî ayların başlangıcını belirleme konusunda, ilmî araçların gelişmesiyle birlikte astronomik hesapların doğruluğu ve hassaslığı yakin derecesine ulaşsa bile astronomik hesaba itimad etmeyi kabul etmeyenlerin delilidir. Biz deriz ki: Bütün bunlar bizce de kabul edilmektedir ve bu konunun şer'î kaidelerde ve fıkıh

usulünde ibadet konularından olduğu ve bu alanın tartışma sahası olmadığı bilinen bir şeydir. Ancak bu, illeti belirtilmeden mutlak olarak bize gelen nasslarda yer alan yükümlülükler için söz konusudur. Nassın bizzat kendisi, kendi kaynağından gelen bir illet ile muallel olarak gelirse bu durumda konu ihtilaflı olur ve konu ibadetlerle alakalı olsa bile bu illetin, nassı anlamada ve varlık ve yokluk yönünden, uygulamada hükümle bağlantısında etkisi olur. Bu konuya sağlıklı bir şekilde bakmak adına şunu söyleriz: Az önce zikredilen Nebevî hadis-i şerif bu konudaki tek nass değildir. Bilakis, oruç ve başka hükümler ve yükümlülüklerin kendisine bağlı olduğu yeni ayın girişini bilmek için hilâli gözle görmeye itimad edilmesi emrinin illetini açıklayan Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sabit olmuş başka rivayetler de vardır. Müslim'in Sahih'inde, "Oruç Kitabı"nın, "Hilâlin Görülmesiyle Oruç Tutma Babı"nda, Ümmü Seleme (r.a.)'den naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ay 29 gündür." Yine aynı şekilde Müslim'in İbn Ömer (r.a.)'den naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber: "Biz ümmî bir toplumuz, yazmayı ve hesabı bilmeyiz. Ay (parmakları ile işaret ederek) şöyle, şöyle, şöyledir dedi ve üçüncüsünde başparmağını kapattı. (Sonra tekrar) Ay şöyle, şöyle, şöyledir yani tam otuz gündür." buyurmuştur. Bu hadisin anlamı şudur: Hz. Peygamber önce ayın 29 gün olabileceğini ifade etmek üzere her iki eliyle ve on parmağıyla üç defa işaret etti ve üçüncüde, dokuz parmak kalması için başparmağını kapattı. Daha sonra aynı şekilde ayın otuz gün de olabileceğini ifade etmek üzere parmaklarını kapatmadan aynı işareti ikinci defa tekrar etti. Yani ay bazen 29, bazen de 30 gün olur. Nesâi de Şu'be'den, o da Cebele b. Suhaym'den, o ise İbn Ömer'den bu hadisin açıklamasını bu şekilde nakletmiştir.

Bu konuda nakledilen rivayetlerin tamamı bunlardan ibaret değildir. Metin bakımından daha bütüncül ve illeti (hükmün kendisine bağlandığı gerekçe) daha açık bir şekilde izah eden ve Hz. Peygamber'den bu konuda gelen ve birbirlerinin cüz'ü olanları birleştiren, Buhârî, Müslim, Ahmed, Ebu Davud ve Nesâi'nin naklettikleri bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur (lafız Buhârî'ye aittir): "Biz, yazmayı ve hesabı bilmeyen ümmî bir toplumuz. Ay şöyle, şöyle, şöyledir." Yani, bazen 29 bazen de 30 gündür demiştir. Bu müelliflerin hepsi de hadisi oruç bölümünde nakletmişlerdir. Ahmed bin Hanbel ise bunu İbn Ömer'den nakletmiştir. Bu Nebevî hadis, konumuzun özü ve püf noktasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.), okuma yazma ve hesap bilmeyen ümmî bir toplumdan olduğu için, orucun başlama ve bitişi için hilâli görmeye itibar etme emrini gözle görmeyle illetlendirmiştir. Çünkü kamerî ay bazen 29 bazen de 30 olarak devam ettiği sürece, ayın başlangıcını ve bitişini bilmek için yeni hilâli görmekten başka bir yöntemleri yoktu. Hadis şarihlerinin bu nasstan anladıkları da budur. Hafız İbn Hacer, Fethu'l-Bârî'de "okuma yazma ve hesap bilmeyiz" şeklinde çoğul ifade eden

"nun" harfiyle zikretmiştir. Bundan maksat ise, bu konuşmanın kendi huzurlarında yapıldığı Müslümanlardır ve bu Müslümanların çoğunluğuna hamledilir. Çünkü onlar arasında yazma az ve nadirdi. Buradaki hesaptan maksat, yıldız hesabı ve yıldızların hareketleridir. Onlar aynı şekilde bunu da az miktarda biliyorlardı. Dolayısıyla ayın kendi yörüngesindeki hareketin hesaplamanın zorluğunu gidermek için, oruç ve diğer konularda hüküm hilâli görmeye bağlanmıştır. Daha sonra İbn Hacer şunu ilave etmiştir: "Bu toplumdan daha sonra bu hesaplamayı bilenler ortaya çıksa da oruç konusunda bu hüküm devam etmiştir. Zira, siyakın zahiri aslen hükmün hesaba bağlanmasının yasaklanmasına işaret etmektedir." "*Nebevî Hadisi Anlamada Akıl ve Anlayış*"[2] adlı kitapta İbn Hacer'in bu ibaresi tartışılmıştır. Aynî de "*Umdetü'l-Kari*" de aynı şekilde Şari'in, orucu, hilâli gözle görmeye bağlamasını, İbn Hacer'den naklettiğimiz şekilde, yörünge hesabı konusunda zorluğu ortadan kaldırma illetiyle gerekçelendirmiştir. Yine Aynî, bu konuda İbn Battal'ın şu sözünü nakletmiştir: " Orucun ve ibadetlerin vakitlerini belirleme konusunda, yazmayı ve hesabı bilmeye ihtiyaç duymakla mükellef değiliz. Çünkü ibadetlerimiz, bu hesabı ve benzeri şeyleri bilmekle eşit olan belirli durumlar ve açık alametlerle ilişkilendirilmiştir."

Kastalanî, "*İrşadü's-Sari Şerhu Buhârî*" adlı eserinde İbn Battal'ın sözlerinin benzerini zikretmiştir. Sindî, "Nesaî'nin Sünen"i üzerine yaptığı haşiyesinde, hadiste zikredilen "ümmi" kelimesini şerhederken şöyle demektedir: "(Ümmi'den maksat) hesabı ve yazıyı bilmeme konusunda ümmî olmaktır. Bu yüzden Yüce Allah, gizli olan şemsî aylarla ve yıldız ehlinin hesabıyla bizi mükellef kılmamıştır. Bilakis, açık olan kamerî aylarla bizi mükellef kılmıştır." Bundan açıkça ortaya çıkmaktadır ki, hilâli görmeye itimat etme emri, hilâli görmenin aslı itibariyle ibadet olması veya bunda taabbudî bir mana olmasından dolayı değil, aksine, astronomi ilmini ve yazıyı bilmeyen ümmîler için kamerî ayın başlangıcını ve bitişini belirleme konusunda o zamanlar kolay ve mümkün olan bir vesile olmasından dolayıdır. Bizzat şer'î nassı anlama konusunda bu ifadenin gereği şudur ki, Hz. Peygamber ve onun Arap olan kavmi o zamanlar, gök cisimlerini gözlemleyebilecek ve bu cisimlerin, Âlim ve Kadir olan Yüce Allah'ın kudretinin, bozulmayacak ve değişmeyecek şekilde düzenlediği muntazam dönüşlerini hesaplayabilecek ve yazıyla kaydedebilecek şekilde hesabı ve yazmayı bilen kimseler olsalardı ve bunun neticesinde de yeni hilâlin ne zaman görüneceğini, gelecek ayın ne zaman biteceğini ve peşinden gelen ayın ne zaman başlayacağını önceden bilselerdi o zaman astronomik hesaba itibar etmek onlar için mümkün olurdu. Aynı şekilde onlar arasından, güvenecek ve sıhhatine itimad edecek ölçüde bir disiplin ve dikkat derece-

2 Zerka, Mustafa Ahmed, *el-Aḳl ve'l-Fıḳh fî Fehmi'l-Hadîsi'n-Nebevî.*

sinde bu ilmi elde edenler için de bu durum geçerlidir. O zaman bu durum, şüphesiz ki, hilâli tespit etmede, kendilerinin doğruluklarını gösteren zahiren âdil oluşlarını tespit etmek için ne kadar araştırma yapsak da, vehimden ve göz yanılmasından veya herhangi bir amaç için ya da şahsî bir menfaat için yalan söylemekten beri olmayan iki şahide güvenmekten daha güvenilir ve daha sağlamdır. Böylece, astronomik hesap yöntemi, hava açık olmadığı ve hilâli gözle görmek zor olduğu zaman, bu durumda bazı muteber mezheplerinde kabul ettiği gibi bir şahide itibar etmekten daha güvenilir ve daha sağlamdır.

Selef âlimlerinden, astronomi ilmi eskiden kesin olmadığı zaman, "Hesap âlimi bu ilimle kendisi için meşgul oluyor." diyenler olmuştur ki, Tabiinden olan Mutarrif b. Abdullah böyle söylemiş ve Malikîlerden Hattab "***Mevâhibu'l-Celil***" adlı eserinde ondan bunu nakletmiştir. Aynî, "***Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî***" adlı eserinde, daha önce açıklaması geçtiği üzere bazı astronomik hesaplardan nakillerde bulunmaktadır. Aynı şekilde İbn Abidin de risalelerinde bunu zikretmektedir. Kuşeyri şöyle demektedir: Şayet hesaplama, örneğin bulut gibi bir engel olmaksızın gözle görülebilecek şekilde hilâlin ufuktan doğduğunu ispat ederse, o zaman bu, şer'î sebebin ortaya çıkmasından dolayı bağlayıcı olmayı ve bizzat gözle görmenin de, bağlayıcılık için şart koşulmuş olmamasını gerektirir. Âlimler, yer altında hapiste olan kişinin, sayının tamam olmasını bilmesiyle veya ictihadla o günün ramazandan olduğunu bilmesiyle kendisine oruç tutmanın gerekli olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Şafiîlerden Kalyûbî, İbâdî'nin şu sözünü nakletmiştir: "Kesin hesap, hilâlin görülmediğini ispat ederse, âdil kişilerin hilâli gördüğünü söylemesi kabul edilmez ve şahitlikleri de reddedilir." Daha sonra Kalyûbî şöyle demektedir: Bu açık ve nettir ve bu durumda oruç tutmak caiz değildir, buna muhalefet etmek ise inatlaşma ve dikkafalılıktır.

Aynı şekilde, her akıl ve anlayış sahibi için açıktır ki, Hz. Peygamber'in, bulut, sis, vb. gibi hilâli görmeyi engelleyen bir sebepten dolayı hilâl bize görünmediği zaman mevcut ayı 30'a tamamlamayı emretmesinin manası, mevcut ayın gerçekte 30 olması değil aksine, şayet hava bulutsuzsa yeni hilâlin doğmuş olabileceği ve görülmesinin de mümkün olabileceğidir. Bu durumda, ayın son 30. günü olarak itibar ettiğimiz bir sonraki gün gerçekte oruç tutmamız veya iftar etmemiz gereken yeni ayın ilk günü olur. Ancak biz, engellendiği için gözle görmek yoluyla bunu bilemediğimiz ve bundan başka da bir yöntemimiz olmadığı için, gerçekte 29 gün olmasına rağmen şaban ayını 30'a tamamladığımızda şer'an mazur oluruz. Dolayısıyla ramazanın ilk günü oruç tutmayız. Çünkü Kur'an nassıyla sabittir ki "Allah (c.c.) kişiyi gücünün yetmediği şeyle mükellef tutmaz." Konunun tahlili, aklen ve fıkhen anlaşılması bu şekildedir. Gözle görmek mümkün olmadığı zaman 30'a tamamlamanın manası, bizim bu tamamlamayla önceki

ayın sonunu, gelecek ayın başlangıcını ve önceki ayın sonunun 30. gün olduğunu bilme konusunda işin gerçeğini ve hakikatini bilmeye imkan sağlamamız demek değildir. Yeni hilâlin görülmesinin aslı itibariyle İslam'da bir ibadet olmadığı, vakti belirlemek için bir vesile olduğu, yazı ve hesap bilmeyen ümmî bir toplumda mümkün olan tek vesile olduğu ve bu toplumun, bu hükmün kaynağı olan Nebevî hadis nassıyla gözle görmeye itimad etmekle emredilmesinin illeti ümmî oluşları olduğu açık bir hakikat olduğu sürece, yeni hilâlin giriş zamanını önceden bize bildiren astronomik hesaba itimad etmemizi şer'an engelleyen şey nedir? O zaman akılların sisinden başka bir bulut veya sisin ilmimizi engellemesi mümkün değildir.

Mütekaddim âlimlerin hesaplamaya karşı çıkmalarının sebebi şudur: Fakihlerin ve hadis şarihlerinin oruca başlamak ve orucu bitirmek için kamerî ayların başlangıç ve bitişini belirlemede hesaplamaya güvenmeyi kabul etmedikleri ve şeriatin, orucun ve diğer ibadetlerin vakitleri konusunda hesabı veya yazıyı bilmekle mükellef tutmadığını kabul ettikleri, az önce Aynî, Kastallânî, İbn Battal, Sindî ve diğerlerinden naklettiğimiz üzere, bütün bu durumlarda sorumluluğun, yazı yazanların, hesap yapanların ve bunların dışındakilerin, bilme konusunda eşit oldukları açık alametlere bağlandığı kabul edilen bir şeydir. Bunun hikmetinin ise, her zaman ve mekanda şer'î hükmü uygulamanın imkanını sürekli kılmak olduğu açıktır. Ancak, geçmişte durumun nasıl olduğuyla irtibatını ve asrımızda astronomi ilmi ve astronomik hesap konusunun mevcut durumunda uygulanmamasını ortaya koyacak sebebin ve dayanağın ortaya çıkması için bu karşı duruşlarındaki gerekçelerini nakletmemiz yerinde olur. İbn Hacer aynı şekilde İbn Bezîze'den hesaplamaya itibar etmenin "Batıl bir görüş olduğunu, bir varsayım ve tahminden ibaret olduğu için yıldız ilmiyle meşgul olmayı şeriatin yasakladığını ve bu ilimde bir kesinlik ve zannı galibin olmadığını..." nakletmiştir. İbn Hacer ve İbn Bezîze'nin sözlerinden ortaya çıkan şudur ki: Hesaplamaya itibar etmemenin illeti, bu ilmin o zamanlar sırf tahmin ve varsayımdan ibaret olması, bu ilimde bir kesinliğin olmaması ve bu ilmin neticelerinin, ehli arasında ihtilaflı olmasından dolayı mükellefler arasında tartışma ve nizaya yol açmasıdır. Zerkânî, Muvatta şerhinde Nevevî'nin şu sözünü nakletmiştir: "Astronomların hesaplamasına itibar edilmemesinin sebebi, bu hesabın bir tahmin ve varsayım olmasından dolayıdır. Ancak, bu hesapla bilinen kıble ve vakitlerde buna itibar edilir." Yani, namaz vakitleri konusunda sadece hesaplama yöntemine itibar edilir. İbn Battal bunu teyid eden şu görüşünü de zikretmiştir: "Bu hadis yani 'yazı ve hesap bilmeyiz' hadisi, değişim kanunlarına göre yıldızlara itibar etmeyi neshetmiştir. Hilâli görmeye itibar etmede, gerek gözle görmeyi gerekse görme yerine geçen şeyleri hesap ilminde dikkate almamız gerekir. Ancak tahminlerle ve gözle görülemeyen şekilleri ortaya çıkarmakla bilinebilecek şekilde gizli olduğu durumlarda

bu ilimden ve bu ilmi üstlenmekten nehyedildik. Şeyhülislam İbn Teymiyye hesaplamaya itibar etmenin caiz olmadığını delillendirdiği yerde şöyle demektedir: "Allah c.c. hilâlin doğuşu için düzenli bir hesap yaratmamıştır. Dolayısıyla insanlar hilâlin hareketini, hesap ilminin bu hareketin istikrarlı olmadığı buna karşılık takribî bir şey olduğu konusunda ittifak ettiği bir düzenlemeyle tespit etmişlerdir. İbn Teymiyye başka bir yerde ise şöyle demektedir: "Bu durum, hilâl konusunda hesaba kitaba itibar etmemeyi gerektiren sebeplerdendir." Bu manayı, bu konuyla irtibatlandırdığı pek çok yerde de teyid etmiştir. Böylece Şeyhülislam'ın sözünden ortaya çıkan şudur ki, kamerî ayların başlangıcını belirleme konusunda hesaplamaya itibar etmek, yeryüzündeki olayları, şans ve kısmetleri yıldızların hareketlerine ve ictimasına bağlayan arrafların ve müneccimlerin işleri kabilinden kabul edilir. Yine, bu konuyla irtibatlandırdığı uzun bir bölümün sonunda şöyle demektedir: "Yıldız hükümleriyle konuşmak aklen batıl, dinen de haramdır. Çünkü, yıldızların hareketinin her ne kadar bir etkisi olsa da bu müstakil değildir, aksine ruhların ve meleklerin etkisi, aynı şekilde yeryüzündeki tabii cisimlerin etkisi yıldızların etkisinden daha fazladır." Daha sonra şöyle demektedir: "Arraf, hem lafzen hem de manen müneccim ve diğerlerinden daha umumidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim yıldızlardan bir bilgi alırsa sihirden bir parça almış demektir." (Ebu Davud, Tıb, 3905; İbn Mâce, Edeb, 3726; Nevevî ***Riyâzü's-Sâlihîn***'de –no: 1669- bunun sahih olduğunu söylemiş; Zehebî de "***Kebaîr***"de nakletmiştir.) Böylece yıldız ahkamını almanın haram olduğu ortaya çıkmıştır ki, genellikle bunun aklen da imkansız olduğunu ve mütehassıs olan astronomların da bunu kabul ettiklerini açıklamıştık. Böylece onlar için, hilâli görmeye ve ahkama dair sözlerinin (Bundan kastı yıldız hükümleri yani, yıldızların hareketinin olaylar ve şanslar üzerindeki etkisidir.) bir açıdan, aklî delillerle tespit edilmesinin imkansız olduğunun, dinî delillerle de haram olduğunun bilinmesi ortaya çıkmaktadır." İbn Teymiyye, hilâl konusunda hesaplamaya itibar edilmesini söyleyenlere sert bir şekilde karşı çıkmış onları şöyle eleştirmiştir: "Kim hesap kitap yaparsa, bu hükmü vermekte bu ümmetten sayılmaz, aksine müminlerin yolundan başka bir yola tabi olmuş olur."

Bu konuda benim görüşüm şudur: Geçen açıklamaların toplamından şu dört mesele açığa çıkmaktadır:

Birincisi: Bu konuda gelen sahih Nebevî hadislerin tamamına bakmak ve bunları birbiriyle bağdaştırmak –ki bunların tamamı oruç ve iftar konusunda varid olmuştur– Hz. Peygamber'in, oruç ayının başlangıcını ve bitişini tespit etmek için Müslümanların, ayın başlangıcı ve bitişi konusunda hilâli görmeye itimad etmelerini emretme sebebinin illetini açığa çıkarmakta ve bu illetin onların yazıyı ve hesabı bilmeyen yani, ellerinde kamerî ay bazen 29 bazen de 30 gün olarak devam ettiği sürece ayın ne zaman

başlayıp ne zaman bittiğini bilebilecekleri doğru bir hesap ve ilim olmayan ümmî bir toplum olmaları olduğunu beyan etmektedir. Bu mefhumuyla, bu ilmin, Yüce Allah'ın değişmeyecek şekilde tesis ettiği sağlam bir astronomik düzeni içermediğine ve bu ilmin bizi her ayda hilâlin doğuş vakitlerini bilmeye ve doğduktan sonra da herhangi bir vakitte, görmeyi engelleyen hava engelleri olmadığı zaman sağlıklı, gören bir gözle görülmesinin mümkün olduğuna ulaştırmayacağına delalet etmektedir. İşte bu durumda hesaplamaya itibar etmeye, Müslümanları hilâli tespit etmenin sıkıntısından ve bazı yıllarda olduğu üzere dünyanın çeşitli bölgeleri arasında orucu tespit etme konusundaki farkın üç güne kadar çıktığı şaşırtıcı boyutlara varan karışıklıktan kurtarmaya dinî bir engel yoktur.

İkincisi: Oruç ve iftar için kamerî ayın başlangıcını belirlemede hesaplamaya itimad etmenin caiz olmadığını ifade eden ve bunu yörünge hesabı (tesyir hesabı) şeklinde isimlendiren ilk fakihler şöyle demektedir: Bu, değişim kanununa dayanır ve tahmin ve sezgi üzerine kurulmuş olan zanni bir şeydir. (İbn Hacer, İbn Battal, İbn Bezize, Nevevî, Sindî, Aynî ve Kastalanî'den naklettiğimiz üzere.) Bu âlimlerin hepsi kendi zamanlarındaki hesaplamanın durumuna göre hükümlerini bina etmişlerdir. Öyle ki, onların zamanında –gök bilimi, yıldız ilmi veya yörünge (tesyir) ilmi ve müneccimlik diye isimlendirilen– güvenilir araçlarla dakik gözlemler yapan astronomi ilmi yoktu. Çünkü o zamanlarda, son derece büyük uzaklıkları aklın tasavvur etmekte zorlanacağı derecede yaklaştıran, yıldızların ve gök cisimlerinin hareketlerini izleyen, bir saniyede bu hareketlerin yüzlerce veya binlerce kısmını kaydeden ve bu cisimlerin dönüşlerini aynı incelikle karşılaştıran büyük cam objektiflerden oluşan büyüteçlerle donatılmış gözlem araçları yoktu. Bu yüzden onlar bunu, değişim kanununa dayanan "tesyir ilmi" (yörünge ilmi) diye isimlendiriyorlardı. Öyle ki, gök cisimlerinin hareketini hesaplayan astronom, eski vakitlerden bir kısmını alıyor ve bu sayıların ortalamasını almak suretiyle vakitlerin düzenlemesini yapıyor ve hesabını bunun üzerine bina ediyor. Bu, bizzat onların sözlerinin bildirdiği üzere değişim kanununun manasıdır. Bundan dolayı onların hesabı, her ne kadar İmam Nevevî gibi bazı âlimler, fakihlerin ittifakıyla namaz oruçtan daha önemli bir İslamî hüküm olmasına ve vücub ve tekid yönünden daha güçlü olmasına rağmen, oruç dışında namaz vakitleri ve kıble yönünü belirlemede onların hesaplamasına itimad etmenin caiz olduğunu açıklasalar da, bu hesaba itimad etmeyi kabul etmeyen bu fakihlerin tanımladığı üzere varsayım ve tahminden ibaret olmuştur. Az önce İbn Battal'ın "Hesap ilminde gözü veya göz yerine geçen şeyleri dikkate almamız gerekir…" sözünü nakletmiştik. Bu, astronomi ilminin günümüzde ulaştığı son derece hassas olan disiplinine işaret etmektedir.

Üçüncüsü: Önceki âlimler aynı şekilde kendi zamanlarında önemli bir sorunla da karşı karşıya kaldılar. Bu sorun bir yönden geçmişte var olan arraflık, müneccimlik, kehanet ve sihir arasında, bir yönden de bunlarla yıldız hesabı (astronomi ilmi manasında) arasında sağlam bir ilişki ve irtibatın var olmasıdır. Bu durumda, yıldız hesabıyla uğraşanların çoğunun aynı şekilde, dinin şiddetle yasakladığı bu batıl olan şeylerle de uğraştıkları görülmektedir. Dolayısıyla, hilâl konusunda hesaplamaya itibar edilmesini söylemekle iki tane zarar ortaya çıkmıştır. Birincisi, bu hesaplama, daha önce manasını açıkladığımız düzenleme yöntemi üzerine bina edilmiş olan tahmin ve varsayım türünden zanni bir şeydir. Dolayısıyla bununla, birtakım engeller ve şüpheler olmasına rağmen gözle görmeyi terketmek makul değildir. İkincisi ki bu daha kötü ve daha vahimdir, insanların; sihirleri, hileleri ve yalanlarıyla insanların akıllarıyla dalga geçmeyi meslek edinen kahin ve müneccimlere itimad etmeye sürüklenmesidir. Bu ikinci zarar, Şeyhülislam İbn Teymiyye'nin hesaplamaya yani hilâlin görülmesi konusunda gözle görme yerine yıldız hesabına müracat edenlere ve müminlerin, kendi yollarından başka yollara tabi olan bu kişilere itibar etmelerine bu derece şiddetle karşı çıkışının izahıdır. Bu ise, İbn Teymiyye'nin, insanların bu kişilere itibar etmesini, kahinlerle ve yeryüzündeki olayları, insanların şans ve talihlerini yıldızların hareketleriyle irtibatlandıranlar ve bu yüzden de müneccimler olarak adlandırılanlarla ilişkili olduğunu açıklaması gerekçesiyledir. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in az önce zikredilen "Kim yıldızlardan bir bilgi alırsa sihirden bir parça almış demektir." hadisini zikretmiştir. Buna göre Hz. Peygamber'in, kainatın nizamını, Yüce Allah'ın kudretini, hikmetini ve kusursuz bir şekilde ince bir nizam üzere var olan ve Allah'ın c.c. Yüce Kur'an'da yer alan "De ki: Göklerde ve yerde olanlara bir bakın." ayetinin muhtevasına giren kainatı kuşatan bilgisini açıklayan bir ilmi yasaklaması makul değildir. Dolayısıyla bu hadisin konusu ancak, bu müneccimlerin bu devirde henüz olgunlaşmamış, ilim ve itimad derecesine ulaşmamış olan astronomik hesapla karıştırdıkları bu tür sihirbazlıklar ve batıl şeylerdir.

Dördüncüsü: Uzun zamandan beri astronomi ilminin sahih manasıyla, büyücülük, kehanet ve yıldızların hareketlerinden talihleri keşfetmek şeklindeki örfi manalarıyla müneccimlikten ayrıldığı ve astronomi ilminin yeni gözlem araçları ve yıllarca süren ışık hızı mesafelerinden yıldızların hareketlerini keşfeden kocaman cihazlarla ve bu hareketlerin saniyede yüzlerce veya binlercesini tespit eden kesin olan ince hesaplarla gözlem yapma esası üzere kurulmuş olduğu ve buna binaen dünyanın çevresindeki boşlukta dünyanın etrafından dönen araçları karşılayan sabit istasyonların kurulduğu vb. asrımızda bu gün, astronomi ilminin doğruluğundan ve hesaplarının kesinliğinden şüphe edilmesi ve geçmişte önceki âlimlerimiz (Allah onlara rahmet etsin) zamanındaki basitlik, zannilik ve düzenle kıyas edilmesi mümkün müdür?

ASTRONOMİK HESAPLAMA İLE RAMAZAN VE BAYRAM GÜNLERİNİN BELİRLENMESİ[1]

SORU:

Siz de her yıl bir veya iki kere Allah Teâla'nın oruç tutulmasını farz kıldığı ramazan ayında ve şevval ile birlikte gelen Ramazan Bayramı konusunda bizim hissettiğimiz hüznü ve üzüntüyü hissediyorsunuz.

Bütün Müslümanların biraraya gelmelerinin beklendiği; oruç tuttuklarında ve bayram kutladıklarında birlikte olmaları gereken, bu iki kıymetli münasebette yani, oruca da bayrama da beraberce başlamalarının beklendiği bir zamanda, ramazan ayının başlangıcının ve bitişinin çoğu zaman komşu olan memleketlerde bile farklı olduğu, hatta bu farkın bazı İslam ülkelerinde üç güne kadar ulaştığı gözlemlenebilmektedir.

Bazı senelerde, Fas'ta olduğu gibi aynı ülkede yaşıyor olmamıza rağmen orucun başlangıç ve bitişi konusunda, İslam ve Arap ülkeleri arasındaki farklılığa bağlı olarak aramızda yaygın bir anlaşmazlık yaşanmaktadır.

Bazılarımız Suudi Arabistan ve bazı Körfez Ülkeleriyle beraber oruç tuttu, bazılarımız da bir sonraki gün Mağrib'te yer alan Cezayir ve Tunus ile birlikte oruç tuttu. Çoğunluk ise ülkemizdeki dinî otoritelerinin ilanına tabi olarak, ondan sonraki günde oruç tuttu.

Aynı durum ramazan sonu şevval başlangıcında, yani bayramın başlangıcının tespitinde yaşandı. Bazılarımız, diğerlerinden iki gün sonra bayramı kutladı.

Müslümanlar arasında bu denli ihtilaf kabul edilebilir mi?

1 Prof. Dr. Yusuf el-Karadâvî, ***Fetâvâ Muâsıra***, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 2000, II, 221-241. Tercüme: Doç. Dr. Abdurrahman Candan, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

Müslümanlar, niçin astronomik hesabı esas almıyorlar? Asrımızda astronomik hesaplama, oldukça ileri bir seviyeye ulaştı. Öyle ki insanoğlu ayın yüzeyine ayak bastı. Bu durumda, Müslümanlar, Allah'ın öğrettiği bir vasıta ile hilâlin doğup doğmadığını bilmekten aciz midirler?

Laik görüşe sahip bazıları bu durumu bahane ederek İslam'ın, çağın problemlerini çözemediğini söylemekte, daha edepli davrananlar ise acizlik ve geri kalmışlığı, dinî üniversitelere ve âlimlere yüklemektedirler.

"Hilâli görerek oruç tutun ve yine onu görerek bayram yapın" hadisine dayanılarak, bu alanda içtihat kapısının kapalı olduğu söylenebilir mi? Bu hadise dayanılarak oruç tutma ve iftar yapma günlerinin tespiti hesaba değil hilâlin görünmesine bağlandığı söylenebilir mi? Başka bir deyişle bu hususta içtihat yapılabilir mi?

Bu konuda Yüce Mevla'nın gönlünüze vereceği ferahlıkla, mutaassıpların taassubundan ve ileri geri konuşanların sözlerinden uzak bir şekilde bizi aydınlatmanızı temenni ediyoruz. Allah, dine yardım ve İslam ümmetini bilgilendirme yolunda size uzun ömür nasip eylesin.

CEVAP:

Allah'a hamd, Rasülü'ne salat ve selam olsun.

Ben "*Oruç Fıkhı*" ve "*Sünneti Anlamada Yöntem*" isimli iki kitabımda, ramazan ayının astronomik hesapla tespiti konusuna değindim.

Birinci kitabımda, hoşgörü dini İslam şeriatının kamerî bir ayda orucu farz kıldığı zaman, o ayın tespitinde de, kapalılık ya da problem olmayan, ümmetin tamamı için geçerli, kolay ve doğal bir yöntemi belirlediğini açıkladım. O dönemde ümmetin büyük çoğunluğu okuma-yazma ve hesap bilmeyen ümmî bir toplum olduğu için hilâlin çıplak gözle gözlemlenmesi istenmişti.

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre; Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Hilâli gördüğünüzde oruç tutun, yine onu gördüğünüzde bayram yapın. Eğer havanın kapalı olmasından dolayı hilâl görünmezse şaban ayını otuza tamamlayın." [2]

İbn-i Ömer'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) ramazanı zikrederek, şöyle buyurmuştur: "Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız. Ve yine hilâli görmedikçe iftar etmeyiniz. Eğer hilâl bulutla örtülürse, hilâl için takdir yapınız."[3]

---

2 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 18; el-Lü'lüü ve'l-Mercan, H.No: 656.

3 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 3; el-Lü'lüü ve'l-Mercan, H.No: 654.

Bu durum, ümmet için bir kolaylık idi. Allah Teâlâ, hesaplamayı iyi bilmeyen ümmeti hesaba dayanarak amel etmekle sorumlu tutmamıştı. Eğer hesap yapmakla mükellef kılınsalardı, kendi dinlerine tabi olmayan ehl-i kitap veya başka bir milleti taklit etme durumunda kalacaklardı.

Ramazanın girişi şu şekilde tespit edilebilir:

Sahih hadisler, ramazan ayının girişinin üç yöntemle tespit edilebileceğini ortaya koymaktadır:

1. Hilâlin gözle görülmesi,
2. Şaban ayının otuz güne tamamlanması,
3. Hilâlin tespitinin takdir edilmesi.

Birinci Yöntem

Hilâlin gözle görülmesi: Fakihler, gözle görenin adaletli bir kişi mi, adaletli iki kişi mi, yoksa insanlardan büyük bir topluluğun görmesiyle mi tespit edileceği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Âdil olan "bir" kişinin görmesini kabul edenler, İbn-i Ömer hadisini delil kabul etmişlerdir. İbn-i Ömer'den şöyle nakledilmiştir: "İnsanlar hilâli gözetliyorlardı. Ben de Peygamber (s.a.s.)'e hilâli gördüğümü haber verince, oruç tutmaya başladı ve insanlara da oruç tutmalarını emretti."[4] Ayrıca, Hz. Peygamber'in hilâli gördüğünü söyleyen bedevinin sözünü kabul etmesi ve Bilal'e, "kalkmalarını ve oruç tutmalarını" duyurmasını emrettiği hadisi de delil getirmişlerdir.[5] Bu hadisin senedi hakkında farklı görüşler vardır.

Bu görüşü savunanlar bu delillerin yanında, ibadete başlamak için, âdil bir tek kişi ile ramazanın tespit edilmesinin ihtiyata daha uygun olduğunu şabandan bir günü oruçlu geçirmenin, ramazandan bir gün oruç tutmamaktan daha doğru olduğunu belirterek açıklamışlardır.

Âdil olan "iki" kişinin görmesinin gerekli olduğunu kabul edenler de, Hüseyin b. Hüreys el-Cedeli'nin naklettiği şu hadisi esas almışlardır. Hüseyin şöyle demiştir:

4 Ebu Davut, H. No: 2342. Darekutnî Mervan b. Muhammed b. Vehb'den tek başına rivayet etmiş ve bu hadisi rivayet edenin sika olduğunu belirtmiştir. Nevevî de bu hadisi ***el-Mecmu'***da zikretmiştir.

5 Ebu Davud, H. No: 2341. İbn Mace, H. No: 1652. Tirmizî bu rivayeti Mürsel ve Müsned olarak nakletmiştir. Tirmizî bu hadisin ihtilaflı olduğunu belirtmiştir. (H. No: 691.) Nesâi de Mürsel olmasının doğruya daha yakın olduğunu belirtmiştir.

"Mekke emiri Haric b. Hatip bize, Allah Rasülü'nün hilâlin ru'yetine göre ibadet etmemizi emrettiğini söyledi. Onu görmediğimiz takdirde, iki âdil şahidin tanıklığı ile ibadet ederiz."[6] Bu hadisin yanında diğer bütün şahitliklere kıyasen bu durumda da iki şahidin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.

Çok sayıda insan veya kalabalık bir topluluğun şahitlik etmesi gerektiğini belirtenler ise Hanefîlerdir. Bu durum havanın açık olması halinde söz konusu olur. Hava bulutlu olduğu takdirde bir kişinin hilâli gördüğüne şehadet etmesini Hanefîler de yeterli görmüşlerdir. Havadaki kapalılığın bir an dağıldığında diğer insanlar göremeyip hilâlin sadece bir kişi tarafından görülebileceğini söylemişlerdir. Hava açık olup hilâlin görülmesine engel olacak, toz, bulut veya farklı herhangi bir mani olmadığı takdirde, büyük bir topluluk içinde sadece bir insanın hilâli gördüğünü iddia etmesi inandırıcı değildir. Buna binaen Hanefîler, gökyüzü şartları hilâlin görülmesine imkan tanıyorsa büyük bir topluluğun haber vermesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü hilâli gözlemleyen, gözleri sağlam büyük bir topluluğun içinde, görmeye herhangi bir engel olmamasına rağmen sadece bir kişinin gördüğünü söylemesi bir hata olduğuna işarettir.[7]

İbn-i Ömer ve bedeviden nakledilen, bir kişinin şahitliğinin yeterli olduğu haberine gelince; Allame Reşit Rıza, el-Muğni'ye yaptığı ta'likte şöyle demiştir: "İki haberde de bütün insanların hilâli gözlemlediği ve sadece bir insanın gördüğünü beyan eden ifadeler yoktur. Onu sadece bir kişi görmüştür. İki hadis de tartışma alanının dışındadır. Özellikle de Ebu Hanife'nin görüşü ile çelişmemektedir. Buna göre bu iki hadise göre bina edilen her şey batıl olur."[8]

Bu topluluğun sayısının tespiti ise belirli bir sayı ile sınırlı olmaksızın İmam veya veya Kadı'nın yetkisine bırakılmıştır.[9]

Müslümanların üzerine düşen görev, şaban ayının 29. günü, güneşin battığı yerde hilâli takip etmeleridir. Çünkü vacibi tamamlayan şey de vacip olur. Ancak bu, herkes için değil de belirli bir grubun bu görevi yapacağı şekilde farz-ı kifayedir.

---

6 Ebu Davud bu rivayeti nakletmiştir. O ve el-Münziri hadis hakkında bir yorum yapmamışlardır. Hüseyin b. Herik hariç bütün ricali sahihtir.

7 İbn Abidin haşiyesinde ***el-Bahr***'dan naklen zikretmiştir. (2/92).

8 Bkz. ***el-Muğni*** üzerine ta'lik ve şerh, (3/93).

9 Bkz. ***el-İhtiyar fi Şerhi'l-Muhtar,*** (I/129).

İkinci Yöntem

Hava açık olsun kapalı olsun, şabanın otuza tamamlanması gerektiğini belirten görüştür. Şabanın 30. gecesinde hilâl gözetlenir ve hiçbir kimse göremezse şaban ayı otuza tamamlanır

Bu durumda, başlangıcından itibaren şaban ayının bilinmesi gerekir ki, hilâlin ortaya çıkacağı gün bilinebilsin ve hilâl gözlemlenemediğinde ay tamamlanabilsin.

Bu durum ihmal edilmektedir. Ayların başlangıcının tespiti sadece üç ayda önemsenir. Orucun başlangıcının tespiti için ramazan ayı, orucun bitişinin tespiti için şevval ayının başlangıcı ve Arefe gününün tespiti için de zilhicce'nin başlangıcının tespitine önem verilir. Ayların biri diğerine bağlı olduğu için İslam ümmetinin ve liderlerinin bütün ayların tespitine özen göstermeleri gerekir.

Üçüncü Yöntem

Hava kapalı olduğu zaman takdire başvurmaktır. Ya da hadiste buyurulduğu formuyla " غبي عليكم"," غمي عليكم " , " اذا غم عليكم" her üç kalıp da, hilâlin önünde bir engel olması anlamını ifade etmektedir. Aralarında, Buhârî'nin "altın silsile" olarak tanımladığı, Malik'in Nafi'den, onun da Abdullah b. Ömer'den naklettiği diğer sahih rivayetlerde ise "فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ" tabiri geçmektedir. Hadiste geçen "فَاقْدُرُوا لَهُ" cümlesinin anlamı nedir?

Nevevî el-Mecmu' eserinde şöyle demektedir: Onun alanını daraltın ve bulutların altında da tahmin edin. Bu görüşe göre "قدر" lafzı "rızkı dar ve sınırlı olan"[10] ayetinde olduğu gibi daralma anlamında kullanılmıştır. Bu görüşte olanlara göre havanın kapalı olduğu günde de oruç tutmak vacip olmaktadır.

Tabiin büyüklerinden Mutarrif b. Abdullah, Şafiî âlimlerin büyüklerinden Ebu'l Abbas b. Süreyc, İbn Kuteybe ve diğer âlimlere göre bu ifade, ay evrelerine göre hesaplayın anlamına gelmektedir.

Ebu Hanife, Şafiî, selef ve halefin cumhuruna göre de bunun manası: "Sayıyı otuza tamamlayarak takdir edin." anlamındadır.

Cumhur, zikredilen ve tamamı sahih, sarih rivayetleri delil göstermiştir. "Sayıyı otuza tamamlayın", "Onun için otuzu takdir edin" ifadeleri, mutlak anlamda nakledilen "Onun için takdirde bulunun" ifadesinin açıklayıcılarıdır.[11]

10 Talak, 99/7.
11 *el-Mecmu,* (6/270).

Ancak İmam Ebu'l Abbas b. Süreyc, bir rivayeti diğerine hamletmeyip ayrı ayrı değerlendirmiştir. İbnü'l-Arabi'nin ondan naklettiğine göre: "Onun için takdirde bulunun" cümlesi, Allah'ın bu ilimle üstün kıldığı kimselere yöneliktir, "sayıyı tamamlayın" sözü ise umuma yöneliktir.[12]

Farklı durumlara göre farklı hitap şekillerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bu da zaman, mekân ve durumların değişmesine bağlı olarak fetvanın da değişebileceğinin asıl dayanağıdır.

İmam Nevevî el-Mecmû'da şöyle demektedir: "Kim ayın tespiti, hilâlin evrelerinin hesabıyladır' diyorsa, onun sözü, Sahihayn'de yer alan "Biz ümmî bir milletiz, yazmayız ve hesap yapmayız"[13] hadisi ile geçersiz olur." Nevevî şöyle devam etmektedir: "İnsanlar eğer hilâli hesapla tespit etmekle yükümlü tutulsalardı bu onlara zor gelirdi. Çünkü büyük yerleşim yerlerindeki bazı insanlar dışında hesaplamayı bilen kimse yoktur."[14]

İmam Nevevî'nin delil gösterdiği hadis, bu konuda gerekçe olamaz. Çünkü Hz. Peygamber, ümmetinin o zamanki halinden, risalet ile görevlendirildiği dönemdeki vasıflarından bahsetmektedir. Ancak ümmetin o dönemde ümmî oluşu istenilen bir durum olmadığı gibi, zorunlu da değildir. Nitekim Peygamber (s.a.s.) ümmetinin yazı öğrenmesi ve ümmîlikten çıkması için çalışmış ve Bedir harbinden itibaren bunu uygulamaya başlamıştır. Ümmetin, yazı yazıp, hesap yapar bir duruma gelmesine herhangi bir engel yoktur. Müslümanların medeniyetlerinin parlak dönemlerinde öğrendikleri bilimsel astronomik hesaplama, günümüzde artık zirveye ulaşmış bu sayede insanlar aya çıkabilmiştir. Bu, İslam'da yerilen astrolojiden ve müneccimlikten farklı bir durumdur.

Nevevî'nin hilâlin hesapla belirlenmesinin doğru olmayacağı iddiası için esas aldığı diğer gerekçe de, hesaplamanın sadece büyük yerleşim yerlerindeki bazı insanlar tarafından bilindiği hususudur. Bu, onun zamanına göre doğru olabilir. Ancak astronominin birçok üniversitede okutuluyor olması ve son derece hassas aygıtların, rasathanelerin de astronominin hizmetinde olduğu bu çağ için geçerli değildir. Bugün uluslararası ölçekte bilinen şu gerçek vardır. Bilimsel astronomik tahminlerde yanılma ihtimali saniyede 1/100.000 oranındadır.

12 Bkz. ***Fethu'l-Bari,*** (6/23).

13 Müslim, Sıyâm, 15; Buhârî, Savm, 13.

14 ***el-Mecmu***, (6/270).

Bugün büyük ve küçük ülkeler sanki bir tek ülkeymiş gibi birbirlerine yaklaşmışlar, hatta dünya, denildiği gibi "büyük bir köy" olmuştur. Bir haberin bir yerden bir başka yere, doğudan batıya veya tersi istikamette aktarımı birkaç saniye bile sürmemektedir.

Şafiî imamlarından Ebu'l Abbas b. Süreyc, hesabı ve ayın evrelerini bilen kişinin ertesi günün ramazandan olduğunu öğrenebildiği takdirde, ayın tespitini delillere dayanarak bildiği için oruç tutması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bu durum, açık bir delille (beyyine) öğrenen kişinin durumuna benzemektedir. Kadı Ebu't-Tayyib de bu görüşü tercih etmiştir. Çünkü bu durum onun için müşahede eden, güvenilir bir kişinin haber vermesine benzer ki, bu da zann-i galibin oluşmasını sağlayan bir sebeptir. Onun dışındakilerden bazıları da, söz konusu kişinin oruç tutmasının zorunlu olmamakla birlikte caiz olduğunu söylerken, diğer bazıları da güvenilir olduğundan emin olanların onu taklit edebileceklerini söylemişlerdir.[15]

Çağımızdaki bazı büyük âlimler, hilâlin kesin bilimsel astronomik hesapla tespit edilebileceği görüşündedirler. Bu konuda büyük muhaddis Allame Ahmed Muhammed Şakir: "Hicrî ayların başlangıcının astronomik hesapla tespit edilmesi şer'an caiz midir?" Başlıklı bir kitapçık yazmıştır. Görüşünü ayrıntılı olarak aktarmak için tekrar ona döneceğiz.

Çağımızın büyük fıkıhçılarından Şeyh Mustafa ez-Zerka da bu görüşü dile getirenlerdendir.

Âlimlerin astronomi ilminin verilerini reddetmeleri hususunda bize ulaşan haberler, aslında onların astroloji ve müneccimliği reddettiklerini ortaya koymaktadır. Bu yöntemle, yıldızlar vasıtasıyla geleceğe dair gaybî bazı haberlerin bilinebileceği iddia edilir ki, bu batıldır. Bu şekilde davrananların durumu, Ebu Davud ve diğerlerinin İbn-i Abbas'dan merfu olarak rivayet ettikleri "Kim yıldızlardan bir ilim alırsa, sihir (ilmin) den bir bölüm almış olur."[16] hadisinin kapsamına girmektedir.

İmam İbni Dakiki'l-Îd şöyle demektedir. Görüşüm şu şekildedir: Müneccimlerin görüşlerine göre ay, güneşle bağlantılı olduğu için oruç hususunda onların hesabına dayanmak caiz değildir. Çünkü onlara göre, ayın ru'yetten bir iki gün önce doğacağı hesaplanmaktadır. Bu da Allah'ın izin vermediği bir kuralı ortaya koyma anlamına gelir. Fakat onların hesabı, ayın görülebilecek bir şekilde ortaya çıkacağı esasına dayanıyorsa

15 Bkz. ***el-Mecmu'*** (6/279-280).

16 Ebu Davud, Tıb, 22, H. No: 3905; İbn Mace, Edep, 28, H. No:3726; Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde zikretmiştir. H. No: 2000. Ahmet Muhammed Şakir isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Nevevî de ***er-Riyaz'***da sahih saymıştır. Zehebi de bu hadisi ***Kebair***'de ve ***Feyzu'l-Kadir***'de (6/80) olduğu gibi zikretmiştir.

bu kabul edilir. Kapalılık nedeniyle ru'yet gerçekleşmezse, bu hesaba göre hareket etmek gerekir, çünkü şer'î sebebin varlığı vücubu gerektirir.

Hafız İbn-i Hacer bu görüşe şu ilaveyi yapmaktadır: Bilgi verenin doğru birisi olması halinde söylediklerinin doğru olduğu kabul edilir. Onun doğruluğu da söylediklerine tanık olduğu takdirde söz konusu olur. O da görmediğine göre söylediklerine itibar edilmez. Allah en iyi bilendir.[17]

Çağdaş astronomi bilimi, cihazlar yardımıyla gözlem yapmaya ve kesin matematiksel hesaba dayanır. Çağımızda birçok din âlimi, Astronomik hesaplama, takvimlerde yer alan hesapların veya basılıp insanlara dağıtılan ve içinde namaz vakitleri, kamerî ayların başlangıç ve sonunun yer aldığı takvimlerle aynı olduğu şeklinde yaygın, yanlış bir kanaate sahiptir. Bu takvimlerin büyük çoğunluğu eski kitaplarda yer alan bilgilere dayanan takvimler olup bazıları Zeyd'e, diğer bazıları ise Amr'a aittir.

Bu takvimlerden birinin diğerinden farklı olduğu bilinmektedir. Bazıları şaban ayını 29 gün olarak belirlerken diğer bazıları onu otuza tamamlar. Ramazan, zilkade ve diğer aylarda da aynısını yaparlar.

Söz konusu âlimler 'takvimler arasındaki bu farklılıktan dolayı hesabın kesin bilgiye dayanmadığını, kesin bilgiye dayansaydı takvimler arasında farklılığın olmayacağını' dile getirerek hilâlin hesapla tespit edilmesini kabul etmemişlerdir. Bu yaklaşım şüphesiz doğrudur ancak bu kastettiğimiz astronomik bilimsel hesap değildir. Bizim kastettiğimiz; deney ve gözleme dayanan, bilimsel ve pratik olarak birçok imkâna sahip olan, insanı ayın yüzeyine ulaştıran, gezegenlere uydular gönderebilen, tahminlerindeki hata ihtimalini saniyede 1/100.000 düşüren modern astronominin açıklamalarıdır. İstenildiği takdirde hilâlin doğuşunu astronomik anlamda dakika ve saniyesi ile haber vermek onun için en kolay işlerdendir.

RAMAZANIN TESPİTİ İÇİN HİLÂLİN GÖRÜLMESİ, SABİT BİR HEDEF İÇİN DEĞİŞKEN BİR ARAÇTIR

"*Sünneti Anlamada Yöntem*" isimli eserimde, sünnetin anlaşılmasındaki temel prensiplerden bahsederken sabit hedefle, değişken araçlar ilkesine işaret ederek şu örneklere yer verdim:

Bu konuyla ilgili rivayet edilen şu meşhur hadis, bu konuya dahil olabilir. "Hilâli gördüğünüzde oruç tutun, yine onu gördüğünüzde bayram yapın. Eğer havanın bulut-

17 *et-Telhis Maa'l-Mecmu,* 6/266-267.

lu olmasından dolayı hilâl görünmezse takdir edin." diğer bir lafızda da "Eğer havanın kapalı olmasından dolayı hilâli göremezseniz şaban ayını otuza tamamlayın."

Fıkıhçı, hadis-i şerifin hedefe işaret ettiğini ve vesileyi belirlediğini söyleyebilir.

Hadisin belirlediği hedef açık ve nettir. O da, şaban veya şevvalde bir gün oruç tutmadan, ramazanın bir gününü bile kaçırmadan tamamında oruç tutmaktır. Bu da, insanların tamamı için mümkün olan, onları günah işlemeden ve zorluğa girmeden, ayın girişinin ve bitişinin tespitiyle mümkün olur.

Çıplak gözle yapılan gözlem, o sırada insanların geneli için geçerli ve güç yetirilebilen, en kolay yöntem olduğu için, hadis onu belirtmiştir. Ümmetin ümmî ve hesap bilemediği o dönemde, astronomik hesaplama gibi bir başka yöntemle sorumlu tutulsalardı, kendilerine bir zorluk yüklenmiş olurdu. Oysaki Allah, kulları için kolaylık diler, zorluk dilemez. Peygamber (s.a.s.) de şu sözüyle zorluğu kabul etmemiştir: "Allah, beni kolaylaştıran bir muallim olarak gönderdi, zorlaştırıcı olarak göndermedi."[18]

Hadisin belirlediği hedefin gerçekleşmesi için, beşerî ilimlerin insanlara, ayın yüzeyine inip, orada çeşitli araştırma faaliyetleri yapmalarına imkân verdiği, oraya ait toprak ve kaya parçaları örnekleri almasına imkan verdiği bir durumda, uluslararası seviyede uzman astronomi, jeoloji ve fizik bilginleri yetiştirdikten sonra; ayın girişi hususunda, yalan, hata ve vehmden uzak, zorlaştırmayan, kolaylaştıran, elde edilmesi zor olmayan, ümmetin takatının üzerinde olmayan, kolaylaştırılmış, zorlaştırılmamış bir yöntem bulunduğunda neden bizatihi maksut olmayan bir yöntem üzerinde ısrar ediyor ve hadisin dile getirdiği hedeften habersiz oluyoruz?

Zikredilen hadis(ler), ayın girişini ümmetin seviyesine uygun ve imkan dahilindeki bir yöntem olarak, çıplak gözle hilâli gördüğünü iddia eden bir veya kişilerin şahitliği ile tespit edileceğini belirlemiştir. Hata, vehm ve yalanın bulaşmayacağı, kesinlik derecesine ulaşan, yeryüzünün doğusundan batısına kadar bütün ümmetin üzerinde anlaşabileceği; ne ilim, ne de din mantığı ile anlaşılmayan ve de kabul edilmeyen bayram, iftar ve oruçta bir ülke ile diğeri arasında üç güne varan farkı doğuran[19] ve kesinlikle sadece biri doğru olan uygulama farklılığını giderecek bir yöntemi reddetmek nasıl düşünülür?

18 Müslim ve diğerleri bu hadisi rivayet etmiştir.

19 Bu yılki Ramazan ayında (h.1409) ayın girişi, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar Bahreyn, Tunus ve diğerlerinde Suudi Arabistan'ın ru'yeti ilanıyla nisanın altısına denk gelen perşembe günü, Mısır, Ürdün, Irak, Cezayir, Fas ve diğerlerinde cuma günü gerçekleşmişti. Pakistan, Umman, İran ve diğerleri ise cumartesi oruç tutmuşlardı.

Günümüzde, ayların tespiti için kesin sonuç veren hesaba başvurmak da bir yöntemdir. Bunun da kıyas-ı evla babından kabul edilmesi gereklidir. Şöyle ki; şüphe ve ihtimal ile kuşanmış, en aşağı derecedeki "ru'yet" yöntemine başvurmayı meşru kılan sünnet, daha yüksek, daha mükemmel, maksadın gerçekleşmesini daha iyi sağlayan; ümmeti, oruç, iftar ve kurban bayramının başlangıcının tespitindeki aşırı ihtilaftan kurtaracak, sembollerinde, ibadetlerinde terennüm edilen, dininin en özel işleriyle ilişkilendirilen, hayatı ve psikolojik tabiatıyla kaynaşmış, özlem duyulan vahdete götürecek olan kesin astronomik hesaplama yönteminin kabul edilmesini reddetmez.

Büyük muhaddis Allame Şeyh Ahmed Şakir, bu sorunda farklı bir çözüm yöntemine yönelmiştir. O, ru'yete göre verilen hükmün bizzat sünnetin kendisinin belirttiği illete bağlanmış olduğuna dayanarak, kamerî ayın girişinin astronomik hesapla tespit edilmesi gerektiği görüşündedir. (O günün şartlarına göre) tespit edilen illet günümüzde kaybolduğuna göre ona binaen ortaya konulan hükmün de kalkması gerekir. Çünkü hükmün varlık ve yokluğunun illete bağlı olduğu bilinmektedir.

İfadelerinin güçlü ve açık olmasından dolayı yazdığı metnin olduğu gibi aktarılması daha uygun görünmektedir. Allame; "***Arap Aylarının Başlangıcı***" isimli kitapçığında şöyle demektedir: "Araplar, İslam'dan önceki dönemlerinde ve İslam'a girişlerinin ilk zamanlarında yeterli ve bağlayıcı derecede astronomi ilimlerini bilmiyorlardı. Ümmî bir millet idiler. Ne yazabiliyorlar ne de hesap yapabiliyorlardı. Nispeten bilgi sahibi olanları ise bazı temel ilkeler veya yüzeysel bazı bilgilere sahipti. Onu da matematiksel kurallara ve bilimsel öncüllere dayanan kesin bilgilerden ziyade, kişisel gözlem, bireysel araştırma ya da duyum ve aktarım yoluyla öğreniyorlardı. Bu yüzden Peygamber (s.a.s.) ibadetlerini yapabilmeleri için ayın tespitinde, her birinin ya da büyük çoğunluğunun güç yetirebildiği kesin ve güvenilir olan "çıplak gözle hilâlin görülmesi" yöntemini belirlemiştir. Çünkü bu yöntem ibadet ve sembol ibadetlerin gerçekleştirebilmesi için uygulayabilecekleri en kesin ve en güvenilir bir yöntem idi. Allah insana ancak güç yetirebildiği kadarını yükler.

Şâri'in hilâlin tespitini hesap ve astronomik verilere bağlaması hikmetine uygun değildi. Çünkü o dönemde yaşayanlar bu konuda herhangi bir şey bilmiyorlardı. Çoğunluğu çölde yaşayan bu insanlar şehirlerde yaşayan insanlarla uzak veya yakın aralıklarla aldıkları haberlerin dışında pek de iletişim kuramıyorlardı.

Eğer Şâri' hesap ve astronomiyi şart koşsaydı, onları zorda bırakmış olacaktı. Çölde yaşayanlar, duyum yoluyla kendilerine birtakım bilgiler ulaşanlar dışında, bir şey öğrenemeyeceklerdi. Şehirlilerde ise, çoğunluğu veya tümü ehl-i kitap olan kişileri taklit edenler dışında bu ilimleri bilen kimse yoktu.

Müslümanlar dünyayı fethettikten sonra, birçok ilim dalında söz sahibi oldular ve bilim dallarında önemli ilerlemeler kaydettiler. Önceki dönemlerin bilgilerini tercüme ettiler, bu ilimlerde temayüz edip, esrarını ortaya çıkardılar. Kendilerinden sonrakiler için onları korudular. Astronomi, kozmografya ve yıldız hesapları da bu ilimler içindeydi.

Fıkıhçı ve hadisçilerin çoğu astronomi ilimlerini bilmiyor ya da sadece bazı ilkelerini biliyordu. Bir kısmı hatta çoğu, bu ilimleri bilenlere güvenmiyor, gönlü mutmain olmuyordu. Hatta bazıları, gaybdan haber vermeye aracı olduğu zannıyla bu ilimlerle uğraşanları sapıklık ve bid'atçilikle suçluyordu. Bazı âlimler pratikte bu iddiaları uyguluyor, hem kendine hem de ilmine yazık ediyordu. Fıkıhçılar ma'zurdu. Bu ilimleri bilen fıkıhçı ve âlimler ise din ve fıkha karşı konumlarını belirleyemedikleri için bu ilimlere tedirginlikle işaret ediyorlardı. Hal bu idi. Uzay bilimleri, dinî ilimler ve yan dalları kadar yaygın olmadığı gibi kuralları da âlimler tarafından kesin olarak tespit edilmemişti.

Hoşgörü ve hakkaniyeti temsil eden şeriat-ı garra, Yüce Allah'ın izin vereceği güne kadar bütün zamanlar boyunca geçerliliğini sürdürecektir. O, her ümmet ve her çağ için geçerli teşri kaynağıdır. Bunun için Kitap ve Sünnet'te, ortaya çıkacak konuların çözümüne yönelik işaretler yer almaktadır. Önceki dönemlerde yaşayanlar uygun bir şekilde yorumlamamışlarsa da bunlar zamanı geldiğinde uygun bir şekilde yorumlanır ve anlaşılır.

Sahih sünnette, karşı karşıya bulunduğumuz duruma işaret edilmiştir. Buhârî, İbn-i Ömer hadisiyle Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Biz ümmî bir milletiz, okumayız yazmayız ve şöyle şöyle hesap yapmayız"[20] Yani, bazen yirmi dokuz gündür, bazen de otuz gündür.[21] Malik Muvatta'da [22] Buhârî, Müslim ve diğerleri şu lafızla rivayet etmişlerdir: "Ay yirmidokuz (gün)dür, hilâli görünceye kadar oruç tutmayın, (yine) hilâli görünceye kadar bayram yapmayın. Eğer hava kapalı ise onun miktarını takdir edin."

Önceki âlimler –Allah onlara rahmet etsin– hadisin manasının tefsirinde isabet ettikleri halde te'vilinde yanılmışlardır. Bu konuda önceki âlimlerin görüşlerini en toparlayıcı yaklaşım İbn-i Hacer'in şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "Burada hesaptan murad, gök cisimlerinin hareketlerini hesaplamadır. Ümmet bu alanla ilgili basit birtakım bilgiler hariç pek bir şey bilmiyordu. Bu sebeple oruç ve (bayram) gibi diğer konulardaki hüküm, üzerlerindeki yükü kaldırmak maksadıyla ru'yete ta'lik edildi.

20 Müslim, Sıyâm, 15; Buhârî, Savm, 13.
21 Buhârî, Kitabu's-Savm'da rivayet etmiştir.
22 *Muvatta*, (1/269).

Bu konuyu iyi bilenler ortaya çıksa bile oruç hususundaki hüküm bu şekilde devam edecektir. Hadisin bağlamı, asıl hükmün hesaba bağlanmamasını gerektirmektedir. Yukarıda zikredilen hadis de bunu açıklığa kavuşturmaktadır: Hadiste "Eğer hava kapalı olursa otuza tamamlayın" buyurulmaktadır. İfade de, "hesap ehline sorun" buyurulmamaktadır. Bunun nedeni, havanın bulutlu olması durumunda sayının tüm mükellefler açısından eşit olmasıdır. Böylece ihtilaf ve çekişme ortadan kalkmış olur.

Bir grup, bu konuda Rafızilerin[23] görüşüne başvurma eğiliminde ve onlara başvurma görüşündedir. Diğer bazı fıkıhçıların da, onlara muvafakat ettikleri nakledilmiştir. el-Baci, selef-i salihin icmâının onların aleyhine delil olduğunu söylemiştir. İbn Bezize de; şeriatın yıldız ilminde derinleşmeyi yasakladığına işaret ederek bunun batıl ve tahminden ibaret olduğunu, kesinlik ve zann-i galibin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte onu çok az bildiğinden, mesele onunla irtibatlandırılırsa daha da daralır."[24]

Bu görüş şöyle yorumlanabilir. Yapılacak tespitin, hesapla değil de ru'yetle olması şeklindeki tefsir doğrudur. Ancak "Hesab bilenler ortaya çıksa da ru'yete dayalı olarak hilâlin tespit edilmesi gerektiği şeklindeki hüküm değişmez, çünkü ru'yete dayalı olması gerektiğini belirten illet nass ile belirlenmiştir." şeklinde yapılan te'vil ise yanlıştır. Bu illeti belirleyen nas da "Biz hesap ve yazı bilmeyen ümmî bir ümmetiz." hadisidir.

İlletin varlığı da yokluğu da ma'lula bağlıdır. Buna göre illeti oluşturan ma'lul ortadan kalkınca söz konusu illetin değeri de kalmaz. Buna göre millet, ümmî olmaktan çıkıp, yazmayı ve hesap yapmayı öğrenirse, yani aralarında bu ilimleri bilen birileri çıkar ve insanlar genel ve özel anlamda ayın başlangıcının hesaplanmasında kesinlik ve kat'iyete ulaşır ve bu hesaba ru'yete güvendikleri gibi ya da daha fazla güvenmeyi mümkün kıldıklarında, neticede aralarında bu işi üstlenen bir grup çıkıp ümmîlik kusuru ortadan kalktığında, tespit olunan kesin delile başvurmaları ve hilâlin tespitinde sadece hesaba tutunmaları gerekli olur. Çölde veya ıssız bir köyde yaşayıp hesap uzmanları tarafından tespit edilen verilere ulaşmayan insanlar gibi mazur durumda olanlar hariç hiçbir kimsenin ru'yete başvurmaması gerekir.

Hesaba başvurulmamasını gerekli kılan illet ortadan kalkıp hesaba başvurmak gerekli olunca, hilâlin durumunu tespit eden gerçek hesaplara başvurmak ve ru'yetin gerçekleşebileceği yerin ve gerçekleşmeyen yerlerin ortaya konulması gerekir. Bu du-

23 Hafız'ın Rafizilerle kimi murat ettiği bilinmemektedir. Hesaba baş vurmanın caiz olmadığını kabul eden İmamiyye Şiası kastedilmiş olabilir. Farklı insanlar da kastedilmiş olabilir. Ahmet Şakir de kast edilenlerin İsmailiyye fırkası olabileceğini belirtmiştir.

24 *Fethu'l-Bari,* 4/108-109.

rumda kamerî ayın gerçek başlangıcı, güneş battıktan sonra bir an da olsa hilâlin ufkun üzerinde kaldığı gecedir.[25]

Mükelleflerin durumlarının değişmesiyle hükmün de değişmesi gerektiği şeklindeki sözüm, yeni ortaya konulmuş bir iddia değildir. İslam'da buna benzer birçok konu vardır. İlim ehli ve diğerleri bunu iyi bilirler. Bunun örneklerinden biri de bu meseledir. "Eğer hava kapalı olursa miktarını takdir edin" hadisi başka lafızlarla da varid olmuştur. Bir rivayette, "eğer hava kapalı olursa otuza tamamlayın" şeklindedir. Âlimler "onu takdir edin" mücmel ifadesini "sayıyı tamamlayın" şeklindeki açıklayıcı rivayetle yorumlamışlardır. Ancak Şafiî âlimlerin büyüklerinden, hatta zamanında onların imamı olan Ebu'l Abbas Ahmed b. Ömer b. Süreyc[26] iki rivayeti birleştirmiş ve bu rivayetleri iki ayrı durum için şöyle değerlendirmiştir: "Onun miktarını hesap edin" sözünün manası evrelere göre onu hesap edin şeklindedir ve bu hitap Allah'ın bu ilimle seçtiği (uzmanlara) yöneliktir. "Sayıyı tamamlayın" sözü ise genele hitaptır."[27]

Benim sözüm, hemen hemen İbn-i Süreyc'in sözüne benziyor. Ancak, o bunu havanın kapalı olduğu ve gözlemleyenlerin ayı göremedikleri zamana has kılmıştır. O zamanlarda bilenlerin sayısının azlığı, onların da sözlerine ve hesaplarına güvenin olmaması, tespit edilen ru'yet haberinin diğer yörelere ulaşmasının zorluğu üzerine, hesaba başvurma hükmünü azınlık için vermiştir. Benim sözüme gelince; hassas, güvenilir bütün hesapların alınmasını gerektirmektedir. Günümüzde haberlerin süratla yayılması ve duyurulmasının şaşırtıcı bir düzeyde olması bu durumun umuma hitap etmesini gerekli kılmaktadır. Ru'yete güvenmek ise sadece haberlere ulaşamayan, astronomi bilimi, güneş ve ayın evreleri hususunda güvenecekleri bir bilgiye ulaşamayan çok küçük bir azınlık için geçerli olmaya devam eder.

Bu konudaki sözlerimin hükümlerin en âdili, ideal fıkıh anlayışına en yakını ve bu konuda varit olan hadisleri de en doğru şekilde ifade ettiğini düşünüyorum.

Bu, Allame Şakir'in yarım yüzyıl önce miladî 1939 Ocak ayına denk gelen hicrî 1357 Zilhiccede yazdığı bir değerlendirmedir. Oysa astronomi onun zamanında

25 Güneş battıktan sonra, çıplak gözle görülebilecek şekilde, hilâlin ortaya çıkabileceği bir zaman diliminde beklemek tercih edilendir. Uzmanlarına göre bu da 15-20 dakika civarındadır. (Karadâvî)

26 Süreyc, ötreli (sin) ile okunur, son harfi de "cim"dir. Bazı kitaplarda "şin" ve "ha" ile Şüreyh şeklinde okunmuştur. Bu yanlış bir yazımdır. Ebu'l Abbas hicrî 306 senesinde vefat etmiştir. Sünen sahibi Ebu Davud'un öğrencilerindendir. Hakkında Ebu İshak eş-Şirazi, ***Tabakatu'l-Fukaha*** sayfa 89'da "Şafiîlerin büyüklerinden ve Müslümanların imamlarındandı. Tüm Şafiî ashabına tercih edilirdi, hatta Müzeni'ye bile" demektedir. Hattab'ın ***Tarihu Bağdat***'ında ve İbn Subki'nin ***Tabakatu'ş-Şafiîyye***si'nde geniş bir biyografisi vardır. (4/278, 290) (2/67-96) .

27 Bkz. Kadi Ebu Bekir b. el-Arabi'nin Tirmizî şerhi (3/207-208), ***Tarhu't-Tesrib,*** (4/11-113) ***Fethu'l-Bari*** (4/104).

bugün insanın aya çıktığı, uzaya seferler düzenlediği seviyeye çok uzak idi. Bu bilim dalı bugün çok hassas hesaplar yapabilmekte ve hata ihtimalini saniyede 1/100.000'e indirmiş bulunmaktadır.

Bunları söyleyen Şeyh Ahmet Şakirdir. O her şeyden önce hadis ve rivayet âlimidir. Hayatını hadise hizmet ve sünneti Nebevîyi müdafaa yolunda geçirmiştir. O halis bir selefidir. O yeni bid'atlar ortaya çıkaran değil, sünnete tabi olan bir şahsiyettir. O selefiliği bizden önceki selefin söylediklerine saplanıp kalmak olarak anlamadı. Bilakis gerçek selefilik, onların yöntemini kabul etmek, ruhlarını yakalamak ve onların kendi dönemlerinde yaptıkları gibi bizim de kendi dönemimizde içtihat yapabilmemiz, zamanımızdaki sorunlara onların aklıyla değil de kendi aklımızla ve de sadece şeriatın kesin, muhkem emirlerine, külli kaidelerine bağlı kalarak çözüm üretebilmemizdir.

Bu yılın (h.1409) ramazan ayında değerli âlimlerden birine ait uzun bir makale okumuştum.[28] Şeyh o makalede; "Biz ümmî bir milletiz, yazmayız ve hesap yapmayız"[29] hadisinin iki şeye işaret ettiğini zikretmiştir: Hilâlin hareketlerini belirlemede hesaba itibar edilmeyeceği ve ümmet nezdinde hesabın muteber olmaması gerektiğine.

Şeyh Luhaydân'ın tespiti doğru olsaydı hadisin, yazı yazmanın olumsuzluğuna ve itibarını düşürmeye delalet ettiğini de söylemek icap ederdi. Esasen hadis, ümmetin ümmiliğine gerekçe olan iki şey içermektedir. Bunlar; yazı ve hesaptır.

Ne eski dönemlerde ne de günümüzde hiçbir kimse yazının ümmet için yerilen ya da sakınılan bir şey olduğunu söylememiştir. Bilakis yazı yazabilme arzu edilen birşeydir. Kur'an sünnet ve icma buna delalet etmiştir. Yazının yayılmasını başlatan, kendi hayatından ve Bedir esirlerine yaklaşımından anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'dir.

Bu konuda söylenenlerden biri de şudur: "Peygamber bize hesapla amel etmeyi ve ona itibar etmeyi emretmedi. O bize, ayın tespitinde sadece "ru'yete" itibar etmeyi ve ona başvurmayı emretti."

Bu sözde iki sebepten dolayı, yanılma ve yanıltma vardır;

Birincisi: Hz. Peygamber'in, okuma yazma bilmeyen ümmî ümmetine hesapla tespit yapmalarını istemesi isabetli olmaz. O bu iş için zaman ve mekân olarak münasip olan yöntemi koymuştur. Bu ise, zamanında insanların tamamının gücünün yeteceği ru'yet yöntemidir. Ancak daha hassas, daha tedbirli, yanlışlık ve vehimden daha uzak bir yöntem bulunduğu zaman, ona itibar etmeye sünnette bir engel yoktur.

---

28 Bu zat saygıdeğer Şeyh Salih b. Muhammed el-Luhaydân'dır. Suudi Arabistan'da Yüksek Yargı Meclisi başkanıdır. Makalesi, Suudi Arabistan'da (Ukaz) ve diğer günlük gazetelerde, h.21 Ramazan 1409'de yayınlanmıştır.

29 Müslim, Sıyâm, 15; Buhârî, Savm, 13.

İkincisi: Sünnet, havanın kapalı olması durumunda hesaba itibar etmeye işaret etmiştir. Bu, Buhârî'nin ***Sahih***'inde meşhur altın silsile ile ***Kitab'us-Savm***'da yer alan rivayettir. Buhârî, Malik'ten, o da Nafi'den, o da İbn-i Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: "Rasulullah (s.a.s.) ramazanı zikretmiş ve: "Hilâli görünceye kadar oruç tutmayın, onu görünceye kadar bayram etmeyin, hava kapalı olduğunda onun miktarını takdir edin." buyurmuştur.

Hilâlin "miktarını belirleme" veya hadiste emredilen "takdir etme" hususu, bu işi düzgün yapanlara itibar edilmesini mümkün kılmaktadır. Böylece gönüller, doğruluğu hususunda mutmain olacağı bir noktaya ulaşır. Çağımızın ilmî gelişmeleri hususunda az bir malumatı olanlar ile Rabbinin kendisine bilmediklerini öğreten insanın ulaştığı noktayı bilenler, bu ilimlere başvurmanın artık kat'ilik boyutunda gereklilik ifade ettiğinin farkındadırlar.

Ben senelerden beri Müslümanları ru'yet hususunda, en azından müsbet[30] anlamda olmazsa da hiç değilse nefyinde, orucun ve bayramın başlangıcında İslam ülkeleri arasında üç güne varan yaygın anlaşmazlığı asgariye indirmek için kesin astronomik hesaba başvurmaları için çağrıda bulunurum. Nefy hususunda hesaba başvurmanın manası, zamanımızdaki fıkıhçıların çoğunluğunun görüşüne uygun olacak şekilde hilâlin, ru'yet ile tespitine devam edilmesi bununla birlikte şayet teknik hesaplama ru'yetin mümkün oluşunu nefyederse yani hilâlin İslam âleminin hiçbir noktasında görülmeyeceğini ortaya koyarsa, hiçbir şekilde şahitlerin şahitliğinin kabul edilmemesidir. Çünkü realite, yani kesin matematiksel hesap, onları (şahitleri) yalanlayacaktır. Hatta bu durumda insanlardan hilâlin gözlenmesi asla istenmez. Şer'î mahkemeler, fetva ve din işleri makamları hilâli gördüğüne dair şahitlik etmek isteyenlere kapılarını açmaz.

Bu benim kanaat getirdiğim ve fetvalarımda, derslerimde, seminerlerimde ve sayısız programda dile getirdiğim görüştür. Sonra Allah Teâlâ, ikna olduğum bu görüşü içtihat seviyesine ulaştığı söylenen Şafiî fıkıhçılarının büyüklerinden Takiyuddin es-Sübkî (v. 756) tarafından açıklanmış, tafsilatlıca açıklanmış olarak bulmamı diledi.

es-Subkî fetvalarında, hesaplama yöntemi gözle görmenin mümkün olmadığını ortaya koyarsa, kadı'nın şahitlerin şehadetini reddetmesi gerektiğini söylemektedir. O şöyle demektedir: "Hesap kesinlik ifade eder. Tanıklık ve haber ise zan ifade eder. Zannî olan durum, kesin olanın alternatifi olamayacağı gibi hiçbir şekilde kesin olana tercih edilmez.

30 Hesaba müspet anlamda itibar edilmesinin manası şudur: Astronomik hesaplar filan yerde ramazan, şevval vd. hilâlin görülebileceğini söylerse hilâl gözle görülmedikçe veya görülme imkanı bulunmadıkça yeni ayın girdiği ilan edilmez. (Mütercim)

Sübkî, hangi davada olursa olsun şahidin şehadetini dikkatlice incelemenin hakimin görevlerinden olduğunu, göz veya diğer duyu organlarından biriyle şahidin tanıklığının yanlış olduğunu gördüğü takdirde, saygınlığına bakmaksızın reddetmesi gerektiğini belirtmektedir. Subkî şöyle der: "Şehadetin kabul edilmesinin öncelikli şartı, şahitlik edilen şeyin duyu, akıl veya şer'an mümkün olmasıdır. Hesap, bir şeyin kesin olarak mümkün olamayacağını ortaya koyuyorsa, tanık olunan şeyin varlığı da mümkün olmayacağı için buna binaen söylenen söz de şer'an yok hükmünde kabul edilir. Bu durumda şahitlerin şehadetinin yalan, yanlış ve evham olduğu kabul edilir."[31]

Şayet Subkî bugün yaşasaydı, astronominin veya yeni isimlendirdikleri gibi gökbiliminin bir kısmına işaret ettiğimiz gelişmelerine tanık olsaydı ne derdi?

Şeyh Şakir çalışmasında, dönemin Ezher Üniversitesi Şeyhi büyük âlim Muhammed Mustafa el-Merağî'nin Yüksek Şer'î Mahkeme Başkanı iken, Subkî'nin görüşüne benzer bir şekilde, hesap vasıtasıyla ru'yetin mümkün olmadığı ortaya konulduğu takdirde şahitlerin şahitliğinin kabul edilmeyeceği şeklinde bir görüşünün olduğunu zikretmiştir. Şeyh Şakir der ki: "Ben ve bazı arkadaşlarım bu konuda büyük üstadın (sağlığında) onunla aynı görüşte değildik. Şimdi onun doğru olduğunu ifade ediyorum. Hatta onun görüşüne ilave olarak, bu ilimlere ulaşamayanlar hariç, her halükarda hilâlin hesapla tespitinim vacip olduğunu söylüyorum."[32]

Üzerinde İttifak Edilmesi Gerekli Olan Hakikatler

Yukarıda söylediğim gibi, müspet anlamda değil de en azından nefiyde hesapla amel edilmesi gerektiğini tercih etmemle beraber, üzerinde ihtilafa düşülmemesi gereken üç hakikati belirtmem gerekiyor:

Birincisi: Bu meselede yani ayın girişinin tespitiyle alakalı olarak, şeriatın nassları ve hükümlerinde genişlik ve esneklik bulunmaktadır. Bu noktada, âlimlerin ihtilafı da ümmet için genişlik ve rahmettir.

Kim ayın girişini bir veya iki âdil kişi ile tespit ederse ya da önemli sayıda bir topluluğun görmesini şart koşarsa, ümmetin bazı saygın fıkıhçılarının söylediklerinden uzaklaşmamış olur. Hatta hesapla olması gerektiğini söyleyenler için de aynı durum söz konudur. Tabiin devrinden itibaren selef arasında hilâlin tespitinin hesapla olması gerektiğini belirtenler vardır. İhtilâf-ı metâli'e itibar edileceğini kabul eden selef âlimleri ve dayandıkları deliller olduğu gibi bunu kabul etmeyenler ve dayandıkları deliller

31 Bkz. Fetava Subki (1/219-220) Mektebetü'l-Kudus Yay., Kahire.

32 Bkz. "Kamerî Ayların Başlangıcının Tesbiti" makalesi s.15.

bulunmaktadır. "İçtihadi konularda inkara mahal yoktur" kaidesi gereğince, yanlış olduğunu iddia etse de herhangi bir kişinin, zikredilen farklı mezhep ve içtihatlardan birini kabul eden kişiyi reddetmesi caiz değildir.

İkincisi: Buna benzer durumlarda hatalar bağışlanır. Ramazan veya şevval hilâlini gördüğüne şahitlik eden kişi hata yapar ve bunun üzerine insanlar şabandan bir gün oruç tutarlarsa veya ramazandan bir gün oruç tutmazlarsa, Allah'ın onların hatalarını affetmesi pekala mümkündür. Yüce Allah Müslümanlara dualarında şöyle demelerini öğütlemektedir: "Rabbimiz, unuttuklarımızdan veya yanıldıklarımızdan dolayı bizi sorumlu tutma." (Bakara, 2/286)

Hatta Zilhicce'nin hilâlinde yanılır sekizinci veya onuncu günde fiilen Arafat'ta vakfeye dururlarsa da, Şeyhülislam İbni Teymiye ve diğer âlimlerin belirttiği gibi Müslümanların hacları sahih ve makuldür.

Üçüncüsü: Oruç, bayram günlerinin tespitinde ve diğer sembol uygulamalarda Müslümanların vahdete ulaşmaları için çaba sarf etmek her zaman için arzu edilen bir durumdur. Buna ulaşabilme ve önündeki engelleri kaldırma hususunda ümitsizliğe kapılmamak gerekir. Ancak vurgulanması ve kesinlikle ihmal edilmemesi gereken husus şudur: Dünyanın dört bir yanında yaşayan Müslümanlar arasında genel vahdet temin edilemediği takdirde de belirli bir bölgede yaşayanların, aralarındaki birliği temin etmek için büyük bir çaba içinde olmaları gerekir.

Aynı ülke veya aynı şehrin evlatlarından bir grubun ramazanın başladığını düşünerek oruç tutmaları diğerlerinin ise o günü şabandan sayıp oruç tutmamaları, ayın sonunda da buna paralel olarak bir kesimin oruç tutarken diğerlerinin bayramlaşmaları kabul edilemez bir durumdur.

İhtilaflı konularda hâkimin hükmünün veya veliyyü'l emrin kararının bağlayıcı olduğu, ittifak edilen hususlardandır.

İslam beldesinde, yüksek mahkeme, fetva kurumu, Diyanet İşleri Başkanlığı vb. kurumların oruç tutulması veya tutulmaması şeklinde karar verdiklerinde başka bir ülkede verilen karar farklı olsa da o ülke Müslümanlarının itaat etmeleri ve bağlılıklarını göstermeleri gerekir. Bu, ma'ruf konusunda idarecilere itaat etme kapsamında sayılır. Çünkü buranın yetkilisi "her ülke için bir ru'yet vardır" görüşünü tercih etmiştir.

Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği tespit edilmiştir: "Orucunuz oruç tutuğunuz gün, bayramınız da artık oruç tutmadığınız gündür."[33] Hadisin bir başka rivayeti de şu

33 Tirmizî, bu hadisin hasen, garib olduğunu belirtmiştir. H. No: 697.

şekildedir: "(Ramazan) bayramınız iftar ettiğiniz gün, Kurban bayramınız da kurban kestiğiniz gündür."[34] Ebu Davud bu hadisi, "Topluluk, hilâlde yanıldığı zaman" başlığı altında nakletmiştir.

İmam Hattâbî hadisin manasının şu şekilde olduğunu belirtmiştir: İctihad neticesinde yapılan hataların sorumluluğu yoktur. İçtihat neticesinde, ayın otuzundan sonra görüleceği sonucuna ulaşan bir topluluk bu güne kadar oruç tutup bayram yaptıktan sonra, ayın yirmi dokuz gün olduğunu tespit ederlerse, oruçları da bayramları da geçerlidir. Onlara bir günah veya hata yüklenmez. Bu durum, vakfe gününde hata yaptıkları zaman da aynıdır. Bu duruma istinaden kestikleri kurbanları kabul edildiği gibi haccı tekrar iade etmeleri gerekmez. Bu Allah Teâlâ'dan bir hafifletme ve kullarını yönelik bir himayedir.

Dualarımızın sonu, âlemlerin Rabbi Allah'a hamd'dır.

34 Ebu Davud (2324) ve İbn Mace: Bayramınız bayram ettiğiniz gün, kurbanınız kurban kestiğiniz gündür, lafzıyla, Hammad'dan o da Eyyüb'den o da İbn Sirin'den ve o da Ebu Hüreyre tarikiyle rivayet etmiştir. Şeyh Şakir: "Bu isnad, şeyhaynın şartı üzerine gerçekten sahih bir isnaddır" demiştir.

HİLÂLİN GÖRÜLMESİNE DAİR ŞAHİTLİĞİN KABULÜ VE ŞAHİTLİĞİN KABULÜNÜ ENGELLEYEN FAKTÖRLER[1]

Bismillahirrahmanirrahim

Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)'a hamd, Efendimiz, Dostumuz, peygamberlerin sonuncusu ve önderi Hz. Muhammed (s.a.s.)'e ve onun âline ve arkadaşlarına da salât ve selâm olsun!

Şüphesiz Allah (c.c.), hilâlleri şer'î ayların başlangıçlarının bilinmesi için vakit ölçüleri kılmıştır. Zira O, şöyle buyurmaktadır: ***"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."***[2]

Ayrıca, "Din kolaydır" prensibinden hareketle, Resûlullah (s.a.s.), İslam ümmeti için ayın başlangıcını bilme hususunda âlimle cahilin eşit olduğu basit bir yöntem ortaya koymuştur. Bu yöntem onun (s.a.s.) şu sözünde ortaya konulmuştur. ***"Hilâli gördüğünüz zaman oruca başlayın ve yine hilâli gördüğünüzde oruç tutmayı bırakın."***[3] Bu yöntem, fiilî uygulamasında büyük zorluklar olmayan ve İslam ümmetinin asırlar boyu takip ettiği tabiî bir yöntemdir.

Ancak, hızlı ulaşım vasıtaları ve modern iletişim araçları sayesinde uzak beldeler arasındaki mesafelerin kısalması ve dünyanın tamamının herkesin görme ve işitme alanına girmesiyle problemler ortaya çıkmaya başladı. Dolayısıyla hilâlin tespit edilme-

1 Hazırlayan: el-Kâdî Muhammed Takîyy el-'Osmânî, Karaçî Dâru'l-'Ulûm Başkan Vekili, 16.6.2009. (Bu konu, Mekke-i Mükerreme (de bulunan) Rabıtâtü'l-Âlemi'l-İslâmî tarafından tertip edilen konferansta sunulmak üzere hazırlanmıştır.)
Tercüme: Dr. Yaşar Seracettin Baytar, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı (ss. 1-10)
Murat Peçe, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı. (ss. 11-29)

2 Bakara 2/189.

3 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyam, 2.

si ve görülmesi konusunda görüş ayrılıkları zuhur etti. Öyle ki; bu mesele çağımızın önemli problemlerinden biri oldu ve İslam beldeleri arasında kamerî takvimde bazen dört güne varan büyük farklar ortaya çıktı.

İhtilâf-ı metâli' (ayın doğuş yerlerinin ve vakitlerinin farklılığı) konusunda bakış açılarının farklılık arz ettiği; hesaplama, haber veya şahitliğin kabulünün şartları gözetilerek hareket edildiği durumlarda, çoğu zaman bir beldede aynı günde bir grup oruç tutarken başka bir grup ise tutmamaktadır. Şer'î açıdan hüküm verecek bir makamın da bulunmaması yüzünden söz konusu durum, Batı ülkelerinde yaşayan Müslüman topluluklar açısından daha da kötüdür. Bundan dolayı buralarda çoğu defa bir beldede aynı yıl içerisinde iki veya üç bayram yapılmakta ve bu yüzden de aileler bölünmekte, mescitler ve İslam merkezleri ayrışmaktadır. Yaşanan bu durumun, Müslümanların bütününü birleştirici, aralarındaki ayrışma ve bölünmeyi yasaklayıcı Kur'an ve Sünnet'in ahkâmıyla tamamen ters düştüğünde şüphe yoktur.

Râbıtâtü'l-Âlemi'l-İslâmî'nin el-Fıkhu'l-İslamî Enstitüsü, ilim adamları ve işin uzmanlarının bu konuyu tüm yönleriyle ele alması için geniş katılımlı bu konferansı düzenlemekle güzel/doğru bir iş yapmıştır. Bu sebeple Allah (c.c.), Enstitünün yönetim ve sekretaryasını, -mamur olan tüm diyarlarda yaşayan Müslümanların problemlerini çözecek tam bir başarı ile taçlandırmasını ve tevfikiyle desteklemesini Allah'tan niyaz ettiğim- bu güzel teşebbüslerinden dolayı hayırla mükâfatlandırsın.

Başarı Allah'tandır. Yardım istenecek O'dur ve itimat O'nadır.

Uzun yıllar, değişik beldelerde ru'yet-i hilâl konusundaki ihtilafların sebebini müşahede etmeye devam ettim. Sonunda; İslam ümmetinin iki hususta ittifak etmeleri durumunda bu problemin çözümünün zor olmayacağını gördüm. Birinci husus; ihtilâf-ı metâli' konusu, ikinci husus ise; şahitliğin kabul şartları ve astronomik hesapların ru'yete dair yapılan şahitliğin kabulünü etkileyip etkilemeyeceği hususudur.

Öncelikle, bu konferansta şahsıma tevdi edilen "Ru'yet-i Hilâl (Hilâl'in Görülmesine Dair Şahitliğin Kabulü ve Bunu Engelleyen Faktörler)" konusuyla söze başlamak istiyorum. Daha sonra da "ihtilâf-ı metâli'" konusuna değineceğim. Doğruya isabet ettirecek olan Allah (c.c.)'tır.

Fakihlerin birçoğu, ramazan ayına başlama, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı hilâllerinin görülmesinin tespitini ayrı ayrı değerlendirmişlerdir. Bu sebeple öncelikle ramazan hilâliyle söze başlamamız ve ardından diğer aylarla ilgili hilâllerden bahsetmemiz uygun olacaktır.

Ramazan Ayının Tespit Edilmesi

Fakihler ramazan ayının tespiti noktasında farklı görüşler serdetmişlerdir:

Birinci görüş: Ru'yet hususunda şer'î anlamda şahitliğe ihtiyaç yoktur, âdil bir kişinin haberi de yeterlidir. Bu Hanbelîlerin görüşüdür. Hanefîler de açık-bulutsuz hava dışındaki durumlarda bu görüştedirler. İbn Kudâme şöyle der: "Ahmed b. Hanbel'den gelen meşhur bir rivayette, onun ramazan hilâli konusunda âdil bir kişinin haberini kabul ettiği nakledilir. Bu (bir) kişinin sözü, oruca başlama hususunda insanları bağlar." Bu görüş, Ömer, Ali, İbn Ömer ve İbni Mübarek (r.a.)'in de görüşüdür.

"Haberi verenin kadın olması durumunda, mezhebin bu konudaki genel yaklaşımına kıyasla kadının sözü kabul edilir." Bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir. Çünkü (bir kadının hilâlin görüldüğüne dair verdiği) bu haber, dinî konuda verilmiş bir haberdir ki; kıble ve namaz vaktinin girişiyle ilgili haber ve rivayete benzer. Kadının sözünün kabul edilmemesi de muhtemeldir. Zira onun sözü ru'yeti hilâl konusunda şahitliktir ki; bu hususta kadının sözü kabul edilmez.

el-Lübâb, Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî'de, Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşünün beyan edildiği bölümde şöyle denilmektedir: "Eğer semada bulut, toz vb. bir engel varsa İmam, âdil bir kişinin şahitliğini kabul eder." Bu kişi, sevapları günahlarına üstün gelen ve gerçekte ahlâkî durumu gizli olan bir kişidir. Tecnîs[4] ve Bezzâziyye'de de böyledir.

Kemâl b. el-Humâm şöyle demektedir: Şemsü'l-Eimme el-Hulvânî de bu görüşü benimsemiştir. (Ru'yeti hilâl konusunda erkek olsun, kadın olsun, hür ya da köle olsun (fark etmez) ...) çünkü bu dinî bir konudur, dolayısıyla "Ahbâr"ın (Hadislerin) rivayetine benzer. Bu sebeple de "şehâdet" lafzıyla alakalı bir konu değildir. "Adâlet"in şart koşulması ise; fâsık bir kimsenin sözünün dinle ilgili konularda makbul olmamasındandır. Tahâvî'nin "âdil veya ğayrı âdil olsun" sözünün tevili ise: "(kişinin durumunun) mestur (gizli, kapalı) olması" şeklindedir.

İkinci görüş: Ramazan hilâlinin görüldüğüne dair âdil bir kişinin şahitliği kabul edilir. Ancak şahitlik şartlarının da bulunması gerekir. Dolayısıyla bu kişinin erkek, hür, baliğ olması ve "şahitlik ederim" sözüyle şahitlikte bulunması gerekir. Şafiî mezhebinde sahih olan bu görüştür.

eş-Şîrâzî, ***el-Mühezzeb*** isimli eserinde şöyle demektedir: "(İmam Şafiî, Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîd'inde şöyle demiştir: Şahitlik, âdil bir kişiden kabul edilir. Bu sahih

4 كتاب التجنيس والمزيد, Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî.

olandır… Çünkü bu konu, ibadeti gerekli kılmayla ilgili bir konudur. Dolayısıyla farz olan bir ibadet için ihtiyaten bir kişinin şahitliği de kabul edilir. Peki; şahitliğin tek kişiden kabul edildiğini kabul ettiğimizde, köle ve kadının şahitliği de kabul edilir mi? Bu hususta iki görüş vardır: Birinci görüş, kabul edilir, çünkü tek kişinin sözünün kabul edildiği -Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadisleri gibi- konuda kölenin de, kadının da sözü veya şahitliği kabul edilir. İkincisi ise; kabul edilmez, sahih olan da budur. Çünkü bu konuda takip edilecek yol, şahitlik konusunda takip edilmesi gereken yoldur. Zira "Aslın şahitliğinin mümkün olduğu durumda fer'in şahitliği kabul edilmez." ilkesi gereği, diğer şahitliklerde olduğu gibi bu konuda da köle ve kadının şahitliği kabul edilmez.

Üçüncü görüş: İki erkeğin haberi gereklidir. Bu, İmam Mâlik, Leys b. S'ad, Evzâî ve İshâk'ın görüşüdür. Nitekim İbn Kudâme de bunlardan aynı şekilde rivayet etmiştir. Derdîr, ***eş-Şerhu'l-Kebîr*** isimli eserinde şöyle der: "Ramazan ayı üç şeyden biriyle sabit olur; burada ki "sabit olur"; "dış âlemde tahakkuk eder" anlamındadır. Yoksa hâkimin huzurunda tescillenme anlamında değildir. Bunlar, şaban ayının otuz güne tamamlanmasıyla veya iki âdil kişinin hilâli görmesiyle …. Her kime iki âdil kişi hilâli gördüklerini haber verse veya o kişi onları başkasına haber verirken duysa o kişinin oruç tutması gerekir. Meşhur olan görüşe göre; âdil bir erkeğin veya âdil bir erkekle birlikte bir kadının ya da âdil bir erkekle birlikte iki kadının şahitliği sebebiyle bir kimsenin oruç tutması gerekmez."

Mâlikiler, iki şahidin gerekli olduğuna, Nesâî'nin, Abdurrahman b. Zeyd el-Hattâb'dan yaptığı şu rivayeti delil getirirler: O Şöyle dedi: Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb, şek gününde (Ramazan mı yoksa şaban mı diye şüphe edilen bir günde) halka hitap ederek şöyle dedi: "Beni dikkatlice dinleyin! Ben Resûlullah (s.a.s.)'in ashabıyla beraber oturup konuştum ve onlara sordum. Resûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu naklettiler: ***"Hilâli görünce oruca başlayın tekrar hilâli görünce orucu bırakın ve bu usule devam edin. Hava bulutlu olur da hilâli göremez iseniz ramazanı otuz güne tamamlayın. İki kişi hilâli gördüklerini söylerlerse, oruca başlayın ve orucu bırakın."***[5]

Ebû Dâvud ve Dârekutnî de Mekke Emîri Hâris b. el-Hâtib'den aynı şekilde şu hadisi rivayet etmiştir. "Resülullah (s.a.s.) bize hilâli gördüğümüzde veya hilâli görmediğimiz zaman iki âdil şahidin hilâli gördüklerine dair şahitlikleri ile ibadet etmemizi tavsiye etti."[6]

5 Nesâî, Sıyam, 8.
6 Ebû Dâvûd, Savm, 13.

Şevkâni bu hadisi ***Neylü'l-Evtâr*** isimli eserinde zikretmiş ve şöyle demiştir: "Ebû Dâvud ve Münzirî bu hadis hakkında susmuştur. Hüseyn b. el-Hâris el-Cedelî, (Ki, o da "sadûk"tur, musannifin zikrettiği gibi Dârekutnî de bu şahsı "tashih" etmiştir.) dışında hadisin ravileri "ricâlu's-sahîh"tir. (Sahih hadis ravileridir.) Ravilerden Hâris b. el-Hâtib hakkında iyi anlamda bahsedilmiştir."

Haber-i vâhid'i veya bir kişinin şahitliğini kabul eden Hanefî, Hanbelî ve Şafiîlerin delili, Ebû Dâvud, Nesâî ve Tirmizî'nin İkrime'den onun da İbn Abbâs'(r.a.)'tan rivayet ettiği şu hadistir: ***"Bir bedevî Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldi ve şöyle dedi: Ben hilâli gördüm. Hz. Peygamber (s.a.s.) de: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik eder misin? O da evet dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de şöyle dedi: Ey Bilâl! İnsanlara yarın oruç tutmalarını ilan et."***[7] Hadisin bu şekildeki lafzı Tirmizî'ye aittir.

Tirmizî, bu hadisi eserinde rivayet ettikten sonra şöyle der: "İbn Abbâs'ın hadisi ihtilaflıdır. Süfyân es-Sevrî ve başkaları Semmâk'tan o da İkrime'den o da Hz. Peygamber (s.a.s.)'den bu hadisi "Mürsel" olarak rivayet etmişlerdir. Semmâk'ın çoğu arkadaşı, Semmâk'tan o da İkrime'den o da Hz. Peygamber (s.a.s.)'den "Mürsel" hadis rivayetinde bulunmuşlardır." İlim erbabının çoğu bu hadisle amel etmişler ve şöyle hüküm vermişlerdir: Oruç konusunda bir erkeğin şahitliği kabul edilir. İbnü'l-Mübârek, Şafiî, Ahmed ve Ehl-i Kûfe de bu şekilde hüküm vermişlerdir. İshâk ise şu kanaattedir: "Ancak iki erkek şahidin şahitliğiyle oruç tutulur." Bunların delilleri ise Abdullah İbni Ömer (r.a.) hadisidir. O şöyle dedi: ***"İnsanlar hilâli gözetliyordu. Ben de Hz. Peygamber (s.a.s.)'e hilâli gördüğümü haber verdim. Bunun üzerine o oruç tuttu ve insanlara da oruç tutmalarını emretti."***[8]Allâme Aliyyü'l-Kârî bu hadisle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Bu hadisi Ebû Dâvud ve Dârimî rivayet etmiştir. Meyrek, ***Tashîh*** isimli eserden naklen şöyle der: Bu hadisi Hâkîm de rivayet etmiştir. Bu hadisin Müslim'in şartına uyduğunu da söylemiştir. Ayrıca Beyhakî de rivayet etmiştir. İbni Hibbân ise bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Nevevî de bu hadisin senedinin Müslim'in şartlarına uyduğunu söylemiştir."

Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Hattâb hadisi ile Hâris b. Hâtib hadisine gelince: Bu iki hadisi Malikîler delil getirmektedirler. İbni Kudâme, bu iki rivayetle ilgili olarak şöyle der: "Onların delili olan rivayetin ancak "mefhumu" delil olur. Bizim delil aldığımız rivayet ise daha meşhurdur ve "mantuku" delildir. Dolayısıyla bizim delilimizin takdimi gerekir."

7 Tirmîzî, Savm, 7.
8 Ebû Dâvûd, Savm, 14.

Haber Verenin veya Şahidin Adaleti

Şâfiîler, Hanbelîler ve Mâlikîler haber veren kişide veya şahitte adaleti şart koşarlar. Bu sebeple durumu bilinmeyen kimsenin haberi kabul edilmez. Bühuti şöyle der: "Bu konuda "mestur" ve "mümeyyiz"in sözü kabul edilmez. Çünkü bunların sözüne güvenilmez."

İmam Ebû Hanîfe'den "mestur"un haberi ile ilgili iki rivayet vardır. Birincisi: Caiz olduğu şeklindedir. Tahâvî de bu görüşü tercih etmiştir. İkincisi ise: "Mestur'un haberi kabul edilmez." Bu görüş Zâhiru'r-rivâye'dir. İbn Nüceym şöyle der: "Hepsinde adalet şarttır. Çünkü hilâl ve hadislerin rivayeti gibi dinî konularda sayıları iki veya daha fazla olsa bile âdil kişilerden haber alınması mümkün olan konularda fasıkların sözüne itibar edilmez." ***el-Velvâliciyye***'de de böyledir.

Ancak hediye ve vekâletin dışında suyun temizliği veya necaseti ya da yiyeceğin helalliği veya haramlığından haber vermek gibi fasığın vereceği haberle de araştırılması mümkün olan, âdil kimselerden haberin alınması kolay olmayan konular bunun dışındadır. Muamelattan, zaruret sebebiyle araştırmaya gerek olmaksızın haberi kabul edilen, ilzâmı (ispat) söz konusu olmayan konularda bundan başka da bir delil yoksa mutlaka kabulü gerekir.

Meçhûlu'l-hâl'in durumu hakkında ki; o "Mestûr"dur (durumu kapalıdır.): Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayette bu kişinin haberi veya şahitliği kabul edilir, Zâhiru'r-rivâye'ye göre ise kabul edilmez. Çünkü Zâhiru'r-rivâye'ye göre "âdil" ile "adaleti sabit olan kişi" kastedilir. Bir kişinin sözünün kabul edildiğine hükmedilmesi, adaletinin sabit olduğuna delalet eder ki; "mestur" hakkında bu mümkün değildir. Tahâvî'nin, "adaletin şart olmadığı"nı zikretmesi, iki rivayetten biri olan mestûr'un kabulüyle ilgilidir. Bezzâzî de "***Fetâvâ***"sında mestur'un kabulüyle ilgili görüşünü tashih etmiştir. Bu da anlaşılacağı üzere Zâhiru'r-rivâye'ye muhaliftir. Fasıklığı aşikâr olan mestur'un sözünü zaten kimse değerlendirmeye almamıştır."

"Adalet", aslında İbn Nüceym'in tarifini yaptığı şekildedir. "Adaletin hakikati şudur: Kişiyi takva ve erdemli olma bağlılığına sevk eden bir melekedir. Bunun en alt sınırı, büyük günahları işlemeyi ve küçük günahlarda ısrar etmeyi terk etmek, erdemli olmayı zedeleyecek davranışlardan uzak durmaktır. Tabiatıyla bu kişinin Müslüman, akıllı ve baliğ olması da gerekir. Hür olma, üstün görüşlü olma, iftira haddine uğramamış olma, başkaldırma ve düşmanlık olmaması gibi vasıflar şahitliğe hastır."

Müteahhirun fakihleri, insanların durumlarındaki değişime ve dinî hassasiyetteki zayıflamaya bakarak bu şartlarda toleranslı davranmışlardır. Onlar, adalette istenen

düzeyin şart koşulmasının insanların haklarının zayi olmasına götüreceğini gördüklerinden, haber verenin veya şâhidin zann-ı galibe (üstün gelen kanaat) göre doğru sözlü bir kimse olmasıyla yetinmişlerdir.

Tarablusî şöyle der: "Karâfî, siyâset bölümünde şöyle demektedir; bazı âlimler şöyle bir kural belirlemişlerdir: "Bir yerde âdil olmayanların dışında başka kimseyi bulamadığımızda onlar içinde ameli en düzgün ve ahlaksızlığı en az olan kişilerle şahitlikte amel ederiz." Hâkimler ve diğerleri (söz sahibi kimseler) de maslahatların zarar görmemesi için bu kurala bağlı kalmışlardır. Ben bu yaklaşım tarzına muhalefet edecek birinin bulunacağını sanmıyorum. Zira sorumluluk imkân ölçüsündedir. Bu ilkelerin tamamı da malların ve hakların zayi olmaması zaruretine binaen ortaya çıkmıştır.

Bazıları da şöyle der: Az bir kesimin dışında insanların çoğu fasık kimseler ise, bunların birbirleri hakkındaki şahitlikleri kabul edilir. Fasıkların derecelerine göre (daha az fıskı olanın) şahitliğiyle hükmedilir. Fakihlerin birçoğu her ne kadar bu duruma sözde karşı çıksa da, uygulamada var olan ve doğru olan da budur. Aynı şekilde; bu fakihler yine sözde reddetseler de, uygulamada fâsık bir kimsenin velâyeti sahih, hükümleri de geçerlidir. Yine; fasık birinin nikâhta veli olması ve malda vasî olması uygulamada doğru kabul edilir. Bu Karâfî'nin naklettiğini teyit etmektedir. Fasığın, doğruluğu hususunda zann-ı gâlib varsa şahitliği kabul edilir ve şahitliğine göre hüküm verilir. Allah (c.c.), fâsık bir kimsenin haberini reddetmeyi emretmemiştir. Dolayısıyla mutlak olarak bu kimsenin haberini reddetmek, caiz değildir. Aksine doğruluğu ve yalanı ortaya çıkıncaya kadar araştırılır ve ortaya çıkan neticeye göre amel edilir.

Fâsığın şahitliğinin kabul edilmeyişi iki açıdan kaynaklanmaktadır: **Birincisi:** Bu kimselere güvenin olmamasıdır. Bu kanaate sevk eden şey ise; bu kimselerin dinle alakalarının az olması ve onları kasten yalan söyleme hususunda engelleyecek Allah (c.c.) korkusunun kalplerinde eksik olmasıdır. **İkincisi** ise; bu kimselerin fısklarını açıktan işlemeleri sebebiyle terk edilmeleri ve yalnız bırakılmalarıdır (dışlanmalarıdır). Dolayısıyla bu kimselerin şahitliklerinin kabul edilmesi, şer'î açıdan matlup olan bu amacı ortadan kaldırır. Böyle bir kişinin sözünde doğruluğu ve hatta insanların en doğrusu olduğu bilinir, fıskının sebebi de yalan dışında başka bir günah olursa bu kimsenin şahitliğinin reddedilmesinin haklı bir yönü yoktur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye giderken müşrik birini ücret karşılığında rehber olarak tutmuştu. Bu kişinin sözüne güvenilmesi sebebiyle o, (s.a.s.) da ona güvendi, devesini onun yönlendirdiği tarafa sürdü ve rehberliğini kabul etti.

Malikî imamlarından Esbağ b. el-Ferec şöyle der: "Fasık biri, hâkimin huzurunda şahitlikte bulunduğu zaman, hâkimin hüküm vermeden geri durması gerekir. Bu gö-

rüşüne Allah (c.c.)'ın şu beyanıyla delil getirir: ***"Ey İman edenler! Size fasık biri bir haber getirdiğinde iyice araştırın … "***[9]

İbn Kayyım el-Cevziyye el-Hanbelî şöyle der: "Bu meselenin sırrı şudur ki; şahitliğin kabulü veya reddi, doğruluk hususundaki zann-ı gâlibin bulunup bulunmamasına bağlıdır. Kesin olan doğru şudur ki; adalet de kısımlara ayrılır. Bir kişi bir konuda âdil iken başka bir konuda fasık olabilir. Hâkim şahitlikte bulunduğu konuda âdil olduğunu anlarsa şahitliği kabul edilir. Bu kişinin başka konularda fasık olması da zarar vermez. Bu konunun aslı el-Muhît ve Gunye isimli eserlerde geçen şu kurala dayanmaktadır: "Toplumda saygınlığı olan biri gizlice içki içse, hâkimin görevi bu şahsın şahitliğini kabul etmektir."

Fıtır (Ramazan Bayramı) Hilâlinin Tespiti

Fıtır (Ramazan Bayramı) hilâlinin tespit edilmesi konusunda; İbn-i Kudâme'nin Ebû Sevr'den naklettiği "tek kişinin sözünün kabulünün cevazına" dair şaz bir görüş dışında âlimler, en az iki kişinin şahitliğinin veya haber vermesinin şart olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak, bu konuda kadının şahitliğinin kabul edilip edilemeyeceğinde ihtilaf etmişlerdir. Hanefîler: İki kadının bir erkekle beraber şahitliklerinin diğer şahitlikle ilgili konularda olduğu gibi kabul edileceğini söylemişlerdir. Şafiîler, Mâlikîler ve Hanbelîler ise; bu konunun erkeklere has olması gerekçesiyle kadınların şahitliklerini kabul etmezler. Buhûtî şöyle der: "Şevvâl ayı ve diğer aylar gibi kalan aylarda iki âdil erkeğin dışındakilerin şahitlikleri kabul edilmez. Çünkü bu genellikle erkeklerin muttali olabilecekleri türden bir konudur. Bu konu, mal veya kendisiyle mal edinmenin amaçlandığı bir konu değildir ki kısasa benzesin. Kadınların şahitliğinin kabulü, sadece "ibadetlerde ihtiyat esastır" prensibinden dolayı terk edilmiştir." Bu görüşün benzeri, ed-Derdîr'in ***eş-Şerhu'l-Kebîr***'inde ve İsferâyînî'nin ***el-Mühezzeb***'inde de geçmektedir.

Açık/Bulutsuz Havada Hilâlin Tespiti

Mâlikîler, Şafiîler, Hanbelîler, hilâlin ispatı noktasında açık hava ile kapalı havada bir ayrıma gitmezler. Onlara göre bulutlu veya kapalı havada yeterli olan, açık havada da yeterlidir ve bu hususta haberin toplumda yayılmış olması (istifada) da şart değildir. Hanefîlere göre ise; gökyüzünün açık olması, kapalılığını gerektiren bir illet bulunmaması halinde haberin toplumda yayılmış olmasını (istifada) şart koşarlar. Merğînânî, ***el-Hidâye***'de şöyle der: "Gökyüzünde bir kapalılık bulunmadığında, kesin bilgi elde edilecek şekilde büyük bir topluluk tarafından hilâl görülmedikçe şahitlik kabul edil-

9 Hucûrat, 49/6.

mez. Zira açık havada hilâli görme hususunda kişinin tek kalması, yanılma izlenimi vereceğinden büyük bir topluluk bunu doğrulayıncaya kadar beklenir. Ancak, gökyüzünde kapalılığı gerektiren bir illet olması halinde bunun aksine hüküm verilir. Çünkü bazen bulutlar ayın olduğu tarafta yayılır, diğer tarafta olanlar ise hilâli görebilirler."

İbn Hümâm bu başlık altında şunları dile getirmektedir:

"Görmeyi engelleyen bir durumun olmadığı, görmenin sağlıklı ve kaliteli olduğu bir durum düşünülse dâhi, kendisi gibi hilâli gözetleme arzusuyla yüzünü gökyüzüne çevirmiş büyük bir topluluk içinden ayrılıp tek kalmanın yanılmadan ibaret olduğu aşikârdır. Nitekim aynı mecliste kendisi gibi işitenlerden farklı olarak rivayete fazlalık katmak suretiyle nakilde bulunan kişi sika (güvenilir) bile olsa, görmede olduğu gibi duyuş kalitesinde de farklılıklar olması sebebiyle, böyle bir kişinin teferrüdü de kabul edilmez. Şu kadar var ki; haberi dinleyenlerin hilâli gözetleyenlerle, çokluk bakımından mukayesesi bile yapılamaz. Haberi nakledenin yaptığı ziyade, (aynı haberin konuşulduğu) meclis sayısının fazla olduğunun bilindiği veya meclisin tek mi yoksa çok mu olduğunun bilinmediği durumlarda makbuldür."

Allâme Tehânevî, bu hususta Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sözünü delil getirmektedir: ***"Ramazan, oruca başladığınız gündür; bayram da, orucu bitirdiğiniz gündür; Kurban Bayramı da, kurban kestiğiniz gündür."***[10] Tirmizî bu hadisi rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Bu hadis "ğarib-hasen"dir. Bazı ilim ehli bu hadisi şu şekilde açıklamıştır: "Hadiste geçen oruç ve bayramın anlamı; bunların, toplulukla ve insanların büyük kısmıyla birlikte yapılmasıdır."

Şeyh Tehânevî, şöyle der: "Bu hadisin anlattığı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.), "oruç tuttuğunuz", "bayram yaptığınız" ve "kurban kestiğiniz" ifadesinde; orucu, ramazan ve kurban bayramlarını topluluğa izafe etmiştir." Dolayısıyla; aslında, bu tür konularla ilgili hükümlerde sayısı çok olan bir topluluğun veya bir beldede bulunan bütün Müslümanların olması gerekir. Gökyüzünün bulutlu olması gibi bir engelin var olması durumunda ise şer'an sabit olan başka bir hüküm vardır."

Hanefîler, çok sayıda olması gereken topluluğun miktarını belirlemede farklı görüşler beyan etmişlerdir: İbn Nüceym şöyle der: "Cem'-i kesîr'in sayısı Zâhiru'r-rivâye'de belirtilmemiştir. Ancak İmam Ebû Yusuf'dan gelen bir rivayette o, bunun sayısını elli erkek olarak takdir etmiştir." Halef b. Eyyûb'dan gelen bir rivayette; bu sayının Belh şehrinde beş yüz kişi olması azdır. Yine; bu kalabalık için her bir topluluğun mescidinden bir veya iki kişi olmalıdır şeklinde bir görüş de rivayet edilmiştir.

---

10 Tirmîzî, Savm, 11.

İmam Muhammed'den gelen bir rivayette; azlık ve çokluğun miktarı ile ilgili kanaat belirtme yetkisi devlet başkanına bırakılmıştır. Bedâi'de de böyledir. ***Fethu'l-Kadîr***'de ise şöyle geçmektedir: "Bu konuda doğru olan, İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf'tan, "asıl itibar edilmesi gereken husus, haberin tevâtürü ve tüm taraflardan gelmiş olmasıdır" şeklinde yapılan rivayettir."

Hanefîlerin, konuyla ilgili fetvada tercih ettikleri görüş, bunun için belli bir sayının olmadığı şeklindedir. Asıl itibar edilmesi gereken; çeşitli bölgelerden yalan üzere birleşmelerinin mümkün olamayacağına inanılacak ölçüde kalabalık bir topluluğun olmasıdır.

Mâlikîler ve diğerleri, açık havada her ne kadar çok sayıda bir topluluğu şart koşmasalar da şöyle derler: "Şafiîlere ve Hanbelîlere göre bir kişinin veya Malikîlere göre iki kişinin sözüyle ramazan ayının başladığı sabit olduktan sonra ay otuza tamamlansa ve ramazan hilâlini gördüklerine dair şahitlik edenler dışında herhangi bir kimse, açık havaya rağmen hilâli göremese insanların bayram yapmaları caiz olmaz."

ed-Derdîr şöyle der: "İki kişinin ru'yetiyle ramazan ayı sabit olsa ve başkasına hilâl gözükmese ve bu iki kişinin hilâli gördüğü günden itibaren otuz gün geçse, hava da bulutsuz-açık olsa, bu iki kişi hilâli gördüklerine dair şahitliklerinde tekzîb edilirler. Bu iki kişinin hava açık olduğu halde otuz gün sonra yapacakları şahitlik, kendi şahitliklerini ön plana çıkarmaya özen gösterme sayılacağından dolayı yok hükmünde kabul edilir."

Özetle: Hanefîlerce meşhur ve uygulamada esas alınan görüşe göre, açık hava olması durumunda çok sayıda insandan oluşan bir topluluk gerekir. Ancak bu konuyla alakalı Hasan b. Ziyâd Ebû Hanîfe'den şöyle farklı bir görüş nakletmektedir: Ebû Hanîfe, hava açık olsun veya olmasın iki erkeğin ya da bir erkek ve iki kadının şahitliğini kabul etmektedir. Günümüzde Hanefî fakihlerden pek çoğu da bu rivayeti tercihe meyletmiştir.

el-Lübâb isimli eserin müellifi şöyle der: Hasan b. Ziyâd, Ebû Hanîfe'den şöyle rivayet etmektedir: Havada görmeyi engelleyecek bir illet olmasa bile iki erkeğin ya da bir erkek ve iki kadının şahitliği bu hususta kabul edilir. Bahr isimli eserde (müellif) şöyle der: Bu rivayeti tercih edeni görmedim. (Ancak), günümüzde bu görüşle amel etmek gerekir, çünkü insanların, hilâlleri gözetleme işinde tembellik etmelerinden dolayı teferrüd (topluluğa rağmen iki kişinin şahid) olmasında hata durumu net değildir.

İbn Nüceym şöyle der: Hasan b. Ziyâd Ebû Hanîfe (r.a.)'den şöyle rivayet etmektedir: O (Ebû Hanîfe), havada bir illet olsun veya olmasın, iki erkeğin ya da bir erkek ve iki kadının şahitliğini kabul etmektedir. Nitekim Bedâi' de ondan ramazan hilâli

ile ilgili de aynı şey rivayet edilmiştir. Ben Meşâyih'tan bu görüşü tercih edeni görmedim. Hâlbuki zamanımızda bu görüşle amel edilmesi gerekir. Çünkü insanlar hilâlleri gözetleme işinde gevşeklik göstermektedirler. Böylelikle (ru'yet konusunda iddiada bulunan) kişinin yöneldiği tarafa diğer insanlar da yönelmiş olmalarına rağmen bu kişi onların görmediğini, gördüğünü idda etmek suretiyle (bu insanların) sözlerini boşa çıkartmış olur. Dolayısıyla da teferrüdün, yanılma (hata) olması kaçınılamaz.

İbn Nüceym yine şöyle demektedir: ***Fetâvâ-i Zahîriyye***'de şöyle geçmektedir: "Zâhiru'r-rivâye'de şöyle denilmektedir; hava açık olduğunda tek kişinin şahitliği kabul edilmez aksine birkaç insan gerekir, ancak bunların sayısını belirlemede fakihler ihtilaf etmişlerdir."... Görüldüğü kadarıyla; Zâhiru'r-rivâye'de çok büyük bir topluluk şart koşulmamaktadır. Burada sadece birkaç insan şart koşulmaktadır. "Birkaç insan" ifadesini iki kişi için kullanmak da doğrudur. Böylelikle bu bizim de az önce seçtiğimiz Hasan b. Ziyâd'ın rivayetinin tercih edilmesini gerekli kılar. Bunun doğruluğuna ***Fetâvâ-i Velvâliciyye***'de geçen şu ifade de işaret etmektedir: "Hava açık olduğunda tek kişinin şahitliği kabul edilmez. Ancak Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayete göre bu kabul edilir. Çünkü bu şahitlikte, kabulü gerekli kılan hususlarla -ki; bunlar adalet, Müslüman olmaktır- reddi gerekli kılan husus -ki; bu da aşikâre ve net olana muhalefet edilmesidir- bir araya gelmiştir. Dolayısıyla kabulü gerekli kılan taraf ihtiyaten tercih edilir. Zira kişinin şaban ayından bir gün daha oruç tutması, ramazan ayının başından bir gün oruç tutmamasından daha hayırlıdır. Zâhiru'r-rivâye'nin temel prensibi ise: Bir konuda kabul ve reddi gerekli kılan durumlar bir araya geldiğinde, red tarafı tercih edilir. Çünkü ramazanda hastalık ve yolculuk gibi bir özür sebebiyle oruç tutmamak her durumda caizdir. Ancak ramazandan önce ramazan orucu tutmak hiçbir özürle caiz değildir. Dolayısıyla neticede, özür sebebiyle caiz olanı tercih etmek evlâdır. Bu durumda tek kişinin şahitliği kabul edilmeyip sayının fazla olmasına ihtiyaç duyulduğunda Ebû Hanîfe'den gelen rivayete göre: İki erkeğin veya bir erkek ve iki kadının şahitliği kabul edilir. Ebû Yusuf'dan gelen rivayete göre ise; çok sayıda insandan oluşan bir topluluk olmadıkça şahitlik kabul edilmez."

İbn Abidin şöyle demektedir: "***el-Bahr*** müellifinin bir şehir adına bile olsa iki şahidin yeterliliğine dair yaptığı seçimi tercih etmek gerekir. ***en-Nehr*** isimli eserin müellifi ve onun kardeşi Şeyh Ömer de bu görüşü desteklemiştir. Aynı şekilde öğrencisi Timurtâşî, ***el-Minah*** isimli eserde, İbn Hamza en-Nakîb, ***Nehcu'n-Necât*** isimli eserde, Şeyh Alâuddîn, ***ed-Dürrü'l-Muhtâr***'da ve Şeyh İsmâîl en-Nâblusî, ***el-İhkâm Şerhu Düreri'l-Hükkâm*** isimli eserinde bu görüşü benimsemişlerdir. İbn Abidin şöyle der: Bu görüş güzeldir. Ru'yeti hilâl'de çok büyük bir topluluğun bulunmasının gerekliliğini, "Hilâli araştırmada yapılan çaba ve gayretler ısrarlı bir şekilde devam etmektedir.

Dolayısıyla bu; ru'yette çok sayıda topluluğa rağmen teferrüd eden bir, iki veya daha çok kişinin hata ettiğini gösterir." şeklinde gerekçelendirmek, zamanımızda çok net değildir. Nitekim "*Bahr*" isimli eserin müellifi bile kendi zamanındaki insanların hilâli gözetleme konusunda tembellik gösterdiklerini anlatmaktadır. Bizim zamanımız ise bu konuda daha evlâdır. Çünkü hilâli çok az kimse araştırmaktadır. Bu araştıranlardan da hilâli gören veya şahitlik edenler, verdikleri bu haberle (yeme içme vb.) arzularına engel olacağından dolayı bazı densiz kimselerin eleştiri oklarına hedef olmaktadırlar."

Bu da; insanların hilâli gözetleme hususunda tembellik ettikleri zamanla ilgili Cumhur'un mezhebinde olduğu gibi, Hanefîlerin müteahhir fakihlerinin de, havanın açık olduğu zamanlarda çok büyük topluluğun şart koşulmaması gerektiği kanaatine meylettiklerini göstermektedir.

Haberin Yaygın Olması (Müstefîd Haber)

Mâlikîler ve Hanefîler, haberin yaygın olmasını, hava ister açık olsun, isterse kapalı olsun ramazanda ve diğer aylarda hilâlin görüldüğünün sübutuna delil sayarlar. Bu konuda adaleti, hürriyeti ve erkek olmayı da şart koşmazlar. ed-Derdîr şöyle der: "(Hilâlin görülmesi) normalde yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluktan her birinin hilâli gördüğüne dair yaygın bir şekilde haber vermesiyle sabit olur. Ve bunların tek tek, erkek, hür veya âdil olmaları da şart koşulmaz."

ed-Derdîr'in beyanı, daha önce değindiğimiz, Hanefîlerin "el-cem'u'l-kesîr", (çok sayıda kişiden oluşan topluluk) diye ifade ettikleri "istifâda" (haberin yaygın olması durumu) kavramını açıklamaktadır. Bazı fakihler ise bu "istifâda"yı, üç kişiden fazla olan topluluk olarak açıklamışlardır. Bu da usulcülerin yorumudur.

Fakat el-Hattab, hilâlin ispatı meselesinde bu görüşte olanlara aşağıdaki şekilde cevap vermiştir: "Hilâlin "istifâda" yoluyla ispatı, şahitlik yoluyla değil de yaygın haber yoluyla sabit olma türündendi. Sonra Übeyy şöyle der: İbn Abdilhakem, "istifâda"yı; aralarında köle veya kadın bulunsa bile yalan üzere birleşmeleri normalde mümkün olmayan bir topluluğun verdiği haber olarak açıklamıştır. Bu açıklama aslında "mütevatir" haberin tanımıdır. Usulcüler ise "istifâda"yı; haberi nakledenlerinin sayısı üçten fazla olan şeklinde açıklamaktadırlar. Bu şekliyle bu son açıklama öncekinden daha kapsamlıdır. Ben de derim ki; Übeyy'in, "istifâda"nın tefsiriyle ilgili olarak usulcülerden naklen yaptığı açıklamayı İbnu'l-Hâcib, şu şekilde teyit etmiştir: "Müstefid (yaygın haber)": Nakledenlerinin sayısı üçten fazla olan haberdir. Şafiîlerden İbnu's-Sübkî şöyle der: Bunun en az sayısı iki kişidir, üç olduğu da söylenmiştir. İbn Abdilhakem'in sözlerinden, İbn Abdi's-Selâm ve Musannıf'tan daha önce nakledilen görüşlerden şu

anlaşılmıştır: Bunların "istifâda"dan kastettikleri, usulcülerin söylediklerinin tersinedir. Ayrıca haber verenlerin sayısı her ne kadar "tevâtür" derecesine ulaşmasa da, verdikleri haber ile kesin bilgi veya kesin bilgiye yakın zannın hâsıl olması gerekir." Bunu düşün!

*Kuveyt Fıkıh Ansiklopedisi'*nde de geçtiği gibi; Şâfiîler ve Hanbelîler, hilâlin ispatında "istifâda" şartına karşı çıkmamışlar, "İstifâda"yı hilâlin ispatında bir araç olarak kabul etmişlerdir. Çünkü onlar, ramazanın gelişini haber-i vâhid ile bayramın gelişini de iki erkeğin haberiyle zaten ispat etmekteler. Dolayısıyla bunların "istifâda" ile sübutu evleviyyetledir.

Yine bu fakihler, "istifâda"yı ve "tesâmu"u (yaygın duyumu), birçok konuda ispat aracı olarak kabul ederler. Mesela; Şafiîler, "istifâda"yı, "emlâk-ı mürsele"de (kayıtsız mülklerde), kâdı'nın velâyetinde, zekâta müstehak olma durumunda, rada'da (süt emme konusunda) ispat aracı olarak kabul ederler. Ayrıca cerh ve ta'dîl' de, i'sâr'da (ekonomik olarak zor durumda olmada), rüşd'de (erişkin olma durumunda) ve "bu kişi falancanın vârisidir veya falancanın bundan başka vârisi yoktur" gibi konularda da kabul ederler.

Hanbelîler ise "istifâda"yı, nesep'te, ölümde, mülk-i mutlak'ta (kayıtsız mülkte), nikâhta (hem başlangıç hem de devam açısından), talakta, hul'da, vakfın şartlarında ve kullanım alanlarında, köle âzâdında, velâ ve velâyette ve azil gibi konularda ispat aracı olarak kabul ederler.

Sonuç olarak: "istifâda"da, adâlet, erkeklik ve hürriyet şart koşulmamaktadır. Fakihler, "istifâda"yı bayramın ispatında şart koşmaktadırlar. Nitekim tevatür, iki kişinin şahitliğinden son derece daha güçlü bir delildir. Anlaşılacağı üzere; fakihler, tek kişinin şahitliğinde şart koşulan hususları istifâda da aramamaktadırlar. Allah (c.c.) en doğrusunu bilir.

Şahitliğin Kabulünü Engelleyen Unsurlar

Ru'yeti hilâl konusunda şahitliğin kabulünü engelleyen unsurlar, fakihlerin diğer şahitliklerde zikrettikleri engelleyici unsurlarla aynıdır. Fakihlerin bu konuda zikrettiklerinin büyük bir kısmı "şâhidin adaleti" ile ilgili hususlardır. Daha önce "adalet"in tanımı ve müteahhirun fakihlerin konuyla ilgili görüşleri geçmişti.

Şahitliği engelleyen faktörlerden biri; duyu organlarının yapılan şahitliği yalanlamasıdır. Bu zaten açık bir şeydir. İbn Abidin şöyle demektedir: "Duyu organlarının yalanladığı şahitlik kabul edilmez. Nitekim hayrî vakıfta da olduğu gibi."

Sübkî şöyle der: "Mesela; kişi kendisine bir günlük mesafede bulunan bir kişiyi gördüğünü ve bir hakkı ikrar ettiğine dair onu işittiğini haber verir ve bu hususta da onun aleyhinde şahitlikte bulunursa, bu şahsın haberi ve şahitliği kabul edilmeyeceği gibi, ayrıca bu şahitliğe herhangi bir hüküm de terettüp ettirmeyiz. Bu kişinin söylediği her ne kadar aklen mümkün olsa da âdeten imkânsızdır."

Bir kişinin batı tarafının dışında hilâli gördüğüne şahitlik etmesi veya az gören birinin hilâli gördüğüne dair şahitlikte tek kalması duyu organlarının yalanlamış olduğu şeylerdendir. Bu, hâkimin kararına bırakılan durumlardandır.

Sübkî şöyle der: "Âdeten ve aklen imkânsız olan şeylerle ikrar ve şehadet kabul edilmez. Hâkim, bu durumlara karşı son derece dikkatli olarak, iki şahidin şahitlik ettikleri şeyin mümkün olup olmayacağını, mümkünse imkân derecesini, şahitlerin durumu görüp görmediklerini, durumun kendilerine karışık gelip gelmediğini iyice araştırmadan şahitliklerini kabul etmede acele etmemesi gerekir."

Astronomik Hesaplama ve Şahitlik

Bu konuda önemli olan, "hesaplama açısından hilâlin görülmesinin imkânsızlığı şahitliğe engel olan şeylerden kabul edilir mi edilmez mi?" meselesidir. Yani Astronomi bilginleri, hilâlin henüz doğmadığı veya doğduğu fakat doğuşunun üzerinden gözle görünecek bir vaktin geçmediği hususunda ittifak etseler, sonra da şartlarına uygun kâmil manada bir haber veya şahitlik vaki olsa, fakihler bu şahitliğe itibar edilip edilmeyeceği noktasında ihtilaf etmişlerdir. Fıkıh kitaplarının genelinde şu zikredilmiştir: Hilâlin görünmesi hususunda asıl olan, astrologların ve gökbilimcilerin sözü değil hilâlin bizzat gözle görülmesidir.

Hesaplama ile Hilâlin Tespit Edilmesi

Mezhepler genel anlamda hesaplama yöntemiyle helâlin tespit edilmesine itimat edilmeyeceğini bilakis bu yönteme itimat etmenin caiz olmadığını belirtmişlerdir. Bunun sebebi şu hadistir: ***"Hilâli gördüğünüzde oruç tutun, yine onu gördüğünüzde iftar edin*** (bayram edin)***. Eğer hilâl size görünmezse onu takdir ediniz*** (ayı otuz güne tamamlayın)***."***[11]

Bazı âlimler, hesaplamaya itibar edilmemesini, hesaplamanın sezgi ve tahminden ibaret olmasına bağlamışlardır.

---

11 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyam, 2.

Zürkânî, Nevevî'den şunu nakleder: Hilâlin görülmesi, astrologların hesaplaması üzerine bina edilmez. Çünkü bu hesaplama sezgi ve tahminden ibarettir. Ancak kıblenin ve namaz vakitlerinin bilinmesinde itibar edilir.

Aynı şekilde İbn Hacer, İbn Bezîze'den şunu aktarır: Hesaplamaya itibar edilmesi batıl bir yoldur. Çünkü şeriat, astrolojiye itibar edilmesini yasaklamıştır. Zira astroloji sezgi ve tahminden ibarettir. Ne kesin bilgi ne de zann-ı gâlip ifade eder.

İbn Teymiye şöyle der: Allah (c.c.), hilâlin doğuşunu tespit etmek adına her zaman için geçerli olan ve belli kurallar altına alınabilen bir hesaplama yöntemi koymamıştır. Bilakis hesaplamanın daimi bir metot olması imkânsızdır. Ancak gözle görme daimi bir metottur. Bazıları (hilâli tespit etmede) öncekiler gibi birtakım yollar edinmişlerdir. Onlardan bir kısmı, hilâlin seyrini tam manasıyla tespit edememişler, hesaplama uzmanlarının sürekli bir yöntem olmadığı, takribi bir yöntem olduğu hususunda ittifak ettikleri ta'dil (oran) yöntemini kullanmışlardır.

Astronomi bilginleri, "hesaplama ile hilâlin görülmesinin veya görülmemesinin kesinliğinin mümkün olmadığını" bu asırda itiraf etmişlerdir.[12]

Meşhur Astronomi âlimi Ebu Reyhan el-Birûnî şöyle der: "Astronomi âlimleri, son zamanlarda hilâlin görülmesi için konulan ölçülerin yetersiz olduğu, ancak tecrübe ile buna vakıf olunacağı noktasında ittifak etmişlerdir. Birtakım manzaralar için geometrik durumlar vardır ki, bu durumlardan ötürü büyüklük küçüklük hususunda gözle görülmeleri farklılık arz eder. Bu durumda insaflı düşünen kişi hilâlin görülmesi veya görülmemesi noktasında kesin hüküm vermeye güç yetiremez."

Bu gerekçeler ışığında; eğer bugün rasat (gözlem) aletlerine bağlı olarak hesap yapılmış (ki, bu aletler geçmişte tam donanımlı değildi) ve bu hesaplama kesin bilgi veya zann-ı galip ifade ediyorsa buna itimat edilmesi caizdir. Bununla birlikte (özellikle de günümüzde) âlimlerin çoğu, astronomik hesaplara itibar edilmeyeceği hükmünü bunların sezgi ve tahminden ibaret olduğu savıyla gerekçelendirmemişlerdir. Onlar astronomik hesapların kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmekle birlikte buna gerekçe olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, oruca başlamayı veya orucu sonlandırmayı, hilâlin güneşin ışınları arasından çıkışına değil, fiilî olarak hilâlin görünmesine bağladığını öne

12 Astronomların bu ifadelerinden maksatları hilâlin görülebilecek şekilde güneşin ışıklarından uzaklaşması ve görülebilme imkanına ulaşması değildir. Zira hilâlin görülebilmesi için söz konusu uzaklığın yanında atmosferik şartlar da etkilidir. Hilâlin her hangi bir yerde astronomik hesaplarla görülebileceği tespiti önceden yapılabilir ancak fiili olarak görülebilmesi için hava kirliliği, nem ve benzeri atmosferik şartların da uygun olması gerekir. (Editör)

sürmüşlerdir. Bu sebeple âlimler, hesaplamaya namaz vakitleri hakkında itibar edilmesi ile ayın tespit edilmesinde itibar edilmemesini farklı değerlendirmişlerdir.

İmam Karâfî, fakihlerin hilâller hususunda şöyle dediklerini aktarır: Hilâlin güneş ışınları arasından çıkması üzerine yıldızların hareket etmelerinin hesabı, astronomi ilmi tarafından tespit edilmelidir. Eğer hesaplama kesin ve tam isabetli olursa bu, Allah'ın kanunları sebebiyle gök cisimlerinin ve yedi gezegenin hareket etmesindendir. Bazıları şu sözleriyle buna işaret etmiştir: "Aziz ve Alîm olan Allah'ın takdiriyle asırlarca aynı düzen üzerinde deveran eden Satürn, Jüpiter, Mars, Merkür uyduları vardır. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: ***"Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur."***[13] ***"Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir."***[14] Yani ikisinin de bir hesabı vardır ki, yaz, kış, ilkbahar ve sonbahardan ibaret olan dört mevsim hesaplarından şaşmadıkları gibi onlar da hesaplarından asla şaşmazlar.

Her ne kadar aklen mümkün olsa da Allah'ın kanunlarından (sünnetüllah) dolayı çok yaşlı kimsenin, özellikle de çocuğun doğuramayacağına kesin olarak hükmettiğimiz gibi, âdetler de devam ettiği müddetçe kesinlik ifade ederler. Namaz vakitleri hususunda hesaplamaya itimat edildiği gibi, güneş ışınları arasından hilâlin doğuşuna itimat edilmesi de hesaplamanın kesin olmasına bağlanmıştır. Zira kesin bilgi elde edildikten sonra artık başka bir maksada ihtiyaç kalmaz. Çünkü şeriat sahibi, vakitleri, namaz için bir sebep kıldığı gibi, hilâlin güneşin ışınları arasından çıkmasını oruç için bir sebep kılmamış, hilâl güneş ışınları arasından çıktığında onun görülmesini veya ayın otuz güne tamamlanmasını sebep kılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.); ***"Hilâli gördüğünüzde oruç tutun, yine onu gördüğünüzde iftar edin*** (bayram edin)***."***[15] buyurmuş, hilâlin güneş ışınları arasından çıkmasını söylememiştir. Allah (c.c.) şöyle buyurduğu gibi: ***"Güneşin zevalinden itibaren namaz kıl … "***[16] Sonra Hz. Peygamber (s.a.s.); ***"Eğer hilâli görmezseniz onu takdir edin."***[17] başka bir rivayette ***"Ayı otuz güne tamamlayın."***[18] buyurmuştur.

Bu konuda söylenecek söz olsa da, önceki fakihlerin kesin olarak kabul ettikleri illet budur. Ancak şaz kabul edilen görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri, İbn Rüşd'ün tabiinden olan Mutarref b. Abdullah b. Şihhîr'den yaptığı şu rivayettir: "Hava

13 Yasin, 36/39.
14 Rahman, 55/5.
15 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyam, 2.
16 İsrâ, 17/78.
17 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyam, 2.
18 Buhârî, Savm, 11.

kapalı olduğu zaman hilâlin görülmesinde yıldızlara, ayın yörüngesine ve hesaplamaya itibar edilir."

Hafız İbn Hacer bu görüşlerin tamamını Hz. Peygamber (s.a.s.)'in; ***"Hilâl size görünmezse onu takdir edin*** (ayı otuz güne tamamlayın)***."***[19] hadisinin açıklamasında zikrederek şöyle demiştir: Bu konuda âlimlerin iki esas tevili vardır. Üçüncü bir tevile giden âlimler de vardır ki onlara göre hadisin manası; "Ayı, yörüngesinin hesabına göre belirleyin" şeklindedir. Bu görüşü, Şafiîlerden Ebu'l-Abbas b. Süreyc, Tabiinden Mutarref b. Abdullah, hadisçilerden İbn Kuteybe benimsemiştir. İbn Abdilber; Mutarref'in rivayetinin sahih olmadığını ve İbn Kuteybe'nin bu tip meselelere eğilmeyen biri olduğunu ifade etmiştir. İbn Abdilber devamında şöyle demiştir: İbn Huveyz Mindad', İbn Süreyc'in görüşünü İmam Şafiî'den nakletmiştir, fakat bu konuda İmam Şafiî'nin görüşünün Cumhur'un görüşüyle aynı olduğu bilinmektedir.

İbnü'l-Ârâbî, İbn Süreyc'den şunu nakleder: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ***"onu takdir edin"*** sözü, Allah'ın bu ilme has kıldığı kişilere, "ayı otuza tamamlayın" sözü de genele hitap eder.

İbnü'l-Ârâbî şöyle devam eder: Ramazan orucunun vacip olması farklı değerlendirilmiştir. Bir görüşe göre; oruç, güneş ve ay hesabı ile diğer bir görüşe göre ise; sayı hesabı ile vacip olur. Bu, aklı selîmin kabul edeceği bir şey değildir.

İbn Salâh şöyle der: Ayın yörüngelerinin bilinmesi hilâlin seyrinin bilinmesi demektir. Hesaplamanın bilinmesi ise az sayıda kimselere has kılınan ince bir iştir. Ayın yörüngeleri, yıldızları inceleyen bilim adamlarının duyu organlarıyla idrak etmesiyle bilinir. İbn Süreyc'in kastettiği de budur ve bu sözü bizzat yıldızları bilen kişiler için söylemiştir.

Rûyânî, İbn Süreyc'den şunu nakleder: O, bu sözü vacip değil, caiz anlamında söylemiştir. Kaffal ve Ebu Tayyib'in tercihi de bu yöndedir.

Ebû İshâk eş-Şîrâzî, ***Mühezzeb*** isimli eserinde; bu durumda orucun vacip olacağını İbn Süreyc'den nakletmiştir.

Neticede; yörüngelere ve hesaplamaya itibar edilmesi açısından farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

1. Bunlara itibar edilmesi caizdir, ancak farz değildir.
2. Bunlara itibar edilmesi caizdir ve farz yerine de geçer.

19 Buhârî, Savm, 11.

3. Hesaplayanlar için caizdir ve onlar için farz yerine geçer. Ancak müneccim için farz yerine geçmez.

4. Her ikisi için de caizdir. Ancak başkaları hesaplayanları taklit edebilir, astrologları taklit edemez.

5. Mutlak olarak hem hesaplayanlar ve astrologlar hem de onları taklit edenler için caizdir.

İbn Sabbâğ; "Âlimlerimiz hesaplamaya itibar edilmeyeceği konusunda ihtilaf yoktur." der. Ben derim ki; İbn Münzir önceleri bu konuda icmanın olduğunu nakletmiş ve *İşraf* adlı kitabında şöyle demiştir: "Hava açık olsa bile hilâl görünmediği zaman şaban ayından itibaren otuz gün oruç tutmak ümmetin icmasıyla vacip değildir. Sahabe ve tabiînin çoğundan da bunun mekruh kabul edildiği sahihtir. İşte bu şekilde mutlak bir ifade kullanarak hesap edenlerle diğerlerinin arasını ayırmamıştır. Bu konuda hesap bilenlerle bilmeyenlerin farklı hükümlere tabi olduğunu savunanların aleyhindeki en önemli delil icmâdır."

Hilâlin tespit edilmesi konusunda söylenenlerin tamamı budur. Bu konuda fakihlerin sözlerinden anlaşılan şudur: Hilâlin tespit edilmesinde hesaplamaya başvurulması fakihlerin çoğunun görüşüne aykırıdır. Zamanımızdaki teknolojik gelişmelere bakıldığında bu konuda düşünmeye ihtiyaç vardır. Allah (c.c.); ***"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."***[20] ayetinde hilâllerin görülmesini değil, bizzat kendilerini vakitler olarak tayin etmiştir. ***"O, güneşi bir ışık*** (kaynağı)***, ayı da*** (geceleyin) ***bir aydınlık*** (kaynağı) ***kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir."***[21] ***"Ayın dolaşımı için de konak yerleri*** (evreler) ***belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."***[22] ***"Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir."***[23]

Astronomik Hesap Verileri Sebebiyle Hilâlin Görüldüğüne Dair Yapılan Şahitliklerin Reddedilmesi

Bazı fakihler, hesap yöntemi ile hilâlin görülmesi mümkün değilse gözle görülme şehadeti de reddedilir demiştir. Bildiğimiz kadarıyla bunu ilk söyleyen Şafiî fakihle-

20 Bakara, 2/189.
21 Yunus, 10/5.
22 Yasin, 36/39-40.
23 Rahman, 55/5.

rinden Hafız Takiyyuddin es-Sübkîdir. Fakat bu görüşü fakihlerin büyük çoğunluğu reddetmiştir.

Üstad Muhammed Alîş şunları söyledi: Hilâli görmeleri asla mümkün olmamasına rağmen hesap ilmiyle uğraşanların sözüyle beraber iki âdil kimsenin şahitliği hakkındaki sözünüz ne anlama gelmektedir? Bu durumda şahitlikle amel edilir, hesap ehlinin sözüyle amel edilmez mi veya hesap ehlinin sözü tam bir anlam ifade etmiyor mu?

Sorusunu şu şekilde cevapladım: Bütün hamdler Allah'a aittir, salat ve selam Allah'ın Resulü Seyyidimiz Muhammed üzerine olsun. Allame Hattab'ın dediği gibi bu durumda iki âdil kimsenin şehadetiyle amel edilir, hesap ehlinin sözüyle amel edilmez. Bunu şu şekilde açıklamıştır: Hilâli gördüklerine dair iki âdil kimse şahitlik etse, hesap ehli de hilâlin görülmesi asla mümkün değildir derse, âlimlerimizin görüşlerinden zahir olan, hesap ehlinin sözüne iltifat edilmeyeceğidir. Şafiî âlimlerinden Sübkî ve bazı âlimler şahitliğin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Çünkü hesaplama kesin bilgi, şahitlik ise zann-î bilgi ifade eder. Zann-î bilgi ise kesin bilgiye aykırı olamaz. Ayrıca bu konuyu bazı Şafiî âlimler tartışmışlardır. Allah en doğrusunu bilir.

Sübkî'nin bu görüşü Şafiî âlimlerden Remlî el-Kebîr'e sorulmuş, o da şöyle cevaplamıştır: Sübkî'nin görüşü reddedilmiştir. Onun görüşünü Müteahhirun âlimlerden bir grup da reddetmiştir. Bu tartışma Karâfî'nin ***Furûk*** adlı eserinde de teyit edilir.

Bazı fakihler Sübkî'nin görüşünü reddetmede mübalağa ederek şöyle demişlerdir: Hesaplama açısından mümkün olmasa dahi, hilâl, 29. günün sabahı görülse ve şahitlik bu günün akşamında yapılmış olsa bile yine de şahitlik kabul edilir.

Şafiî âlimlerden Remlî el-Kebîr şöyle der: Ona Sübkî'nin şu görüşleri soruldu. Ayın otuzuncu gecesi hilâlin görüldüğüne dair şahitlik edilse, hesaplamada aynı gece hilâlin görülmesinin mümkün olmayacağını söylese, hesap ehlinin sözüyle amel edilir. Çünkü hesap kesin, şahitlik ise zannîdir. Bu konudaki sözlerini şu şekilde devam ettirmiştir: Hesap ehlinin sözüyle amel edilir mi edilmez mi? Ayın 29. günü güneş doğmadan önce aydınlıkta hilâl görülse ve bir taraftan da şaban ayının 30. gecesi hilâl görüldüğüne dair şahitlik edilse bu şahitlik kabul edilir mi edilmez mi? Çünkü ay tam 30 gün ise hilâl iki gece kaybolur, 29 gün ise bir gece kaybolur. Bir defasında yatsı vakti girmeden hilâl üçüncü gece de kaybolmuştu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) yatsı namazını yeni ayın üçüncü günü ay battıktan sonra kılmıştı. Bu durumda şahitlikle amel edilir mi edilmez mi?

Remlî el-Kebîr bu soruları şu şekilde cevapladı: Her üç konuda da şahitlikle amel edilir. Çünkü Şari', şahitliği yakîn (kesin) derecesinde kabul etmiştir. Sübkî'nin görüşü

reddedilmiştir. Onun görüşünü Muteahhirun âlimlerden bir grup da reddetmiştir. Şahitlikle amel edilmesi Resülullah (s.a.s.)'ın namazına aykırı değildir. Bizim görüşümüzün delili şudur: Şari', hesaplamaya itimat etmemiş, bilakis hesaplamayı, ***"Biz ümmî bir ümmetiz. Ne hesabı ne de yazmayı biliriz. Ay şu kadar ve şu kadardır*** (yirmi dokuz veya otuz gündür)***."***[24] sözüyle tamamen ilga etmiş, kaldırmıştır.

İbn Dakîk: Bayram hesaplama iledir. Oruç hakkında ise hesaplamaya güvenilmez. Sübkî'nin "şahide durum bazen karışık gelebilir vb." şeklinde zikrettiği ihtimallerin, hilâlin tespiti noktasında şer'an olumsuz bir etkisi olmaz. Çünkü şahitliği gerektiren diğer konularda bu ihtimaller bulunabilir.

İbn Abidin risalelerinde Remlî el-Kebîr'in fetvasını nakletmiş ve onaylamıştır.

Müteahhirun âlimlerden bir grup da Sübkî'nin fetvasını onaylamıştır. Şafiî âlimlerden Kaylûbî de bu görüştedir.

Allâme Abbâdî şöyle der: Hesaplama, hilâlin görülmediğine kesin bir şekilde delalet ederse, âdil kişilerin sözü kabul edilmez ve şahitlikleri reddedilir. Bu net ve açıktır. Bu durumda oruca başlanmaz. Buna muhalefet etmek inatçılıktır ve kibirliliktir.

İbn Hacer el-Heysemî el-Mekkî şöyle der: Hesaplamanın şahidin gördüğünün yalan olduğuna delalet etmesi durumunda âlimler için bir tereddüt oluşmuştur. Bu durumda eğer hesaplamanın kesin olduğunda ittifak edilir ve bu tevatüren nakledilirse şahitlik reddedilir. Aksi takdirde reddedilmez. Bu görüş, Sübkî'nin, "Hesaplama, hilâlin görülmediğine kesin bir şekilde delalet ederse şahitlik reddedilir." görüşünden daha evladır.

Sübkî, şahitliği hesaplama ancak kesin olduktan sonra reddetmiştir. Buna göre Sübkî ile İbn Hacer el-Mekkî'nin görüşü arasında zıtlık yoktur.

Sübkî'nin görüşünü reddedenlerin sözünden şu anlaşılır: Onlar Mütekaddimun âlimlerin, "Hilâli görme hususunda hesaplayanların sözüne itibar edilmez." sözünü mutlak manada anlamışlar ve bu sözü hilâlin hem ispatı hem de reddi noktasında tamamıyla kabul etmişlerdir. Hâlbuki Mütekaddimun âlimlerin yanında hesaplamanın reddi hususunda bir delil de yoktur. Çünkü Sübkî, fetvasında; Mütekaddimun âlimlerin görüşü ancak hilâlin ispatında geçerlidir, hilâlin reddi hususunda ise herhangi bir delilleri yoktur. Doğrusu Sübkî'nin görüşü son derece açıktır. Bunu delilleriyle zikredeceğiz.

24 Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyam, 15.

Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: "*Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.*"[25] Önemli olan bu konuya özen göstermek ve dinen ayın girdiğini tespit etmektir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) söyle buyurmuştur: "Biz ümmî bir ümmetiz. Ne hesabı ne de yazmayı biliriz. Ay şu kadar ve şu kadardır (yirmi dokuz veya otuz gündür). Üçüncüsünde başparmağını yumdu. Ay şu kadar ve şu kadardır. Yani tamamı otuz gündür."[26] Bu hadisin anlamını düşündüm ve şu şekilde yorumladım: Astronomi ilminin ve bu ilimle uğraşanların; "Ay, içtimadan sonra hilâlin güneş ışınları arasından ayrılmasıyla başlar." görüşü yanlıştır. Onlara göre içtimadan hemen sonra başlayan yeni ay bir sonraki içtimaya kadar devam eder. İşte bu ikisi arasındaki zaman dilimi aydır. Bu görüş dinen kesinlikle itibar edilmeyen batıl bir görüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Biz (Araplar) ümmî bir ümmetiz. Ne hesabı ne de yazmayı biliriz. (Yazma ve hesaplama Arapların şanından değildir.)"[27] sözüyle buna işaret etmiştir.

Ayın hesaplanmasındaki şer'î ölçü, "iki hilâl arası"dır. Bu, ya hilâli görmekle ya da ayın otuz günü tamamlamasıyla gerçekleşir. Ayın otuz güne tamamlanmasına itibar edilmesi, hilâlin beklenmemesinin delilidir. Hilâlin mevcut olması görülme imkânı olması şartıyla muteberdir. Eğer Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu dememiş olsaydı fecirden önce hilâlin güneşin ışınlarından ayrılmasıyla oruç vacip olurdu. Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.s.), orucu bir sonraki gün için meşru kılmıştır. Bu konuda icma olup, âlimler arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

İhtilaf edilen başka bir konu da; "Bu hususta hadisle amel edilmesi de edilmemesi de mümkündür." meselesidir. Bu, hesaplamanın hilâlin güneş ışınları arasından ayrıldığına delalet etmesi ve güneşin batış esnasında hilâl gözle görünecek şekilde üzerinden bir müddet geçmesi durumudur. Âlimler, bu durumda oruca başlamanın hesap edenler için vacip diğerleri için caiz olması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Oruca başlamanın hesap edenler için vacip, diğerleri için caiz olmadığı görüşünde olanların delili şu hadistir: ***"Hilâli gördüğünüz zaman oruç tutun, yine hilâli gördüğünüzde iftar edin*** (bayram edin)***. Eğer hilâl size görünmezse onu takdir edin*** (ayı otuz güne tamamlayın)*."*[28] Başka bir rivayette, *"Şaban ayını otuz güne tamamlayın."*[29] buyrulmuştur. Âlimler arasında en sahih görüş budur. Oruca başlamanın caiz olduğunu benimseyenler şunu ifade etmişlerdir: Bulutlu bir günde hesaplama, namaz vakitlerine

25 Bakara, 2/189.

26 Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyam, 15.

27 Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyam, 15.

28 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyam, 2.

29 Buhârî, Savm, 11.

nasıl delalet ediyorsa burada da maksut olan, hilâlin mevcut olması ve görülme imkânının bulunmasıdır. Bu görüşü âlimlerin ileri gelenleri de söylemiştir. Fakat hadisin mefhumundan dolayı sahih olan birinci görüştür.

Bu, hesaplamanın reddedilmesi anlamına gelmez. Çünkü hesaplama hilâlin görülme imkânını ortaya koyar. Sadece görülmenin mümkün olması üzerine ise hüküm terettüp ettirilmez. Şari', hükmü görmeye terettüp ettirmiş ve bundan sadece ayın otuz güne tamamlanmasını istisna etmiştir. Oruç ile namaz vakitleri arasındaki fark şudur: Namaz vakitlerinin aksine oruç vakitlerini hesaplamada hata çok oluyor. Namaz vakitlerini hesaplamada kesin veya kesine yakın bilgi elde ediliyor. Bu ihtilaf, hesaplamanın hilâli görmenin mümkün olduğuna delalet ettiği fakat hilâlin gözle görülmediği durumlarda geçerlidir. İki görüşten birincisinde oruca başlamanın sebebi, "görme imkânının olması", diğerinde ise, "Hilâlin bizatihi görülmesi veya ayın otuz güne tamamlanmasıdır." sahih olan ikinci görüştür. Bu iki görüşe binaen hesaplamanın delalet ettiği şeye batıl denemez. Hesaplama bazen kesin bilgiye götürürken, bazen de ayın güneşe olan uzaklığı veya yakınlığı sebebiyle kesin bilgiye götürmeyebilir.

"Burada şöyle bir tasavvurda bulunmak da mümkündür: Ayın içtimadan sonra güneşe gayet yakın olması ve buna binaen görülmesinin mümkün olmaması halinde olduğu gibi, astronomik hesaplar hilalin görülmeyeceğini ortaya koymuşsa, bu durumda hilali gördüklerine dair verdikleri haberin yalan ya da yanlışa ihtimali olan bir veya birkaç kişi gelip hilali gördüklerine dair şahitlik yaparsa, bu şahitliğin reddedilmesi gerekir. Zira astronomik hesaplar kesin bilgi ifade ederken, şahitlik ve herhangi bir konuda yapılan ihbar zan ifade eder. Zan ile sabit olmuş bir malumatın kesin bilgiye (yakîn) tercih edilmesi bir tarafa onunla teâruz etme imkanı dahi yoktur."

Beyyinenin (delilin) kabul edilmesi, hissen, aklen ve şer'an mümkün olan şeylerin ona tanıklık etmesine bağlıdır. Hesaplama kesin bir şekilde hilâlin görülmeyeceğine delalet ediyorsa, şahit olunan şey mümkün olmadığından şahitlikte şer'an imkânsız hale gelir. Zira şeriat muhal olan şeylere taalluk etmez. Ayrıca ister şahit olunan sahih olsun ister batıl olsun her iki şahidin şahitliklerinin kabul edilmesi yönünde mevcut bir nas da yoktur. Orucun vacip olması ve ayın hükümleri sırf haber ve şahitlik üzerine terettüp etmez. Hatta biz diyoruz ki; size biri haber verdiği zaman asıl olan, Şari'in ***"oruç tutunuz"*** sözüdür. Çünkü böyle bir haber verildiği zaman biz bu haberi kabul ederiz. Fakat mutlak olarak kabul edileceğine dair bir nas yoktur. Haberi kabul etmek için bizim vazifemiz haberin hakikati olup olmadığını araştırmaktır. Şüphesiz, hilâli gördüğüne şahitlik edenlerin bazıları onu görmemiş ve karıştırmış olabilir. Veya hilâl olmayan şeyi hilâl zannedebilir veya gözü, görmediği bir şeyi ona göstermiş olabilir. Ya

da günler sonra şahitliği eda ettiğinden hilâli gördüğü gece hakkında yanılabilir. Veya kişi çok cahil olduğundan insanların oruç tutarak sevap alması için bunu yapabilir. Veya âdil bir kimse olduğunu ispat etmek için, hâkim huzurunda bu durumu vesile edinebilir. Bütün bu durumları biz gördük ve işittik. Dolayısıyla bütün bu durumları tecrübe eden ve haber veren kişiyi iyi tanıyan veya güvenilir kimsenin haberi sebebiyle hesaplamanın görmenin mümkün olmadığına delalet ettiğini bilen hâkimin görevi, şahitliği kabul etmemesi ve bu şahitlik sebebiyle hilâlin sabit olduğuna hükmetmemesidir. Ayın geri kalan günlerinde, önceki günlere itibar edilir. Çünkü önceki günlerin durumu, aksi ortaya çıkana kadar hakiki şer'î bir delildir.

Biz şeriatın hesaplamayı mutlak olarak kaldırdığını söylemiyoruz, evet fakihler hesaplamaya itimat edilmez demişlerdir, çünkü bu sözü, bahsetttiğimiz meselenin aksi durumlar için söylemişlerdir. Bu, ihtilaflarını geride zikretmiş olduğumuz konudur. Son zikrettiğimiz konu ise, bu şekilde değildir. Ve bu hususta bir nakil de bulamadım. Zikrettiğimiz dışında da farklı bir ihtimal de yoktur.

Neticede, İmamü'l-Harameyn'i gördüm. Hilâlin bir yerde görülüp diğer bir yerde görülmediği, âlimlerin bu hususta iki görüşü olduğu, seferi mesafesine ve ihtilâf-ı metâli'e itibar edilir mi edilmez mi gibi konularından söz açılınca o, sefer mesafesi noktasında kesin konuştu, ihtilâf-ı metâli' hususunda ise ihtimalleri zikretti. Sonra, bu konunun gözleme ve birtakım teknolojik gelişmelere bağlı olduğunu söyledi. Aralarında sefer mesafesi olan yerler dışındaki yerler için birtakım alçalmaların ve yükselmelerin olduğunu farz etti. Farz etmiş olduğu bu durumlar çok nadir ortaya çıkar. Farz ettiği bu şeyler mümkün olsa ve bir hesap uzmanı da bu yerlerde görmenin imkânsız olduğuna hükmetse şu iki ihtimal ortaya çıkar. Ya bu hüküm, hilâlin görülmesiyle ilişkilendirilmez, ya da aralarında sefer mesafesinden fazla mesafe olan yerler bir belde olarak kabul edilerek hüküm buralara da taalluk ettirilir.

Bu meselemiz, büyük kıtalar ve iklimler için geçerlidir. Hesaplama buralarda hilâlin görülmesinin mümkün olmadığına delalet etse, iki veya üç kişi de görüldüğüne şahitlik etse, geride zikrettiğimiz ihtimallerle beraber düşündüğümüzde ben asla bu delilin kabulünü ve onunla hükmetmeyi uygun bulmam.

Bilinmesi gerekir ki, bizim burada bahsettiğimiz kesin bilgiden maksadımız öncüllerinin tamamının aklî delillerden mürekkep olan yakinî bilgi (burhan) değildir. Çünkü bu meselede böyle bir delilden bahsedilemez. Aklî olduğu değildir. Çünkü durum bunun aksinedir. Zira bu deliller gözetlemeye ve uzun tecrübelere, Güneş'in ve Ay'ın yörüngesinde seyretmesine hilâlin, insanların göreceği şekilde bir parlaklığa

ulaşmasına bağlıdır. İnsanlar görme hususunda farklıdırlar. Bazen hilâli görme imkânı olsa da olmasa da kesinlik hâsıl olurken, bazen de olmaz bilakis tereddüt edilir.

Hilâlin görülmesi veya görülmemesi noktasında kesin bilginin müstenedi âdettir. Bu, bizden uzak işlenen bazı suçlarda kesin hükmetmemiz gibidir. Biz o suçları göremiyoruz, hatta âdeten görme imkânımız da yoktur. Aklen bu durum mümkün olsa da bu âdet dışı olmuş olur ki, bazen bir nebinin mucizesi veya bir velinin kerameti olarak vaki olur.

Bir kişi kendisinden uzak olan birini bir günlük mesafeden gördüğünü ve işittiğini haber verir, bunu onaylar ve buna şahitlik ederse onun haberi ve şahitliği kabul edilmez ve bunun üzerine hüküm bina edilmez. Zira bu durum her ne kadar aklen mümkün olsa da âdeten imkânsızdır. Aynı şekilde yalan söyleme ve yanlış yapma ihtimali olan iki veya daha çok kişiler, hilâli gördüklerine şahitlik etseler, Ay'ın yörüngesinde seyretme hesabı da hilâlin görülmesinin mümkün olmadığına delalet etse bu kişilerin şahitlikleri reddedilir. Çünkü şahit olunan şeyin mümkün olması şarttır. Şahitlere yalan ve hatanın isnat edilmesi, âdetin bozulmasını onaylamaktan daha evladır. Âdeten ve aklen mümkün olmayan şey, ne ikrarı ne de şahitliği kabul eder.

Hâkim, bu durumlara karşı son derece bilinçli olarak, şahitlik edilen şeyin mümkün olup olmadığını, mümkünse imkân mertebelerini iyice araştırmadan şahitliği kabul etmede acele etmemesi gerekir. Ayrıca şahitlerin görmesi bu durumu gerektirmiş mi gerektirmemiş mi, bu durum kendilerine karışık gelen kişilerden mi değiller mi? şeklinde araştırması lazım. Hâkim için bütün bu araştırmalar mümkün olur, iki şahidin görmeleri iyi, zekâlarından ve dikkatli olduklarından dolayı durumu karıştırmayan ve kötü bir amaçları da olmayan kişiler oldukları anlaşılırsa, sebebi olsun ya da olmasın onların âdil olduklarına hükmedilir. Daha sonra şahitlikleri kabul edilir veya reddedilir. Eğer iki kişi, şahitlik edilen her şeye bu şartlar altında şehadet ederse hâkim bunu kabul eder, herkes de hâkimin bu kararını idrak etmiş olur. Hâkim, "Benim nazarımda bu sabit olmuştur." dediği zaman, şahitliğin bütün şartlarının yerine gelmiş olduğunu anlamış oluruz. Hâkimin vazifesi, bu durumları tam tespit ederek hatanın kaynağı olan aceleyle hareket etmemektir. Bundan dolayı şahitlik etmede acele edenin şahitliği kabul edilmez.

Verdiğimiz bu bilgilerden şeriatın mutlak anlamda astronomik hesaplara itibar etmediği anlaşılmasın. Zira ferâiz ilminde ve diğer bazı konularda hesaplama ile amel edilmiştir. Hadiste hesaplama ve yazma zikredilmiş, ancak her ikisi de yasaklanmamıştır. Hadiste kastedilen; hilâlin görülmesi veya ayın otuz güne tamamlanmasıyla zahir ve açık olan iki yoldan biriyle ayın tespit edilmesidir. Çünkü ay bazen yirmi dokuz bazen

de otuz gün olur. Astronomi ilminin dediği gibi zamanın tespiti noktasında mazbut bir hesaplama yoktur. Bir âlim de bu meselenin oruç bölümünde fakihlerin bahsini ettiği şu mesele olduğunu sanmasın: "Sahih olan hesaplama ile amel etmemektir. Zira hesaplama hilâlin görülmediğine delalet ederken tam aksi durum olabilir."

Şüphesiz, hesaplama ile orucun caiz veya vacip olduğunu söyleyenler, orucun caiz olmadığını evleviyetle söylerler. Orucun caiz olmadığını söyleyenler ise aksi yönde bir şey söylemezler. Orucun caiz olmama durumu kesin olduğundan bizim görüşümüz bu yöndedir.

Biz bu konuda bir nakil bulamadık. Fakat bu hususta anladıklarımız, bizi kesin bilginin imkânsızlığından zan mertebesine çıkarmıştır.

Allâme es-Sübkî iki önemli noktaya dikkat çekmiştir:

1. Hilâlin görülmesi imkânsız olduğunda şahitliğin kabul edilmemesi, ayın tespiti hususunda hesaplamaya itibar edilmesine götürmez. Zaten âlimlerin büyük çoğunluğu bunu kabul etmemiştir. Mütekaddimun âlimlerin; "Hilâlin tespit edilmesinde hesaplamaya itibar edilmez." sözünden de hilâl ile alakalı hiçbir şeyde hesaplamaya itibar edilmeyeceği anlaşılmaz. Hilâlin reddedilmesi hususunda hesaplamaya itibar edilmeyeceğine dair bir nas da yoktur. Astronomik hesapların hilalin görülebileceğine dair verilerinin oruca başlamak için yeterli olmadığı ancak görülemez demesi halinde hilali gördüklerine dair şahitlikte bulunan kimselerin şahitliklerinin reddedilmesi hususundaki görüşü Subkî'den önce dillendiren olmamıştır. Dolayısıyla Subkînin, bu görüşüyle icmâa muhalefet ettiği söylenemez. Sübkî bu konuda konuşuncaya kadar konuyla ilgili söz söyleyen olmamıştı. Zira Cumhur'a muhalefeti sebebiyle Sübkî ilzam edilemez.

2. Sübkî'nin zikrettikleri, hilâlin görülmesinin şahitlikle tespit edilmesi yolunu aşamaz. Şüphesiz şahitlik vasıtasıyla ayın tespit edilmesini bize şeriat emretmiştir. Yine şeriatın bizatihi kendisi, haberi ve şahitliği kabul etmede emin olmamızı emretmiştir. Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: ***"Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu yayarlar; hâlbuki o haberi Peygamber'e veya kendilerinden buyruk sahibi olanlara götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya kadir olanlar onu bilirdi."***[30] ***"Ey inananlar! Eğer yoldan çıkmışın biri size bir haber getirirse, onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete fenalık edersiniz de sonra ettiğinize pişman olursunuz."***[31]

30 Nisa, 4/83.
31 Hucûrât, 49/6.

Şahitliği duyu organları yalanlıyorsa kabul edilmeyeceğini geride zikretmiştik. Bu, ayetlerin mefhumuna da yakındır. Bu konuya İbn Kâsım, İbn Hacer'in sözüne karşı yazdığı, "Ta'lik"inde itiraz etmiştir ve şöyle demiştir. "Tevatüren nakledilen haberler kesinlik ifade ederler. Eğer bu haberler duyu organlarıyla hissedilen şeylerden ise bu haberlerin öncülleri de mahsusata bağlanır."

Bu sözlerin altında Şirvânî şunları kaydeder: İbn Hacer'in kastı şudur: "Öncülleri kesin olmasından dolayı tevatüren nakledilen haberler kesine yakın güçlü zan ifade ederler. Bu zan, aksini söylemesi halinde şahidi reddetmeye kâfidir."

İbn Kasım'ın bu itirazını, İbn Abidin de risalelerinde nakletmiş ve onaylamıştır. Ayrıca şunu da eklemiştir: Bu öncüllerin hissi olması kabul edilemez. Bilakis onlar aklîdir, duyu organlarıyla hissedilemezler. Aklî olan şeyler de tevatürle sabit olmaz. Çünkü aklî olan şeylerde, "âlemin kadîm olduğunu" söyleyerek felsefecilerin hata yaptığı gibi birçok kişi hata eder. Aksi halde felsefeciler kâfir de olsalar bu konuda büyük çoğunluğu ittifak ettiğinden âlemin kadîm olması gerekirdi. Zira haber verenlerin Müslüman olması tevatürün şartlarından değildir. Bu, İbn Emir Hâcc'ın eseri olan Tahrir'in şerhinde yazılıdır.

Doğru olan İbn Abidin'in kaydettiğidir. Hesap ilminin öncüllerinin aklî olması, belki eski Batlamyus astrolojisi için geçerli olabilir. Ancak günümüzde astronomide kabul edilen gerçekler aklî öncüllere bağlanmamış, uzun zaman süren istikra (tümevarım) metoduna bağlanmıştır. Bu da, yıldızların seyrini müşahede ile elde edilir. Özellikle de daha önce bilinmeyen ve düşünülmeyen gözlem aletleri ve güçlü teleskoplar sayesinde gerçekler tespit ediliyor. Dolayısıyla bu konuda söylenen söz (İbn Kasım'ın görüşü), hissî müşahedelere değil de aklî öncüllere mebni kılındığından doğru değildir. Aynı şekilde günümüzde namaz vakitleri, aklî öncüllerle değil istikra yöntemiyle belirleniyor. Diğer konularda geçerli olan istikra metodunda çoğu zaman ihtimaller olabilir. Ancak bu meseledeki istikra metodu aşağıdaki ayetlerle desteklenmiştir: ***"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."***[32] ***"Güneşi ışıklı ve ayı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, aya konak yerleri düzenleyen O'dur."***[33] ***"Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar tayin etmişizdir. Aya erişmek güneşe düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yürürler."***[34] ***"Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir."***[35] Bu

32 Bakara, 2/189.

33 Yunus, 10/5.

34 Yasin, 36/39-40.

35 Rahman, 55/5.

ayetler, yıldızların seyrinin Allah'ın kâinatta sabit kılmış olduğu munzabıt bir hesaba bağlı olduğunu gösteren delillerdendir. İşte bu hesaplamanın istikra metoduyla belirlendiğinin bilinmesi ne güzel olur. Çünkü bu metot hiçbir durumda değişmez.

Zikrettiklerimizden anlaşılan şudur: Sübki'nin görüşünü reddedenler, bunu ancak aklî öncüllere bağlı olan astronomik hesaplamalara bağlı kalması sebebiyle reddetmişlerdir. Hakikatte bu hesaplama istikra, müşahede ve bedihiyyat gibi olan hissî tecrübelere bağlıdır. Hilâlin tespit edilmesinde hesaplamanın şahitliğe katkı olarak kullanılmasını hiçbir nas engellemez. Aynı şekilde Mütekaddimun âlimlerin, hesaplamaya itibar edilmeyeceğine dair sözleri de bununla bağdaşmaz.

Fakihlerden bir grup, âdil kimsenin haberini kabul ettikten bir ay sonra kendisinde şüphe oluşmasından ötürü reddetmişlerdir. Misal olarak; ramazan ayı iki kişinin sözüne binaen sabit olduktan sonra insanlar bu esas üzerine oruç tutsa, sonra da hava açık olmasına rağmen otuzuncu günün akşamı hilâl görünmese, Malikîler; bir sonraki günün bayram günü olması caiz değildir demişlerdir. Çünkü hilâlin görülmesinde iki kişinin haberinin yalan olduğu ortaya çıkmış olur. Eğer doğru olsaydı insanlar hilâli otuzuncu günün akşamı görürlerdi. Bu durumda ramazan hilâlini gördüklerine şahitlik eden iki kişinin, âdil kişiler bile olsalar fıtır hilâlini gördüklerine dair şahitlikleri kabul edilmez. Zira ramazan hilâlini görme hususundaki şahitliklerinde töhmet oluşmuştur.

Derdîr şöyle der: İki kişinin hilâli görmesiyle ramazan ayının girdiği sabit olsa, otuz günden sonra da gökyüzü açık olmasına rağmen onların dışındakiler hilâli göremezse onlar şahitliklerinde yalancı kabul edilirler. Hava açık olsa bile bu otuz günden sonraki şahitlikleri yok hükmünde kabul edilir. Çünkü şahitlikleri hakkında töhmetleri artmıştır.

Hanefî, Şafiî ve Hanbelîler, ramazan hilâlinin sabit olması noktasında iki kişinin haberi ile tek kişinin haberini farklı değerlendirmişlerdir. Eğer iki kişinin haberi ile sabit olmuşsa otuz gün geçtikten sonra mutlak olarak bayram edilir. Bir kişinin şahitliği ile sabit olmuşsa iki rivayetten birinde iftar edilemeyeceği belirtilmiştir.

Netice olarak; ramazan hilâlinin şahitliğini veya haberini kabul edenler, otuz gün geçtikten sonra bunu ancak his yalanladığı için reddetmişlerdir. Bir ay sonra şahitliğin reddinde büyük zorlukların ortaya çıkacağı aşikârdır. Bu durum zilhicce ayında gerçekleşse bütün insanlar haccı kaçırmış olur. Bu durumda en kolay yol, eğer şahitlik görmenin imkânsız olduğu durumlarda yapılmışsa baştan itibaren bu şahitliğin kabul edilmemesidir.

Çoğu kere itiraz edilen husus şudur: Sübkî'nin dediği gibi hilâli görme imkânı olmadığında kesin olması dolayısıyla hesaba itimat ediyoruz da, hilâlin tespit edilmesinde niçin hesaplamaya itimat etmiyoruz.

Cumhur'un görüşüne binaen bu sualin cevabı: Hilâlin görülmesi imkânsız olduğunda hesaplama kesinlik ifade ederken, görme imkânı olduğunda ise kesinlik ifade etmez. Çünkü görme imkânının olması, durumdan duruma, mekândan mekâna değişen izafî bir olaydır.

Bu konunun izahı: İctima halinde yeryüzündekilerin hilâli görme imkânları yoktur. Astronomi bilginlerinin dedikleri gibi, ictima halinden hemen sonra hilalin doğma hali hilâli görmenin mümkün olmaması noktasında ictima hali gibidir. Yani doğuş esnasında yeryüzündekiler hilâli göremezler. Çünkü bu durumda hilâl güneş ile perdelenmiştir. Daha sonra hilâl güneşin karşısından ayrıldığında zamanı tam bilinmeyen bir vakte kadar güneşin ışınlarıyla örtülmüş olur. Bu zaman hakkında gökbilimciler son derece ihtilaf etmişlerdir. Ortaya atılan görüşler on beş saat ile otuz saat arasında değişmektedir. Bu görüş ayrılığı, farklı zaman ve mekânlarda elde edilen tecrübelerin ve müşahedelerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Çünkü hilâlin görülmesi, güneş ışınlarından uzak olması, yerden yüksekliğinin derecesi, güneş battıktan sonra batış zamanı, fezadaki toz oranı, görenlerin iyi görmesi gibi birçok sebebe bağlıdır. Bu sebeplerin dışında da bazı sebepler vardır ki, Birûnî, ***el-Kânûnî el-Mes'ûdî*** kitabında bunları tafsilatlı olarak zikretmiştir. Dolayısıyla hilâlin ufukta şu veya bu şekilde önceden belirlenecek tarzda muayyen bir vakitte görülmesi mümkün değildir. Bütün bu sebeplerden ötürü hilâlin bir günde ve bir beldede görülmesinde farklı gözlem tahminleri ortaya çıkmaktadır. Hilâlin doğuş vaktini tayin etmede ise dünyanın her yerindeki gözlemler aynıdır. Yine hilâlin doğuşu esnasında veya az sonrasında yahut da öncesinde görülmesinin mümkün olmadığı hususunda da gözlemler aynıdır.

Doğuşundan sonra hilâlin görülmesinin mümkün olduğu zaman dilimi hakkında keskin ihtilaflar olduğunu zikrettik. Hilâlin görülmesinin en kesin bilgisi Greenwich rasathanesinin verdiği rapora göre hilâlin görülmesi; güneş, ufkun altına beş dereceye kadar gidip hilâlin doğuşu üzerinden on beş saat kırk dakika geçmesinin ardından, hilâlin güneşten dokuz derece üç dakika uzaklaşmasıyla gerçekleşir. Fakat bu şartların oluşması hâlinde dahi hilâl nadiren görülebilir. Normal durumlarda hilâlin görülmesi, ay güneşten on derece ve üç dakika ayrıldıktan sonra mümkün olur. Bu durumda havada bulut ve toz yoksa iyi gören bir kimse hilâli görebilir. Astronomi bilginlerinin çoğu, hilâlin görülmesinin ayın güneşten on iki derece uzaklaşmasıyla mümkün olacağını söylemiştir. Bu görüş, Ebu Reyhan el-Birûnî'nin de tercih ettiği görüştür. O şöyle

demiştir: Açı on iki dereceden fazla olursa hilâlin görülmesi kesin, on iki dereceden az olursa imkânsız, tam on iki derece olması durumunda ise mümkün olur. Çünkü en hafif mani bile görülmeyi engelleyebilir.

Mütekaddimun âlimler, hilâlin görülme açısını on iki derece olarak söylemişlerdir. Müteahhirun âlimler ise, geçmişe nazaran günümüzdeki modern rasat aletlerinin daha güçlü olması sebebiyle yapılan müşahedeler neticesinde bu açıyı on dereceye kadar indirmişlerdir.

Bu sebeple hilâlin doğuşundan sonra görülme zamanının tespiti noktasında ihtilaf edilmiştir. Birçok âmile binaen bu zaman bazen azalır bazen de çoğalır. Ay, güneşten dokuz derece uzaklaşmadığı müddetçe görmenin olmayacağına kesin olarak hükmedebiliriz. Hiçbir kimse bundan önce hilâlin görüleceğini söylememiştir. Ay, güneşten dokuz derece uzaklaştıktan sonra haber vermedeki ve şahitlikteki şartlar tam olarak gerçekleşirse hilâlin görüldüğünün kabul edilmesinde bir engel yoktur. Eğer bundan önce görüldüğüne dair şahitlik edilirse, bu şahitliği duyu organları yalanladığından kabul edilemez. Ancak haberler yalan üzerinde ittifakı mümkün olmayan topluluk tarafından tevatür derecesine ulaşırsa bu kabul edilir. İşte bu durumda hata hesaplayana nispet edilir. Görülmenin imkânsız olması durumunda tevatürün gerçekleşmeyeceği aslında açıktır. Biz bu sözü sadece aklî bir ihtimale binaen söyledik. Bu durumda tevatürün şart koşulması, Hanefîlerin gökyüzü açık olduğunda ileri sürmüş oldukları tevatür şartı gibidir. Allah en doğrusunu bilir.

Bu esas üzerinde bazen sorunlar olabilir. İslam ülkelerinin çoğu, hesaplama açısından görme imkânsız olduğu halde, habere ve şahitliğe itibar ederek hilâlin görüldüğüne hükmetmişlerdir. Ben de geçmişte bu görüşle amel etmiştim. Eğer günümüzde haberin ve şahitliğin kabul edilmediği yönünde fetva verilirse, bu, geçmişte yapılmış birçok ibadetin batıl olmasını gerektirir. Şüphesiz bu konu içtihat konusudur. Eğer âlimler ve hâkimler içtihat sonucu ortaya çıkan bir görüşle amel etmişse, bundan sonra içtihat değişse bile hükümlerinin batıl olduğu söylenemez. Yeni içtihat geçmişte verdikleri hükme tesir etmez.

BAŞKA BELDEDE GÖRÜLMESİ SEBEBİYLE HİLÂLİN SABİT OLMASI VE İHTİLÂF-I METÂLİ' (AYIN DOĞUŞ YERLERİNİN VE VAKİTLERİNİN FARKLILIĞI)

Başka bir beldede hilâlin görüldüğüne şahitlik edilmesi kabul edilir mi? Bu mesele hilâlin doğuş yerlerinin farklı olup olmamasına itibar edilmesiyle alakalıdır. Bu ihtilaf fakihler arasında daima devam edegelmiştir. Matbu' olan mezhep kitaplarında yazı-

lanlardan şu anlaşılmıştır: Hanefî, Malikî ve Hanbelîlere göre ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. Yani hilâl bir beldede görüldüğünde diğer beldede de görüldüğüne hükmedilir. Görülmenin farklı yollarla sabit olmasını inşallah açıklayacağız. Şafiîlerin meşhur görüşüne göre, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilir.

Şafiî Mezhebi

Remlî, Minhâc şerhinde şunları zikreder: Hilâl bir beldede görüldüğünde onun hükmü yakınındaki beldeyi de kesin şekilde bağlar. Bağdat ve Küfe şehirleri gibi. Zira bu şehirler bir belde gibidir. En sahih olan görüşe göre; Hicaz ve Irak gibi uzak beldelerde bu husus bağlayıcı değildir. Diğer bir görüşe göre ise bu hüküm uzak beldeler için de geçerlidir. Uzaklık mesafesi, "sefer mesafesi" olarak takdir edilmiştir. Nevevî, bu görüşü Müslim şerhinde doğrulamıştır. Zira birçok hüküm buna bağlıdır. Zayıf bir görüşe göre ise; uzaklık mesafesi ihtilâf-ı metâli' ile belirlenir. Ben, bu görüşün en sahih görüş olduğunu söylüyorum. Çünkü hilâl ile seferî mesafe arasında herhangi bir alaka yoktur. Zira Müslim'in Kureyb'den rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Ben, Şam'da iken Ramazan hilâli göründü. Hilâli cuma gecesi gördüm. Sonra Medine'ye ayın sonunda geldim. Abdullah İbn Abbâs (r.a.) bana bâzı şeyler sordu, sonra hilâlden söz açarak: "Hilâli ne zaman gördünüz" dedi. Ben: "Biz, onu cuma gecesi gördük" cevabını verdim; "Onu sen mi gördün?" diye sordu; "Evet, İnsanlar da gördüler ve oruç tuttular. Muâviye de oruç tuttu" dedim. Bunun üzerine İbni Abbâs: "Ama biz onu cumartesi akşamı gördük. Onun için de ya otuzu tamamlayıncaya yahut hilâli görünceye kadar oruca devam ediyoruz." dedi. Ben: "Muâviye'nin görmesi ve oruç tutmasıyla iktifa etmiyor musun?" dedim. İbni Abbâs: "Hayır; bize Resülullah (s.a.s.) böyle emretti." cevabını verdi."[36]

Hanbelî Mezhebi

İbn Kudâme'ye göre; eğer bir belde hilâli görürse bütün beldelerin oruca başlaması gerekir. Bu görüş aynı zamanda Leys ve bazı Şafiîlerin de görüşüdür. Bazı Hanbelîler, Bağdat ve Basra gibi iki belde birbirine yakınsa ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez demiştir. Yani hilâlin görülmesiyle her iki beldenin de oruca başlaması gerekir. Irak, Hicaz, Şam gibi birbirine uzak olan beldelerde ise ihtilâf-ı metâli'e itibar edilir. Cumhur'un delili, ***"Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."***[37] ayetidir. Güvenilir kimselerin şahitliği ile günün ramazan ayından olduğu sabit olunca bütün Müslümanlara oruç vacip olur. Beldelerin yakın olması gibi hilâlin görüldüğüne dair âdil bir delil ortaya çıkarsa oruç vacip olur.

36 Müslim, Sıyam, 28; Ebû Dâvûd, Savm, 9.
37 Bakara, 2/185.

Bu görüş diğer Hanbelî eserlerinde de zikredilir. Bu konuda her ne kadar bazı Hanbelîlerin görüşü Şafiîlerin görüşüne uygun olsa da metinlerde ve şerhlerde zikredilen, mezhepte zahir olan görüşün ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceğidir.

Mâlikî Mezhebi

Derdîr'in *Şerh-i Kebîr* adlı eserinde şöyle geçer: Âdil iki kişi veya kalabalık bir topluluk (müstefîd) tarafından hilâlin görüldüğü sabit olunca, beldeler ister uzak ister yakın olsun, hilâlin doğuş yerlerinin aynı olup olmadığına bakılmaksızın, hilâlin görüldüğüne dair haberin ulaştığı her yerin oruca başlaması vaciptir.

Desûkî, bu sözlerin altına şunu kaydetmiştir: Âdil iki kişi veya kalabalık tarafından hilâlin görüldüğü sabit olunca, beldeler ister uzak ister yakın olsun, haberin ulaştığı her yerin oruca başlaması vaciptir. Âdil iki kişi veya kalabalık tarafından hilâlin görüldüğü hâkimin hükmüyle sabit olduktan sonra diğer beldelere haber verilmesi daha evladır.

Hanefî Mezhebi

Zahiri Rivâye'ye göre mutlak olarak ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. Haskefî, ***Durrü'l Muhtâr*** adlı eserinde şöyle der: Mezhebin zahir görüşüne göre ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. Âlimlerin çoğu bu görüşte olup fetva da bu yöndedir.

İbn Abidin bu sözlerin altında şunları açıklar: İhtilâf-ı metâli'de tartışma yoktur. Tartışma, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilip edilmeyeceğidir. Bunun anlamı şudur: Her beldenin, kendi doğuşuna itibar etmesi vacip olup hiçbir belde başka yerlerdeki hilâlin doğuşu sebebiyle oruca zorlanamaz mı? Yahut ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez, en önce hilâl nerede görülmüşse onunla amel edilmesi vacip midir? Zayıf bir kavle göre; birinci görüşle amel edilir. Zeylaî ve "***Feyz***" kitabının sahibi bu görüştedir. Şafiîlerde sahih olan da bu görüştür. Zahir-i rivâye'ye göre ise; ikinci görüş kabul edilmiştir. ***"Hilâli gördüğünüzde oruç tutun."***[38] hadisinde "hilâlin görülmesi" herkese hitap edilerek mutlak olarak zikredildiğinden Hanefî, Malikî ve Hanbelîlerde itimat edilen görüş bu görüştür.

Hanefîlerde Zahir-i rivâye bu olmasına rağmen Zeylaî ve Kâsânî, birbirine uzak olan beldelerde ihtilâf-ı metâli'e itibar edileceğine meyletmiştir.

Zeylaî şöyle der: En uygun olan, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesidir. Çünkü her belde kendi bilgisiyle muhataptır. Bölgelere göre namaz vakitlerinin başlangıcında ve bitişinde farklılık olduğu gibi, hilâlin güneş ışınları arasından ayrılması da kıtalara göre farklılık arz eder.

38 Buhârî, Savm, 5; Müslim, Sıyam, 2.

Kâsânî şöyle der: Eğer beldeler uzaksa birinin hükmü diğerini bağlamaz. Birbirine mesafesi uzak olan yerlerin metâli'î farklı olduğundan her belde kendi metâli'ine itibar eder.

Geride zikredilenlerden anlaşılan;

Cumhur'a göre; ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. Dolayısıyla İbn Abdilber'in, "Birbirine uzak olan beldelerde ihtilâf-ı metâli'e itibar edileceği hususunda icma vardır." sözü problemlidir.

İbn Abdilberr, ***İstizkar*** isimli eserinde şunları aktarır: "Endülüs ve Horosan gibi birbirine uzak olan beldelerin kendi metâli'ine itibar edecekleri noktasında icma vardır. Ancak büyük şehirlerde ve birbirine yakın olan beldelerde tek görmeye itibar edilir. Allah en doğrusunu bilir."

Geride de zikretmiş olduğumuz fıkıh mezheplerinin metinlerinden şu anlaşılmıştır ki; bu konuda icmanın olduğuna dair bilgi doğru değildir.

Bundan dolayı Şevkânî şöyle demiştir: İbn Abdilberr'in sözüne iltifat edilmez. Çünkü onun sözü icmanın aksi yönündedir. Zira İbn Abdilberr şöyle demiştir: "Endülüs ve Horosan gibi birbirine uzak olan beldelerin kendi metâli'ine itibar edecekleri noktasında icma vardır." Bu icma olamaz, çünkü bu görüşe muhalefet eden âlimler vardır.

Üstadımız Allâme Şübeyr Ahmed el-Osmânî, ***Sahih-i Müslim'in Şerhinde*** şunları zikreder: "Ben şöyle diyorum: İbn Rüşd, ***Bidayetü'l-Müctehid*** isimli eserinde aynı şekilde bu konuda icmanın olduğunu ifade etmiştir. O, mezhebindeki görüşleri nakletme hususunda İbn Abdilberr'i taklit eder. İbn Abdilberr'in ve İbn Rüşd'ün naklettiklerinden ben şunu anlıyorum: Onlar, uzak beldelerde ihtilâf-ı metâli'e itibar edileceği hususunda ümmetin icmasını değil, Malikîlerin ittifakını kastetmişlerdir.

Şafiîlerin, İbn Abbas (r.a.) ile Kureyb (r.a.)'in diyaloğunun geçmiş olduğu hadis ile delil getirmelerine Şevkânî şöyle cevap vermiştir: Biliniz ki; İbn Abbas'dan rivayet edilen hadis "merfu'" derecesinde olup, insanların kendisinden anlamış olduğu içtihat konusu bir hadis değildir. İbn Abbas'ın "Resülullah (s.a.s.) bize bu şekilde emretti" sözüyle, "Otuz günü tamamlayıncaya kadar oruca devam ediyorduk." anlamına işaret edilmiştir. Buhârî, Müslim ve diğerlerinin tahrîc etmiş olduğu hadiste Resülullah (s.a.s.) tarafından şu emredilmiştir: ***"Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız. Yine hilâli görmedikçe iftar etmeyiniz*** (bayram etmeyiniz)***. Eğer hilâl size görünmezse ayı otuz***

güne tamamlayın."[39] Bu emir bir belde ahalisine değil bütün Müslümanlara hitap etmektedir. Bu hadis ile bir beldenin hilâli görmesiyle diğer beldelere de orucun vacip olduğu yönünde istidlal edilmesi, vacip olmaması yönünde istidlal edilmesinden daha açıktır. Zira bir beldenin hilâli görmesiyle bütün Müslümanlar da onu görmüş sayılacağından diğer beldelere de oruç lazım gelir. Dolayısıyla Malikîlerin ve Zeydîlerden bir grubun görüşüne itimat etmek gerekir. Üstadımız Osmânî, Şevkânî'nin sözlerini nakletmiş ve onaylamıştır.

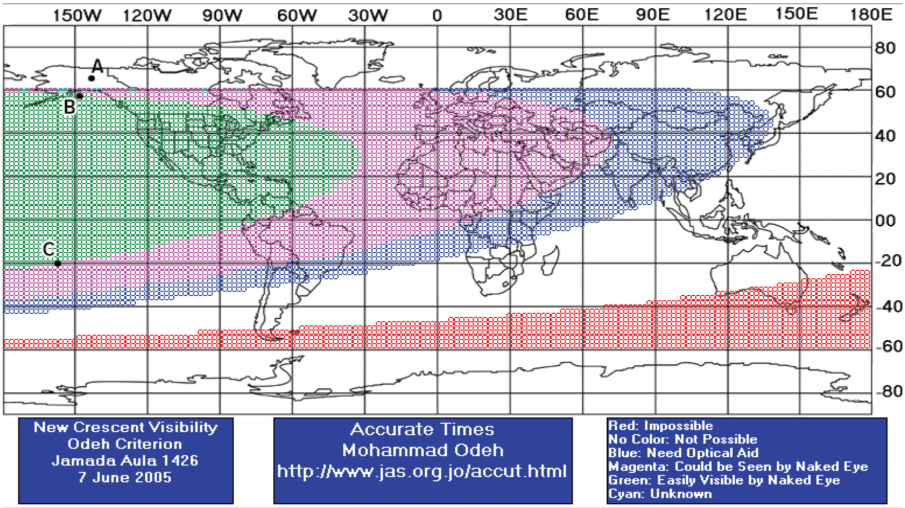
Resülullah (s.a.s.), Medine'den uzak olan şehirlerin hilâli görmesine itibar etmiştir. Buna binaen Medine-i Münevvere'de hilâlin görüldüğüne hükmetmiştir. Bunu İbn Mâce rivayet etmiştir: Ebû Ümeyr (Abdullah) bin Enes bin Mâlik (r.a.)'den şöyle rivayet edilmiştir: ***"Resülullah (s.a.s.)'ın ensârdan olan sahâbîlerinden amcalarım, bana şu şekilde anlattılar: Şevval ayının hilâli, havanın bulutlu olması nedeniyle görülmedi. Bu sebeple*** (ramazanın otuzuncu günü) ***oruçlu olarak sabahladık. O gün akşama doğru bir cemaat gelerek: Dün akşam hilâli gördüklerine dair Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanında şahitlik ettiler. Bunun üzerine Resülullah (s.a.s.) sahâbîlere oruçlarını bozmalarını ve yarın bayram namazına çıkmalarını emretti."***[40]

Beyhakî hadisin tahrîcinde şöyle demiştir: Bu hadisin isnadı sahihtir. Bunun anlamı; hadisi Şu'be, Ebû Beşer Cafer b. Ebî Vahşiye'den, Ebu Umeyr'in amcaları da Resülullah (s.a.s.)'ın ashabından rivayet etmiştir ki, bunların hepsi sika ravilerdir.

Hadisten anlaşılmıştır ki; kafile hilâli gördüklerinde Medine'ye bir gün bir gecelik mesafede idiler. Medine ve çevresinde değillerdi. Resülullah (s.a.s.), Medine ehli için onların şahitliğini kabul etmiştir. Bu, hilâlin bir yerde görülmesinin diğer yerleri de bağlayacağının delilidir.

İhtilâf-ı metâli'in, beldelerin uzak veya yakınlığıyla daima ilgisi yoktur. Yakın olan beldelerde metâli' farklı, uzak olan beldelerde ise aynı olabilir. Çünkü hilâl doğduğunda yeryüzünden yay şeklinde görünür. Bu yayın içinde olanlar hilâli görebilir, içinde olmayanlar ise onu görmeyebilirler. Bazen bir belde bu yayın iç tarafının tam ucunda, başka bir belde de dış tarafının tam ucunda yaşayabilir. Dolayısıyla bu iki beldenin arasındaki mesafe az olmasına rağmen bu beldelerde hilâlin doğuşu farklı olabilir. Aynı şekilde aralarındaki mesafe binlerce kilometre olsa da yayın içinde olan beldelerin doğuşu aynı olabilir.

39 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyam, 3.
40 İbn Mâce, Sıyam, 6.

Bazı gökbilimcilerin 1426 cemaziyülevvel ayında yaptıkları çalışmalarından elde edilmiş yukarıdaki yayın fotoğrafına bakalım. Bu fotoğrafta mavi yay, dürbünle hilâlin görülmesi mümkün olan yerleri temsil ediyor. Kırmızı yay, zorlukla[41], yeşil yay da kolaylıkla hilâlin gözle görülmesi mümkün olan yerleri bize gösteriyor. Beyaza boyanmış bölgelerde ise görme imkânı yoktur. En aşağıdaki çizgiler de görmenin muhal olduğu yerlerdir.

Yukarıdaki beyaz bölgenin solundaki "A" noktasına yeşil bölgenin solundaki "B" noktasının yakın olduğunu görürüz. Fakat hilâlin doğuşu bu bölgelerde farklıdır. Yani hilâl "B" noktasında görülürken "A" noktasında görülmüyor. Hâlbuki aralarındaki mesafe azdır. Yeşil bölgenin en altındaki "C" noktasıyla "B" noktasının arası oldukça uzak olmasına rağmen doğuş yerleri aynıdır. Yani her iki noktada da hilâl kolaylıkla görülebiliyor.

Bu yay her ay değişir. Bir ayda hilâlin doğuşu aynı olan yerlerde diğer ayda farklı olabilir. İki farklı bölge için hilâlin doğuşu daima aynıdır veya faklıdır denemez. Buna göre ihtilâf-ı metâli' her ay ince hesaplamalara ihtiyaç duyar. Hükümlerin bu esas üzerine bina edilmesi oldukça zordur.

41 Makale yazarı kırmızı bölge için hilâlin zorlukla görülebileceğini ifade etmiştir. Ancak kırmızı bölgede hilâlin görülmesi haritayı hazırlayan tarafından imkansız (impossible) olarak belirtilmiştir. Benzeri haritalar ve izahlar için bkz. www.icoproject.org/accut.html#map (28.03.2016) (Editör)

Neticede; Cumhur'a göre ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. Delil açısından en sağlam bu görüştür. Bu görüşle amel ettiğimizde bir yerde hilâlin görülmesiyle diğer yerlerde de görülmesi şu dört şekilde ispat edilebilir.

1. İki şahit diğer bir beldeye giderek bayrama girildiği hususunda hilâli gördüklerine dair şahitlik ederler. Bu yöntem ulaşımın hızlı olduğu günümüz için düşünülmüştür.

2. Şahitlik üzerine şahitlik etmek. Dolayısıyla her kişinin şahitliğine başka iki şahidin de şahitlik etmesi vacip olur.

3. İstifaze: Falanca beldede hilâlin görüldüğüne dair haberin müstefîz (yaygın) olması. Bu durumda şahitliğe ve şartlarına gerek yoktur.

4. Hâkimin hükmüne şahitlik etmek: İki şahidin, falanca beldedeki hâkimin hilâlin görüldüğüne dair hükmettiğine şahitlik etmeleri. ***Reddü'l-Muhtâr***'da geçtiği gibi bu görüş Hanefîlere aittir.

Malikîlerde tercih edilen görüşe göre, hâkimin verdiği hükmün diğer beldelerde geçerli olması için şahitliğin bütün şartlarının olması vacip değildir. Tek kişinin haber vermesiyle de bu hükmün kabul edilmesi caizdir.

Muhammed Alîş şöyle dedi: "Tercih edilen görüşe göre, haberi nakleden tek kişi olsa bile hilâlin doğduğuna dair sabit olan hükmün nakledilmesi umumîdir."

Derdîr şöyle der: Hilâlin doğuşu iki âdil kişi veya kalabalık (müstefîz) tarafından sabit olduğunda beldeler birbirine ister uzak ister yakın olsun, metâli' ister aynı olsun ister farklı olsun haberin ulaştığı her beldenin oruca başlaması vaciptir. Bu durum şu dört şekilde olur: a-Müstefîz müstefîzden b-Müstefîz iki âdil kişiden c-İki âdil kişi iki âdil kişiden d-İki âdil müstefîzden. İki kişinin şahitliği nakledilirken her birinin şahitliğini yine iki kişinin aktarması şarttır. İki kişinin ilk önce birincisinden sonra da ikincisinden aktarması yeterlidir. Bir kişinin bir kişiden aktarması ise yeterli değildir. Tercih edilen görüşe göre, hilâlin doğuşu hâkim önünde tek kişinin haberiyle sabit olsa dahi, umumî bir durum olması hasebiyle bu haberi ancak iki âdil kimse diğer beldelere nakledebilir.

Bu esasa binaen dünyadaki bütün şehirlerin oruca başlaması aynı olabilir. Fakat Üstadımız Allâme Şübeyr Ahmed el-Osmânî şöyle demiştir: İhtilâf-ı metâli' her ne kadar vakıada tabii bir kevni hakikat olsa da şeriat, astrologların (müneccimlerin) kehanetlerine itibar etmediği gibi buna da itibar etmemiş, hilalin bir yerde görülmesi ile diğer bölgelerin de aya girmiş olacağını emretmiştir. Araştırma gerektiği esnasında mevcut kıble yönüne de itibar edilmediği gibi burada da böyledir.

Dolayısıyla oruca başlama ve iftar etme hükmü hilâli görmeye ve buna şahitlik etmeye bağlanmıştır. Nesâî de geçen şu hadiste olduğu gibi: ***"Eğer iki kişi şahitlik ederse oruç tutun ve iftar edin veya ayı otuz güne tamamlayın."***[42] Hz. Peygamber (s.a.s.)'in; ***"Ramazan: Oruca başladığınız gün. Bayram: Orucu bitirdiğiniz gün. Kurban bayramı da: Kurban kestiğiniz gündür."***[43] hadisi sebebiyle, "ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez" ilkesinden kalbe gelebilecek vesveseler giderilmiştir. Evet! Eğer iki belde arasında bir günden fazla bir eksiklik veya fazlalık şeklinde açıklık varsa ihtilâf-ı metâli'e itibar edilir. Çünkü naslar bir ayın yirmi dokuz veya otuz gün olduğu hakkında açıktır. Dolayısıyla ayın yirmi dokuz günden az veya otuz günden fazla olduğu yönünde yapılan şahitlik, ne kabul edilir ne de onunla amel edilir. Allah en doğrusunu bilir.

Üstadın önerisinin özeti: Bütün durumlarda ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. Ancak bu durum, beldelerin herhangi birinde ayı yirmi dokuz günden az veya otuz günden fazla bir güne götürecek olursa ihtilâf-ı metâli'e itibar edilir. Çünkü nas bunun aksini söylemektedir. Bu, en makul görüştür. Fakat bu ayda hilâlin görülme hükmü bir önceki ay için de geçerli olacaksa (yine de ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez). Allah (c.c.) en doğrusunu bilir.

42 Nesâî, Sıyam, 7.
43 Tirmîzî, Savm, 11.

SUUDİ ARABİSTAN'DA KAMERÎ AY BAŞI İLANINDA UYGULANAN METODA İÇERİDEN ELEŞTİREL BİR BAKIŞ[1]

Hamdele ve Salvele'den sonra

Suudi Arabistan Krallığı, Yüksek Yargı Kurulu Başkanı Sayın Şeyh Salih el-Luhaydanî'den nakledilen ve h. 2.10.1428 tarihinde Riyad Gazetesince de neşredilen, cuma günü şevval ayının girdiğine ve cuma gününün Ramazan Bayramı'nın ilk günü sayılmasına yönelik açıklamayı okudum. Burada söylenene göre Sayın Başkan, astronomi adına konuşulanları ve astronomik hesapların sonuçlarını, iftiracıların asılsız sözleri ve uydurmaları olmakla nitelendirmiştir. Kendisinden bu konuda çeşitli eleştirel söylemler nakledilmiştir. Onun bu hassasiyeti; onun dinî gayretinin, imanına ve akidesine olan bağlılığının bir sonucu olmakla birlikte bu konu, tartışmaya açık bir konudur. Öte yandan; ilimden, bilimsel sonuçlardan ve yeniliklerden faydalanmak gerektiğini söyleyen âlimlerin tutumu da ilmin imana davet edeceği, gidilen yolları aydınlatacağı, yol işaretlerinin en net olanı olduğu ve yolların en doğrusuna ulaştıracağına yönelik inançlarının bir neticesidir.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"; "Allah, içinizden iman eden ve ilim verilenlerin derecelerini yükseltir." İslam ümmeti de; namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerle iktisadi muamelelerinde; ailesel ve toplumsal sorunların çözümünde, emniyet-asayiş konularında, bireylerle ülkelerin daha iyi bir yaşama ulaşmalarına aracı olacak hususlarda ilmî verileri hep kullanır olmuştur. İlim, nur ve ışıktır; cehalet, karanlık ve yolu kaybediştir. İlim; şeriat ve kâinatta, tıp, mühendislik ve astronomi alanlarında, teknik bilimlerle enerji bilimlerinde elde

1 Abdullah b. Süleyman el-Men'î, Hey'etü Kibâri'l-Ulema (Büyük Âlimler Meclisi) üyesi. Tercüme: Dr. Yunus Keleş, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

edilen bilgilerin tümüdür. Müslümanlar, bu ilimleri yeryüzünün doğusundan batısına her bir yerden almış ve bunları kullanmaktan geri kalmamışlardır. Rahman olan Allah Teâlâ da bilimsel araştırmayı teşvik etmiş, yaratmış olduğu, varlığının delilleriyle mevsuf bulunan varlıkların şaşırtıcı inceliklerine bakılıp ibret alınması gerektiğini zikrettiği ayetin sonunda; "Allah'tan ancak âlim olanlar korkar." buyurmuştur.

İslam ümmeti, farklı ilimlerdeki susuzluğunu giderme noktasında, ümmîlik vasfından sıyrılarak artık medenî bir seviye yakalamıştır. Sayın Luhaydanî'nin bizlerin de mensubu olduğu Müslüman dünyasının günümüzde ulaşmış olduğu bilimsel konumu görmezden gelmeyeceğini umduğumuz gibi kendisine tevdi edilmiş bulunan şer'î ilimlerle ilgili konulardaki görevlerini de hakkıyla yerine getirmesini umarız.

Sayın Başkanın, hicrî 30.9.1428 tarihinde Mekke-i Mükerreme'nin konumuna göre hilâlin güneşin batışından bir dakika önce batmış olmasına rağmen Ümmü'l-Kura takvimini esas alarak perşembeyi cumaya bağlayan gece hilâlin görüldüğüne dair açıklamasına müdahale etmemizi hoşgörüyle karşılayacağını düşünüyoruz. Onun açıklamasına, özellikle de aşağıda ele alacağımız şu dört konuyla ilgili müdahale etme gerekliliği hâsıl olmuştur. Şimdi bu iddiaların her birini, onlara yönelik eleştirilerimle beraber tek tek ele almaya çalışacağım:

Birinci mesele: Sayın Luhaydanî'nin, "Bu ülke, yalan haberlerle şehirde ortalığı karıştıranların sözleriyle değişmediği gibi yalancıların türettikleriyle de değişmemiştir!" sözüdür. Şeyh Luhaydanî'nin sözündeki bu değişmezlik ifadesinden bu ülkede; astronomik hesaplamalara itibar edilmeksizin, hilâlin doğuş ve batışının güneşin batmasından sonra mı yoksa önce mi olduğunu dikkate alınmaksızın hilâlin genel olarak görülmesinin yeterli olageldiğini kastettiği anlaşılmaktadır.

Sayın Luhaydanî'nin ülkenin eskiden beri içinde bulunduğu halde herhangi bir değişikliğe gitmediği, Astronomi ilminin kesin verileriyle ortaya konan ilmî ölçüleri halen dikkate almadığı yönündeki sözü doğrudur. Ancak bu olgu, ülke için övgüye değer bir özellik midir? Yoksa geri kalmasının göstergesi mi? İlim, fikir ve görüş sahiplerinin genel kanaatinin bu soruları cevapsız bırakmayacağı umulur.

Ru'yet-i hilâl konusunda astronomi ilminden yararlanma taraftarı olan ilim ve fikir ehlinin bu tutumlarını; "ortalığı karıştırma (ircaf)" ve "yalancıların türetmeleri" olarak nitelendiren Sayın Luhaydanî'nin sarf ettiği bu sakil sözcüklerin ne anlama geldiklerine tekrar bakmasını umarız. Ahzab suresinin sonlarında geçen (mürcifin) kelimesinin manasına bakıp iyice tetkik ettiğinde, bu kelimenin Kur'an'da Münafıkların sıfatı olarak geçtiğini gördükten sonra acaba din kardeşlerini nifak vasıflarıyla nitelendirmeye halen

devam etmeyi kendine yakıştırabilecek midir? Bu ifadeler Hazretten din kardeşleri hakkında sadır olmuş yerilesi bir sözdür. Allah taksiratını affetsin!

Sayın Luhaydanî'nin, yine din kardeşlerinin görüşleri hakkında sarf ettiği "yalancıların türetmeleri" sözüne gelince; akıllı bir kimsenin yalan söylenildiğine dair kesin bir bilgisi olmadan bu vasıfla bir başkasını nitelendirmesi caiz olmaz. Sayın Luhaydanî, astronomi biliminde bir ümmî konumunda iken ve bu alanda kayda değer bir şey bilmezken nasıl olurda aşina oldukları alanda söz söyleyen ilim ehlini kendi yanlarından bir şey türetmekle suçlayabilir! Keşke, bu sözleri sarf etmeden önce, Âlemlerin Rabbinin şu beyanını dikkate alsa idi! "Eğer (bir şeyi) bilmiyorsanız o işi bilen (ehle'z-ikr), ehil kimselerden sorunuz." (Enbiya, 21/7) Bu ayette geçen zikir ifadesi, (Allah biliyor ya!) ya ilimdir ya da ilimle ilgili manalardan biridir.

Sayın Luhaydanî'nin Astronomik verilerin birer zan ve tahmine dayandığını dolayısıyla yalandan ibaret olduğunu, özellikle de adalet ve takva sahibi olmayan kimselerden astronomi hükümleriyle ilgili verdikleri bilgilerin türetme, şüphe ve tereddüt konusu olacağı iddiasını doğru saysak bile bize düşen, bu bilgileri mutlak manada yalanlamak değil, doğru olup olmadıklarını araştırmaktır. Zira Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de fasıktan gelen haberlerin yalan mı doğru mu olduğunun araştırılarak tespit edilmesini istemiştir yoksa mutlak anlamda reddedilmesini değil! Nitekim "Ey İman edenler bir fasık size haber getirdiğinde iyice araştırıp meseleyi aydınlığa çıkarın." (Hucurat, 49/6) buyrulmuştur.

Bu minvalde, Yüksek Yargı Kurulu Başkanı Sayın Luhaydanî'ye önceleri defaetle önerildiği gibi, din âlimleri ve astronomi bilginlerinin katılımıyla gerçekleşecek bir konferansın düzenlenmesi hususunda ülke yöneticisinin onayını alarak icraatta bulunmasının artık bir gereklilik haline geldiğini hatırlatırım. Böylelikle; yukarıdaki ayette geçen "iyice araştırıp meseleyi aydınlığa çıkarma" emrine imtisal edilmiş olacak ve de namaz, oruç ve hac vakitlerinin belirlenmesinde bize yardımcı olacak verileri içeren Güneş ve Ay'ın menzillerinin hesaplanmasıyla ilgili astronomik sonuçlara ulaşılacaktır.

İkinci mesele: Sayın Luhaydanî'nin, hilâli gördüğünü iddia eden şahitte iyi bir Müslümanlık ve takva şartı arandığı halde astronomi bilginlerinin bu hesaplama sonuçlarını ortaya koyanlar hakkında adalet, takva ve salah hali şartı aranmadığına dair garipsenecek ifadesidir. Hangi bilime ait olursa olsun bilimsel verilerin, bilhassa hilâlin doğuşunu tespit eden kat'î verilerin ortaya koyduğu bilimsel gerçekler, salt birkaç bilim adamı tarafından ileri sürülmüş değildir ki onlarda takva, adalet ve iyi Müslümanlık şartı arayalım. Bilimsel gerçekler, o gerçeği dile getiren kişilerin sübjektif bilgilerinin sonuçları da değildir ki, o kişilerin güvenilirliğini ve sikalığını araştıralım. Bilakis, gü-

nümüzde astronominin elde ettiği sonuçlar ve astronomik hesaplar; iyi kötü, salih veya fasık, Müslüman ya da gayrimüslim herkesin kabul edeceği, kesin ilmî verilere dayanmaktadır.

Örneğin, herkesçe müsellem olan matematik formüllerini ortaya koyan bir kimseden hiç adalet, güvenilirlik ve salah haline dair bir bilgi ister miyiz? Sözgelimi bir kimse Sayın Luhaydanî'ye "10 + 15 = 25 veya 7 × 9 = 63 eder" gibi toplama ve çarpma işlemlerinin sonucunu bildirse, Sayın Luhaydanî bu sonuçları kabullenmek için bu işlemleri yapan kimsenin adaletini mi araştıracaktır! Allah onu korusun! Görünen o ki, gayet açık olan bu hususlarla birtakım tartışmalı şeyler ona muhtemelen karmaşık geldiği içindir ki bu açıklamalar ondan sadır olabilmektedir.

Adaletlerinin araştırılması gereği noktasında, ru'yet-i hilâl mevzusunda şahitlik edenlerle astronomi uzmanlarınca bilinen hakikatleri ifade edenler arasında fark vardır. İlki, kaynağı bizzat kendi olan bir haberi sunmakta iken ikincisi; astronomi uzmanlarının tamamının bildiği bilimsel bir veri sunmaktadır. Birincisinin, bu haberin sahibinin ru'yet-i hilâle şahitliğin bizzat kaynağı olması hasebiyle; takva, adalet, salah, emanet ve güvenilirlik açısından değerlendirilmesi gerektiği doğrudur. Ancak ikincisinde, konunun uzmanlarınca zaten bilinegelen hususları aktardığından onda takva ve salah şartının aranması yersizdir.

Üçüncü Mesele: Sayın Luhaydanî'nin söz konusu tarihte hilâli tam on kişinin farklı yerlerde gördüğü, hatta bu sayıdan fazlasının da görmüş olabileceği, buna rağmen kendilerinin ru'yetle ilgili şahitlik edenlerde şehadet şartını aramaları sebebiyle bu kadarıyla yetindiklerini ifade etmesidir. Sayın Luhaydanî'nin de bildiği gibi, şahitlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun herhangi bir konudaki şahitliğin kabulü için ilgili haberin, onu açıkça yalanlayacak ve ilgili tanıklığı boşa çıkaracak manilerden hali olması gerekir. Astronomi uzmanları kesin olarak belirtiyorlar ki hilâlin batışı, 29. 9. 1429 tarihinde, perşembeyi cumaya bağlayan akşamda güneşin batışından bir dakika önce gerçekleşmiştir. Bu hadise, ülkenin batıda ki son mevkii olan Mekke'de tespit edilmiştir. Peki, nasıl oluyor da güneşin batışından bir dakika önce zaten batmış olan hilâl, güneşin batışından sonra görülebiliyor!

Sayın Luhaydanî'nin astronomi bilginlerinin verdikleri bilgileri kabul etmemesi sebebiyle bu kesin gerçeğe rağmen konunun bu yönünü sorgulamayacağı açıktır. İster istemez bize düşen, ülke yöneticisi tarafından da desteklenen Yüksek Yargı Kurulu Başkanının kararlarını dinlemek ve bu kararlara itaat etmektir. Artık bizce de Ramazan Bayramı, insanların bayram yaptıkları gündür. Ne var ki bu kabullenişimizde ki asıl sorumluluk, Yüksek Yargı Kurulunun ve Başkanın bu konuda güvendiği kimselerindir.

Bununla beraber şu hususa da dikkat çekmek isteriz: Varsayalım ki, astronomi bilginleri birer fasık olup sözlerince amel olunmazlar. Böyle olsa bile bizim yükümlülüğümüz, bu sözleri mutlak manada yalanlamak değil, doğru olup olmadıklarını araştırmak değil midir? Yukarıda da geçtiği üzere, Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de fasıktan gelen haberlerin yalan mı doğru mu olduğunun araştırılarak tespit edilmesini istememiş midir? "Ey İman edenler bir fasık size haber getirdiğinde iyice araştırıp meseleyi aydınlığa çıkarın." (Hucurat, 49/6) ayetinin açık emri bunu gerektirmez mi?

Diğer taraftan başkan Luhaydanî de şahitliğin kabulü için şu iki şeye ihtiyaç olduğunu bilir ve kabul ederler: Bunların birisi, yapılan şahitliğin hissen ve aklen yalanlanacak bir nitelikten uzak olması, ikincisi ise şahidin adalet vasfına sahip olmasıdır. Biz mahkemenin şahitlerin adaletiyle ilgili gerekli işlemleri tamamladığından şüphe etmeyiz; fakat şahitliğin yalanlanacak bir özellikte olması konusu, astronomik verilerle çelişmesi hasebiyle şahitliğin sıhhati hususunda halen açık veren bir gedik olarak kalmaktadır. Yüce Allah bizlere yardım eyleye!

Dördüncü Mesele: Sayın Luhaydanî'nin astronomik hesaplarla ilgilenenlerden ilgili verileri Allah ve Resulünün beyanına göre yorumlamalarını istemesidir. Onların ru'yeti/çıplak gözle görmeyi esas alan Allah ve Resulünün beyanını hesaplarına itimat ederek terk etmemelerini arzulamasıdır. Çünkü onlara göre, astronomik verilerle ru'yet arasında müşahede açısından bir çelişki vaki olursa, ru'yet iddiası reddedilir. Sayın Luhaydanî'ye göre, onların başı sonunu tutmayan bu ifadelerinde tutarsızlık vardır.

Sayın Luhaydanî'nin şunu iyice bilmesi gerekir ki; bizler, kim olursa olsun herhangi birinin sözü sebebiyle Allah ve Resulünün beyanını terk etmekten Allah'a sığınırız. Biz, Allah'ın kuluyuz, "Allah ve Resulü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir kadın ve erkeğe, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur." (Ahzâb, 36) emri gereği, Allah'ın hükmünü işitir ve gönülden itaat ederiz.

Allah Teâlâ, Kitabında: "Sana, hilâlleri (ayın evrelerini) soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir." (Bakara, 2/189) Güneş ve ayın yörüngeleri hakkındaysa: "Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için aya menziller tayin eden O'dur." (Yunus, 10/5) diye buyurmaktadır.

Hz. Peygamber ise, "Yüce Allah hilâlleri insanlar için vakit ölçüleri kıldı. 0 halde hilâli görünce oruca başlayın, onu tekrar görünce iftar edin." demiştir. (Müsned, IV, 23, 321; Dârekutnî, II, 163; Hâkim, I, 585) Bir hadislerinde de Peygamberimiz "Biz ümmî

bir toplumuz; hesap ve okuma yazma bilmeyiz. Şunu biliriz ki ay, ya 29 ya 30'dur." (Buhârî, Savm, 11,13; Müslim, Sıyâm, 15; Ebû Dâvûd, Savm, 4) buyurmuştur.

Yukarıdaki ayet ve hadislerde vurgulandığı üzere; oruç ve Ramazan Bayramı, ancak ru'yetle sabit olur. Ru'yet, şahitlikle vaki olur. Şahitliğin şartı ise, şahit olunan haberin onu yalanlayan bir nitelikten uzak olması ve de şahidin âdil bir kişi olmasıdır. Şahit olunan husus, varlığın tabiatıyla açıkça çelişen bir nitelik taşıyorsa, söz konusu şahitliği nasıl kabul edebiliriz? Sözgelimi, on âdil adam, Ali'nin Veli'yi cuma günü öldürdüğüne şahitlik etse; ama Veli'nin bundan bir veya birkaç hafta önce ölmüş olduğu sabitse buna rağmen bu on âdil şahidin şahitliği kabul edilebilir mi?

Sayın Luhaydanî'nin ilgili ifadesini, yeni bir ayın başladığını salt hesapla ispat etmeye çalışanlara yönelik olarak anlayışla karşılamak mümkündür. Ancak, mutedil astronomi bilginleri ve din âlimlerinin ortak beyanlarına göre; ru'yet hususundaki şahitliğin kabul edilebilmesi için hilâlin batışının güneşin batışından sonra olması gerekmektedir. Hilâlin, güneş battıktan sonra gurup etmesine ve astronomi bilginlerinin bunu belirtmelerine rağmen görülememesi halinde onların bu iddialarına da itibar edilmez. Sonuçta dikkate alınarak kendisiyle amel edilecek olan ru'yet, hilâlin güneşin batışından önce batmış olması gibi açık kanıtlarla çelişen türdeki ru'yet iddialarından uzak olan ve şahitlikle tespit edilen şer'î ru'yet olmaya devam edecektir.

Sözün özeti, astronomik hesaplar, ispat halinde değil; nefiy (Ru'yetin kesin astronomik veriler gereği gerçekleşmesinin imkânsız oluşu) halinde geçerlidir. Buna binaen dinî ilimlerde ehil olan araştırmacılar, astronomi ilminin verilerini Allah ve Resulünün beyanları çerçevesinde ele aldıkları ifade edilebilir. Dolayısıyla durum, Sayın Luhaydanî'nin "başı sonunu tutmayan bu ifadelerde tutarsızlık olduğu" iddiasındaki gibi değildir. Sayın Luhaydanî'nin, astronomi bilginlerini ve astronomik verilerin ru'yette dikkate alınması gerekliliğini savunan din âlimlerini; Allah ve Resulünün hükmü söz konusu olduğunda artık orada durarak ilgili hükmü kabul etmelerine yönelik arzusu, yukarıda geçmişti. Hal böyleyken Sayın Luhaydanî'ye; astronomik verileri, sözde Allah ve Resulünün beyanına tercih eden sapkın ve yoldan çıkmış olan bu kişilerin kimler olduğunu sorarız? Böyle bir durumdan Allah'a sığınır, ondan af diler ve bu tür çirkin iddialardan beri olduğumuzu beyan ederiz.

Sayın Luhaydanî'nin Allah ve Resulünün hükmü söz konusu olduğunda ilgili hükmün kabul edilmesine yönelik din kardeşlerine yönelttiği arzusunu samimi bularak teşekkür ettiğimiz gibi artık doğrunun insanlarla tanındığı asrın geçtiğini bunun yerini, insanların doğruyla tanındığı çağın aldığını idrak etmesini de umuyoruz. Nihayetinde

her nereden gelirse gelsin, kendisine tabi olunmaya en layık olan Hak ve doğrudur. Çünkü hak ve doğru bir hikmettir; hikmetse müminin yitik malıdır.

Sonuç olarak, sayın hocamız, sevgili dostumuz, Şeyh Salih Luhaydanî'den dileğimiz, bu eleştirilerimizin; aramızdaki kadim dostluk ve arkadaşlığa, kardeşlik ve muhabbete gölge düşürmemesidir! Onun ülke için olsun, ülkenin yöneticileriyle vatandaşları için olsun samimi ve dürüst biri olduğunu, takva ve salah ehli olup Hak için mücadele etme noktasında tüm gücünü ortaya koyduğunu bildiğimden kalbimde ona karşı beslediğim sevgi ve saygıdan kuşkulanmamasını isterim. Şu var ki yukarıda da yer alan eleştiriler, birbirimize hakkı tavsiye etme, yanlış anlamaları giderme kabilinden sarf edilmiş ifadelerden ibarettir. Allah yardımcımız olsun… Salat ve Selam O'nun Resulüne olsun…

Ru'yet-i hilâl konusunda astronomik hesaplara başvurmakla şer'î nasslar arasında bir çelişki olmadığına dair:[2] Bir ayın başlangıç ve bitişini tespitte dikkate alınan hilâlin astronomik açıdan dört durumu vardır:

1. **Muhak-Ayın Kayboluş Evresi veya Gizlenmesi:** Bu durum, içinde bulunulan ayın son günü gerçekleşir. Kavuşum durumundan önceki son gün, hilâlin batı yönünde güneşin önünde güneşin de doğu yönünde hilâlin arkasında olacak şekildeki durumuna denir.

2. **İktiran (İçtima)- Ayın Kavuşumu:** Ayın, dünya çevresinde dönerken güneşle dünya arasında aynı doğrultuda bulunmasına kavuşum durumu denir. Bu da güneş ve ayın ufuk çizgisinde içtima etmeleriyle olur. Öyle ki güneşin ışığı aya veya ayın herhangi bir kesitine yansımaz. Bu süreç, hemen arkasından hilâlin doğduğu kısa bir süre içinde gerçekleşir.

3. **Ayın Doğuşu:** Ayın merkez noktasının içtima çizgisinden ya da bu içtimanın gerçekleştiği ufuk çizgisinden ayrılma sürecinin başlangıcıyla güneş ışığının -azda olsa- ayın yüzeyi vasıtasıyla yeryüzüne doğru yansıma imkânının başlangıç safhasıdır. Yani bu konumda yeryüzünden gözlem yapan birisi kolaylıkla hilâli güneşin arkasında; güneşi de hilâlin önünde görebilir. Bu doğuşla birlikte güneş ışığının ayın yüzeyinden küçük bir kesite yansıması gerçekleşir.

4. **Hilâlin Görülebilme İmkân ve Şartları:** Astronomi bilginleri, hilâlin doğuşunun saniyelerle değilse de en fazla dakikayla sınırlı bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştiğinde ittifak etmişlerdir. İhtilaf konusu, doğuşundan hemen sonra hilâlin

2 Abdullah b. Süleyman el-Men'î.

görülebilmesinin mümkün olup olmadığı hakkındadır. Bazıları, hilâlin ufukta belirli bir dereceyle sınırlı bir açıda ve ayın ufuk yüksekliğinin de ancak belirli yükseklikteki derecelerde olması halinde görülebileceğini söylemişlerdir. Hilâlin güneşle açısal uzaklığı, bilginlerin kimine göre sekiz, kimine göre altı, bazılarına göreyse beş ve beşten az derecelerde olmalıdır. Astronomi bilginleri hilâlin doğuş vaktiyle ilgili ittifak halindeyken görülebilme keyfiyeti açısından ihtilaf etmektedirler.

İşte, geçmişte ve günümüzde din bilginlerinde kafa karışıklığına yol açan husus bu ihtilaftan kaynaklanmaktadır. Ayın doğuşu ile görülebilme veya görülememe imkânı arasındaki farkı ayırt edememişlerdir. Ayın görülebilme imkânındaki ihtilafın, hilâlin doğuşunu belirlemede meydana gelen ihtilaf olduğunu sanmışlardır. Şer'î naslarla kesin astronomik verileri cem ederek Allah'ın hükmüne uymak için deriz ki; ru'yet-i hilâl iddiası, ancak güneşin batışından sonra hilâlin görüldüğüne dair şahitlik edilmesi halinde sahih olur. Bir ayın girdiğinin ya da çıktığının tespiti, hilâlin doğuşunun ispatına bağlıdır. Diğer taraftan astronomi bilginleri hilâlin güneşin batışından önce doğduğunu söyledikleri ancak hilâlin görülmediği durumlarda sadece astronomik veriyle yetinerek ru'yet-i hilâli ispat yönünde hüküm vermek caiz olmaz, şahitlikle bunun desteklenmesi gerekir.

Öte yandan hilâlin doğuşunun güneşin batışından önce olması durumunda, ru'yet-i hilâli sadece hilâlin görülebilmesi imkânıyla kayıtlandırmak; hilâlin görülebilme imkânını da ancak belli bir açı ve belli bir dereceyle sınırlamak caiz olmaz. Her ne vakit ki, güneş battıktan sonra hilâl doğar ve ru'yete dair şahitlik eden olursa; hilâlin görülebilme imkânına itibar edilmeksizin ru'yetin vukuuna dair bu şahitlik tasdik edilir. Ancak güneş hilâlin doğuşundan önce batarda bundan sonra hilâli güneş battıktan sonra gördüğüne dair şahitlik yapan biri ortaya çıkarsa, bu durumda hilâlin görülebilmesi imkânsız olduğundan bu kişinin şahitliği reddedilir.

Hilâlin doğuşundan sonra ve güneşin aydan önce batması durumunda ru'yet imkânının olup olmaması meselesineyse hiç takılmamak gerekir. İbn Teymiyye, ***Mecmu'ul-Fetava***'sında "el-Hilâlü'l-Menkule" başlıklı risalesindeki yaklaşık on sahifelik açıklamasında, böyle durumlarda hilâlin görülebilme imkânının olmaması sebebiyle ru'yete dair şahitliğe isabetli bir itirazla karşı çıkmıştır. Şeyh Ahmed Şakir de risalesinde bu karşı çıkışı teyit ederek demiştir ki; Nasıl ki hesaba itibar etmeye mani olan illetin zevaliyle, (ümmetin ümmîlikten çıkarak hesabı öğrenmesi) artık hesaba itibar etmek gerekiyorsa; tıpkı bunun gibi, hilâlin görülmesinin mümkün oluş ya da olmayışına bakılmaksızın ayların hakiki hesaplanmalarına da itibar etmek gerekir. Bu durumda

hakiki ayın ilk günü, hilâlin bir anlık da olsa güneşin batışından sonra battığı gece olacaktır.

Ayın başlangıç ya da bitişinin ispatında astronomik hesapla amel etmeyle ilgili sözler, asrımızda yeni ortaya çıkan nevazil türü bir hadise değildir. Geçmişte ve günümüzde birçok âlim buna değinmiş ve bu tür görüşlerle amel etme hususunda kendi görüşlerini serdetmişlerdir. Bunlardan bir kısmını aktaralım:

1. Şeyhülislam İbn Teymiyye'nin görüşü:[3] "Basra fakihlerinden bir grup, Peygamberimiz (s.a.s.)'in "hilâli, ayın menzillerine göre hesapla takdir edin" sözüne göre görüş belirtmektedir. İlgili rivayette Muhammed b. Sîrîn şöyle demiştir: "Bir şek günü dışarı çıktığımda kendisinden ilim alınan hangi âlime uğradımsa onları iftar etmiş buldum. Ancak hilâli belirlemede hesapla amel etmeyi benimseyen birine[4] rastladığımda, onun hesaba göre amel ederek orucunu tutmaya devam ettiğini görünce; "Keşke, bu adam hesap bilmese idi! (İnsanların bayram ettikleri günde oruç tuttuğu için) Bu, onun hakkında daha hayırlı olurdu, demekten kendimi alamadım."

Bazı Basralı fakihlerin bu görüşü, Ebu'l-Abbas b. Süreyc'ten de nakledilir. Bazı Malikîler İmam Şafiî'den naklederler ki, yıldızlar (astronomik hesaplar) ve ayın menzilleriyle istidlali (delil getirmeyi) mezhebince muteber kabul eden kimseye, astronomik hesaplar sonucu hilâlin o gece doğacağı belli olmamış ve havanın bulutlu olması sebebiyle hilâlin görülemeyeceği sabit olmuşsa; onun orucun devam ettiğini kabul ederek oruç tutması sahihtir. (Bu Şafiî'ye nispeti sahih olmayan batıl bir nakildir.) İbn Süreyc, Şafiî'nin ashabının büyüklerinden biri olmasına rağmen bu görüşün ondan nakledildiğini, kendi kanaatine yakın bir görüş olduğundan ileri sürmüştür."

Şeyhülislam İbn Teymiyye başka bir yerde de[5] şöyle demektedir: "Bana ulaşan bilgiye göre bazı kadılar, âdil şahitlerin şahitliklerini, astronomik hesap yapan bir uzmanın görülüp görülemeyeceğine dair beyanı sebebiyle reddetmişlerdir." Oysa biz; Şeyhülislamın, âdeti olduğu üzere, burada da dakik bir beyanda bulunmasını arzulardık.

Diğer taraftan Şeyhülislam'ın bu görüşü bazı Basralı fakihlere ve ayın giriş ve çıkışının ispatında hesabı dikkate alan bazı kadılara nispet etmesi, meselenin yeni bir mesele olmadığını, hesapla amel etmenin İslam fakihleri nezdinde tartışmaya açık bir konu olduğunu göstermektedir. Üstelik bu konu, günümüzdeki gibi keşif vasıtalarının, tecrübi bilgi sonuçlarının, gelişmiş gözlem araçlarıyla uyduların, keşif ve gözlem için

3 İbn Teymiyye'nin Hilâlle ilgili ***Mecmuu'l-Fetavası*** 25. Cilt, s. 181'de yazdığı risalesindeki beyan.

4 Bu zatın Mutarrif b. Abdullah b. Eş-Şuhayr olduğu söylenir.

5 ***Mecmuu'l-Fetava',*** 25. Cilt s. 131.

ileri teknolojilerin olmadığı zamanlarda gündeme gelmiştir. Şimdi ise her türlü araştırma, gözlem ve deneysel tecrübelerin yapılabildiği merkezler bulunmakta ve bilimsel uzmanlaşmanın neticesinde de bu alanlarda sağlam verilere ulaşılabilmektedir.

2. Hicrî 1409'da (26 Şubat-3 Mart 1973 tarihleri arasında) Kuveyt'te Din İşleri ve Evkaf Bakanları Konferansı'nda alınan kararda, hilâlin güneşten önce batması durumunda astronomi ilminin ru'yet-i hilâli (imkânsızlığı nedeniyle) nefyetmesi göz önünde bulundurularak; ayın giriş ve çıkışının tespitinde astronomik hesabın dikkate alınması görüşü teyit edilmiştir. Alınan kararların birinci fıkrasında bu husus tescil edilmiş, bu görüşün İbn Teymiyye, İbn Kayyım, Karafi, İbn Rüşd gibi İslam fakihlerinden oluşan ilim ehlinin de görüşü olduğu vurgulanmıştır. Kararların üçüncü fıkrasında ayın girişinin ispatında şahitlerin ifadelerine itibar edileceği de tescil edilmiştir.[6]

3. Şirbinî, Muğni'l-Muhtac adlı eserinde[7] hesap ilminin ru'yetin imkânsız olduğunu ortaya koymasına rağmen bir ya da iki kişinin ru'yet-i hilâle dair şahitlik etmesine Subkî'nin "Bu şahitlik kabul edilemez. Zira hesap kat'î; şahitlik ise zannîdir. Zanni olansa kat'î olana muarız olamaz." dediğini belirtmiş ve böyle bir şahitliğin reddine dair genişçe açıklamalarda bulunmuştur.

4. Şâfiî fakihi Takıyyüddin es-Sübkî, yukarıda da geçtiği üzere, hesaba göre hilâlin görülmesinin imkânsız olması durumunda hilâli gördüklerini söyleyenlerin şahitliğinin kabul edilmeyip hata veya yalana hamledilmesi gerektiğini, çünkü hesabın kat'î, şahitlik ve haberin ise zannî olduğunu, zannın kesin bilgiye tercihi bir yana onunla çelişemeyeceğini, esasen şahitliğin geçerli sayılabilmesi için şahadette bulunulan şeyin hissen, aklen, dinen ve ilmen mümkün olması gerektiğini ve hesabın kesin olarak imkânsızlığını gösterdiği bir konudaki şahitliğin şahadette bulunulan husus imkân dâhilinde bulunmadığı için geçerli olamayacağını belirtir. (el-Fetâvâ, I, 209-210)

5. Şeyh Mustafa ez-Zerkâ, geçmiş âlimlerin hesabı reddetmeleri konusunda, astronomi ilminin o zamanlar falcılık, ilmî nücum (astroloji) gibi bilgilerle karışık olması ve ileri sürülen bilgilerin tahmine dayalı olması sebebiyle onların mazur görülmesi gerektiğini belirttikten sonra der ki: "Zamanımızda astronomik veriler artık, sübutu kat'î hale gelmiştir. Allah Resulü (s.a.s.), ümmetin ümmî oluşu ve Allah Teâlâ'nın da kimseye taşıyamayacağı bir yükü yüklemeyeceğinden hareketle 'ayın durumu ya şöyledir ya da böyledir' diyerek kendi zamanında ayın başlangıcını belirlemede yapılabileceklere dikkat çekmiştir. Bir nass, kaynağından itibaren bir illet ile muallel olarak gelmişse, o

6 Bkz. Mecelletü'l-Buhusi'l-İslamiyye, sayı 27'de s. 118-191'de hesaba itirazın incelendiği kısım.
7 *Muğni'l-Muhtac*, c II, s, 154.

nassın durumu diğer nasslara göre farklı olur. Hükme ulaşmada uygulanan tatbikte, illetin varlığı ya da yokluğu durumuna göre illet, nassın anlaşılmasında ve hükmün nassla irtibatının sağlanmasında doğrudan etkilidir."

6. Şeyh Ahmed Şakir merhum, *"Dînî Günlerin Tespitinde Hesaba Güvenilebilir mi?"* adlı risalesinde şöyle der: "Büyük üstad Merâğî'nin on seneyi aşkın bir süre önce Yüksek Şeriat Mahkemesi[8] başkanı iken; (hesap, ayın görülmesinin imkânsız olduğunu söylüyorsa bu konuda şahitlerin şehadetlerinin reddedilmesi gerektiği) şeklinde bir görüşü vardı. Yukarıda Takiyyüddîn es-Sübkî'den de böyle bir görüş nakletmiştim. Merâğî'nin bu görüşü çetin bir münakaşaya sebep oldu. Babam, ben ve bazı kardeşlerim onun bu görüşüne karşı çıkanlardandık. Fakat şimdi açıkça ifade ediyorum ki, o, haklıydı. Ben buna, bu konuda bilgi alması çok zor olanlar hariç her halükarda hilâlin hesapla sübutunun vacip olduğunu ilave ediyorum. Benim bu sözüm yeni bir şey değildir. Mükelleflerin durumundaki değişikliğe göre hükmün değişeceği öteden beri söylenmiştir. İlim adamlarının ve başkalarının bildiği gibi dinde bunun misalleri çoktur.[9]

Şeyh Ahmed Şakir'in bu sözlerinden ve yukarıda aktarılan 1409 Kuveyt konferansında alınan karardan anlaşılıyor ki, astronomi ilminin hilâlin görülebileceğini imkânsız görmesi ve hilâl henüz doğmamışken hilâlin görüldüğüne; güneş batmaksızın da hilâlin battığına dair şahitlik edilmesi durumlarında; hesaba/astronomik verilere itibar etmek, hâlihazırdaki ve geçmişteki Müslüman âlimler tarafından üzerinde birleşilen bir görüştür. İbn Teymiyye, İbn Kayyim, Karâfi, İbn Rüşd, Sübkî, İbn Süreyc, Abdullah b. Mutarrif, Ahmed Şakir, Mustafa Zerka gibi âlimlerle, adını anmadığımız başka âlimler hep bu kanaatte olmuştur.

Hesaba İtibar Etmenin Kitap ve Sünnet'e, Şer'î Nasslara Aykırı Olduğu Görüşü

Bu görüşün doğru yanları olduğu gibi yanlış yönleri de vardır. Doğru olan yönü, ayın başlangıç ve bitişinin ispatında hilâl için gerekli görülen şer'î ru'yet dikkate alınmadan bütünüyle astronomik hesaplara göre hareket etmenin kitap ve sünnetle beyan edilen nasslara aykırı olduğudur. Zira Müslüman âlimleri, -şaz görüş sahipleri haricinde- ramazan ayının başlangıç ve bitişinin astronomik hesaplamalarla değil ru'yet-i hilâlle sabit olacağı noktasında ittifak etmişlerdir. Nitekim Cenab-ı Hak şöyle buyurur: "Sizden her kim ramazan ayına yetişirse, onu oruçlu geçirsin." (Bakara, 2/185) Resu-

8 el-Mahkemetü'l-'Ulyâ eş-Şer'iyye.

9 *Risale*, Mektebetü İbn Teymiyye, s. 15.

lullah (s.a.s.) ise: "Hilâli görünce oruca başlayın, onu görünce iftar edin." (Buhârî, Śavm, 11; Müslim, Śıyâm, 7-8) demektedir.

Bu görüşün yanlış olan yönü ise, şahitlerin -adaletlerine dair tezkiyeleri tam olsa da- hilâlin doğuşundan önce hilâli gördüklerine dair iddialarını kabul etmeye imkân tanımasıdır. Zira böylesine bir şahitlik, açık bir çelişkiye konu olmaktan kurtulabilmiş değildir. Öyle ya, hilâl güneşin batısında, güneşte hilâlin doğusunda olmasına, dolayısıyla da hilâlin halen güneşin önünde seyrettiği gerçeğine rağmen; şahitler nasıl olur da güneşin hilâlden önce batmasına binaen hilâli güneşin gerisinde görmüş olabilirler? Böyle bir şahitlik iddiası geçersizdir. Kabulü şöyle dursun, bu iddianın dinlenmesi bile caiz değildir.

Diğer taraftan bizler, astronomik hesaba itibar etmekle ilgili sözümüzü, hilâlin sübut haliyle değil nefiy haliyle (astronomiye göre hilâlin görülebilmesinin imkânsız oluş haliyle) sınırlandırıyoruz. Astronomi bilginleri, hilâl ancak güneşin batışından sonra doğabilir diyorken onu güneşin batışından önce hâlihazırda doğmamışken gördüğünü iddia eden şahitlerin şahitliğini -ki isterse âdil şahitler olsunlar- geçersiz buluyoruz. İşte, nefiy haliyle ilgili astronomik hesabın muteber oluşundan maksadımız budur. Şu hususta belirtilmelidir ki, hilâl güneşin batışından önce doğmuş, güneşte hilâlden önce batmış iken hilâlin görüldüğüne dair şahitlik edenin olmayışı durumu, hilâlin ru'yetiyle ilgili bir şahitlik olayı gerçekleşmediğinden ayın başlangıcının astronomik hesapla belirlenmesini caiz görmemize yeterli bir gerekçe oluşturmaz.

Yüksek Yargı Meclisi, 26.10.2003 yılına tekabül eden pazar günü ramazan ayının girişinin sabit olmadığına dair görüş serdederken çok güzel bir karara imza atmıştır. Şöyle ki, Suudi Arabistan'da hilâlin doğuşu, 29. 08. 1424 tarihine tekabül eden cumartesi günü (miladî olarak yukardaki tarihten bir gün öncesi) güneşin batışından önce gerçekleşmişti. Ne var ki hilâl o gün Suudi Arabistan sınırlarında güneşin batışından sonra görülememiş olduğundan Meclis, 1424 yılı için pazartesinin şaban ayının otuzuncu günü olduğuna dair karar almıştır.

Yüksek Yargı Meclisinin bu tasarrufu ayniyle isabetlidir. Zira Güneş'in batışı hilâlin batışından önce olmuşsa bu durumda (ispat hâli) astronomik hesaplara değil ru'yet'e itibar edilir. Realitede de güneş, hilâlin doğuşundan (vilâdet-i hilâl) önce batmışken; güneş battıktan sonra hilâlin görüldüğüne dair şahitlik edenlerin şehadetinin reddedileceği görüşü, sahih bir görüş olup Kitap ve Sünnet'in naslarına da aykırı değildir. Zira şahitlik, geçerliliğine ve kabulüne bir maninin olmaması durumunda muteberdir. Bilindiği gibi, bazı hallerde şahitliğin kabul edilmesinin önünde çeşitli mâni durumlar vardır. Bu mani durumlardan en önemlisi, şahitliğin açık bir hakikatle çelişmesidir.

Şüphesiz ki, hilâl güneşin batışından önce battığı halde onun güneşin batışından sonra görüldüğüne dair bir şahitlik, şahitliğin reddi için en güçlü manilerden birini oluşturur. Bu şahitliğin reddiyle biz, Allah Teâlâ'nın: "Sizden kim (ramazan) ayına erişirse oruç tutsun" veya Resulullah'ın (s.a.s.): "Hilâli görünce oruca başlayın, onu görünce iftar edin." şeklindeki beyanlarına muhalefet etmiş olmayız. Bizim yaptığımız, ancak şahitliği çelişkisi nedeniyle geçersiz olan veya şahitliğinde yalancı konumuna düşen bir şahidin şahitliğini iptal etmekten ibarettir. Ortada sahih bir ru'yet yok ki biz bunu reddetmekle şer'î nassları reddetmiş sayılalım. Zira hilâl, güneşin batmasından sonra doğmamış ve güneşin batışından önce batmıştır. Bu durumda nefiy konusunda astronomik hesaba itibar etmenin Kitap ve Sünnet'teki nasslara muhalefet etmek olmadığı açığa çıkar.

Hilâlin Rasathane Aracılığıyla Gözlemlenmesi

Hilâlin doğuşunu tespit için bir veya birden fazla rasathane oluşturarak hilâlin gözlemlenmesinde teleskopların kullanılması önerisi, şer'î ru'yetin rasathane tespitlerine hasredilmesi ve teleskop vasıtası olmaksızın çıplak gözle ru'yetin kabul edilmemesi görüşüne gelince, şüphe yok ki bu öneri; araştırma, tetkik ve tahkik faaliyetleri için güçlü bir vesile olacaktır. Ancak bu konunun "Ramazan ayının hilâlini gördüğünüzde oruç tutun (sonraki ayın) hilâlini gördüğünüzde orucu bırakın." şer'î nassıyla çatışan bir yönü olabilir. Şöyle ki, güneş hilâlden önce batmış olsa ama hilâl teleskopla görülmese; fakat âdil, güvenilir bir şahitte hilâli gördüğüne dair şahitlik yapsa, bu durumda şahidin şahitliği nefy/çelişki durumundan uzak olduğundan kabul edilir. Zira Resulullah (s.a.s.)'ın , ister çıplak gözle ister dürbünle ister teleskopla isterse de rasathane aracılığıyla olsun, ru'yetle amel etmemiz gerektiğini vurgulayan ifadesi, ru'yete dair bu şahitliği de kabul etmemizi gerektirmektedir. Astronomi uzmanlarının beyanına göre güneşin hilâlden önce battığının açığa çıkmasıyla bu şahitliğin hakikatle çelişerek yalanlanması gibi bir durumda olmadığından, oruca başlamada bu şahitliğe itibar edilir. Ancak astronomi uzmanlarının hilâlin güneşin batışından önce battığını açıkça ortaya koymaları durumunda; sayıları ne kadar çok olursa olsun ve hangi vasıtayla yapılırsa yapılsın böyle bir şahitlik reddedilir.

Bu bağlamda, Mısır'daki Fetva Kurulu'nun Halvan'da ki Ulusal Astronomi Enstitüsü'yle irtibat kurmasına çok sevindiğimi ifade etmeliyim. Ru'yeti hilâl konusunda Astronomi Enstitüsü'yle Fetva Kurulu'nun bilgi alış-verişinde bulunarak ortak çalışmalar yapmasının, kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu ifade etmeliyim. Ülkemizde hilâlin tespitiyle görevlendirilen birimle Cidde Kral Abdülaziz Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Fakültesi'nin ortak çalışmalarda bulunmasını da öteden beri temenni etmişimdir. Yine Ülkemizdeki astronomi bilginleriyle Yüksek Yargı Meclisi üyeleri, Fetva ve

Araştırma Komisyonu başkan ve üyelerinden oluşan ilim adamlarından oluşan bir heyetin; ayın iktiran (kavuşum) durumu, hilâlin doğuşu ve ru'yet imkânı gibi konularda bir seminer düzenlemelerini çok istemekteyim. Böylece konuyla ilgili çok farklı bakış açılarının yaklaştırılma imkânı doğacak ve hilâlin tespitinde yaşanan tartışmalar azalacaktır. Bu konuların serdedilmesinden sonra söz verdiğim gibi 1429 yılı Recep, Şaban, Ramazan, Şevval ve Zilhicce ayları ile 1430 yılının Muharrem ayının başlangıçlarını beyan babında, hazırlık yapmaya başlamamın yararlı olacağını düşünüyorum.

RU'YET-İ HİLÂL KONUSUNDA ŞEYH ABDULLAH B. SÜLEYMAN EL-MEN'Î İLE YAPILAN BİR RÖPORTAJ[10]

Hamdele ve Salvele'den sonra

Yerel gazetecilerimizden birisi, ru'yet-i hilâl konusunun; tüm toplumun önem verdiği, aşağıdaki gibi, cevabı merak edilen sorularla gündeme gelen tartışmalı bir konu olduğunu beyanla bana bazı sorular yöneltti:

1. Ru'yet konusunda astronomi ilminden yararlanmak caiz midir? Veya ne zaman caiz olur?

Cevap 1: Malumdur ki, astronomi ilmi, belli bir metodu, kendine özgü kuralları olan bir ilim dalıdır. Günümüzdeki astronomi ilmi, yüzlerce yıl önceki ilmi nücum değildir. İlmu'l-felek, önceleri gök cisimlerinin hareketine dayanan bir nevi falcılıkla (ilm-i ahkâm-ı nücûm=astroloji) irtibatlı, yıldızların dünyada olup bitenlerde tesiri olduğuna inanma gibi tuhaf bilgilerle karışık bir vaziyette idi. Günümüzde ise, astronomi ilmi kozmik teorilere, ince hesaplamalara ve keşiflere dayalı evrensel bir ilim dalıdır. Sonuçları kesin bilgi oluşturur. Bu ilmî sonuçlara uzaya çıkılarak, uzay gemileri gönderilerek ve yapay uydular fırlatılarak varılmaktadır. Bu teknikler, astronomik araştırmaların yapılmasında bilhassa Güneş ve Ay başta olmak üzere Güneş Sistemi üyeleri olan diğer gezegenlerin hareket ve yörüngelerinin belirlenmesine dair ilmî verilere ulaşmada kullanılmaktadır. Astronomi bilginlerinin sıhhatinde ittifak ettikleri açıklamalara itimatla diyebiliriz ki, Güneş'le Ay'ın kavuşum vakti, kavuşum vaktinden sonra hilâlin doğuş vakti, Güneş ve Ay tutulmasının başlangıç ve sona eriş zamanının tespiti gibi konular artık netliğe kavuşmuştur. Namaz, oruç, hac gibi vakitlerin belirlenmesinde hassasiyete muhtaç olduğumuz ibadetlerimizin vakitlerini tespitte bu hassas ilmî verilerden istifade etmemiz gerekir. Bu nedenle astronomi ilminden faydalanmamız şarttır. Allah

10 Bu röportaj Şeyh Abdullah el-Men'î'nin kaleminden aktarılmıştır.

Teâlâ, bizlere, kendisine karşı yapmamız gereken ibadetlerin vakitlerini belirlemede gücümüzün yetebileceği şeyleri yapmamızı emretmektedir.

2. Astronomi bilginleri, güneşin batışından önce hilâlin doğuşuna ve az bir sürede de olsa ayın batışından önce güneşin batışına kaillerse; bununla beraber güneş ışınlarının etkisiyle hilâlin görülmesinin mümkün olmadığını söylüyorlarsa onların ru'yetin imkânsız oluşuna dair bu görüşleri kabul edilir mi? Yine böyle bir durumda ru'yete dair şahitlik eden çıkarsa bu şahidin şahitliği kabul olunur mu?

Cevap 2: Astronomi bilginleri, güneşin batışından önce hilâlin doğuşuna ve az bir sürede de olsa ayın batışından önce güneşin batışına kaillerse fakat bu durumda güneş ışınlarının etkisiyle hilâlin görülmesinin mümkün olmadığını söylüyorlarsa onların ru'yetin imkânsız oluşuna dair bu görüşlerini almak caiz olmaz. Zira böyle bir durumda şahitlik mümkündür. Hilâlin doğuşu güneşin batışından önce olduğu ve güneş de ayın batışından önce battığı için bu durumda ru'yete dair şahitlik makbul olup ilgili şahidin adalet açısından tezkiyesi tamamlandıktan sonra bu şahitliği kabul etmek vaciptir. Zira şahitlik, konusu mümkün olan ve yalanlanmaktan uzak bir hususta olmuştur. Peygamberimizin buyruğu olan hilâlin görülmesiyle oruca başlanması tekrar görülmesiyle de bırakılması emri, bunu gerektirir. Astronomi bilginlerinin güneş hilâlden önce battığı halde hilâlin görülme imkânının olmadığına dair beyanları, muteberlik yönü zahir olmayan bir sözdür. Yüce Allah, bazı kullarına öyle bir görme gücü verir ki bu, ölçümlere, ihtimali hesaplamalara ve ru'yetin imkânsızlığı varsayımına üstün gelebilir.

3. Astronomi bilginleri, hilâlin güneşin batışından önce battığını, güneşin ise hilâlden sonra battığını söylediklerinde; ru'yete dair şahitlik kabul edilir mi?

Cevap 3: Astronomi bilginleri, hilâlin güneşin batışından önce battığını söylediklerinde güneşin batışından sonra ru'yete dair şahitlik yapılsa bu şahitlik hangi vasıtayla ve hangi şekilde olursa olsun, yine her biri adaletle muttasıf bulunsa da bu şahitlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun reddedilir. Zira bu şahitlik açık bir çelişkiyle/yalanlanma illetiyle irtibatlıdır. Çünkü güneşten önce batan bir hilâlin güneşten sonra görülmesi hiç mümkün olur mu?

4. Ru'yete dair şahitliğin sadece teleskop vasıtasıyla kabul edilebileceği şeklinde bir sınırlandırmada bulunmak caiz midir?

Cevap 4: Astronomi bilginleri, hilâlin güneşin batışından önce doğduğunu ve güneşin de hilâlin batışından önce batacağını söylerlerde; buna binaen ayın giriş ve çıkışının astronomi bilginlerinin sözüyle sabit olduğunu beyan edenler olursa ayın

tespiti noktasında astronomi bilginlerinin sözüne itimat etmek, bana caiz gibi görünmemektedir. Bilakis "Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın, tekrar gördüğünüzde orucu bırakın" hadis-i şerifi gereği ayın giriş ve çıkışının tespitinde şer'î ru'yet esastır. Şer'î ru'yeti sadece teleskopla yapılan ru'yet gibi belli bir ru'yet şekliyle sınırlandırmakta caiz olmaz. Her ne zaman ki, kabul şartlarını taşıyan, yalanlanma ihtimalinden uzak olan ve adaletle tezkiyesinin sağlandığı şahitlerin şahitliğiyle şer'î ru'yet gerçekleşmişse onun gereği yerine getirilir. Bu ru'yetin gözle ya da teknik aletlerle olması arasında bir ayrım yapılmaz. Bu yukarıdaki hadis-i şerifin beyanındaki umumiliğin bir gereğidir.

5. Astronomi bilginleri, hilâlin güneşin batışından önce doğduğunu ama güneşin hilâlin batışından önce battığını söylemeleri durumunda ru'yete dair ne çıplak gözle ne de teleskopla hiçbir şahitlik hadisesi gerçekleşmemiş olsa astronomi bilginlerinin bu sözüyle ayın giriş ve çıkışı sabit olur mu?

Cevap 5: Kanaatimce ayın giriş ve çıkışının ispatı noktasında astronomi bilginlerinin sözüne itimat etmek caiz olmaz. Zira ispat olayı sahih bir görmeyle irtibatlıdır. Bilginlerin güneşin hilâlin batışından önce battığını söylemeleri durumunda sahih ru'yete dair bir şahitlik yapılmamışsa; ayın giriş ve çıkışının tespitinde astronomi bilginlerinin sözüyle hareket etmenin caiz olmayacağı kanaati bende galip gelmiştir. Zira bu konuda astronomik verilerin ispat hususunda değil; nefy (olumsuzluk) hususunda kullanılabileceğini beyan ediyoruz.

6. Astronomi bilginleri arasında, hilâlin doğuşunda, güneşin aydan önce veya sonra batmasının gözlemleneceği yer konusunda ihtilaf var mıdır? Yine mesela hilâl, güneşin batışından sonra akşam saat sekizde doğduğu halde ayın girdiği ya da girmediğine dair sözlerinde ihtilaf var mıdır?

Cevap 6: Astronomi bilginlerinin aralarında ihtilaf ettiklerine yönelik sözleri genellemek doğru değildir. Astronomi bilginleri, yeryüzünden bakan açısından güneşle ayın kavuşum vaktini belirlemede ittifak halindedirler. Yine onlar, hilâlin doğuş vaktinde yani hilâlin güneş ışığından çok küçük bir kısmı yansıtarak güneşten ayrılma vaktinin tespitinde de ittifak halindedirler. Yine onlar, güneşin ayın batışından önce batması ya da ayın güneşin batmasından önce batması hususunda da ittifak halindedirler.

Astronomi bilginleri, şu iki hususta ihtilaf halindedirler:

1. Astronomi bilginleri, hilâlin güneşin batışından önce doğması ve güneşin de ayın batışından önce batması durumuyla ilgili ittifak ederken; güneşin batışı sırasında güneş merkeziyle ay merkezi arasındaki ekliptikel boylam farkının derece cinsinden değeriyle güneş ve ayın batışları arasındaki sürenin açı olarak derece cinsinden değerini

tespit noktasında ihtilaf ettikleri gibi hilâlin doğuşuyla görülebileceği andaki zaman farkı hususunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Görüldüğü üzere bu ihtilaf, hilâlin doğuşu ya da güneşin batışının hilâlin batışından ve doğuşundan sonra oluşuyla ilgili değildir.

Kanaatimce, hilâl doğmuş ve güneşte ondan önce batmışsa artık hilâlin görülebilme keyfiyetini bir tarafa bırakmak gerekir. Bu durumda ister gözle ister herhangi bir teknik aletle sabit olan ru'yete dair şahitliğe, kesin bir gerçekle çelişmediğinden ötürü itibar etmek vaciptir.

2. Ayın başlangıcı olan ilk gününün gecesiyle bitişi olan son gününün gecesini tayininde de ihtilaflar vardır. Şöyle ki; astronomi bilginlerinin çoğu, dünyadaki saat ayarlamalarını Greenwich'ten geçen meridyene göre yapmaktadır. Buna binaen Greenwich ölçüsüne göre akşam saat on ikiden sonra doğan hilâl, o gecenin girecek olan ayın ilk gecesi olduğunu gösterir. Hilâl, saat on ikiden sonra doğarsa bu gece, içinde bulunulan ayın son gecesi olur demektedirler.

Ülkemiz Arabistan ise, bakanlar kurulu kararıyla Mekketü'l-Mükerreme'nin saat ayarlamalarında merkez olarak benimsenmesini kabul etmiştir. Buna göre ne zamanki güneş ayın batışından önce batmışsa hilâlin sonradan battığı bu gece, girecek olan ayın ilk gecesi olarak kabul edilecektir. Eğer ay, güneşin batışından önce batarsa güneşin batışından sonraki bu gece, içinde bulunulan ayın son gecesidir. Şüphesiz bakanlar kurulunun bu kararı, günlerin geceyle başlayacağı şeklindeki şer'î ölçüyle örtüşen bir karardır. Ümmü'l-Kura takvim komisyonu da bu kararı benimsemiş ve her bir seneki takvimlerde de uygulamıştır. Vaktin belirlenmesinde esas alınacak yer noktasındaki ihtilafın pratiğe yansıması, aynı zamanda ihtilafın hangi yönde olduğunu göstermektedir. Görüldüğü üzere bu ihtilaf, kavuşum vaktinin tespiti, hilâlin doğuş vakti, görüş mekânı olan ufukta güneşin ve ayın batışlarına dair ittifakla hiçbir alakası yoktur.

Peki, hilâl konusuyla ilgili astronomi ilminin verilerine nasıl ulaşacağız?

Ülkemizde hilâlin tespitiyle görevlendirilen birimle Cidde Kral Abdülaziz Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Fakültesinin ortak çalışmalarda bulunmasını da öteden beri temenni etmişimdir. Yine Ülkemizdeki astronomi bilginleriyle Yüksek Yargı Meclisi üyeleri, Fetva ve Araştırma Komisyonu başkan ve üyelerinden oluşan ilim adamlarından oluşan bir heyetin; ayın iktiran (kavuşum) durumu, hilâlin doğuşu ve ru'yet imkânı gibi konularda bir seminer düzenlemelerini çok istemekteyim.

Devlete bağlı bir ilmî kuruluş olan Kral Abdülaziz Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Fakültesi'ndeki Astronomi bilginlerinden oluşan bir heyet; namaz, oruç, aylar

ve günlerin vakitlerinin tespiti ve Ümmü'l-Kura takvimine göre gözetleme yapılması hususunda astronomi açısından gerekli çalışmaları yapmakla görevlidir. Yine bu heyet, hilâlin her ayın sonunda güneşle olan konumunu ve güneşle ayın saat ve dakika itibarıyla hangi vakitte batacağını açıklamakla görevlidirler. Böylece güneşin ayın batışından önce mi sonra mı battığı tespit edilmektedir. Bu hususlara Ümmü'l-Kura takviminde, senenin her bir ayının takvimdeki son yaprağında değinilmektedir.

Diğer taraftan Kral Abdülaziz Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Merkezi, uluslararası kabul gören, sahasında tecrübeli ve güvenilir bir astronomi araştırma merkezidir. Burada çalışan astronomi bilginleri, ilmî ehliyeti haiz salih kişiler olup, bilimsel uzmanlıklarına ve ilmî beyanlarına güvenilir Müslümanlardan oluşmaktadır. Beş vakit namazımızın vakit tespiti Ümmü'l-Kura takvimi esas alınarak belirlenmektedir. Namaz vakitleri cetvelinin hazırlanması, Ümmü'l-Kura takvim heyetince, astronomik hesaplar temelinde yapılmaktadır ki bu heyet, astronomi ilminde ihtisas sahibi üyelerden oluşmakta, ülkenin her bir köşesinde beş vakit namazın tespitinde bu heyete itimat edilmektedir.

Diyelim ki bir müstefti, ülkemiz genel fetva makamına "takvimde belirtilen saatten 10-15 dakika evvel öğle namazını kıldığını namazın sahih olup olmadığını" sormuş olsa, makamın fetvası -kanaatimce- o namazın iadesi yönünde olacaktır. Zira namazı vaktin girişinden önce kılmıştır; oysa vaktin girişi namazın sıhhat şartıdır. İşte bu namaz vakitleri, astronomi bilginlerince tespit edilmiştir. Bu durumda bize, namaz vakitlerinin belirlenmesinde astronomi bilginlerine itimat ederken; güneş ve ayın hareketleriyle ilgili hususta onlara neden itimat edemeyeceğimizi sorma hakkı doğar. Astronomi bilginlerinin, "Güneş ayın batışından önce batmıştır ya da ayın batışı, güneşin batışından önce olmuştur, güneşin ya da ayın batışı şu saatte, şu dakikadadır." şeklindeki beyanları da böyle değil midir?

Yine bu örnek, oruç tutanlara da uyarlanabilir. Şöyle ki, oruçlu kimse, Ümmü'l-Kura takviminde hesapla belirlenen fecrin doğuşundan sonra; yediğini, içtiğini veya eşiyle cima ettiğini söylese, kuşkusuz ki fetva orucun bozulduğu yönünde sadır olacak ve şer'î hüküm orucun bozulması şeklinde terettüp edecektir. Sayın Müftü'nün Ümmü'l-Kura takvimine göre belirlenen fecrin tespitinde şüphe uyandıranların söylemlerini boşa çıkartmaya yönelik çabaları takdire şayandır. Peki, hilâl konusunda astronomi ilminin verilerine göre hareket etmeye itiraz etmek, bu iki mesele arasında bir ayrım yapmak anlamına gelmez mi? Birbirinin tıpkı olan bir şeyin biri caiz olurken öteki niçin caiz olmasın! Eğer, astronomik verilerin sıhhatinden şüpheleniyorsak niçin Cenab-ı

Hakk'ın, "İyice araştırın." ve " Bilmiyorsanız, bilmediğinizi işin ehlinden sorun." emrine uymuyoruz?

Hülasa olarak, namazlarımızda astronomik verilere nasıl itimat ediyorsak; oruçlarımızda, bayramımızda ve haccımızda da onlara itimat etmemiz gerekir. Ancak bu verilerden istifademiz, bir ayın giriş ve çıkışını tespit sadedinde salt hesapla amel etme şeklinde değil; ru'yetin nefyi (astronomik verilerce mümkün görülemeyişi) noktasındaki verilerin dikkate alınması yoluyla gerçekleşmelidir. Böylece, şer'î naslarla astronomik veriler arasındaki uygunluğa ulaşılacak, bu ikisinin tevfiki sağlanacaktır.

HADİSLER VE MODERN İLİM AÇISINDAN KAMERÎ AYLARIN TESPİTİ[1]

ÖZET

Bu makale ayın hesap ve ölçüm ile tespit edilmesi meselesini her iki görüşü benimseyenlerin delillerini sunup bunları değerlendirmeye tabi tutarak ele almaktadır. Bunu yaparken de ayın, hesap ve ölçüm ile tespitinin, İslam'ın ilk dönemlerinde kesin bilgi oluşturan ve kolay uygulanabilir olmayan "asıl yöntem" olduğunu açıklayacaktır. Hava saf ve berrak olduğu takdirde ru'yet, kapalı olduğu durumda ise ayı otuza tamamlama, ayın tespiti için kolay uygulanabilen yöntem/vesilelerdir. Ancak günümüzde artık "asıl" yönteme dönmek kaçınılmazdır. Çünkü artık bu asıl olan yöntemi uygulamak hem daha kolay hem de ayın doğup doğmadığını tespitte her hâlükârda kesin bilgi verir hale gelmiştir. Çünkü ne şer'î açıdan ne de ilmî açıdan bu iki durum aralasında fark yoktur.

Bu araştırma konuyla alakalı astronomik bilgileri, şahitliğin mümkün olmadığı durumları, şahitlik ve otuza tamamlama uygulamasıyla ilgili problemleri ve hesaba güvenmenin avantajlarını açıklamak gibi hususları ele almaktadır.

Bu araştırma neticesinde hesaba güvenmenin zorunlu olduğu, ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi gerektiği, bir bölgede hilâlin tespit edilmesinin o bölge ile aynı meridyende bulunan diğer bölgeler ve o meridyenin batısındaki bölgeler için de evleviyetle geçerli olduğu neticesine varılmıştır. Böylece şer'î manada aynı gün içerisinde bütün dünyada yeni aya girilmiş olacaktır.

---

1 Şeref el-Kudât, Ürdün Üniversitesi Şerîat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
Tercüme: Zekeriyya Abdulazizoğlu - Mehmet Yazıcı, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla,

Salat ve selam Hz. Muhammed (s.a.s.)'in, âlinin ve bütün ashabının, kıyamet gününe kadar en güzel şekilde ona tabi olanların üzerine olsun. Bu girişten sonra:

Bu araştırma, kamerî ayların başlangıcının özellikle de ramazan ve şevval aylarının belirlenmesinde söz konusu olan ihtilaf gibi gerçek bir probleme çözüm arayacaktır. Hiç şüphe yok ki, bu ihtilafa sebebiyet veren bir hata söz konusudur. Peki, bu hata nerede gizlidir? Ve bu hatadan kurtulmamız nasıl mümkün olacaktır?

Bu meselenin iki yönü vardır. Bir yönü, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinden kaynaklanan şer'î tarafı, diğeri ise yer kürenin ve ayın hareket kanunlarına ve bunların güneş karşısındaki konumuna dayanan astronomik yönüdür.

Astronomi, uzun asırlar boyunca İslâmî bir ilim dalı olmuş, bu ilmin birçok kuralını, usûlünü ve kanunlarını Müslümanlar vaz' etmiştir. Şer'î ilimler ile tabiî ilimler arasında herhangi bir çatlak söz konusu değildir. Astronomi ilmi de tabiî ilimlerden biridir. Nitekim bu medeniyet biri "***Bidâyetü'l Müctehid***" gibi fıkıhta diğeri de "***Külliyât***" gibi tıpta meşhur olmuş olan kitapların sahibi fakih ve hekim İbn Rüşd Hafîd gibi, bir taraftan fıkıh diğer taraftan da tıp okutan İbn Nefis ed-Dımeşkî gibi şahsiyetlere sahiptir. Bu iki âlimin dışında bunun pek çok örneği mevcuttur.

Daha sonra bu uzmanlık alanları arasındaki irtibatın kesildiği asırlar geldi ve bunların her biri şer'î ilimler de dahil olmak üzere kendi içlerinde branşlaşmaya yöneldi. Böylece şer'î ilimler ile tabiî ilimler arasındaki uyum zorlaştı. Avrupa'da olup biteni anlatmaktan ve onları taklit etmekten öteye gidemeyen tabiî ilimler ile İslam arasında bir problem ortaya çıktı. Bu durum, çöküş döneminde İslam ümmetinin başına gelen en önemli kültürel problemlerden biriydi.

Eğer biz bu ümmeti yeniden ayağa kaldırmak istiyorsak, bu ilimler arasındaki yıkılan köprüyü yeniden inşa etmek zorundayız. Hayatın her alanında vahşi saldırılara maruz kalırken bu araştırmayı ümmetin kültürel kenetlenmesinin yeniden teminine katkı yapmasını umut ederek kaleme alıyorum.

Meseleyi özel bir araştırma gerektiren fıkhî noktaya çok dalmadan hem Hz. Peygamber'in hadisleri hem de astronomi açısından ele alacağım. Nitekim fiilen bu meseleyi fıkhî açıdan ele alan pek çok araştırma/makale kaleme alınmıştır.

Muvaffak kılacak olan Allah'tır. Güvenilecek tek varlık da O'dur.

AY NE İLE SABİT OLUR?

Hiç şüphe yok ki, ay normal durumlarda ru'yet ile sabit olurken havanın kapalı olması durumunda ise bir önceki ayın otuza tamamlanmasıyla sabit olur. Nitekim Hz. Peygamber döneminden içinde bulunduğumuz asra kadarki uygulama da bu yöndedir. Peki, ay hesap ve takdir/ölçüm ile sabit olur mu? Bu mesele ile ilgili olarak meşhur iki görüş vardır:

1. Ay hesap ve ölçüm ile sabit olmaz. Kadim ve modern dönem cumhur ulema bu görüştedir.

2. Ay hesap ve ölçüm ile sabit olur. Bu görüşü ilk asırlarda az sayıda âlim benimsemiştir. Fakat bu görüş taraftarları nesilden nesile artmaktadır.

Birinci Görüşü Benimseyenlerin Delilleri ve Delillerin Değerlendirilmesi

Birinci görüşü benimseyen âlimlerin delilleri şunlardır:

1. İbn Ömer'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet etmiş olduğu şu hadis: ***"Biz ümmî bir ümmetiz; yazma ve hesaplama bilmeyiz, ay şu kadar ve şu kadardı*** (Râvî dedi ki:) ***Resûlullah bununla bir ay bir defa yirmi dokuz, bir defa otuz gündür, demek ister gibi mübarek parmaklarıyla işaret buyurdu.***[2]

İbn Hacer el-Askalânî bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hadis ayın hareketlerini hesap etmenin getireceği zorluğu ortadan kaldırmak için oruç tutma hükmünü ru'yete bağlamıştır.[3]

Kurtubî de bu hadise yorum yaparak şöyle demiştir: Allah Teâlâ oruç ibadetinin vaktini bilme noktasında bizi hesap ve kitap bilmekle mükellef tutmamış aksine oruç ibadetimizi, hesabı bilenlerle bilmeyenlerin vaktini anlama noktasında eşit olacağı açık alametlere, gözlenebilir/zahir durumlara bağlamıştır.[4]

Buna göre hadis zorluğu/haracı nefyedip kaldırmakta fakat nehyetmemektedir. Hadis-i şerif İslam ümmetinin o dönemde tabiat ilimlerinde özellikle de astronomi ilminde gelişmiş olmasını nefyetmektedir. Hesabın nehyedildiğine dair hadiste herhangi bir ifade söz konusu değildir. Eğer böyle olmasaydı bu hadise göre, genel olarak matematik ilimleri ve özel olarak da gökyüzündeki cisimlerin hareketlerini hesap eden

2 Buhârî, Savm, 13; Müslim, Savm, 13-15.

3 İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, ***Fethü'l Bâri bi Şerhi Sahihi'l Buhârî***, 4/127, Muhammed Fual Abdulbâkî ve Muhibbuddîn el-Hatîb, Daru'l Ma'rife, Beyrut 1379.

4 Celaleddin es-Suyutî, ***ed-Dibâc alâ Sahih-i Müslim***, 3/185, Daru ibn Affân, el-Hıbr, Suudi Arabistan 1996.

astronomi ilmi ile meşgul olmak tahrimen mekruh olurdu ki, hiç kimse hadisten bu hükmü çıkarmamıştır.

Hatta bu şekilde anladığımız takdirde hadise göre okuma yazmanın öğrenilmesi de tahrimen mekruh olurdu. Çünkü hadiste "لا نكتب/yazma bilmeyiz" ifadesi geçmektedir. Bu sonucu da hiç kimse bu hadisten çıkarmamıştır. Ayrıca böyle olması durumunda bu hadisin, genel olarak ilim öğrenmeyi emreden bütün diğer ayet ve hadislere muaraza etmesi söz konusu olurdu.

2. Ebû Hureyre (r.a.)'nin Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olduğu: *"Ramazan hilâlini görünce oruç tutunuz. Şevval hilâlini görünce de bayram ediniz."*[5] bu hadise göre hilâlin mutlaka görülmesi gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü hadis, oruç ibadetini hilâlin görülmesine göre düzenlemiştir. Allah bizi bununla mükellef tutmuştur.

Bu görüşü benimseyenler ramazan ayının sabit olması için ru'yetin şart olduğunu kabul etmişlerdir. Bu ayı tespit edecek diğer yöntemlere ise itibar etmemişlerdir. Ancak bu görüş birkaç açıdan tenkide tabi tutulmuştur. Buna göre;

a. İkinci görüşü benimseyenlerin delilleri serdedilirken zikredilecek olan malum hadislere göre havanın bulutlu olması durumunda şaban ayının otuza tamamlanmasıyla ramazan ayının sabit olacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu otuzuncu günün batmasıyla birlikte ramazan ayının başlaması için ru'yetin şart olmadığı ittifakla sabittir. Çünkü bu durumda hilâlin mevcut olduğunda şüphe yoktur. O halde itibar, ru'yetin mümkün olması durumunda hilâlin kesin olarak tespit edilmesinedir.[6]

b. Bu hadise yaklaştıkları gibi *"Gecenin bu doğu taraftan belirdiğini gördüğünüzde, oruçlunun iftar vakti girmiştir."*[7] hadisi gibi diğer başka hadislere yaklaşmamaktadırlar. Müslümanlar uzun zamanlardan beri herhangi bir yadırgama olmaksızın hesap ve ölçüye göre oruç tutup, iftar etmekte, fecrin doğuşunu ve güneşin batışını bizzat gözleme ihtiyacı hissetmeksizin bu şekilde davranmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ve onu takip eden ilk dönemlerde de bu şekilde oruç tutulup iftar edilmiştir. Dolayısıyla ramazan hilâli için ru'yeti şart koşanlar iftar için bizzat güneşin batışının görülmesini/ru'yeti niçin şart koşmuyorlar?

c. Pek çok şer'î nasta olduğu gibi burada da hadis umumi bir durumu/galip durumu anlatır gibi aktarılmıştır.[8] Bunun sebebi de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in zamanı için

5 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 4, 7, 8, 17-20.
6 Sübkî, Takiyyuddîn Ali b. Abdu'l Kâfî, I/208, Thk. Hüsameddin el-Kudsî, Dâr'ul Ceyl, Beyrut 1992.
7 Buhârî, Savm, 33; Müslim, Savm, 10.
8 Sübkî, *el-Fetavâ,* I/215.

ru'yet yönteminin uygulanabilir olmasıdır. Zira o dönemde değil kesin bilgiyi, zann-ı galibi dahi oluşturacak astronomik hesaplar yapma imkânı söz konusu değildi.

3. Astroloji ilmindeki hesabı Zeyd b. Halid (r.a.)'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet etmiş olduğu şu hadis yasaklamıştır: *"Her kim Allah'ın rahmeti, Allah'ın rızkı ve Allah'ın fazlı ile üzerimize yağmur yağdı dediyse, işte o, bana imân etmiş, yıldıza kâfir olmuştur. Her kim de filan yıldız(*ın batıp doğması*) ile üzerimize yağmur yağdı dediyse, işte o yıldıza îmân etmiş, beni ise inkâr etmiştir."*[9]

İbn Bezize şöyle demiştir: Şeriat astroloji ilmi ile meşgul olmayı yasaklamıştır. Çünkü bu ilim hiçbir kesinliği olmayan ve zann-ı galip dahi ifade etmeyen birtakım sezgi ve tahminlere dayanmaktadır. Nitekim bir iş yıldızların bu hareketlerine bağlanmış olmasına rağmen vuku' bulmayabilir.[10]

Delil olarak kullanılan bu hadis de aynı şekilde yıldızların hareketlerini hesap etme ilminin öğrenilmesine, ramazan ayının sübutu noktasında bu ilme itimat edilmesinin yasaklanmasına delalet etmez. Zira bu hadis yıldızların hareketlerinden yola çıkarak istikbale dair birtakım iddialarda bulunan müneccimliği, yıldızların insan hayatına etkisinin olduğunu, insanın istikbalinin, yıldızların onun doğduğu tarihteki burcuna göre belirlendiği iddialarını yasaklamaktadır.

4. Hesap zannîdir ve bu hüccet olarak kullanılamaz. Nitekim biraz önce zikri geçen İbn Bezîze de aynı şeyi söylemiştir. Bu hesap işleminin zannî olduğunun delili de buna göre yayınlanan takvimlerin arasında ayların başlangıcı ile ilgili olarak birlikteliğin olmaması, bu konuda ihtilaf etmeleridir.

Bu delil İslam'ın ilk asırlarında doğru olarak kabul edilebilirdi. Fakat asırların geçmesiyle birlikte astronomi ilmi büyük bir aşama kaydetmiştir. Günümüzden yüz yıllar öncesinde bile artık bu ilim zann-ı galip ifade edecek bir nitelik kazanmış daha sonra kamerî ayların başlangıcı noktasında bu ilmin verileri biraz sonra açıklayacağımız üzere kesin bilgi ifade eder hale gelmiştir.

5. Hesabın dikkate alınmasında insanlar için "teklif-i malâ yutâk" söz konusudur. Nevevî şöyle demiştir: Bu hadiste –*"o halde ölçün"* hadisi– kastedilen şeyin müneccimlerin hesabı olmasının caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü insanlar bununla mükellef tutulurlarsa onlar için bir zorluk söz konusu olur.[11] Nitekim biraz önce zik-

9 Buhârî, Meğazî, 37.
10 İbn Hacer, *Fethü'l Bâri,* 4/127.
11 Nevevî, *el-Minhâc,* VII/189, Matbaay-ı Mısriyye.

redildiği üzere İbn Hacer ve İbn Bezîze de aynı görüştedir. Zira her beldede, her köyde astronomi uzmanının bulunması mümkün değildir.

Bu söz, iletişim vasıtalarının çok yavaş olduğu, ramazan ayının başladığına dair haberin uzak memleketlere saatler veya bütün bir gün boyunca ulaştırılmasının mümkün olmadığı dönemler için doğrudur. Fakat yaşadığımız asır; radyo, televizyon, telefon, faks, internet asrıdır ve böyle bir haberin istenilen yere ulaştırılmasında herhangi bir meşakkat yoktur. Hatta günümüzde ayın başlangıcı için hesap yapmak her bölgeden bizzat gözlem yapmaktan daha kolaydır. Dolayısıyla astronomi ilminde az sayıda uzman kişinin İslam âleminde bulunması yeterlidir. Bunların hepsi ramazan ayının başlangıcını belirler ve anında bütün insanlara bu bilgiyi ulaştırabilirler.

Yukarıdaki delilleri aktardıktan sonra şunu ifade etmek gerekir ki, ru'yetin şart olduğunu savunan bu görüş sahiplerinin delillerinin bazısı aslında doğru değildir. Bazıları da günümüzde mutlak olarak tatbik edilemeyecek derecede, çok eski zamanlar için geçerli olan belli durumları anlatmaktadır.

İkinci Görüşü Benimseyenlerin Delilleri ve Bu Delillerin Değerlendirilmesi

Ru'yetin bizzat şart olmadığını, hesap ile ramazanın başlangıcının tespit edileceğini söyleyenlerin delilleri şunlardır:

1. *"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır.* ***Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun…***"[12] ayeti.

2. İbn Ömer'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet ettiği şu hadis: ***"İslam beş temel üzerine bina kılınmıştır: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik etmek. Namazı dosdoğru kılmak, zekâtı hakkıyla vermek, Allah'ın evi Kâbe'yi haccetmek ve ramazan orucunu tutmak."***[13]

Bu iki delilden hareketle şu şekilde bir gerekçelendirme yapılmıştır: Muhakkak ki Allah Teâlâ, ramazan ayının sabit olmasıyla beraber bütün ramazan günlerini oruçlu geçirmeyi bize farz kılmıştır. İlk önceleri ru'yet daha sonra da bir önceki ayın otuza tamamlanması bunun tespiti için en sağlıklı yöntem idi. Fakat günümüzde ise hatadan uzak olması hasebiyle ramazan ayının tespiti için hesap ve ölçüm en üstün yöntemdir. Aşağıdaki deliller de bu görüşü tekit etmektedir.

12 Bakara, 2/185.

13 Buhârî, Îmân, 1, 2 ; Müslim, Îmân, 19–22.

3. İbn Ömer (r.a.)'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: ***"Biz ümmî bir ümmetiz; yazma ve hesaplama bilmeyiz, ay şu kadar ve şu kadardır; yani ya yirmi dokuz, yahut da otuz gün çeker."***[14]

Âlimler, bu hadisin ayın tespiti konusunda hesap ve ölçünün asıl yöntem olduğuna delalet ettiğini söylemişlerdir. Çünkü bu yöntem Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında uygulanması zor olan bir yöntemdi. Bu yüzden alternatif yönteme sığınmışlardır ki, bu da ru'yettir. Aksi halde ise ***"Biz ümmî bir ümmetiz; yazma ve hesaplama bilmeyiz."*** ifadelerinin zikredilmesinin ne anlamı olabilir? Ayın ru'yete göre tespit edilmesindeki illet ümmetin o dönemde astronomi ilmine dair malumatının olmamasıdır. Hükmün varlığı veya yokluğu illete bağlıdır. İllet varsa hüküm var, illet yoksa da hüküm yoktur. Ancak günümüzde asıl yöntemi/hesap ve ölçüyü tatbik etmek kolay iken aslın yerine bedel olarak konulanı neden uygulayalım?[15]

4. İbn Ömer'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet ettiği şu hadisi de delil olarak kullanmışlardır:

"Ramazan hilâlini gördüğünüz vakit (oruca niyet edip) ***oruç tutunuz. Ve şevval hilâlini gördükten sonra da iftar*** (yânî bayram) ***yapınız. Eğer üzerinize hilâl gizlenir ise, onun miktarını hesap edin."***[16]

Âlimler bu hadiste zikredilen "hesap edin/takdir edin" ifadesinin anlamı ile ilgili olarak üç görüşe ayrılmışlardır:[17]

a. Ahmed b. Hanbel ve onun görüşünde olanlara göre hava bulutlu iken onu yirmi dokuz olarak takdir edin.

b. Ramazan ayını, ayın konumuna göre takdir edin. Yani onun tespitinde hesap ilmine itimad edin. İbn Süreyc ve daha başka âlimler bu görüştedir.

c. Cumhurun görüşüne göre ise onun sayısını otuza tamamlayın.

Benim kanaatime göre bu görüşlerden tercihe şayan olanı aşağıda zikredeceğim sebeplerden dolayı ikinci görüştür. Buna göre;

İlk olarak; bu hadisin anlamı deccâlin kalacağı süreyi bildiren hadis gibidir. Zira bu hadise göre deccal kırk gün kalacaktır ve o bir gün de bir sene gibi olacaktır. (***Yâ***

---

14 Buhârî, Savm, 13; Müslim, Savm, 13-15.

15 Şakir Ahmed, ***Evâilu'ş-Şehri'l Arabiyye***, Mektebetü İbn Teymiye.

16 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Savm, 2.

17 Nevevî, ***el-Minhâc,*** 7/189; İbn Hacer, ***Fethü'l Bâri***, 4/124; Suyûtî, ***Tenvîru'l Hevâlik Şerhü Muvatta Malik,*** 211, el-Mektebetü't-Ticariyye el-Kübrâ, Mısır 1969; Suyûtî, ***ed-Dîbac***, 3/185.

Resûlallah! Bu bir sene gibi olacak günde, bir günün namazı bize kâfi gelecek mi? dedik. "Hayır! Onun için günün miktarını takdir edin!" buyurdu.[18]***)*** Hiç şüphe yok ki, gün boyunca bir senenin namazı kılınacağı için bütün namazların vakti hesaba göre belirlenmelidir manası çıkmaktadır.

İkinci olarak; bütün rivayetleri toplayıp senetleri şecere olarak resmedip aşağıdaki kıyaslamaları yapınca şu sonuca ulaştım: Salim'in İbn Ömer'den rivayet ettiği ve Abdullah b. Dinar'ın İbn Ömer'den rivayet ettiği tariklerin hepsindeki raviler "فاقـدروا لـه/ miktarını takdir edin" şeklinde rivayet etmişlerdir. Nitekim Buhârî, Müslim, Muvatta, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'de de bu şekildedir. Bu rivayetle ilgili bazı senetler hakkında ise "esahhu'l esânid" ifadesi kullanılmıştır.

Ancak "اقـدروا لـه ثلاثيـن/otuza tamamlayın" rivayeti hakkında ise raviler İbn Ömer'den rivayet eden Nafi'den sonra ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğu Buhârî, Müslim, Muvatta, Darimî ve Ahmed b. Hanbel'de olduğu gibi "فـا قـدروا له" şeklinde "otuz/ ثلاثيـن" kaydı olmaksızın rivayet etmiştir. Bu rivayetlerin sayısı on bir tanedir. Müslim ve Ebû Davud'da olduğu gibi Nafi'den "فقـدروا لـه ثلاثيـن" şeklinde yapılan rivayetlerin sayısı ise ancak üç tanedir.

İşte bundan dolayı "فاقـدروا لـه" rivayeti ravilerin sayısı ve zabtlarının sağlamlığı bakımından daha sahihtir.

5. Hesap eskiden zannî bilgi ifade ediyordu. Hatta belki zannîden de daha aşağıydı. Fakat zamanımızda artık kesin bilgi ifade eder hale gelmiştir. Zira Güneş, Ay ve diğer gök cisimleri, birtakım değişmez sabit kanunlara göre düzenli bir şekilde hareket etmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir."***[19] Yani ayetteki mübalağa sığasının katmış olduğu anlama göre ince, sağlam ve kesin bir hesaba göre hareket etmektedir. Yine Allah Sübhânehu ve Teâlâ Hazretleri şöyle buyurmaktadır: ***"Ay için de birtakım menziller*** (yörüngeler) ***tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi*** (hilâl) ***olur da geri döner. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzerler."***[20]

Kadim zamanlardan beri insanlar güneş sisteminin hareket kanunlarını öğrenmek için çaba sarf etmişlerdir. Binlerce seneden beri bilim adamları bu konuda ilerleme kaydetmeye başladılar. Fakat onların hesapları zannî idi. Bu bilim adamları her geçen gün hesaplarını düzeltmeye devam ettiler ve nihayet günümüzde artık bu hesaplar son

---

18 Müslim.

19 Rahman, 55/5.

20 Yâsîn, 36/39-40.

derece dakik bir hale geldi. Hatta salisesine kadar kamerî ayları hesap eder hale geldiler. Bunların ellerindeki bilgiye göre ortalama bir kamerî ayın 29 gün 12 saat 44 dakika 2 saniye ve saniyenin %87 kadar olduğu hepsi tarafından ihtilafsız bir şekilde kabul edildi. İşte durum böyle iken astronomi hesapları zannîdir demek mümkün müdür?

Bundan dolayı ayın ortaya çıkışı gün, saat, dakika ve saniye olarak yüzlerce seneden beri bilinmektedir. Günümüzde de bu hakikat aynı şekilde varlığını devam ettirmekte olduğu gibi geçen onlarca senelerdir bu veriler ilan edilmiş ve yayınlanmış bir haldedir.[21] Aynı şekilde elimizde internet ortamında bilgisayar programları mevcuttur. Bu, gayb'a dair bilgi vermek anlamına gelmemektedir. Bu durum kâinatın değişmeyen sabit birtakım kanun ve kuralları olduğuna delalet etmektedir.

Takvimler arasındaki farklılıklar ile ilgili olarak da şu söylenebilir ki, bunun sebebi uzmanların ihtilaf etmesi değildir. Zira bu takvimler ne uzman kişiler tarafından ne de ilmî merkezler tarafından yayınlanmaktadır. Bu takvimler üzerinden yüzlerce yıl geçmiş olup birçok hatalar barındıran birtakım eski zaman cetvellerini ve kitapları bilen birtakım mukavvimler tarafından yayınlanmaktadır. Her ne kadar bazı medya organları yanılarak ve hata ederek –ki bu medyanın değişmez vasfıdır– bu kişileri astronomi âlimi olarak lanse etseler de bunlar modern astronomi ilmi okumamış kimselerdir. Bu hata, tıpkı halk arasında doktor olarak bilinen ama tıp eğitimi almamış bir kimse ile bu eğitimi almış gerçek tıp doktorunun karıştırılması gibi bir şeydir. Özellikle de laboratuvar ilmi ile diğer tıbbî cihazlar son derece geliştikten sonra hastalığın teşhisinde halk tıbbı ile modern tıbbın farkı gibi.

Bu ilmin dakikliğini tekit eden unsurlardan biri de bu ilim sayesinde kamerî ayların başlangıcının tespit edilmesinden onlarca kat zor olmasına rağmen güneş ve ay tutulmalarını çok ince hesaplamalarla bilinmesidir. Astronomi âlimleri güneş ve ay tutulmalarının zamanlarını onlarca hatta yüzlerce yıl öncesinden gün, saat ve dakika olarak, nerede ne kadar süre ile devam edecek, tamamen mi yoksa kısmen mi bir tutulma gerçekleşecek şeklinde tespit etmektedirler. Bu konuları takip edenlerin bileceği üzere bu olaylar da tam tespit edildiği gibi gerçekleşmektedir.[22] O halde daha ne zamana kadar bu görmezlikten gelinecek? Bu görmezlikten gelmek niye? Niçin bazı kimseler İslam'ı modern ilmî hakikatlerin karşısında bir yere konumlandırmak istiyorlar? Avrupa'da kilisenin kendisini konumlandırmış olduğu yere - ki bu daha

---

21 Bu konuda modern ölçümleri ihtiva eden pek çok kitap yayınlanmıştır. Örnek: İmad Abdulaziz Mücahid, ***Delîlü'l Müslimi'l Felekî,*** Daru Huneyn, Amman; Dr. Abdulhamit b. Şeyko , ***Zemenü'l İslam***, Mektebetü'l Fellâh, Kuveyt.

22 Dr. Salih el-Uceyrî, ***Keyfe Nahsubü Hevâdisi'l Kusûf ve'l Husûf,*** Müessesetü'l Kuveyt li't-Tekaddumi'l İlmî ve'n-Nâdi'l İlmi, Kuveyt 1980.

sonra dinin tamamen hayattan koparılmasına sebep olmuştur- niçin İslam'ı koymak istiyorlar? Bu kimin menfaatinedir? Hâlbuki İslam ilim dinî olarak özellikle de kesin bilgi verdiği durumlarda hesap ve ölçünün dikkate alınmasını yasaklamamış, bunların önemine işaret etmiş hatta ikinci görüşte olanların delilleri aktarılırken zikredildiği üzere bunu emretmiştir.

İşte hilâlin gizlenmesiyle ilgili iki hadis (فإن غم عليكم فأكملوا ve فإن غم عليكم فاقدروا) ancak bu şekilde tam olarak anlaşılabilir. Zira bu iki hadis arasında herhangi bir muaraza söz konusu değildir. Bu iki hadis de duruma göre tatbik edilebilir. Eğer hesap zannî ise veya ümmet hesap konusunda ümmî ise şer'î hüküm, bu durumda yapılması gerekeni tamamlamaktır. Ancak eğer hesap kesin veya kesine yakın bilgi veriyorsa bu durumda istenen şey ölçümdür. Bu görüşü benimseyen ilk kişi muhtemelen hicrî üçüncü asrın büyük fakihlerinden İbn Süreyc'tir.[23] Bundan dolayı İbnü'l Arabî "فاقدروا" hadisindeki hitabın bu ilmi bilenlere yönelik olduğu görüşünü İbn Süreyc'ten nakletmiştir.[24]

Böylece her iki görüşe sahip olanların delillerinin değerlendirilmesiyle hesap ve ölçmeyi esas kabul eden görüşü benimseyen ikinci görüşün, ümmiliğini izale eden günümüz İslam ümmeti için daha tercihe şayan olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira günümüzde astronomi ilmi ayın ve dünyanın hareketlerini kesin bir şekilde hesap eden bir ilim haline gelmiştir.

ÖLÇÜM HEM AYIN İSPATINDA HEM DE NEFYİNDE Mİ? YOKSA SADECE NEFİYDE Mİ GEÇERLİDİR?

Bazı âlimler ölçümle ilgili olarak nefiy ve isbat halleri arasında fark görmüşlerdir. Birinci kısım "Hadislerdeki tatbikata uygun olarak normal havada ancak ru'yet ile; bulutlu havalarda ise ikmal/ayı otuza tamamlama ile ayı tespit ederiz." derler. Onlar yalnızca hesabın ru'yeti imkânsız gördüğü durumla ilgili şahitliklerin nefyinde kullanılabileceği görüşündedirler.

23 Tam adı Kadı Ebu'l Abbas Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdadîdir. Fıkıh ve Kelam'da Şafiî mezhebinin en önde gelenlerinden biridir. Müzenî'de dahil olmak üzere Şafiî'nin bütün talebelerinden önde tutulur. Hatta kendisine "Küçük Şafiî" lakabı verilmiştir. Yaşadığı dönemde Şafiî mezhebinin en büyük temsilcisidir. Zehebî, İbn Süreyc'i üçüncü asrın başlarındaki müçtehitlerden biri olarak zikretmiştir. Elli yedi yıl yaşamış ve hicrî 306 yılında vefat etmiştir. Bkz. Abdulvahhab b. Ali Tâceddin es-Sübkî, Tabakatü'l Şafiîyyeti'l Kübrâ, 3/21-39, Dâru İhyâi'l Kütübü'l İlmiyye; İbn Kadı Şehbe, Ahmed b. Muhammed, Tabakatu'ş-Şafiîyye, 1/89, Alemü'l Kütüb, Beyrut 1987.

24 İbn Hacer, ***Fehtü'l Bâri,*** 4/124; Suyûtî, ***Tenvîru'l Hevâlik,*** 211.

Bu görüş ümmetin astronomi konusundaki bilgisizliğinden sıyrıldığı ve hesapların bazı şahitliklerin imkânsızlığına delalet ettiği son dönemde ortaya çıkmıştır. Bu görüşü –hesapların nefiy konusunda kat'î olup tespit noktasında kat'î olmadığı– ilk dillendiren hicrî sekizinci asrın ilk yarısında yaşayan Takiyyüddin es-Sübkî'dir.[25] O şöyle demiştir: Bir diğer husus hesabın, ru'yetin imkânsızlığına delalet etmesidir. Eğer bir kişiden veya haberi yalan ve hata ihtimali taşıyan daha fazla sayıdaki insandan böyle bir haber alırsak bu şehadet kabul edilmez. Çünkü hesap kat'î olup şehadet ve haber zannîlik taşımaktadır. Zannî bilgi, kat'î olana; değil takdim edilmek, ona muaraza dahi edemez. Şahitlik edilen şeyin beyyine olabilmesi için hissî, aklî ve şer'î bakımdan mümkün olması gerekir. Şeriat ise imkânsız olan bir şey getirmez.[26]

Sübkî'nin ayı hesapla tespit etmemesinin sebebi şudur: Ayın başlangıcı için hesap ancak mümkün olanı gerektirir. Mücerred olarak mümkün olan bir şeyin üzerine ise hükmün terettüp etmesi zorunlu değildir. Ayların tespiti ile namaz vakitlerinin tespiti arasındaki fark, ayların tespitinde hata ihtimalinin, çoğunlukla kesin ya da kesine yakın bilgi edinilen namaz vakitlerine göre daha fazla olmasıdır.[27] Sadece nefiy konusunda hesabı dikkate almasının sebebi, onun asrında astronomi ilminin -yedi asır önce- tespit konusunda kat'î olmayıp sadece nefiy noktasında kat'iyyet ifade etmesi ya da Sübkî'nin böyle bir kanaat taşımasıdır. Bu sebeple Sübkî, hesap ilmi, çağımızda olduğu gibi kat'îyet ifade ettiğinde ayın tespitinde de ona güvenilebileceği görüşünde olanlardan sayılır.

Müteahhir âlimlerden Ezher Şeyhi Muhammed Mustafa el-Merağî[28] de yukarıdaki gibi düşünmektedir. Şeyh Ali Tantavî'nin görüşü ise şöyledir: Ru'yet hakkındaki şahitlik, şahidin vehmi veya yalancı olma ihtimali de taşıdığından kat'î değildir. Hadisle amel (***hilâli görünce oruca başlayın***) ile astronomi ilminin gerçeklerini cem eden Sübkî'nin görüşünün özeti, ilk olarak astronomi âlimlerine o gece hilâlin görülmesinin mümkün olup olmadığını sormamız, eğer olumlu cevap verirlerse hilâli görmeye çalışmamızdır. Eğer hilâlin görülmesinin mümkün olmadığını söylerlerse şahitlerin şehadetini reddederiz. Bu fetvayı okuyanların hem sünnetle ameli hem de ilmî hakikatlere tabi

25 Tacüddin Abdülvehhab b. Ali es-Sübki. Hicrî 727 yılında doğmuştur. Zehebi'nin derslerine devam etmiştir. Kadılık yapmış, yargı kurumunun başına geçerek Şam'da Kadı'l-kudat olmuştur. Bir çok imtiha ve eziyete maruz kalmış, hapise atılmış, sabretmiştir. ***Tabakatü'l-Kübrâ, Vüstâ, Suğrâ, Kavâid*** isimli eserleri vardır. İbnü'l-Hacib'in ***Muhtasar*** ve Beydavi'nin ***Minhâc*** isimli eserlerini şerh etmiştir. Hicrî 771 yılında taun hastalığından vefat etmiştir. Bakınız. İbn Kadı Şehbe, ***Tabakatü'ş-Şafiîyye***, 104/3.

26 Sübki, ***el-Fetava***, 1, 209.

27 Sübki, a.g.e, 1, 208.

28 Şeyh Ahmed Şakir'in ***Evâilü'ş-Şuhuri'l-Arabiyye*** isimli eseri, syf, 15'ten naklen.

olmayı kapsayıcı nitelikte olan Sübkî'nin görüşünü değerlendireceklerini umuyorum. Aynı şekilde ehl-i ilim ve kalem erbabının da bunu konuşmalarını diliyorum.[29]

Yukarıda bahsi geçen üç âlim yargı işi ile uğraşan, işin uygulama yönünü iyi bilen ve şahitlerin çok garip şahitlikleri ile karşılaşmış kişilerdir. Bu görüşü Mısır ve Ürdün'ün yanı sıra diğer İslam devletlerindeki birçok mahkeme de benimsemiştir. Günümüzün birçok âlimi de bu görüştedir. Bu mutlak olarak hesabı dikkate alanla onu mutlak olarak reddeden görüşlerin de birbirine yaklaştırılması gayretidir.

Şüphesiz bu görüş, hesabı mutlak olarak reddeden ve doğumundan tam bir gün önce olsa bile hilâli gördüğüne şahitlik eden kimsenin şahitliğini kabul eden görüşten doğruya daha yakındır.

Bu görüşün özellikleri şunlardır:

1. Daha önce zikredilen iki görüşü birbirine yaklaştırır.

2. Bu görüş gerçekte hem tespit hem de nefiy noktasında hesabı kullanma konusunda bir merhaledir.

3. İslam âleminin bu gün yaşadığı probleme bir çözüm mahiyetindedir. Çağımızda asıl problem, hesap ilminin varlığını tespit etmesine rağmen bulut ya da başka sebeplerle hilâlin görülmemesi değildir. Yıllardır süregelen problem henüz doğmadan önce hilâlin görüldüğüne şahitlik edilmesidir.

Fakat biz bu konuyu dikkatle incelediğimizde onu şer'î ya da ilmî olarak destekleyen bir dayanak bulamadık. Şer'î nasslar hesap ve takdir uygulamalarında tespit ve nefiy bakımından herhangi bir ayrım yapmamıştır. Özellikle ***"Eğer üzerinize hilâl gizlenirse onun miktarını hesab edin."*** hadisi, ayın tespiti için ölçümü emretmekte olup şahitliğin nefyinden bahsetmemektedir. İlmî olarak da ayın başlangıcının tespit ya da nefiy bakımından hesabı arasında, hesabın kat'iyet ve hassasiyeti bakımından herhangi bir fark yoktur.

Aşağıdaki sebeplerle günümüzde tercihe şayan görüş, eşit bir şekilde tespit ve nefyin her ikisinde de ölçüm ve hesaba itimat etmektir.

1. Çünkü Asrısaadette uygulaması kolay olmayan hesap, asıldır. Hilâl görüldüğünde oruca başlama emri hadis-i şerifte belirtildiği üzere ***"Biz ümmî bir ümmetiz; yazma ve hesaplama bilmeyiz."*** asıl olan hesabın yerine bedel olarak konulmuştur.

29 Tantavî, Ali, *el-Fetâva*, 224-224, Darü'l Minare, Cidde, Suudiyye, 2. Baskı, 1986.

2. Günümüzde hesap kat'î iken genellikle ru'yet konusundaki şahitlik ve ikmal zannîdir. Yukarıda sayılanların tamamı ayın tespiti için bir yöntem olup her zaman en güçlü olanını tercih ederiz.

3. ***"Eğer üzerinize hilâl gizlenirse onun miktarını hesab edin."*** hadis-i şerifini uygulamak için.

Bu görüşü benimsediğimiz takdirde hem şer'î nasları göz önünde bulundurmuş, hem de onları kâmil bir şekilde anlamış oluruz. Aynı zamanda modern ilmî gerçekleri de ihmal etmez onları da kabul etmiş oluruz. Bu görüşü tabiûnun büyüklerinden Mutarrif bin Abdullah,[30] hicrî üçüncü yüzyılda yaşamış fukâhanın büyüklerinden Ebu'l Abbas bin Süreyc, İbn Kuteybe ed-Dineverî[31] ve hesabın kat'î olması kaydıyla Sübkî benimsemiştir. Sübkî ***"Şaban ayının günlerini otuza tamamlayın."*** hadisini yorumlarken şöyle demektedir: Bu hadis, hesap ru'yetin olabilirliğine delalet ettiğinde orucun vacip veya caiz olduğunu söyleyenlere bir reddiye olarak düşünülebilir. Ancak bunu kabul etmememizin gerekçesi şudur: Hadis ru'yet olmaksızın ayı otuz güne tamamlayarak oruç tutmanın gerekliliğine delalet edince, buradaki kastedilen mananın hilâlin görülebilirliğinin mümkün olması ve hilâlin doğmuş olması olduğunu anlarız. Hilâlin görülebilirliğinin mümkün olması ve doğmuş olması bazı vakitlerde otuzuncu gece hilâlin görülmesi ile hâsıl olur. [32]

Sübkî bir başka yerde ise "Hilâli göremediğimiz zaman hesaba itimat etmek ve hilâlin doğduğuna hükmetmek daha güçlü bir yoldur." demektedir. [33]

Günümüzde bu görüşü savunanların başında Şeyh Ahmed Şakir gelmektedir. O, ümmet ümmilikten sıyrılıp okur-yazar ve hesabı bilir konuma ulaştığı için sabit olan kesin bilgilere müracaat etmesi ve hilâllerin tespitinde sadece hesaba itimat edilmesi gerektiği üzerinde durur. [34]

---

30 Mutarrif b. Abdullah b. Eş-Şihhîr. Tabiinin büyüklerinden ve sikadır. Peygamberimiz (s.a.s.) zamanında doğmuştur. Hakkında birçok menkıbe vardır. Fazilet, vera, akıl ve edeb sahibi idi. Dinde büyük bir salabet sahibi idi. Duası kabul olunanlardandı. Babası, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ammar ve Hz. Aişe'den rivayetlerde bulunmuştur. Hicrî 87 yılında vefat etmiştir. Bkz: İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, ***et-Tabakatü'l-Kübra***, 7, 147, Daru Sadr, Beyrut; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, ***el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe***, 6, 260, Darü'l-Cil, Beyrut 1992.

31 İbn Hacer, ***Fethü'l Bari***, 4, 124; İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, Hicrî 213 yılında doğmuştur. Kadılık ve müderrislik yapmıştır. Felsefeye ve inkarcılara karşı ehl-i sünnetin sancaktarlığını yapmıştır. Eserlerinden bazıları: ***Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*** ve ***Uyunu'l-Ahbar***, hicrî 276 yılında vefat etmiştir. Bkz: Şeyh İsmail el-Es'ardi, nin ***Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*** isimli esere yazdığı mukaddime, Darü'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 1985.

32 Sübki, ***el-Fetava***, 1, 215.

33 Sübki, ***el-Fetava***, 1, 218.

34 Şakir, Ahmed, ***Evailü'ş-Şuhuri'l-Arabiyye,*** 15.

Mekke-i Mükerreme'de toplanan Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslamî'de Şeyh Mustafa ez-Zerkâ bu görüşü benimsemiş ancak bu görüş, oyların çoğunluğunu elde edememiştir.[35]

Doktor Yusuf el-Kardavî şöyle demektedir: Bu gün ayların tespiti için kesin hesabı dikkate almayı kıyası evla kabilinden kabul etmek gerekir. Sünnet bize kendisinde şüphe ve ihtimal bulunan en düşük yönteme tutunmamızı emretmiştir ki o da ru'yettir. Ancak bununla daha kuvvetli, daha mükemmel ve maksadı daha iyi gerçekleştiren yolları reddetmez.[36]

Astronomik Bakış

Ay, dünyanın etrafında elips şeklindeki bir yörünge içerisinde döner. Bundan dolayı bazen dünyaya yaklaşır ve yerberi noktasında[37] bulunurken bazen de uzaklaşır ve yeröte noktasında[38] bulunur. Dünyaya yaklaştıkça, yeryüzünün çekim gücüne daha az maruz kalmak ve ona çarpmamak için ay daha hızlı hareket eder. Uzaklaştıkça da bu çekim gücünün tamamen dışında kalmamak ve yörüngesinden çıkmamak için yavaşlar. Bunların hepsi Allah'ın koymuş olduğu ince bir sistem ve sonsuz hikmet içerisinde olup biter. Bu sistem, Kepler kanunu[39] olarak bilinmektedir.

Dünya da aynı şekilde elips şeklindeki yörüngesinde aynı kanuna göre güneş etrafında dönmektedir. Böylece her yıl 21 Haziran ve 21 Aralık tarihlerinde dünya güneşe en uzak noktada ve en yavaş hızında olur. 21 Mart ve 23 Eylül tarihlerinde ise güneşe en yakın konumda bulunur ve bu tarih en hızlı hareket ettiği tarihtir.

Güneş, dünya ve ayın hepsinin merkezinin aynı bulunması, "iktiran/İçtima /kavuşum'" diye isimlendirilir. Bu durumda ayın dünyaya bakan yüzü güneşten ışık almadığı için karanlık olur. İşte bu esnada ayın hiçbir şekilde görülmesi mümkün değildir. Bu

35 A.g.e, 154'den naklen.

36 Kardavi, Yusuf, ***Keyfe Nete'amelü Meassünneti'n-Nebeviyye***, 146, Darül Vefa el-Mansure, Mısır, 3. Baskı, miladî 1990.

37 Yerberi (perigee): Ay'ın ya da yapay bir uydunun Dünya çevresinde döndüğü yörüngede Dünya'ya en yakın olduğu nokta. [ç.n.]

38 Yeröte (Apogee): Ay'ın ya da yapay bir uydunun Dünya çevresinde döndüğü yörüngede Dünya'ya en uzak olduğu nokta.

39 Kepler Kanunu: Kepler'in gezegensel hareket yasaları, Güneş sisteminde bulunan gezegenlerin hareketlerini açıklayan üç matematiksel yasadır. Alman matematikçisi ve astronomu Johannes Kepler (1572-1630) tarafından keşfedilmişlerdir. Bu üç matematiksel yasa şunlardır: 1. Yasa: Her gezegen, güneşin merkezlerinden birinde bulunduğu bir elips üzerinde hareket eder. 2. Yasa: Bir gezegeni güneşe bağlayan çizgi eşit zaman aralıklarında eşit alanlar tarar.3. Yasa: Bir gezegenin yörüngesel periyodunun karesi, dolandığı elipsin ana eksen uzunluğunun küpü ile doğru orantılıdır. [ç.n]

durum aynı zamanda "el-muhâk/kaybolma" diye de isimlendirilir. Ayın hiçbir parçasının görülmemesi, tabiri caiz ise ayın yok olup kaybolması sebebiyle bu isim verilmiştir.[40]

İçtima ortalama olarak 29 gün, 12 saat, 44 dakika, 2 saniye ve saniyenin %87'si kadar sürede meydana gelir.[41] Bu da ortalama olarak bir kamerî aydır. Yani kamerî ay ortalama olarak 29,53 gündür.[42]

Yılın aylarının çoğunluğunun 29 günden fazla olması imkânsızdır. Uzun yıllar boyunca senelerin çoğunluğunda herhangi bir ayın veya ramazan ayının 29 gün olması da mümkün değildir. Çünkü ortalama bir kamerî ay 29,5 günden daha fazladır. Ayın 29 gün olma ihtimali %47 iken 30 gün olma ihtimali %53'tür. İşte bu sebepten dolayı hava kapalı olduğu zaman Hz. Peygamber ayın otuza tamamlanmasını emretmiştir. Zira ayların çoğu otuz gündür.

İşte bundan dolayı âlimler içtimanın ne zaman gerçekleşeceğini gün, saat, dakika hatta salise olarak kesin bir şekilde bilmektedirler. Tüm bunlar geçen onlarca yıldır bilinmektedir. Bu bilgiler ilan edilmiş ve yaygınlık kazanmıştır. İşin uzmanları ve konuya ilgi duyanlar bunları bilmektedir.[43]

Bu içtima bütün dünya için aynı anda olmaktadır. Yani ihtilâf-ı metâli'e göre farklı olmaz. Onun zamanı da biraz önce zikredildiği üzere kesin olarak bilinmekte, uzmanlar bu konuda herhangi bir fikir ayrılığına düşmemektedirler.

İçtima, Greenwich saatine göre gece yarısından önce gerçekleşirse bu takdirde astronomik ayın başladığı kabul edilir. Ancak bu şer'î ayın girdiği anlamına gelmez. Çünkü bu durumda hilâlin görülmesi imkânsızdır. Bu yüzden şer'an ayın başlaması için güneşin batımından sonra yeni hilâlin ru'yeti veya en azından ru'yet imkânının bulunması gerekir.

İçtima, güneşin batacağı esnada vaki olduğunda ay, güneşin batımıyla batacağı için ayı görmek imkânsız olur. Çünkü bu durumda ayın aydınlık yüzü tümüyle güneşe dönük olup dünyaya ise ancak, ayın karanlık yüzü dönüktür.

Ancak içtima; eğer güneşin batmasından birkaç saat önce gerçekleşirse bu durumda ay güneşten kısa bir müddet sonra kaybolur ve ru'yetin gerçekleşmesi için bu vakit yeterli olmaz. Çünkü güneş, yeryüzünden bunları gözetleyen kimse bunu müşahede edebileceği gibi aydan daha hızlı hareket eder.

---

40 Akkâd, Enver Abdü'l Ğani, ***el-Coğrafya el-Felekiyye***, 150, Daru'l Merîh, Riyad 1983.

41 Ammâd Mücahid, ***Delîlü'l Müslimi'l Felekî,*** 47.

42 el-Uceyrî, ***Keyfe Nehsebü Hevâdise'l Kusûfi ve'l Husûfi,*** 17.

43 Ammâd Mücahid, ***Delîlü'l Müslimi'l Felekî,*** 76-213.

Ayın, güneşten geri kalma süresi her gün için ortalama 48 dakikadır. Bu, yeryüzünde yaşayanların da gözlemleyeceği üzere her saat için ayın güneşe göre ortalama 2 dakika geriden geldiği anlamına gelir. İçtima güneşin batmasından 5 saat önce gerçekleşirse ay da güneşin batmasından 10 dakika sonra kaybolacaktır. Ortalama olarak durum böyledir.[44] İşte bu durumda da aynı şekilde hilâlin yeniden gözükmesi şu iki sebepten dolayı imkânsızdır:

1. Ayın hem güneşe hem de dünyaya bakan tarafı, yani yeryüzündeki birine göre ayın aydınlık tarafı, çok çok küçüktür. Yaklaşık olarak dolunayın 1/70'i kadar bir büyüklüğe denktir.

2. Bu küçük hilâl güneşe çok yakın olur ki, burası da güneşin güçlü ışıklarının etkisi altında olduğundan ayınki görülmez. Zira güneşin ufukta batmasından birkaç dakika sonraki ışınları doğacak olan hilâlin ışınlarından daha kuvvetlidir.

İşte bunlardan dolayı hilâlin batışı, güneşin batışından sonra en az 29 dakika gecikmedikçe hilâlin görülmesi imkânsızdır.[45] Bu da hilâlin görülmesinin içtimanın meydana gelmesinden yaklaşık olarak 15 saat sonra gerçekleşmesi anlamına gelir. Ancak dünya güneşe en yakın yani en hızlı olduğu konumda bulunursa ay da aynı şekilde yerberi noktasında en hızlı olduğu konumda olursa bu takdirde hilâlin içtimadan yaklaşık 12 saat sonra görülmesi mümkündür. Fakat dünya güneşe en uzak mesafede, en yavaş hızında olduğu konumda olur, ay da aynı şekilde yeröte noktasında, en yavaş olduğu konumda olursa bu takdirde içtima'nın üzerinden yaklaşık olarak 18 saat geçmedikçe hilâl görülemez.

Bu bilgilerin ve rakamların birçok gözlem evi/rasathane ve dünyanın farklı pek çok yerinde - maalesef - özellikle de İslam âlemi dışında hilâli gözetleyen gönüllüler tarafından yapılan, yüzlerce sene devam eden gözlemlere dayandığını da ayrıca söylemek gerekir. İçtima'nın vaki olmasından sonra hilâlin görülmesinin mümkün olduğu en kısa süre bu alanda kaydedilen rekor olarak kabul edilir. Eğer bir kimsenin hilâli içtimadan sonra mutat olandan daha kısa zamanda gördüğü sabit olursa bu yeni rekor olarak kaydedilir. Fakat burada unutulmaması gereken çok ince bir nokta vardır ki bu, yeni sürenin eski rakamlardan ancak bir dakika veya bir dakikadan daha kısa bir süre farklı olabileceğidir.

---

44 Sa'd Şaban, ***E'mâkü'l Kevn,*** 167, Mektebetü'l Felâh, Kuveyt, 3. Baskı, 1978; Akkâd, ***el-Coğrafya el-Felekiyye***, 147.

45 Ammâd Mücahid, ***Delîlü'l Müslimi'l Felekî,*** 66.

Sabah güneş doğmadan önce hilâl görülmüş ise ru'yetin şer'an muteber olduğu gurup vaktinden sonra görülmesi imkânsızdır. Çünkü bu ru'yet içtima'nın henüz gerçekleşmediği ve ayın hala –yeryüzünden görüldüğü üzere- güneşin önünde olduğu anlamına gelir. Buna göre içtima'nın gerçekleşmesi için –dünya ve ay en hızlı oldukları konumda iken- en az 12 saatin geçmesi gerekir. İçtima'dan sonra da hilâlin görülmesinin mümkün olması için bir 12 saat daha geçmesi gerekir. Böylece toplam olarak güneşin doğuşundan az önce ile güneşin batışından az sonra gerçekleşen ru'yet arasında 24 saatin geçmesi gerekir. Bu senenin en uzun gününde bile imkânsızdır.

Aynı şekilde içtimanın gerçekleşmesinden saatler önce de hilâlin görülmesi imkânsızdır. Çünkü bu durumda hilâl güneşten önce kaybolacaktır. Güneş ışınlarının parlak olduğu esnada bu kadar küçük olan hilâlin görülmesi de mümkün değildir. Velev ki görülse bile bu ru'yete itibar edilmez. Çünkü bu gözüken hilâl yeni ayın hilâli değil, ancak geçen ayın kalan hilâlidir. Bundan dolayı ne şer'î açıdan ne de astronomi ilmi açısından bu ru'yet geçerli değildir.

İlk olarak görülen hilâlin ayların tamamında veya çoğunluğunda aynı bölgede ya da bu kadar dünya devleti arasında hep aynı ülkede görülmesi mümkün değildir. Buna da dikkat edilmelidir.[46]

ŞAHİTLİK VE İKMAL/ OTUZA TAMAMLAMA MESELESİ

İmkânsız Olan Bir Şeye Şahitlik

Bazıları hâlâ ru'yetin astronomik hesaplarla çatışabileceğini zannetmektedirler. Bu düşüncenin sebebi astronomi ilminin bu alanda ulaştığı uzmanlığı bilmemekten başka bir şey değildir. Şüphesiz bu konuda biraz bilgi sahibi olanlar nezdinde, ru'yetin astronomik hesaplarla çelişmeyeceği açıktır. Genellikle ru'yet konusundaki şahitlikler astronomik hesaplarla çelişebilmektedir. Bu ikisi arasında önemli bir fark vardır. Bir, iki, üç, ya da tevatür derecesine ulaşmamış sayıdaki insanların şehadeti zannî olup mütevatir olmadıkça bu şehadet kesin bilgi ifade etmez. Yani yalan ve hata yapmaları âdeten imkânsız sayıdaki insanın şehadeti ki bu şekildeki bir şehadet de çok nadirdir.

46 Katıldığım kongrelerden elde ettiğim bilgiler. Miladî 1992 yılında Ürdün Üniversitesinde ilk olarak yapılan astronomi kongresi hazırlık komisyonuydum. 1994 yılında Ürdün Üniversitesinde gerçekleştirilen uzay ve astronomi bilimleri konferansı ilmî komisyon üyesi idim. 1995 yılında Ürdün Evkaf Bakanlığı'nda Şer'î Astronomi Konferansına katıldım.

İmkânsız bir konu hakkında şahitlik yapmanın makbul olmadığı bilinir. Mesela günümüzde bazı kimselerin sahabeleri gördüğü, Bedir gazasına katıldığı şeklinde şehadette bulunan kimselerin bu haber ve şahitliklerini reddederiz.

Dün güneşin saat tam beşte battığı biliniyorsa ve sonra bir kimsenin gelip bu gün güneşin saat dörtte battığını haber vermesi halinde bunu reddederiz. Çünkü peş peşe iki gün arasında güneşin batma vakitleri ile ilgili bir veya iki dakikadan fazla fark olması âdeten mümkün değilken bir saatlik fark nasıl olabilir. Hilâli, doğmasından bir saat önce gördüğünü iddia eden kimsenin şahitliğini nasıl kabul edebiliriz?

Ru'yet-i Hilâl Şahitliği ile İlgili Problemler

Hilâlin görülmesi ile ilgili şahitlik konusunda her ramazan ve şevval aylarının başlangıcında bütün dünyada Müslümanlar birçok problemle karşılaşırlar. Bu problemler ru'yete genellikle bir, iki veya az sayıdaki kimseler tarafından şahitlik edilmesi noktasında yoğunlaşır. Bu şahitlikte hata ve yalan ihtimali olan zannî bir şehadet olarak addedilir. Bu yüzden Hanefîler açık, bulutsuz havalarda haberlerinin ilim ifade ettiği büyük toplulukların dışındakilerin şehadetlerini kabul etmezler.[47]

Hata Sebepleri

1. Havanın açık olmaması. Hava kirliliğinin/bulanıklık özellikle son iki asırda çok arttığı bilinmektedir. Bu durum fabrika ve modern ulaşım araçlarının atıklarından kaynaklanmaktadır. Bu da daha önce görülmedik seviyelerde hava kirliliğine sebep olmuştur. Bu sebeple hilâl mevcut olduğu halde görülmeyebilir ki, bu da göreceli olarak yeni bir problemdir.

2. Havadaki uçakların çokluğu, battıktan sonra güneş ışınlarını belli bir zaman daha yerin yüzeyinden gözlem yapan şahsa bir ışık hüzmesi şeklinde yöneltebilir. Bu da bazı insanlar tarafından hilâl zannedilebilir.

Bu durum 1993 senesinde, bizzat kendileri hilâli gözetleme kararı alan, ABD'de öğrenim gören bazı Müslüman öğrenciler – ki bunlar dört kişiydi– vesilesiyle ortaya çıkmıştır. Küçük bir uçak kiralayıp bulutların üzerine havalandılar ve az bir süre sonra hilâl zannettikleri bir şey gördüler. Yere indiklerinde komisyonla irtibata geçip hilâli gördüklerini söylediler. Tafsilatla ilgili bazı sorulardan sonra içlerinden üç kişi tam emin olmadıklarını söylediler. Dördüncüsü ise hilâli iyice gördüğünü söylemiş, hilâlin

47 İbn Hacer, *Fethü'l-Bari*, 4, 124.

yön ve güneşe göre konumu ile ilgili sorulara ise gördüğüm hilâlin şekli düz bir çizgi şeklindeydi diye cevap vermiştir.

3. Gökyüzündeki maddeleri yaklaştıran ve büyülten teleskobun kullanılması. Bazıları başka yıldızların hilâlini görüp onu ayın hilâli zannedebilir. Amerika'da Müslüman sekiz öğrencinin başına buna benzer bir olay geldi. Onların anlattıklarına göre onlar hilâli gördüler. Gördükleri şey ile ilgili olarak astronomi bilginlerinden oluşan bir komisyon huzurunda şahitlikleri esnasında, hilâlin durumu, şekli, yönü, yeri ile ilgili sorulara verdikleri cevaplardan onların gördüğünün zühre/venüs hilâli olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple teleskopların büyültme özelliklerinin on ya da on beşten fazlaya ayarlanmaması tercih edilir.[48]

4. İnsanlar arasında hilâli gözetleme konusunda ehil ve uzman kişilerin nadir olması. Bazıları bu işi kolay zannedip uzmanlığa ihtiyaç olmadığını düşünmekte ve bu insanlar arasında yaygın birçok hata meydana gelmektedir. İş hilâli gördüğünü iddia eden birtakım insanların hilâli görme vakti olarak fecirden sonra, güneşin batışından önce gibi ifadelerde bulunmalarına kadar varmıştır. Bir gün hilâli gözetleyen bir kimseyi gördüm ki o hilâlin önce ufukta kaybolacağına sonra güneşin batmasından sonra yükseleceğine sonra ikinci defa kaybolacağına inanıyordu. Ona hatasını anlatmaya çalıştığımda ısrar etti ve bundan emin olduğunu söyledi.

Bazıları doğum vaktini bilmese bile hilâlin ömrünü/zamanını sadece bakma ile ayın herhangi bir gününde hassas bir şekilde tespit edebileceğini zannetmektedirler. Bu hilâlin en yüksek ya da en düşük menzilesinde bulunma ihtimaline binaen mümkün değildir. Bu ancak dolunay halinde bilinebilir. Bu doğum tarihini bilmeksizin sadece bir bakışla birkaç günlük çocuğun yaşını bilmeye uğraşan kimsenin durumu gibidir.

Bu tür şahitliklerde hataların az olmadığı görülmektedir. Son on beş yılda ramazan ve şevval hilâlleri ile ilgili izlemelerden/takipler sonra hata payının takriben %30'dan fazla olduğu kanaatindeyim.

Şahitlikte Hata ve Yalana Delalet Eden Şeyler

1. Şahitliğe göre belirlenmiş olan ayın birinci günde küsuf/güneş tutulmasının meydana gelmesi şehadetin sahih olmadığı konusunda kesin delil olarak addedilir. Böyle bir olay Suudi Arabistan da hicrî 1403 yılında meydana gelmiş, bu konuda İslam ülkelerinin çoğu da Suudi Arabistan'a uymuştur. Bazıları hilâli cuma akşamı yani cumartesi gecesi gördüğüne şahitlik etmiş, cumartesi günü de -astronomi âlimlerinin

48 Ammad Mücahid, ***Delilü'l Müslim el Feleki***, 68.

daha önceden bekledikleri gibi- güneş tutulması meydana gelmiştir. Bu tutulma da birçok devlette müşahede edilmiştir. İşte bu hadise en ufak bir şüpheye dahi mahal olmaksızın cumartesi gününün ramazanın başlangıcı olmadığını, daha önce bu doğrultuda yapılan şehadetin de sahih olmadığını ortaya koymuştur.

Bundan daha garibi ise aynı sene içerisinde bir yandan ramazanın 29'u güneş battıktan sonra cumartesi gününün başlangıcında –gerçekte ramazanın 28. günü– ramazan hilâlini gördüğüne şahitlik edenler var iken diğer tarafta şevval hilâlini gördüğüne şahitlik edenlerin olması ve bunların şahitliğinin kabul edilerek önce bayram ilan edilmesidir. Daha sonra ise ramazan ayının 28 gün olmasının imkânsız olmasından hareketle bir gün kaza orucu tutulması yönünde fetvanın yayınlanmasıdır.[49]

2. Görüntüyü engelleyen herhangi bir bulut olmamasına rağmen şehadetin ikinci gününde dahi hilâlin görülmemesi. Zira birinci günün güneşi battıktan sonra yani ikinci gecede hilâlin görülmesi, ufukta herhangi bir araştırma ve yoğunlaşmaya ihtiyaç bırakmayacak derecede kolaydır. Bu sebeple zilhicce ayının hilâlinin sabit olduğu ile ilgili ilan, emin olmak için en az bir gün sonraya ertelenir. Bu güzel bir uygulamadır. Bazı yıllarda zilhicce hilâlinin görülmesi noktasındaki şahitliklerde mevcut bazı hatalar nedeniyle böyle bir yola tevessül edilmek zorunda kalınmıştır. Çünkü ilanı bir sonraki güne erteleme imkânının olmadığı ramazan ve şevval aylarının aksine vakit geniştir.

Bir diğer garip husus Mekke'deki Mecmeu'l Fıkhı'l-İslamî'nin "Siz pazartesi günü hilâli görenin şahitliğini kabul ettiniz. Biz ise Katar'da ne pazartesi ne de salı günü hava gayet açık olmasına rağmen hilâli görmedik" diyen Katar Şeriat Mahkemeleri Reisinin sözünü şöyle cevap vererek reddetmesidir: "Ne aynı gün ne de ertesi gün sizin hilâli görmeniz şart değildir. Eğer bu ru'yetin sahih olmadığına delil olsaydı Resûlullah (s.a.s.) bize bunu haber verirdi."[50]

3. Ayın tespiti konusunda dünyadaki iki farklı bölgede bir günden daha fazla farkın olması. Nitekim bu durum bazı yıllarda - mesela hicrî 1409- gerçekleşmiştir. Suud, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Tunus ve diğer bazı devletler Suudi Arabistan'ın ru'yetiyle perşembe günü oruç tutarken, Ürdün, Mısır, Irak, Cezair, Fas ve birtakım başka devletler cuma günü oruç tutmuştur. Pakistan, Hindistan, İran ve Umman ise cumartesi günü oruç tutmuşlardır.[51]

49 Tantavî, Ali, ***el-Fetava***, 225.

50 Mecme'ul-Fıkhî'l-İslamî, Mekke-i Mükerreme Kararları.

51 el-Kardavî, Yusuf, ***Keyfe Nete'amelü Mea's-Sünneti'n-Nebeviyye***, 146.

4. Şahidin yukarda zikredilen durumlarda olduğu gibi imkânsız olan bir şeye şahitlik etmesi.

Şahitte Bulunması Gereken Şartlar

Şahitlik konusundaki hata ve yalan ihtimalini bertaraf etmek için bazı şartların bulunması şart koşulmuştur:

1. Şahidin âdil olması. Yani Müslüman, âkil, baliğ, Allah'tan korkan, şahsiyetli bir kişi olması gerekir. Bunlar yalan söylemediğini garanti altına almak için gereklidir.

2. Şehadeti ile ilgili değerlendirme esnasında zaptının sağlam olduğundan emin olunması, şahitlik ettiği konudaki tüm ayrıntılara kesin ve net bir şekilde vakıf olması/zaptının mükemmel olması. Hilâli gördüğü yer ve zamanın, şeklinin, güneşin konumunun sorulması. Bu şart şahitten herhangi bir hatanın sadır olmadığını garanti altına almak içindir.

Kişinin adaletinin ve zaptının olmasa dahi sadece Müslüman olan birinin şehadetinin kabul edilebileceğine bazılarının delil olarak getirdiği bedevi hadisinin metni şu şekildedir: İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre; ***bir bedevi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldi ve "ben hilâli gördüm" dedi. Hz. Peygamber: "Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet ediyor musun?" diye sordu. O da "evet" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Ey Bilâl! İnsanlara yarın oruç tutacaklarını ilan et!" dedi.***

Ebû İsa et-Tirmizî şöyle demiştir: İbn Abbas hadisinin rivayetinde ihtilaf/değişiklikler vardır. Süfyan es-Sevrî ve başkaları bu hadisi Simâk'tan o İkrime'den o da Hz. Peygamber (s.a.s.)'den olmak üzere Mürsel olarak rivayet etmiştir. Simak'ın ashabının (talebelerinin) çoğu da hadisi Simâk'tan o İkrime'den o da Hz. Peygamber (s.a.s.)'den olmak üzere Mürsel olarak rivayet etmiştir.[52]

Hadis şu gerekçelerle zayıftır:

a. Bu hadis tercih edilen görüşe göre Mürsel bir hadistir. Âlimlerin çoğunluğuna göre bu merduttur. Mürsel hadisi kabul edenlerin ön gördüğü şartları da taşımamaktadır.

b. Şahitliğin bütün alanlarında adalet ve zabtın şart koşulması gerektiğini ifade eden diğer naslarla muaraza etmektedir/çelişmektedir.

c. Simâk'ın İkrime'den rivayeti muzdaribtir.

52 Tirmizî, Savm, 7.

Otuza Tamamlama Problemi

Tamamlama, yirmi dokuzuncu gün akşamı hilâlin görülmesinin mümkün olmadığı durumlarda söz konusudur. İslam'ın ilk dönemlerinde tamamlama –ru'yetten sonra– ayın tespiti için en iyi yöntemdi. Hatta hesap ve ölçüye/takdire dair bilgisi olmayan ilk dönem Müslümanları için tek yöntemdi.

İslam'ın ilk asırlarında tamamlama, havanın safiyeti, insanların tecrübeli oluşu ve hilâli gözetleme konusuna vermiş oldukları ehemmiyet sebebiyle nispeten az uygulanmıştır.

Fakat havası bulutlu olan pek çok ülkede tamamlama büyük bir problemdir. Zira dünyadaki pek çok ülkenin havası yazları dahi bulutlu olmakta, kışları neredeyse güneş hiç görülmemektedir. O halde küçük hilâli ufukta görmek nasıl mümkün olacaktır? Bu ülkelerde yaşayanlar üç seçenekle karşı karşıyadırlar:

a. Ru'yet söz konusu olmadığı için ayı otuza tamamlamak. Bu noktada problem bu durumun sürekli tekrar etmesi, peş peşe gelen pek çok ayı otuza tamamlamak zorunda kalmalarıdır. Böyle olunca her geçen ay hata üst üste birikecek ve bazı durumlarda hata gün değil günlere tekabül edecektir.

b. Başkalarının ru'yetlerine göre davranıp ihtilâf-ı metâli'i dikkate almayacaklar. Bu ise ihtilaflı bir meseledir. Bazı mezhepler bunu uygun bulmamaktadır. Zira bu meselede her beldenin kendi metâli'ine göre oruç tutmalarının vucubiyetine delalet eden Kureyb hadisinden başka hadis de varid olmamıştır.

c. ***"Ramazân hilâlini gördüğünüz vakit (*oruca niyet edip*) oruç tutunuz. Ve şevval hilâlini gördükten sonra da iftar (*yâni bayram*) yapınız. Eğer üzerinize hilâl gizlenir ise, onun miktarını hesap edin."***[53] sahih hadisi ile amel ederek hesap ve ölçüyü dikkate almak.

HESAP VE ÖLÇME'YE İTİBAR ETMENİN FAYDALARI

Hesap ve ölçüyü dikkatli bir şekilde ele aldığımızda ayların tespiti için diğer yöntemlerde karşılaştığımız sorunların burada söz konusu olmadığını anlarız. Hatta bu yöntemin ne kadar önemli olduğuna delalet eden pek çok faydasını da görürüz ki, bunların en önemlilerinden bazıları şunlardır:

53 Buhârî, Savm, 11; Müslim, Savm, 2.

1. Özellikle şevval ve ramazan ayları olmak üzere kamerî ayların başlangıcının tespitinde Müslümanlar arasında sürekli cereyan eden tartışmalara son verecek bir yöntemdir.

2. Gelecek için bize ince bir şekilde hesaplanmış hicrî takvim yapma imkanı verir. Zira bu günün dünyasında her ayın ve senenin başını ve sonunu ince bir şekilde tespit etmiş olan bir takvim olmaksızın bir kişinin hayatını yaşaması ve geleceğe yönelik hayatını planlaması mümkün değildir. Bu insanların bütün işlerini belli vakitlere göre düzene koymaları için gereklidir. Tıpkı devletleri ve kurumları bağlayıcı, uçakların ve trenlerin kalkış vakitlerini ve diğer başka işleri düzenleyen takvimler gibi.

Miladî takvimlerin İslam âleminde hicrî takvime kıyasla bu derece daha fazla yayılmasının sebeplerinden biri de miladî takvimin munzabıt/istikrarlı olmasıdır. Öbür taraftan ise her ayın başlangıcı için hilâli görmeyi bekleyerek geleceğe yönelik hicrî takvim yapmak mümkün değildir.

3. Hesap, kadıya hilâli gördüklerine dair şahitlik yapanların şahitliğini değerlendirme imkânı verir. Kadı bu değerlendirmesine göre şehadet hakkında hüküm verebilir. Eğer hesaba göre mümkün ise şehadeti kabul eder, eğer imkânsız ise reddeder. Böylece değişik etkenler vesilesi ile bu yola başvuran yalancıların önü alınmış ve hatalara da son verilmiş olur.

4. İhtilâf-ı Metâli' meselesi çözülmüş olur. Zira bu mesele önceki dönemlerde çözülememiştir.

5. İslam ile tabiî ilimler arasındaki yapay uçurumun giderilmesine yönelik katkı sağlanmış olur.

İHTİLÂF-I METÂLİ'

Güneşin doğuş yerleri farklı olduğu gibi hiç şüphesiz ayın da doğuş yerleri bölgeden bölgeye farklılık arz etmektedir. Bu dünyanın küre şeklinde olmasının sonucudur. Zira hilâl bir yerden görülürken diğer yerde görülmez. Bu tartışma götürmez ilmi bir hakikattir.

Fakat bu ihtilafın şer'î hükme bir tesiri var mıdır? Yani acaba orucun, her bölgenin kendi bölgesinde hilâlin görülmesine göre mi yoksa bütün dünyada aynı gün tutulması mı şer'an istenmektedir? Bu konuda iki meşhur görüş vardır. Biz bu görüşleri fıkhî açıdan değerlendirmeye tabi tutmayacağız. Aksine hadis ve astronomi ilmi açısından bu meseleyi arz etmeye çalışacağız.

Hadis ilmi açısından meseleye baktığımızda bu konuda sadece bir hadis varid olmuştur ki, o da Küreyb hadisidir: Ümmü'l Fadl binti Hârise'yi, Muaviye Şam'a göndermişti. Şöyle diyor: Şam'a geldim Ümmü'l Fadl'ın isteğini yerine getirdim. Ben Şam'da iken ramazan hilâli görülmüştü. Cuma gecesi hilâli gördük ayın sonlarında Medîne'ye geldim, İbn Abbâs bazı şeyler sordu ve "hilâli ne zaman gördünüz?" dedi. "Cuma gecesi gördük" dedim. "Cuma gecesi sen mi gördün?" dedi. "Şamlılar görüp oruç tuttular Muaviye de oruç tuttu" dedim. Bunun üzerine "Fakat biz cumartesi gecesi gördük, otuz günü tamamlayıncaya kadar veya hilâli görünceye kadar oruç tutmaya devam edeceğiz." dedi. O zaman ben "Muaviye'nin oruç tutması ve hilâli görmesini yeterli görmüyor musun?" dedim. Bunun üzerine "Hayır Rasûlullah (s.a.s.) bize böylece emretti." dedi.[54]

İbn Abbas'ın "Resûlullah (s.a.s.) bize böylece emretti" sözü bu hadisin merfu olduğuna delalet etmektedir. Nitekim âlimlerce bu malumdur. Bu konu hakkında sadece bir tane hadis varid olmasına rağmen âlimler iki görüşe ayrılmışlardır:

Birinci görüş; Biraz önce zikredilen Küreyb hadisiyle amel ederek her bölge kendi ru'yetlerine göre oruçlarını tutarlar. Bu, namaz konusundaki tatbikata benzemektedir. Zira her bölge kendi bölgesindeki namaz vaktine göre namazlarını eda eder. Fakat bu görüşü benimseyen âlimler, ru'yetini esas alarak amel edecekleri "bölgenin" sınırlarının tespitinde ittifak etmemişlerdir. Bunun sebebi de konu hakkında sahih ve sarih şer'î bir nassın varid olmamasıdır.

Buna binaen bazıları şöyle demiştir: Sefer mesafesinde ihtilaf etmiş olmalarına rağmen "bölgenin" tespitinde ölçü, her yönden sefer mesafesidir. Diğerleri de buradaki ölçü, ru'yetin vaki olduğu bölgenin hizasıdır, demişlerdir. Ancak buradaki "hiza" kelimesi hem aynı meridyendeki hizaya hem de aynı paraleldeki hizaya ihtimali olan bir sözdür.

Konuyla ilgili şer'î bir nassın olmamasından hareketle burada hiç şüphe yok ki, astronomi ilminin verilerine müracaat edilmesi gerekir ki bu veriler de, bölgenin sefer mesafesine göre tespit edilmesinin ilmî açıdan doğru kabul edilebilir bir tarafı olmadığını tekit etmektedir. Aynı şekilde bu veriler, ru'yetin gerçekleştiği yerle aynı paralel de bulunan diğer bölgeler arasında bu açıdan herhangi bir alaka olmadığını da göstermektedir.

İlmî açıdan doğru olan bir bölgede ru'yetin gerçekleşmesinin o bölge ile aynı meridyende bulunan diğer bölgeler için de ru'yet olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla

54 Müslim, Sıyam, 5.

bu meridyenin batısında olan bölgelerde de ru'yetin gerçekleştiğini evleviyetle kabul etmek gerekir.

Namazdaki uygulamaya göre bu tam tersidir. Zira bir beldede güneşin batması aynı meridyendeki ve bu meridyenin doğusundaki diğer beldelerde de güneşin battığına delalet etmektedir. Ancak bu beldenin batısındaki yerlerde ise henüz güneş batmamıştır.

İkinci görüş; Ay bir yerde tespit edildiği vakit bütün dünyada da tespit edilmiş sayılır. İhtilâf-ı metâli'e itibar edilmez.[55]

Bu görüşü destekleyen şer'î bir delil yoktur. Birçok kişi Müslümanların hepsinin aynı gün oruca başlamaları sebebiyle bunun tatbikatının daha kolay olduğunu düşünür. Buna göre cuma gecesi bir yerde hilâl görülürse bu bütün dünyada ayın girdiği anlamına gelir.

Bu görüşü dikkatle incelersek aşağıdaki sonuçlara varırız:

a. Bu görüş Küreyb hadisi ile çelişmekte ve hiçbir şer'î nassa dayanmamaktadır.

b. Günün başladığı mekân itibaridir. Ne şer'î bakımdan ne de kozmolojik olarak belirlenmiştir.

Bunun açıklaması şudur ki dünyanın şekli küre gibidir. Her an dünyanın bir kısmına güneş doğar, diğer kısmında ise batar. Her an için dünyanın yarısı gündüz yarısı da gecedir. Yani dünyanın başlangıç ve bitiş noktası yoktur. O halde gün nerede başlar? Mekke-i Mükerreme'de mi başlar yoksa başlangıç meridyenin geçtiği kabul edilen Greenwich'te mi? Yoksa tarih değiştirme çizgisinde mi başlar?

Coğrafya bilginleri günün, tarih değiştirme çizgisi diye isim vermiş oldukları çizgiden başladığını kabul ederler. Bu çizgi düz olmayan, zikzaklı ve vehmî/var kabul edilen bir çizgidir. Bu çizginin yaklaşık olarak 180° meridyenini takip ettiği kabul edilir. Örneğin bu çizgi üzerinde cuma güneşi doğduğu andan bu çizgi üzerinde ve batısında gün cuma iken bu çizginin doğusundaki yerde ise cumartesi güneşi doğmuş kabul edilir. Bu son dönem coğrafyacılarının kullanmış olduğu bir ıstılahtır ve daha önce geçen şer'î hükmü değiştirmez.

c. Coğrafyacılara göre günün başladığı vakit gece yarısı on ikidir. Bu da ıstılahi bir husustur ve şer'î açıdan günün başlangıcı ile örtüşmemektedir. Zira İslam'a göre gün, gece yarısında değil güneşin battığı anda başlar.

---

55 San'anî, Muhammed b. İsmail, ***Sübülü's-Selâm,*** II/151, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut.

Tüm bu açıklamalar neticesinde Küreyb hadisi ile amel etmekten başka bir yolun bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Ay bir bölgede tespit edildiği anda aynı meridyendeki bütün bölgelerde ve bu bölgenin batısındaki tüm yerlerde ayın başladığı kabul edilir. Bu meridyenin doğusundaki yerlerde ise ay ancak takip eden gün girmiş olur.

Gün, ay ve yılın hepsi şer'an gece yarısı on ikide değil güneşin battığı anda girmiş kabul edilir. Güneşin batması şekli küre gibi olan dünyada birden olmaz, aksine bunun için yirmi dört saate ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ay bütün dünyada yirmi dört saatte girmiş olur. Böylece bir bölgedeki bütün Müslümanlar coğrafi manada değil de şer'î manada aynı gün oruç tutup aynı gün de bayram yapmış olurlar.

SONUÇ

1. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadisleri ayların tespitinde hesap ve ölçüme güvenmeyi yasaklamamıştır. Aksine ümmet içinde astronomi bilginlerinin olması halinde hesap ve ölçüye itimadı asıl yapmıştır.

2. Ru'yet-i hilâl, ramazan ayının tespiti için geçerli olan birçok yöntemden biri olup tek hedef ve gaye değildir.

3. Hesab, İslam'ın yasaklamış olduğu astroloji/ilmü't-tencim ilminin bir parçası değildir.

4. Önceleri zannî bilgi veren hesab ve ölçüm, uzun zamandan beri kat'î bilgiler sunmaktadır.

5. Hesap ilminin ayın tespiti noktasında devre dışı bırakılarak sadece nefyedilmesi noktasında itimat edilebileceğine dair ne ilmî ne de şer'î herhangi bir delil yoktur. Dolayısıyla kesin hesap ve ölçümlere, hem ayın tespitinde hem de bu ölçümlerle çelişen şehadetlerin nefyi konusunda güvenmek daha tercihe şayandır.

6. Ru'yet, hesab ilmi ile çelişmez. Ancak bazı şahitlikler –hilâlin görüldüğü konusundaki– kesin ilmî hesap ve ölçümlerle çelişebilir.

7. İmkânsız bir şeyin olduğuna dair yapılan şahitlik kabul edilmez. Şahidin âdil ve zâbıt olması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

8. Ru'yetin gerçekleştiğine dair şahitlik ve ayın otuza tamamlanması noktasında uygulamada pek çok problem meydana gelmekte iken hesap ve ölçüme göre davranmakta pek çok fayda mülahaza etmekteyiz.

9. Şer'î olarak ihtilâf-ı metâli'e itibar etmek racihtir.

10. Şer'î olarak gün ve ayların başlangıcı zaman ve mekân bakımından coğrafî gün ve ay başlangıcından farklıdır.

11. Bir bölgede ru'yetin vaki olması o bölge ile aynı meridyen üzerindeki bölgelerle o meridyenin batısındaki bölgeler için de ru'yetin gerçekleşmesi olarak kabul edilir. Böylece şer'î manada dünyanın her yerinde Müslümanlar aynı gün aya başlamış olurlar.

Hamd âlemlerim Rabbi olan Allah'a mahsustur.

ASTRONOMİK ARAŞTIRMA: H.1380-1425 YILLARI ARASINDA SUUDİ ARABİSTAN'DA RAMAZAN AYININ BAŞLANGIÇ GÜNÜNÜN RESMÎ VE ASTRONOMİK OLARAK KARŞILAŞTIRILMASI[1]

ÖZET

Hicrî takvimin ortaya çıkışından 1400 seneden daha fazla bir süre geçmesine karşın takvim konusunda hâlâ kesin bir neticeye ulaşılamamıştır. Dahası Müslümanlar ramazan ayının ne zaman başladığı konusunda ihtilaflarını sürdürmektedirler. Bu ihtilaf dinî semboller (şeâir-i diniyye) barındıran; ramazan, şevval (Ramazan Bayramı), zilhicce (Kurban Bayramı, Arafat Vakfesi), daha az bir derecede muharrem ve recep aylarının başlangıcını belirlemede apaçık ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırma, resmî olarak ilan edilen mübarek ramazan ayının Suudi Arabistan'daki başlangıç gününün astronomların ve din âlimlerinin 27-30 Kasım 1978, (h. 26-29 Zilhicce 1398) tarihinde İstanbul'da gerçekleştirdikleri "Kamerî Aylarının Başlangıcını Belirleme Konferansı"nda ru'yet konusunda oluşması gereken astronomik şartlara uygun olup olmadığını mukayese etmektedir. Araştırma, 16. 2. 1961–15 .10. 2004 (1-Ramazan 1380-1 Ramazan 1425) zaman aralığını kapsamaktadır.

İstanbul'daki toplantıda benimsenen kriterler esas alındığında araştırmanın sonucunda ramazan ayının başlangıcını ilan eden geleneksel hilâl gözleme metodu ile astronomi ilminin verileri; 46 yıldan 6 yıl (%13) uygun düşerken; 46 yıldan 40 yıl (%87) uygun düşmemiştir. 46 yıldan 29 yıl (%63) -güneş battıktan sonra-hilâl ufkun altında hesap edilmiş, son olarak 29 yıldan 10 yıl (%34) oranında ise hilâlin ufkun

1 Adnan Abdülmün'im el- Kâdî, Suudi Arabistanlı ilim adamı.
Tercüme: İbrahim İlhan, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı.

altında olup uzakta olduğu tespit edilmiştir. Buna göre şartlarına uygun bir şekilde hilâli görerek ramazana başlamak için iki gün geçmesi gerekirdi.

GİRİŞ

Bu araştırmada -16 Şubat 1961-15 Ekim 2004 / (1 Ramazan 1380-1 Ramazan 1425)- zaman diliminde- ramazan ayının başlangıcı konusunda astronomik ve bilimsel verileri Suudi Arabistan'da ramazan ayının resmen başlangıcını ilan eden güne uygulayacağız.

Buna geçmeden önce Ümmü'l-Kurâ takvimi hakkında biraz bilgi verelim. Daha sonra Suudi Arabistan'da resmî olarak ramazan ayı ve Ramazan Bayramı'nın nasıl başladığı ve ilan edildiği konusuna geçelim.

1. Ümmü'l-Kurâ Takvimi

Ümmü'l-Kurâ takvimi[2] Suudi Arabistan hükümetinin resmî ve sivil takvimidir. Bu takvimi resmî bir kuruluş olan, "Kral Abdülaziz Bilim ve Teknoloji Şehri (Üniversitesi)" hazırlar ve yayınlar. Bütün resmî kuruluşlar ile diğer bütün resmî dinî kurumlar (bunlar içeresinde her ne kadar şer'î olarak bir ayın bu verilere göre girdiğini kabul etmese de Yüksek Yargı Organı da var) Ümmü'l-Kurâ takviminin ay başlangıcı konusunda ilan ettiği verileri dikkate alır ve her ne kadar kabul etmeseler de bütün resmî faaliyetlerinde bu takvimi kullanırlar.

Aynı şekilde Suud hükümeti diğer resmî faaliyetlerinde (örneğin bütçe ve planlama) güneş takvimini (hicrî güneş takvimi) kullanmaktadır.[3] Resmî ve yarı resmî kuruluşlara (akit ve anlaşma uygulaması konusunda) miladî güneş takviminin kullanmasına müsaade etmektedir.

Ümmü'l-Kurâ takvimi, "Necd bölgesi vakit takvimi " ile "Suudi Arabistan vakit takvimi"nin bir araya getirilmesi ile teşekkül etmiş ve bu takvime "Ümmü'l-Kurâ takvimi" denilmiştir.

---

2 Ümmü'l-Kurâ takvimiyle ilgili bilgiler şu kaynaklardan alınmıştır: Zeki Abdurrahman el-Mustafa, Yâsir Abdurrahman Hâfız'ın "II. İslam Astronomi Toplantısı: İslamî Astronomik Uygulamalar, " ***Ümmü'l-Kurâ Takvimi: Suudi Arabistan'da Güvenilen Takvim***" 29-31 Kasım 2001 Amman, Ürdün; Yrd. Doç. Dr. Abdullah Sadahan, "***Ümmü'l- Kurâ Takvimi***", Hakemli Mevsimlik Dergi, sene 30, sayı 3 s. 35-52, Melik Abdülaziz Vakfı.

3 Hicrî güneş yılı terazi ile başlar ve başakla biter. Ayların başlangıcı dört mevsime uyumludur: Terazi (23 Eylül) Sonbahar, Akrep (23 Ekim), Yay (22 Kasım), Oğlak (22 Aralık), Kova (21 Ocak), Balık (20 Şubat), Koç (21 Mart) İlkbahar, Öküz (21 Nisan), İkizler (22 Mayıs), Yengeç (22 Haziran) Yaz, Aslan (23 Temmuz), Başak (23 Ağustos).

Ümmü'l-Kurâ takvimi kamerî ay başını belirleme yöntemi konusunda çeşitli aşamalardan geçmiştir.

Birinci aşamada -1927-1973 / (h.1346-1392)- takvim şu ölçüyü esas almıştır: Güneş battığında ayın ufuktaki yükseklik açısı 9 derece veya dokuz dereceden daha büyük olursa; ertesi gün ay başlangıcı olur.

İkinci aşamada -1973-1997 / (h. 1393-1419)- takvim şu ölçüyü esas almıştır: Hilâlin doğuşu Greenwich saatine göre gece 24:00 'ten (Suudi Arabistan saatine göre 21:00) önce gerçekleşirse; ertesi gün ay başlangıcı olur.

Üçüncü aşamada -1998-2002 / (h.1419-1422)- takvim şu ölçüyü esas almıştır: Hilâlin doğuşunu hesaba katmadan, Mekke-i Mükerreme'de güneşin batmasından sonra ay batarsa; ertesi gün ay başlangıcı olur.

Dördüncü aşmada -Mart 2002- / (h.1423-) günümüze kadar- Ümmü'l-Kurâ takvimi aşağıdaki iki ölçüyü esas almıştır:

Güneş batmadan önce;

1. Hilâlin güneşin batışından önce doğmuş olması
2. Hilâlin güneşin batmasından sonra batması

Ümmü'l-Kur'â takvimi çıktığı günden Mart 1969 / (h.1388) yılının sonuna kadar gün başlangıcında batma vaktini (vakt-i gurub) esas alıyordu. 19.3.1969 / (1 Muharrem Çarşamba 1389) yılının başlarında Ümmü'l-Kurâ takvimi Suudi Arabistan'ın esas aldığı zeval vaktini (vakt-i zeval) ekledi. Buna ilave olarak 14 Haziran 1961/ (1 Muharrem Çarşamba 1381) Ümmü'l-Kurâ takvimine ayların Arapça isimleriyle güneş takvimi eklendi ve 24 ikizler (cevzâ) 1339 tarihine denk gelen "Şemsi Hicrî Takvim" adı verildi. İfade edildiği gibi Suudi hükümeti Ümmü'l-Kurâ takvimini resmî işlerde kullanmaktadır. Ancak dinî kamerî ayların başlangıcını Yüksek Yargı Organı belirlemektedir.

2. Ramazanın Girişi

Bütün İslam ülkelerinde mübarek ramazan ayının girişi, Ramazan Bayramı ve diğer dinî günler en üst düzeyde resmî törenle kutlanır. Suudi Arabistan'da Yüksek Yargı Organı (dinî ayların başlangıcını ilan etmede sorumlu olan heyet: Ramazan, şevval, hac) tarafından bir sonraki ayda gözlemde bulunmak için bir önceki ayın 27. gününde bir bildiri yayınlanır. Ramazan, şevval ve zilhicce ayları Yüksek Yargı Organının belirlediği ölçütlere göre sübut bulduğunda, Yargı Organı bir bildiri yayınlar. Bildiri, yayınla-

yacak olan Krallık Konseyine iletilir. Bu bildiri Arap Suudi halkına ve Suudi'de oturan herkese resmî medya kanallarıyla (televizyon, radyo) duyurulur. Yerel gazetelerde ise ramazan ayının girişi ve mübarek Ramazan Bayramı ilan edilir.

Kral Konseyinin bildirisinin formatı şöyle olmaktadır:

Kral Konseyinden açıklama; aşağıdaki metin Yüksek Yargı Organından çıkmıştır:

"Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir. Salât ve selâm Peygamberimiz Muhammed (s.a.s.), âline ve ashâbına olsun.

Yüksek Yargı Organı daimi heyeti 29 Şaban Çarşamba günü mübarek ramazan ayının hilâlinin gözetlenerek görülmesine dair akşam bir toplantı düzenlemiştir. Bu durumda şaban ayının tamamlayıcısı olan h.1425 Perşembe gününün gecesinde (14 Ekim 2004) hilâlin görülmesine dair bir veri elde edilememiştir.

Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Hilâli gördüğünüzde oruç tutunuz. Hilâli gördüğünüzde bayram ediniz. Şayet size görünmez ise sayıyı otuza tamamlayın", "Hilâli görmeden oruç tutmayınız. Hilâli görmeden bayram yapmayınız. Hilâli görmezseniz otuz gün oruç tutun".

Bu gece (çarşamba) hilâlin görülmesi sübut bulmadığından şaban ayının tamamlayıcısı olan perşembe gününden sonraki gün olan cuma (15 Ekim 2004), mübarek ramazan ayının ilk günüdür. Yüksek Yargı Organı bu vesileyle Müslümanların ramazan ayını tebrik eder. Yüce Allah'tan Müslümanları yararlı işlerde başarılı olmalarını ve sözlerinin hak üzere birleşmesini ve dinine yardım etmeyi ve kelimesini yüceltmeyi diler. Çünkü O, duaları işiten ve kabul edendir.

Ve sallallâhu a'lâ nebiyyinâ Muhammedin ve a'la âlihi ve sahbihi ve sellem".

Yüksek Yargı Organı daimi heyeti: Üye Nâsır b. İbrahim el-Habib, üye Ğayhab b. Muhammed el-Ğayhab, üye Muhammed b. el-Emir, üye Muhammed b. Süleyman el-Bedr, Meclis Başkanı Salih b. Muhammed el-Lüheydâni.[4]

Suudi Arabistan'da Yüksek Yargı Organı ramazan ayının başlangıcının bilinmesi için birkaç bildiri hazırlar. Bildiriler yerel gazetelerde yayınlanır. Bildirilerin yayınlandığı tarihler şunlardır: Cemâdiye'l-ahîr (Hicrî 6. ay), recep (7. ay), şaban (8. ay) ve ramazan aylarının 27. günü. Bu bildirilerde Müslümanlar gelecek ayın hilâlini gözetlemeye davet edilir.

Yüksek Yargı Organının ramazan ayıyla ilgili bildiri metni şu formatta olmaktadır:

4 "Medine Dergisi", sayı, 15149, Perşembe, 14.10.2004 / (h. 30.08.1425), s. 3.

"Hamd tek olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm Peygamberimiz Muhammed (s.a.s.)'e âline ve ashâbına olsun.

Ümmü'l-Kurâ takvimine göre şaban ayı çarşamba gecesi (1-8-1425) girmiş bulunmaktadır. Suudi Arabistan'daki Yüksek Yargı Organı bu memlekette yaşan Müslümanlardan Ümmü'l-Kurâ takvimine göre (30.8.1425) mübarek ramazan ayı hilâlini çarşambayı perşembeye bağlayan gece gözetmelerini istemektedir.

Yapılan işin önemi ve İslam rükünlerinden biriyle (oruç) bağlantılı olması sebebiyle Allah'ın kendisine keskin göz bağışladığı kimsenin Allah'a şükretmesi ve hilâli gözetlemede kullanması gerekir. Hilâli gördüğüne dair şahitlikte bulunabileceği en yakın mahkemeye acele gitmesi veya beldede hâkim yoksa en yakın mahkemeye iletme görevinin kolaylaştırmak adına kendi bölgesinde bulunan belirlenmiş noktaya ulaştırması gerekir. Konsey, hilâlin gözlemlenmesini ve bu hususta sevabın Allah'tan beklenerek davranılmasını temenni etmektedir. Zira bu, takva ve iyilik konusunda yardımlaşmadır.

Başarı Allah'tandır."[5]

3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, (Suudi Arabistan'da) resmî olarak ilan edilen ramazan ayının başlangıç günü ile ilgili astronom ve İslam âlimlerinin 27-30 Kasım 1978 (26-29 Zilhicce 1398) tarihinde İstanbul'da gerçekleştirdikleri "Kamerî Ayların Başlangıcını Belirleme Konferansı"nda ru'yet konusunda kriter olarak belirledikleri astronomik şartların uygunluğunu ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın yönteminde astronomik bilimsel bakış açısıyla Mekke-i Mükerreme'nin konumuna göre ramazanın başlangıcından önceki geceyi belirlemeye dayanılmıştır. Kamerî ay başlangıcı için belirtilen şartların bu gecenin astronomik bilimsel bakış açısıyla ele alınmasına uyuşmaması durumunda bu şartların tahakkuk ettiği günü açıklayacağız.

Ancak şunu hatırlayalım ki İslamî hesaplara göre gün, bugün geçerli olan örfte olduğu gibi gecenin yarısından (et-tevkîtü'z-zevâlî) itibaren değil güneşin batmasıyla (et-tevkîtü'l-gurûbî) başlar.

---

5 Suudi "Vatan Dergisi" sayı 1473, Salı 11.10.2004 (h. 27, 8. 1425), s. 10.

Şunu da hatırlayalım ki, günün başlangıcının güneşin batmasıyla olduğunun kabul edilmesi zorunlu olarak ay ve tabi yılbaşının da günün başlatıldığı zamandan itibaren başlamasını gerektirir. Az sonra açıklanacağı üzere güneşin batışından önce kavuşumun/iktiran tamamlanmış olması gerekir. İktiranın güneşin batışından sonra olduğunun tespitinden sonra o gecenin (bir sonraki günün ay başı olduğunu tespit edebilmek için) astronomik hesaplar dikkate alınır.

Hicrî takvime göre (Arap kamerî ayı) ay başı, kavuşumun bir önceki günde meydana gelmesi ve önce güneş ve ardından hilâlin batması ile başlar. Ancak ay başının tespiti için hilâlin ufuktaki yükseklik açısının en az 5°'ye eşit olması, ayın güneşten uzaklık açısının da en az 7° uzak olması şarttır.

Ramazan, şevval ve zilhicce gibi dinî içerikli ayların dinî kuruluşlar tarafından ilanı, insanlar tarafından gözle görüldüğüne dair bildirmelerde bulunması ile olmaktadır. Bu resmî dinî kuruluşlar, ne modern astronomi bilimini, ne resmî takvimi, ne de hilâli gözetleyen ilmî heyetleri kabul etmektedirler. Hatta onları bazen ayıplamakta, astronomi biliminin ortaya koyduğu verileri hassas ve sağlıklı sonuçlar olarak kabul etmemekte bazen de astronomi ilmiyle müneccimliği karıştırmaktadırlar. Onlara göre astronomi verilerinin sağlıklı olmamasının en büyük göstergesi, onların da kendi aralarındaki görüş ayrılığı içinde olmasıdır. Sanki ihtilaf edenler sadece gök bilimciler olup İslam hukukçuları kendi aralarında hiç ihtilafa düşmemişler gibi! Âlimlerin kendi aralarındaki (gök bilimci, hukuk, vs.) ihtilafı onların ortaya koydukları bilginin terk edilmesi ve dikkate alınmaması için gerekçe olabilir mi? Tabi ki hayır.

Aşağıdaki çizelge iki günü açıklıyor. Bu iki gün araştırmanın eksenini oluşturmaktadır: Birinci çizelgedeki üçüncü sütun (Suudi Arabistan'da) ramazan ayının başladığı resmî günü gösteriyor. Aynı çizelgedeki son sütun ise olması gerektiği şekilde ramazan ayının başlangıcını, yani bilimsel astronomik bakış açısıyla desteklenmiş ramazan ayının başlangıç gününü gösteriyor.

Ramazanın resmî gün ilanı Cidde'deki "Ukâz Araştırmalar, İncelemeler ve Basın Yayın Teşkilatı" merkezi tarafından bildirilmiştir.[6] İlan edilen resmî günün doğruluğu, ancak geleneksel hilâl gözlem sonuçlarının astronomi ilminin verileriyle örtüşmesi halinde mümkün olmaktadır. Bu sebeple şu verilerin tespit edilmesi gerekmektedir: hilâlin doğma zamanı (gün, saat, dakika), güneşin ve hilâlin batma zamanı, hilâlin

6 H. 1380-1424 yılları arası ramazanın başlangıcı konusundaki çalışma tamamlanmıştır. Yazar ve araştırma merkezi tarafından yapılan resmî protokol ve 19.7.1425 tarih, sayı 110.10 "Ukâz Araştırmalar, İncelemeler ve Basın Yayın Teşkilatı" tarafından Suudi Arabistan'da ilan edilmiştir. Dr. Abdülmecid Tâşkendî, Teşkilat Müdürü.

ufuktan yükseklik açısını ve ramazanın ilk gündüzden önceki gecede hilâlin güneşten ayrılma açısını bilmemiz gerekmektedir. (Çizelgedeki 4-8 sütunlar.) Bu verilerin tespiti ilgili olması kaydıyla basit bir insan için dahi kolaydır.

Hilâlin gözle görülebilmesi için oluşması gereken şartlar nelerdir? Bu ölçütleri hassas, ilmî, astronomik hesaplamalarda açıklayacağız. (1. Çizelge)

Bu astronomik hesaplamaları açıklamadaki gaye; 27-30 Kasım 1978 tarihinde (26-29 Zilhicce 1398) İstanbul'da gerçekleşen toplantıda astronomi bilginleri ile İslam âlimlerinin ayın başlangıcı konusunda ilan edilen ve üzerinde anlaşmaya varılan şartların resmî olarak duyurulan ramazan başlangıcı ile uygunluğunu veya uygunsuzluğunu ortaya çıkarmaktır. Ayın son gününü tespit etmek için en modern ve en hassas astronomi programları kullanmak herkes, mütehassıs ve ilgili diğer insanlar için bir fırsattır. Programın adı "TheSky6 Professional" olup, bu program hilâlin doğduğu her vakti, güneşi ve hilâlin batışını, ayın ufuktan yüksekliğini ve ayın ayrılış açılarının hesaplamalarında kullanılır. Mekke-i Mükerreme'nin koordinatları: 39° 36' 41" doğu meridyeni; 21° 19' 00" kuzey paraleli, 300 m. deniz seviyesinde yüksektir. (Çizelgedeki " (çift tırnak) işareti saniyeye; ' (tek tırnak) işareti dakikaya;° işareti dereceyi göstermektedir. Her derece atmış dakikaya, her dakika 60 saniyeye bölünür.)

Başka bir araştırmacı aşağıdaki çizelgedeki veya herhangi bir çizelgedeki değerden farklı bir değer veya rakam getirebilir. Bu farklılık, farklı bir değer, bir sayı, bir denklem veya farklı bir astronomi programı veya farklı bir bilgisayar kullanılmasından kaynaklanabilir. Bu tür farklılıklar ilim ehli arasında malumdur ve bir dakikayı aşmaması şartıyla makbuldür. Şayet tartışma örneğin 6 dakika sınırındaysa ve buna gerekçe olarak "Hilâlin doğuşuna yaklaşık olarak 6 dakika kalmış." şeklinde bir gerekçe sunulmuşsa bu farklılık doğru olmaz. Zira bu tür bir çalışmada bir dakikadan daha fazla bir zamanı esas almanın faydası yoktur. Böyle bir anlayış, henüz neticelerine ulaşılmamış bir mühendislik faaliyetine delalet eder. Sonuç olarak yapılacak çizelgeler için takip edilecek tek metot, sağlıklı ve hassas olan metottur.

5. Olması Gerektiği Şekliyle (İstanbul Kriterlerine Uygun) Ay Başlangıcını Belirlemede Astronomik Hesaplar

Aşağıdaki son sütunda ortaya koyulduğu gibi astronomik kriterlere uygun olarak ayın başlangıcını belirleyen gün ile ilgili astronomik hesaplamalar şöyledir:

1. Hilâlin doğduğu gün belirlenir. Örneğin 16 Şubat Perşembe 1961.

2. Hilâlin doğuş saat ve dakikası belirlenir; güneşin doğuşundan önce mi yoksa güneşin batışından sonra mı?

3. Şayet ayın doğuşu güneşin batışından önce ise; aynı günün güneş ve hilâlin batış günü hesaplanır. Aynı şekilde ayın ufuktaki yükseklik açısı ve ayın güneşten uzaklık açısı hesaplanır.

4. Astronomik hesaplar üçüncü maddede belirtilen günle ve gök bilimcilerin ve hukuk âlimlerinin ortaya koyduğu şartlara uygun ise bu durumda ertesi gün yani 17-2-1961 Cuma günü Ramazan ayının başlangıcı olur.

5. Faraza ayın 16 Şubat 1961 tarihinde doğuşu güneşin batışı ile beraber veya daha sonra olsa ancak bir saniye önce bile olsa gündüz saat 12:00'ye varmadan doğsa, ertesi günün hesaplamasını yani 17 Şubat 1961Cuma gününü yapmaya başlar ve önceki yöntemi uygularız. Şayet 18. günün akşamında astronomik şartlar uygun düştüğünde Ramazan 18.2.1961 tarihinde başlar.

6. Ayın doğuşu sabah gündüz 12:00 veya sonrasında olursa bu durumda üçüncü maddede olduğu gibi ayın güneş batmadan önce doğduğu kabul edilir.

Ramazan ayının başlangıcını belirleme adına esas alınan bütün bu astronomik hesaplar aşağıdaki çizelgede ortaya çıkmaz. Ancak bütün şartları gerçekleşmiş olan günde ortaya çıkar.

6. Araştırmanın Sonucu

Bu araştırma, 46 Ramazan ayını kapsamaktadır 16 Şubat 1961-15 Ekim 2004 (1 Ramazan Perşembe 1380- 1 Ramazan Cuma 1425.)

- Araştırma, ramazan resmî ilan gününün daima astronomik olarak belirlenen günden daha önce olduğunu ortaya koymuştur.

- Ramazan ayının başladığına dair geleneksel gözlemin, astronomik ilmî hesaplamayla 46 yıldan 6 yıl ya da %13.04 oranında uygun düşmüştür. Birkaç kez de (10.01.1997) şartlar tam yerine gelmemiştir. (Aşağıdaki çizelgeyle ilgili değerlendirmelerden 8. değerlendirmeye bkz.)

- Ramazanın başlangıcı konusunda geleneksel gözlem astronomik ilmî hesaplamayla 46 yıldan 40 yıl ya da %86.96 oranında çatışmıştır.

- Ramazanın ilan edildiği 40 yılın 29 yılında hilâl, güneş batarken ufkun altındadır. Bir başka ifadeyle % 72,50 oranında ilan edilen gün ile astronomik kriterler arasında tearuz olmuştur. Geriye kalan 11 yıl veya % 23.91 oranında ise güneş battığında hilâlin

ufuktan yükseklik açısı 3° 17' ile 1' arasında ufkun üstündedir ancak bu yükseklik İstanbul kriterlerinde hilâlin görülebilir olması için istenilen 5° daha azdır.

- Ramazanın ilan edildiği tarihlerde hilâl 29 yılın 10 yılında (% 34.48 oranında) beş derece yirmi dakika ufkun altında (-5° 20' ile -12° 06') uzaktı. Buna göre istenilen kriterlerde hilâlin görülebilmesi veya ramazanın başlangıcı için iki günün geçmesi gerekir. Bu kaydedilmiş en uzun süredir.

29 yılın 19 yılında (% 65.52 oranında) hilâl ufkun altında olup ramazanın başlangıcı için bir gün geçmesi gerekir.

46 yılın 13 yılında (%28.26 oranında) hilâl ramazanın başlangıcı olarak ilan edilen aynı günün sabahı (sabah 11:59-12:00 zeval vaktine göre) doğmuştur. Hicrî 1412 yılının ramazan ayında ilan edilen günde akşam güneş batmadan önce doğmuş olup bu da bir kez olmuştur. 46 yıldan 3 yıl (%6.52 oranında) -ki bu yıllar 1404, 1423 ve 1424 yıllarıdır- hilâl ramazanın ilan edilmesinden iki gün önce doğmuştur.

- Araştırmaya konu olan bütün zaman diliminde ayın ufuktaki en fazla yükseklik açısı (10° 8') olarak 1404 tarihinde kaydedilmiştir. Yine aynı zaman diliminde ufkun altındaki en düşük yükseklik açısı da (-12° 06') olarak 1412 tarihinde kaydedilmiştir. Bütün zaman diliminde ayın güneşten ayrılma açısının en büyüğü de (14° 31') olarak 1424 tarihide kaydedilmiş en küçük ayrılma açısı da (43') olarak 1382 tarihinde kaydedilmiştir.

- 4.3.1992 (1412 Çarşamba) tarihinde ilan edilen ramazan başlangıcı geleneksel gözlem ile astronomik gözlemin uyumsuzluğu bakımından bütün zaman dilimleri içerisinde en kötü tespit edilenidir. Şöyle ki, hilâl ufuk altında en düşük derecededir (12° 06'). Zaman olarak; Ümmü'l-Kurâ takvimine göre 3 Mart 1992 tarihinde (29 Şaban 1412 Salı günü) hilâl güneşten 50' (elli dakika) önce batmıştır. 4 Mart 1992 Çarşamba gecesi hilâl saat 4:23'de doğmuş insanlar da oruç tutmuşlardır. (3. Bölümdeki 9. değerlendirmeye bak.) Gerçek şu ki; bırakın çarşambayı perşembe günü bile ramazan başlamamıştır. İstanbul kriterlerine göre en doğru gün cuma günüdür.

- 1965 tarihinde ramazan ocak (kış mevsimi) ayında; başka bir sefer de aynı sene içinde aralık ayındadır. (kış mevsimi 21 Aralık veya Oğlak burcunda başlar.) Aynı şekilde ramazan 1997 tarihinde ocak ve aralık aylarında oldu. Yani ay takvimine göre 34 sene, güneş takvimine göre ise yaklaşık 33 sene 58 gün sonra aynı aylarda ramazan başladı.[7]

7 Ramazan ayı kamerî bir aydır. Dört mevsim dünyanın güneş etrafında tam bir dönüşüne dayanır. Yani her bir mevsimin ayları güneş aylarıdır. Güneş ve ay senelerinin farkı şudur ki; kamerî ay şemsî aydan 10.87511 gün

1868, 1900, 1932 tarihlerinde tekrarlanan bir durumdur. Örneğin 2030 ve 2063 tarihlerinde de tekrarlanacaktır. Çünkü bundan önce tekrarlandı bundan sonra da tekrarlanacaktır.

SONUÇ

Şuan elimizdeki mevcut ilmî rehber, geleneksel gözlem yöntemiyle belirlenen 46 senelik ay başının, astronomi ilminin bilimsel metoduyla bütün açıklığıyla çatıştığını ortaya koymaktadır.

Kim olursa olsun, hilâl ufkun altında iken hilâli gördüğünü iddia ediyorsa bu kişi imkânsız olanı gördüğünü iddia ediyordur. Ramazan hilâlini gördüklerini iddia edip de yanılanların oranı % 63.04 dür ki, bu sadece hilâlin ufkun altında olduğu durumdur. Geleneksel yöntem izah edildiği gibi güvenilir değilse bu yöntemi tekrar gözden geçirmeli, değiştirmeli ve Allah'ın yarattığıyla (kâinata koyduğu astronomik kurallar ile) uyumlu hale getirmelidir. Kevnî hakikatler şunu ortaya koymaktadır ki; bu yöntemde ısrar edenlerin kendilerini temize çıkarmak için ortaya koydukları anlayış ne Allah'ın ortaya koyduğu kanunu anlamaya dayalı evrensel bir kavrayışa ne de Allah'ın yarattığı şey konusunda gerçek bir anlayışa dayanmaktadır.

Sorun sadece ramazanın başlangıcını tespit etmede ru'yeti veya hesabı esas almakta değildir. Ru'yet, Allah'ın şeriatını kavramak, hesap, Allah'ın yarattığını anlamadır. Allah'ın muradını bilmek birini anlamaya çalışıp diğerini ötekileştirmekle olmaz.

İlmî hesapla ru'yet arasında bir üstünlük tartışması yapmak doğru olmadığı gibi bu konuda şer'î bir icmâ da yoktur. Gerçek olan ibadetin giriş vaktini en doğru şekilde bilmektir. Şu an hilâl gözetlemede kullanılan gözlem ve metodu (gözlemin kendisi değil) çağdışı bir yoldur. Mutlak manada ilmî gerçekleri gözetmemektedir. Çünkü bu yönteme bir mezhebin görüşünün doğruluğunu ispat için yalan, vehim, heva musallat olmuş veya bu yöntem "deve ve koyun çobanının" sözüne dayanmıştır. Bunların ötesinde bu yöntem, ibadet için sağlıklı bir vakit vermektedir.[8]

---

daha azdır. Tropikal şemsî sene, 365.2421896698 gün iken kamerî sene, 354.3670662372 gündür. Ek olarak iki sene arasındaki fark (yaklaşık olarak sadece iki hane) 354.36-365.24 gündür. Başka bir hesapla 365.24 ÷ 10.88 = 33.58 bu güneş ve ay dönüşü arasındaki farktır ki o günde karşılaşırlar. Başka bir ifadeyle Ramazan 27 Kasım 2000 (h.1379; 6 Yay 1421) başlasa 34 kamerî yıl sonra (yaklaşık olarak 33.58 şemsî sene) 22 Kasım 2033 (h. 1421, 26 Akrep 1455) denk gelir. Miladî tarihi hicrî tarihe çeviren programlar var. Ayrıca aşağıdaki kitabın 12. bölümüne bak:

P. Kenneth Seidelmann Ed., Explanatory Supplement To The Astronomical Almanac, (Mill Valley, California: University Science Books, 1992), pp. 576, 580-584, 589-591, & 603-605.

8 10 Ocak 2005 (29.11.1425) Zilhicce ayında hilâli gördüklerini iddia eden iki şahıs hakkında Yüksek Yargı Organı şunları söylemiştir: " Onlar adamdır, çocuk değillerdir. Koyun ve deve çobanı olan bu kişilere ayın

Medeniyeti temsil eden bir din olarak İslam'ın itibarı, söz konusu bu uygulamalar sebebiyle izahı mümkün olmayan bir zarar ve tehlike içine girmiştir. Bu ayrıştırmanın ve zahiri tek tip okumanın ilk kurbanları İslam ve İslam kültürü olmuştur. Bu sadece gayrimüslimler arasında değil Müslümanlar arasında da olmuştur.

Örnek olarak unutulmuş İslamî vakti ve hâlihazırdaki İslamî takvime bakalım. Şu anda günümüz gece yarısında başlıyor hale geldi ve dünyevî işlerimiz ve dinî ibadetlerimiz miladî takvime göre belirleniyor oldu. "… Elimizdeki astronomik teknik imkânların yeterliliği ve bizlerin bu imkânları kullanmamamız şunu göstermektedir ki, bizler düşünce ve fikir açısından geri kalmış durumdayız."[9]

H.1380-1425 YILLARI ARASINDA RAMAZAN AYININ İLK GÜNÜNÜ GÖSTEREN ÇİZELGE (1) (A) AKŞAM (S) SABAH

AYIN BAŞLANGICINI DESTEKLEYEN ASTRONOMİK HESAP (5)	ASTRONOMİK HESAPLAR AYIN BAŞLANGICINI DESTEKLİYOR MU?	AYIN UFUKTA KALIŞ SÜRESİ (4)	AYIN AYRILIŞ (İNFİSAL) VAKTİ (DERECE-DAKİKA) (3)	AYIN YÜKSEKLİK AÇISI (DERECE-DAKİKA) (3)	AYIN BATMA VAKTİ (2)	GÜNEŞİN BATMA VAKTİ (2)	HİLÂLİN DOĞUŞ VAKTİ (2)	MİLADÎ TARİH (1)	HİCRÎ TARİH	GÜN
17-2-61 A	Hayır	15	12–3	37 2	6:34 A	6:19 A	11:11 S	16-2-1961	1380	Perşembe
7-2-62 A	Hayır	-28	16–6	02 -7	5:45 A	6:13 A	3:6-11 S	5-2-1962	1381	Pazartesi
27-1-63 A	Hayır	-2	43–0	18 -1	6:05 A	6:07 A	4:43 A	26-1-1963	1382	Cumartesi
16-1-64 A	Hayır	-18	46–3	40 -4	5:41 A	5:59 A	11:44 A	15-1-1964	1383	Çarşamba
4-1-65 A	Hayır	-20	03–4	00 -5	5:32 A	5:52 A	12:06-08 S	3-1-1965	1384	Pazar
25-12-65 A	Hayır	-22	30–4	20 -5	5:23 A	5:45 A	12:03-06 S	23-12-1965	1385	Perşembe
14-12-66 A	Hayır	15	25–6	13–2	5:56 A	5:41 A	6:14–S	13-12-1966	1386	Salı
3-12-67 A	Hayır	-18	15–4	33–-4	5:21 A	5:39 A	7:10 A	2-12-1967	1387	Cumartesi
22-11-68 A	Hayır	-1	38–5	09–-1	5:38 A	5:39 A	11:02 S	21-11-1968	1388	Perşembe
12-11-69 A	Hayır	-32	44–6	39–-7	5:10 A	5:42 A	1:6-12 S	10-11-1969	1389	Pazartesi
1-11-70 A	Hayır	-43	34–9	26–-10	5:05 A	5:48 A	9:6-29 S	30-10-1970	1390	Cuma

hali gizli kalmaz." 17.1.2005 (12.7.1425) Pazartesi, "Ukâz Dergisi", sayı 14023, s.1. Bu iki şahsın yaptığı şahitlik imkansızın görüldüğünü iddia eden bir şahitliktir. Çünkü hilâl, pazartesi günü güneşten önce batmıştır. Buna binaen iddia edilen günde hilâlin Asya, Afrika, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tamamında görülmesi mümkün değildir. Konseyin kabul ettiği ve açıkladığı standart ve kriter işte budur.

9 Prof. Dr. Abdülvehhab Şüleyman, Ümmü'-l-Kurâ Ünv. Hukuk Fak. eski dekanı, Suudi "Heyet-i Kibâr-i Ulemâ" Konsey üyesi, Suudi "Vatan" dergisiyle yapılan bir röportaj, 9.2.2005, (30.12.1425) Çarşamba, sayı 1594, s. 26

AYIN BAŞLANGICINI DESTEKLEYEN ASTRONOMİK HESAP (5)	ASTRONOMİK HESAPLAR AYIN BAŞLANGICINI DESTEKLİYOR MU?	AYIN UFUKTA KALIŞ SÜRESİ (4)	AYIN AYRILIŞ (İNFİSAL) VAKTİ (DERECE-DAKİKA) (3)	AYIN YÜKSEKLİK AÇISI (DERECE-DAKİKA) (3)	AYIN BATMA VAKTİ (2)	GÜNEŞİN BATMA VAKTİ (2)	HİLÂLİN DOĞUŞ VAKTİ (2)	MİLADÎ TARİH (1)	HİCRÎ TARİH	GÜN
21-10-71 A	Hayır	-9	01–6	55--2	5:46 A	5:55 A	11:00 S	20-10-1971	1391	Çarşamba
9-10-72 A	Hayır	-9	10–6	46--2	5:55 A	6:04 A	11:09 S	8-10-1972	1392	Pazar
29-9-73 A	Hayır	-17	40–5	50--4	5:57 A	6:14 A	4:55 A	27-9-1973	1393	Perşembe
18-9-74 A	Hayır	4	35–8	06--00	6:28 A	6:24 A	5:46 S	17-9-1974	1394	Salı
8-9-75 A	Hayır	-27	17–6	44--6	6:08 A	6:35 A	10:20 A	6-9-1975	1395	Cumartesi
27-8-76 A	Hayır	-10	26–5	01--3	6:34 A	6:44 A	2:02 A	26-8-1976	1396	Perşembe
17-8-77 A	Hayır	-27	01–6	52--6	6:26 A	6:53 A	12:06-32 S	15-8-1977	1397	Pazartesi
6-8-78 A	Hayır	11	13–7	52–1	7:10 A	6:59 A	4:01 S	5-8-1978	1398	Cumartesi
26-7-79 A	Hayır	14	42–6	20–2	7:18 A	7:04 A	4:41 S	25-7-1979	1399	Çarşamba
14 -7-80A	Hayır	9	47–4	23–1	7:16 A	7:07 A	9:47 S	13-7-1980	1400	Pazar
3-7-81 A	Hayır	-17	37–3	28--4	6:51 A	7:08 A	10:04 A	2-7-1981	1401	Perşembe
23-6-82 A	Hayır	5	07–2	01–00	7:11 A	7:06 A	2:53 A	22-6-1982	1402	Salı
13-6-83 A	Hayır	-40	09–8	00--9	6:23 A	7:03 A	7:6-38 S	11-6-1983	1403	Cumartesi
Kendisi	Evet	54	00–11	08–10	7:53 A	6:59 A	7:07-49 A	1-6-1984	1404	Cuma
21-5-85 A	Hayır	-17	35–3	16--4	6:37 A	6:54 A	12:06-43 S	20-5-1985	1405	Pazartesi
10-5-86 A	Hayır	-17	59–3	27--4	6:32 A	6:49 A	1:6-11 S	9-5-1986	1406	Cuma
30 -4-87A	Hayır	-27	06–6	29--6	6:18 A	6:45 A	4:6-35 S	28-4-1987	1407	Salı
18-4-88 A	Hayır	5	14–3	45–00	6:46 A	6:41 A	3:01 A	17-4-1988	1408	Pazar
7-4-89 A	Hayır	-36	37–8	57--8	6:01 A	6:37 A	6:6-34 S	6-4-1989	1409	Perşembe
28-3-90 A	Hayır	-16	09–5	25--4	6:18 A	6:34 A	10:49 A	27-3-1990	1410	Salı
18-3-91 A	Hayır	12	23–5	06–2	6:43 A	6:31 A	11:11 S	17-3-1991	1411	Pazar
6-3-92 A	Hayır	-50	48–11	06--12	5:37 A	6:27 A	4:6-23 A	4-3-1992	1412	Çarşamba
23-2-93 A	Hayır	0	51–4	41--00	6:22 A	6:22 A	4:06 A	22-2-1993	1413	Pazartesi

AYIN BAŞLANGICINI DESTEKLEYEN ASTRONOMİK HESAP (5)	ASTRONOMİK HESAPLAR AYIN BAŞLANGICINI DESTEKLİYOR MU?	AYIN UFUKTA KALIŞ SÜRESİ (4)	AYIN AYRILIŞ (İNFİSAL) VAKTİ (DERECE-DAKİKA) (3)	AYIN YÜKSEKLİK AÇISI (DERECE-DAKİKA) (3)	AYIN BATMA VAKTİ (2)	GÜNEŞİN BATMA VAKTİ (2)	HİLÂLİN DOĞUŞ VAKTİ (2)	MİLADÎ TARİH (1)	HİCRÎ TARİH	GÜN
12-2-94 A	Hayır	-2	57–4	17--1	6:15 A	6:17 A	5:31 A	11-2-1994	1414	Cuma
1-2-95 A	Hayır	-21	07–7	30--5	5:49 A	6:10 A	16-49 S	31-1-1995	1415	Salı
22-1-96 A	Hayır	6	45–4	48–00	6:09 A	6:03 A	3:52 A	21-1-1996	1416	Pazar
Kendisi	Evet 8	29	45–6	24–5	6:25 A	5:56 A	7:27 S	10-1-1997	1417	Cuma
31-12-97 A	Hayır	-2	45–4	23--1	5:47 A	5:49 A	7:58 A	30-12-1997	1418	Salı
20-12-98 A	Hayır	-11	07–6	22--3	5:32 A	5:43 A	1:6-44 S	19-12-1998	1419	Cumartesi
Kendisi	Evet	33	07–7	15–6	6:13 A	5:40 A	1:33 S	9-12-1999	1420	Perşembe
Kendisi	Evet	32	01–7	07–6	6:11 A	5:39 A	2:12 S	27-11-2000	1421	Pazartesi
17-11-01 A	Hayır	19	03–4	17–3	5:59 A	5:40 A	9:41 S	16-11-2001	1422	Cuma
Kendisi	Evet	37	52–9	10–7	6:21 A	5:44 A	11:7-36 A	6-11-2002	1423	Çarşamba
Kendisi	Evet	49	31–14	33–9	6:39 A	5:50 A	3:7-51 A	27-10-2003	1424	Pazartesi
16-10-04 A	Hayır	18	50–5	17–3	6:16 A	5:58 A	5:49 S	15-10-2004	1425	Cuma

ÇİZELGENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Çizelgedeki bu tarih ramazan ayının resmen başlangıcını göstermektedir.

2. Bu üç değer: (Hilâlin doğuşu, güneşin batışı, ayın batışı) aksine bir durum söz konusu değilse ayın başlangıcından önceki (hilâlin doğduğu zaman dikkate alınmadan) geceyi gösteriyor. (6. ve 8. değerlendirmeye bak); (S) sabahı, (A) akşamı göstermektedir. 31 saniye ve üzeri dakikaya yuvarlandı. 30 saniye ve altı olduğu gibi bırakıldı. Yaz saati dikkate alınmadı.

3. Bu iki açı ayın başlangıcından önceki geceyi (hilâlin doğduğu zaman bir tarafa) göstermektedir. Pozitif yükseklik açısı yani hilâlin ufuk üstünde olması iken negatif açı da hilâlin ufuk altında olmasıdır. Açıyla beraber ışığın kırılması ve hilâlin irtifaı da hesaplanır. Birinci açı daima ışığın kırılmadığı açıdan daha büyük olur.

4. Pozitif rakam, güneşin hilâlden belirlenen dakika miktarınca önce batmış olduğunu gösterirken negatif rakam, hilâlin güneşten önce belirlenen dakikadan önce batmıştır.

5. Bugünü belirlemek için aşağıdaki yolu izle: Güneş batmazdan önce hilâl tam olarak doğar ve hilâl güneşten sonra batarsa bu durumda o günün güneş ve ayın batışını, ayın ufuktan yükseklik ve güneşten ayrılış açısını alırız. İki açı, İstanbul kriterlerine uygunsa o gece ayın ilk gecesi ertesi günün gündüzü de ayın ilk günü olur. Yani yeni ay ve gün güneşin batış vaktiyle olur. İki açı şartlar bakımından uygun değillerse (güneş battıktan sonra hilâl doğarsa veya hilâl güneşten önce batarsa) bu durumda ramazan başlangıcını tespit etmek için ertesi günü değerlendiririz.

Güneş ve ayın batış vakti her ikisi de batış vaktine göre ramazanın başlangıcının ilk gecesidir (Zeval vaktine göre ise ayın başlangıcından önceki gecedir).

Güneş ve ayın batma vakti ve hilâlin doğma vakti zeval vaktine göre hesaplandı.

Şunu hatırlayalım İslam fıkhına göre gün, güneşin batmasıyla başlar, gün batımından önce de sona erer, yoksa gündüz saat 12:00 veya gece yarısında başlamaz. Biz bunlardan birincisine "et-tekvîmü'l-gurûbî ikincisine ise et-tekvîmü'z-zevâlî" deriz. Buna binaen, hilâl güneşin batmasıyla beraber yahut güneş battıktan sonra akşam 11:59'da doğarsa, sonraki batan günde doğduğu kabul edilir. Güneşin ve ayın bir önceki astronomik hesapları alınmaz. Örneğin güneş akşam 5:39'da batsa, hilâl de 1.12.1967 tarihinde akşam 7:11 doğarsa yani hilâl güneşin batışından sonra doğarsa; bu durumda 1.12.1967 tarihindeki günün güneş ve ay hesaplamalarını dikkate almayız; 2.12.1967 hesaplamalarını dikkate alırız.

İkinci örnek: hilâl 5.2.1962 gününde sabah 3:11'de doğarsa bu durumda aynı günün güneş ve ayın batış zamanını ve açılarının hesaplamalarını dikkate alırız.

Son bir örnek; hilâl 15.1.1964 günü akşam 11:44'te doğarsa bu durumda ertesi günün 16.1.1964 tarihindeki güneş ve ayın batma vaktini ve açı hesaplarını dikkate alırız. Çünkü bütün bu hesaplar zeval vaktine (et-tekvîmü'z-zevâlî) göre tamamlanmıştır. et-tekvîmü'l-gurûbî ve et-tekvîmü'z-zevâlînin dünyada esas alınan iki farklı standart olduğunu bu satırların yazarı tarafından kabul edilmektedir ancak bunları icat eden yazarın kendisi değildir.

6. Hilâl ayın resmî olarak başladığı gün doğmuştur.

7. Hilâl ayın resmî olarak başladığı günden iki gün önce doğmuştur.

8. Bu değerlendirmede istenilen rakamlarla ilgili yakın hesaplamaları zikredeceğiz. Ayın ufuktan yükseklik açısı 5° aşağı güneşten ayrılma açısı da 7° veya daha büyükse veya tam tersi; ayrılma açısı 7° az, yükseklik açısı 5° veya daha fazlaysa, hilâl da ufukta 20' daha fazla bir süre kalırsa ki bu şartlar ilgili süreçte yapılan ilanlardan sadece birinde olmuştur.

9. 9.1.1997 günü (h. 1 Ramazan 1417) ayrılma (infisal) şartları gerçekleşmemiştir. İstenilen 7° iken mevcut infisal 6° 45' (altı derece kırkbeş dakikadır) yani istenilenden 15 açısal dakika daha azdır. Ancak hilâlin ufuktan yükseklik açısı istenilenden daha büyüktür (5° 24'). Hilâl ufukta 29' kaldı. Fakat ayın parlak yüzü (ayın evresi) %0.45 idi. Bütün bunlara rağmen 10.01.1997 günü ramazan başlangıcı olarak kabul ettim. Zira neredeyse 9 Ocak'ta bütün şartlar gerçekleşmiştir. Şunu kesinlikle biliyorum ki; burada söz konusu günün her iki açının geriye sayılarak tespitine dayanarak ramazanın başlangıcı olarak tespitime itiraz edenler olacaktır. Bu iddia doğru olabilir ancak bu hususta herhangi bir kimsenin uyması gereken sınır hangisidir?

Önceki çizelgenin hesaplamalarında, "TheSky6 Professional Astronomy Software Version 6.0.0.33, year 2005" programı kullanılmıştır.

KAMERÎ AY BAŞLARININ BELİRLENMESİ[1]

(Kadim ve Muasır fakihlerin konuyla ilgili görüşlerinin karşılaştırmalı incelemesi)

Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'adır. Salât ve selam âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed'e onun âline, ashabına ve kıyamet gününe kadar ona tabi olanlara olsun.

Allah Teâlâ'nın iradesi, kelime-i şehadet dışındaki İslam'ın şartlarını belli vakitlere bağlama yönünde tezahür etmiştir. Haccı hem zaman hem de mekan olarak bir mîkata (özel bir vakte) bağlamış ve Ayet-i Kerime'de "Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir." (Bakara, 2/189) buyurmuştur. Namazın edası da, güneşin hareketine göre malum vakitlere bağlanmıştır. Allah Teâlâ Ayet-i Kerime'de "Namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır." (Nisâ 4/103) buyurmuştur. Müslim'in Abdullah b. ʿAmr tarikiyle rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) de "Öğle namazının vakti güneş batıya meylettiği zamandır…" (Müslim, Mesâcid ve Mevâdiʿu's-Salât, 173) buyurmaktadır. Zekâtın pek çok meselesi de (ilgili malın üzerinden) bir kamerî yılın geçmiş olmasıyla irtibatlıdır. Oruç da böyledir. Orucun ayrıca güneşle de irtibatı bulunmaktadır. Günlük olarak oruca başlama ve oruca son verme, güneşin hareketi ile belirlenmektedir. Hac da kamerî yılla irtibatlıdır.

Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim, önemli bir hususa vurgu yapmaktadır. Bu husus; Dinî hükümlerle ilgili bu zamansal ve mekânsal irtibat boyutu, ibadetlerle hedeflenen temel gayeyi gölgelememesi gerekir ki –bu da Allah'ın ahkâmı ile sorumlu tutulmaya dahildir– bu boyut; ilk ve son hedef ve dinden beklenen en yüce gaye olmasın.

1 Prof. Dr. Ali Muhyiddin el-Karâdâğî, Katar Üniversitesi Şeriat Fakültesi Öğretim Üyesi, Dünya Müslüman Âlimleri Birliği Genel Sekreteri.
Tercüme: Üzeyir Öztürk, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

Nitekim kıblenin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya döndürülmesi olayında Yahûdîler toplumda fitne oluşturmaya ve fırtına koparmaya çalıştıklarında Kur'an onlara ikna edici bir cevap vermiş ve ibadetlerde şeklî davranışların önemli olduğunu; ancak asıl ve yüce gayenin, takva, kalbin selameti ve iç dünya ile alakalı olan manevî yönelim olduğunu ifade ederek bu manevî yönü, davranışlara tercih etmiştir. Allah Teâlâ bu bağlamda "*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz* (den ibaret) ***değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa,*** (ihtiyacından dolayı) ***isteyene ve*** (özgürlükleri için) ***kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda*** (direnip) ***sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.***" (Bakara 2/177) buyurmuştur. Bu hususu başka ayetlerde de vurgulamış ve "***Doğu da, batı da*** (tüm yeryüzü) ***Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü*** (rızası) ***işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*** (Bakara, 2/115) buyurmuştur. Önemli olan özün/bütün benliğin Allah'a teslim edilmesidir. Bundan dolayı Allah Teâlâ ***"Hayır, öyle değil! Kim "ihsan" derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."*** (Bakara, 2/112) buyurmuştur. Daha sonra Allah ibadetin zaman ve mekanla olan irtibatına riayet etmenin de bu inceliğe ve sınırlamaya dahil olduğunu vurgulamış ve önemli olanın takvayı gerçekleştirmek olduğunu beyan etmiştir. Allah bu manayı, Bakara Sûresinde şöyle beyan etmiştir: "***Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi*** (Allah'a karşı gelmekten sakınan) ***insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."*** (Bakara, 2/189)

Bu iki ayet; dış görünüş (ibadetin dışa yansıyan boyutu) ve dinî ritüellerin öneminin sadece Allah'ın şeriatıyla gelen şeye bağlılık ve herhangi bir ziyade ya da noksanlık olmaksızın şeriatta zikredilen şeyle yetinmek konusunda olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak esas maksat; takvanın tahkîki, nefsin ıslâhı, kalbin selameti, ruhun yüceliği, başkalarına fayda veren salih amel, sabır ve sebata, ahitlere ve sözleşmelere vefa göstermektir.

Biz bu araştırmayı her hükmü bir denge, bir ilke üzerine kurulmuş, ölçülü bir fıkıh anlayışıyla sürdürüyoruz. Maalesef bugün ümmetin öncelikle özen gösterdiği şeyin dış görünüş olduğunu, dinin içsel boyutunun ve ibadetlerden beklenen asıl maksatların bu özene eş değer tutulmadığını düşünüyoruz. Allah Teâlâ, oruçtan bek-

lenen esas maksadı; sarih nassı ile takvanın gerçekleştirilmesi, zorluğun kaldırılması olarak beyan etmekte ve ***"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."*** (Bakara, 2/183) buyurmaktadır. Daha sonra oruç ayetleri içerisinde ***"... Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez... "*** (Bakara, 2/185), namaz hakkında da "***Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.***" (Ankebût, 29/45), zekat konusunda da ***"Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka*** (zekât) ***al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir.*** (Onların kalplerini yatıştırır.) ***Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*** (Tevbe, 9/103), dediği gibi hac konusunda da ***"Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar."*** (Hac, 22/28) ve ***"Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız*** (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ***ulaşır."*** (Hac, 22/37) buyurmaktadır.

Bizler bu araştırmayla; fakihlerin hilâlin tespiti konusundaki görüşlerini, hilâlin astronomi bilimiyle ve astronomik verilerle tespitinin boyutlarını ortaya koyacak ve bunları karşılaştırmalı biçimde tartışarak ele alacağız. Allah'tan bizi muvaffak kılmasını, hatalarımızı örtmesini, amellerimizi kendi rızasına has kılmasını diliyoruz. O bizim mevlamızdır. O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır.

Rabbinin Rahmetine muhtaç,

ÜMMETİN VE FUKAHÂNIN HİLÂL MESELELERİNE YÖNELİK İLGİSİ

Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam ümmeti başlangıcı ve sonu açısından hilâlin hareketlerini takip etmeye özen göstermiş ve Hz. Peygamber'e hilâller hakkında sorular sormuşlardır. Allah da ***"Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."*** (Bakara, 2/189) ayetini indirmiştir. Hilâllerden maksadın ne olduğunu beyan eden başka ayetler de inmiştir. Daha sonra bu önem günümüze kadar devam etmiştir. Çünkü hilâllerin pek çok ibadet ve meseleyle irtibatı vardır. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden beri insanlar ramazan, şevval ve zilhicce aylarının başlangıcını tespit için hilâli gözetlemişlerdir. İbn Ömer, ***"İnsanlar hilâli gözlediler ve ben Hz. Peygamber'e hilâli gördüğümü söyleyince o da oruç tuttu ve insanlara oruç tutmalarını emretti."***[2] demiştir.

2 Ebû Dâvud, *Sünen*, Mebde'i Fardi's-Siyâm, 14.

İslam ümmeti hilâli gözetleme konusundaki bu özeni halen göstermektedir. Bu sebeple törenler düzenlenmekte, top atışları yapılmakta ve mescidler süslenmektedir. Meşhûr Abbâsî yazarı Ahmed b. Yûsuf şöyle bir olay anlatır: Halîfe Me'mûn bana, ramazan ayında insanları meşaleler yakmaya özendirecek bir yazı yazmamı emretmişti. Bense yazacak bir şey bulamadan uyudum. Sonra rüyamda bana birisi geldi ve "Yaz, çünkü bunda bu yoldan gidecekler için bir ünsiyet bu yolda gayret edenler için aydınlatma, şüpheleri giderme ve Allah'ın evleri olan mescitleri karanlığın getirdiği yalnızlıktan arındırma vardır." dedi. Bunun üzerine uyandım yazmak istediğim şey bana açıldı, yazmaya başladım ve tamamladım.

Bu önemin bir göstergesi olarak halifeler, valiler ve bütün insanlar bu gözlemlere katılmaktaydı. Onlar kadılarla beraber hilâli görebilmek için yüksek yerlere çıkarlardı. Esma'î diyor ki; ramazan hilâlini gözetlemek için (Halife) Harun Reşid ile yüksek bir yere çıkmıştık, ona dedim ki, Ey Mü'minlerin Emîri! Hind binti Uteybe'nin "Biz Tarık yıldızının kızlarıyız, Yastıklar üzerinde yürürüz." sözünün anlamı nedir? Harun Reşîd dedi ki; Târık bir gök yıldızının adıdır. Bunun üzerine onu doğruladım.

Muhammed Nâsır el-Kalavun da kadılarla beraber yüksek bir yere çıkmış, bulut sebebiyle hilâli görememişler ve insanlar şaban ayını otuza tamamlama konusunda fikir birliği etmişlerdi. Hilâli gözetleyenler arasında gözü gayet keskin olan müftünün hanımı da bulunuyordu. Bulutlar arasından hilâli gördü. Durumu müftü olan kocasına haber verince o da onu tasdik etti ve Sultan'a gidip olayı anlattı. Sultan kadını çağırttı ve ona yemin ettirdi. Daha sonra orada bulunanlar kadına inandı. Sultan da resmî olarak hilâlin görüldüğünü ilan etti de insanlar oruç tuttular.

Ramazan hilâli, şairler tarafından da ayrı bir önem görmüştür. Bunlardan biri olan İbn Hamdî es-Sakalî şöyle demektedir:

قلت والناس يرقبون هلالاً   يُشبه الضَب في نحافة جسمه

من يكن صائماً فذا رمضان   خطّ بالنور للورى أول اسمه

İnsanlar hilâli gözlerken ben "(hilâlin) inceliğinden dolayı onun kertenkeleye benzediğini söylemiştim. Kim oruç tutacaksa işte ramazan budur. İsminin evveli ateşli bir nur çizdi.

Geçmiş asırlarda her bölge, her şehir veya her mıntıka ehli hilâli gözetlemekteydi. Onlar, âdil kimselerin görmesine, duymasına veya ayın giriş ve çıkışına dair alametler konusunda kendilerinde oluşan bilgiye göre hüküm vermekteydiler. Çünkü o zaman, modern dönemde olan iletişim vasıtaları yoktu. İnsanlar hilâli gözetleme konusunda gayretlerini ortaya koydukları müddetçe, bu hususta kendi imkanlarına göre tespitte

bulunmalarının orucun sahih veya batıl olmasına etkisinin olmaması şeriatın hoşgörüsü ve genişliğindendir. Veya fakihler bunu, Küreyb'in İbn Abbas'tan zikrettiği, Şam ile Mekke arasında olan, ihtilâfı metâli' çerçevesinde temellendirmişlerdir. O şöyle demiştir: "Şam'a geldim ve ben Şam'da iken ramazan hilâli göründü. Biz ramazan hilâlini cuma gecesi görmüştük. Sonra, ayın sonunda Medîne'ye geldim. İbn Abbas bana bazı sorular sordu. Bu sorular arasında ramazan hilâli de vardı. Bana hilâli ne zaman gördünüz? dedi. Cuma gecesi gördüğümüzü söyledim. Sen de cuma gecesi gördün mü? dedi. Evet insanlar da gördüler ve oruç tuttular, Muâviye de tuttu, dedim. O, ancak biz hilâli cumartesi gecesi gördük, bundan dolayı otuzu tamamlayıncaya veya hilâli görünceye kadar oruç tutmaya devam edeceğiz dedi. Ben, Muâviye'nin hilâli görmüş olması ve oruç tutmuş olması yeterli değil mi dediğimde, hayır, Hz. Peygamber bize bu şekilde emretti dedi."[3]

Ne var ki bugün, dünya küçük bir köy gibi olmuştur. Bir olay olduğunda birkaç dakika için de bütün insanlar bunu öğrenir. Hatta bu bilgi ve olay canlı olarak bile nakledilebilir. Bundan dolayı Müslümanların bayram günleri ve ibadet vakitlerinin halen farklı olması büyük bir tartışma konusu haline gelmiştir. Her yıl, oruç ve bayram için üç veya dört ayrı vakit görmekteyiz. Bundan dolayı, bu konu insanların gündemi haline gelmiştir.

el-Câmi'atü'l-Arabiyye 1955 yılından beri meseleyi itina ile ele almış ve Ürdün Hâşimî Krallığının İslam ülkelerinde bayram ve oruç günlerinin birleştirilmesine dair yapmış olduğu öneriyi konuşmak üzere din ve astronomi uzmanlarının katıldığı bir toplantı yapılması çağrısında bulunmuştur. Daha sonra Ezher-i Şer'îf, bazı İslam akademileri, Tunus, Türkiye ve bunun dışındaki bazı ilgili ülkeler peş peşe kongreler yapmışlardır. Fıkıh akademileri, cemiyetler ve fetva kuruluşlarının kararları yayınlanmıştır. Ancak bu mesele halâ neticelenmiş değildir. Çünkü bu mesele ihtilafları ortadan kaldıracak siyâsî bir irade gerektirmektedir.

Reşid Rızâ problemi konu ile ilgili yazmış olduğu makalesinde ve Menâr tefsirinde şöyle ele almıştır: "Bülüğ çağına ermemizden yaşlılığımıza gelinceye kadar, Müslümanların, oruç tutulması farz olan ramazan ayının başlangıcını, bayram günü vacip olan fıtır için şevvâl ayının başlangıcını ve Arafat vakfesinden dolayı zilhicceyi tespit konusunda çektiği sıkıntıları ve ihtilaflardan duyduğu üzüntüyü sürekli duyduk."[4]

3 Müslim, Sıyâm, 28.
4 *Menâr*, I, 28-63.

Cezîre Kanalı da, her yıl ramazanın başlangıcında, bitişinde ve Kurban Bayramı'nın hemen öncesinde açık oturumlar tertip etmekte ve bu programları canlı olarak yayınlamaktadır.

GÜNEŞ VE AY İKİ AYET VE İKİ ALAMETTİR

Hiç şüphesiz ki, Güneş ve Ay diğer yaratılmışlar gibi Allah'ın kudretinin, örneksiz yaratmasının ve onların mahluk olduklarının ayetleridir. Allah bütün bunları insanın hizmetine amade kılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "***Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından*** (bir nimet olarak) ***sizin hizmetinize verendir.***" (Câsiye, 45/13) Bunları başka ayetlerde tafsil etmiş ve şöyle buyurmuştur: "***Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.***" (İbrâhîm, 14/32-33)

Allah'ın bütün bunları insanın emrine vermiş olması insana olan en büyük nimetlerindendir. Bu nimetler insanoğlunun yeryüzünü imar etmesini ve mamur kılmasını gerektirir. Allah'ın yılları ve hesabı bilmemiz için pek çok şeye alamet ve delil yaptığı Güneş, Ay ve yıldızlar da bu nimetlerdendir. Ayet-i Kerime'de şöyle buyurmuştur. "***O, güneşi bir ışık*** (kaynağı)***, ayı da*** (geceleyin) ***bir aydınlık*** (kaynağı) ***kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları*** (boş yere değil) ***ancak gerçek ile*** (hikmeti gereğince) ***yaratmıştır. O, ayetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.***" (Yûnus, 10/5) Başka bir ayette de "***Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.***" (Tevbe, 9/36), başka bir ayette de "***Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi*** (Allah'a karşı gelmekten sakınan) ***insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.***" (Bakara, 2/189) buyurmaktadır.

AYIN, GÜNEŞİN VE YILDIZLARIN YARATILIŞ AMAÇLARI

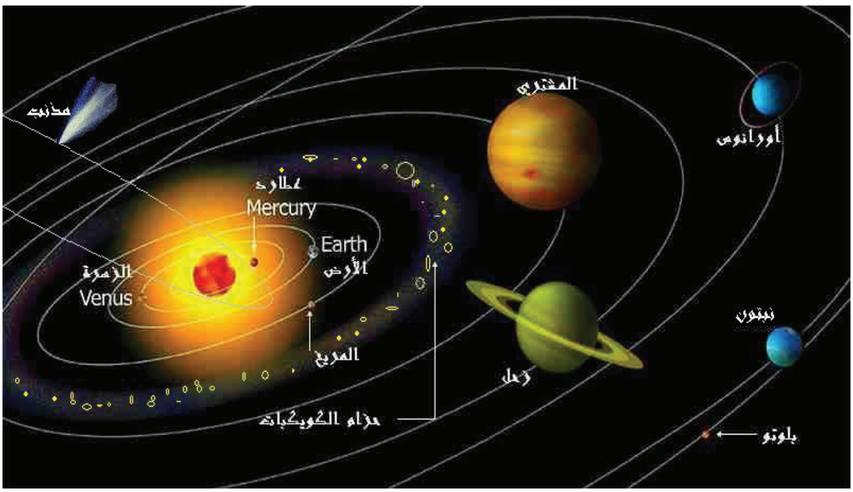
Ay, Güneş, yıldızlar ve gezegenlerin yaratılmasının maksatları Allah'ın zatına ve örneksiz yaratmasına delalet etmesi, insanların bunlardan faydalanması, yılların, ayların

ve vakitlerin hesabını bilmede onlardan istifade etmesi, insanlara ibadetlerini bilmelerinin kolaylaştırılması veya vakitleri ve ibadetleri belirlemek sûretiyle, Müslümanların, vakit tanzimine hassasiyet göstermelerini temin etmek, onları vakitlerle ilgili bütün haklar, sözleşmeler ve akitlere uygun davranmaya alıştırmaktır. Bundan dolayı, işin kolay olandan zor olana çevrilmemesi gerekir. Basit olan bir hikmeti zorlaştırmanın anlamı yoktur. Allah'ın gökleri ve yerleri yarattığı günden beri ayların belirlenmesi meselesi var olan bir şeydir. Dolayısıyla, bu durumun, ihtilaf, tartışma ve problemlere sebep olacak şekilde bu derece karmaşık bir hale getirilmesi makul bir şey değildir.

AY VE YIL NASIL OLUŞUR? BUNLARIN İBADETLERLE ALAKASI NEDİR?

Fakihler, ramazan, hac ayları, iddet, iki ay peşpeşe keffaret orucu tutma vb. konulardaki ayların kamerî aylar olduğunda; zekat, bülûğ vb. konularda mutemet olan yılında kamerî yıl olduğunda ittifak etmişlerdir. Buna karşılık namaz vakitleri de güneşin hareketleri ile alakalıdır. Bundan dolayı, kesin bir bilgi üzerinde olabilmemiz için bizim kamerî ay / yıl ve güneş yılını bilmemiz gerekir.

Fakihler, hadislerde ifade edildiği gibi kamerî ayın 29 gün veya 30 gün olabileceği, 30 günden fazla ve 29 günden eksik olamayacağı konusunda müttefiktirler. Malumdur ki; Dünya, Güneş ve Güneş etrafında kendi yörüngelerinde dönen dokuz gezegenden oluşan güneş sistemine dahildir.

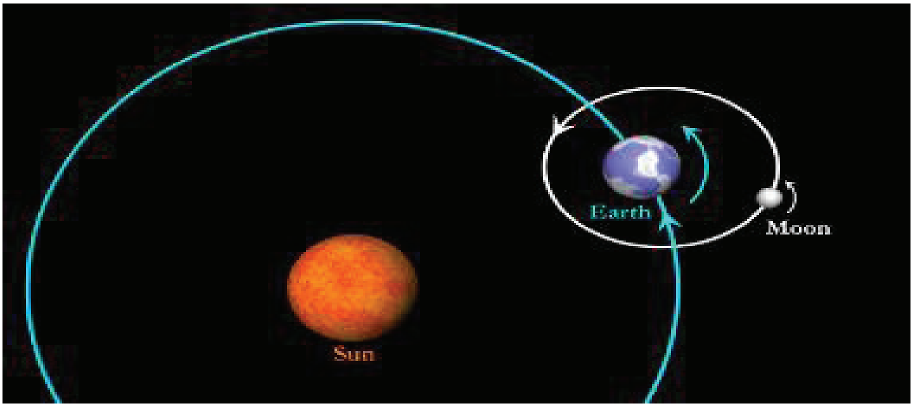

Şekil (1)

Sürekli olarak hareket eden Dünya'nın iki çeşit hareketi vardır. Bu hareketlerden birisi kendi ekseni etrafında olurken diğeri Güneş etrafında olur. Dünya'nın Güneş et-

rafındaki tam bir dönüşü dört mevsim ile güneş yılını oluşturur. Kendi ekseni etrafında dönmesiyse 24 saatten oluşan tam bir günü oluşturmaktadır.

Ay ise dünya etrafındaki iktirânî/kavuşum dönüşünü 29 gün, 12 saat, 44 dakika ve 3 saniyede tamamlar. İktirânî dönüşle kastedilen, Ay'ın Güneş'e mukterin olması yani Ay'ın tam olarak Dünya ile Güneş arasında bulunmasıdır. Bu dönüş süresi, 2 numaralı şekilde de görüldüğü gibi, bir iktirân durumundan diğer iktirân durumuna göre kıyas edilir.[5]

Şekil (2)

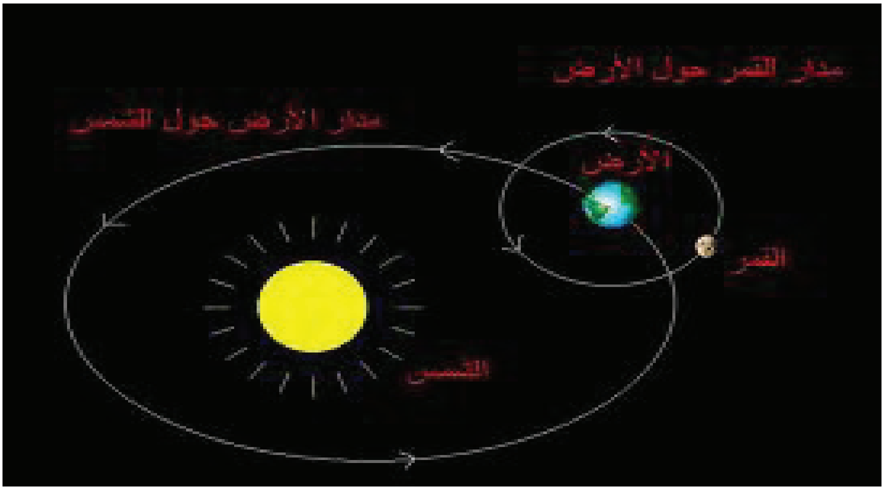
Ay iktirân (kavuşum) halinde olduğunda görülmez ve ayın bu hali mühâk (yeni ay öncesi- ayın görülmediği üç gün) olarak isimlendirilir. Çünkü bu durumda ayın parlak olan yarısı güneş tarafındadır. Dünyaya bakan diğer yarısı ise karanlıktır. Ay iktirân halinden uzaklaşmak üzere hareket ettiğinde, ayın kenarı hilâl şeklinde ince bir yay gibi parlak gözükür. Ay kavuşum (iktirân) halini terk etmeye başladığında astronomik olarak ay başlamış olur. Ancak, hilâlin bizim tarafımızdan görülebilmesi için Ay ile Güneş arasındaki açısal uzaklığın 8 dereceden, ayın güneş batımında ufuktan açısal yüksekliğinin de 5 dereceden az olmaması gerekir.[6]

Şekil (3) Ay'ın Dünya etrafındaki dönüşünün, iktirânî ve astronomik olarak süresini açıklamaktadır.

5 Bkz. Fahruddîn el-Kirârî, yayınlanmış araştırmasının yukarıda zikredilen cildin 900. sayfası. Orada iktirânı üç kısma ayırmıştır. Bkz. Dr. Muhammed Cebir el-Elfî: ***el-Metâli' ve Tevhîdü'l-Münâsebât***, Şer'î yargı konferansına sunulmuş tez, Ammân, Eylül 2007. Bkz. Dr. Hamîd Mecûl en-Na'îmî, Astronomik Fizik Profesörü, ***Havle Hilâli'l-Kamerî beyne'l-Fikhi ve'l-Feleki***, Yukarıda zikredilen yargı konferansa sunulmuş tez. Şeyh Isâm Ebu'l-Abbâs: ***Hucciyyetü'l-Hisâbâti'l-Felekiyye***, Yukarıda zikredilen yargı konferansına sunulmuş tez.

6 Adı geçen eser, s. 886.

AYIN ZAMANLARI İTİBARİYLE DÖNÜŞ TÜRLERİ VE AY EVRELERİ

Şekil (3)

İktirânî dönüşe ek olarak diğer dönüş şekilleri de vardır. Ayın bu dönüşler üzerine aldığı zamana göre aşağıdaki durumlar ortaya çıkar.

1. Uydusal dönüşü (ed-devratü'n-necmiyye/ en-necmü'ş-şehrî): Bu dönüş, Ay'ın Dünya çevresindeki yörüngesinde dönüşüdür. Dünya etrafındaki bu dönüş 27 gün 7 saat 43 dakika ve 12 saniyelik bir zaman sürecinde tamamlanır.

2. Hilâlden Hilâle kadar olan ay (ed-devratü'l-ihlâliyye): Bir hilâlden diğer hilâle kadar olan süre. Bu dönüşle oluşan ay da eş-şehru'l-ihlâlî olarak isimlendirilir. Bu dönüşün süresi 29 veya 30 gündür. Bu, fakihler nezdinde bilinen aydır.

3. Eş-şehru'l-medârîyyü (Tropical month): Bu da itidalden itidale kadarki aydır. (Ay'ın ilkbahar ılımına ilişkin saat çemberinden ard arda iki geçişi arasındaki süre) İtidâl, bürûc dâiresinin el-istivâi's-semâvi dâiresi ile kavuşum noktasıdır. Bu ayın süresi, birinci maddede ifadesi edilen eş-şehru'n-necmiyyü ayının süresi gibi olmakla beraber, ondan 8 saniye daha azdır.

4. Bunlar dışında başka türler de vardır ancak bu çalışma bunlara girmeye uygun değildir.[7]

7 Prof. Dr. Müslim Şeltût, Astronomi ve Jeofizik Araştırmaları Ulasal Enstitüsü uzmanı, Hulvân, Mısır, Araştırmanın ismi: Astronomik hesaplarla hicrî ayların tespîtindeki hassasiyet.

ed-devratü'l-iktirâniyye ile ed-devratü'n-necmiyyetü arasındaki farkın sebebi şudur. Eğer Dünya Güneş etrafındaki yerinde sabit olmuş olsaydı, Ay'ın Dünya etrafındaki dönüş hızı, dönüşünü 27 gün 7 saat 43 dakika ve 11.6 saniyede tamamlamasına imkan verirdi. Ancak hem Dünya hem de Ay hareketli olduğundan, ay dönüşüne başlamış olduğu yere ortalama olarak, 29 gün 12 saat 44 dakika ve 2.9 saniyede döner. Bu da iktirânî ay olarak bilinir.[8] Diğer taraftan Arap ayı, güneşin batışından başlayıp diğer gündeki batışına kadar hesaplandığından ay 29 veya 30 gün olur. İşte bu sebeplerden dolayı, güneşin batışı, farklı enlem ve boylam çizgilerine bağlı olarak, bir önceki günden 40-50 dakika geç olur.

Gün ise yerkürenin kendi ekseni etrafındaki 24 saatlik dönüşünü ifade etmektedir. Dünya küre şeklinde olduğundan güneşin doğuş ve batışı bir bölgeden diğerine farklılık gösterir. Biz, dünyanın bir bölgesinde gündüzün ışığı içerisinde olduğumuz zaman diğer bölge gecenin karanlığı içinde olur. Bundan dolayı denizciler okyanusları aşarken sıkıntı yaşadıklarından, onlar doğu ile batı arasında boş bir deniz bölgesinde ayırıcı bir hat takdir etme konusunda fikir birliği etmişlerdir. Bu hat İngiltere'deki Greenwich şehrindedir. Burasını, 180. Meridyen çizgisinin mukabilindeki 0 çizgisi olarak kabul etmişlerdir.[9] Dünya da yaygın olarak kullanılan, zevâle göre zaman belirleme (et-tevkîtu'z-zevâlî) de bu esasa göre hareket edilmektedir. Buna göre saat 12, Greenwich'te günün yarısı olduğu anlamına gelmektedir. Dünyadaki saatler de buna kıyas edilir ve gece yarısından sonra ilk saatin ilk dakikasından itibaren tarih başlar. Uluslararası tarih de bu şekilde hesap edilir. Bu vakit gece ve gündüzün yenilenmesine göre olmadığı halde uluslararası vakit budur. Doğal olan ise gündüzün, fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar, gecenin de güneşin batışından fecrin doğuşuna kadar devam etmesidir. Dolayısıyla tarih gündüzüh başlangıcıyla başlar ve gece gündüze tabi olur. Yahut geceden başlar, sonraki gündüz de geceye tabi olur.

İslâmî tarihte ise ayın hareketine dayanıldığından ayın başlangıcı, güneşin batışından sonra ayın (hilâlin) ortaya çıkması ile olduğu için günün (tarihin) başlangıcı güneşin batışından itibaren hesap edilir. Buna bağlı olarak, bu hilâlin görüldüğü gündüzün peşinden gelen günde oruç tutmak gerekir. Çünkü Allah Teâlâ ***"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı."*** (Bakara, 2/187) buyurmuştur. Ancak ilmî emaneti bir tarafa bırakmamak adına şunu söylememiz gerekir ki, Allah Arefe gü-

8 Bu süreye "astronomik ay" da (kavuşum ayı, sinodal ay) denir.

9 İngiltere'nin Greenwich gözlemevinden geçen meridyen, başlangıç meridyeni kabul edilir ve 0 derece olarak gösterilir. Doğusunda kalan yerlere doğu yarımküre, batısında kalan yerlere batı yarımküre denir. Başlangıç meridyeninin 179 doğusunda, 179 batısında ve tam karşısında (180. meridyen) olmak üzere toplam 360 meridyen yayı vardır. 0 (Greenwich) ve 180 derece meridyenleri karşı karşıyadır ve birbirini daireye tamamlar.

nünde gündüzü geceye tabi kılmıştır. Buna binaen de Arefe gününden sonraki gecede vakfe caiz kılınmıştır.

HİLÂLİN DOĞUŞU VE GÖRÜNMESİ ARASINDAKİ FARK

Hilâlin doğuşu ve görünmesi arasında şu açılardan fark vardır:

1. Hilâlin görülmesi, güneş ışınlarının yansıması mümkün olacak bir açıyla kavuşum / iktirân hattından sapmasıyla mümkün olur. Bu da diğer hava şartlarının bulunmasıyla beraber 7 derecedir.

2. Ayrıca, hilâlin doğuşu veya kavuşum hali, ayın merkezinin dünyanın merkezi ile güneş arasındaki ayırıcı hattı geçmesi anlamına gelir. Bu da bir anlık bir şeydir. Kavuşum anında güneşin ışınları ayın yüzeyinden dikey bir şekilde güneşe yansır. Biz bu hali ancak güneş tutulması durumlarında görebiliriz.[10]

İSLAM ÂLEMİNİN ASTRONOMİK HESABA VEYA RU'YETE İTİMADININ SINIRLARI

Bu konuda günümüzde İslam âlemini üç gruba ayırabiliriz.

1. Bir grup, astronomik hesabı ru'yetin alternatifi olarak kabul etmektedir. (Bunlar: Tûnus, Cezâyir, Türkiye, Mâlezya, Burunei, Endonezya, önceki görüşüne göre Libya)

2. Astronomik hesabı ru'yete alternatif görmemekle beraber, onu şer'î sahih ru'yet için bir vesile kabul eden grup. (Mısır)

3. Bir grup astronomik hesabı reddedip yalnızca çıplak göz veya teleskopla ru'yeti kabul etmektedir. (Suûdî Arabistan ve onunla beraber, Ummân hariç Körfez Ülkeleri, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Fas)

Birinci grup şu alt gruplara ayrılır:

a. Bazı ülkeler, (hilâlin doğuşu için) hicrî ayın 29. günü güneş battıktan sonra hilâlin bir dakika bile olsa, kalması gerektiği görüşündedirler. Bu şekilde, ertesi gün yeni ayın başlangıcı olmuş olur. (Tûnus)

b. Bazı ülkeler, 1978 İstanbul Konferansı'nın, ayın 5 derecelik bir açıyla ufkun üstünde olması yönündeki görüşlerini kabul etmektedir. Bu durumda ayın güneşten

10 Önceki kaynaklar.

uzaklığı 7 derece olur.[11] Yani hilâlin, güneş battıktan sonra en az 20 dakika daha ufuk üzerinde kalması gerekir. (Türkiye, Cezâyir)

c. Bazı ülkeler kavuşumdan sonra direk olarak yeni ayı doğmuş kabul ederler. (Libya)

d. Bazı ülkeler hilâlin 8 saatten fazla sürmüş olmasını, ayın ufuktan yüksekliğinin 2 dereceden ve açısal uzaklığının da 3 dereceden daha büyük olmasını şart koşarlar. (Malezya, Brunei, Endonezya)[12]

AYIN HESAPLANMASI KONUSUNDAKİ HATALARA YÖNELİK ARAŞTIRMALAR

Prof. Dr. Müslim Şeltût şöyle demektedir: Mısır gibi, Astronomik hesabı ru'yetin bir alternatifi değil de şer'î sahih ayın girişi için bir vesile kabul edenlerde astronomik verilerle şer'î ru'yet arasında 30 yıldır herhangi bir ihtilaf çıkmamıştır.[13] Çünkü astronomik hesap, hilâlin doğuş zamanı, yeri, kalma süresi, ufuktan yüksekliği ve batıya nispetle bulunduğu yerin açısı gibi hususlarla ilgili olarak ayrıntılı bir rapor sunmaktadır. Böylece aletle veya çıplak gözle gözlem yapan kimse, hilâli doğru ve dakik bir şekilde görmesine yardımcı olacak her şeye sahip olmuş olur. Ayrıca, gözlemcilere, gözlem yapabilecekleri geniş bir vakit de sunulur. Böylece gözlemci gözlemi ancak, fiilen hilâlin doğduğu veya hilâlin ya da görülme imkanının bulunduğu zamanda yapar.

Prof. Dr. Adnan Abdülmün'im Kâdı, "1380-1425 yılları arasında Suudi Arabistan'da ramazan ayı için resmî ve astronomik günler arasında bir karşılaştırma" adlı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada, ramazan ayının başlangıcını; ülkede resmî olarak ilan edilen ramazan başlangıçlarıyla 26-29 Zilhicce 1398 / 27-30. 11. 1987 tarihinde İstanbul Konferansı'nda ortaya konan astronomik şartlara göre ramazan başlangıcı arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Bu çalışma ortaya koymuştur ki; İstanbul Konferansı'nda hilâlin görülebilmesi için oluşması gereken şartlar 46 seferden yalnızca 6'sında (%13) gerçekleşmiş geriye kalan 40 seferde yani %87'ye tekabül eden 40 yılda söz konusu şartlar gerçekleşmemiştir. Bunlardan 29'unda (% 63), hilâl güneşin batmasından önce battığı için ru'yet imkansız idi. 10 seferde (%34) ise ramazanın girişi için iki gün geçmesini gerektirecek şekilde hilâl ufuktan uzaktaydı. Bunlara binânen Astronom Adnân, ay

11 1978 İstanbul Konferansı kararlarında hükmi ru'yet için güneş ile ay arasındaki açı farkının 7 değil 8 derece olması gerektiği ifade edilmektedir. (Mütercim)

12 Prof. Dr. Müslim Şeltût, Astronomik hesapların hassasiyeti konusunda daha önce zikredilen tezi.

13 Daha önce zikredilen çalışması.

başlarını ru'yetle tespit etmek için 46 yıldır uygulanan geleneksel yöntemin, modern astronominin ilmî metoduyla tearuz ettiği kanaatine ulaşmıştır.[14]

Buradan da anlaşılmaktadır ki; ru'yete sarılmış olan fıkhî anlayış şeriatın maksatlarına ve şümullü bir anlayışa dayanmayan cüz'î, zâhirî bir anlayıştır. Çünkü Allah'ın şeriatının kesin olan ilimle tearuz etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla problem, meseleyi hesaba hiçbir şekilde itimat etmeyen ve onun sunduğu imkanlardan istifade etmeyen ru'yetle sınırlandırmaktan veya ru'yete itibar etmeyen hesapla sınırlandırmaktan kaynaklanmaktadır. Şeriatta ru'yet zikredilmiş olmakla beraber, ilim ve müşâhedeye dayalı astronomik hesabı kesin bir şekilde nefyeden bir delil de yoktur. Ayrıca hesap Allah'ın yarattığını anlamaktır. Bundan dolayı Allah'ın yarattığının Allah'ın indirdiği ile tearuz etmesi mümkün değildir. İşte bu ayrım (ya ru'yet ya astronomik hesap) mutlak olarak doğru değildir. Bu ayrımı kabul etsek bile, hata ihtimalini ortaya çıkaran pek çok sebepten ötürü hilâlin kesin olarak görülmüş olduğunu kabul edemeyiz.

Öte yandan Irak gibi başka ülkelere ait uygulamaları ele alan astronomik araştırmalar göstermektedir ki, hilâl tecrübesi olmayan, muhtemelen gördüğü bir şeyi hilâle benzetip, hilâli gördüğüne dair şahitlik yapan kimselerin verdikleri haberden kaynaklanan hatalar da söz konusudur. Bu kimseler en iyi ihtimalle hilâle benzer bir şey görmüş olmalılar.[15]

İHTİLÂF-I METÂLİ'

Önceki fakihler ihtilâf-ı metâli'e itibar konusunda üç farklı görüşe ayrılmıştır.

1. İhtilâf-ı metâli'e itibar yoktur. Herhangi bir İslam beldesinde hilâl görüldüğünde, bunu herkesin kabul etmesi gerekir. İbn Abidin'in dediğine göre[16] bu, Hanefîlerde Zahiru'r-rivaye olan görüştür. Bu, aynı şekilde Mâlikîlerden bir grubun görüşü de olup, mezhepte meşhur görüş olarak kabul edilmiştir.[17] Bir görüşe göre Şâfiîler[18] ve Hanbelîler böyle söylemektedir.[19]

14 Önceki kaynak.

15 Prof. Mecîd Mahmûd Cevâd, Irak Enbâr Üniversitesi, Külliyyetü'l-Ulûm, Irak'ta 1408-1426 yılları arasında karşılaştırma yapan bir araştırma. Bu araştırmada, bazı durumlarda (35 durum) aslında hilâlin doğmadığı ispat edilmiştir.

16 ***Hâşiyetü İbn Abidin,*** II, 393; ***Fethu'l-Kadîr***, II, 313.

17 ***Mevâhibü'l-Celîl***, II, 9; ***eş-Şerhu's-Sağîr 'alâ Akrabi'l-Mesâlik***, I, 685.

18 ***er-Ravda***, II, 348; Nevevî, ***Şerhu Sahîh-i Müslim,*** VII, 197.

19 ***el-Muğnî***, III, 88; ***İnsâf,*** III, 273.

2. İhtilâf-ı metâli'e mutlak olarak itibar eden görüş. Bu, fakihlerin çoğunluğunun görüşü olduğu gibi, Hanefî ve Malikî âlimlerden bazılarının görüşü de budur. Bu, Şafiîlerin ve İbn Teymiye'nin de görüşüdür.[20]

3. Ciddî manada uzak olan yerlerde ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi gerektiği görüşü. Bu bazı Malikîlerin görüşüdür. Bazı Şafiîlere göre ise kasr mesafesinden daha uzak yerlerde her bölgenin kendi tespitine itibar edilir.[21]

Bazı fakihler, İmam Mâlik'in, ihtilâf-ı metâli'e ancak devlet başkanı emrettiğinde itibar edileceğini bunun dışında ihtilâf-ı metâli'e itibar olmadığını söylediğini naklederler.[22]

Birinci görüşün tercihe şayan olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü Kur'an ayetleri herhangi bir ayrım yapmamıştır. Ayet-i kerîme'de "***İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.***" (Bakara, 2/185) buyrulmuştur. Hadîs-i Şerifler de genel ifade kullanmış ve "***Ramazân hilâlini gördüğünüz vakit oruç tutunuz. Ve şevval hilâlini gördükten sonra da iftar*** (yâni bayram) ***yapınız.***" (Buhârî, Savm, 11) buyrulmuştur.[23] Bu görüş sahipleri daha önce geçen Küreyb hadisine şöyle cevap vermişlerdir.

1. "هكذا» (Allah Resulü bize işte böyle emretti) lafzı, Hz. Peygamber'in bir kişinin yaptığı şahitliğe itibar edilmeyeceğine dair emrine raci olmaya ihtimali olduğu gibi, asıl ilkeye yani ru'yete veya ikmâle (otuza tamamlama) raci olma ihtimali de vardır. Ayrıca bir fıkıh usulü kuralı olarakta "Herhangi bir delilin neye delalet ettiği hususunda ihtimal oluşursa onunla delil getirmek batıl olur."[24]

2. Bu İbn Abbas'ın anlamış olduğu bir ictihaddır. Sahabî kavli de, üzerinde icmâ oluşmadıkça hüccet değildir.[25]

RU'YETİN HALLERİ VE İLMÎ OLARAK İHTİLÂF-I METÂLİ'

Hesap açısından ru'yetin hallerini ikiye ayırmamız mümkündür.

---

20 Adı geçen kaynaklar; Bkz. ***Mecmû'u'l-Fetâvâ,*** XXV, 107.

21 Adı geçen kaynaklar.

22 ***Bidâyetü'l-Müctehid***, I, 358.

23 Hadisin ayrıntılı tahrici daha sonra gelecektir.

24 Buna göre, Küreyb tek bir kişi olduğu için İbni Abbas bir kişinin şahitliğiyle hüküm vermenin caiz olmadığını ifade etmek için "Allah Resulü işte bize böyle emretti", yani tek bir kişinin şahitliğiyle amel etmememizi emretti demiş olmaktadır. İkinci ihtimal ise İbn Abbas Medine halkı hilâli görmediği için "Allah Resulü bu gibi durumlarda bize şabanı otuza tamamlamayı emretti." demiş olmaktadır. (Mütercim)

25 Bkz. ***Neylü'l-Evtâr***, IV, 218.

1. Hilâlin görülmesinin veya görülmesinin imkansız olmasının kesin olduğu, dolayısıyla ihtilâf-ı metâli'in etkisinin olmayacağı durumlar şunlardır:

a. Bütün İslam ülkelerinde, ru'yet mümkün olup, ayın, güneşin batışından sonra batması. Bu durumda herhangi bir İslam ülkesinde âdil birinin şahitliği yeterli olur.

b. Bütün İslam ülkelerinde ayın güneşin batışından önce batması. Böylece ru'yet imkansız olur ve ay otuza tamamlanmak sûretiyle ikmâl edilmesi gerekir. Bu durumda yapılması gereken de şahidin ru'yetle ilgili şehadetinin reddedilmesidir.

c. Ayın doğuşunun veya iktirânının güneşin batmasından sonra olması. Bu ru'yet ister bir kişi isterse birden çok kişi tarafından iddia edilsin kabul edilmez. Çünkü iktirandan önceki ru'yete itibar edilmez.

d. Güneşin, güneş tutulması halinde batması. Bu, iktirânın güneşin batışı anında gerçekleştiği anlamına gelir. Böylece hilâlin görülmesi mümkün olmaz. Bu durumda yapılması gereken de herhangi bir kimsenin şahitliğinin kabul edilmemesidir.

Ben burada şunu da ilave ediyorum. Hilâlin görülmesi herhangi bir ülkede, hatta İslam ülkesi olmayan bir yerde bile mümkün olur ve buna âdil bir kişi de şahitlik ederse bu şehadetin kabul edilmesi gerekir. Çünkü bütün dünya gece konusunda müşterektir.

2. İslam ülkelerinin büyük bölümünde veya bazısında ayın, güneşin batışından sonra batması durumunda olduğu gibi, hilâlin görülmesinde kesin olmayan durumlar. Bu durum İslam ülkelerinde yarı yarıya gerçekleşmiş[26] olsa da aynı şekildedir. Bu durumda yukarıda zikredilen ihtilafı da gözeterek ihtilâf-ı metâli' dikkate alınabilir.

HİLÂLİN GÖRÜLEBİLMESİ İÇİN UFUKTA KALMASI GEREKEN SÜRE

Doğuşundan veya ortaya çıkışından sonra hilâlin görülebilmesi için belli bir zaman geçmesi gerekir. Bu zaman, gözlemin mücerred gözle yapılması veya astronomik teleskop, modern digital kamera ve yüksek hassasiyetli (CCD) kamera gibi modern tekniklerin kullanılmasına göre farklılık gösterir. Bu durumlarda ve deniz seviyesinden belli bir yükseklikte hilâlin güneşin batışından 8 dakika sonra hilâli görmek mümkün olur. Bu doğrudur. 1978 yılındaki İstanbul Konferansı'nda, hilâlin görülmesi için 20 dakika kalması gerektiğine dair söylenen söz, yüksek pikselli fotoğraf makinalarının ve (CCD) digital kameraların çıkmasından öncedir.[27]

26 Adı geçen eserler.
27 Müslim Şeltût, Adı geçen eseri.

Ru'yet anında hilâlin şeklinin bilinmesi de zarûrîdir. Şöyle ki, eğer hilâl yayının yönü yukarı doğru olursa bu, ayın başladığını gösteren hilâldir. Eğer hilâlin uç (boynuz) ları aşağı doğru olursa bu da ay sonunu gösteren hilâldir. Bunun görülmesi ile ru'yet gerçekleşmiş olmaz. Ancak bu ikincisi (hilâlin aşağıya dönük olması) nadiren görülebilen bir haldir.[28]

GEÇMİŞTE VE GÜNÜMÜZDEKİ FAKİHLERİN ASTRONOMİK HESABA İTİMAT KONUSUNDAKİ İHTİLAFLARI

Eski fakihler, astronomik hesaba itimat edilmesinin cevazı konusunda üç görüşe ayrılmıştır.

1. Fakihlerin çoğunluğu, dört mezhep sahipleri (daha sonra geleceği üzere bazılarından nakledilen farklı görüşler de vardır) ru'yet mümkün olduğu müddetçe ru'yete itimat edilmesinin gerekli olduğu, aksi halde ayın otuza tamamlanması gerektiği görüşündedirler. Bu, hem ramazanın başlangıç hilâlinde hem bayram (şevval) hilâlinde hem de zilhicce (arafat, bayram, hac) hilâlinde böyledir.[29] Bu, muâsır âlimlerden bir grubun da görüşüdür. Fıkıh meclisinin münâkaşaları ve araştırmalarına göre; Şeyh Ebû Bekir b. Zeyd,[30] Şeyh Abdullah b. Beye ve diğer bir kısım fakihler bunlar arasındadır.[31] 1401 yılında Mekke-i Mükerreme'de el-Mecme'ü'l-Fıkhîyyü'l-İslâmiyyi'den, astronomik hesaba itimat edilmeyeceği ve hilâli tespit işinin her beldede fetva ehline bırakılmasına dair bir karar çıktı. Ayrıca Mecme'i'l-Fikhi'l-İslâmiyyi ed-Düvelî'den de: "Ru'yete itimat vaciptir. Hz. Peygamber'in hadislerini ve ilmî gerçekleri göz önünde bulundurarak astronomik hesap ve gözlemlerden yardım alınabilir." şeklinde bir karar çıkmıştır.

2. Bazı fakihler, ramazan, şevval ve zilhicce hilâllerinin tespit edilmesinde (tafsîlatına girmeksizin) ilke açısından astronomik hesaba itimat edilmesinin cevazı görüşündedirler.

3. Bazıları, astronomik hesabın verileriyle çelişmesi durumunda ru'yete dayalı şahitliğin reddedileceği görüşündedirler.

---

28 Aynı yer.

29 Bkz. ***Bedâi'u's-Sanâ'î***, II, 81; ***Hâşiyetü İbn Abidin***, II, 90; ***el-Fevâkih li'd-Devvânî' alâ Risâleti'l-Kayrâvânî***, I, 352; ***el-Kavânînü'l-Fikhiyye,*** s. 78; ***el-Mecmû'***, VI, 444; ***el-Muğnî***, III, 10-11.

30 Kamerî ayların belirlenmesi konusundaki tezi, Konseyin dergisinde yayınlanmıştır. Sayı: 3, II, 813-841

31 Konseyde bu mesele tartışıldığında çoğunluk ru'yete değil hesaba itimat edilmesi gerektiği görüşünü teyit etmiştir. Bkz. Mecelletü'l-Mecme', Sayı: 3, II, 1072.

Astronomik hesapla orucun ve bayramın tespit edileceği veya şahitliğin reddedileceği görüşü Tabiinden Mutarrif b. Abdillah eş-Şehîr (v. 78),[32] İbn Mukâtil er-Râzî (Ebû Hanife'nin talebelerinden olan Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî'nin arkadaşlarından),[33] Üçüncü yüzyılın müceddidi İbn Süreyc eş-Şâfiî (v. 301)'den de rivayet edilmiştir. Bu görüş İmam Şâfiî'den de rivayet edilmiş - ancak bu mezhepte sabit olmamıştır-, İbn Süreyc'in öğrencisi el-Kaffâl eş-Şâsî el-Kebîr, Ebu't-Tayyib et-Taberî eş-Şafiî, el-Abbâdî, İbn Dakîki'l Îd,[34] bu konuda, doğru hesabın gereklerine muhalif olduğunda ru'yet şehâdetinin reddedileceğine dair görüşünü kuvvetle savunduğu "el-İlmü'l-Meşhûr fî İsbâti'ş-Şühûr" adlı bir de kitapçık yazan es-Sübkî eş-Şafiî (v. 756), el-Kâdî Abdülcebbâr ve sâhibü Cem'u'l-' Ulûm,[35] bu aynı zamanda Bağdatlı bazı Mâlikîlerin de görüşüdür.[36]

İbn Bezîze Mâlik'ten bir rivayet zikretmekte ve İbn Rüşd bunun benzerini ed-Dâvûdî'den hikaye etmektedir.[37] Karâfî "Hilâl, ay ve güneş tutulması hesapları kesindir "demiştir.[38] Daha sonra 1913 yılında hilâl risalesini tasnif etmiş olan Tantâvi Cevherî, bu risalesinde astronomik hesaba itimat edilmesi konusundaki görüşünü delillendirmiştir. Ayrıca Şeyh Muhammed Mustafa el-Merâğî (Yüksek Şer'î Mahkeme reisi), astronomik hesap ru'yetin imkansız olduğunu söylediğinde, ru'yete dair şehâdetin reddi konusunda Sübkî ile aynı görüşte olduğunu 1925'te açıklamıştır.

Daha sonar, 1927 yılında Reşid Rıza gelmiş ve Menar'daki makalelerinde astronomik hesapla ameli benimsemiş, bu görüşü savunmuş ve Menâr Tefsîri'nde bu konuyu, namaz vakitlerinin, orucun, haccın, bayramların belirlenmesi ve kesin hesapla amel konusunu genişçe ele almış ve şöyle demiştir:[39] "Menar'ın 28. cildinin birinci cüz'ünde uzun bir makale neşrettim. Orada bu konudaki sahih hadisleri şerh edip, fakihlerin sözlerini ve değişik bölgelerde bu konudaki ameli zikrettim. Daha sonra bütün bunları aşağıdaki beş mesele içinde özetledim. Ramazan ve şevval aylarının başlangıcının tespiti beş vakit namazın tespiti gibidir. Şâri' bunları, hem bedevî hem de medenî olanlar için tespiti kolay olacak bir şeye bağlamıştır ki, bunun hikmeti daha önce geçmişti. Şâri'in bundan kastı bu vakitleri bilmek olup, hilâlin görülmesine veya fecrin beyaz

32 *Tefsîru Taberî*, II, 293; *Fethu'l-Bârî*, IV, 122.

33 Sübkî, *el-Menşûr fî İsbâti'ş-Şühûr,* s. 10.

34 *el-İlmü'l-Menşûr fî İsbâti'ş-Şühûr,* s. 12, 23-24; *el-Mecmû'*, VI, 280; *Hâşiyetü'l-Kalyûmî* / *Hâşiyetü Amîra 'alâ Şerhi'l-muhallâ 'ale'l-Minhâc*, II, 63.

35 *Hâşiyetü İbn 'Abidin,* II, 192; *Resâilü İbn 'Abidin*, I, 223.

36 İbn Dakîki'l Îd, *el-İhkâm,* II, 8.

37 Adı geçen eser.

38 *el-'Azbü'z-Zülâl*, s. 471.

39 *Tefsîru'l-Menâr,* II, 185-189.

ipliğinin siyah ipliğinden ayrılması, yani, doğu ufkunda yatay fecrin ışığının görülmesi ile her birinin diğerinden ayrılması aracılığıyla kendisine ibadet edilmesi değildir. Aynı şekilde öğle vaktinde güneşin zevaline, ikindi vaktinde her şeyin gölgesinin bir katına çıkmasına, akşam ve yatsı vakitlerinde, güneşin batması ve şafağın kaybolmasının görülmesine ibadet etmek kastedilmemiştir. Şari'in ibadet vakitlerini tayininden kasdı insanların o vakitleri bilmesidir. Hadislerde ramazan ayının tespitinin hilâlin görülmesine bağlanmasını veya sayının (otuz güne) tamamlanma gerekliliğini, Hz. Peygamber, kendi döneminde ümmetin ümmî olması ile gerekçelendirmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'in gönderilmesinin maksatlarından biri de ümmeti ümmîlikten kurtarmaktır. Allah Teâlâ "O***, ümmîlere, içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.***" (Cumâ, 62/2) buyurmuştur.

Daha sonra Şeyh Muhammed Behît el-Mutîî -ki kendisi Hanefî mezhebinde müftüdür- geldi, konu etrafında yazılmış olan her şeyi inceledi ve bu konuda 1933 yılında "***İrşâdü Ehli'l-Milleti ilâ İsbâti'l-Ehilleti***" adıyla büyük bir kitap tasnif etti. Daha sonra 1953 yılında Hafız İbn Sadîk el-Gumârî geldi ve "***Tevcîhü'l-Enzâr li-Tevhîdi'l-Müslimîne fi's-Savmi ve'l-İftâr***" adıyla bir kitap tasnif etti. Daha sonra Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir 1939 yılında "***Evâilü'ş-Şühûri'l-Arabiyyeti, hel Yecûzü İsbâtühâ bi'l-Hisâbi'l-Felekiyyi***" isimli risalesini telif etti. Ahmed Muhammed Şâkir orada şöyle demektedir: "Arapların İslam'dan önce ve İslam'ın ilk yıllarında ilmî anlamda ve kesin astronomik bilgilere sahip olmadıklarında, yazı ve hesap bilmeyen ümmî bir toplum olduklarında şüphe yoktur. Bu konularda bir şeyler bilenlerin bildikleri de, yüzeysel gözlem ve araştırmaya veya duyma ve işitmeye dayalı, sathi bilgiler olup, matematik kurallara ve kesin önermelere dayalı burhanlar üzerine bina edilmemişti. Bundan dolayı da Allah Resülü (s.a.s.), ibadetle ilgili konuda ayın sübutunu onların her birinin veya ekseriyetinin gücü dahilinde görülen, kesin bir duruma, yani hilâlin çıplak gözle görülmesine bağladı. Bu, onların ibadetleri ve dinî şiarları ile ilgili vakitlerin tespiti için en düzgün ve sağlam usuldür. Güçleri dairesinde kesinlik ve katiyet sağlayacak yol da budur. Allah, hiç kimseyi gücü dışında bir şeyle mükellef tutmaz.

Ekseriyeti şehir dışında yaşayan, şehirlere ait haberler kendilerine bazen kısa, bazen uzun zaman aralıklarıyla ulaşan ve şehirde yaşayanları da hesaptan anlamayan böyle bir toplumda hilâlin sübutunun hesap ve astronomiye bağlanması, Şari'in hikmetine uygun düşmezdi. Şari', bunu hesaba ve astronomiye bağlasaydı onlara sıkıntı vermiş olurdu. Şehir dışında yaşayanlardan pek azı, o da kendilerine haber ulaşırsa bu habere dayanarak, şehirde yaşayanlar da, ekseriyeti veya tamamı ehl-i kitap olan bazı hesaptan anlayan kişileri taklit ederek bu konuda bilgi sahibi olabilirlerdi.

Zamanla Müslümanlar dünyada fetihler yaptılar, ilimlerin dizginini ellerine geçirdiler, tekniğin her sahasında geniş bilgilere sahip oldular, daha öncekilere ait ilmî eserleri tercüme ederek o konularda maharet kazandılar. Bilinmeyen birçok hususu ortaya çıkardılar ve bunları gelecek nesiller için korudular. İşte astronomi ve fezaya, yıldızların hesaplanmasına dair ilimler bu ilimlerdendir.

Fakihlerin ve muhaddislerin çoğu ya astronomiyi hiç bilmiyorlar, ya da bu konuda sadece bazı ilkeleri biliyorlardı. Bunların bir kısmı veya çoğunluğu, bildiğine itimat edemiyor, güvenemiyordu. Hatta bazıları, bu ilimle uğraşan kişilerin, gaybı bilme iddiasına (yıldız falcılığına) tevessül ettiklerini zannederek onları sapıklık ve bid'atçılıkla itham ediyorlardı. Bu ilimle uğraşan bazı kişiler de fiilen böyle bir iddiada bulunmak suretiyle hem kendilerine, hem ilimlerine kötülük etmekteydiler. Bundan dolayı, fakihler mazurdu. Bu ilimleri bilen fakihler ve âlimler, dine ve fıkha nisbetle bu ilimlerin gerçek mevkiini belirleyecek güçte değillerdi. Ancak endişeli bir şekilde onlara işaret ediyorlardı.

İşte onların durumları böyleydi. Çünkü kevnî ilimler ve bu ilimlere götüren araçlar, dinî ilimler gibi yaygın değildi. İslam, Allah bu dünyanın kalmasına izin verdiği müddetçe baki kalacaktır. O her ümmet için her asırda geçerli şeriatdır. Bundan dolayı Kur'an ve Sünnet naslarında yeni ortaya çıkacak şeylere ince işaretler görmekteyiz. Bunlar, zikredildiği şekilde ortaya çıktığında, eskiler bunlar hakkında doğru olmayan tefsirler yapmış olsalar bile, doğru bir şekilde yorumlanır ve doğrusu bilinir.

Üzerinde konuştuğumuz konuya sahih sünnette işaret edilmiştir. Buhârî İbn Ömer'den gelen hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "***Biz ümmî bir ümmetiz. Yazı yazmayız, hesap yapmayız. Ay, şöyle şöyledir. Yani bir kere yirmi dokuz, bir kere otuz.***" (Buhârî, Savm, 13) Bu hadisi Malik (Muvatta', I, 286), Müslim ve diğerleri başka bir lafızla rivayet eder: "***Ay, yirmi dokuzdur. Hilâli görmedikçe oruç tutmayız ve onu görmedikçe oruca son vermeyiz. Hava bulutlu olursa onu takdir ediniz.***"

Önceki âlimlerimiz, hadisin tefsirinde isabet etmiş, fakat tevilinde yanılmışlardır. İtibarın hesaba değil ru'yete olduğu yönündeki bu tefsir doğrudur. Ancak bilenler ortaya çıksa bile, itibarın yalnızca ru'yete olacağı yönündeki tevil hatalıdır. Çünkü yalnızca ru'yete itimat etme emri, illet-i mansûsa ile muallel olarak gelmiştir. O da ümmetin "yazı yazmayı ve hesabı bilmeyen ümmî bir ümmet olması"dır. İllet de varlık ve yokluk bakımında ma'lûle bağlıdır (İllet/gerekçe varsa hüküm de vardır. İllet yoksa hüküm de yoktur) Ümmet ümmîlikten çıkıp, yazı yazar ve hesap yapar hale geldiğinde, yani genelinde bu ilimler var olduğunda, insanların avâmı ve havâsı, ayın başını hesap etme

konusunda kesin bilgiye ulaşma imkanı bulduğunda ve bu hesaba ru'yete güvendikleri gibi, hatta daha fazla güvenebildiklerinde, bu özellik onların cemaatlerinde var olduğunda ümmî olma illeti ortadan kalkmış olur. Bu durumda onların yakîn ve sabit olana dönmeleri, hilâllerin tespiti konusunda yalnızca hesabı almaları, ru'yete de, tıpkı çölde ve köyde olup da hesap ehlinden kendilerine doğru haberler ulaşmayan insanlarda olduğu, sadece bu ilmî elde imkanı olmadığında dönmeleri gerekir.

İlletin ortadan kalkmasıyla hesaba dönmek vacip olunca, hilâlleri gerçek tespit etmenin yolu olan hesaba müracaat etmek de vacip olmuştur. Yine buna binaen ru'yetin mümkün olup olmadığı gibi tartışmaları da bir kenara atmak gerekir. Buna göre; ayın gerçek başlangıcı, güneşin batışından sonra, bir an bile olsa hilâlin içerisinde kaybolduğu gecedir."

Ahmed Muhammed Şâkir, yukarıdaki sözlerin yanı sıra Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Süreyc'in konuyla ilgili sözünü naklettikten sonra şöyle devam eder: "Benim görüşüm, dikkatle tespit edilmiş ayrıntılı astronomik hesabın günümüzde haberlerin her tarafa ulaşmasında ve yayılmasında sağlanan iletişim kolaylıklardan ötürü bu verilerin herkes hakkında esas alınmasınının gerekliliği, ru'yete (görmeye) itimat etmeyi de, kendilerine haber ulaşmayan, astronomi, güneşin ve ayın gökyüzünde bulunduğu noktalar hakkında güvenilir bilgisi olmayan çok az sayıda kişilere ait bir hüküm olarak ibkâ etmek yönündedir. Bence bu görüşüm, bu sahadaki görüşlerin en mutedili, sağlam fıkha ve ilgili hadisleri doğru anlamaya en yakın olanıdır.[40]

Şeyh Muhammed Tahîr b. Âşûr ve Şeyh Allâl el-Fâsî de Şeyh Reşîd Rızâ ve onun gibi düşünenlerin görüşündedir. Aynı şekilde Şeyh Muhammed Ali es-Sâyis de "Tevhîdü Bidâyeti'ş-Şühûri'l-Kamerîyye" adlı risâlesinde astronomik hesaba itimadın caiz olduğu görüşünde olduğunu söylemiştir.[41]

Daha sonra, Doktor Muhammed Fethi Düreyni, Şeyh Mustafa ez-Zerkâ, Şeyh Doktor Yûsuf el-Karadâvî, Şeyh Mustafa et-Târizî, Doktor Abdüsselâm el-Abbâdî, Şeyh Muhammed el-Muhtâr es-Sellâmî, Şeyh Abdüssettâr Ebû Ğudde, Şeyh Kemâl Cü'ayt, Doktor Abdülaziz el-Hayyât gibi muasır âlimler de bu görüşü teyit etmişlerdir.[42]

40 "*Arap Aylarının Başlangıcı*" risalesi, s. 7-17, İbn Teymiye Mektebesi yayınlamıştır.

41 Mecelletü'l-Mecme' i'l-Fikhi'l-İslâmiy'yi ed-Düveli'de yayınlanmıştır. II, 925-969. (ع3 ج2 ص 925-969)

42 Bkz.: Bu konudaki tezlerine ve bu tezlerde kayıtlı görüşlerine bakılabilir. Ayrıca Mecelletü Mecme'i'l-Fikhi'l-İslâmiyyi'd-Düveli, II, 973-1082 (ع3 ج2 ص973); islamonline sitesi, Muhammed Şevket 'Avde'nin makaleleri, ve ..??? (مقالات محمد شوكت عودة ، وبثينة أسامة ، وعبدالرحمن الحاج)

Delillerin Münâkaşası ve Tercih

Ru'yete itimat vacip olmakla beraber, astronomik hesaptan istifade etmeye de bir engel olmadığını, ancak hilâllerin ru'yetle tespit edilmesinin asıl ve mukaddem olduğunu söyleyenler Kitap Sünnet ve icmâdan delil getirmişlerdir.

I. Kitap

Kitaptan delile gelince bu Allah'ın "***İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.***" (Bakara, 2/185) ayetidir. Bu ayetteki "şehide" kelimesi, Hz. Peygamber'in sahih hadislerinde ru'yet olarak tefsir edildiği gibi – bu hadisler daha sonra zikredilecek– sonrakilerce de bu anlamda tefsir edilmiştir. İbn Kudâme, "Eğer şabanın otuzuncu gecesi hilâl görülürse ihtilafsız oruç vacip olur. Çünkü Allah Teâlâ "İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin." demektedir.[43] Şu var ki bu ayetle istidlâl, ***şehide*** lafzının bu ayette ***ru'yet*** anlamında kullanıldığına dair kesin bir lafız (nass) olmayıp, ondan daha genel manada olduğu gerekçesiyle tartışmaya açıktır. Çünkü kelimenin manası olan hadrun ve hudûrun (حضـر والحضـور), ayın ru'yetle olduğu gibi başka bir şeyle tespit edilmesiyle de gerçekleşebilir. Hatta aksine "şehide" lafzı hilâlin ru'yetle belirlenmeyeceği anlamını ifade etmektedir. Buna göre ayetin manası; kim ramazan ayında hazır bulunur, ayın girdiğini bilir veya bu bilgi kendisi için sabit olursa onun oruç tutması gerekir, şeklindedir. Varılan bu sonucun doğru olduğuna en büyük delil, ru'yet gerçekleşmediğinde ramazan ve şevval aylarının otuza tamamlanacağıdır.

Diğer taraftan, hilâl görülünce oruç tutmayı emreden hadisler "şehide" lafzının manasının gördü/rae anlamında olduğuna delalet etmemektedir. Bunlar sadece ayın ru'yetle sabit olacağını beyan eder ki, zaten bu konuda bir ihtilaf bulunmamaktadır.

II. Sünnet

Mütevatir olduğu iddia edilen meşhûr sahih hadisin açık bir şekilde ramazan ve şevval aylarının yalnızca ru'yet olduğuna delalet etmesi bunun sünnetten delilidir. Bu hadis farklı lafızlarla; Ebû Hureyre, İbn Abbâs, İbn Ömer, Huzeyfe, Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Mes'ûd, Câbir, el-Berâ b. ʿÂzib, Râfiʿ b. Hudeyc, Talk b. Ali, Ebû Bekre, Semura, Adiy b. Hâtim gibi pek çok sahabiden gelmiştir. Bu hadisi onlardan Tabiînden bir grup rivayet etmiştir.[44]

---

43 İbn Kudâme, ***el-Muğnî***.

44 Bkz. Bekir b. Zeyd'in, Mecelletü Mecmeʿi'l-Fikhi'l-İslâmiyyi'de yayınlanan tezi, II, 818 (ع3 ج2 ص 818)

İbn Ömer ve Ebû Hureyre hadislerini Buhârî, Müslim ile beraber daha başkaları, İbn Abbâs hadisini Müslim, diğer hadisleri ise sünen ve müsned sahipleri rivayet etmiştir.[45] Biz burada, bu hadislerden maksada delalet eden bazılarını zikredeceğiz.

1. Buhârî, Müslim ve daha başkalarının rivayet ettiği Ebû Hureyre hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "***Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın yine hilâli gördüğünüzde orucu bırakın. Eğer hava bulutlu ve kapalı olursa ramazanı otuza tamamlayın.***"[46] Hadisin başka bir lafız da "***Ebu'l-Kâsım şöyle buyurdu: Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın yine hilâli gördüğünüzde orucu bırakın. Eğer hava bulutlu olursa sayıyı tamamlayın.***" şeklindedir.[47] Hadisin Nesâi'deki "***onu otuz olarak takdîr edin.***" şeklindedir.[48] Nesâi'nin başka bir lafzında "***onu takdir edin***" şeklindedir. Yine Nesâi'nin başka bir lafzında ***Ay yirmi dokuz gündür, otuz da olur. Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın. Yine hilâli gördüğünüzde orucu bırakın. Eğer hava bulutlu olursa sayıyı tamamlayın***" şeklindedir.[49]

2. İbn Ömer (r.a.) hadisleri: Allah'ın Resûlü (s.a.s.) "***Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın. Yine hilâli gördüğünüzde orucu bırakın. Eğer hava bulutlu olursa onu takdir edin.***" buyurmuştur. Hadis Müslim'de "***Allah'ın Resûlü ramazandan bahsetti ve ellerini vurdu ve şöyle dedi: Ay şöyle şöyle ve şöyledir. Daha sonra başparmağını üçüncüsü ile bağladı. Onu gördüğünüz zaman oruca başlayın, yine onu gördüğünüz zaman orucu bırakın. Eğer hava bulutlu olursa otuz olarak takdir edin.***" lafzıyladır. Başka bir lafızda "***onu takdir edin***" şeklindedir. Diğer rivayetler de bu kelime ve lafızlar etrafında dönmektedir.

Bu hadislerle istidlâl edenler, bu hadislerin fıkhî hükmü ve hükme delaleti (istidlâl) hakkında şu açıklamaları yapmışlardır:

1. Şeriat, ay başlangıç alametinin hilâl olduğunu, ayın başlangıcını tespit için bunun dışında açık ve genel bir belirleyici bulunmadığını belirttiği gibi ayın kesinlikle 29 günden eksik 30 günden de fazla olmayacağını da ifade etmiştir.

2. Ayın başlangıcı ancak yakîn/kesin bilgi ile bilinir. Bu, şeriatın vakte bağlanmış ibadetlerde koymuş olduğu değişmez bir kural olduğundan, kesin bilgi olmadan vakit girmiş olmaz. Bundan dolayı Allah onların (ibadetlerin), sebeplerini kulların herhangi bir dahli olmadığı, kesin alametlere ve sabit kevnî kurallara bağlamıştır. Dinde var

45 Bu hadisler için bkz. ***Câmi'u'l-Usûl***, VI, 265-271; ***Kenzü'l-Ummâl***, VIII, 485-493; ***İrvâü'l-Galîl***, IV, 2-14.

46 Buhârî, Savm, 11; Bkz. ***Fehu'l-Bârî***, IV, 119; Müslim, Sıyâm, 7.

47 Buhârî, Savm, 11.

48 Nesâî, Sıyâm, 10

49 Bkz. ***Fethu'l-Bârî,*** IV, 119-124; Nevevî, ***Şerhu Müslim***, VII, 193.

olan kolaylığı sağlama ve zorluğu kaldırma prensibi esas alındığından dolayı, bunların bilinmesi konusunda bütün insanlar eşit kılınmıştır.

3. Netice olarak, şeriat hilâl ile ilgili taabbudî hükümleri ya ru'yet-i hilâle ya da ayın otuz güne tamamlanmasına bağlamıştır. Bunun sebebi ise;

a. Kolay olması,

b. Hatanın olmaması,

c. Ru'yet ve ayı otuza tamamlama dışındaki, astronomik hesabı esas alma gibi durumlarda hata ihtimalinin olması, hatta bu gibi hesaplamalarda aslolunanın hata olması. Ayrıca bu yöntemin insanların geneli için kolay olmayan bir yöntem olması.

d. Ru'yet ve ayı otuza tamamlama ile yakîn gerçekleşmiş olur. Çünkü şeriat ayın başlangıcı ile ilgili hükmü hilâlin takdîri varlığına değil hakikaten varlığına bağlamıştır. Hilâlin hakikaten varlığı da, hilâli gözle görmek veya sayıyı otuza tamamlamakla olur.[50] Daha önce geçen hadislerle istidlâl vechini açıklarken İmam Abdülberr şöyle demektedir: "Şunu bil ki hükümler şüphe ile değil yakîn/kesin bilgi ile vacip olur. Fıkıhta bu temel bir kuraldır. İnsan, üzerinde bulunduğu kesin hali ancak başka bir kesinliğe intikal etmekle terk edebilir. Hz. Peygamber'in "... ***Eğer hava bulutlu olursa otuz güne tamamlayın***..." hadisi oruç tutmadan önce şaban ayının ve ramazan ayının otuza tamamlanmasını gerektirir.[51]

4. Hadislerin geneli, kesin bilgiye ancak bu iki yolla ulaşılabileceğine delalet etmektedir. Bu tür hadisler içinde şunları örnek verebiliriz:

a. Lafzı ile hilâlin görülmesi veya sayının otuza tamamlanmasından sonra orucun ve orucu bırakmanın/iftâr vücûbiyetine delâlet edenler. Hz. Peygamber'in şu sözü buna örnektir: "***Hilâli gördüğünüzde oruç tutunuz. Yine hilâli gördüğünüzde iftar ediniz/***oruç tutmayı bırakınız***. Eğer hava bulutlu olursa otuza tamamlayın.***"

b. Lafzı hilâlin görülmesinden veya sayının otuza tamamlanmasından önce oruç tutmanın ve orucu bırakmanın haram olduğuna delalet edenler. Hz. Peygamber'in şu sözü böyledir: "***Hilâli görmedikçe oruç tutmayın ve yine hilâli görmedikçe iftar etmeyin. Eğer hava bulutlu olursa otuza tamamlayın.***"[52]

Sonuç olarak, bunlara göre tek sebep, hilâlin görülmesi veya ayın otuz güne tamamlanmasıdır. Çünkü bu hadislerde, hükmün astronomik hesaba bağlandığına dair

50 Dr. Bekir b. Abdillâh Ebû Zeyd, Adı geçen eser, s. 820-822; Adı geçen diğer eserler.
51 *Fethu'l-Bârî.*
52 Adı geçen eserler.

herhangi bir delil yoktur. Aksine, hükmün hilâlin görülmesi ya da ayın otuza tamamlanması gibi kesin bir duruma bağlanmış olması, hükmün hesap veya bunun dışında herhangi bir sebebe bağlanmadığına açıkça delalet eder.[53]

III. İcmâ

Dört mezhep imamı da dahil olmak üzere bütün mezhep imamları bu konuda ittifak etmiş olup, bu konuda - İbn Teymiye'nin de dediği gibi-[54] sahabe arasında da bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bu görüşün sahipleri İmam Şâfiî'den bu konuda nakledilen muhalefet iddiasını, sahih olmadığı gerekçesiyle reddetmişlerdir. Aynı şekilde Mutarrif b. Abdillah'tan gelen nakli de, ravilerden Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin zayıf olması ve İbn Kuteybe'nin de fakih olmaması gerekçesiyle reddetmişlerdir. Onlar, pek nadir olarak gelen muhalif iddialar gerçek olsa bile bunun, ilk dönemlerde oluşmuş olan icmâa zarar vermeyeceğini söylemişlerdir.[55] Ancak, icmâa muhalif olduğu nakledilen görüşlerin reddedilmesi yönünde yapılan yorumlarda açıkça bir zorlama vardır. Çünkü, âlimlerden bazılarının muhalif oldukları sabittir. Bunlar, daha önce geçtiği gibi Tabiîn döneminden bir azınlıktır.

IV. Astronomik hesap zannî olup kesin bilgi ifade etmez

Bunlar astronomik hesabın zannî olduğunu ve yakîn ifade etmediğini söylemektedirler. Çünkü bazen astronomik hesap, hilâlin görülmesinin mümkün olmadığını söylediği halde, insanlar hilâli görmekte, buna bağlı olarak oruç tutulması veya iftar edilmesine dair kararlar çıkmaktadır. Dr. Bekir Ebû Zeyd şöyle demektedir: "1406 yılında şevvâl ayında, bayram hilâlinde olanlar buna örnektir. Hesapçılar, ramazanın otuzuncu günü cumartesi gecesi şevvâl hilâlinin görülmesinin imkansız olduğunu gazetelerde ilan etmişler buna rağmen, Suudî Arabistan'ın, yüksek yerleri, kuzeyi, doğusu gibi çeşitli bölgelerinden yirmi tane şahitle hilâl şer'an tespit edilmiştir. Ayrıca, hilâl diğer İslam bölgelerinden de görülmüştür. Bu da, çağdaş astronomik sonuçların bu konuda zannî ve son derece zayıf olduğunun delilidir.[56] Buna ek olarak, astronomik hesaba dayanarak yapılan birbirinden farklı takvimlerin varlığı da astronomik hesabın zannî ve zayıf olduğuna delâlet etmektedir.

53 Dr. Bekir Ebû Zeyd, s. 822; Mecelletü'l-Mecme', Sayı: 3, II, 817-1029 sayfalardaki araştırma ve değerlendirmeler.
54 İbn Teymiyye, ***Mecmû'u'l-Fetâvâ***, XXV, 182; ***Fethu'l-Bâri***, IV, 123.
55 Dr. Ebû Zeyd, Adı geçen eser, s. 824-855.
56 Adı geçen eser, s. 836.

V. Astronomik hesaba dayanmak şeriat ile örtüşmez

Dr. Bekir Ebû Zeyd -bu zât astronomik hesaba itimat edilmesine itiraz edenlerin en şedîd olanlarındandır- astronomik hesabın, birkaç yönden şeriata muvafık olmadığını söylemektedir:

1. Astronomlara göre gerçekte ay, ayın iktiran/içtimadan (istirsâl) durumundan sonra ve hilâl doğmadan (istihlâl) önce ay ve güneşin iki defa ictimâ (bir içtima ile başlayıp diğer içtima ile sona ermesi) halinde olması arasındaki süreden ibarettir. Bu süre onlara göre 29 gün 12 saat ve 44 dakikadan ibarettir. Astronomlara göre ayın hakikati ve süresi bu olmakla beraber, ayın şer'î hakîkati; güneşin batmasından sonra hilâlin görülmesi, yani ayın karanlıktan sonra ilk defa ortaya çıkmasıdır. Bu konuda, İbn Rüşd ve daha başkalarından nakledilen icmâ vardır. Şer'î kamerî ayın süresi ise 30 günden fazla ve 29 günden eksik olmaz. Bundan açık bir şekilde şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

a. Astronomlara göre ay, şer'î esasa göre olan aydan erken başlayıp erken bitmektedir.

b. Astronomlara göre ay, gün, saat ve dakika olarak belirlenmektedir. Şeriatta ise ay 30 veya 29 gün olur.

c. Astronomlara göre ay, (hilâlin) fiilen çıkmasına göre değil, çıkmış kabul edilmesine (çıkacak kadar bir sürenin geçmiş olmasına) göredir. Şeriatta ise görülecek şekilde çıkması gerekir.

d. Astronomlara göre ay, ister gece ister gündüz olsun, iktirân/kavuşum gerçekleştiğinde başlar. Hâlbuki şeriatta, önceki ayın son günü güneş battıktan sonra başlamaktadır.[57]

Diğer taraftan şeriat, ay başlangıcını, hiç kimsenin şaşmadığı, gözlemek şekliyle ona riayet etmenin hiç bir maslahattan alıkoymadığı gözle idrâk edilen doğal bir durumla vakitlendirmiştir. Bunda ümmet için kolaylık ve zorluğun kaldırılması vardır. Ayın astronomik hesapla tespit edilmesi ise bu güzellikleri/kolaylığı ortadan kaldırmaktadır.[58] Bu konuda İbn Ömer'den gelen hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) "***Biz ümmî bir ümmetiz. Yazıyı hesabı bilmeyiz. Ay şöyle, şöyle ve şöyledir...*** buyurmuş, otuz çeker demek istemiştir" hadisini[59] delil getirmişlerdir. Bu hadisin hükme delalet ciheti

57 Adı geçen eserler, özellikle de, Dr. Bekir Ebû Zeyd'in adı geçen eseri, s. 835-839.

58 Bkz. İbn Teymiye, ***Mecmû'ul-Fetâvâ,*** XXV, 134, 136, 139-141.

59 Buhârî, Savm, 13 (Hadis no: 1913); Müslim, Sıyâm, 3 (Hadis no: 1080)

şudur: Hadis, ayın başlangıcının hesapla bilinmesi konusunda nehye ve zemme delalet etmektedir. Menhiyyün anh olan bir şey ile de oruç ve bayram sabit olmaz.

Bu delillerin kısaca münakaşası

1. Ayette geçen "***şehide***" lafzı ile istidlâli daha önce münakaşa etmiş ve bu lafzın yalnızca hilâlin görülmesi veya ayın otuza tamamlanmasına delalet etmeyeceğini söylemiştik. Dolayısıyla bu ayet -daha sonra açıklanacağı gibi- onların lehine değil aleyhlerine delildir.

2. Bütün rivayetleri ve lafızları ile beraber hadisi şeriflere bakıldığında bunların; gözleme, ilmî tekniklere, Ay, yıldızlar ve Güneş'in hareketlerine dayanan ve son derece ince bir şekilde mülâhaza edilen astronomik hesaba muarız olduğu sonucu çıkarılmaz. Bunun aksine, insanın aya ve diğer şeylere ulaşmış olması dikkate alındığında, bu ilmin kesinlik ifade ettiği sonucuna varılır. Dolayısıyla, astronomi ilminin şer'î sâbitelerden olan bir şey ile tearuz etmesi mümkün olmadığından, bu hadisi şerifler astronomik hesapla muamele etmenin nehyedildiğine değil, sadece hilâlin görülmesi ile ayın sabit olacağına delalet eder. Ru'yetin keyfiyetini, zaman ve mekan bilgisine dayanan astronomik hesapta nasıl bir sıkıntı ve şer'î engel olabilir ki! Özellikle de, astronomik hesabı, ru'yetin isbâtına (hilâlin görüleceğine dair verdiği veride) değil de yalnızca ru'yetin olmayacağı (hilâli görmenin mümkün olmadığı) konusuna has kılan görüşü tercih ettiğimizde (bunun ne sakıncası vardır?).

Burada Muhaddis Allâme Ahmed Muhammed Şâkir'in söylediklerini naklediyoruz: "Önceki âlimlerimiz, hadisin tefsirinde isabet kaydettiler, fakat tevilinde yanıldılar. İbn Hacer'in şu ifadeleri onların dediklerini en iyi şekilde bir araya toplamaktadır: "Burada hesaptan maksat, yıldızların ve onların hareketinin hesaplanmasıdır. Onlar bu konuda çok az bir şeyler biliyorlardı.[60] Bu sebeple yıldızların hareketini takipteki güçlük dolayısıyla oruç ve diğerleriyle ilgili hüküm, görmeye (ru'yete) bağlandı. Daha sonra bu konuda bilgisi olanlar bulunduysa da oruçla ilgili hüküm devam etti. Hatta ifadenin gelişi (siyakı), hükmün hesaba bağlanmasını hiçbir şekilde kabul etmemektedir. Hadisteki (Hava bulutlu olursa süreyi otuza tamamlayınız) kısmı da bunu açıklamaktadır. Çünkü hadiste hava bulutlu olduğunda hilâlin var olup olmadığını (hesap bilenlere sorun) denmemiştir. Bunun hikmeti, hava bulutlu olunca süre (adet) konusunda mükelleflerin müsavi olması, böylece ihtilafın ve anlaşmazlığın ortadan kalkmasıdır. Bir grup, bu konuda gök cisimlerinin hareketi hakkında bilgisi olanlara müracaat edilmesi

60 İbn Hacer, ***Fethu'l-Bârî***, IV, 108-109.

görüşündedir. Bunlar Râfizîlerdir.[61] Bazı fakihlerin de onlara muvafakat ettikleri nakledilmektedir. el-Bâcî, (Selefin icmâı onların aleyhine hüccettir) der. İbn Bezîze de bunun batıl bir görüş olduğunu söyler. Din ilm-i nücûme (astroloji) dalmayı, onunla meşgul olmayı yasaklamıştır. Çünkü bu, sezgiden ve tahminden ibarettir. Onda ne kesinlik vardır, ne de zann-ı galib. Üstelik hüküm buna bağlansaydı sıkıntı olurdu. Çünkü bunu bilen çok azdır.

Hesaba değil, ru'yete itibar edileceği şeklindeki bu tefsir doğru, fakat daha sonra hesaptan anlayanlar bulunsa da oruçla ilgili hükmün devam edeceği şeklindeki te'vilse yanlıştır. Çünkü sadece görmeye itimad edileceğine dair emir, nassla illeti belirlenmiş ve açıklanmış olarak gelmiştir. İllet, ümmetin, ümmî oluşu, yazı ve hesap bilmemesidir. İllet, o illetle açıklanmış durumun varlığı veya yokluğu ile var veya yok olur. Ümmet, ümmî olmaktan çıkar, yazı ve hesap bilir hale gelirse, yani ümmetin içinde bu ilimleri bilenler bulunur, insanların avâmm olsun, havass olsun ayın başlangıcının hesabında kesin bilgiye ulaşmaları mümkün olursa ve bu hesaba ru'yet (görme) derecesinde veya ondan daha fazla güvenmeleri imkan dahilinde bulunursa, cemaat olarak bu hale gelirler ve ümmîlik vasıfları ortadan kalkarsa kesin bilgiye müracat etmeleri, ayın başlangıcının tespitinde sadece hesaba itibar etmeleri, hesapla ilgili doğru bilgiler kendilerine ulaşmayan köy veya mezra halkı için düşünülebileceği gibi hesabı bilmenin çok zor olması hali müstesna, ru'yete (görmeye) itibar etmemeleri gerekir (vacip olur).

Hesaba engel olan illetin ortadan kalkmasıyla, sadece hesaba başvurulması vacip olunca, hilâllerle ilgili gerçek hesaba başvurulması ve ru'yetin mümkün olup olmayışının bir tarafa bırakılması gerekir. Bu durumda hakiki manada ayın başlangıcı, güneş battıktan bir an sonra olsa bile, hilâlin battığı gecedir.[62]

3. Daha önce de ifade edildiği gibi onların hesabın şeriata muhalif olduğunu söylemeleri doğru değildir. Çünkü onların şeriat ve hesap arasında uyumsuzluk olduğu yönünde söyledikleri sözler, müsellem olmayan şeylere mebnîdir. Örneğin, onların astronomlara göre kamerî ay, şer'î aydan farklıdır demelerine şöyle cevap verilir: Astronomlar, mühâk (yeni ay öncesi- ayın görülmediği üç gün), iktirân/kavuşum, ayın doğuşu, ru'yetin nasıl olacağı, ru'yetin mümkün olup olmaması, Ay'ın Dünya ve Güneş etrafındaki hareketi gibi şeyleri belirlemektedirler. Bundan dolayı, onların ayın başlama zamanı ile alakalı olarak güneş battıktan sonraki aya itibar etmelerine

61 Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir şöyle diyor: Râfizîler ifadesiyle neyi kastettiğini bilmiyoruz. Eğer İmâmiyye Şiasını kastediyorsa, biz onların hesabı kabul etmenin caiz olmadığı görüşünde olduklarını biliyoruz. Ancak bunun dışında birilerini kastediyorsa onların kim olduğunu biz bilmiyoruz. Bkz. ***Dînî Günlerin Tesbîtinde Hesaba Güvenilebilir mi?*** s. 12.

62 ***Dînî Günlerin Tesbîtinde Hesaba Güvenilebilir mi?*** s. 12-14, Mektebetü İbn Teymiye, birinci baskı, 1359.

bir engel yoktur. Dolayısıyla ayın 29 gün veya 30 gün kabul edilmesi bir yuvarlamanın sonucudur. Bu güneş yılında da vardır. Bundan dolayı, güneşin dönmesi yıldan yıla farklılık göstermediği halde bazen 365 gün bazen 366 gün olur. Burada astronomları ilgilendiren şey, ru'yetin vehme/zanna dayanan bir şekilde değil, sahih ve gayet ince hesaplarla mümkün olması veya hilâle benzer diğer cisimlerin görülmesidir. Öyleyse astronomi ilmi, şeriatın rükun ve hükümlerinden biri olan orucun ispatı için ru'yet hakkında olabilecek hataları bertaraf etme konusunda şeriata yardım etmektedir. Bundan dolayı, astronomik hesapla ay başları tespit edilir dense, bu söylem yukarıda geçen ve bu konuda bazı yöntemler belirleyen hadislerle de çelişmez.

4. Onların hesaptaki hatalar ve birbirleriyle çelişen takvimler konusunda söyledikleri de kesinlikle doğru değildir. Burada, hataların olduğu kabul edilse bile, bunların sebebi hassas astronomik hesap değildir. Çünkü astronomik hesap, mühâk (iktiran öncesi), iktirân, hilâlin doğuşu ve ayın diğer hareketlerini ince bir şekilde belirlemektedir. Bu, gözlem ve müşâhedeye mebnî olup, bunun yanlış olması da mümkün değildir. Muhtemelen, bu hatanın sebebi –eğer varsa– saniyeler içinde ayın hareketini hesap edebilen çağdaş astronomik hesaplar değil, bu kuralları dikkatli bir şekilde uygulamaksızın hazırlanan veya eski hesaplara itimat eden takvimlerdir.

5. Onların, ru'yetin gözle sabit olmasının astronomik hesaba muhâlif olduğu yönünde söylediklerinin sebebi de ru'yetteki hatadır. Bu hata gözlem yapana da raci olabilir. Tıpkı Enes (r.a.)'in Şi'ra yıldızını gördüğünde onu hilâl sanmasında olduğu gibi. Veya bu hata görülen şeyin hilâl olmamasına bağlı da olabilir. Yoksa hilâl henüz doğmadan nasıl görülebilir ki!

6. Onların, "Astronomik hesap ancak, vehm ve hataya yakın olan zannı ifade eder." anlamındaki sözleri de günümüzde kabul edilebilecek bir söz değildir. Çünkü astronomik hesap kat'îyyet ve kesinlik ifade eder. Çünkü biz, haram kılınmış olan astroloji ilminden veya hata da isabet de etmesi muhtemel olan takdîr ve ictihâda dayanan eski astronomik hesaplardan değil, müşâhede, gözlem ve çağdaş tekniklere yaslanan, bu konuda ilmî ve amelî tecrübelere dayalı olan astronomik hesaptan bahsediyoruz. Kaldı ki biz, güneşin batması ve diğer namaz vakitlerinde ru'yete değil güneşin hareketine ve astronomik hesaba itibar ediyoruz. Namaz vakitlerini belirlerken hesabı dikkate almak caiz oluyor da ramazana girişi belirlemek için neden caiz olmuyor?

7. Kamerî ay başlarını belirlemede hesaba riayet edilmeyeceği hususunda dile getirilen icmâ iddiası da doğru değildir. Çünkü siyer ve fıkıh kitapları sahabenin toplanıp, ilmî astronomik hesaba veya ru'yet veya ikmâl (şabanı otuza tamamlama) dışında bir şeye itimat etmenin caiz olmadığına dair karar aldıklarına dair bir bilgi kaydetmemek-

tedir. Böyle bir icmâ, sahabe arasında olmadığı gibi tabiîn arasında da olmadığından, sarih/açık bir icmâ iddiası isabetli değildir. Sükûtî icmâa gelince, bunun delil olup olmadığı konusu tartışmalı bir meseledir. Dolayısıyla delil olduğu hususunda üzerinde ittifak edilmemiş bir delil bize karşı kullanılamaz. Diğer taraftan sarih icmâ gerçekleşmiş olsaydı, isimlerini zikrettiğimiz kişilerden buna muhalefet eden olmazdı.

8. Ru'yet veya ikmâlin ramazan ve bayramın varlığı için sebep olduğu konusunda söylenenler de doğru değildir. Buna şu açılardan cevap verilmiştir.

a. Bir konuda vesile belirlenmesi, sebebin sadece bunlara hasredildiği ve bunların dışındakilere yolun kapandığı anlamına gelmez. Bundan dolayı, bu kapı eşit derecedeki herhangi başka bir vesileye de açıktır. Böyle olunca, bu ikisinden daha güçlü bir vesile olan astronomik hesap için ne denebilir ki? Gerçek şu ki Kur'an'ın "***İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.***" (Bakara, 2/185) şeklinde ifade ettiği gibi sebep aya şahit olunması/ulaşılmasıdır. Bu da bu amacı gerçekleştiren herhangi bir vesile ile gerçekleşir. Biz ru'yet veya ikmâlin sebep konumunda olduğunu -böyle bir ihtimalin uzaklığına ragmen- kabul etsek bile sebebi niçin sadece bu ikisine hasrettiniz, diye sorarız? Bu iddia hakkında bir açık delil olmaksızın zorlama ile yapılan bir te'ville varılan bir sonuçtur.

b. Ru'yeti bir vesîle olarak veya -vesilelerin birden çok olmasının cevazına binâen- vesîlerden biri olarak kabul ettiğimizde bunun değişmesi veya yerine bir başkasının geçmesi de mümkündür. Tıpkı, Allah'ın mükellefe haccın farz olması için gereken şartlara (istitâata) bağladığı hac ibadetinde olduğu gibi. Hz. Peygamber (s.a.s.) istitâatı zâd ve râhile (azık ve binek) olarak belirlemiştir. Bugün binek, geçmişte olduğu gibi develer ve atlar değil uçaklar, arabalar ve gemiler olmuştur. Başka bir ayette Allah "***Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın...***" (Enfâl, 8/60) ayetiyle kuvvet ve savaş atları hazırlamayı emrettiği halde bugün savaş atlarının yerine savaş uçakları, tanklar, füzeler ve denizaltılar girmiştir. Öyleyse zamanın değişmesiyle değişen bu vesileler ile ümmete kolaylık sağlamak ve onlardan güçlüğü kaldırmak adına kabul edilen hata edebildiği gibi isabet de edebilen bir âdil şahidin şehâdetiyle gerçekleşen ru'yet arasındaki fark nedir? Günümüzde, hilâlin hata etmeyen ince astronomik hesap aracılığı ile görülmesi artık mümkün hale gelmiştir.

c. Ru'yet kelimesinin manası ne dilde ne de Kitap ve Sünnet'te gözle görmeyle sınırlı değildir. Kelimenin manaları arasında, istenilen şeyin sübûtunun herhangi bir yolla gerçekleştiği manevî veya yakînî ru'yet de vardır. Bu mana -daha önce de geçtiği gibi- nasslarda geçmiş olan "şehide" lafzının manasına uygundur.

9. Onların, ru'yetin gözle tespit edilmesinde kolaylık olduğunu iddia etmeleri de, Allah'a hamdolsun bugün daha kolay hale gelmiş olan astronomik hesaba itimat etmekle çelişmez. Ayrıca İslam'ın rükunlarından biri olan oruca başlamada ru'yetin gözle tespitinin kolay olması, ayrıntılı ve dikkatli bir tespitin yerine geçici bir etken olarak addedilmemelidir.

10. Ümmetin ümmî olduğu konusundaki İbn Ömer hadisine de birkaç açıdan cevap vermek mümkündür:

a. İlgili hadis, nehiy lafzıyla (yazmayın ve okumayın şeklinde) varid olmadığından, bu hadisten hesap veya hesap ilminin yasaklanmış olduğu manası anlaşılmaz. Bu hadisin delalet ettiği şey, ümmetin Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde içinde bulunduğu durumu beyan etmektir. Hadis de zaten o an ümmetin yazı yazmayan ve hesap yapmayan ümmî bir topluluk olduğunu beyan etmiştir. Buna bağlı olarak, Allah Teâlâ onlara, ru'yetten daha kolay olan bir hafifletmeye gitmiştir: Ay 29 günden eksik 30 günden fazla olmaz.

b. Bizzat bu hadis, ayın ya 29 gün ya da 30 gün olacağını zikretmek sûretiyle hesaba işaret etmektedir. Ancak bu, (o gün için hesabı emretmekle ortaya çıkacak) zorluğun kendisiyle düşeceği kolay hesaptır.

c. Hadiste "lâ nektübü" (yazmayız) ifadesi geçmektedir. Ancak bununla beraber hiç kimse yazmanın haram kılınmış olduğunu veya bununla (bir bilgiyi yazıya geçirmek suretiyle oluşan yazılı vesikanın) hakların sabit olmayacağını söylememiştir. Hatta Allah Teâlâ müdayene[63] ayetinde borcun koruma altına alınması ve tevsîki için yazmayı emretmiştir. "lâ nehsübü" (hesaplamayız) ifadesiyle beraber "lâ nektübü" ifadesinin de bulunması yazmanın ve hesabın meşrû olduğuna açık bir delildir. Bundan dolayı diyoruz ki, eğer hadis, hesabı veya hesap ilmini yasaklamış olsaydı aynı şekilde yazmayı da yasaklamış olurdu. Bununla beraber hadiste –daha önce geçtiği gibi– herhangi bir nehiy yoktur. Hadiste olan şey, vakıayı/hali hazırın ne olduğunu beyan eden nefiydir. Bu da haramlığa ve yasak olmaya delalet etmez.

d. İslam'dan önce Araplarda hatta Roma ve İranlılarda hesap dakîk olmayıp tahmîn ve takdîre dayanmaktaydı. Hesabın gelişmesi, Kur'an'ın yıldızlara, aylara, güneş ve onların hareketlerine önem vermiş olmasından dolayı İslam medeniyetiyle olmuştur. Öyle ki Kur'an, kainatın sınırsız olduğu yönündeki yaygın kanaatin aksine evrenin sınırlı olduğunu ifade etmiş ve "***O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır.***" (Bakara, 2/255) buyurmuştur. Başka bir ayette gök cisimlerinin hareketlerini

63 Bakara, 2/282.

ve dönüşlerini zikretmiş ve "*Ne Güneş Ay'a yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.*" (Yâsîn, 36/40) buyurmuştur.

Kur'an ayrıca uzayın karanlık boşluğunda yer çekiminin olmadığına ve sürekli bir hareketliliğin varlığına şöyle işaret etmiştir ve "*Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıkmaya koyulsalar, yine 'Gözlerimiz döndürüldü, biz herhâlde büyülenmiş bir toplumuz' derlerdi.*" (Hicr, 15/14-15) buyurmuştur.

Müslümanlar astronomi ilminde büyük emek harcamışlar, yerkürenin ve gezegenlerin güneşin etrafında dönmesi gibi pek çok hakikat ve ilmî nazariyeler keşfetmişler ve hicrî ay başlarını hesap etmek ve hicrî takvîmi belirlemek için çeşitli yollar ortaya koymuşlardır. Ayrıca enlem ve boylamları hesap etmek için ilmî tecrübeler icrâ etmişlerdir. Buna pek çok çağdaş astronom şahitlik etmektedir. George Sarton "*el-Medhal li-Târîhi'l-'Ulûm*" adlı kitabında şöyle demektedir: Müslümanların astronomi alanında yapmış olduğu araştırmalar son derece faydalıdır. Çünkü bu çalışmalar gerçekte, Kyler ve Kopernik dönemindeki olan büyük astronomik ilerlemeye yol açmıştır. Şikât da "*Târîhu'r-Riyâdiyyât*" adlı kitabında şöyle demektedir: "Müslüman ve Arap âlimlerin astronomi alanındaki ölçümleri, Yunanlıların yapmış oldukları ölçümlerden büyük oranda daha doğrudur."[64]

Bugün astronomi ilmi, cihazlar ve çok gelişmiş tekniklerle yapılan gözlemlerle bir saniyenin daha azını bile hesaplayacak hassasiyette ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Öyle ki, bugün bu saniyeler içinde meydana gelen hareketleri son derece dikkatli bir şekilde görmekteyiz.[65] Hatta geçmiş âlimlerimizden bazıları astronomi ilminin kat'î-liğne hükmetmiştir. Misal olarak Karâfî "Hilâller, ay tutulması ve güneş tutulması ile ilgili hesaplar kat'îdir." demiştir.[66] Şâfiî âlimi Abbâdî de şöyle diyor: "Kesin olan hesap, (hilâlin) görülmeyeceğine delâlet ettiğinde, âdil kişinin sözü kabul edilmez ve şahitliği reddedilir. Bu apaçık bir şeydir. O zaman oruç da caiz olmaz. Buna muhalefet etmek ise kesin bilgi karşısında inatlaşmak ve kibirlenmektir."[67]

Astronomi ve astroloji arasında fark

Cahiller arasında gök cisimlerinin, yıldızların ve gezegenlerin insan üzerinde etkisi olduğunu dair inanç yaygındır. Onlar bu cisimlere özellikle de yıldızlara, bazı fiiller isnad edegelmişlerdir. Onlar arasında "yıldızların ve gök cisimlerinin hareketinin esrârını

64 www.alarqam.com ve Astronomi ve uzay idaresi internet sitesi.

65 (فايجـرت ونسـومدمان) *el-Mevsû'atü'l-Felekiyye*, Abdülkavi Abbâd ve Muhammed Cemâleddîn el-Fendî tercümesi, s. 157.

66 *el-'Azbü'z-Zülâl*, s. 471.

67 Kalyûmî ve Amîra'nın, *Şerhu'l-Muhallâ' ale'l-Minhâc* üzerine yazmış oldukları haşiyeler, II, 63.

bilmek" şeklinde isimlendirilen bir şey meşhurdur. Doğumlar, doğum zamanları gibi kadere ait bazı şeylerle burçlar, gezegenler ve yıldızlar arasında bir bağ kurarlar. Böyle bir inanç, Allah'ı inkar ve şirktir. Bu ilimleri -eğer ilim olarak isimlendirmek uygunsa- bilmek/öğrenmek haramdır. Buradan hareketle, ilm-i nücumun ve bunların hareketleri ile ilgili malumat peşinde koşmanın haram sayıldığı hadislerin bu tür malumatlar ile ilgili olduğu ifade edilmelidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabına "Rasûlullah (s.a.s.) bize - "Bilir misiniz Rabb'iniz ne buyurdu?" diye sordu. Bizler: Allah ve Resûlü en iyi bilendir, diye cevap verdik. Resûlullah şöyle dedi: "Allah şöyle buyurdu: Kullarımdan kimi bana îmân etti, kimi de kâfir oldu. Her kim Allah'ın rahmeti, Allah'ın rızkı ve Allah'ın fadlı ile üzerimize yağmur yağdı dediyse, işte o, bana imân etmiş, yıldızı inkâr etmiştir. Her kim de falanca yıldız(ın batıp doğması) ile üzerimize yağmur yağdı dediyse, işte o, yıldıza îmân etmiş, bana îmân etmemiştir."[68] buyurmuştur. Burada varid olan nehiy/yasaklama; yıldızları, gökyüzünü ve onların hakikatlerini anlama ve öğrenmeye yönelik değildir. Bu tür ilimleri tahsil etmek, farz-ı kifâye cinsinden şer'an matlub olan bir şeydir. Hatta bazen farz-ı ayn mertebesine de çıkar. Allah, güneş ve ayların hareketleri ile namaz, oruç, hac, zekat vb. pek çok rükun ile bağ kurmuşken bu ilim nasıl matlup olmaz ki? Hatta Allah bu hareketler ve merhaleleri "yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için" (Yûnus, 10/5) sözüyle gerekçelendirmiştir. Hesap ilmi şeriatın, inananların elde etmesi için konulmuş bir gayedir. Bunun yanında Allah, ayın menzillerini zikretmiş ve "Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur." (Yâsîn, 36/39) ve "Yıldızların yerlerine yemin ederim ki" (Vâkıa, 56/75) ayetiyle yıldızların yerlerine yemin etmiştir.

İlke olarak astronomik hesapla ay başlarının tespit edileceği görüşünde olanların delilleri şunlardır:

1. Kitap

Allah Teâlâ *"(o sayılı günler), **insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."*** (Bakara, 2/185) Bu ayetin söz konusu hükme delaleti şöyledir: Allah Teâlâ bize, bu ve diğer delillerle orucu farz kılmış ve bunu şühûda/görmeye bağlamıştır. Şühûd dilde hazır bulunmak ve bilmek anlamlarına gelir. ***el-Kâmûsü'l-Muhît'te*** "ve kad şehide (وقـد شـهد)" ifadesi "bildi (alime)" gibidir. Buna binaen kelime, "şehidallâ-

68 Buhârî, Meğâzî, 36, Hadis No: 4147; Müslim, İmân, Hadis no: 71.

hu ennehû lâ ilâhe illâ hüve" ayetinde[69] Allah bildi, "eşhedü en lâ ilâhe illallah" ifadesinde de "bilirim" ve "bildiririm ki" anlamındadır, şeklinde geçmiştir.[70] İsfehânî de şöyle demektedir: "Şehide, şühûdün, şehâdetün; göz ya da basîretle gerçekleştirilen bir müşâhede ile beraber hazır bulunmak anlamındadır. "Âlimul ğaybi veş şehâdeh" ayetinde[71] olduğu gibi bazen yalnızca hazır bulunmak anlamında olur. Fakat yalnızca hazır bulunmak anlamında "şühûdün" sözcüğü daha uygundur. Şehâdetün sözcüğü ise müşâhede ile beraber hazır bulunma anlamına daha uygundur. "Liyeşhedû menâfia lehum" ayetindeki[72] "liyeşhedû" kelimesi liyehdurû/hazır bulunsunlar anlamındadır.

Şehâdet, basîret veya görme ile hasıl olan ilimden ortaya çıkan sözdür.[73] Buna göre ayet "Mükelleflerden kim özürsüz olarak, ramazan ayında hazır bulunur veya onun bilgisine ulaşırsa oruç tutsun." anlamına gelir. Ayet, hangi yolla olursa olsun ayın bilgisine ulaşan kişiye orucun sabit olduğu konusunda sarihtir. Bilgiye ulaşma sahih ru'yetle olabileceği gibi, ikmâlle (şabanı otuza tamamlama) veya astronomik hesapla da olur. Çünkü bununla da bilgi sabit olmaktadır. Dinî günlerin hesapla tespit edilebileceğini savunanlar ayrıca hesap ilminin önemine delalet eden ayetlerle de delil getirmişlerdir. Allah Teâlâ "*Güneş ve Ay bir hesaba göre hareket etmektedir.*" (Rahmân, 55/5) buyurmaktadır. Bu ayet, Güneş'in ve Ay'ın hareketinde esas olanın hesap olduğuna ve hesabın mutemet olduğuna delalet eder. Dolayısıyla hesap ibadet vakitlerini bilme konusunda da mutemettir.

2. Sünnet

Sünnetten getirilen delillerden bazıları şunlardır:

a. İbn Ömer'den gelen, "*Biz ümmî bir ümmetiz. Yazı yazmayız, hesap yapmayız...*" rivayeti. Bu hadisin hükme delaleti şöyledir: Bu hadisten, ayın tespiti konusunda asıl olanın hesap olduğu anlaşılır. Ancak, asıl olan yöntem, ümmetin Hz. Peygamber döneminde ümmî olup, yazı yazmayı ve hesap yapmayı bilmemesinden dolayı zor olduğundan, Allah onlara kendi dönemlerinde kolay olanı almayı önermiştir ki, o da ru'yettir (gözle görme). Diğer bir ifadeyle hadisten ayın ru'yetle tespit edilmesi konusundaki illetin, ümmetin yazı yazamayıp, hesap yapamaması/ümmî olması olduğu anlaşılıyor. Öyleyse hesabı bilmeme illetinin ortadan kalkmasıyla, ru'yete itimat etme olan malûl de ortadan kalkacaktır. Çünkü şu bilinen bir husustur ki; "ma'lûl, (bir

69 Âl-i İmrân, 3/18.
70 *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, s. 372.
71 Ra'd, 13/9.
72 Hac, 22/28.
73 Râğıp el-İsfehânî, *el-Müfredât*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, s. 267-268.

gerekçeye binaen ortaya çıkan sonuç) varlık ve yokluk bakımından illete bağlıdır."[74] Dolayısıyla, artık günümüzde hesap son derece kolay bir şey olduğundan, artık kendisine itimat edilmesi gerekmektedir. Bu görüş, hadisin bu manaya ihtimali olmadığı, bunun hadisin manasında zorlama olduğu, ayrıca bunun Hz. Peygamber'in onayladığı ve uyguladığı, ondan sonra da sahabenin ve günümüze kadar güzel bir şekilde onlara tabi olanların uyguladığı en önemli delil olan ru'yetin ilgası anlamında olduğu, yalnızca astronomik hesaba itibar edileceğini âlimlerden pek azının söylediği, pek çok sahih delili ilgâ eden bu mananın kastedilmemiş olduğu gibi gerekçelerle tartışılması da mümkündür.

b. İbn Ömer'den gelen "***Hilâli görmedikçe oruç tutmayın ve onu görmedikçe oruca son vermeyin. Hava bulutlu olursa onun için takdir yapın.***" hadisi.[75] İbn Hacer Hz. Peygamber'in "***fakdirû leh***" ifadesinin yorumu hakkında şöyle demiştir: "Diğerleri de üçüncü bir te'vil yoluna gitmiş ve ifadenin "onu ***menâzil*** hesabıyla takdir edin" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bunu Şafiîlerden Ebu'l-Abbâs b. Süreyc ve Tabiinden Mutarrif b. Abdillah, Muhaddislerden İbn Kuteybe söylemiştir. İbn Abdilberr bunun Mutarrif'ten sahih olarak gelmediğini söyler. İbn Huveyz Mendâd el-Mâlikî, Şafiî'den İbn Süreyc'in benimsediği görüşe benzer bir görüş nakletmektedir. Şafiî'den meşhur olarak nakledilen görüş cumhurun görüşüdür. İbnü'l-Arabî İbn Süreyc'den "***fekdirû leh***" sözünün, Allah'ın bu ilme has kıldığı kimselere, "sayıyı tamamlayın" sözünün de umûma hitabı olduğu sözünü nakletmektedir. İbnü'l-Arabî İbni Sureyc'ten nakledilen bu görüşü şöyle değerlendirir "Ona göre ramazanın vucubiyeti bir grup için güneş ve ayı hesap etmesiyle olurken, diğer bir grup için ise şaban ayını otuza tamamlamak suretiyle olmaktadır." demektedir. Rûyânî İbn Süreyc'in, hesap bilen için oruca başlamanın vacip olduğunu söylemediğini, sadece yaptığı hesap sonucuna göre amel etmesinin onun için caiz olduğunu söylediğini nakletmektedir. Bu görüş Kaffâl'ın ve Ebi't-Tîb'in da tercihidir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî ise Mühezzeb'te, İbn Süreyc'den, bu kişiler için orucun gerekli olduğunu, nakletmiştir.[76] Bu hadisle istidlâl vechi şudur: Allah'ın Resûlü (s.a.s.) hilâlin hesapla tespitini caiz kılmıştır. Çünkü "***fakdirû leh***" ifadesi, Deccal'in kıyamet öncesinde dünya yüzünde kırk gün kalacağına dair varid olan hadiste olduğu gibi "***ihsibû leh***" anlamındadır. O hadiste Hz. Peygamber Deccal'in bir gününün bir sene gibi olacağını ifade edince sahabe Hz. Peygamber'e namaz vaktinin nasıl hesap edileceğini sorduğu zaman o, "***ikdirû lehû kadrahû***" buyurmuştur.[77] Bu istidlâl başka sahih

74 Ahmed Muhammed Şâkir, adı geçen eser.

75 Buhârî, Savm, Hadis no: 1900, Müslim, Sıyâm, Hadis no: 1080.

76 ***Fethu'l-Bârî***, IV, 122.

77 Müslim, ' Itk, Hadis no: 2937; Tirmizî, Hadis no: 2240; Ebû Dâvud, Hadis no: 4321.

bir rivayette "*fakdirû lehû selâsîne*" şeklinde varid olduğu için tartışılmıştır.[78] Çünkü yukarıda otuz gün ile kayıtlanmadan "o halde hesap ediniz" şeklinde mutlak olan ifade, bu rivayetteki hesabın otuz gün ile kayıtlandığı hadisteki mukayyede hamledilir. Dolayısıyla bunda hesaba itibar edileceğine bir delil yoktur. Bu itiraza, mukayyet ifadenin yer aldığı söz konusu hadisin zayıf olduğu şeklinde cevap verilmiştir. Bu konuda Dr. Şeref el-Kudât şöyle demektedir: "*ikdirû lehû selâsîne*" rivayetini sadece; İbn Ömer, Nâfi, Abdullah ve Üsâme rivayet etmiştir. Hâlbuki "*fakdirû leh*" rivayetini bütün raviler "*selâsîne*" lafzını zikretmeden nakletmişlerdir. Hadisin sahîhayndaki senetleri şu şekildedir:

1. Buhârî; Malik, Nâfi, İbn Ömer ve Ömer tarikiyle *fakdirû leh* şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.

2. Müslim; Eyyûb, Nâfi, İbn Ömer ve Ömer tarikiyle *fakdirû leh* şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.

3. Müslim; Seleme, Nâfi, İbn Ömer ve Ömer tarikiyle *fakdirû leh* şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.

4. Müslim; Yahya, Abdullah, Nâfi, İbn Ömer ve Ömer tarikiyle *fakdirû leh* şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.

5. Müslim; Ebû Üsâme, Nâfi, İbn Ömer ve Ömer tarikiyle *fakdîrû lehû selâsîne* şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.

6. Buhârî; İbn Şihâb, Sâlim, İbn Ömer ve Ömer tarikiyle *fakdîrû leh* şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.

7. Müslim; İsmâil, Abdullah, İbn Ömer ve Ömer tarikiyle *fakdîrû leh* şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.

Bundan dolayı Ebû Üsâme rivayeti, İbn Ömer'den gelen bütün rivayetlere muhaliftir ve bu rivayet şâz ve zayıf bir rivayettir. Dolayısıyla bu rivayeti delil getirmek doğru/sahih değildir.[79]

3. Hesap ilmî günümüzde kesin ve kat'î bir ilimdir

Günümüzde astronomik hesap, çağdaş teknikler, ince/hassas cihazlar ve vuku bulan hadiseleri saniyeler içinde gözetleyen ve nakledebilen son derece hassas bir şekilde hareketleri izleyen kameraları taşıyan uydularla irtibatlı olduğu için kesinlik ifade

78 Müslim rivayet etmiştir.
79 Merkezü Bühûsi's-Sünneti ve's-Sîrati dergisinde yayınlanmış tez. Katar Üniversitesi, s. 7.

eder. Bu ilimde ehl-i zikir (astronomlar) olan kişiler bu söylenenlere şahitlik ettiği gibi, günlük gözlemler ve ilmî tecrübeler de buna delalet etmektedir. Kur'an-ı Kerim de bu hassaslığa işaret etmekte ve "***Güneş ve Ay bir hesaba göre hareket etmektedir.***" (Rahmân, 55/5) buyurmakta, Güneş ve Ay'ın hareketlerindeki kanunların hiç bir zaman şaşmayan, sabit, hassas bir hesaba mebni olduğunu beyan etmektedir. Bu, ötesinde daha dakikliğin düşünülemeyeceği hassaslık, Allah'ın kainattaki kudretinin ve eşsiz yaratmasının eseridir. Yine Allah Teâlâ başka bir ayette "***Ayın dolaşımı için de konak yerleri*** (evreler) ***belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne Güneş Ay'a yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.***" (Yâsîn 36/39-40) buyurmaktadır.

Bunlardan dolayı, hilâlin gözle görülerek tespit edilmesine delâlet eden hadisleri, zorluk ve meşakkat sebebiyle, ümmetin ümmî olması durumuna hamletmek sûretiyle delilleri uzlaştırmak mümkündür. Ancak ümmetin, kesin ve kati olan hesabı öğrenmesi durumunda gözle görerek tespit etme metoduna itimat etmek gerekir. Çünkü hassas ve mutemet olan hesaptır.[80] Bu görüş, üçüncü asırda yaşamış Şafî âlimlerden İbn Süreyc'in sözüdür.[81]

4. Kıyas

Hicrî ay başlarının hesaba göre tespit edilmesini savunanlar, ramazanın girişini tespit etmeyi namazların hesapla tespiti meselesine kıyas etmişlerdir. Ümmet, herhangi bir ihtilafa düşmeden namaz vakitlerinin belirlenmesinde hesaba itimat etmektedir. Namaz şehadetten sonra en büyük rükün olduğu gibi oruç ve hac da İslam'ın şartlarındandır. (O halde namaz meselesinde hesaba riayet edildiği gibi oruç meselesinde de riayet edilmelidir.)

ASTRONOMİK HESABA YALNIZCA NEFY KONUSUNDA İTİMAT EDİLECEĞİNİ SÖYLEYENLERİN GÖRÜŞLERİ

Bu gruptakiler birinci gruptakilerin delilleriyle istidlâl etmişlerdir. Ancak bunlar bu delilleri, sahih ru'yetin tespiti için astronomik hesaba itimat edilmesi ve astronomik hesap gerçekleri ile çatıştığında ru'yet şahitliklerinin kabul edilmemesi şeklinde kayıtlamışlardır. Buna göre hesap, "ru'yet mümkün değil" veya "hilâl henüz doğmadı" dediğinde şahitlerin şahitliği kabul edilmez. Çünkü ru'yet (gözle görme) zannî ve hata ihtimali olduğundan kat'î olan bir şeye muarız olması mümkün değildir. Onlar, bu

80 Aynı yer.

81 ***Fethu'l-Bâri,*** Matbaatü Selefiyye, IV, 104.

durumda yapılması gereken; devletin, ancak astronomik hesaba göre hilâl gözleminin mümkün olduğu zaman gözlem yapmaya çağırmasıdır, demişlerdir.[82]

Ru'yetle hilâlin tespit edilmesine delâlet eden pek çok şer'î nassın görmezden gelinmesi caiz değildir. Bundan dolayı, nefy halinde hesabın göz önünde bulundurulması zarureti ile beraber bu naslarla aslen amel edilmiş olur. Bu şu anlama gelir: Ümmete düşen, ru'yeti gerçekleştirebilmek için gerçekten hassas cihazlar teleskop vb. modern tekniklere dayanarak hilâli ru'yetle tespit etmeye çalışmaktır. Bu durumda, hilâlin tespiti hesap da göz önünde bulundurularak ru'yetle gerçekleşmiş olur. Böylece deliller cem edilmiş olur. Malumdur ki, delillerin arasını cem etmek onlardan birini ilğâ etmekten önceliklidir. Allâme İbn Sübkî ve Ezher Şeyhi Muhammed Mustafa el-Merâğî, Yûsuf Karadâvî gibi çağdaş âlimler de bu görüşü savunanlardandır. Karâdâvî selef âlimleri arasında astronomi ilmine itimat edilmemesini bu ilmin onlar arasında yaygın olmamasına bağlamakta ve ikinci görüş sahiplerinin delil olarak sunduğu hadisin, bulutluluk haline bağlanmış olmasının, bu görüşün sıhhatine delâlet ettiğini söylemektedir.[83] O hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) "***Hava bulutlu olursa onun için takdir yapın.***" buyurmuştur. Dolayısıyla bu ifade genel bir nass değildir. Buna ek olarak, astronomik hesaba itimadı caiz görmeyen çağdaş âlimlerin çoğunluğu –bizim de Allâme Sıddîk ed-Darîr'den gördüğümüz ve duyduğumuz gibi, onun sözü el-Mecme'd-Düvelî'nin münâkaşaları içerisinde de yazılıdır– görüşlerini hesabın zannî hatta vehmî olduğuna dayandırmaktadırlar. Onlar, astronomik hesap yakîn ifade etse veya kat'î olsa biz buna muhalefet etmezdik, derler.[84]

Dolayısıyla bu meseledeki problem, astronomik hesabın bugün yakîn olmadığı zannıdır. Biz onun yakîn ifade ettiğini ortaya koyduğumuzda, ru'yetin imkansız olduğu bir durumda hilâlin görüldüğüne dair yapılan şahitliği reddetme konusunda hiç kimse muhalefet etmeyecektir. Çünkü bu durumda hesapla sabit olan katiyyet ile ru'yetle sabit olan zanniyet arasında bir çelişki olmuş olur. Hesap ve hakîkî bir ru'yetle hilâl göründüğünde orucu farz kılan şer'î naslar arasında bir çelişki olamaz. Bu, ru'yet fiilen gerçekleştiğinde ru'yetin astronomik hesap şartlarına göre gerçekleşmiş olması demektir. Öyleyse kesin olan astronomik hesapla, kesin olan hissî müşâhede anlamında hakîkî ru'yet arasında bir çelişki yoktur. Çelişki astronomik hesapla ru'yet iddiası arasındadır.

Şu sabittir ki, aklî veya hissî olan kat'î ile şer'î kat'î arasında bir çelişki yoktur. Problem o ikisinden birinin kat'î olmaması halinde ortaya çıkar. Aynı şekilde bir hissî kat'î

82 وذكل قال هؤلاء

83 *Fetâvâ Muasıra.*

84 Mecelletü'l-Mecme', Sayı: 3, II, 1080.

ile başka bir hissî kat'î arasında da çelişki olmaz. Ru'yetle astronomik hesap arasında bir çelişki gördüğümüzde gerçekte çelişki, kat'î olan astronomik hesapla, bir kimsenin zannî olan ru'yeti arasındadır. Yoksa çelişki astronomik hesapla hakîkî ru'yeti emreden şer'î nas arasında değildir.

Bence, bugün astronomik hesap kat'îdir, dolayısıyla ihmâl edilmemelidir. Aynı şekilde bu hesap, hakîki ru'yetin tahkîkini talep eden şer'î nasla da tearuz etmez. Geçmişte ru'yet iddiasının kabul edilmesi, insanlara işlerini kolaylaştırmak ve onlardan sıkıntıyı gidermek için makbul görüldüğüne göre bugün -astronomik hesabın bu mertebeye ulaşması, yaygınlaşması ve hesaba itimat konusunda herhangi bir zorluğun olmadığı böyle bir zamanda- ilim ru'yetin imkansız olduğunu ifade ettiği müddetçe, bir iddiadan veya bir vehimden ibaret olan ru'yete itimat etmek caiz değildir.

Burada anlatılanlara binaen İslam devletlerinden, fıkıh ve astronomi âlimlerinden istediğimiz, fıkıh konseylerinin de uygun gördüğü üzere; ihtilâfı metâli'e itibar etmeyen, bütün İslam dünyası için, kapsamlı tek bir hicrî takvim geliştirmeleridir. Astronomi ilminin verilerine göre hakîki ru'yetin imkanına itimat etmeleridir. Ki bu görüş, ru'yetin ihmâl edilmesi anlamına da gelmez. Aksine ümmete düşen, astronomik hesap ru'yetin zamanını ve mekanını belirledikten sonra hilâli gözlemektir. Bu gözlem çıplak gözle olabileceği gibi modern tekniklerle ve gelişmiş cihazlarla da yapılabilir. Hem böylece iki hayrın arasını da cem etmiş oluruz. Benim nazarımda tercihe şayan olan görüş budur. En doğrusunu Allah bilir.

Doğruya ulaştıran Allah'tır. En doğruyu en iyi bilen O'dur. Bizim en son duamız: Hamd alemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Salat ve selam Efendimiz Muhammed (s.a.s.)'e onun âline ve ashabına ve kıyamete kadar onun hidayetine tabi olanlara olsun.

Bu yazı, Rabbine muhtaç bir kul olan Prof. Dr. Ali Muhyiddîn el-Karâdâğî tarafından yazılmıştır.

EKLER:

Birinci ek

el-Meclisü'l-Avrubbî lil-İftâ ve'l-Bühûs'un 8-12 Recep 1430/30.4.2009 tarihinde İstanbul'da yapılan 19. Toplantısındaki karar,

Hicrî ay başlarının belirlenmesi

Meclis, 28 Rebîulevvel – 2 Cümâzelûlâ 1428 / 15-19 Mayıs 2007 tarihinde kamerî ay başlarının, özlellikle de ramazan ve şevval aylarının tespiti ile alakalı olarak

Bosna-Hersek'in Sarajova şehrinde 17. dönem toplantısında alınan 4 numaralı karara muttali olmuş ve yapılan inceleme ve uzunca yapılan münâkaşalardan sonra daha önceki kararı aşağıdaki şekilde düzeltme kararı almıştır.

1. Astronomik hesap, artık şüphe götürmeyecek şekilde; gezegenler, Ay ve Dünyanın hareketi, gök kubbeye nispetle onların yerlerinin bilinmesi, birbirlerine göre yerlerinin hesap edilmesi konularıyla ilgili olarak yüksek hassasiyet derecesinde kesinliğe ulaşmış ve çağdaş ilimlerden biri olmuştur.

2. Güneş, Dünya ve Ay'ın ictimâsı veya hilâlle ilgili iktirân, istisrâr veya mühâk (iktiran öncesi ayın görülmemesi) olarak ifade edilen durumların vakti tek bir anda vukû bulan kevnî bir olaydır. Astronomi ilmi bu vakti, henüz vukû bulmadan yıllar önce yüksek hassasiyetle hesap edebilir. Bu da astronomik olarak bir ayın sona erip yeni bir ayın başlaması anlamına gelir. İktirân gündüz veya gecenin herhangi bir anında meydana gelebilir.

3. Yeni bir ayın girdiği aşağıdaki şeyler sağlandığında sabit olur:

a. İktirân, güneşin batmasından önce fiilen vukû bulmalıdır.

b. Yeryüzünün herhangi bir yerinde, çıplak göz veya gözlem araçlarından istifade ile hilâlin görülmesi mümkün olmalıdır. Oruç ve iftar konularındaki emirde hitap umûmî olduğundan dolayı ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez.

c. Hilâlin görülme imkanının kabul edilmesi için aşağıdaki astronomik şartların gerçekleşmiş olması gerekir:

- Hilâl güneşin batışından sonra görülebilme imkanı olan bir yerden batmalıdır.
- Güneşin batması anında ayın ufuktan yüksekliği 5º'den az olmamalıdır.
- Güneş ile Ay arasındaki açısal uzaklık 8º'den az olmamalıdır.

4. Avrupa ülkelerindeki Müslümanların kamerî ayların özellikle de ramazan ve şevval aylarının giriş-çıkışlarında, Müslümanların ibadetlerini, bayramlarını ve özel günlerini eda etmelerine, bunları içinde yaşadıkları toplumda uyumlu bir şekilde tanzim etmelerine imkan verecek şekilde bu ayların vakitlerinin önceden belirlenmesi için bu kuralları kabul etmeleri gerekir.

5. Avrupa Fetva Meclisi; üyelerine, cami imamlarına, İslam toplumundaki ve diğer toplumlardaki din âlimlerine, iktirânın vukû bulmaması sebebiyle ru'yetin imkansız olduğuna karar verdiğinde astronomik hesabın ulaştığı kat'îliğe yönelik saygı kültürünün yerleşmesi için çaba sarf etmelerini önerir. Buna binaen böyle bir durumda

insanları hilâli gözetlemeye çağırmamalarını ve hilâlin görüldüğü iddialarını kabul etmemelerini tavsiye eder.

6. Meclis, inşallah, bu karara dayanarak kamerî ay başları ve bitişlerini belirleyen yıllık bir takvim çıkaracaktır.

İkinci ek:

12-13 Rebiulevvel 1433 / 4-5 Şubat 2012 tarihlerinde İlmî Veriler Işığında Hicrî Takvîm Kongresi Tavsiyeleri

Bismillahirrahmanirrahim

Hamd âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur. Salât ve selâm âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz Muhammed (s.a.s.)'e onun âline ve ashabına olsun.

Kongre 12-13 Rebîulevvel 1433 / 4-5 Şubat 2012 tarihinde yapmış olduğu kongrede hicrî ay başlarının belirlenmesi ve hicrî takvim konusunu tartışmış ve bu kongreye bir grup fıkıh ve astronomi âlimi katılmıştır. Bu kongreye pek çok tez, fıhkî ve astronomik araştırma sunulmuş, bu çalışmalar ilmî bir şekilde tartışılmış ve şu sonuçlar çıkmıştır:

1. Üzerinde ittifak edilen, vakıanın da şahitlik ettiği şey, kat'î olan şer'î naslar –sabiteler– ile ilmî hakîkatler arasında herhangi bir teâruz ve tenâkuzun mümkün olmadığıdır. Çünkü bunların her ikisi de Allah'tandır. Kat'î naslar Allah Teâlâ tarafından indirildiği gibi ilmî hakîkatler de Allah tarafından yaratılmıştır. Allah'ın yarattığı ile yine Allah'ın indirdiğinin tearuz etmesi mümkün değildir. Ayet-i kerime'de "***Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir,*** (her şeyden) ***hakkıyla haberdardır.***" (Mülk, 67/14) buyrulmuştur. Buradan hareketle Kur'an-ı Kerim "***İçinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.***" (Bakara 2/185) ayetinde "***şehide***" lafzını kullanmıştır. Bu kelime hazır bulunmak, ilim ve sabit olmak anlamlarına delalet etmektedir. Yani, ayet, kim bu ayda hazır bulunur, yanında bunun ilmi sabit olur ve herhangi bir özrü de olmazsa onun oruç tutması gerekir, anlamındadır. Hilâl görüldüğünde veya ayı tamamlamak sûretiyle oruç tutmayı emreden hadis-i şeriflere gelince bunlar, ayın tespit edilmesi noktasında en önemli vesileyi beyan etmektedir. Bu hadislerde, Ay'ı, Ay'ın hareketlerini saniyeden daha az bir zamanda hassas bir şekilde gözleyen ilmî astronomik hesaba itimat etmeyi yasaklayan açık bir delalet yoktur. Bugün, astronomik hesap, hadis-i şeriflerin kendisini nehyettiği, haram kılınan astrolojiden farklı bir şeydir. Hatta bugün astronomi ilmi, hassaslık ve yaygınlık açısından geçmişteki astronomiden de farklıdır. Diğer taraftan eğer ramazan ayının başlangıç ve bitişi ru'yet veya ikmal ile sabit oluyorsa, günün baş-

langıç ve bitişi de astronomik hesapla sabit olmaktadır. Ayrıca, İslam'ın rükünlerinin en büyüğü olan bütün namaz vakitleri de, Müslümanların icmâı ile zevalin gerçekleştiğini göz ile tespit etmeye ihtiyaç duymaksızın astronomik hesapla sabit olmaktadır. Yüce şeriatımızda malumdur ki, makâsıd, genel amaçlar ve küllî kâidelerin hilâfına vesâil değişebilir. Ayrıca, İslam ümmetinin yazı yazamayan, hesap yapamayan ümmî bir topluluk olduğuna delalet eden hadisler, vakıayı beyan ederek hafifletme ve kolaylaştırmayı gerektiren illeti açıklamaktadır. Bunlarda asla ümmetin hep ümmî kalacağı kastedilmemiştir. Çünkü Kur'an'ın ilk ayeti bize, başka bir vacibi emretmeden okumayı emretmektedir. Ayrıca bu ümmetten hiç kimse yazı yazmanın ve hakların yazı ile tespit edilmesinin yasaklandığını söylememiştir.

2. Bugün bizim gördüğümüz büyük ihtilaflar en büyük ibadetlerden olan oruç çerçevesinde cereyan etmektedir. Öyle ki bu ihtilaf, kimi zaman üç günü aşacak şekilde kabul edilemeyecek bir seviyeye ulaşmış ve İslam ümmeti için iyi bir görüntü vermeyecek bir hale dönmüştür. Halbuki, dinleri –Kitap ve Sünnet–, onlara Allah'ın birliğinden sonra bir olmalarını ve ayrılmamalarını emrederek bunu diğer bütün mükellefiyetlere takdim etmiştir. Ayet-i Kerime'de "***Şüphesiz bu*** (İslam), ***tek ümmet*** (din) ***olarak sizin ümmetiniz*** (dininiz)***dir. Ben de Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin.***" (Enbiyâ, 21/92) buyrulmuştur.

3. Burada ve başka kongrelerde söylenenlere binaen, el-Meclisü'l-Avrubbî li'l-İftâ ve'l-Bühûs'un, 8-12 Recep 1430 / 30 Haziran- 4 Temmuz 2009 tarihinde kamerî ay başlarının belirlenmesi çerçevesindeki kararının fıhken kabul edilebilir olduğu ifade edilmelidir. Kongre, bu kararın Avrupa'da Müslümanların birliği için arzu edilen ve ibadetin ve bayramların belirlenmesi konusunda özlenen amaçları, istenen gayeleri gerçekleştiren bir karar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle de, Müslümanlardan tatil günlerini önceden bildirmeleri istenen bu ülkelerde bu hususun önemi yadsınamaz. Bu karar şeriatın maksatlarına, ülkelerin ve insanların menfaatine de muvafıktır. Astronomlar, el-Meclisü'l-Avrubbî li'l-İftâ ve'l-Bühûs'un, ay başlarını belirlemek için astronomik hesaba itimat eden kararını övmüş, bu kararı, hem kendi bölgelerinde hem de dışarıda Müslümanlar arasında hata ve ihtilaflardan uzaklaştıracak şekilde hicrî takvim çıkarılması ve ümmetin birliğine götürecek şekilde atılmış önemli tarihî bir adım olarak kabul etmişlerdir.

4. Kamerî ay başlarının tespit edilmesi ve belirlenmesi gibi önemli maksatları gerçekleştirmek için, el-***Meclisü'l-Avrubbî li'l-İftâ ve'l-Bühûs***'ün zikri geçen kararının etkin kılınması yönünde çağrı yapıyoruz. Bu, Müslümanın hayatını kontrol ve düzen altına alacak, cüz'î ibadetlerinden amaçlananları gerçekleştirecek bir karardır. Aynı

şekilde söz konusu çağrı, bu görüşün benimsenmesine ve uygulanmasına yöneliktir. Ayrıca bu görüş, Müslümanların özel durumlarının göz önünde bulundurulduğu Batıda, özlediğimiz fıkıh modelini temsil etmekte, onların fıkhına yönelik ilkeleri, İslam ile tanıştırma gayretini ve çağdaş fıkh-i cemâîyi (heyet şeklinde fıkhî çözümler üretmeyi) temellendirmektedir.

5. el-Meclisü'l-Avrubbî li'l-İftâ ve'l-Bühûs'ün çağrısı, Dünya Müslüman Âlimler Birliği, Avrupa'daki İslamî Örgütler Birliği, Avrupa'da çalışan İslamî müesseselerle yardımlaşarak tekli ve şümullü bir hicrî takvim düzenine göre amel etmeyedir. Bu, din ve astronomi âlimleri yanında, kongrelerdeki tecrübe sahibi kişilerin, gerekli şartları ve şer'î maksatlarla beraber ilmî kuralları sağlayan tekli takvime ulaşmak için yapılan çalışma atölyelerinin de çağrısıdır.

6. Aynı zamanda bu çağrı, bu şümullü ve tekli takvim için, din ve astronomi âlimlerinin yanı sıra tecrübe sahibi kişiler ve Dünya Müslüman Âlimler Birliği, Avrupa İslam Örgütleri Birliği ve değişik Avrupa bölgelerinde faaliyet sürdüren farklı İslamî örgüt temsilcilerinin üye olacağı süreklilik arz eden bir komisyonun teşkiline yöneliktir.

7. Kongre, Avrupa Müslümanlarına veya en azından Avrupa'nın içindeki Müslümanlara veya tek bir ülke içinde olanlara birlik çağrısını desteklemektedir. Ayrılık, şer ve azap; birlik ise hayır ve berekettir. Onların İslam ve Müslümanlar adına örnek bir tablo sergilemeleri beklenmektedir. Kongre, ayrıca camilerin imam hatiplerinin, Avrupa'daki İslamî merkezlerin sorumlularının, Avrupa'daki Müslümanları; aralarındaki birliğin ve astronomik hesaba itimat etmenin önemi ve astronomik hesapla şer'î naslar arasında bir tearuz olmadığı konularında bilinçlendirmeye davet etmektedir. Allah ayet-i kerîme'de "***De ki: "Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, müminler de göreceklerdir. Sonra gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz. O da size bütün yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir.***" (Tevbe 9/105) buyurmaktadır.

Yardım istenecek olan yalnızca Allah'tır. Duâmızın sonu, hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salât ve selâm nebîlerin sonuncusuna; onun bütün âline ve ashabına olsun.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

AVRUPA MÜSLÜMANLARI VE KAMERÎ AY BAŞLARININ ÖNCEDEN BELİRLENEMEMESİ SEBEBİYLE ORTAYA ÇIKAN PROBLEMLER[1]

İslam'a ait ibadetlerin bir kısmının kamerî ayların başlangıcının bilinmesine bağlı olduğu malumdur. Özellikle de oruç ve hac. Dünyadaki diğer Müslümanlar gibi Avrupa'daki Müslümanlar da dinlerinin sembollerine (şeâir) bağlı kalmaya ve bu sembolleri uygulamada birlik ve beraberliğin ortaya çıkmasını temin etmeye çalışırlar. Ancak İslam dünyasındaki Müslümanlar arasında kamerî ayların başlangıcının bilinmesi hakkında ortaya çıkan ihtilaf, özellikle orucun başlangıcı, Ramazan Bayramı gününün belirlenmesi bağlamında Avrupa Müslümanlarına da yansımaktadır.

Kurban Bayramı'nın, hac farizası ve aynı gün aynı toprak üzerinde dünyanın muhtelif köşelerinden hacıları bir araya getiren Arafat günü ile irtibatı dolayısıyla Müslümanların çoğunluğunun Suudi Arabistan'ın, zilhicce ayının başlangıcına dair ilan edeceği şeye uymaları göz önünde bulundurulduğunda Kurban Bayramı'nın belirlenmesine daha az yansır.

Orucun başlangıcı ve iki bayramın belirlenmesi şeklinde tekrar eden ve ortaya çıkan ihtilaf karşısında Müslümanların tavrı aşağıdaki şekillerde tezahür etmektedir:

1. Haremeyn ülkesi olması ve Müslümanların kıblesinin vatanı olmasını göz önünde bulundurarak Suudi Arabistan'ın ilan edeceği güne uyanlar.

2. Aslî memleketlerine uyan Müslüman göçmenlerin durumu ve bu durumdan, bir şehirde hatta bazen bir camide ortaya çıkan ihtilaf.

---

1 Ahmed Câballâh'ın, 2013 yılında İstanbul'da düzenlenen "Ru'yet-i Hilal Toplantısı"nda sunduğu tebliğin çevirisidir.
Tercüme: Dr. Mehmet Nur Akdoğan, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı.

3. Ya kesinleşmiş açık bir kaideye ya da süregelen durumların gözetilmesine tabi olan fikirbirliğine dayanarak bir şehirde veya bir ülkede mevcut İslamî müesseseler arasındaki uyuma ulaşmaya gayret eden kimselerin durumu.

KAMERÎ AYLARIN BAŞLANGICININ ÖNCEDEN BELİRLENMEMİŞ OLMASINDAN KAYNAKLANAN OLUMSUZ ETKİLER

Kamerî ayların başlangıcının önceden belirlenmemiş olmasından iki bayramın kutlanmasının ve ramazan ayının orucunun başlangıcı başta olmak üzere olumsuz birtakım etkiler ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki şekilde bunları özetlemek mümkündür:

1. Bu mesele özelinde İslam âleminde Müslümanlar arasında meydana gelen ihtilafların Batıda yaşayan Müslümanlara intikal etmesi: Halbuki farklı ülkelerde yaşayan Müslümanların ihtilafları ile aynı ülkede yaşayan Müslümanların ihtilafları birbirinden farklıdır. Çünkü her devletteki Müslümanların bu meseleyi, herhangi bir görüşü tercih ederek kesin bir neticeye vardıracak dinî bir mercii vardır. Dolayısıyla tek bir ülke içinde genellikle bu konuda ihtilaf olmamaktadır. Avrupa'daki Müslümanlara gelince, özellikle batı Avrupa olmak üzere diğer bir çok ülkede yaşayanlar tek bir dinî merciye bağlanmamaktadırlar. Bu nedenle kamerî ayların önceden belirlendiği tek bir takvimin olmayışı onları çözülemeyecek bir ihtilafa sürükler.

2. Avrupa toplumları nezdinde Müslümanların durumuna dair olumsuz bir imaj yansıtması. Avrupa toplumları olayı şöyle görürler: Müslümanlar, ihtilaftan uzak durulması zorunlu olan taabbüdî sembollerinde bile neredeyse hemfikir değiller.

3. Orucun başlangıcı ve bayram gününün belirlenmesi çevresinde gelişen ihtilafın, oruç ve bayrama çağıran şer'î emrin ru'yet-i hilâle dayandığını ileri sürerek gerekçelendirilmesi Avrupalıların çoğunun zihinlerinde, Müslümanların dinî hükümler ile pozitif bilimin ulaştırdığı neticeler arasında çelişki gördükleri (düşüncesine) neden olur. Çünkü, ru'yet-i hilâlin bilinmesi, günümüzde vaktinden önce titiz astronomik hesaplar ile kesin ve bilimsel bir surette tespiti mümkün olan bir durumdur. Astronominin (neticelerinin) kesinliği, göze dayalı görmenin ise zannî olduğunu bile bile yine de ru'yet-i hilâlin çıplak göz veya özel bazı aletler ile isbat edilmeye (çalışılması) gereksizdir.

4. Bayram gününün önceden bilinememesi, resmî kurum veya özel şirketlerdeki Müslüman işçi ve memurları hazırlık yapmaktan, bayram günü için işyerlerinden izin alma hatta bayram namazı kılma ve aileleriyle beraber bayramı kutlamaktan mahrum bırakmaktadır. Çünkü kurumların çoğu, işçilerinin izin günlerinin önceden bilinmesi-

ne ve işlerin tanzimini sağlamak adına yeterli vakitten önce gereksinim duyar. Avrupa ülkelerinin çoğu Müslümanlara İslamî bayramlar dolayısıyla izin alma hakkı tanırlar. Ancak bu bayramların takviminin önceden belirlenmiş olmasını isterler.

Burada şunu vurgulamak gerekir: Müslümanların, bayramlarını kutlamasının sağlanması İslamî şahsiyetlerinin korunmasında önemli işlerden sayılır. Özellikle de çocukları ile (bayramı geçirmeleri) önemlidir. Anne veya baba bayram günü iş bırakamadığında çocuklar nasıl yalnız başına kalır.

Bu problem İslam dünyasındaki Müslümanların başına gelmez. Çünkü bayram günleri herkes için resmî tatil günleridir. Ancak gayrımüslim devletlerdeki Avrupa Müslümanları için durum aynı değildir.

5. Bayramların önceden belirlenmemesi öğrencilerin okullarından izin almalarını imkansız kılıyor. Hatta önceden haber vermeden ayrıldıklarında bu durum bayramla aynı günde bazen belirli sınavlara onların katılamamasına neden oluyor. Oysa ki bayram günleri önceden bilinmiş olsa idi bu durum okul takviminde bunun göz önünde bulundurulmasına yardım edebilirdi. Bazı Avrupa ülkelerinde kamuya ait okulların yetkililerinin, ders planında bu durumu göz önünde bulundurmak için İslamî bayramların zamanlarını bilmek istediklerini görebiliyoruz.

6. İslamî kuruluşların bayram namazının kılınması için iyi hazırlanma konusunda içine düştükleri zorluk. Çünkü bayram namazına Müslümanların büyük kısmı sürekli katılır. Bu sayının karşılanması için de mescidlerin düzenlenmesine ihtiyaç olacağı bilinir. Müslümanlar, şehirlerin çoğunda belediyelerin büyük salonlarını doldururlar. Bu salonlar çoğunlukla, bayram namazı için bir günlüğüne ayrılabilen kapalı spor salonlarıdır. Ancak buraların, bayram gününün bilinmemesi nedeniyle iki gün peş peşe (namaz için) ayrılması mümkün değildir. Aynı zorluk ile ihtiyaç duyulması esnasında salon kiralanması için de başa gelir. Bu yüzden yeterli gelecek süreden önce, rezervasyon yapabilmek için salonun kiralanacağı günün bilinmesi gerekir.

7. Belediye başkanları ve parti vekilleri gibi bir kısım Avrupalı yetkilinin bayram günü mescidlerde hazır bulunamamaları ve özellikle bayram münasebetiyle Müslümanlara iyi dileklerini sunamamalarından kaynaklı düşecekleri zorluk. Bu kimselerin, Müslümanların bayramlarını tebrik etmek adına, iki gün ayırmaları nedeniyle işlerini ve randevularını askıya almaları mümkün değildir. Bu yetkililerin, dinî vesilelerle Müslümanlar arasına katılmalarının, Müslümanlar üzerinde olumlu etkisi olacağı ve toplumda Müslümanların şeâirine önem verilmesi ve bunların kabul edilmesinin önünü açacağı da gizlenemez.

8. Medyanın, ramazan ayının başlangıcı ve bayram gününü erken ilanının mümkün olmaması. Medyanın, bu durumu haber bültenlerinden duyurması önem arzeder olmuştur. Fakat Basın-yayın organları, bir sonraki gün ramazanın veya bayramın ilk günü olacağı zaman, onu ilan edebilmek için günün son saatlerine kadar beklemek zorunda kalmaktadırlar. Bu zorluk, bu tarihler (belirli günler) için medya işini üstlenecek tek bir İslamî idare (makam) bulunmadığında daha da artmaktadır.

9. Bir sembol olarak bayram namazını yayınlamak isteyen basın-yayın organlarının medya ekibini bayram gününde mescitlere ve merkezlere göndermek suretiyle yeterince hazırlanmasına imkan verilmemesi. Nitekim bazı televizyon kanallarının uygun yayın ortamı bulamamasından dolayı, (bayram namazına) kısaca yer verip özür beyan ettiklerine şahit olduk. Şüphe yok ki basın-yayın organlarının, Müslümanların bayram kutlamalarını yayınlamalarına imkan verilmesi İslamî hayata ait olguların toplumda yer edinmesini sağlar.

10. Bayram ve orucun başlangıcı için daha önceden belirlenmiş bir vaktin olmaması, Müslümanlar arasında her sene ayrılık ve tartışmaların kapısını aralamaktadır. Bu durum Müslümanların senelerden beri yaşadıkları bir tartışmadır. Müslümanlar, bu işin kesinleştiği günün gelmesini arzuluyorlar, böylece herkes tek ve açık bir görüş üzerine hemfikir olsun. Bu, ihtilafın sebeplerine anlam veremeyen (kavrayamayan) yeni nesillerimizden olan evlatlarımızın da temennisidir. Onlar, Müslümanların vahdet ve ittifak görüntüsü vermelerini ümit ediyorlar.

Bayramın bilinmemesi ve orucun başlangıcının önceden belirlenememesinden kaynaklanan bu olumsuz etkilerin, bu meselede dayandırılan fıkhî tercihte dikkate alınmaları gerekir. Çünkü İslam, mekasıd ve maslahatları gözeterek ve fıkhî içtihatlardan kaynaklanan neticelere bakarak mükelleflerden sıkıntıyı kaldırmıştır.

İNCELENMESİ VE ÇÖZÜME KAVUŞTURULMASI GEREKEN PROBLEMLER

1. Astronomik bilimsel araştırmadan maksat, bilimsel bilgilere dayanmayı reddederek sadece hilâlin çıplak gözle gözlemlenmesinde vuku bulan hatayı ortaya çıkarmak değildir. Kısaca, astronomik hesabın kabul edilmesi ispat için olmayıp sadece nefy için olduğu tezi doğru değildir. Çünkü bu durum (nefy), ru'yetin doğrulanmasına katkıda bulunur, fakat kamerî ayların başlangıcının bilinmesi için önceden belirlemeye duyulan ihtiyacı gidermez. Bu (önceden belirleme), Avrupa'daki ve aynı şekilde İslam devletlerindeki Müslümanların ihtiyaç duydukları şeydir.

2. Bu meselede, sağlıklı fıkhî tercih, bilimsel astronomik araştırmanın üzerine bina edileceği ilk önermedir. Zira, fıkıh ve fetva ehli olanlar, gerçekçi soruları gündeme getirip bunlara cevap bulmadığı sürece bu tartışma sürecek ve astronomik araştırma, ihtilafı gidermeksizin bilimsel verileri almanın zorunlu olduğunu tekrar etmeye devam edecektir.

AÇIK BİR ŞEKİLDE CEVAP VERİLMESİNE İHTİYAÇ DUYULAN ŞER'Î SORULAR

1. Ramazan orucunun vücubu için şer'î sebeb nedir? Ayın girmesi mi yoksa hilâlin görülmesi mi?

2. Şer'î açıdan, ramazan ayının girmesi teklifi bir hüküm müdür, vaz'î bir hüküm müdür yoksa başka bir şey midir?

Bizler hilâlin görülmesi ile mi, yoksa orucun tutulması ile mi yükümlüyüz?

3. Hilâlin (gözle) görülmesi, yazı ve hesap bilmeyen ümmî bir topluluğun durumları ile bağlantılı bir araçtır. Aynı zamanda o, en kolay yoldur. Hilâlin gözle görülmesinin yerini alan başka araçlar ortaya çıkınca ise ondan vazgeçmek zorunlu hale geldi. Çünkü hilâlin gözle görülmesi bir araçtır, amaç değil.

4. Astronomik hesap kesin olduğuna göre ve bilimsel verileri de astronomlar arasında kat'î neticelere götürmesi yönüyle ittifak konusu olduğuna göre, buna mukabil ru'yetin zannîliğini de göz önünde bulundurarak "kat'î olan zannî olana takdim edilmesi" kaide-i şer'iyesine göre bilimsel verilerin ru'yetin önüne alınması gerekir.

5. Bize kesin ve titiz bir şekilde ru'yetin olasılığını sağlayan ve daha önceden ortaya koyan astronomik hesapla niçin yetinmiyoruz? Zira, buna göre yapılacak hesap, ru'yetin saygınlığına muarız değil; bilakis vaktinden önce ru'yetten haber vermektedir. Astronomik hesap, doğmamış ya da ru'yeti mümkün olmayan hilâl ihdas etmez.

6. Güvenilir bilimsel şartlara göre astronomik hesaba uymaya karar verince aradaki ihtilafın ortadan kaldırılması için (doğruya) en yakın olan tek astronomik takvim mi yoksa ikili astronomik takvim mi?

TEK ASTRONOMİK TAKVİMİN BİR DİZİ FAYDASI

1. Kamerî ayların başlangıcının, dünya çapında kabul edilen şemsî aylarda olduğu gibi, bir anda gerçekleşebileceği kesindir. Bu, İslam'ın mesaj yönüyle evrensel bir din

olması ve yeryüzünün her tarafına Müslümanların gerçek anlamda yayılmış bulunmaları gereceğine daha uygundur.

2. Tek astronomik takvim, ihtilaflara son vermek bakımında daha uygundur. Zira bu takvim, bölgesel olarak ayın başlangıcını tüm yeryüzüne şamil tek bir şarta (ilkeye) bağlar.

3. İkili takvimin kabul edilmesi, İslam ülkelerinin çoğunda astronomik hesap ayın görülmesi imkanını ispatlayamadığında bu konudaki ihtilafı ortadan kaldırmaz. Bununla beraber farklı ülkelerde hilâli görmenin mümkün olmadığını söyleyen kimseler de bulunacaklardır.

بســـــــــــــــم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين وأفضل الصلاة وأكمل التسليم على سيدنا محمد المبعوث رحمة للعالمين وعلى آله وصحبه أجمعين ومن اهتدى بهديه إلى يوم الدين

KAMERÎ AY BAŞINI TESPİT ETME YOLLARI[1]

Kamerî ayın girmiş olması için şu iki hususun oluşması gerekir:

1. Hilâlin, ictima/iktiran (muhâk) halinden çıkmış olması
2. Fiili olarak görülmese bile görme imkanının oluşması (imkânı ru'yet)

Bu iki şartın oluşmasından sonra hilâl fiili olarak görülürse (hakiki ru'yet) ideal olana ulaşılmış olunur.

Yukarıda zikredilen iki şart gerçekleşmişse yeni ayın girdiğinin tespiti aşağıda zikredilecek vesilelerle yapılabilir:

1. Mükellefin çıplak gözle hilâli fiili olarak görmesi: Hilâlin görülmesiyle, içtimanın tamamlandığı ve hilâlin görülebilmesi için gerekli şartların oluştuğu anlaşılmış olur.

2. Başkalarının hilâli gördüklerine dair şahitlik yapmaları: Mükellef, fiili olarak bizzat hilâli görmese de başkaları gördüklerine dair ihbarda bulunsa, şahitlerde şu iki şartın bulunması halinde kamerî ayın girdiğine hükmedebilir.

a. Şahitlik yapanların sayısının çokluğu ve dürüstlük ve yalancılık bakımından karakterlerinin farklılık arz etmesi: Şahitlerin sayısı tevatür seviyesinde olup ya da doğru söylediklerine dair kalpte bir kanaat oluşturacak sayıya ulaşmışsa, bu şahitliğe göre muamele edilebilir. Buna mukabil herhangi bir sebeple yapılan şahitliğin doğruluğu hususunda kalp mutmain olmamışsa ru'yeti hilâl sabit olmaz. Şahitlerin

1 Âyetullah Muhammed Hüseyin Fadlullah: Şiî dünyasının en önemli mercilerinden biri olarak kabul edilen Fadlullah, Necef'te doğmuş 2010 yılında Lübnan'da vefat etmiştir. Fadlullah, İslam dünyasında uzlaştırıcı fikirleri ile bilinmiş ılımlı bir âlim olarak tanınmıştır.
Tercüme edilen metin Âyetullah Muhammed Hüseyin Fadlallah'ın resmi internet sitesinden alınmıştır. İlgili link için bkz. (http://arabic.bayynat.org.lb/HtmlSecondary.aspx?id=12087)
Tercüme: Dr. Mustafa Bülent Dadaş, DİB, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

sayısının çok olması kesin bilgiye ulaşmak için bir vesiledir ve önemlidir ancak her şey değildir. Akıllı kimse, böyle bir şahitlikle karşılaştığında verilen bilginin doğru ya da hatalı veya yalan olabileceği hususunda pek çok şeyi hesaba katmalıdır. Bu yargıyı şu örneklerle izah etmek mümkündür:

i. Aynı beldede kırk kişi hilâli gördüklerini söylerse, kırk kişinin aynı haberi vermesi şahitliğin doğru olduğu yönündeki kanaati güçlendirir. Buna mukabil kırk ayrı beldeden birer kişi hilâli gördüklerini iddia etse, bu yöndeki şahitlik bir önceki gibi güçlü olmaz. Bunun sebebini şöyle izah edebiliriz: Tek bir beldede hilâli gözetlemek için çıkan insanlardan hilâli gördüğünü söyleyen kırk kişinin yanılması uzak bir ihtimaldir. Oysa farklı beldelerden hilâli gözetlemek için çıkan o kadar insan arasında birer kişinin gördüğüne dair söyleminde hata ihtimali yüksektir.

ii. Bir önceki örnekte verilen durumda tam tersi bir hükme ulaşmak da mümkündür. Şöyle ki: Aynı beldeden hilâli gördüğünü iddia eden kırk kişinin aynı meşrep ve sâiklerle hareket etmesi, yaptıkları şahitliği şaibeli hale getirirken böyle bir sâikin olmadığı farklı beldelerdeki kırk ayrı kişinin şahitliği kabule mazhar olabilir.

iii. Hilâli gördüklerine dair şahitlik yapanların sayılarının çokluğu yanında aynı amaçla gözleme çıkmış ancak hilâli görememiş kişilerin sayısını da dikkate almak icap eder. Atmosferik şartlar gayet müsait olduğu halde hilâli göremeyenlerin sayısı daha çoksa aksini iddia edenlerin doğrulukluklarını değerlendirirken bunu da göz ardı etmemek lazımdır.

iv. Dürüstlükleri ile tanınan kırk kişinin şahitliğiyle bu vasfa sahip olmayanların şahitlikleri aynı değildir. Bu husus da şahitliğin kabulünde dikkate alınmalıdır.

v. Belli bir grup ufku açık olan bir yerde gözlem yapıyorsa, gruptan biri hilâli görüp yanındakilere gösterse ve tamamı bu şekilde aynı noktadan hilâli görseler, bu şekilde yapılacak bir şahitliği kabul etmek daha kolaydır. Zira aynı noktaya bakan ve orada hilâli tespit eden bu kadar sayıdaki insanın yanılması uzak bir ihtimaldir.

vi. Astronomik hesaplar hilâlin içtima halinden ayrıldığını ve şu zaman itibarıyla görülebileceğini söylemişse, bu vakitten önce hilâlin görüldüğüne dair yapılan şahitliğe itibar azalır.

b. Yapılan şahitliğin delil niteliği taşıması: Hilâlin görüldüğüne dair yapılan şahitliğin delil niteliği taşıyabilmesi için şu hususları ihtiva etmesi lazımdır:

i. En az iki adil erkek şahidin bulunması: Tek bir erkeğin ya da adil bile olsalar kadınların şahitliği bu hususta geçerli değildir. Ancak kadınların yaptığı şahitlik

kalpte haberin doğruluğuna dair bir mutmainlik hissi oluşturursa, -bu durumda şer'î bir hüccet olarak görmeden- söz konusu haberle amel edilebilir. Zira kalpte oluşan mutmainlik hissinin delilliği, bu hissi oluşturan sebebe bakılmaksızın aklî ve muteber bir delildir.

ii. Şahitlik yapan iki kişiden birinin verdiği haber diğerinin verdiği haberle çelişmemeli

iii. Şahitlerin verdiği haberin yalan ya da hata olduğunu ispatlayacak karine ve delillerin bulunmaması. Şöyle ki: Atmosferik şartların hilâli gözetlemek için gayet müsait olduğu bir ortamda gözlem için çıkmış pek çok kişi aynı yerden aynı noktaya bakarken hilâli sadece iki kişinin gördüğünü iddia etmesi, yapılan bu ihbarın doğru olmadığını gösterir önemli bir karinedir. Nitekim imamlarımız (rahmetullahi aleyhim) "*Bir kişinin gördüğü hilâli yüz kişi de görür"* derken buna işaret etmişlerdir.

Ru'yet-i hilâle dair yapılan şahitlik yukarıda zikredilen hususları taşıyorsa bu şahitlikle amel etmek için hakimin kararına lüzum yoktur. Bu hususta yapılan şahitlikten haberdar olan her bir mükellef bunun gerektirdiği şekilde amel edebilir.

3. Bir önceki kamerî ayın üzerinden otuz gün geçmiş olması: Bilindiği gibi kamerî ay otuz günden fazla olmaz. Bir önceki ay üzerinden otuz gün geçtiği halde hilâl görülmemişse görülmüş gibi kabul edilir ve yeni ay başlar.

4. Şer'î bir hâkimin (otorite) ayın girdiğine dair hükmü: Hakim, hilâlin görüldüğü ve buna bağlı olarak yeni ayın başladığına dair bir hüküm vermişse, onun bu hükmünde neye dayandığını bilmeyen mükellef için dahi bu hüküm geçerlidir ve uygulanmalıdır. Ancak bu yargı için şu detaylar söz konusu olabilir:

i. Mükellefin, şer'î hâkimin verdiği bu hükmün doğru ya da hatalı olduğuna dair bir kanaate sahip olmaması. Böylesi bir durumda hükme uyması lazımdır.

ii. Mükellef, hâkimin adil biri olduğunu ve verdiği hükümde içtihat ettiğini kabul ediyordur ancak kalbinde bu hükmün isabetli olmadığına dair bir şüphe vardır. Bu durumda da hâkimin hükmüne itibar etmelidir.

iii. Mükellef, hâkimin verdiği hükümde dayandığı gerekçelerin yetersiz olduğunu kesin olarak biliyordur. Örneğin hükme esas teşkil eden şahitlerin adil olmadıklarını buna bağlı olarak bu gibi kişilerin şahitliğiyle verilen hükmün geçerli olmaması gerektiğine inanıyordur. Böylesi bir durumda hâkimin bu hükmüne uyması ve ona göre uygulama yapması icap etmez.

iv. Mükellef, farklı gerekçelerle kamerî ayın fiilî olarak başlamadığına emindir ve hâkimin hilâlin görüldüğüne dair verdiği hükümde hata kurbanı olduğunu düşünüyordur. Bu durumda da onun hükmüne uyması vacip olmayıp kendi bilgisi ve kanaatine göre hareket eder.

Şer'î bakımdan gerekli yeterliliği taşıyan ve verdiği hükümde sağlam gerekçelere dayanan bir hâkimin verdiği hüküm, (mezhep olarak) onu taklit etmeyenler için de bağlayıcıdır.

5. İlmi kriterler: Hilâlin ictima/iktiran (muhâk) halinden çıkmış olduğu ve gözle görülebilir bir duruma geldiğini ispatlayan ve bu şekilde kesin bir bilgiye ulaştıran her türlü ilmî veri yeni ayın girdiğini ilan etmek için yeterlidir. Bununla birlikte ilmî verilerin, hilâlin içtima halinden çıkmış olduğunu söylemesi yeni aya girmiş olmak için kifayet etmez bunun yanında hilâlin gözle görülebilecek bir seviyeye ulaştığının da bilinmesi icap eder.

RU'YET-İ HİLÂL MESELESİNDE ESAS ALINMASI GEREKEN KRİTERLER[2]

Biz, ru'yet-i hilâl meselesinde astronomik olarak hilâlin doğmuş olması ile tabiat kanunları çerçevesinde gözle görülme imkanının oluşmasını dikkate alıyoruz. Bu meselede ilk dönemden günümüze kadar Müslümanların problemi, konu ile ilgili nasları yüzeysel ve donuk bir şekilde okumaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki, mesele tartışılırken nasların hareket noktasını ve maksadını anlamaya çalışma gayreti görülmemektedir. Söz konusu hareket noktası ve maksat şudur: Kamerî ayın girmesi insanın kendisine değil kainata konulan nizam ile irtibatlıdır. Nitekim Yüce Allah "***Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir.***" buyurmaktadır. (Tövbe, 9/36). Ay, güneş ile içtima haline gelmişse bir önceki ay tamamlanmış demektir. İçtima halinden ayrılınca ve herhangi atmosferik bir mani yoksa görülebilir. Bize göre hilâlin görülme imkanının oluşması yeterli olup fiilî bir görme şart değildir.

Hadisi şerifte: "***Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın ve yine bir sonraki hilâli gördüğünüzde bayram yapın*** (iftar edin)." buyrulmakta ancak hilâlin çıplak gözle görülmesine değinilmemektedir. Buna göre ru'yet-i hilâlin ilmî kriterlerle tespit edilmesi mümkün mü? şeklindeki soruya şöyle cevap verilebilir:

2 Bu başlık altında verilecek bilgiler Muhammed Hüseyin Fadlullah'ın 17.09.2007 yılında "Mecelletü'l-Efkâr el-Lübnâniyye" dergisine verdiği röportajından alınmıştır.

Bu hadis bağlamında şu noktayı dikkatten kaçırmamak lazımdır: Müsnet ve sahih hadislerle sabit olduğu üzere "*Yakinî bir bilgi şek ve şüphe ile terk edilemez.*" Buna göre yakin, yani kesin bilgi ifade edene tabi olmak icap eder. Kamerî aya hilâli görmek suretiyle girmek kesin bilgiye ulaştıran vesilelerden sadece biridir. Günümüzde hilâlin görülebileceğine dair bizatihi görmekten daha kesin bilgiye ulaştıran bir vesile varsa bu bilgiyi esas almak, buna dayanmak gerekir. Nitekim özellikle de günümüzde atmosferik şartları olumsuz yönde etkileyen unsurların oluşmasıyla çıplak gözle hilâli tespit edebilmek güç bir hale gelmiştir.

Küresel ısınmanın da hilâlin görülebilmesi hususunda olumsuz bir etkisi vardır. Ayrıca günümüzde ortaya çıkan ayrı bir problem de havanın toz ve fabrikaların saldığı zararlı gazlarla dolmuş olmasıdır. Bu nedenle hilâlin sağlıklı bir şekilde görülmesi daha da zor hale gelmiştir. Buna bağlı olarak da hilâlin görüldüğüne dair oluşan kanaat yakin, yani kesin bilgi ifade etmez. Nitekim kimi durumlarda bir kişi gökyüzünde yirmi tane hilâl gördüğünü zanneder oysa hilâl tektir. Görüldüğü zannedilen şeyler aslında gökyüzünde bulunan ışıktan kaynaklanan hayalî hilâllerdir.

İHTİLÂF-I METÂLİ' MESELESİ (TEK BİR UFUK MU YOKSA MÜTEADDİT UFUKLAR MI?)[3]

Yukarıdaki başlıkta zikredilen ufuk kelimesi ile kastedilen, aynı boylam üzerinde yer alan birbirine yakın müteaddit bölgelerdir. Bu nitelikteki bölgelerde güneşin doğuş ve batış vakitleri birbirine gayet yakındır. Dünyamız küre şeklinde olup, ülkeler ve şehirler yer küre üzerinde farklı yerlerde bulunduğundan konumlarına göre farklı ufuklar üzerinde yer almaktadır.

Hilâlin, içtima halinden çıkıp zuhur etmesi, güneşin batışı ile alakadar olduğu için güneşin batış vakti bölgelere göre farklılık arz eder, bu da her yerde hilâlin aynı anda görülmesini imkansız kılar. Burada kamerî ay başlarının ilanı hususunda şöyle bir soru gündeme gelmektedir: Kamerî ayın girdiğinin ilan edilmesinde hilâlin yeryüzünün her bir mıntıkasında görülmesi şart koşularak, her bir ufkun ayrı bir ayı mı olmalıdır? –Nitekim bu soruya olumlu cevap verilmesi halinde batıda kamerî ay bir gün önce doğuda ise bir gün sonra başlayacaktır.– Yoksa 'kamerî ayın tek bir başlangıcı vardır' denilerek hilâlin bir yerde görülmesi ile diğer bölgelerinde aya girmiş olacağı mı kabul edilmelidir?

3 Bu mesele Fadlullah'ın oruç ile ilgili verdiği fetvalar bağlamında yayımlanmıştır. İlgili link için bkz. http://arabic.bayynat.org.lb/HtmlSecondary.aspx?id=12086 (04.02.2016)

Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Farklı münasebetlerle ifade ettiğimiz üzere, şer'an kamerî ayın girmiş olması için iki unsurun bir araya gelmiş olması gerekir:

1. Hilâlin, ictima/iktiran (muhâk) halinden çıkmış olması

2. Ayın dünyaya bakan parlak kısmının yeryüzünden görülebilir bir konuma gelmesi

Bu iki unsurdan birincisi göreceli/nisbi bir şey olmayıp Allah tarafından kainata konulmuş bir kanunun yansımasıdır. İkincisi ise yerkürenin yapısı itibarıyla göreceli/nisbi bir şey olarak düşünülebileceği gibi mutlak ve değişmez olarak da düşünülebilir. Şöyle ki: Görülme imkanı (imkân-ı ru'yet) ile bir insanın yeryüzünün herhangi bir bölgesinden hilâli görmesini kastediyorsak bu nisbi bir şey olur. Buna bağlı olarak da ru'yet imkanının oluştuğu her bir bölge için kamerî ayın başlangıcı farklılık arz eder. Buna mukabil görülme imkanı ile hilâlin yeryüzünün herhangi bir yerinden görülmesi kastediliyorsa, o halde bir yerde görülmüşse dünyanın diğer yerlerinde de görülmüş kabul edilmelidir.

Bu izaha binaen kamerî ayın girmesi, hilâlin içtima halinden çıkmış olmasının yanında gözle görülebilme imkanına bağlı ise ve bunun bir sonucu olarak kimi yerlerde görülebilme imkanı oluşurken diğer yerlerde oluşmuyorsa, kamerî ay başlangıcının bölgelere göre nisbi/göreceli olduğunu söylemek makul ve tabiidir. Bu durumda yeni aya girmeyi hilâlin gözle görülebilme imkanına bağlayan şer'î şerife müracaat etmek icap eder. Acaba şeriat, her bir bölge için hilâli gözle görebilme imkanını şart koşmuş mudur? Yoksa bir yerde görülmesini diğer bölgeler için de yeterli mi görmüştür? Bizim, şer'î delillerden anladığımız kadarıyla ikinci görüş daha isabetlidir. Buna göre, dünyanın herhangi bir noktasında hilâl görülmüşse, hilâlin görüldüğü yerin gecesinin bir cüzüne dahi iştirak eden yerlerde de görülmüş kabul edilir ve kamerî ay başlar.

ES'İLE HAVLE RU'YETİ'L-HİLÂL

Âyetullah Seyyid Ali es-Sistânî[4]

1. Soru: Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Hûî'[5], ihtilâf-ı metâli'ye itibar edilemeyeceğini dünyanın herhangi bir yerinde hilâlin görülebilecek bir hale gelmesi durumunda

4 Âyetullah Seyyid Ali es-Sistânî, yaşayan en önemli Şiî mercilerinden biridir. Başta Irak olmak üzere Şiî dünyasının en büyük ilmî otoritelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Burada verilen bilgiler, talebeleri tarafından kendisine sorulan sorulara verdiği cevapların yer aldığı "***Es'ile Havle Ru'yeti'l-Hilâl***" adlı kitaptan özetlenerek alınmıştır.

5 Ebu'l Kasım el Hûî (v. 1992) Önemli Şiî din adamlarındandır. Necef ilmî havzasının liderliğini yapmıştır. Pek çok ilmî eser telif etmiş olan Hûî, Şiî ilim adamları nezdinde muteber bir yere sahiptir. Hûî, yukarıda kendisine

aynı geceye iştirak eden bölgelerin de yeni kamerî aya girmiş olacağını savunmaktadır.[6] Bu husustaki görüşünüz nedir?

Cevap: Ru'yet mahalli olup her bir bölgenin kendi ru'yeti esastır.[7] Buna göre dünyanın herhangi bir yerinde hilâlin görüldüğü ya da görülebildiği ilmî hesaplarla sabit olursa hilâlin görülmesinin imkan dışında kaldığı yerler yeni aya girmiş sayılmaz. Nitekim imamlarımızdan nakledildiğine göre, hilâlin Habeşistan ve daha öte yerlerde fiilen görülmesi imkan dahilinde olmasına rağmen onlar bunu tecrübi bilgilerle bildiği halde kendi yaşadıkları bölgeler ve yakın civarda görülen hilâl ile amel etmişlerdir.[8]

Hilâl mükellefin yaşadığı bölgenin ötesinde bir başka bölgede görülmüşse astronomi ilminin verileri dikkate alınır. Şöyle ki: Her iki bölge sathı esas alınarak hilâlin güneş batarken ufuk üzerindeki yüksekliği ve güneş ile arasındaki uzaklığa bakılır; şayet mükellefin yaşadığı bölgede hilâl ile ilgili yukarıda ifade edilen ölçülere göre yapılan hesaplar sonucu ortaya konan veriler, hilâlin görüldüğü yerdeki verilere denkse ya da hilâlin görülebilir olması açısından daha iyi ise bu durumda mükellef, kendi yaşadığı yerde de hilâlin görülebileceğini kabul ederek bu kabule göre amel edebilir. [9]

2. Soru: Hilâlin teleskop gibi bir aletle görülmüş olması yeterli midir? Örneğin bir kişi veya kişiler teleskop ya da daha modern bir aletle en ufak bir şüpheye mahal kalmaksızın hilâli görseler, ramazan ayının girdiğini ve oruca başlanması gerektiğini söyleyebilirler mi? Yoksa hilâlin mutlaka çıplak gözle mi görülmesi gerekir?

Cevap: Hilâlin görülmesinde muteber olan vasıta çıplak gözdür. Teleskop veya benzeri bir aletle ya da gözü çok keskin olan bir kişinin hilâli görmüş olması muteber değildir. Hilâlin, çıplak gözle görülmeye imkan verecek şekilde güneş battıktan sonra ufkun üstünde belirli bir yükseklikte olması lazımdır. Zira hilâl ancak bu şartlar oluştuğunda -görülmesine mani olacak atmosferik şartlar yoksa- görülebilir. Hilâlin ancak teleskop gibi bir aletle görülebileceği durumlarda buna göre ayın başladığının kabul edilmesi halinde Hz. Peygamber'in ve imamlarımızın, oruç, hac ve bayram gibi pek çok dinî günleri olması gereken zamanda idrak etmedikleri sonucu çıkar. Zira onlar

nispet edilen görüşünü, ***Minhâcu's- Sâlihîn*** adlı fetva kitabının 267-283. Sayfaları arasında zikretmiştir. Bkz. el Hûî, Ebûl Kâsım, ***Minhâcu' Sâlihîn***, Mehr Kum 1410 h., c.1, s. 267-283

6 Sistânî, Es'ile havle ru'yeti'l-hilâl, Merkezü'l-buhûs ve'd-dirâseti'l-Felekiyye, 1. baskı 2011, s. 5-8.

7 A.g.e., s. 33.

8 A.g.e., s. 15-19.

9 A.g.e., s. 38.

ay başlarını tespit ederken bilindiği anlamıyla ru'yete (hilâli çıplak gözle görme) itibar ediyorlardı.[10]

3. Soru: Kamerî ay başlarının tespit edilmesinde astronominin hata ihtimali olmayan verileri dikkate alınabilir mi?

Cevap: Şer'î nasların delalet ettiği üzere, kamerî ayın girmiş olduğunun kabul edilebilmesi için hilâlin ufkun üzerinde çıplak gözle görülebilecek bir seviyede olması icap eder. Hilâl böyle bir pozisyonda bulunursa bulut, sis vb. atmosferik manilerin bulunmaması halinde görülebilir. Buna göre hilâlin, içtima halinden ayrılmış olması (viladetî hilâl) ya da çıplak gözle görme imkanı oluşmadan ufukta mevcut olduğunun anlaşılması yeterli değildir. Bu sebeple astronomik hesapların, hilâlin içtima halinden ayrılarak doğmuş olduğuna dair ortaya koyduğu verilerin kamerî ay başının tespitinde bir önemi yoktur.

Astronomların herhangi bir bölgede kendi tabirleri ile "atmosferik olarak ideal şartların oluşması durumunda" hilâlin çıplak gözle görülebilme imkanının olduğuna dair izahları iki esasa dayanmaktadır:

a. Hilâlin ömrü (içtimadan ayrılış süresi), ufuk üzerindeki yüksekliği, güneş ile hilâl arasındaki uzaklık açısı gibi hilâlin görülmesinde etkili olan hesaplamalar

b. Tatbiki olarak sahada yapılan ve hilâlin çıplak gözle asgari düzeyde en erken görülme zamanını dikkate alarak yapılan gözlemler. Bu hususta astronomlar arasındaki bir görüş birliği yoktur. Bazıları hilâlin çıplak gözle görülebilmesi için hilâlin ömrünün 14 saat, diğerleri 16 saat başkaları ise 18 saat olması gerektiğini söylemektedir. Yine bazıları güneş battıktan sonra hilâli 4°, ufkun üzerinde iken gördüğünü iddia ederken diğerleri hilâlin görülebilmesi için en az ufkun 6 ya da 7°, üzerinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu konudaki ihtilaflar sebebiyle mükellefin, çıplak gözle hilâlin görülebileceği şartlar oluşmadığı sürece astronomların hilâlin görülebileceğine dair söylemlerini dikkate almaması icap eder. Evet, mükellef kendi deneyimi ya da astronomların verdiği bilgilere dayanarak, hilâlin ufkun üzerinde görülebilecek bir yükseklikte olduğunu, ancak bulut vb. bir sebeple görülemediğini anlar ve kalbi mutmain olursa bu durumda bu bilgi ile amel etmesi gerekir.[11]

4. Soru: Astronomi ilmi, şartları oluşmadığı için hilâlin görülmesinin mümkün olmadığını söylemesine rağmen birileri hilâli gördüklerine dair şahitlik yaparsa bu şahitlik kabul edilebilir mi?

10 A.g.e., s. 40-43.
11 A.g.e., s. 43-45.

Cevap: Astronomların bu hususta ortaya koyduğu verileri iki kısma ayırmak gerekir:

a. Matematiksel hesaplara dayanan ve ferdî içtihat ve tahminlere yer vermeyen bilgiler. Örnek olarak hilâlin astronomik olarak doğuş vakti, ufkun üzerindeki yüksekliği vb. bilgiler matematiksel öncüllere dayandığı için astronomlar arasında ihtilaflı konulardan değildir.

b. Kişisel tecrübe ve tahminlere dayanan bilgiler. Örnek olarak: Hilâlin ancak ufkun üzerinde 6° olması halinde görülebileceği ya da hilâlin görülebilmesi için ömrünün 22 saat olması gerektiği yönündeki malumatlar matematiksel hesaplardan çok gözlem ve tahminlere dayandığı için kesin değildir ve bu sebeple de astronomlar arasında bu hususta görüş birliği yoktur. Bu ayrıma binaen şahitlerin hilâli gördüklerine dair verdikleri haber matematiksel öncüllere dayanan astronomik verilere aykırı ise bu durumda şahitlerin haberleri kabul edilmez. Örnek olarak hilâl güneşten önce battığı halde şahitler gördüklerini iddia ediyorsa onların bu sözlerine itibar edilmez.[12] Buna mukabil şahitlerin verdikleri haber astronomik gözlem ve tahminlere dayanan, ikinci gruba dahil verilerle çelişiyorsa bu durumda çeşitli karine ve alametlerin bir araya gelmiş olmasına bakılarak şahitlerin hata ettikleri söylenebileceği gibi aksi de söylenebilir. Bu nedenle kendisine güvenilir iki adil şahit böyle bir durumda hilâli gördüklerini ihbar etmişse onların bu sözlerine itibar edilmelidir.[13]

12 Sistânî, bu esastan hareketle hicri 1419 yılında İran vb. ülkelerde şevval ayının hilâli görüldüğüne dair yapılan şahitlik sonucu bayram ilan edilmesinin isabetli olmadığını zira söz konusu akşamda hilâlin astronomik olarak görülmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. A.g.e., s. 51- 55.

13 A.g.e., s. 46-47.

RAMAZAN AYININ BAŞI VE SONUNUN TESPİTİ[1]

Soru: 1. Ru'yet-i hilâl ne demektir, bunun dinî hayatımızdaki yeri nedir?

Cevap: Ru'yet-i hilâl, yeni ayın görülmesi demektir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadîs-i şeriflerinde "***Biz ümmî bir ümmetiz; yazma ve hesaplama bilmeyiz, ay şu kadar ve şu kadardır; yani ya yirmi dokuz, yahut da otuz gün çeker.***"[2] bir başka hadîsinde de ***"Ayı gördüğünüz için oruca başlayın, ayı gördüğünüz için bayram ediniz; eğer*** -bir engel yüzünden- ***ay görülmezse şaban ayını otuza tamamlayın (bundan sonraki gün oruca başlayın)."***[3] buyurmuştur. Ru'yet, görmek demektir. Peygamberimiz (s.a.s.) oruca başlayıp bitirmeyi ayın görülmesine bağladıkları için "ru'yet-i hilâl" oruç ibadetinin başlangıç ve bitişini gösteren işaret ve zaman ölçüsü olmuştur.

Görmek (ru'yet) hakiki ve hükmî diye ikiye ayrılır. Batı ufkunda bir engel (bulut, sis vb.) bulunmadığı için gözle veya alet ile görmek "hakikî olarak görmektir". Ufukta bulut vb. bir engel bulunduğu için önceki ayı otuza tamamlayarak oruca başlamak; yani hilâlin görülebilir olmasını görme yerine koymak ise "hükmî olarak görmektir." Rasulullah (s.a.s.), ümmetinin ilk çağını (bu çağda okuma-yazma ve hesaplama bilgisinin yaygın olmadığını) gözönüne alarak herkesin, her şart içinde anlayıp uygulayabileceği basit ölçüler vermiştir. "***Biz okuma ve hesap yapma bilmeyen ümmî bir ümmetiz***" sözü o günkü durumu ifade etmektedir. Bu söz "Devamlı olarak Müslümanların yazma ve hesaplama bilmez bir toplum olacağı" şeklinde yorumlanamaz; çünkü vakıa bunun aksini göstermektedir. Buna göre ümmet içinde okuyup yazma ve hesap bilgisi gelişir ve yaygınlaşırsa "doğrudan görme" yerine, "Ayın görülebileceği yer ve zamanları ilim ve hesap ile tespit ederek önceden ilân etme" görme yerine geçer mi? Sorusu ortaya

1 Bu yazı, Prof. Dr. Hayrettin Karaman'ın "*İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*" adlı kitabından alınmıştır.
2 Buhârî, Savm, 13.
3 Buhârî, Savm. 11.

çıkmaktadır. Bu soruya birçok âlim gibi bizim de vereceğimiz cevap müsbettir; aslında hükmî ru'yet hadîs ile sabittir; bu da mahiyeti itibariyle hükmî ru'yettir; çünkü ilim ve hesap ile tespit edilen husus, hilâlin ne zaman, nerede -bir engel olmaz ise- görülebileceğinden ibarettir.

Soru: 2. Türkiye'de yetkili olarak kabul edilen mercilerin, ramazanın başlangıcı hakkında, önceden hazırlanmış takvimlere dayalı tespitleri kabul edilebilir mi? Niçin?

Cevap: Türkiye'de yetkili olarak kabul edilen merciler Kandilli Rasathanesi ile Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Bir kanunla, kamerî ay başlarının tespiti görevi rasathaneye verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı da burada tespit edilen ay başlarını ilân etmektedir. Bu hususu tespit ettikten sonra sualinize vereceğim; cevap "evet, kabul edilebilir" şeklinde olacaktır. Çünkü:

a. Rasathanenin kurucusu Fatin Hoca aynı zamanda bir İslam âlimidir. Bu zat, kamerî ay başlarını tespit ederken astronomiyi şer'î ölçülere tâbî kılan prensipler vazetmiş, bu prensipler geliştirilerek bugüne kadar rasathanece uygulanmıştır. Astronomiye göre ay ile güneşin aynı zamanda batmaya başladıkları zamana içtima (kavuşum) zamanı denilmekte ve kamerî ay, bir kavuşumdan diğerine kadar sürüp tamamlanmaktadır. Dine göre kavuşum zamanını ve onu takip eden günü, ay başı olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü kavuşum günü ayın görülmesi imkânsızdır. Kavuşumu takip eden günün akşamında da her zaman ay görülmez. Dine göre ay başı, ayın gözle görülmesinin mümkün hale geldiği akşamı takip eden gündür. İşte Fatin Hoca, kamerî ay başlarını kavuşuma göre değil, ayın görülebilir hale gelmesine göre ayarlamış, hesaplarını buna göre yapmıştır; yani Hoca'nın koyduğu prensip, hükmî ru'yete uygun bulunmaktadır ve bu durumda, bir engel bulunmadığı takdirde hakikî ru'yet de gerçekleşebilmektedir.

b. Diyanet İşleri Başkanlığı 1974 yılında, rasathane, İ.Ü. Fen Fakültesi ve Harita Genel Müdürlüğü yetkilileri ile seri toplantılar düzenlemiş, bu toplantılarda, İslam dünyasında dinî günlerin başı ve sonu konusunda meydana gelen ihtilafı ve farkı ortadan kaldıracak tedbirleri tespit etmiştir. Bu cümleden olarak, Fatin Hoca'nın, ayın ilk görüleceği, en batıdaki yer olarak tespit ettiği Fas'taki bir tepe terk edilmiş, bunun yerine dünyanın neresinde olursa olsun ramazan hilâlinin ilk görülebileceği yer esası getirilmiştir. Bundan önce hiçbir yerde hilâlin görülmesi mümkün olmayacağına göre hiçbir yerde ramazan ve bayram daha önce başlamayacaktır. Sonra başlamamasını önlemek üzere de fukahâ çoğunluğunun kabul ettikleri "ihtilâf-ı metâli'e itibar etmeme"

hükmü benimsenmiştir. Bundan maksat, İslam dünyasının bir yerinde hilâl görülünce, başka yerde -doğudan batıya farklı bölgelerde- hilâl görülsün, görülmesin ramazan ve bayramın başlamasının gerekli bulunduğu hükmüdür. 1978 Yılında İstanbul'da toplanan İslam Ru'yet-i Hilâl Konferansı da bu hüküm ve kararı benimsemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı takvimini bu esaslara göre yapmakta, dinî gün ve bayramları buna göre ilân etmektedir. Bu usul ilme ve dine uygun bulunduğu için muteberdir ve kabul edilebilir niteliktedir.

Soru: 3. Bu konuda, şu ana kadar niçin bir görüş birliğine varılamamıştır?

Cevap: Bunun sebebi, 1978 yılında İstanbul'da yapılan "Kamerî Ay Başlarını Tespit Konferansı" kararlarına, altında imzası bulunan birkaç ülkenin uymamasıdır.

27-30/11/1978 tarihinde, ondokuz ülke ve üç kuruluştan kırkbir delegenin iştiraki ile yapılan bu konferansta, astronomi ve din bilginleri ayrı ve beraber toplantılar, tartışma ve müzakereler yapmışlar, sonunda ittifakla şu maddeleri de ihtiva eden kararlar almışlardır:

a. İster çıplak gözle, ister modern ilmin rasat metodlarıyle olsun, aslolan ayın görülmesidir. (ru'yet-i hilâldir).

b. Astronomların hesapla tespit ettikleri kamerî ay başlarına dinen itibar edilebilmesi için onların, bu tespitlerini, hilâlin, güneş battıktan sonra -görüşü engelleyen manilerin bulunmaması halinde- gözle görülebilecek şekilde, ufukta fiilen mevcut olması esasına dayandırmaları gerekir ki, bu da "hükmî ru'yet" denilen görmedir.

c. Hilâlin ru'yet edilebilmesi için belli bir yer şart değildir. Yeryüzünün herhangi bir bölgesinde hilâlin görülmesi mümkün olursa, buna dayanılarak ayın başladığına hükmetmek doğru olur. İslam dünyasında dinî birlik ve beraberliği sağlayabilmek için ru'yetin ilânı Mekke-i Mükerreme'de kurulacak rasathane tarafından yapılmalıdır. Müteakıp maddede müşterek takvim hazırlanması kararlaştırılmıştır, bunun için de *Türkiye, Tunus, Cezayir, Suudi Arabistan, Irak, Katar, Kuveyt ve Mısır'dan* seçilen üyelerin teşkil ettiği takvim komisyonunun periyodik olarak toplanıp çalışması karara bağlanmıştır.

Hem ilme, hem de dine uygun bulunan bu karara, başta Suudi Arabistan olmak üzere birkaç ülke ısrarla uymamaktadır. Uzun çalışmalardan sonra elde edilen birlik, bazı ülkeler tarafından -makul bir gerekçe göstermeden- fiilen ihlâl edilmektedir. Bunlara sorulduğu zaman "Biz ru'yete göre hareket ediyoruz." cevabını vermektedirler.

"Yukarıda sözü edilen karar da ru'yeti esas almıştır, bundan önce herhangi bir yerde ayın görülmesi mümkün değildir." denildiği zaman, "Biz onu bunu bilmeyiz, bizde bir Müslüman ayı gördüm diye mahkemeye başvurursa hakim bunu kabul etmek ve ay başının geldiğine hükmetmek durumundadır, biz de hakimin kararına uyarız." cevabını vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, yönetime dokunmadığı için böyle bir uygulama ve karara uyarak "şeriati uygulamış görünmek" bu ülkelerin işine gelmektedir.

Soru: 4. Başka bir ülkede görülmesi, Türkiye'de yaşayan Müslümanları ne kadar ilgilendirmektedir?

Cevap: Alınan karara uyulsa idi yeryüzünde ayın ilk görülebileceği yer tek olduğu için bütün İslam dünyası aynı gün oruca başlayacak, aynı gün bayram yapacak idi. Bu karara uymayanlar tefrikaya sebep olmaktadırlar. Türkiye'de yaşayan Müslümanlar Diyanet İşleri Başkanlığının ilânına uymalı ve hiç değilse karara uyan ülkeler ile birlikte Türkiye'de birlik sağlanmalıdır. Ramazanı ve bayramı daha önce ilân eden ülkelere uyulmamalıdır. Çünkü:

a. İslam, ilmin kesin olarak olmaz dediğine olur, imkânsız dediğine mümkün demez. Tespit edilen prensiplere göre konferans kararlarına uygun ay başı ilânından önce ayın görülmesi ilmen imkânsızdır. Fiilen de görülmüş değildir. Birlikte yapılan gözlemler bu sonucu doğrulamaktadır.

b. Hanefîlere göre hava açık olunca ayı, bir iki kişi değil, insana kanaat verecek bir topluluğun görmesi gerekir. Halbuki Hanbelî ve Şafiî mezheblerinde bir iki kişinin gördüm demesi yeterli olmaktadır. Türkiye'de yaşayan Müslümanların çoğu Hanefîdir, açık havada bir iki kişinin ayı gördüm demesine rağmen diğer insanların görmemiş olması, Hanefîlere göre "ru'yetin sabit olmadığını" gösterir.

c. Kendi ülke ve bölgesinde ay görülmediği için oruca başlamayan veya bayram yapmayan Müslüman günah işlemiş olmaz; çünkü birçok müctehid bölgeler arasında gün farkının bulunabileceği ve her bölgenin kendi ru'yetini esas alması gerektiğini savunmuşlardır. Farklı günde oruç ve bayram bu ictihada uygun düşer ve buna uyan Müslümana "sen günah işledin" denemez. Fakat Müslümanlar arasına tefrika sokan, onları din ve ibadet konusunda şüpheye düşüren, başkaları oruç tutarken oruç bozup bayram yapan, camilerde bayram namazı kılmaya kalkışan.. kimselere "sen fitne çıkarıyor, günah işliyorsun" denilebilir.

Hedef İslam dünyasında birliği sağlamak olmalı, bu hedefe ulaşıncaya kadar da her ülke kendi içinde birliğe riayet etmelidir. Birlik bu kadar önemli olmasa idi İslam buna

o kadar önem vermez, birliği sağlamak için bölge farkına itibar etmeden bir günde oruca girilmesi ve bayram yapılması hükmünü getirmezdi.

d. Namaz vakitleri de Kitab ve Sünnet'te güneşin hareketine, ışık ve gölge durumlarına bağlanmıştır. Fecir, zeval, gölgenin -eşyaya nispetle- bir veya iki misli olması, güneşin batması, şafak namaz vakitlerini gösteren alâmetlerdir. Bu gün hemen bütün Müslümanlar namazlarını, bu alâmetleri gözleyip tespit ederek değil, takvime bakarak, ezanı dinleyerek kılmaktadırlar. Müezzinler de ezanlarını takvime bakarak okumaktadırlar. Güneşin hareketini ve buna göre ışık ve gölge durumunu hesap ederek takvim yapmak ile ayın hareketini hesap ederek ay başı takvimi yapmak arasında ilmî ve şer'î bakımdan bir fark yoktur. Oruçlarımızı açarken de yine takvimlere bakmakta, güneşin batışını buradan öğrenmekteyiz. Şu halde çifte standardı terk edip, mûteber takvimlere ve ilânlara uymak en çıkar ve tutarlı yol olmaktadır.

ULUSLARARASI FIKIH MECLİSLERİ VE KONFERANS KARARLARI
1966 EZHER KARARI: EZHER-İ ŞERİF İSLAM ARAŞTIRMALARI KONSEYİ 3. KONGRESİ

13 Recep 1386 / 27 Ekim 1966 tarihinde kamerî ayların başlangıçlarının belirlenmesi hakkında gerçekleştirilen 3. Kongrede Ezher İslam Araştırmaları Konseyi âlimleri aşağıdaki görüşleri benimsemişlerdir:

1. **Kongre şu kararları almıştır:**

a. Kamerî ayların başlangıcının tespitinde asıl olan ru'yettir. Nitekim hadis-i şerif de bu konuda ru'yetin temel olduğuna işaret etmektedir. Fakat ru'yeti gerçekleştiren kimse hakkında ciddi bir itham söz konusu olması halinde bu ru'yete güvenilmez.

b. Ru'yet-i hilâl, tevatür yoluyla sabit olabileceği gibi kadın veya erkek olması fark etmeksizin güvenilir bir kimsenin getirdiği haber-i vahidle de sabit olabilir. Ehil bir kimsenin yapmış olduğu sağlam astronomik hesaplara muhalefet, güvenilir olma vasfını zedeleyen unsurlardan biridir.

c. Haber-i vahid hem haberin sahibi hem de ona güvenen kimseler için bağlayıcıdır. Bütün herkes için bunun bağlayıcı olması ancak İslam devletinin özel olarak görevlendirdiği kimseler tarafından ru'yet gerçekleştiğinde söz konusu olur.

d. Çıplak gözle ru'yet gerçekleşmediğinde ve bir önceki ayın otuz güne tamamlanması kolay olmadığında kamerî ayın başlangıcının tespitinde astronomik hesaba itimat edilir.

2. Bölgeler arasındaki mesafe ne kadar uzak olursa olsun kongre, ru'yetin gerçekleştiği gecenin bir anında dahi ortak geceyi yaşayan bölgelerde ihtilâf-ı metâli'e

itibar edilmemesi gerektiği görüşündedir. Bir anında dahi olsa aynı geceyi yaşamayan bölgeler arasında ise ihtilâf-ı metâli' dikkate alınmalıdır.

3. Kongre, bütün Müslümanlara ve idarecilerine Müslümanların yaşadığı her bölgede kamerî ayların tespitinde kendilerine başvuracağı birbirleriyle, rasathanelerle, astronomlarla ve konunun uzmanlarıyla iletişim halinde olan heyetler oluşturmaları gerektiğini tavsiye etmektedir.

1973 KUVEYT TOPLANTISI: İSLAM ÜLKELERİ EVKÂF VE İSLAMÎ İŞLER BAKANLARI KONGRESİ

(1973 Kuveyt Toplantısı)

1. Kamerî ayların tespitinde asıl olan hilâlin görülmesidir. Ru'yetin sabit olduğuna dair yapılacak şahitlikte, şahitler aleyhine töhmet oluşturacak bir husus olmamalıdır. Ru'yet, mütevatir ve meşhur haberle sabit olabileceği gibi herhangi bir sebeple töhmetin söz konusu olmayacağı haber-i vahid ile de sabit olabilir. Ru'yete dair şahitliklerin astronomik hesaplamalara muhalif olması bir töhmet sebebidir

2. Bölgeler arasındaki mesafe ne kadar uzak olursa olsun kongre, ru'yetin gerçekleştiği gecenin bir anında dahi ortak geceyi yaşayan bölgelerde ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmemesini kararlaştırmıştır. Buna göre herhangi bir bölgede ru'yet sabit olmuş ve bu bilgi resmî makamlar ve güvenli kanallarla ilan edilmişse diğer Müslüman beldelerin bu ru'yete göre amel etmesi lazımdır.

3. Ru'yetin mümkün olmadığı durumlarda astronomik hesaplara itimat edilmesi caizdir.

4. Din ve astronomi ilmi alanında mutahassıs âlimler tarafından hazırlanacak, ramazan ve bayram günlerini belirlemek için tüm İslam ülkelerinde uygulanacak ortak bir takvimin hazırlanması gerekir.

5. Bir önceki maddede yapılması tavsiye edilen takvimler hazırlanmış olsa da kamerî ay başlarının girdiğinin tespit edilmesinde ru'yet-i hilâl bir esas olarak kalacaktır.

6. Kamerî ay başlarının tespiti hususunda kendisine güvenilir astronomik hesaplara itimat edilmesine bir hazırlık olması bakımından kongre, İslam ülkelerinde gözlem evlerinin yaygınlaştırılmasını tavsiye etmekte, dördüncü maddede hazırlanması tavsiye

edilen takvim için acilen bir komisyon kurulmasını ve bu komisyonun kendisine verilen vazifeyi ikinci kongre öncesinde tamamlamasını kararlaştırmıştır.

Kongre sürecinde yapılan uzun tartışmalar neticesinde katılımcılar şer'î ve astronomik verilere uygun olarak hazırlanması planlanan takvimin şu esaslara mebni olması hususunda ittifak etmişlerdir:

1. Kamerî ay, içtimayı takip eden geceden başlatılmalı

2. Ay ve Güneş arasındaki açının uzaklığı 7 dereceden daha az olmamalı, bu hilâlin görülebilmesi için oluşması gereken asgari ölçüdür.

3. Ayın, güneş battıktan sonra ufuk hattı üzerinde görülebilmesine yetecek kadar zaman kalması

4. Ru'yet-i hilâl ile ilgili şer'î hesaplamalarının başlangıç noktası gibi (konularda) Mekke'nin esas alınması.

1978 İSTANBUL KARARLARI: İSTANBUL'DA YAPILAN KAMERÎ AY BAŞLARI TESPİT (RU'YET-İ HİLÂL) KONFERANSI KARARLARI

27-30 KASIM 1978

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığının daveti üzerine Kamerî Ay Başlarını Tespit Konferansı İslamın tarihi başkenti İstanbul'da 26 Zilhicce 1398 / 27 Kasım 1978 ile 29 Zilhicce 1398 / 30 Kasım 1978 tarihleri arasında toplanmıştır.

Konferansa aşağıda belirtilen İslam ülkelerinden adları belirlenen delegeler katılmışlardır.

01- Afganistan
02- Bahreyn
03- Bangladeş
04- Birleşik Arap Emirlikleri
05- Cezayir
06- Endonezya
07- Fas Krallığı
08- Haşimi Ürdün Krallığı
09- Irak
10- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
11- Kuveyt
12- Lübnan
13- Malezya
14- Orta Asya ve Kazakistan (Sovyetler Birliği)
15- Pakistan
16- Sudan

17- Suudi Arabistan Krallığı
18- Tunus
19- Türkiye

Ayrıca Temsil Edilen Kuruluşlar:

20- Brüksel İslam Merkezi
21- Paris İslam Merkezi
22- Rabitatu'l-Âlemi'l-İslamî

Bu konferans daha önce aynı maksatla akdedilen konferanslar dizisinden biri olarak toplanmış ve çalışmalarını, Kuala Lumpur (Malezya) Konferansı ile Kuveyt Evkaf Bakanları Konferansı'ndan elde edilen sonuçları tamamlayıcı ve olgunlaştırıcı bir istikamette sürdürmüştür.

Katılan delegeler, sundukları tebliğlerde Müslümanların ramazan başları ve sonları ile dinî günlerde ve bayramlarda birbirlerinden farklı görünümlere sahip olmalarının ortaya çıkardığı esef verici durumu ele almışlardır.

Konferans üyeleri, dinin kabul etmeyeceği bu durumu bir çözüme kavuşturmanın gereği üzerinde birleşmişlerdir. Çünkü Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in "Bu sizin ümmetiniz, tek bir ümmettir." ayetinde ifadesini bulan yek vücut bir ümmettir. Dinî konularda ihtilafa düşmeleri caiz değildir. Allah Teâlâ, "Allah'ın dinine topluca sarılınız, ayrılığa düşmeyiniz." ayetiyle birlik ve beraberliği emretmiştir.

Konferansa katılan ilim adamları arasından "Din Komisyonu" ve "Astronomi Komisyonu" olmak üzere iki ayrı komisyon teşkil edilmiştir. Bunlardan her biri kendi ihtisası dahilindeki konularda sunulmuş tebliğleri etüt etmiştir. Detaylara inilerek enine boyuna yapılan tartışmalardan sonra konferans, son oturumunda oy birliği ile aşağıdaki kararları almıştır:

1. İster çıplak gözle, isterse modern ilmin rasat metotlarıyla olsun, asıl olan hilâlin görülmesidir.

2. Astronomların hesapla tespit ettikleri kamerî ay başlarına dinen itibar edilebilmesi için, onların bu tespitlerini hilâlin güneş battıktan sonra ve görüşe mani engellerin bulunmaması halinde gözle görülebilecek şekilde, ufukta fiilen mevcut olması esasına dayandırılmaları gerekir ki, bu ru'yete " HÜKMİ RU'YET" denir.

3. Hilâlin görülebilmesi için iki temel şartın gerçekleşmesi zorunludur:

a. İçtima (kavuşum)'dan sonra Ay ile Güneş'in açısal uzaklığı 8 dereceden az olmamalıdır. Bilindiği üzere ru'yet, 7 ile 8 dereceler arasında başlamaktadır. 8 derecenin esas alınmasında, ihtiyat bakımından görüş birliğine varılmıştır.

b. Güneşin batışı anında ayın ufuktan yüksekliğinin açısal değeri, 5 dereceden az olmamalıdır. Sadece bu esasa göre normal durumlarda hilâlin çıplak gözle görülebilmesi mümkündür.

4. Ru'yet-i hilâl için belli bir yer şart değildir. Yeryüzünün herhangi bir bölgesinde hilâlin görülmesi mümkün olursa, buna istinaden ayın başladığına hükmetmek doğru olur. İslam dünyasının birlik ve beraberliğini sağlamak için ru'yetin ilanı, müteakip maddede işaret edilen Müşterek Hicrî Takvim'in tespitleri uyarınca Mekke-i Mükerreme'de tesis edilecek olan rasathane tarafından yapılmalıdır.

5. Din ve astronomi bilginleriyle rasathane yetkililerince her kamerî yıl için 2. 3. ve 4. maddelerinde zikredilen ölçütlere dayalı bir takvim hazırlanmalıdır. Takvim Komisyonu, "Müşterek Takvim Taslağı"nı kabul etmek üzere periyodik olarak her yıl toplanacaktır. İlk olarak bu toplantı, Rebiülahir 1399 / Mart 1979 tarihinde İstanbul'da yapılacaktır.

6. Yukarda işaret edilen Takvim Komisyonu şu ülkelerin temsilcilerinden oluşacaktır:

Bangladeş, Cezayir, Endonezya, Irak, Katar, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye. Komisyonun toplanması için bütün üyelerin bulunmaları gerekli değildir.

7. Anılan komisyon, yukarıda açıklanan ölçütlere göre ramazan, şevval ve zilhicce ayları için hilâl'in görülebileceği bölgeleri gösteren haritalar hazırlayacaktır. Böylece durum müsaitse, bizzat hilâli gözleyerek ru'yeti gerçekleştirmek ve hesabın doğruluğu konusunda ikna olmak isteyen herkese kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca bu haritalar, isteyen her devletin yetkili kılacağı uzman ve güvenilir bir heyete rasat yaptırmasına yardımcı olacaktır.

8. Bu karar ve tavsiyeler, **İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı Genel Sekreterliğine** sunularak Dışişleri Bakanlarının Rabat'ta yapılacak olan ilk toplantısında kabulü ve uygulamaya konulması istenecektir.

Konferans, son oturumunda aşağıdaki tavsiye kararlarını almıştır:

1. Gündüz veya gecelerin normal bölgelerden farklı olarak uzadığı yerlerde oruç ve namaz vakitlerini tespit hususunu incelemek üzere özel bir konferans akdedilmelidir.

2. Astronomi dersini, genel öğretim ve özellikle dinî öğretimde ders programları arasına katmak, üniversite öğretiminde Astronomi ihtisas bölümleri kurmak gereklidir.

3. İslam âleminde bulunan ilgili Bakanlıklar, dinî ve İslamî işler idareleri, Ezher-i Şerif ve Rabıtatu'l-Âlem'i-İslamî gibi Müslümanlarla ilgili işlere bakan resmî kuruluşlardan gaye edindikleri beraberliği gerçekleştirmek üzere, dinî bayramlarını birleştirmek istikametinde alınan kararların, sorumluların tümünce uygulamaya konması için çaba göstermeleri istenmelidir.

4. İslam ülkelerinin hükümetlerine çağrıda bulunarak rasathane konusuyla ilgilenmeleri ve ülkelerinde rasathaneleri yaygınlaştırmaları, bunların aralarında karşılıklı bilgi ve tecrübe mübadelesi ile koordinasyonun sağlanması istenmelidir.

5. Kuveyt'de Din İşleri ve Evkaf Bakanları Konferansının teklif ettiği ve Rabıta'nın da kabul ederek tesisine başladığı Mekke rasathanesinin bir an önce ikmali için Rabıtatu'l-Âlem'i-İslamî'ye çağrıda bulunmalıdır.

6. Bu kararların bütün İslam ülkeleri hükümetlerine ve ayrıca dünyada bulunan tüm İslamî kuruluşlara ulaştırılması, Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığından talep edilmelidir.

Konferansa katılan delegeler, İslamî konularda gösterdikleri sıcak alaka ve ihtimamlarından dolayı T.C. Cumhurbaşkanına, Hükümet Başkanına, Devlet Bakanına, kardeş Müslüman Türk halkına üstün teşekkür, takdir ve saygılarını takdim etmekten mutluluk duymaktadırlar. Ayrıca bu konferansa davet lütfunda bulunan ve ikamet süresince sağladıkları mükemmel organizasyon ve misafirperverlik ve konferansın çalışmalarının başarıya ulaşmasındaki gayretleri için Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı ile Kandilli Rasathanesi Müdürlüğüne samimi teşekkürlerini ve övgülerini sunarlar.

1986 MECME'UL-FIKHİ'L-İSLAMÎ: KAMERÎ AYLARIN BAŞLANGIÇLARININ TEVHİDİ HAKKINDA 18 (3/6) NOLU KARAR

8-13 Safer 1407 /11-16 Ekim 1986 tarihinde Ürdün'ün başkenti Amman'da 3. Kongresini gerçekleştiren Mecme'ul-Fıkhî'l-İslamî Konseyi, kamerî ayların başlangıçlarının tevhidi hakkında;

a. İhtilâf-ı metâli'in ayların başlangıcının birleştirilmesine etkisinin boyutu

b. Astronomik hesaplarla kamerî ayların başlangıçlarının tespit edilmesinin hükmü

konularında üye ve uzmanlar tarafından sunulan çalışmaları dinledikten sonra aşağıdaki kararları almıştır.

1. Oruç ve iftarla ilgili emrin hitabının umumî olması sebebiyle herhangi bir yerde ru'yet sabit olduğunda bütün Müslümanların ona uyması vacip olup ihtilâf-ı metâli'e itibar yoktur.

2. Hadis-i şerifler ve ilmî hakikatler birlikte değerlendirildiğinde ru'yetin temel ölçüt kabul edilmesi ve astronomik hesap ve gözlemlerden de istifade edilmesi gerekir.

2009 İSTANBUL KARARLARI: AVRUPA FETVÂ İLMÎ ARAŞTIRMALAR MECLİSİ'NİN RU'YET-İ HİLÂL İLE İLGİLİ BİLDİRİSİ[1]

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salat ve selam onun âlemlere rahmet olarak gönderdiği kutlu elçisi Muhammed (s.a.s.)'e, onun âline, ashabına ve onun yolunda yürüyen tüm inananlara olsun.

Avrupa Fetvâ ilmî Araştırmalar Meclisi, içinde bulunulan şu mübarek günleri fırsat bilerek tüm Müslümanları "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın." (Âli İmran, 3/103) ayetini hatırlayarak Allah'ın ipi olan Kur'an'a sarılmaya, saflarını birleştirmeye ve ayrılıklarını gidermeye davet ediyor. İnşallah önümüzdeki Ramazan Bayramı Müslümanların, kaçırmış oldukları fırsatları yeniden yakalamalarına, durumlarını ıslah etmelerine ve kendilerini ayıran ve aralarına tefrika sokan hususları gidererek saflarını birleştirmelerine sebep olur. Onlar böyle yapınca inşallah yüce Allah onların halini daha iyiye tahvil eder. "Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez." (Rad, 13/11)

Meclis ayrıca Uluslararası Fıkıh Meclisi'nin 1986 yılında düzenlediği 3. Kongresinin 18 nolu kararında Hz. Peygamber'in "Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın. Hilâli gördüğünüzde bayram ediniz." hadisindeki hitabın bütün Müslümanlara yönelik olan umum lafzını esas alarak ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceğine dair görüşünü teyit etmektedir. Buna ilaveten Avrupa Fetvâ ilmî Araştırmalar Meclisi'nin 19. Dönem toplantısında kamerî ay başlarının girmesindeki esaslar ile ilgili olarak işaret ettiği şu hususları da onaylamaktadır:

1 Meclis bu bildiriyi 1430 h./2009 m. Şevval ayı hilâli ile ilgili yaptığı açıklamaya binaen yayımlamıştır.

1. Astronomi ilmi, herhangi bir şüpheye mahal olmaksızın başta Ay ve Dünya olmak üzere gök cisimlerinin hareketlerine, gökyüzünde aldığı konumlara ve birbirleri ile olan mesafe uzaklıklarına dair yaptığı hesaplamalarla günümüzün isabet ve hassasiyet bakımından en ileri ilimlerinden bir tanesi olmuştur.

2. Güneş, Ay ve Dünya'nın bir araya gelmesi olarak tabir edilen, içtima/iktirân/istisrâr/muhâk tabii bir hadise olup anlık bir zaman içinde meydana gelmektedir. Astronomi ilmi bu hadisenin zamanını vaki olmadan yıllar önce hiçbir yanılma ihtimali olmadan gayet hassas bir şekilde tespit edebilmektedir. İktirân hadisesi astronomik olarak bir önceki ayın bittiği ve yeni ayın girdiği anlamına gelmektedir. İktirân gece veya gündüzün herhangi bir anında meydana gelebilir.

3. Şer'î olarak yeni ayın girdiğinin sabit olması için şu hususların tahakkuk etmesi gerekir:

a. Güneş batmadan önce iktirânın fiilen gerçekleşmiş olması

b. Yeryüzünün herhangi bir yerinden hilâlin çıplak gözle veya araçlarla görülebilmesinin mümkün olması. Oruca başlama ve bayram etme hususundaki Nebevî emri muhtevi lafzın umumuna binaen ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez.

c. Hilâlin görülebilir bir hale gelmesi için şu astronomik şartların oluşması lazımdır:

i. Hilâli görmenin mümkün olduğu (imkân-i ru'yet) yerde hilâlin güneşin gurubundan sonra batması

ii. Güneş batarken hilâlin ufuktan yüksekliğinin 5° dereceden daha az olmaması

iii. Hilâlin, Güneş'ten uzaklığının 8° dereceden daha az olmaması

4. Avrupa Müslümanlarının özellikle de ramazan ve şevval ayının girişini tespit etmek için yukarıda zikredilen esasları uygulamaları gerekmektedir. Ayrıca ibadetlerini rahatlıkla eda edebilmeleri, bayram ile ilgili düzenlemeleri yapabilmeleri ve içinde yaşadığı toplum ile ilişkilerini tanzim edebilmeleri için ayın giriş ve çıkışını bu esaslara binaen önceden tespit etmeleri icap etmektedir.

5. Meclis, gerek Müslüman gerekse gayrimüslim toplumlardan bulunan kendi üyelerini, İslam âlimlerini ve mescit imamlarını saygı ve hoşgörü kültürünün toplum içinde yaygınlaşmasını temin etmeye ve bu uğurda gayret sarf etmeye davet etmektedir.

6. Astronomi ilmi, iktirânın henüz vuku bulmamasına binaen hilâlin görülebilme imkanının olmadığını ilan etmesi halinde hilâl gözlemi yapılması için davetiye çıkartılmamalı, bu süreçte hilâlin görüldüğüne dair yapılan şahitliğin de kabul edilmemesi gerekir.

2012 MEKKE: ŞERİAT ÂLİMLERİ İLE ASTRONOMLARIN KATILIMI İLE DÜZENLENEN TOPLANTI KARARLARI

Uluslararası Kamerî Ayların Tespiti Kongresi Sonuç Bildirgesi

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun. Salat ve selam, Peygamberimiz Muhammed'e ve onun bütün âl ve ashabına olsun.

Bu evrene hakim olan kanunlar ve kurallar bulunduğu herkesin malumudur. Bunlar, evreni son derece mükemmel, muntazam ve eşsiz bir şekilde yaratan her şeye kadir ve yüce Allah'ın eseridir.

Vakitlerin, senelerin ve zamanın hesabının bilinmesi için Güneş'in ve Ay'ın yaratılması da bu mükemmel yaratılışın bir parçasıdır. Nitekim Yüce Allah "*Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiri* (düzenlemesi)*dir. Ayın dolaşımı için de konak yerleri* (evreler) *belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne Güneş Ay'a yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.*" (Yâsin 36/38-40) buyurmuştur.

Yüce Allah bir ayette "*Güneş ve Ay bir hesaba göre hareket etmektedir.*" (Rahmân, 5) buyurmaktadır. Bir başka ayette "*O, Güneş'i bir ışık* (kaynağı)*, Ay'ı da* (geceleyin) *bir aydınlık* (kaynağı) *kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları* (boş yere değil) *ancak gerçek ile* (hikmeti gereğince) *yaratmıştır. O, ayetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır.*" (Yûnus, 10/5)

Allah, hilâli, insanların kamerî ayların başlangıcını bilinmesi için bir vakit ölçüsü yapmıştır. Allah şöyle buyurmuştur: "*Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir...*" (Bakara, 2/189)

Hilâllerin sübutu, hac ve oruç gibi İslam'ın rükünlerinden olan ibadetler ile ilişkilidir. Çünkü kamerî aylar, iddet, îlâ, keffâretler gibi pek çok şer'î ahkâm için de esas ve miyardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "***İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün*** (iddet) ***beklerler.***" (Bakara, 2/234) Bir başka ayette "***Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır.***" (Bakara, 2/226) buyrulmuştur. Allah Teâlâ hata ile öldürme ve zıhâr keffaretinde ise "***iki ay art arda oruç tutması***" (Nisâ, 4/92; Mücâdele, 58/4) şeklinde buyurmuştur.

Allah Resûlü (s.a.s.) ramazan ayının başlangıç ve çıkışının bilinme yolunu beyan etmiştir. Bu yol, pek çok sünnet-i mutahhara naslarında gözle görme olarak ifade edilmiştir. Resûlullah (s.a.s.)'tan, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadisteki "Hilâli gördüğünüzde oruca başlayın, hilâli görünce oruç tutmayı bırakın." (Buhârî, Savm, 11) hadisi bunlardandır.

Günümüzde, uzak ülkeler arasındaki mesafeler daha da yakınlaştı, modern iletişim araçları gelişti. Öyle ki, bütün dünya her taraftan görülür ve duyulur hale geldi. Yer küreyi çevreleyen ufuklar, ışık kirliliği, uçakların çokluğu, uzayda dolaşan ve ışıkları yansıtan uyduların yanı sıra duman, gazlar ve duman bulutlarıyla kirlendi. Gözle görmeyi etkileyen bu durumlar ve diğer bütün sebeplerden dolayı hilâlin sübutu ve görülmesi konusunda pek çok tartışma ve ihtilaf ortaya çıkmaktadır. Bazı İslam ülkelerinde kamerî ayların başlangıcının tespitinde, diğer Müslüman ülkelerle arasında üç güne kadar ulaşabilen büyük bir fark meydana gelmiştir.

Taşıdığı önem nedeniyle, bu konuda pek çok kongre ve sempozyum çalışması yapılarak, şer'î kurullara ve fıkıh akademilerine sunuldu. Bununla birlikte, bu konudaki tartışma hâlâ canlılığını korumaktadır. Halihazırda Allah'ın, astronomi ilmi, hesaplamaları ve rasathaneler konusunda sağladığı büyük ilerlemeler ile şeriatin getirdiklerinin gözetildiği ve sağlıklı bir çözüme ulaşmak için farklı bakış açılarının yakından incelendiği kapsamlı bir araştırmaya şiddetli bir ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu nedenle, ***Mecmeu'l-Fıkhî'l-İslâmî***, ***Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmî*** ile, Müslümanların meselelerini çözme konusundaki sorumluluk düşüncelerinden hareketle, bu konunun araştırılmasına karşı hissettikleri şiddetli ihtiyaçtan dolayı, 19-21 Rebîulevvel 1433 / 11-13 Şubat 2012 tarihleri arasında ***Uluslararası Kamerî Ayların Tespiti Kongresi Sonuç Bildirgesi*** *-Şeriat Âlimleri ile Astronomik Hesaplama Uzmanları Arasında-* düzenlediler.

Bu kongrede, Suûdi Arabistan'daki ve haricindeki kurullar, üniversiteler ve mütehassıs araştırma merkezlerinden seçkin din ve astronomi bilginleri, dünyanın en mukaddes yerinde, Mekke-i Mükerreme'de, Kabe-i Müşerrefe'nin ferahlık veren havasında, Haremeyn-i Şerîfeyn'in hadimi değerli Kral Abdullah b. Abdülaziz Âl Su'ûd'un –Allah onu korusun ve İslam ve Müslümanların hizmetine muvaffak kılsın– himayesinde bir araya geldi.

Kongre katılımcıları, sunulan araştırmalara muttali olup, özetlerini, yapılan teklifleri ve bu konular etrafında meydana gelen tartışmaları dinledikten sonra, aşağıda zikredilen şu hususları vurguladılar:

1. Kamerî ayın giriş ve çıkışının sabit olmasında asıl olan, ister çıplak gözle, ister teleskop ve astronomik cihazların yardımıyla olsun ru'yettir. Hilâl görülmediği takdirde ay otuz güne tamamlanır.

Ramazan ayıyla ilgili Hz. Peygamber'den bu konuda birçok hadis sabit olmuştur. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

Ebû Hureyre (r.a.)'nin naklettiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "***Hilâli gördüğünüzde oruç tutun, hilâli görünce iftar edin. Eğer hilâli göremezseniz, şaban ayını 30 güne tamamlayın.***" (Buhârî, Savm, 11)

İbn Ömer (r.a.)'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "***Ay, yirmi dokuz gecedir. Hilâli görene kadar oruç tutmayın. Eğer hava kapalı olur*** (da hilâli göremezseniz) ***sayıyı otuza tamamlayın***" (Buhârî, Savm, 11)

İbn Ömer'den gelen bir başka rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "***Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız, hilâli görmedikçe iftar etmeyiniz. Eğer hava kapalı olur*** (da hilâli göremezseniz)***, onu takdir edin.***" (Buhârî, Savm, 11)

2. Hilâlin görülmesi için araştırılma yapılması, farz olan bir ibadet ancak onunla tamamlandığı için farz-ı kifâyedir. Bu hükmü, Resûlullah'ın şu fiili ve takrîri de teyid eder:

Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah (s.a.s.) diğerlerinde yapmadığı araştırmayı, şaban hilâlinde yapardı. Ramazan hilâlini (şabanın yirmi dokuzuncu akşamı) görürse, oruca başlar, hava kapalı olursa (şabanı) otuz gün olarak sayar ve sonra oruç tutardı." (Ebû Dâvûd, Sıyâm, 6) Aynı rivayet, şu lafızlarla İbn Hibbân ve İbn Huzeyme'de de yer almaktadır: "Resûlullah (s.a.s.) diğerlerinde yapmadığı araştırmayı, şaban hilâlinde yapardı. " (İbn Belbân, el-İhsân, VIII, 228; İbn Huzeyme, III, 203)

Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: *"İnsanlar, hilâli görmek için araştırma yapıyorlardı. Resûlullah'a, onu gördüğümü haber verdim. O (bunun üzerine) oruç tuttu ve insanlara oruç tutmalarını emretti."* (Ebû Dâvûd, Sıyâm, 14)

3. Şâhitlik yapan kişide, şehadetin kabulü için muteber şartlar bulunması ve o kişide şahitliğe engel olan şeylerin bulunmadığının tespiti gereklidir.

4. Astronomik hesaplama, Müslümanların, önemli katkılarının bulunduğu, kendine has usul ve kaideleri bulunan, müstakil bir ilimdir. Pek çok Müslüman fakihin önem verdiği, ilgilendiği bir alan olma niteliğini taşımaktadır. Bu hesapların, ictimâ/iktirân vaktinin bilinmesi, güneşin kaybolmasından önce veya sonra ayın kaybolmasının bilinmesi, ayın, iktirânı takip eden gecede ufukta yükselmesi bir derece veya daha az, daha çok olmasının bilinmesi gibi konularda dikkate alınması gerekir.

Bu nedenle, ru'yete dair yapılan şahitliğin kabul edilebilmesi için sahih ilmî gerçeklere ve güvenilir astronomi müesseselerinden gelen bilgilere göre ru'yetin imkansız olmaması gerekir. Ru'yetin imkansız olması (hilâlin görülmemesi)**, iktirânın meydana gelmemesi veya güneşin kaybolmasından önce ayın kaybolması durumunda söz konusu olur.**

5. Müslümanların azınlıkta yaşadığı bölgelerde, ramazan ve bayramlarını birlikte ve aynı zamanda yapmaları için, bir ülkenin bazı mıntıka ve bölgelerinde hilâli görmesi, diğerleri için de ru'yet sayılır.

6. Çeşitli sebeplerle, hilâli görmenin mümkün olmadığı Müslüman azınlıkların bulunduğu ülkeler ile ilgili olarak, onların, en yakın Müslüman ülkenin veya içinde Müslüman göçmenlerin bulunduğu en yakın ülkenin ru'yetini benimsemesi gerekir.

7. İbadetlerle ilgili konularda kamerî ayların başlangıçlarının tespiti şer'î bir meseledir. Bu konu güvenilir veya bu hükümde olan makamlar tarafından yetkili kılınan din bilginlerinin sorumluluğundadır. Astronomların ve astronomi makamlarının sorumluluğu ise ayın doğuşu ve hilâlin konumuyla ilgili ayrıntılı astronomik hesapları takdim etmek ve yerkürenin sathında herhangi bir mevki için ru'yet şartlarını, koşullarını ve sahih, dakik bir karar çıkarma konusunda sorumlu şer'î makamlara yardımcı olacak malumatları değerlendirmek, takdir etmektir.

8. Şeriat, insanların ve muamelelerinin maslahatlarını muhtevi yenilikleri ile gelişmiş gözlem vb. tekniklerine sahip astronomik hesaplama gibi modern ilimlerden istifade edilmesine mani olmaz. İslam, ilim ve o ilmin hakikatleriyle tezat teşkil etmez, çelişmez.

9. Şer'î bir makam tarafından ayın girdiği sabit olur ve İslam devletindeki sorumlu kişi (veliyyü'l-emr) ona itimad ederse, bu bilginin yayınlanmasından sonra o konuda araştırma ve şüphe etmek caiz olmaz. Çünkü bu, hâkimin hükmüyle anlaşmazlığın kaldırıldığı ictihâdî meselelerdendir.

10. Müslüman hükümetlerin, kamerî aylarda ve bütün senede gözlem yapılması için ru'yet araçları, kurullar ve mekanlar tahsis edilmesi konusunda ihtimam göstermeye teşvik edilmesi. Bununla ilgili olarak, kongre, bazı İslam ülkelerinin, gözetleme (*rasad*) sahasında ve astronomik rasathaneler inşasıyla ilgili çabalarını övgüyle karşılamaktadır. Bunların başında, Suûdî Arabistan Krallığı'ının, Melik Abdülazîz İlim ve Teknik Kenti'ndeki bu sahadaki çabaları örnek teşkil etmektedir.

11. Kongre, ***Râbıtatü'l-'Âlemi'l-İslâmî***'ye bu konuyu araştırmak için düzenlenen mülakat, meclisler ve kongrelerde yapılan sunumları, ***Mecâmiu'l-Fıkhîyye*** ve ***Hey'âtü Kibâri'l-'Ulemâ*** ve ***Mecâmiu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*** tarafından yayınlananları, muhtelif mezheplere mensup muteber din bilginlerinin geçmiş içtihat ve görüşlerini ve her iki alandaki bütün inceleme ve çalışmalarını incelemek için din bilginleri ve mütehassıs astronomi bilginlerinden müteşekkil ilmî bir kurul oluşturmasını tavsiye etmektedir.

Kongre, kamerî ayların başlangıcını standart hale getirme, Mekke-i Mükerreme'ye astronomik gözlem merkezi olarak itimat edilmesi ve hicrî tarih için standart bir takvim yayınlama konusunda ittifak oluşturmak; ***Râbıta***'nın, İslam âlemindeki şer'î ve astronomik ihtisas makamlarıyla beraber organize olması için çaba göstermektedir.

Bu heyetin merkezi, ***Râbıtatü'l-Âlemi'l-İslâmi***'nin, İslam'ın hayır ve bereketle atan kalbi ***Mekke-i Mükereme***'de olur.

Heyet, İslamî ülkelerdeki fıkıh akademilerinden, bu konudaki fetvâ mekanizmalarından veya şeriat ve astronomi ilimleri alanlarında ihtisaslaşmış kişilerden meydana gelir.

Daha sonra, heyetin ulaştığı ve bu kongreden sadır olan sonuçlar, Râbıta'daki ***Mecmeu'l-Fıkhî***'ye arz edilir.

Allah, Nebîmiz Muhammed'e onu tüm âl ve ashâbına rahmet eylesin...

EK 1: AY[1]

Muammer DİZER

Ay Newton çekim kanunu uyarınca yer etrafında, eksantrisitesi oldukça büyük bir elips yörünge çizerek hareket eder. Yer yuvarlağına, en yakın olduğu günberi (hazîz) ve en uzak olduğu günöte (evc) noktalarındaki uzaklığı 357.000 km. ve 407.000 kilometredir. Ay'ın hareketi Güneş ve gezegenlerin çekim etkisi sonucu nispeten düzensiz olup bu düzensizlikler Hipparkhos ve Batlamyus tarafından da bilinmekte idi. Bu hareket, "üç cisim problemi" denilen ay üzerindeki güneş ve yerin çekim etkisi sonucu meydana gelmektedir. Ayın gökyüzündeki konumunu tespitte kullanılan ekliptikel boylamının hesabı, ayın hareket teorisinin en önemli problemini oluşturmuştur. Batlamyus bu problemi, ayın dış merkezli dairesi yerine episikl denilen (felekü't-tedvîr) ve ayın yer etrafında bir dolanım süresinde (ihtilâf-ı kamer) düzenli olarak üzerinde gitmesi gereken bir daireyi var saymakla halletmiştir. Ayın hareketiyle ilgili en eski İslam düşüncesi, Yunan düşüncesinin bir gelişimi olan Hint ve Hint-Sâsânî teorilerine dayanır. Bu düşünceler esas itibariyle Zîcü's-Sindhind ve Zîcü'ş-Şâh'da bulunur. Bu teorilerde ayın yalnızca bir eşitsizliği yer alır. Merkezî denklem adı verilen bu eşitsizlik, merkezi yer etrafında bir daire üzerinde hareket eden episikl dairesi üzerinde ayı hareket ettirmekle açıklanmıştır. Episikl dairesi, merkezî zodyak işaretleri sırasında düzgün hareket ederken ay da episikl üzerinde ters yönde hareket etmektedir. Ayın hareketinde görülen değişim düzensizliğinin uzun süre Tycho Brahe tarafından keşfedilmiş olduğu kabul ediliyordu. L. Sedillot, ünlü bilim adamı Türk asıllı Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin (v. 998) el-Mecistî'sinde bu değişimden söz ettiğini ve olaya "ihtilâfü'l-muhâzât" adını verdiğini ve değişimin gerçek kâşifinin bu astronom olduğunu ileri sürmüştür. Sedillot'nun bu iddiası Paris Bilimler Akademisi'nde yıllarca tartışma konusu olmuştur. Müslüman astronomlar Batlamyus'un ay teorisini ge-

1 Muammer Dizer, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi "Ay" Maddesi, c. 4, s. 183-186.

liştirdiler ve yeni sayısal değerler tespit ettiler. Bugün elimizde bulunan zîc*lerde, özellikle Hârizmî, Ferganî, Bettânî ve Çağmînî'ninkinde bu konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Ay, yörünge düzlemine oranla 83 derece 30 dakikalık eğime sahip bir eksen etrafında döner. Dönüş süresi ayın yer etrafındaki dolanım süresine eşittir. Yerin ay üzerindeki çekim etkisinin sebep olduğu gelgit olayı bu eşitliği sağlamıştır. Bu sebeple ayın daima yerden aynı yüzü gözlenir. Bununla beraber "salınım" adı verilen bir olay, ay yüzeyinin % 59'unun görülmesini sağlar. Ayın çapı yer yarı çapının yaklaşık dörtte biri kadar yani 1736 kilometredir; hacmi ise yerinkinin 50'de biridir. 38.000.000 km^2 olan yüzölçümü hemen hemen Avrupa kıtasının dört katıdır. Ayın kütlesi yer kütlesinin 81'de biridir. Suya nazaran yoğunluğu 3.3 yani hemen hemen yer kabuğunun ortalama yoğunluğuna eşittir. Ay çok küçük bir gök cismi olduğu için üzerindeki maddelere uyguladığı çekim kuvveti de çok küçük olup yere oranla 1/6'dır.

Ayın yer etrafındaki bir dönüşü 27 gün 7 saat 43 dakika 25 saniyedir; fakat yerin güneşin çevresinde dönmesi sebebiyle bu hareketini 29 gün 12 saat 44 dakika 3 saniyede (29, 53 gün) tamamlar. Bu süreye "sinodik ay" veya "kavuşum ayı" adı verilir. Kendi çevresinde yalnız bir defa döndüğü bu süre içinde güneşe oranla dünya ile birlikte konumu değişir ve daima aynı yönden görünen yüzündeki belli alanların aydınlanması ile ay safhaları meydana gelir. Ayın görünüşü bir günden diğerine gözle farkedilecek şekilde değişmektedir. Periyodik olan bu olaya "ay safhaları" adı verilir. Bu olay ayın yer ve güneşe oranla konumundan ileri gelmektedir. Ay, yer etrafındaki yörüngesi üzerinde güneş ile yer arasında aynı doğrultuda bulunduğu zaman güneş ile beraber doğar ve batar. Bu konumda bütün bir gün ufuk üzerinde bulunmasına rağmen güneş ışınları sebebiyle görülmez; kısa bir süre sonra güneşin doğu tarafına geçer ve güneş battıktan sonra ince parlak bir hilâl şeklinde görülür. Ayın bu safhasına "yeni ay" adı verilir. Bir hafta kadar sonra güneşten yaklaşık 90 derecelik bir açısal uzaklıkta bulunur. Bu duruma ay yüzeyinin yarısı aydınlandığı için ayın "ilk dördün" safhası denir. Ay ile güneş arasındaki açısal uzaklık 180 derece olduğunda, yani güneş doğarken ayın battığı veya güneş batarken ayın doğduğu durumda bütün yüzeyi aydınlandığı için bu durumuna "dolunay" denir. Bundan bir hafta sonra, yani ay ile güneş arasındaki açısal uzaklık 270 derece olduğunda ayın doğu yarısı aydınlanır; buna "son dördün" safhası denir. Bu durumdan yaklaşık bir hafta sonra tekrar görülmez olur ve kısa bir süre sonra aynı safhalar tekrar başlar. Ayın dünyaya gönderdiği ışığın esası güneş ışığıdır; güneşten aldığı ışığı çok kötü bir ayna gibi yansıtır ve yeryüzüne kadar gelen ışık ay üzerinden yansıyan güneş ışığının ancak % 7'sidir. Ay gökyüzünde ince bir hilâl şeklinde gözlendiği zaman tamamen karanlık görülmesi icap eden kısmın çok zayıf da olsa bir ışıkla aydınlanmış olduğu sezilir. Kendisi bizzat ışık vermediğine göre bu ışık güneşin yere gönderdiği ve yerin ay üzerine yansıttığı ışıktan başka bir şey değildir.

İslâm astronomlarının meşgul oldukları ay ile ilgili konulardan biri de güneşe bağlı olarak gözlenen ay ışığıdır. Bu konu ile özellikle XI. yüzyılın tanınmış bilim adamlarından İbnü'l-Heysem (v. 1039) ilgilenmiş ve bulduğu sonuçları fî Davi'l-Kamer (Haydarâbâd 1357, Mecmûu'r-Resâil'i içinde) adlı eserinde açıklamıştır. Bu risâle sahasının en önemli eserlerinden biridir ve bütün Orta Çağ boyunca büyük ilgi görmüştür.

Ay yer etrafında, odaklarından birinde yer bulunan bir elips üzerinde hareket eder. Bu yörüngenin tutulma düzlemini deldiği noktalara "düğüm noktası" denir. Ayın tutulma düzleminin güneyinden kuzeyine geçtiği noktaya "çıkma düğümü", karşıtına da "inme düğümü" denir. Güneşin ay üzerindeki çekim kuvveti sonucu bu noktalar tutulma düzlemi üzerinde batıya doğru hareket eder. Düğüm noktalarının tutulma düzlemi üzerindeki tam bir dolanımı 6798 gün sürer. Ayın yer etrafındaki yörünge düzleminin tutulma düzlemine nazaran eğimi de değişmektedir. Bu değişim 500'01" ile 517'35" arasında olur ve periyodu ise 173 gündür. Bunlardan başka yörünge büyük ekseninin doğrultusu da yörünge düzlemi içinde değişir, periyodu 3232 gündür.

Ay üzerinde dikkati çeken en mühim teşekküller kraterler, dağlar, sıradağlar ve içinde su bulunmayan denizlerdir. Bunlar arasında garip görünüşleriyle en fazla dikkati çeken engebeler kraterlerdir. Ay üzerinde şimdiye kadar irili ufaklı 30.000 kadar krater tespit edilmiştir. Ay üzerinde birçok kraterin bulunuşu, bunların volkanik menşeli olabileceği hipotezinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu hipoteze göre çok eskiden ay üzerinde bulunan faal volkanlar bugün görülen yüzeyi meydana getirmişlerdir. Uzun bir süre kabul edildikten sonra terkedilmekle birlikte bugün dahi savunucuları bulunan bu hipoteze yapılan en büyük itiraz şu iki noktada toplanmaktadır: a) Yer üzerindeki kraterlerin çaplarının birkaç yüz metreyi geçmemesine rağmen ay üzerindeki kraterler kilometrelerle ifade edilen çaplara sahiptir. Meselâ Clavius kraterinin 30 kilometreye ve Ptolome kraterinin ise 180 kilometreye varan çapları vardır. b) Diğer taraftan ay kraterlerinin iç yüzeyi genellikle ortalama yüzeyin altındadır. Halbuki yeryüzündeki kraterler tümsek çukurlardır. Meselâ 100 km. çapındaki Theophile kraterinin 5500 m. ve Newton kraterinin 7000 metreyi bulan derinliği vardır. Bu kraterlerin bazılarının içinde yüksekliği yüzeye kadar varamayan bir veya birkaç tepe görülür.

İkinci teoride, ay henüz sıcakken merkezinde meydana gelen gaz ve buhar kabarcıklarının yüzeye çıkıp soğuyarak kraterleri meydana getirdikleri kabul edilmektedir. Fakat bu teori kraterlerin son durumunu yani bugünkü şeklini tatmin edici bir şekilde açıklayamamaktadır.

Üçüncü teori ise kraterlerin meteor bombardımanı sonunda meydana geldiğini savunmaktadır. Fakat bu teoriye karşı da bazı itirazlar yapılmıştır. Eğer bu hipotez

doğru olsaydı yeryüzünün de ay yüzeyi gibi birçok kraterle kaplı olması gerekirdi. Çünkü yerin de ay gibi bir meteor bombardımanına uğramış olması çok muhtemeldir. Bununla birlikte bu karşıt fikre, yeryüzünde bir meteor tarafından açıldığı tahmin edilen Arizona'daki krater örnek gösterilmektedir. Fakat bu fikri savunanlara göre yer atmosferi, bu meteorların bazılarının yere kadar gelmeden yok olmasına ve diğerlerinin de hızlarını yavaşlatarak ve kısmen yakarak büyük çukurlar yerine küçük çukurlar açmasına sebep olmuştur. Bu çukurlar da yerin jeolojik devirleri süresinde geçirdiği değişiklikle tortul tabakayla yani sellerle sürüklenen taş ve toprakla örtülmüştür.

Ay üzerinde kraterlerden başka tek tek dağlara ve sıradağlara da rastlanmaktadır. Sıradağlar kuzey-güney doğrultusunda uzanırlar. "Apenin" ismi verilen sıradağlar içinde yüksekliği 5000 metreye varan tepeler bulunmaktadır. Dağlardan bazıları, yeryüzündeki yüksek dağlarla mukayese edilebilecek kadar yüksektir, meselâ Leibnitz Dağı 8200 m. yükseklіktedir. Ay üzerindeki dağlar arasında görülen geniş düzlüklere deniz denmesinin sebebi deniz görünüşünde olmalarıdır.

Ay üzerindeki atmosfer yeryüzündekinin 100.000'de biri kadardır. Yani bu atmosfer, ay üzerinde 1 milimetre civa basıncının 100.000'de birinden biraz daha az basınç meydana getirir. Böyle bir atmosfere hemen hemen yok nazarı ile bakılabilir. Ayın var denebilecek bir atmosfere sahip olmadığı çeşitli gözlem yollarıyla da çıkarılabilmektedir. Eğer ayda atmosfer olsaydı ay yüzeyinin aydınlık ve karanlık kısmı birbirinden keskin bir çizgi gibi ayrılmayacaktı; çünkü o bölgede tan olayı sonucu yarı karanlık bir kuşak gözlenecekti. Aynı şekilde ay gökyüzündeki hareketi sonucu bazı yıldızların önünden geçmektedir. Eğer ayda bir atmosfer olsaydı ay kenarına yaklaşan yıldız ışığında yavaş yavaş bir ışık azalması olacaktı. Halbuki yıldız ay tarafından örtülünceye kadar aynı parlaklığa sahiptir. Bunlar ve bunlara benzer birçok yolla ayın kolayca gözlenebilir bir atmosferi olmadığı sonucu çıkarılmaktadır.

Eğer ay dünyadan ayrılmış bir parça idiyse başlangıçta muhtemelen bir atmosferi vardı. Ay atmosferinin yok oluşu gazların kinetik teorisiyle kolayca açıklanabilir. Bu teoriye göre gaz molekülleri her doğrultuda hareket eder ve hatta tam elastik cisimler gibi çarpışırlar. Gaz moleküllerinin hızı ortamın sıcaklığına ve kütlesine bağlıdır. Meselâ sıfır derece sıcaklıkta bu hız hidrojen molekülü için 1,84 km./saniye, helyum için 1,3 km./saniye, su buharı için 0,62 km./ saniye, azot için 0,49 km./saniye, oksijen için 0,46 km./saniye ve karbondioksit için 0,39 km./saniyedir. 100 derecede ise moleküllerin hızı %17 artmaktadır. Her gök cisminde olduğu gibi ay üzerindeki maddelerin uzaya kaçabilmesi için çekim kuvvetinden kurtulması lâzımdır. Bunun sonucu olarak moleküllerin limit hızı geçecek hızlara sahip olmaları icap eder. Ay kütlesinin çok küçük olması cisimlerin

kaçış hızını da küçültmektedir; bu hız 2,4 km./saniyedir. Yapılan hesaplar atmosferi meydana getiren çeşitli elemanların ortalama hızının atmosferden kaçış hızının üçte birine eşit olduğu zaman atmosferin birkaç hafta içinde yarıya ineceğini ortaya koymuştur. Ortalama hız kaçış hızının beşte birine eşitse atmosferin yok olma süresi birkaç milyon yıla yükselebilir. Bu sonuçlara göre milyarlarca yıl önce teşekkül etmiş olan ay üzerinde atmosfer olmaması gayet normal bir olaydır. Buna göre ilk önce hidrojen ile helyum hemen kaybolmuş, bunların ardından diğer elemanlar sırayla uzaya dağılmışlardır.

Ayda atmosfer olmadığı için üzerinde su bulunmaz. Eğer su olsaydı hemen hemen bir ayna gibi güneş ışığını yansıtır ve gökyüzünde ikinci bir güneş gibi parlardı. Esasen ay üzerindeki sıcaklık sonucunda geceleyin buz halinde bulunan su gündüzün çok çabuk eriyerek buhar haline geçecek ve çekim kuvvetinin az olması sebebiyle de buhar halindeki su derhal ay yüzeyini terkedecektir; dolayısıyla bu şartlar altında ay üzerinde rutubet dahi söz konusu olamaz.

Yapılan ölçümler, ay üzerinde güneş tam meridyende bulunduğu zaman sıcaklığın 100 derecenin üzerinde olduğunu göstermiştir. Güneş ışığı olmayan yerlerde ise sıcaklık -170 dereceye varmaktadır. Ay üzerinde güneşin doğmasıyla beraber sıcaklık -170 dereceden itibaren artmaya başlar, on beşinci gün yani güneş tam meridyende bulunduğu sıralarda sıcaklık 100 dereceye varır ve bu tarihten itibaren yavaş yavaş azalarak nihayet güneşin battığı 29,5 gün sonra tekrar -170 dereceye iner.

Büyük dürbünlerin icadından beri ay üzerinde bir kraterin kaybolduğundan, bir yenisinin teşekkül ettiğinden ve bazı ufak değişikliklerden bahsedilmektedir. Meselâ Serenite denizinin civarında küçük bir kraterin kaybolduğu birçok kimse tarafından bildirilmiştir. Hatta son yıllarda ay üzerinde faaliyet halinde bir kraterden de bahsedilmektedir. Ay üzerinde büyük değişiklikler meydana getirecek volkanik olaylar ve yağmur olmamakla beraber yavaş yavaş bazı değişikliklerin meydana geldiği bir gerçektir. Gece ve gündüz arasındaki büyük sıcaklık farkı ve atmosfer olmadığı için yutulmadan (absorbe olmadan) ay yüzeyine gelen güneşin ültraviyole ışığı kayaların kristal yapısını bozarak toz haline getirmektedir. Ayrıca ay üzerine her gün çeşitli büyüklükte bir milyondan fazla meteor düşmekte ve büyük tahribat meydana getirmektedir. Bunların sonucu olarak ay yüzeyi volkanik kül gibi toz haline gelmiş kayalarla örtülüdür.

İlk insanların ekim ve hasat gibi günlük hayatın zamana bağlı önemli olaylarını düzenlemekte büyük sıkıntı çekmedikleri bir gerçektir; zira en belirgin gök cisimleri olan güneşle ay birer tabii ve mükemmel zaman göstergesi oluşturmuşlardır. Güneşin doğuş ve batışı gündüz ile geceyi, gökyüzündeki hareketi bir yılı ve yılın bölümleri olan mevsimleri, ayın düzenli şekil değiştirmesi ise bir ayı hesaplamakta kullanılmıştır. İlk takvim, bugünkü

uygarlığın temelini oluşturan Mısır ve Mezopotamya'da düzenlenmiş ve zaman ölçü birimi olarak güneş ile birlikte ayın safhaları benimsenmiştir. Mezopotamya'da aya bağlı tanımlanan yıl, ilkbaharı takip eden ilk yeni ayın görülmesiyle başlatılıyordu. Bu takvime güneş takvimi ile ay takviminin bağdaştırılmış şekli de denilebilir. Mezopotamyalılar yeni hilâlin görülebilme şartlarını incelemekten başka hilâlin ilk görüleceği günleri tespit eden tabloları da düzenlemişlerdir. Daha sonra Hintliler konu ile ilgilenmişler ve yeni hilâlin görülebilme şartlarını tanımlamışlardır. İslam ilim adamlarınca da kullanılan Hintlilerin basit hesabına göre güneşin ve ayın batışı arasındaki zaman farkının 48 dakika veya daha büyük olması gerekmektedir. Bölgesel bir takvim olan Mezopotamya ay takvimi Araplar tarafından da uzun yıllar kullanılmıştır. Bu sebeple İslamiyet'ten sonra düzenli bir toplum haline gelen Araplar'ın, sonra da bütün Müslümanların yaygın bir şekilde kullandıkları takvim Mezopotamya kökenli ay takvimi olmuştur. Hz. Muhammed'in hicret ettiği yılın 1 Muharreminin (16 Temmuz 622) kamerî yılbaşı sayılması üzerine takvim "hicrî-kamerî takvim" adını almıştır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde günlük ibadet zamanları güneşin gökyüzündeki konumuna bağlanmış, oruç ibadetiyle ilgili olarak da Hz. Muhammed'in, "Ramazan hilâlini gördüğünüzde oruç tutunuz, yine hilâli gördüğünüzde (şevval) iftar (bayram) ediniz." (Buhârî, "Savm", 5, 11) meâlindeki hadisi esas alınmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra kültürel ve sosyal bakımlardan gelişen ülkelerde Müslüman Orta Çağ astronomları kavuşum zamanından sonra yeni hilâlin görülebilme şartlarını ortaya koyma konusunda ciddi çalışmalar yapmışlar ve Hint astronomisinden faydalanarak yeni hilâlin görülebilme problemini matematik yolla çözmeyi başarmışlardı. İslam ülkelerinde yeni hilâlin görülebilmesini tayinde kullanılan mevcut en eski tablo, IX. yüzyılın ilk yarısında tanınmış astronom ve matematikçi Hârizmî tarafından düzenlenmiştir. Yeni hilâlin hesapla tespiti üzerine hesapla ay başlarının belirlenmesi güncellik kazandı ise de bazı mezheplerde yaygın görüş, Hz. Peygamber'in yukarıda zikredilen hadisi dikkate alınarak belirleme işleminin hesapla değil gözlenerek yapılması şeklinde olmuştur. Bu hadise rağmen diğer bir grup da yeni aya ait hilâlin tespitinde hesabı esas almada bir sakınca görmemişlerdir.[2] Bu tartışmalar sebebiyle eskiden İslâm ülkelerinde iki çeşit hicrî kamerî takvim kullanılıyordu. Bunlardan biri, tarihçiler tarafından ve devlet düzeninde ileriye dönük belli günlerin belirlenmesi için kullanılan, yeni hilâlin görülmesi kesin şekilde şart olmayan takvim, diğeri ise dinî günlerin, özellikle ramazanın başlangıcı ile Ramazan ve Kurban Bayramlarının tespiti için kullanılan, yeni hilâlin görülmesinin zorunlu olduğu ayların tespitini içeren takvimdir. Şüphesiz her iki takvimde bazı yıllar özellikle ramazan, şevval ve zilhicce aylarının ilk günleri aynı olabileceği gibi farklı da olabiliyordu.

2 Geniş bilgi için Bkz. Hilâl Maddesi, TDV İA, C.18, s. 1vd. İstanbul 1998.

Aya bağlı takvimde teorik olarak bir ayın uzunluğu 29,53 gündür. Bir takvimde ayların gün sayısı kesirli olamayacağı için kamerî ayların bazıları 29 gün, bazıları ise 30 gün olarak kabul edilmiştir; dolayısıyla bu takvimde ay süreleri sıra ile 30 ve 29 gün alınmıştır. Bu durumda on iki ayın süresi 354 gün eder ve ayrıca her yıldan 0,367068 gün artakalır ki bu miktar da otuz yılda 11,01304 güne ulaşır. Bu farkı ortadan kaldırmak için otuz yıllık periyot içinde on bir yılın gün sayısı 355'e çıkarılıp fazla gün zilhicce ayına eklenerek gün sayısı 30 yapılmıştır. Hangi yıla bir gün ekleneceği basit bir hesap ile tespit edilmiş olup bunlar sırasıyla 3, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 21, 24, 26 ve 29 sayılı yıllardır. Şüphesiz bu takvimde yeni aya ait hilâlin görülmesi söz konusu değildir; bununla beraber bu takvim yalnız devlet idaresi ve tarihçiler için yapılmamış, halkın da kolaylıkla kullanabilmesi göz önünde tutulmuştur. Bu açıklama, XIV. yüzyılın ortalarında parlayan Bağdat okulunun son eseri Zîc-i Ulugé Bey'de yer almış ve Osmanlı döneminde de aynı takvim kullanılmıştır.

Ayın gökyüzündeki hareketi için de, güneşin bir yılda dolaştığı her biri 30 derecelik yaylardan oluşan on iki durak mahalline benzer biçimde, her biri bir günlük yola tekabül etmek üzere 13'er derecelik yaylardan oluşan yirmi sekiz menzil (durak) tespit edilmiştir. Ayın menzillerinin adları ve bunların bulundukları burçlar şunlardır: eş-Şeretân (الشرطان) "koçun boynuzları", arietis; el-butayn (البطين) "koçun karnı", arietis; es-süreyyâ (الثريّا) "süreyya", pleiades; ed-deberân (الدبران) "eldeberân" tauri ve hyaden=ahavât-i hamse; el-hak'a (الهقعة) el-cebbâr "Orionis'in başındaki üç küçük yıldız", orionis; el-hen'a (الهنعة) ez-zir ve el-maysan yıldızları, geminorum; ez-zirâ' (الذراع) "arslan pençesi", geminorum; en-nesre (النسرة) "arslanın burun yarığı veya yemlik ile eşik", cancri; et-tarf (الطرف) "arslanın gözü", cancri-Leonis; el-cebhe (الجبهة) "arslanın alnı", leonis; ez-zübre (الزبرة) "arslanın yelesi", leonis; es-sarfe (الصرفة) "hava değişikliği", leonis; el-avvâ' (العوّاء) "havlayanlar" (veya köpekler), virginis; es-simâk (السماك) "yüksek" veya es-simâkü'l-a'zel "silâhsız simak", virginis; el-gafr (الغفر) "örtü", virginis; ez-zübânâ (الزبانى) "akrebin kıskacı", librae; el-iklîl (الإكليل) "taç", librae; el-kalb (القلب) "akrebin kalbi", antares (scorpii); eş-şevle (الشولة) "akrebin kuyruğu", scorpii; en-naâim (النعائم) "deve kuşları" (kavis burcundaki sekiz yıldız), sagittarii; el-belde (البلدة) "şehir" (yay burcunda yıldızsız bir alan), sagittarii; sa'dü'z-zâbih (سعد الذابح) "kurban kesenin saadeti", capricorni; sa'dü bula' (سعدبلع) "yutanın saadeti", aquarii; sa'dü's-suûd (سعد السعود) "en yüksek saadet", aquarii; sa'dü'l-ahbiyye (سعد الأخبية) "çadırlar saadeti", aquarii; el-fer'u'l-evvel (الفرع الأول) "kovanın ön deliği", pegasi; el-fer'u's-sânî (الفرع الثاني) "kovanın art deliği", andromedae-pegasi; batnü'l-hût (بطن الحوت) "balığın karnı", andromedae.

Menzil kavramı ayın safhalarını tanımlamak için kullanılmıştır ve Araplar'ın bu bilgiyi Hintlilerden aldıkları sanılmaktadır. Ay duraklardan her birine girdiğinde başka başka safhalar gösterir. Eski inanışa göre bu durak yerlerinin hava değişimleri ve bununla ilgili olarak yılın bereketli olup olmaması yani çiftçi takvimi bakımından önemi vardı. Diğer taraftan bu durakların güneş ile beraber batışları da çok önemlidir. Bu konuda Kazvînî'nin şiirlerinde bazı açıklamalar vardır. Ayın durakları Kur'an-ı Kerim'de de zikredilmiştir: "Güneşi ışıklı ve ayı nurlu kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona konak yerleri düzenleyen O'dur" (Yûnus, 10/5); "Ay için de birtakım menziller tayin ettik. Nihayet o, kuru hurma dalı gibi (hilâl) bir hale döner." (Yâsîn, 36/39)

İslam astronomları özellikle ay tutulmalarının başladığı zamanı hassasiyetle tespit edebilmek için büyük çaba harcamışlardır. Çünkü o dönemde yer üzerinde iki mevkiin arasındaki boylam farkını tayin için ay tutulmalarından faydalanılıyordu. Bu sebeple İslam astronomları, yer üzerindeki değişik mevkiler için ay tutulmasının başladığı ve bittiği zamanı gösteren cetveller hazırlamışlardır. Fakat gözlem yolu ile bu zamanları hassas bir şekilde tespit etmenin zor olduğu kanısına varılmıştır. Bîrûnî'ye göre güçlük, ay kursu kenarında tutulmanın başladığı yerin kesin olarak tayin edilememesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Bîrûnî ay üzerindeki gölge sınırlarının belirgin olmayışı ve kullanılan gözlem araçlarının birbirinden farklılığı üzerinde de durmuş, bunun sonucu olarak da ay tutulması yolu ile tayin edilen boylamların yanlış olduğunu söylemiştir. Gerçekten de her ne kadar Hârizmî'nin cetvellerinde hesap edilen bir ay tutulmasının başlangıcı gözlemlere uymakta ise de yaptığı hesapların hepsi doğru değildir. İslam bilim adamlarından özellikle İbnü'l-Heysem ay hakkında bize çok sayıda araştırma bırakmış ise de bunların hiçbiri yeterince incelenmemiştir. İslam âlimlerinin üzerinde durdukları ay ile ilgili diğer önemli bir konu da ay ışığıdır. Milâttan önce 650 civarında Mezopotamyalılar, yeni hilâlden başlayarak dolunaya kadar geçen süre içinde ay yüzeyindeki aydınlığın tedricî surette artışını sayılarla ifade etmişlerdir. İslam astronomları ise daha çok ayın bu ışığı hangi yolla güneşten aldığı sorusu üzerinde durmuşlardır.

Sovyetler Birliği'nin 4 Ekim 1957'de uzaya fırlattığı Sputnik 1, insanoğlunun dünyanın çevresine yerleştirdiği ilk yapma uydudur ve bu uyduyla ay başta olmak üzere çeşitli gök cisimlerini inceleme imkânı sağlanmıştır. Aya ilk yumuşak iniş, 3 Şubat 1966'da Sovyet uzay aracı Luna 9 ile gerçekleştirildi. Amerika Birleşik Devletleri bunun ardından Surveyor 1'i ay yüzeyine indirmeyi başardı (2 Haziran 1966) ve 20 Temmuz 1969'da ilk insanlı araç Apollo 12'yi aya indirmesiyle de ay araştırmalarında ileri bir merhaleye varılmış oldu. Bu tarihten sonra da insanlı ve insansız uzay araçlarıyla ay üzerinde yapılan araştırmalar sürdürülmektedir.

EK 2: HİLÂL[1]

İrfan YÜCEL

Sözlükte "yüksek sesle haykırmak; ortaya çıkmak, parlamak; sevinmek" anlamlarına gelen hell kökünden türeyen hilâl (çoğulu ehille), ayın kavuşum öncesi ve sonrasında yeryüzünden uçları sivri ince bir yay gibi görünen şeklinin adıdır. Kelime Kur'an-ı Kerim'de bir yerde çoğul şekliyle geçer. (el-Bakara, 2/189) Sözlük anlamına bağlı olarak özellikle kavuşum durumundan sonra ayı ilk defa görenlerin onu haber vermek için sevinçle haykırmaları sebebiyle ayın ilk görülen şekline hilâl denildiği kaydedilmektedir. Nitekim yüksek sesle telbiyede bulunmaya ve hilâl ilk görüldüğünde tekbir almaya ihlâl, yine yüksek sesle kelime-i tevhidi söylemeye tehlîl, yeni doğan çocuğun hayat belirtisi olarak çığlık atmasına istihlâl denir. Her kamerî ayın başında kavuşum durumunun ardından incecik bir kavis şeklinde ilk defa görülen yeni aya bir-üç gecelik iken hilâl denildiği gibi her ayın sonunda kavuşum durumundan önceki son iki gecedeki aya da bu ad verilir. Bunların dışında kalan diğer gecelerde aya kamer, kavuşum esnasında yeryüzünden görülemeyen durumuna da muhak denilir.

Ayın aydınlanmış olan yüzeyinin yeryüzünden görülen kısmı periyodik olarak değişir. Kavuşum ayı denilen yaklaşık 29,53 günlük süre içinde önce ince bir kavis şeklinde görülen parlaklık (ilk hilâl), yavaş yavaş büyüyerek yarım daire (ilk dördün) ve tam daire (dolunay) biçimini aldıktan sonra tekrar küçülüp incelmeye başlar ve nihayet bir iki gün hiç görünmez olur. Ardından parlaklığının tekrar görülmesiyle yeni bir ay başlar. Ayın ilk hilâl, ilk dördün, dolunay, son dördün ve son hilâl gibi değişik şekillerinden her birine "ayın evreleri" denir.

Kur'an-ı Kerim'de de işaret edildiği üzere (el-İsrâ, 17/12; el-Furkān, 25/61; Nûh, 71/16), ayın kendisi ışık kaynağı olmayıp yeryüzünden görülen parlaklık güneş ışı-

1 İrfan Yücel, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi "Hilâl" Maddesi, c. 18, s. 1-11.

ğının ay yüzeyindeki yansımasından ibarettir. Ayın güneşle olan konumu sebebiyle aydınlanmış olan yüzeyinin dünyaya bakış nisbetine göre bu parlaklık yeryüzünden bazan hilâl, bazan yarım daire veya dolunay şeklinde görülür; bazan da hiç görülmez. Ayın dünya çevresindeki dönüş süresiyle kendi ekseni etrafındaki dönüş süresi birbirine eşit olduğu için yeryüzünden daima aynı yüzeyi gözlenir.

Ayın, Dünya çevresinde dönerken Güneş'le Dünya arasında aynı doğrultuda bulunmasına kavuşum (ictimâ) durumu denir. Bu sırada ay güneşle birlikte doğup güneşle birlikte batar ve güneş tarafından aydınlatılan yüzeyi tamamen güneşe, karanlık yüzeyi ise dünyaya dönük olduğu için yeryüzünden görülmez. Ancak ay, her gün bir öncekinden daha geç doğup daha geç battığı için kısa bir süre sonra bu doğrultudan ayrılarak güneşten daha geç batmaya başlar. Böylece güneşle ay arasındaki açı, ayın yüzeyine yansıyan ışığın yeryüzünden görünmesi (ru'yet) için yeterli büyüklüğe ulaşınca ay, güneş battıktan sonra batı ufkunda hilâl biçiminde görülmeye başlar. Hilâlin görüldüğü gece önceki aya değil yeni başlayan aya aittir. Çünkü hilâlin batı ufkundaki ru'yetiyle önceki ay biter, yeni ay başlar.

Yeni ayın ilk günlerinde güneş aydan önce doğup battığı ve ayın önünde seyrettiği için ay güneş ışınlarını bize göre alt taraftan alır ve alt yüzeyi aydınlanır. Bu sebeple güneş battıktan sonra batı ufkunda yeni aya ait hilâlin uçları yukarıya (semâya) dönük olur. Ayın son günlerinde ise ay güneşten önce doğduğu ve battığı için sadece güneş doğmadan önce uçları batıya dönük olarak doğu ufkunda gözlenebilir, batı ufkunda ayın son hilâli gözlenemez. Eğer batmadan önce ayın son hilâli batı ufkunda da gözlenebilseydi hilâlin uçlarının aşağıya (ufka) dönük olduğu görülürdü. Çünkü bu esnada güneş ufkun üstünde, aydan daha yüksekte bulunur ve ay üst taraftan aydınlanır.

Ay dünya çevresindeki dönüşünü 29,530589 günde (29 gün 12 saat 44 dakika 2,8 saniyede) tamamlar. Ayın herhangi bir safhasının, meselâ dolunay veya kavuşum durumlarının peşpeşe iki defa tekrarı arasındaki zamana eşit olan bu süreye "astronomik ay" (kavuşum ayı, sinodal ay) denir. Buna göre teorik olarak bir kamerî yıl 29,530589 × 12 = 354,367068 gündür. Ancak gün sayısı kesirli olmayacağından kamerî takvimde aylar bazan yirmi dokuz, bazan otuz gün gösterilir. Eskiden ramazan ve bayram gibi dinî günler için değil daha çok ileriye dönük çalışmaların tarihlerini belirlemek için önceden hazırlanan kamerî takvimlerde 354 günden artan ve otuz yılda on bir güne ulaşan (30 × 0,367068 = 11,01204) bu fazlalık belirli bir kurala göre bazı yılların zilhicce ayına eklenirdi.[2] (bk. Ay).

2 Bkz. TDV İA, C. 4. s. 185 vd. İstanbul 1991.

Eski çağlardan beri güneş ve ayın periyodik düzenli hareketleri zaman ölçüsü ve göstergesi olarak kullanılagelmiştir. Pek çok faydası yanında güneş ve aydan vakitleri bilme ve hesaplama konusunda da faydalanıldığına, ***"Allah geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da*** -vakitleri tayin için- ***birer hesap ölçüsü kılmıştır."*** (el-En'âm, 6/96); ***"Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için aya menziller tayin eden O'dur."*** (Yûnus, 10/5) meâlindeki ayetlerle Kur'an-ı Kerim'de de işaret edilmiştir. Ancak ay, periyodik olarak düzenli ve sabit sürelerle aynı evrelerde bulunduğundan vakit tayini için güneşten daha elverişlidir. Gece ve gündüzle gün ve yıl güneşin hareketlerinden kısmen anlaşılabilirse de ay süresi için güneşin hareketlerinde belirli bir işaret veya ölçü bulunmamaktadır. Nitekim güneşin hareketlerine göre tespit edilen (şemsî) yılda ayların gün sayıları tabii bir mikyasla değil itibarî olarak belirlenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, ayın gökyüzündeki düzenli hareketinin insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleri olduğu (el-Bakara, 2/189), gökler ve yer yaratıldığı zaman onun hareketlerinin on iki ay meydana gelecek şekilde düzenlendiği (et-Tevbe, 9/36) bildirilir. Kur'an'ın doğrudan ve dolaylı ifadelerinde, hadislerde ve bu çerçevede oluşan İslamî gelenekte namaz vakitleri, oruca başlama ve iftar vakti gibi güneşin hareketlerine ve gece-gündüz ayırımına göre belirlenen bazı ibadetler hariç tutulursa ramazan orucu, hac, zekât, fıtır sadakası, kurban ve bayram namazları gibi edâsı yıl içinde belirli vakitlere bağlanmış olan ibadetlerin, yemin, îlâ, iddet gibi şer'î muamelelerin vakit ve sürelerini tespitte kamerî ayların esas alındığı görülür. Nitekim Hz. Peygamber, "Yüce Allah hilâlleri insanlar için vakit ölçüleri kıldı. 0 halde hilâli görünce oruca başlayın, onu tekrar görünce iftar edin." demiştir. (Müsned, IV, 23, 321; Dârekutnî, II, 163; Hâkim, I, 585) Kamerî ayların ölçü alındığı bu tür ibadet ve muamelelerin zaman veya sürelerinin isabetle tayin edilebilmesi, kamerî ayların başlangıçlarının doğru olarak belirlenmesine bağlı olduğundan hilâlin görülmesi İslamî gelenekte öteden beri önemli bir yere sahip olmuştur. Ramazan ve şevval hilâlleri kastedilerek belli başlı hadis kitaplarında yer alan, ***"Hilâli görünce oruca başlayın; onu tekrar görünce bayram yapın. Eğer hava kapalı ise içinde bulunduğunuz ayı otuz güne tamamlayın."*** (Buhârî, Śavm, 11; Müslim, Śıyâm, 17-20) meâlindeki hadis ve hilâlin görülmesini konu alan benzer hadisler, kamerî ayların bu aylara ait ilk hilâllerin görülmesiyle başladığını, ru'yetin mümkün olmaması durumunda önceki ayın otuz güne tamamlanması suretiyle tespit edileceğini açıklayarak bir hesaplama kolaylığı getirmiş olmakla birlikte ileri dönemlerde hilâlin görülmesi konusunda oluşacak zengin fıkıh kültürü ve bu konuda ileri sürülebilecek farklı görüşler açısından da önemli bir malzeme teşkil etmiştir.

Hilâl görülünce Resûl-i Ekrem'in belirttiği gibi tekbir aldıktan sonra şu şekilde dua etmek müstehaptır: "Allahım! Şu yeni hilâli bize iman, İslam, güvenlik, bereket ve esenlik içinde mübarek eyle. Ey hayır ve rüşd hilâli! Senin de bizim de rabbimiz Allah'tır, bize hayır ve uğur getir." (Tirmizî, "Da'avât", 51) Güneş ufkun üstünde iken kuvvetli ışınları hilâlin gündüz görülmesini engeller. Ayın önünün açık olup güneşin bulut arkasında kalması gibi bir durumda bile hilâlin gündüz görülmesi çok zayıf bir ihtimaldir. Bununla birlikte fıkıh literatüründe böyle bir ihtimal veya faraziyeye dayanan bazı tartışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu tartışmalar, gündüz hilâlin görülmesi mümkün olmamakla birlikte toplumda bu yönde bazı iddiaların gündeme gelmesi ihtimalinden dolayı pratik bir çözüm önerisi görünümündedir. Meselâ "yevm-i şek" denilen, önceki ayın son (yani otuzuncu) günü veya yeni ayın ilk günü olması muhtemel bulunan günde eğer hilâl gündüz görülürse, bunun önceki ayın son gecesine mi yoksa yeni ayın ilk gecesine mi ait sayılacağı konusunda görüş ayrılığı vardır. Hz. Ömer, Osman, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, İbn Mes'ûd, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Câbir b. Zeyd gibi ashap ve tâbiîn âlimleri yanında Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ile Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ister zevalden önce ister zevalden sonra görülsün, gündüz görülen hilâl gelecek geceye ait sayılacağından aynı gün güneş batımından sonra görülmüş hilâl hükmünde olur. Çoğunluğu teşkil eden bu fakihler, "Hilâli görünce oruca başlayın, onu görünce iftar edin." (Buhârî, Śavm, 11; Müslim, Śıyâm, 7-8) ve, "Hilâli görmedikçe oruç tutmayın, onu görmedikçe iftar edip bayram yapmayın." (Buhârî, Śavm, 11; Müslim, Śıyâm, 3) meâlindeki hadisleri ve oruca ancak ru'yeti takip eden günün fecrinde başlanabileceğini dikkate alırlar. Uygulanmakta olan ve delil yönünden kuvvetli sayılan da bu görüştür. Nitekim Hz. Ömer, Bağdat civarında ve Kasrışîrin yakınında bulunan Hânikīn'deki askerlerine yazdığı bir mektupta, "Hilâli gündüz görürseniz akşam olmadıkça veya onu önceki akşam gördüklerine dair iki kişi şahitlikte bulunmadıkça iftar etmeyin." demiş (Dârekutnî, II, 168, 169), İmam Mâlik, Hz. Osman'ın şevval hilâli gündüz görüldüğü halde akşam olmadan orucunu açmadığını nakletmiştir. (el-Muvatta', Śıyâm, 4) Süfyân es-Sevrî, Ebû Yûsuf ve Mâlikîler'den İbn Habîb ile İbn Vehb ise gündüz zevalden sonra görülen hilâlin gelecek geceye, zevalden önce görülen hilâlin ise önceki geceye ait olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ali ve Hz. Âişe ile bir rivayette Hz. Ömer'in görüşleri de böyledir. Hz. Ali'den aksi görüş de nakledilmiştir.

Âlimler arasındaki bu ihtilâf, ayın yirmi dokuzuncu günü akşamı (otuzuncu gece) hilâlin görülmemesi halindedir. Eğer hilâl bir akşam önce görülmüşse gündüz görülen hilâlin önceki veya sonraki geceye ait oluşunun hiçbir önemi yoktur; çünkü güneşin batmasından sonra hilâlin görülmesiyle önceki ay çıkmış, yeni ay

başlamıştır. Gündüz zevalden sonra görülen hilâlin ertesi güne ait olduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmadığı gibi kamerî aylar yirmi dokuz günden eksik olmayacağı için ayın yirmi dokuzuncu günü gündüz görülen hilâlin de ister zevalden önce ister zevalden sonra görülsün gelecek geceye ait sayılacağında ihtilâf yoktur. **İhtilâf-ı Metâli'.** Gece ve gündüz dünyanın her yerinde aynı saatte başlamadığı gibi hilâl de dünyanın her yerinde aynı anda görülmez. Çünkü kamerî aylar için başlangıç sayılan hilâl, kavuşum durumunun ardından güneşin batışından sonra batı ufkunda görülür. Güneş dünyanın her yerinde aynı saatte batmadığı için hilâlin görülebilme zamanı da ilk görüldüğü yerden itibaren batıya doğru ilerleyerek değişir. Hilâlin dünyanın değişik yerlerinde değişik saatlerde görülmesi olayına "ihtilâf-ı metâli'" denilmektedir.

Hilâlin görülmesiyle kamerî ay başladığına göre belli bir yerdeki görmenin o çevre dışındaki yerler için de geçerli sayılıp sayılmayacağı konusunda ilk dönemlerden itibaren farklı görüşler ileri sürülmüştür. Başta Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden Leys b. Sa'd olmak üzere Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin çoğunluğu ile Ebü't-Tayyib et-Taberî gibi bazı Şâfiî fakihlerine göre ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. Herhangi bir yerde usulüne uygun şekilde hilâlin görülmesi durumunda ister uzak ister yakın yerlerde bulunsunlar bütün Müslümanların buna uyması, buna göre oruca başlaması veya bayram yapması gerekir. Hanefî fakihlerinin çoğunluğuna göre bir yerin halkı, hilâli görerek yirmi dokuz gün oruç tutup bayram yaptıktan sonra başka bir yerde yine hilâl görülerek veya şaban ayı otuz güne tamamlanarak kendilerinden bir gün önce oruca başlandığını ve otuz gün oruç tutulduğunu öğrense eksik kalan bir günü kaza etmesi gerekir. Buna göre Ebû Ömer, İbn Abdülber, İbn Rüşd (Bidâyetü'l-Müctehid, I, 125) ve İbn Cüzeyy'in (Ḳavânînü'l-Aḥkâmi'ş-Şer'iyye, s. 111) Endülüs ve Hicaz gibi birbirinden çok uzak yerlerde her beldenin kendi ru'yetinin muteber olduğu konusunda icmâ bulunduğuna dair sözleri isabetli değildir. Ancak herhangi bir yerde görülen hilâl ile hilâl görülmeyen yerlerdeki Müslümanların da oruca başlamaları veya bayram yapmaları için olayın sadece duyulması yeterli değildir, ru'yetin gerçekleştiği konusunda kesin bilgi gerekir.

İbn Abbas, İkrime, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, İshak b. Râhûye gibi bazı sahâbe ve tâbiîn âlimleriyle Şâfiîler'in çoğunluğu, bazı Hanefî ve Mâlikî fakihlerine göre ise herhangi bir yerdeki ru'yete bu bölgeye yakın olan yerlerde itibar edilmesi gerekir. Nitekim Hz. Peygamber, Medine'de hilâl görülmediği halde Medine'ye dışarıdan gelen iki bedevînin bir akşam önce hilâli gördüklerine dair şahadetlerine dayanarak bayram yapılmasını emretmiştir. (Ebû Dâvûd, Śavm, 13) Fakat birbirinden uzak olan yerlerde her beldenin kendi ru'yeti muteberdir. Ancak

uzak ve yakın çevrenin tespiti konusundaki görüşler farklıdır. Şâfiî fakihlerinin bir kısmı sefer mesafesini, bir kısmı metâli'in ihtilâfını (her ikisinde birden aynı saatlerde hilâl görülemeyen yerleri), bir kısmı ülkelerin farklı oluşunu, diğer bir kısmı da her taraftan 24 fersah (yaklaşık 138-140 km.) olan mesafeyi uzak, bunlardan daha az mesafeleri ise yakın saymıştır. Hanefîler'den ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi gerektiği görüşünde olanlar da 24 fersahı ölçü almışlar, daha az mesafede ru'yet zamanının değişmeyeceğini söylemişlerdir. Mâlikîler'den İbn Abdülber ve İbn Rüşd gibi, birbirine uzak olan yerlerde her beldenin kendi ru'yetine itibar etmesi gerektiğini kabul edenler ise Bağdat, Basra, Kûfe, Medine ve Yemen gibi beldeler arasındaki mesafeleri yakın, Horasan ve Endülüs gibi gerçekten birbirine uzak yerler arasındaki mesafeleri uzak saymışlardır. Bu konuda aşırı yükseklik farkı, ayrı devletlerin yönetiminde bulunma gibi başka ölçülerden de söz edilmiştir.

İhtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi gerektiğini savunanlar görüşlerine delil olarak imsak, iftar ve namaz vakitlerinin tespitinde her yerin kendi fecir, şafak, zeval, tulû' ve gurup olaylarının ölçü alınması gibi kamerî ayların başlangıcı için de her beldenin kendi ru'yetinin esas alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim Halife Muâviye ile görüşmek için gittiği Şam'dan ramazan ayının son günlerinde Medine'ye dönen Küreyb'in orada hilâlin cuma gecesi görülüp oruca başlandığını söylemesine karşı İbn Abbas da Medine'de hilâli cumartesi gecesi gördüklerini ve ramazan otuz güne tamamlanıncaya veya hilâli görünceye kadar oruca devam edeceklerini, Şam'daki durumun kendilerini bağlamadığını, Resûlullah'ın böyle emrettiğini söylemiştir. (Müslim, Śıyâm, 28; Ebû Dâvûd, Śavm, 9) İhtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceği görüşünde olan fakihlerin çoğunluğu ise, "Resûlullah bize böyle emretti" sözünün bu konuda açık olmadığını, "Hilâli görmedikçe oruca başlamayın, onu görmeden bayram etmeyin." (Buhârî, Śavm, 11) meâlindeki hadisin kastedilmesi ihtimali yanında bunun İbn Abbas'ın kendi ictihadı olabileceğini veya Küreyb'in sözleri haber-i vâhid sayıldığı için kabul edilmemiş olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu âlimler, "Hilâli görünce oruca başlayın, onu görünce bayram edin." (Buhârî, Śavm, 11) meâlindeki hadiste oruca başlama ve bayram yapma mutlak şekilde ru'yete bağlanmış olup her belde veya toplumun ayrı ayrı ru'yetlerinin şart kılınmadığını, bu sebeple herhangi bir yerde hilâlin görülmesinin sadece o çevredeki Müslümanları değil bütün Müslümanları bağlayacağını ifade etmişlerdir.

Tevhid dinî olan İslam'da Müslümanların sevinç ve kederlerini paylaşmalarının ve mümkün olan her konuda birliği sağlayıp ayrılıktan sakınmalarının önemi inkâr edilemez. İhtilâf-ı metâli'e itibar edilmesi durumunda ise değişik ülke ve bölgelerde aynı gün oruca başlanması veya bayram yapılması mümkün değildir. Bu konuda birliğin sağlanmasına çoğunluğun görüşü daha uygundur. Ancak bu ictihada göre de zaman

zaman bazı problemler söz konusu olabilmektedir. Çünkü herhangi bir yerde hilâl görüldüğünde dünyanın her yerinde vakit ve saat aynı değildir. Eğer hilâl ilk defa doğuda görülürse aynı gün içinde batıya doğru hemen her yerde oruca başlanması veya bayram yapılması mümkün ise de ru'yetin batıda bir yerde gerçekleşmesi durumunda doğudaki bazı ülkelerde gün değişmiş ve imsak vakti geçmiş olabilir. Nitekim ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyeceğini belirten fakihler, bu prensibi hiçbir kayda bağlamadıkları halde son yıllarda çeşitli İslam ülkelerinde konuyla ilgili olarak yapılan ilmî toplantılarda, kamerî ayların ancak ru'yetin sübûtu ile başlayacağı ve ru'yet sabit olduğu esnada imsak vakti geçmiş olan yerlerde o gün artık oruç tutulmayacağı düşüncesiyle bu prensibe, "hilâlin görüldüğü yerin gecesine iştirak eden bölgelerde" kaydının eklendiği görülmektedir. Ancak bu durum, kamerî ayların başlaması için mutlaka hakiki ru'yetin (hilâlin gözle görülmesinin) aranması durumunda vârittir. Hesapla belirlenecek hükmî ru'yete itibar edilmesi halinde hilâlin ne zaman ve nerede görülebileceği önceden bilineceğine göre, "Gündüz zevalden önce görülen hilâl önceki gece görülmüş hükmündedir" diyen ve aralarında İmam Ebû Yûsuf'un da bulunduğu fakihlerin ictihadları dikkate alınarak hilâlin görülebileceği hesapla belirlenen günün bu gibi yerlerde de yeni kamerî ayın ilk günü sayılması ve böylece bütün Müslümanların aynı gün oruca başlamaları ve bayram yapmaları bazı nâdir haller dışında mümkün olabilmektedir.

Hilâlin Sübûtu. Kamerî aylar prensip olarak hilâlin görülmesiyle başlar. Bu sebeple ramazan orucunun zamanında eda edilebilmesi için şaban ve ramazan aylarının yirmi dokuzuncu günlerinin akşamı güneşin batışını müteakip batı ufkunda hilâlin araştırılması fukahanın çoğunluğuna göre farz-ı kifâye, Hanbelîler'e göre ise müstehaptır. Eğer hilâl görülürse yeni ay girmiş olur ve ertesi gün oruca başlanır veya bayram yapılır; hilâl görülmezse içinde bulunulan ay otuz güne tamamlanır.

Havanın bulutlu veya sisli olması gibi görüşü engelleyen veya zorlaştıran durumların bulunması halinde, Hanefîler'e göre ramazan hilâlinin sübûtu için âkıl ve bâliğ olmak şartıyla ister kadın ister erkek olsun, ahlâken güven veren (âdil) veya dinî hükümlere açıkça saygısızlığı bilinmeyen (mestûrü'l-hâl) tek bir Müslümanın haberi yeterlidir. Bu kişi, hilâli ister kendisi görsün ister başka biri tarafından görüldüğünü haber versin durum değişmez. Bunda şahitlik ehliyeti, şahit sayısı ve şahadet sözü aranmaz. Çünkü şahitlik, insanların hak ve menfaatlerine ait dava konusu olabilen hususlarla ilgilidir. Hilâlin ru'yetinin bununla doğrudan bir ilgisi bulunmadığı gibi herhangi bir ayın girişi, vadeye bağlı bir alacak davası gibi başka bir olaya bağlı durum olmadıkça mahkeme tarafından re'sen hüküm altına alınmaz. Bundan dolayı ramazan hilâlinin sübûtu için haber verenlerde şahitlik nisabı (en az iki erkek veya bir erkek ile iki kadın), şahitlik ehliyeti ve şahadet sözü gerekli olmadığı gibi hâkimin hükmü ve

yetkili bir makamın onayı da gerekli değildir. İbadete başlamada ihtiyat esas olduğundan tek kişinin haberi yeterlidir. Nitekim Hz. Peygamber, hilâli gördüğünü söyleyen bir bedevînin Müslüman olduğunu sorup öğrendikten sonra, "Bilâl, halka yarın oruca başlamaları gerektiğini ilân et." demiş (Ebû Dâvûd, Śavm, 14), İbn Ömer'in halkın ve kendisinin hilâli gördüklerini haber vermesi üzerine oruca başlamış, halka da oruca başlamalarını emretmiştir. (Ebû Dâvûd, Śavm, 14)

Ramazan hilâlinin aksine şevval hilâlinin sübûtu ile oruca son verileceği için bununla ilgili beyan haberden çok şahadete benzemektedir. Çünkü oruç sırf Allah hakkı olduğu halde iftar ve bayramda insanların menfaati de söz konusudur. Bu sebeple şevval hilâlinin sübûtu için âdil de olsa tek kişinin haberi yeterli görülmemiş, insanlar arasındaki diğer hak ve menfaatlerle ilgili hususlarda olduğu gibi bunda da şahitlikle ilgili gerekli şartların bulunması aranmış, fakat hâkimin hükmü şart görülmemiştir.

Hava açık ve görüşe engel bir durumun bulunmaması halinde ise Hanefî mezhebinde kuvvetli görüşe (zâhirü'r-rivâye) göre ramazan, şevval ve zilhicce hilâllerinin sübûtu için tek hatta birkaç kişinin hilâli gördüğünü söylemesi yeterli değildir; sözleri kesin bilgi veya en az galip zan ifade edecek sayıda büyük bir kalabalığın hilâli gördüğünü haber vermesi gerekir. Verdikleri haber kesin bilgi veya zann-ı gālib ifade edecek çoğunluğun sayısı konusunda zâhirü'r-rivâyede belirli bir rakam yoktur. Ebû Yûsuf, kasâmeyi esas alıp bunu elli erkek olarak takdir etmiş, İmam Muhammed ise zaman, mekân ve sosyal şartlara göre bunun takdirinin ülü'l-emre (yetkili otoriteye) ait olacağını söylemiştir ki, tercih edilen görüş de budur. Bu konuda başka sayı ve ölçüler veren fakihler de vardır. Bir veya birkaç kişinin şahitliğinin yeterli görülmeyişinin gerekçesine gelince, farz-ı kifâye olması sebebiyle dinî bir gayretle pek çok kişi tarafından gözlenmesi gerektiği ve görüşe engel bir durum da bulunmadığı halde sadece bir veya birkaç kişinin hilâli gördüğünü söylemesi ya ru'yette bir hata veya sözde yalan ihtimalini ortaya koyduğu için bu haber kesin bilgi veya galip zan ifade etmez. Çünkü bu kimseler güvenilir ve âdil kişiler de olsa verdikleri haber açıkça görülen durumla (zâhir-i hâl) çelişmektedir. Havanın kapalı olması halinde ise durum farklıdır; çünkü bulutun bir anlık açılıp kapanması esnasında böyle bir olay gerçekleşmiş olabilir. Hilâli gördüğünü söyleyen kalabalığın tevâtür derecesine ulaşması durumunda sözlerinin kabulü için her birinde ayrı ayrı adalet ve İslamiyet şartı aranmaz.

Hasan b. Ziyâd hocası Ebû Hanîfe'den, hava açık ve berrak iken de iki âdil kişinin (veya bir erkekle iki kadının) şahitliğinin ramazan, şevval ve zilhicce hilâllerinin sübûtu için yeterli sayılacağına dair bir rivayet nakletmiştir. Zeynüddin İbn Nüceym, zâhirü'r-rivâye görüşe aykırı olan bu rivayeti tercih eden bir fakih bulunmadığını, ancak

halkın hilâli gözleme konusundaki ilgisizlik ve tembelliğinin giderek artması sonucu topluluk içinden sadece iki âdil kişi tarafından verilen haberin artık zâhir-i hâle aykırı sayılmayacağını, bundan böyle bu rivayetle amel etmenin uygun olacağını söylemiş, başta kardeşi Sirâceddin İbn Nüceym olmak üzere kendisinden sonraki fakihler de onun bu görüşüne katılmıştır. İbn Nüceym ayrıca, zâhirü'r-rivâyeye göre büyük bir kalabalığın şart olmayıp şahitlik nisâbının yeterli sayıldığını ifade eden rivayetler de kaydetmiştir. Bu gelişmeler sonucu mezhepte ramazan, şevval ve zilkadeden başka aylara ait hilâllerin sübûtu için hava ister açık ister kapalı olsun iki âdil kişinin şahitliğinin yeterli olacağı görüşü tercih edilir olmuştur.

Mâlikîlere göre, ister şahitlik ehliyetini haiz olsun ister olmasın tek kişinin ru'yetiyle kendisi, onun sözüne inananlar veya hilâlin ru'yetiyle bizzat ilgilenmeyenler için hilâl sabit olmuş sayılır. Hava ister açık ister kapalı olsun, şahitlik ehliyetini haiz en az iki kişinin ru'yetiyle de bütün ayların hilâlleri sabit olur. Bu niteliği haiz en az iki kişinin bunlardan naklettiği haber de işitenler için aynı hükümdedir. Hilâlin, verdikleri haber kesin bilgi ifade edecek ve yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayacak sayıda kalabalık bir topluluk tarafından görülmesi durumunda ise görenlerin her birinin şahitlik ehliyetine sahip olması şart değildir. Kalabalık bir topluluk tarafından görülen veya hâkim tarafından sübûtuna hükmedilen hilâlle ilgili haberin kabulü için de bir tek âdil kişinin nakli yeterlidir.

Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre hava ister açık ister kapalı olsun, âdil veya mestûrü'l-hâl tek bir kişinin ru'yetiyle ramazan hilâli sâbit olur. Hac, kurban, bayram gibi belirli günlere mahsus ibadetlerin yapıldığı şevval ve zilhicce hilâllerinin sübûtu da aynı hükümdedir. Hilâlin sübûtuyla ilgili haberin kabulü için şahadet sözü ve haber veren kişide şahitlik ehliyeti aranır; kadının, fâsık kişinin ve kölenin şahitliği kabul edilmez. Tek kişinin ru'yetinin kendisi ve kendisini tasdik edenler dışındaki kimseleri de bağlayıcı olması için yetkili makamın (hâkim) hüküm ve ilânı gerekir.

Hanbelîlere göre ise hava ister açık ister kapalı olsun ramazan hilâlinin sübûtu için bir tek âdil kişinin ru'yeti yeterlidir. Hilâlle ilgili açıklama dinî bir haber niteliğinde olduğundan şahadet sözü ve hâkimin hükmü olmasa bile âdil bir kişiden hilâlin görüldüğünü işiten her mükellefin oruca başlaması gerekir. Mestûrü'l-hâl kişinin ve mümeyyiz de olsa çocuğun haberi kabul edilmez. Ramazan dışındaki diğer aylara ait hilâllerin sübûtu için ise en az iki âdil kişinin şahitliği gerekir.

Ahmed b. Hanbel'den nakledilen ve mezhepte tercih edilen görüşe göre, şaban ayının yirmi dokuzuncu günü akşamı hava açık olup görüşe engel bir durum bulunmadığı halde hilâl görülmezse ertesi gün oruca başlanmaz; şaban ayı otuz güne tamamlanır.

Hava kapalı olması veya görüşü engelleyen etkenlerin bulunması durumunda hilâl görülmese bile ertesi gün ramazan orucuna başlamak gerekir. Çünkü bu mezhep âlimlerine göre hilâlin görülmesine engel bir durum bulunduğunda şabanın otuzuncu günü "yevm-i şek" sayılmaz; hava açık olup da hilâl görülmemiş sayılır. Onlar bu hususta, "Hilâli görmedikçe oruca başlamayın; onu tekrar görmeden iftar etmeyin. Eğer -görüşe engel etkenlerden biri sebebiyle- hilâl görülmezse onu takdir edin." (Buhârî, Śavm, 11; Müslim, Śıyâm, 3, 6) meâlindeki hadiste yer alan "onu takdir edin" ifadesini, hadisin râvisi Abdullah b. Ömer'in bu konudaki uygulamasına göre yorumlayarak bu hükme varmışlardır. (İbn Kudâme, III, 89) Ahmed b. Hanbel'den nakledilen ikinci görüşe göre ise oruca başlama ve bayram yapma konusunda halkın devlet başkanına (devleti temsil eden yetkili kişi) tâbi olması, yetkili kişi ramazan orucuna başlayınca onların da oruç tutmaları, bayram ilân edince onların da bayram yapmaları gerekir. Muhammed b. Sîrîn ve Hasan-ı Basrî'nin ictihadı da böyledir. Nitekim bir hadiste, "Oruç günü -hilâl görülmediği takdirde- hep birlikte oruca başladığınız gündür, iftar günü de hep birlikte bayram ettiğiniz gündür; Kurban Bayramı günü ise birlikte kurban kestiğiniz gündür." denilmiştir. (Ebû Dâvûd, Śavm, 5; Tirmizî, Śavm, 11)

Astronomik Hesapla Hilâlin Sübûtu. İslam müctehid ve fakihlerinin büyük çoğunluğu, ilgili hadislere dayanarak kamerî ayların başlangıcının belirlenmesinde hilâli görmenin esas olduğunu, bunun mümkün olmaması durumunda ise içinde bulunulan ayın otuz güne tamamlanması gerektiğini, bu konuda hesaba ve müneccimlerin sözlerine uymanın câiz olmayacağını savunmuştur. Buna karşılık başta tâbiînin büyüklerinden Mutarrif b. Abdullah, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin talebelerinden Muhammed b. Mukātil er-Râzî, İbn Kuteybe, Ebü'l-Abbas İbn Süreyc, Kaffâl, Kādî Abdülcebbâr, İbn Dakîki'l Îd, Takıyyüddin es-Sübkî, Kādî Ebü't-Tayyib et-Taberî gibi klasik dönem ulemâsı yanında Muhammed Tâhir İbn Âşûr, Cemâleddin el-Kāsımî, Muhammed Bahît, M. Reşîd Rızâ, Tantâvî Cevherî, Mustafa el-Merâgī, Muhammed Ali es-Sâyis, Ahmed Muhammed Şâkir, Kâmil Miras, Mustafa Ahmed ez-Zerkā gibi çağdaş âlimler, hilâlin ilk defa görülebileceği zamanın ve yerin hesapla tayininin mümkün olduğunu, doğruluğundan emin olunduğu takdirde hesapla belirlenen hükmî ru'yete göre kamerî ayların başlangıcının tayin edilebileceğini ifade etmişlerdir.

Kamerî ay başlarının tayininde hilâli gözle görme veya ayı otuz güne tamamlama dışında başka bir yol olmayacağını savunan fukahânın delilleri özetle şunlardır:

1. "Sizden her kim o aya -ramazana- şahit olursa oruç tutsun." (el-Bakara, 2/185) ayetinde "aya şahit olma" sözü değişik anlamlara gelebilecek kapalı (mücmel) bir ifadedir. Çünkü ayetteki "şehide" kelimesinin "huzur yani ikamet, gözle görmek veya

yakînen bilmek" şeklinde farklı manalarda yorumlanması mümkün olduğu gibi ayette geçen ve normalde "iki hilâl arasındaki süre" anlamına gelen "şehr" kelimesinin de bir hadiste olduğu gibi (Müslim, Sıyâm, 19; Nesâî, Sıyâm, 9) "hilâl" anlamında kullanılması muhtemeldir. Buna göre ayet, "Her kim ramazan ayında müsafir olmayıp mukim olursa." veya "Kim ramazan hilâlini görürse." yahut da "Her kim ramazanın başladığını yakînen bilirse." şeklinde farklı manalara gelebilir. (Fahreddin er-Râzî, V, 96-97; Elmalılı, Hak Dini, I, 646-647) Ancak ayın başladığını yakînen bilme yolu mutlak bırakılmamış, "Hilâli görünce oruca başlayın" veya, "Hilâli görmedikçe oruca başlamayın ve iftar etmeyin." meâlindeki hadislerle tefsir ve takyit edilmiştir. Hadislerdeki bu açıklık karşısında ru'yet dışında bir başka bilgi yolunun seçilmesi mümkün değildir.

2. "Hilâli görünce oruca başlayın, onu tekrar görünce iftar edin; eğer hava kapalı olursa onu takdir edin." (Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 3, 18) anlamındaki değişik lafızlarla birbirini teyit eden hadislerde oruca başlama ve bayram yapma hilâlin görülmesine, bu mümkün olmazsa ayın otuz güne tamamlanmasına bağlanmış, hesap bilenlere veya müneccimlere başvurmaktan söz edilmemiştir. Bu hadislerde yer alan, "Hava kapalı olursa onu takdir edin." ifadesi "onu hesapla belirleyin" şeklinde anlaşılıp yorumlanmaya uygunsa da bu mücmel ifade diğer birçok hadiste ayın otuza tamamlanması şeklinde tefsir ve takyit edilmiştir. (el-Muvatta', Sıyâm, 3; Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 4, 17-20) Dolayısıyla bu ifadeyi, "Hilâlin ru'yetini hesapla tayin edin." şeklinde yorumlamak mümkün değildir.

3. Herkes hesap bilemeyeceği için ibadet vakitlerinin hesapla tayin edilmesi zorluğa yol açar. İslam dini kolaylığı emrettiğinden ibadet vakitlerinin tayinini de bilgili bilgisiz herkes tarafından kolaylıkla uygulanabilecek basit esaslara bağlamış, Müslümanları karmaşık hesaplar yapmakla mükellef tutmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber, "Biz ümmî bir toplumuz. Ne yazı yazarız ne de hesap yaparız" dedikten sonra parmakları ile bir defa yirmi dokuz, bir defa da otuz sayısına işaret edip, "İşte ay şöyle ve şöyledir" buyurarak ayların bazan yirmi dokuz, bazan da otuz gün olduğunu ifade etmiştir. (Buhârî, Savm, 11; Müslim, Sıyâm, 15) Burada sözü edilen hesap ay ve yıldızların menzillerinde seyriyle ilgili hesap olup hadis, oruç ve iftar gibi ibadetler için ayların hesapla belirlenmesini nefy ve ilga etmiştir.

4. Hesaba göre kamerî ay yirmi dokuz veya otuz gün olmayıp yaklaşık 29,5 gün sürdüğü için hesaba göre düzenlenmiş olan cetvel ve takvimlerde aylar sırasıyla biri yirmi dokuz, diğeri otuz gün olur. ,Ru'yete göre ise aylar iki, hatta üç defa peşpeşe yirmi dokuz veya otuz gün olabilir. Bu durum hesap ve ru'yete göre belirlenen ay başlarının farklı olduğunu göstermektedir.

5. İlm-i nücûm zan ve tahminden ibarettir. Nitekim hesapla ulaşılan sonuçlar çok defa birbiriyle çelişmekte ve gerçeğe uymamaktadır. Esasen Hz. Peygamber müneccimlere inanmayı ve ilm-i nücûmla meşgul olmayı yasaklamıştır.

6. Namaz vakitleriyle oruçta imsak ve iftar zamanlarının hesapla belirlenmesi câiz görüldüğü halde yıllık ibadetlerle ilgili kamerî ayların başlangıçlarının hesapla tayininin câiz görülmeyişi, birinci grupla ilgili naslarda fecir, zeval, gurup, şafak gibi olayların gerçekleşmesinin yeterli sayılmasına karşılık kamerî ayların başlaması için ayın hilâl halini almasının yeterli görülmeyip hilâlin ru'yetinin esas alınması sebebiyledir. Başka bir ifadeyle namazın vâcip oluş sebebi fecir, zeval, gurup, şafak gibi olayların kendisidir. Bu sebepler herhangi bir şekilde bilinirse namaz hükmü de sabit ve gerekli olur. Orucun vücûb sebebi ise hilâlin kendisi değil ru'yetidir. Ru'yet olmadan şer'î sebep gerçekleşmez ve hüküm sabit olmaz. (Karâfî, II, 199 vd.)

Kamerî ayların başlangıcının ru'yetten başka astronomik hesaplarla da belirlenebileceği görüşünde olan fakih ve âlimlerin ileri sürdükleri belli başlı deliller de özetle şöyledir

1. Belirli vakitlere bağlı ibadetlerin Kitap ve Sünnet'in tayin ettiği vakitler içinde eda edilmesi gerekli ise de bunlara ait vakitlerin mutlaka belli kural ve metotlara göre belirlenmesi zaruri değildir. Meselâ Kur'an-ı Kerim'de imsak vaktinin fecir, iftar vaktinin ise gece (güneşin batışı) olduğu beyan edilmiştir. (el-Bakara, 2/187) Oruç tutacak olan bir kimsenin, fecr-i sâdık ve güneşin batışı olaylarını uygun şartlarda gözleyerek oruca başlaması ve iftar etmesi mümkün olduğu gibi bu olayların hesapla belirlenen zamanlarına yani saate göre imsak ve iftar yapması da mümkündür. Aynı şekilde kamerî ayların girişine esas olan ayın hilâl durumlarının da mutlaka ru'yetle tayinini gerektiren bir sebep yoktur. Çünkü ru'yet de hesap da vaktin tayini için vasıtadır. Önemli olan vaktin doğru şekilde belirlenmesidir. Dinî hükümler "maksatlar" ve "vesileler" olmak üzere iki kısımdır. Ramazan ayında oruç tutmak, şevval girince oruca son verip bayram yapmak, hacda Arafat vakfesini zilhiccenin dokuzuncu günü yapmak gibi hükümler maksat; bunların vakitlerinin tayini için uygulanacak metotlar ise maksada götüren birer vesileden ibarettir.

2. Oruca başlamayı ve oruca son verip bayram yapmayı hilâlin ru'yetine veya ayın otuz güne tamamlanmasına bağlayan hadisler, iddia edildiği gibi ayın hilâl durumlarının hesapla belirlenmesini yasaklamamakta, bu iş için bilgi seviyesi ne olursa olsun her Müslüman tarafından kolaylıkla izlenilebilecek yolu göstermektedir. Nitekim, "İnsanlar arasında haccı ilân et; gerek yaya gerek yorgun ve arık develere binmiş olarak sana gelsinler." meâlindeki ayetle (el-Hac, 22/27), hac yolculuğunun yaya ve deve ile olmak

üzere iki şekilde sınırlanmış olmadığı ve meselâ ayetten otomobil veya uçakla hac yolculuğunun yasak olduğu hükmü çıkarılamayacağı gibi, bu hadislerle de kamerî ayların başlangıcını belirleme usulü sadece ru'yet veya ayı otuza tamamlama ile sınırlanmış değildir. İlgili ayet ve hadislerdeki ifadeler, özellikle o dönemin imkân ve şartlarına göre uygulanabilecek en müsait yolu göstermektedir. Esasen o dönemde, hatta yakın tarihlere kadar ayın hilâl durumlarının hesapla tayini doğru olarak yapılamıyordu. Nitekim Hz. Peygamber de o dönem toplumunun ümmî olduğunu belirtmiştir. Gerçekten İslam'dan önce Araplar'ın ve İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların astronomik hesap yapabilecek bilgilere sahip bulunmayan ümmî bir toplum olduğunda şüphe yoktur. Bu konuda bazı kişilerin bilgileri de doğru sonuçlar çıkarılacak kesin kurallara dayalı ilmî bilgiler olmayıp basit gözlemlere dayalı sathî mâlumattan ibaretti. Bu sebeple ibadet vakitleri ve hilâlin sübûtu herkes tarafından kolaylıkla uygulanabilecek basit alâmetlere bağlanmıştır. Kamerî ayların başlama ve bitişiyle ilgili hadislerdeki ru'yet emri vücûb için değil irşad içindir. Bu ayların sınırlarının tespiti hilâlin gözlenmesiyle olabileceği gibi doğru yapılabildiği takdirde hesap yolu ile de olabilir. Fakihlerin çoğunluğunun ru'yette ısrar edip genellikle hesaba karşı olumsuz tavır içinde bulunmasının sebebi, kendi dönemlerindeki hesap bilgisinin bu konu için henüz yeterli olmayışı ve gök cisimlerinin hareketine dayanan bir nevi falcılıkla (ilm-i ahkâm-ı nücûm = astroloji) müspet ilim olan astronomi (ilm-i nücûm) arasındaki farkın tam anlaşılmamasıdır. Esasen ilk fakihlerin ve muhaddislerin çoğunluğu astronomiyi ya hiç bilmiyor veya çok az tanıyordu. Bu yüzden de ona güvenmiyorlardı. Nitekim hiç ilgisi olmadığı halde, "Kim bir kâhine (veya müneccime) gider de söylediklerini tasdik ederse Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur." (İbn Mâce, Ŧahâret, 122; Tirmizî, Ŧahâret, 102) meâlindeki hadisi de görüşlerine delil göstermişlerdir. (İbn Abidin, Tenbîhü'l-Ğāfil, I, 245-246) Halbuki yıldız falcılığı demek olan astroloji ile müspet ilim olan astronominin aynı şekilde değerlendirilmesi mümkün değildir. Klasik dönem fakihlerinin tahminden ibaret sayarak galip zan bile ifade etmeyeceğini söyledikleri hesap ve ilm-i nücûm günümüzün astronomik hesabı ve modern astronomisi değil belki bunlara ait çok sınırlı ve basit bilgilerdi. Günümüzde astronominin elde ettiği sonuçlar ve astronomik hesaplar ise kesindir.

3. Başlangıç ve bitişi için kavuşum olayının esas alındığı astronomik ay (kavuşum ayı) yaklaşık 29,5 gün olduğu için kesirlidir. Dinî hükümlere göre kamerî ayın başlangıcı kavuşum değil hilâlin hakiki veya hükmî ru'yetidir. Başlangıcı için hilâlin esas olduğu kamerî ayın kesirli olması söz konusu değildir. Çünkü ister hakiki ru'yete ister hesapla belirlenen hükmî ru'yete dayansın, her iki durumda da hilâlin sübûtunu takip eden gün ayın ilk günü olacaktır. Ayın kavuşum zamanının hesapla belirlenmesi mümkün

olduğu gibi hilâl şeklinde görülebileceği zamanın belirlenmesi de mümkündür ve hesaplar buna göre yapılmaktadır.

4. Allah kâinatı belli bir düzen içinde yaratmıştır. Bir ayette de ifade edildiği üzere Güneş, Ay ve Yıldızlar bu değişmeyen nizam içinde Allah'ın emrine uygun olarak belli bir hesaba göre hareket etmektedir. (er-Rahmân, 55/5) Bir başka ayette de insanların yılların sayısını ve hesabı bilmeleri için Allah'ın aya menziller takdir ettiği belirtilmiştir. (Yûnus, 10/5) Şu halde güneş ve ayın doğuş ve batış vakitleri gibi kavuşum, hilâl ve diğer safhalarının da hesapla tayini mümkündür. Gerçekten günümüzde kamerî ayların dinî hükümlere göre giriş ve çıkışına esas olan hilâlin ilk defa nerede ve ne zaman görülebileceği, hiçbir şüpheye imkân bırakmayan saniyelik hesaplarla doğru olarak tespit edilebilmektedir. Hesapla belirlenenden farklı bir zamanda veya yerde hilâlin görülebilmesi kesinlikle mümkün değildir. Mutlaka ru'yete bağlı kalmayı ve hesabı reddetmeyi gerektiren şartlar ortadan kalktığına göre teknik gelişmelerin ve astronomik hesapların sağladığı imkân ve kolaylıklardan yararlanmamak için bir sebep yoktur. Kaynaklarda aksi nakledilmekle birlikte Ebü'l-Abbas İbn Süreyc, İmam Şâfiî'nin, hilâlin görülebilir durumda ufukta mevcut olduğunu ilm-i nücûm veya ayın menzilleriyle istidlâl edebilen kimselerin buna göre oruç tutmalarının câiz olduğu görüşünü benimsediğini söylemiştir. (İbn Rüşd, I, 196) Nitekim Şâfiî fakihlerinden Şemseddin er-Remlî de hesap bilen kişinin kendi hesabıyla amel edebileceğini ve mutemet görüşe göre farz oruç için bunun yeterli olacağını belirtmiştir. (Nihâyetü'l-Muĥtâc, III, 150) Ayın yirmi dokuz veya otuz gün olacağının hesapla belirlenebileceği görüşünde olan İbn Süreyc, "Hava kapalı ise onu takdir edin" ifadesinin, "Ayın menzilleriyle onu tayin edin" şeklindeki yorumunun, "Onu otuz güne tamamlayın" anlamındaki rivayetlerle çelişmediğini söylemektedir. Ona göre, "Onu takdir edin" ifadesi Cenâb-ı Hakk'ın bu ilimle mümtaz kıldığı kişilere, "Onu otuz güne tamamlayın" sözü ise ayın menzillerini ve hesabı bilmeyen avama hitaptır. (Lisânü'l-Arab, "kdr" md.) Müctehid fakihlerden Takıyyüddin İbn Dakîki'l-Îd de bulut, sis vb. bir sebeple görülemeyen hilâlin, görülebilecek şekilde ufukta mevcut olduğu hesapla belirlendiği takdirde şer'î sebep gerçekleştiği için yeni ayın başlamış sayılacağını, çünkü ayın başlaması için hilâlin mutlaka gözle görülmesinin değil ufukta mevcut bulunmasının şart olduğunu, bu durum kesinlikle bilindiğinde bu bilgiyle amelin vâcip olacağını söylemiştir. (İĥkâmü'l-Aĥkâm, II, 8) Hilâlin görülebilecek bir konumda ufukta mevcut olduğunun hesapla tespiti halinde şer'an ayın başlamış sayılacağını, bu konuda kaleme aldığı risâlesinde (el-'Alemü'l-Menşûr, s. 26-27) belirten Şâfiî fakihi Takıyyüddin es-Sübkî, hesaba göre hilâlin görülmesinin imkânsız olması durumunda hilâli gördüklerini söyleyenlerin şahitliğinin kabul edilmeyip hata veya yalana hamledilmesi gerektiğini, çünkü hesabın kat'î,

şahitlik ve haberin ise zannî olduğunu, zannın kesin bilgiye tercihi bir yana onunla çelişemeyeceğini, esasen şahitliğin geçerli sayılabilmesi için şahadette bulunulan şeyin hissen, aklen, dinen ve ilmen mümkün olması gerektiğini ve hesabın kesin olarak imkânsızlığını gösterdiği bir konudaki şahitliğin şahadette bulunulan husus imkân dahilinde bulunmadığı için geçerli olamayacağını belirtir. (el-Fetâvâ, I, 209-210) Astronomik hesapların doğruluğu ve kesinliğinin, güneş ve ay tutulması olaylarının çok önceden yapılan hesaplara tam bir uygunluk içinde gerçekleşmesiyle sabit olduğunu ve ilgili hadisler gereğince kamerî ayların, güneşin batışından sonra hilâlin yeryüzünden görülebilecek bir konumda batı ufkunda mevcut bulunmasıyla başlayacağını belirten çağdaş âlimlerden Şeyh Muhammed Bahît, ister bizzat görerek ister gördüğünden emin olduğu bir kimseden duyarak ister yetkili otoritenin konuyla ilgili emir ve hükmünü öğrenerek isterse astronomik hesapla bilmek suretiyle olsun, ilim yollarından herhangi biriyle ramazan hilâlinin görülebilecek bir konumda ufukta bulunduğunu bilen kimseye oruca başlamanın vâcip olacağını söyler. Çünkü Kuşeyrî'nin de dediği gibi orucun vücûbunun şer'î sebebi hilâlin gözle görülmesi değil görülebilecek bir konumda ufukta bulunmasıdır. Görme bu bulunuşu bilme vasıtasıdır. Bu bilgiye başka bir yoldan da ulaşılsa şer'î sebep gerçekleşmiş olur. (İrşâdü Ehli'l-Mille, s. 258-261) Yine Bahît'e göre ru'yetle ilgili hadislerdeki, "Onu takdir edin." ifadesi, "Sayıyı otuza tamamlayın." anlamında değil, "Düşünüp gereğini tayin edin." anlamındadır. Nitekim deccâlin yeryüzünde ilki bir yıl, ikincisi bir ay, üçüncüsü bir hafta, diğerleri ise normal gün ölçüsünde olmak üzere kırk gün kalacağı beyan edilen "Deccâl hadisi"ndeki normal olmayan günlerde namaz vakitlerini "takdir edin" (Müslim, Fiten, 110) ifadesi de aynı anlamdadır. Olayların benzerliği dikkate alındığında bu ifadelerin her iki hadiste de "sayıyı tamamlayın" diye yorumlanmasının uygun olmadığı, "vakti takdir ve tayin" anlamında olduğu açıktır. (a.g.e., s. 270-271)

5. "Onu takdir edin" ifadesinin "Hesapla tayin edin" şeklinde yorumlanması, maslahat açısından ve özellikle yılın çoğunda havanın kapalı geçtiği, güneşin bile çok az görülebildiği coğrafî bölgeler için uygulamada kolaylık sağlayıcı niteliktedir. Çünkü bu gibi yerlerde yeni ayın hilâlinin görülmesi çok defa mümkün olmadığı gibi önceki ayın hilâli için de aynı durum söz konusu olduğundan içinde bulunulan ayın otuz güne tamamlanması da genellikle mümkün değildir. Öte yandan yeryüzünde kutup bölgelerine yaklaşıldıkça güneşin iki doğuşu veya iki batışı arasındaki süreler altı aya kadar uzamaktadır. Buralarda da insanlar yaşamakta ve aralarında Müslümanlar bulunmaktadır. Bu bölgelerde ru'yetle ramazan ve bayram belirlenemeyeceğine, buralarda yaşayan Müslümanlara orucun farz olmadığı da söylenemeyeceğine ve ihtilâf-ı metâli'e itibarı gerekli gören fukaha açısından başka beldelerdeki ru'yete de uyulamayacağına göre

bu yerlerde namaz ve oruç vakitleri gibi ramazan ve bayramların da hesapla tayininde zaruret vardır. Çünkü oruç hilâlin ru'yeti sebebiyle değil Allah'ın emri olduğu için farzdır. Hilâlin ru'yeti de oruç tutulması farz olan ramazan ayının başladığını gösteren bir alâmetten ibarettir. Bir ibadetin vaktini gösteren alâmetin bulunmaması ile ne o ibadet ne de bu ibadetin vakti ortadan kalkar; vaktin başka bir yolla belirlenmesi gerekir.

6. Hilâl görülemediğinde içinde bulunulan ayın otuz gün itibar edilmesi kesin bilgi değil zan ifade eder. Çünkü görülememiş de olsa hilâlin görülebilecek bir konumda ufukta bulunması ihtimali vardır. Hilâlin görülme imkânının hesapla belirlenmesi ise kesin bilgiye dayanmaktadır. Kesin bilgiye ulaşma imkânı varken zanla amel edilemeyeceği, kesin bilginin zanna takdim edilmesi gerektiği ise dinde üzerinde görüş birliği bulunan bir husustur. Bu açıdan bakıldığında, günümüzde astronomik hesapların kesinliği ve astronomi bilenlerin çokluğu sebebiyle hesaba uyulmasını engelleyen sebep ortadan kalktığında hilâlin sübûtu için artık hesabın esas alınmasının vâcip hale geldiği söylenebilir. Bu arada ru'yet hataları yanında, günümüzde sıkça rastlandığı gibi güneşten önce battığı için ufkun altında bulunması sebebiyle görülebilme imkânı olmadığı halde hilâli gördüklerini iddia eden kişilerin yalan şahadetlerine dayanılarak ramazan ve bayram ilânları yapıldığını da belirtmek gerekir. Hilâlin sübûtu için ru'yetin esas olduğunu ısrarla savunan M. Hamdi Yazır da, "Yalan yere şahitlik edebilecek birkaç fâsıkın ihbârına itimat etmektense hesapla amel evlâdır ... Cemm-i gafîrin şahadeti bulunmadığında (verilen haberin kabulü için zâhir-i hâle muhalif olmaması şart olduğu gibi) şahitler hakkında hesâb-ı nücûmîyi muteber tutmak zamanımızın haline muvâfık olacaktır." demektedir. (Hak Dini, I, 652)

Hilâlin Görülebilme İmkân ve Şartları

Kamerî aylar, ayın kavuşum safhasından sonra hilâl şeklinde yeryüzünden görülmesi veya görülebilecek konumda ufukta mevcut olmasıyla başlar. Bunların birincisine "hakikî ru'yet", ikincisine "hükmî ru'yet" denir. Ayın kavuşum safhasından sonra ilk hilâlin görülebilmesi veya görülebilecek bir konumda olması için güneşle açısal uzaklığı (ay-arzın merkezi-güneş arasındaki açı) 7º'den küçük olmamalıdır. Fotometrik çalışmalara dayanan modern astronomik araştırmalarda da bu açı 6º-8º olarak tespit edilmiştir. Ayın dünya etrafındaki bir dönüşü yaklaşık 29,5 gün olduğuna göre, güneşle aralarında 6º-8º'lik açı oluşacak kadar kavuşum noktasından uzaklaşmış olması için kavuşum olayından sonra on-on yedi saat geçmesi gerekir. Buna göre belli bir tarihte kavuşum meselâ saat 14.00'te ise bu saatten on-on yedi saat sonra güneş batan yerlerde hilâl görülmeye başlanacaktır. Ancak ayın güneşle açısal uzaklığının istenilen değere ulaşmış olması ru'yet için tek başına yeterli değildir. Ayrıca güneş battığı esnada ayın

ufuk yüksekliğinin de 5º'den küçük olmaması gerekir. Bu iki hususun gerçekleşmesi için de ayın güneşten 25 dakika kadar geç batması şarttır. Aksi halde çok zayıf ve ince olan hilâl parlaklığının, güneş battıktan sonra ufka yansıyan ışınlar sebebiyle (ufukta oluşan şafak aydınlığı içinde) görülmesi mümkün olmamaktadır. Ancak şafak aydınlığı güneş ufuk düzleminden uzaklaştıkça azalır ve etrafında bir görülebilirlik sınırı oluşur. Ay henüz batmadan "görülebilirlik eğrisi" denilen bu sınırın dışında kaldığı takdirde hilâlin görülmesi mümkün olur; ay bu sınırın içinde iken ufkun altına inerse o akşam hilâl görülmez.

Yılın herhangi bir gününde Greenwich saatiyle gece yarısı, ayın güneş tarafından aydınlatılan yüzeyinin ne kadarının görülebileceği (dünyaya dönük olduğu) astronomik kataloglarda (astronomical almanac) -aydınlanan yüzeyin hiç görülemediği kavuşum safhası 0, tamamının görüldüğü dolunay safhası 1 olmak üzere- 0 ile 1 arasında değişen sayılarla gösterilmiştir. Hilâlin gözle görülebilmesi için "aydınlanma yüzdesi" denilen bu sayının en az 0,01 olması, başka bir ifadeyle ayın aydınlanmış yüzeyinin dünyaya dönük kısmının % 1'den daha az olmaması gerekir.

26 Aralık 1341 (1925) tarih ve 698 Sayılı Kanunun üçüncü maddesiyle Türkiye'de dinî günlerin belirlenmesinde kullanılmak üzere kamerî ayların tespiti görevi rasathâneye verilmiştir. Bu tarihten 1974 yılına kadar Kandilli Rasathânesi kamerî ayları rasathânenin kurucusu ve ilk müdürü M. Fatin Gökmen'in, Uluğ Bey ekolünün koyduğu kriterlere dayanarak modern astronominin imkânlarından da faydalanmak suretiyle geliştirdiği esaslara göre tespit etmiştir. Fatin Gökmen, dinî hükümler uyarınca kamerî ayların başlangıcı için hilâlin görülebileceği zamanı esas almış, hesaplarda güneşin batışı sırasında güneş merkeziyle ay merkezi arasındaki ekliptikel boylam farkının derece cinsinden değeriyle (bu'd-i sivâ) güneş ve ayın batışları arasındaki sürenin açı olarak derece cinsinden değerini (bu'd-i muaddel) 6º kabul etmiştir. Ancak hilâlin yeryüzünde ilk defa görülebileceği bölgeler aydan aya değiştiğinden, İslam ülkeleri içinde en batıda bulunması itibariyle hilâlin en son görülebileceği Fas'ta 4300 m. yükseklikte bir tepeyi rasat yeri olarak seçmiş ve hesapları mevhum bir gözlemcinin buradan hilâli görebilme imkân ve şartlarına göre yapmıştır. Fatin Gökmen, hilâlin dünyanın herhangi bir yerinde değil İslam ülkeleri sınırları içinde görülmesini esas almış, batıya gidildikçe ve deniz seviyesinden yükseldikçe ru'yet imkânları artacağından Atlas dağlarında Merakeş'in güneyindeki en yüksek tepeyi seçmiştir.

Herhangi bir yerde güneş ve ayın batışı o yerin doğusunda bulunan yerlerden daha sonra olduğu için hilâlin doğuda bir yerde görülmesi durumunda aynı gün daha batıdaki bölgelerde de görülmesi mümkün olduğu halde hesaba esas alınan Fas'ta gö-

rülemeyeceği gün daha doğuda bulunmaları sebebiyle İslam ülkelerinden hiçbirinde görülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu noktaya göre yapılan hesapla bütün İslam ülkelerinde aynı gün oruca başlanması ve bayram yapılması mümkün olmaktadır. Ancak hilâlin ilk defa daha batıda, meselâ Atlas Okyanusu üzerinde veya Amerika'da görülmesi halinde ise Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinden hiçbirinde aynı gün hilâl görülemeyeceğinden Amerika'daki Müslümanlar bir gün önce ramazana veya bayrama girebileceklerdir. Şu halde sabit bir noktaya göre yapılan hesapla bütün dünyada aynı gün ramazan ve bayrama girmek mümkün olmamaktadır.

Bugünkü İslam Ülkelerinde Kamerî Ayların Tespiti

Resmî işlemlerinde hicrî-kamerî takvimi uygulayanlar da dahil olmak üzere hemen bütün İslam ülkelerinde, kavuşumu takip eden gün, ayın ilk günü sayılarak önceden hazırlanıp basılmış olan takvimler kullanılmaktadır. Ancak Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Irak gibi bazı ülkelerde ramazan, şevval ve zilhicce aylarına ait hilâllerin gözlenerek usulüne göre mahkeme kararıyla sübûtundan sonra ramazan ve bayram ilânlarının yapıldığı, ru'yetle takvim arasında fark bulunması halinde ru'yetin esas alındığı iddia edilmektedir. Türkiye'de ise kamerî aylar, Kandilli Rasathânesi tarafından 1974 yılına kadar Fatin Gökmen'in belirlediği kriterlere göre tespit edilmiştir. Ancak hesaplamada hilâlin görülebileceği zaman esas alındığı halde hilâli görerek ramazan ve bayram ilân edildiği söylenen ülkelerle Türkiye arasında devamlı olarak bir fark bulunmuştur. Aslında bu farklılık, sadece Türkiye gibi ay başları hesapla tespit edilen ülkelerle ru'yeti esas alan ülkeler arasında değil ay başlarını ru'yetle tespit ettikleri söylenen ülkeler arasında da meydana gelmektedir. İhtilâf-ı metâli' sebebiyle bazı ülkeler arasında bir günlük ru'yet farkı bulunması normal ise de bazı yıllarda bu süre, ihtilâf-ı metâli' veya ru'yet-hesap farkı ile açıklanamayacak boyutlara ulaşmıştır. Nitekim 1978 yılı Ramazan orucuna Libya, Irak ve Küveyt'te 4 Ağustos'ta; Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Suriye, Lübnan, Tunus ve Cezayir'de 5 Ağustos'ta; Türkiye, Afganistan, İran, Fas, Malezya ve Nijerya'da 6 Ağustos'ta; Pakistan'da ise 7 Ağustos'ta başlanmıştır. İslam ülkeleri arasında iletişimin artması sonucu bütün açıklığıyla ortaya çıkan bu durum, 1950'li yıllardan itibaren çeşitli siyasî ve ilmî toplantıların gündeminde yer almaya başlamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye ile diğer İslam ülkeleri arasındaki söz konusu farkın nereden kaynaklandığını tespit ederek birliği sağlamak amacıyla bilhassa 1970'li yıllardan sonra geniş çaplı bir çalışma başlatmıştır. Bu arada 20-22 Mart 1974 tarihinde, hesaplarda uygulanmakta olan metot ve kriterlerin ayrılıkta etkisinin olup olmadığını ve birliğin sağlanması için nelerin yapılması gerektiğini tartışmak üzere Kandilli Rasathânesi yetkilileriyle bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya Diyanet İşleri

Başkanlığı ve Kandilli Rasathânesi yetkilileri dışında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi Bölümü öğretim üyeleri, Harita Genel Müdürlüğü teknik komutanı ve bazı din âlimleri de katılmıştır. Müzakereler sonunda aşağıdaki hususlar karşılıklı mutabakat sağlanarak protokole bağlanmıştır:

a. Hesaplar, eskiden olduğu gibi hilâlin gözle görülebileceği zamanın tespiti esasına dayandırılacaktır. b) İhtilâf-ı metâli'e itibar edilmeyecek, yani hilâlin Fas'taki sabit noktadan görülebileceği zaman değil ekvatorun kuzey ve güneyinde ± 50° enlem daireleri arasında, her nerede olursa olsun ilk defa görülebileceği zaman tespit edilerek ay başları buna göre belirlenecektir. c) Suudi Arabistan'daki ru'yete göre icra edilen hac menâsikiyle uyum sağlanabilmesi için zilhicce ayının başlangıcının tespitinde Mekke şehri esas alınacaktır.

Kandilli Rasathânesi, 1975 yılından itibaren kamerî ayları tespit için yaptığı hesaplarda, bu yeni kriterlere göre tespit edilen günlerden önce hiçbir ülkede ru'yetle ramazan ve bayram ilânı mümkün olmayan bu protokol esaslarını uyguladı. Fakat bu kriterlere göre tespit edilen tarihlerden de bir hatta iki gün önce ru'yet iddiası ile ramazan ve bayram ilânları devam etti. Aksi düşünülemeyecek kesinlikteki bu hesaplara aykırı uygulamaların aslı araştırıldığında, ru'yete göre hareket ettikleri söylenen ülkelerin bir kısmında ramazan ve bayram ilânlarının ru'yete göre değil, Greenwich veya Paris rasathânelerinin hazırladığı astronomik kataloglarda gösterilen kavuşum günü veya kavuşumu takip eden gün ayın ilk günü sayılarak hazırlanmış olan takvimlere göre yapıldığı ve muhtemelen hilâli gördüğünü sanan veya gerçek dışı beyandan çekinmeyen bazı kişilerin şahitliğine itibar edildiği anlaşılmıştır. Nitekim bu ülkelerde çok defa ru'yet ilânının yapıldığı günlerde ayın güneşten de önce battığı, hatta kavuşum saatinden bile önce hilâlin görüldüğü açıklamasının yapıldığına sıkça rastlanmaktadır. Örnek olarak 30 Ocak 1995 Pazartesi akşamı, Suudi Arabistan'da ülkenin en kuzeyinde Ar'ar'da ay güneşten 21 dakika, güneyde Ebûarîş'te 23 dakika, doğuda Dahran'da 22 dakika, Mekke'de 21 dakika daha önce batmış olduğu halde hilâlin sabit olduğu açıklanarak 31 Ocak Salı günü oruca başlanmıştır.

Açıklanması gereken bir husus da hilâlin büyükçe görülmesi veya ufkun üzerinde kalış süresinin uzun oluşu gerekçe gösterilerek bu hilâlin iki veya üç gecelik olduğunun ileri sürülmesidir. Ay her gün bir önceki günden daha geç doğar ve daha geç batar. Ancak birbirini takip eden günler arasındaki gecikme süreleri sabit değildir. Mevsimlere ve ayın güneş ve dünya ile konumunda meydana gelen değişmelere göre bu süre yarım saat kadar olabileceği gibi bir saatten daha uzun da olabilir. İşte ay hilâl safhasında iken söz konusu gecikme süresine bağlı olarak güneş battıktan sonra çok

kısa müddetle (3-5 dakika) veya bir saatten daha fazla süreyle ufkun üzerinde kalabilmektedir. Bundan dolayı ilk defa görülen hilâlin ufkun üzerinde bir saat, hatta daha fazla kalması veya biraz büyükçe görülmesi onun iki gecelik sayılmasını gerektirmez. Bu husus astronomik açıdan böyle olduğu gibi dinî hükümler açısından da böyledir. Nitekim hilâlin büyükçe görülmesi konusunda İslam âlimleri, "Hilâlin büyüklüğüne veya küçüklüğüne itibar edilmez; hilâl ancak görüldüğü geceye ait sayılır." demişlerdir. (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, I, 99; Kurtubî, II, 344) Hz. Ömer'in de, "Hilâl bazı kere diğer zamanlarda görülenden daha büyük olur; onu güneş battıktan sonra gördüğünüzde ister büyük ister küçük olsun görüldüğü geceye ait sayılır." dediği rivayet edilmiştir. (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, I, 99) Buna benzer bir rivayet İbn Abbas'tan da nakledilmektedir. (Müslim, Śıyâm, 29-30)

Birliği Sağlama Konusundaki Çalışmalar

İslâm dinî birlik içinde olmayı, özellikle dinî konularda ayrılığa düşmemeyi öğütlediğine göre (Âl-i İmrân, 3/103; el-En'âm, 6/159; el-Enbiyâ, 21/92; el-Mü'minûn, 23/52; er-Rûm, 30/32), Müslümanların ayrı günlerde oruca başlayıp ayrı günlerde bayram yapmaları dinin özüyle bağdaşmayan bir durumdur. Bu husus, sağlıklı iletişimin bulunmadığı dönemlerde yeterince dikkat çekmemişse de İslam ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesi, iletişimin hız kazanması ve özellikle değişik ülkelerden Müslümanların başka bir ülkede bulundukları zaman ayrı ayrı günlerde oruca başlamaları veya bayram yapmaları sonucu üzerinde önemle durulması ve mutlaka çözüme kavuşturulması gereken bir problem olarak görülmüş, basında, ilmî ve siyasî toplantılarda gündem konusu olmuştur.

Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye'nin Kasım 1966'da Kahire'de yapılan üçüncü dönem toplantısında konu geniş şekilde tartışılmış; toplantı sonunda kamerî ayların başlangıcının belirlenmesinde ru'yetin asıl olduğu, ancak hatalı olan ru'yete itibar edilemeyeceği ve kesin astronomik hesaplarla çelişen ru'yetin de yanlış sayılacağı, ru'yet gerçekleşmediği ve içinde bulunulan ay otuz güne tamamlanamadığı takdirde hesaba itibar edilebileceği, herhangi bir yerde sabit olan ru'yete aynı geceye iştirak eden diğer yerlerde de uyulması gerektiği gibi hususlar karara bağlanmış; ayrıca akademi üyelerinden Muhammed Ali es-Sâyis konuyu aydınlatıcı bir araştırma yazısı hazırlamakla görevlendirilmiştir. (Yazı için bk. Mecelletü Mecma'i'l-Fıķhi'l-İslâmî, III/2, s. 925-969)

21-27 Nisan 1969'da Kuala Lumpur'da toplanan konferansta konu her yönüyle tartışıldıktan sonra alınan kararda, "hesaba göre ru'yet mümkün olduğu halde herhangi bir engel sebebiyle hilâl görülemezse astronomik hesapla amelin câiz olacağı" ifade edilmiş; ayrıca İslam ülkeleri arasında birliğin temini maksadıyla hilâlin görülebilirlik

durumu esas alınarak müşterek kamerî takvim hazırlanması tavsiye edilmiştir. Hesaplamaya açık şekilde ilk defa cevaz verilen bu konferanstan sonra Cezayir'de de Hey'et-i İftâ'nın fetvasıyla 1972'de kamerî ay başlarının hesapla tespitine başlanmıştır. Tunus'ta bu uygulamaya daha önce 18 Şubat 1960'ta geçilmişti.

26 Şubat-3 Mart 1973 tarihleri arasında Küveyt'te gerçekleştirilen Din İşleri ve Evkaf Bakanları Konferansı'nda alınan kararda, "Kesin hesaba aykırı olan ru'yetle amel edilmez" ifadesi yer almış, ayrıca bütün İslam ülkelerinde uygulanmak üzere ortak takvim hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bunun sonucunda Küveyt, Katar, Mısır, Cezayir, Tunus temsilcilerinden oluşan takvim komisyonu 27-28 Nisan 1974'te toplanarak hazırlanan ilk ortak takvimi onaylamıştır. Ancak bu toplantılarda ihtilâfı giderici kesin sonuçlara ulaşılamamış, daha sonra Cezayir'de yapılması planlanan toplantı da gerçekleşmemiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığının girişimiyle 27-30 Kasım 1978'de İstanbul'da Ru'yet-i Hilâl Konferansı düzenlenmiştir. On dokuz İslam ülkesi ve üç İslam merkezinden din âlimi ve astronomi bilgini delegelerin katıldığı konferans çalışmaları "Din Komisyonu" ve "Astronomi Komisyonu" olmak üzere iki komisyon halinde, daha önce yapılmış olan Kuala Lumpur ve Küveyt Din İşleri ve Evkaf bakanları konferanslarında elde edilen sonuçları tamamlayıcı ve geliştirici istikamette sürdürülmüştür. Gerek konferansa katılan ülke ve temsilcilerinin sayısı, gerekse konuya kesin çözüm sağlayan sonuçları bakımından daha önce bu konuda yapılmış olan çalışmaların en başarılısı olarak değerlendirilen konferansın son oturumunda oy birliğiyle alınan kararların probleme çözüm sağlayan maddeleri şunlardır:

1. İster çıplak gözle ister modern ilmin rasat metotlarıyla olsun aslolan hilâlin ru'yetidir.

2. Astronomların hesapla tespit ettikleri kamerî ay başlarına dinen itibar edilebilmesi için onların bu tespitlerini hilâlin güneş battıktan sonra ve görüşü engelleyen bir durumun da bulunmaması halinde gözle görülebilecek şekilde ufukta fiilen mevcut olması esasına dayandırmaları gerekir ki bu ru'yete "hükmî ru'yet" denir.

3. Hilâlin görülebilmesi için iki temel şartın gerçekleşmesi zorunludur. a) Kavuşumdan sonra ay ile güneşin açısal uzaklığı 8°'den az olmamalıdır. b) Güneşin batış anında ayın ufuktan yüksekliğinin açısal değeri 5°'den az olmamalıdır. Sadece bu esasa göre normal durumlarda hilâlin çıplak gözle görülebilmesi mümkündür.

4. Hilâlin ru'yeti için belli bir yer şart değildir. Yeryüzünün herhangi bir bölgesinde hilâlin ru'yeti mümkün olursa buna dayanılarak ayın başladığına hükmedilebilir.

5. Din ve astronomi bilginleriyle rasathâne yetkililerince her kamerî yıl için 2, 3 ve 4. maddelerde zikredilen kriterlere dayalı bir takvim hazırlanmalıdır. Takvim komisyonu, müşterek takvim taslağını kabul etmek üzere periyodik olarak her yıl toplanacak ve ilk toplantı Mart 1979'da İstanbul'da yapılacaktır.

6. Takvim komisyonu şu ülkelerin temsilcilerinden oluşacaktır: Bengladeş, Cezayir, Endonezya, Irak, Katar, Küveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye.

7. Bu komisyon ramazan, şevval ve zilhicce ayları için hilâlin görülebileceği bölgeleri gösteren haritalar hazırlayacaktır. Böylece durum uygun olduğu takdirde bizzat hilâli gözleyerek ru'yeti gerçekleştirmek ve hesabın doğruluğu konusunda ikna olmak isteyen herkese kolaylık sağlanacaktır. Ayrıca bu haritalar, isteyen her devletin yetkili kılacağı uzman ve güvenilir bir heyete rasat yaptırmasına yardımcı olacaktır.

Bütün Müslümanlar arasında nazarî olarak birliği sağlayacak mahiyetteki bu kararlarla fıkhî gelenek ve bilgilerin sınırları zorlanmadan mesele çözüme kavuşturulmuştur. Ancak İslam ülkelerinin çoğunluğu bu esaslara uyduğu halde bazı ülkeler, delegeleri konferansta bunları tasvip ettiği halde kararlara uymamışlardır. Bu yüzden konferanstan sonra da arzulanan birlik tam anlamıyla gerçekleşmemiş ve konu gündemden düşmemiştir. Nitekim 31 Ekim-2 Kasım 1985'te Dakar'da (Senegal) yapılan İslam Ülkeleri Enformasyon ve Kültür İşleri Dâimî Komitesi ve 11-14 Kasım 1985'te Cidde'de gerçekleştirilen İslam Ekonomi, Kültür ve Sosyal İşler Komisyonu toplantılarında bazı delegeler, hükmî ru'yete göre hazırlanan takvimlerin dinî konularda geçerli olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Fakat bu toplantılarda daha önceki çalışmalarda alınan kararlara aykırı olmayan ve yeni bir hüküm de getirmeyen kararlar alınmıştır.

22-28 Aralık 1985'te Cidde'de yapılan Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî'nin ikinci dönem toplantısında konu tekrar gündeme getirilmişse de gerekli hazırlık çalışmaları yapılmak üzere müzakere bir sonraki toplantıya ertelenmiştir. Nihayet aynı kuruluşun 11-16 Ekim 1986'da Amman'da yapılan üçüncü dönem toplantısında konu bütün boyutlarıyla tartışılmış, uzun müzakerelerden sonra İstanbul Ru'yet-i Hilâl Konferansı kararlarına paralel olan şu iki karar alınmıştır: 1. Hadislerde yer alan, oruca başlama ve bayram yapma konusundaki emirlerin muhatabı bütün Müslümanlar olduğu için ru'yet bir yerde sabit olunca bütün Müslümanların buna uyması gerekir; ihtilâf-ı metâli'e itibar edilmez. 2. Ru'yetin esas alınması gerekir; ancak hadislere ve kesin ilmî sonuçlara uygun olan astronomik hesap ve rasat çalışmalarından da faydalanılabilir.

Türkiye, İstanbul Ru'yet-i Hilâl Konferansı kararlarını titizlikle uygulamış, diğer İslam ülkelerinde de uygulanması için gayret göstermiştir. Kararın 5. maddesi uyarınca

takvim komisyonu 1989'a kadar periyodik olarak toplanmış, hazırlanan ortak takvim taslağını inceleyerek kabul etmiştir. Ancak 1989'dan itibaren komisyonun devamına gerek görülmemiş, Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanıp Kandilli Rasathânesi tarafından onaylanan cetvel ve ru'yet haritalarının İslâm ülkelerine gönderilmesiyle yetinilmiştir.

Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığınca ramazan, şevval ve zilhicce hilâlleri için hükmî ru'yetle yetinilmemekte, ayrıca hilâl gözetlemesi de yapılmaktadır. Bu çalışma, takvim ve hesaplardan şüphe edildiği için değil bunların doğruluğunun kanıtlanması için gerçekleştirilmektedir. 1970'li yıllardan başlayarak sürdürülen bu çalışmalara 1987'den itibaren bütün il müftülükleri de dahil edilmiştir. Bu amaçla bütün illere ramazan, şevval ve zilhicce aylarının beş gün öncesinden başlamak üzere her il için ayrı ayrı hesaplanan güneş ve ayın doğuş-batış saatleri, güneşin batış noktasına göre ayın yüksekliği ve semt açısı ile (azimut) hilâlin görülebilirlik durumlarını gösteren cetveller gönderilmekte ve yapılacak gözlem sonuçlarıyla cetvellerdeki bilgilerin karşılaştırılması istenmektedir. Gerek merkez gerekse müftülüklerce sürdürülen gözlemlerde şimdiye kadar hesaplara uymayan hiçbir sonuçla karşılaşılmamış, bütün gözlem sonuçları hesapları teyit etmiştir.